

Дунаєвецька районна рада, Дунаєвецька райдержадміністрація,
Дунаєвецька міська рада, Дунаєвецька районна бібліотека
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка Наукова
бібліотека, Центр дослідження історії Поділля
Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України

Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій

Збірник науково-краєзнавчих праць

Випуск V

За матеріалами всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції «Дунаєвеччина
в контексті історії України»,
присвяченої 610-ій річниці першої письмової згадки про
Дунаївці і 90-річчю утворення Дунаєвецького району
20 вересня 2013 р.

УДК
ББК

*Друкується за рішенням вченої ради Центру дослідження історії Поділля
Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському
національному університеті імені Івана Огієнка
(протокол № 3, від 15.03. 2013 р.)*

Редакційна колегія:

Баженов Л.В., доктор історичних наук, професор
Брицький П.П., доктор історичних наук, професор
Завальнюк О.М., доктор історичних наук, професор
Копилов С.А., доктор історичних наук, професор
Конет І.М., доктор фізико-математичних наук, професор
Кучерявий Ю.В., голова Дунаєвецької райдержадміністрації
Панасевич Т.В., голова Дунаєвецької районної ради
Прокопчук В.С., доктор історичних наук, професор (голова)
Прокопчук Т.К., директор Дунаєвецької районної бібліотеки
Рибак І.В., кандидат історичних наук, професор
Телячий Ю.В., кандидат історичних наук, доцент

Рецензенти:

Гальчак С.Д., доктор історичних наук, професор (м. Вінниця)
Баженова С. Е., доктор історичних наук, професор (м. Кам'янець-
Подільський)

Д83 *Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних
подій: збірник науково-краєзнавчих праць // [редкол.: Прокопчук В.С.
(голова) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Абетка – Світ, 2013. – Вип. 5.
– _____ с.: іл.*

Комп'ютерний набір – С.О. Кантлін

ЗМІСТ

Розділ І. Дунаївцям – 610, Дунаєвецькому району – 90

Гавришко В.Д. Край героїчного минулого та історичних постатей

Кучерявий Ю.В. На шляху розбудови незалежної України

Панасевич Т.В. На засадах місцевого самоврядування

Небельський С.Б. Історичний поступ рідного міста

Баженов Л.В. Краєзнавчий поступ Дунаєвеччини

Чорнобривий В.М., Чорнобривий П.М. Професор Чорнобривий М.П.: до 95-річчя від дня народження

Прокопчук В.С. Постаті в охороні здоров'я

Розділ II. Давня історія краю та археології

Гуцал А.Ф. Матеріали археологічних розвідок ранньоскіфського поселення в с. Сивороги та городища Маліївці

Саввов Р.В. Скарб монет XIV ст. з-під Смотрича

Долінська І.О. Археологічні дослідження на території Дунаєвецького району починаючи з 1950-х років

Гуцал В.А. Участь професора І.Винокура у краєзнавчому русі на Дунаєвеччині

Григоренко О.П. Володимир Анатолійович Захар'єв – археолог Поділля, дослідник Миньковецької держави, краєзнавець-популяризатор

Будяй В.Г. Дунаєвеччина: події та особи (XIV – 20-ті рр. XX ст.)

Осецький Й.П. Ознаки збереження індоєвропейських назв місцевостей у Дунаєвецькому районі нащадками древнього автохтонного населення краю

Ігнатієв І.П. Стародавні екологічні райони на теренах Дунаєвеччини як підсумок неолітичної економічної революції (VI-III тис. до н. е.): системний аналіз

Розділ III. Нова історія

Радомський В.Д. «Степові орли»: героїка козацької доби

Дячок В.В., Дячок О.Я. Містечко Дунаївці в топографічному і камеральному

описі Летичівського повіту 1797 року

Дячок В.В. Дії Устима Карманюка (Кармалюка) на теренах Ушицького повіту Подільської губернії

Островий В.М. З історії життя німецьких колоністів на Поділлі

Валяровська Л.П. Розвиток цехового ремесла на Поділлі

Захар'єв В.А. Заповіт Ігнація Сцібор-Мархоцького

Мазур Л.В. Маків з найдавніших часів до 1917 року

Мороз В.С., Мороз В.С. Альфред Журовський – останній власник Макова

Кароєва (Соломонова) Т.Р. Книгодрукування в Миньківцях Подільської губернії наприкінці XVIII – першої третини XIX ст.

Аргатюк С.С., Захар'єв В.А. Кредитна допоміжна каса поміщика Віктора Скибневського кінця 50-початку 60-х років XIX століття

Глушковецький А.Л., Федьков О.М. Власник Дунаївців Василь Степанович Завойко у суспільно-політичному житті Подільської губернії початку XX ст.

Решетченко Д.В. Особливості чорносотенного руху на Поділлі та Дунаєвщині (1905-1907 рр.).

Сохацька Є.І. Т.Г. Шевченко в житті Олімпіади Пашенко (1879-1972рр.): до проблеми національної самоідентифікації

Розділ IV. Дунаєвщина в період національно-визвольних змагань (1917-1920 рр.)

Галатир В. В. Державотворчий процес на Дунаєвщині в добу гетьманату П. Скоропадського

Горбатюк В. І. Військова юнацька школа армії УНР у Смотричі

Прокопчук В.С. В.А. Сочинський – видатний діяч Подільської «Просвіти»

Феодосьєв С.М. Степан Риндик і Кам'янець-Подільське видавництво «Дністер»

Телячий Ю.В. Лисичанин Григорій Онуфрійчук – старшина армії УНР, педагог, жертва сталінських репресій

Красносілецький Д.П. Антибільшовицький рух повстанських загонів на Дунаєвщині 1922 року

Розділ V. Дунаєвеччина в радянські часи

Брицький П.П. Демографічні, соціальні, моральні і психологічні наслідки голодоморів в Україні у XX ст.

Островий В.М. Селянське повстання 1931 р. на Дунаєвеччині

Михайлик А.О. Ідея незалежної Української держави в антиколгоспних виступах жителів Дунаєвецького району (кінець 20-х – початок 30-х рр. XX ст.)

Іваневич Л.А. Голодомор 1932-1933 рр. на Дунаєвеччині в спогадах Тетяни Трембіцької

Данилюк Л. М. «Отримав листа од дорогого друга свого...»

Нестеренко В.А. Кримінальна справа ксьондза Антона Матушевича як джерело вивчення історії римо-католицької церкви на Поділлі

Прокопова Л. Д. Небесна професія полковника Ф.М. Рогульського

Мицінська Т. П. Фронтіві сторінки Миколи Магери

Хоптяр Ю.А., Хоптяр А.Ю. Стан освіти на Поділлі в період нацистської окупації (на матеріалах Дунаєвецького району 1941-1944 рр.)

Куверіна А. П. Освіта і культура на Дунаєвеччині в період нацистської окупації (1941-1944)

Горин М.П. Звірства окупантів на Дунаєвеччині в 1941-1944 рр.

Прокопчук В.С. Трудящі Дунаєвеччини – фронту (1941 – 1945 рр.)

Дзьоник В.В. Поховання періоду Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. на території Дунаєвецького району

Роздобудько А.Г. Електронні сайти «Мемориал» та «Подвиг народа» – важливе джерело інформації про наших співвітчизників – фронтовиків

Топольницький В.К. Участь моєї родини у Великій Вітчизняній війні

Майнгардт – Гоголь Н.М. Моя родина в історії Дунаєвеччини

Стецюк О.Є. Мефодій Ковальчук та його роль в історії села Чаньків

Гурська Н.Б. Віктор Петрович Нижанківський у спогадах земляків

Розділ VI. У добу незалежності

Рибак І. В. Сільські поселення Дунаєвеччини: соціально – економічні процеси на зламі двох століть 1941 – 2012 рр.

Скворцова І.А. Дунаєвеччина в добу незалежності України: здобутки, проблеми та труднощі розвитку

Ліфантій Р.В. Уродженці Дунаєвечеського району в міжнародній громадській організації «Земляцтво Хмельниччина»

Розділ VII. Освіта, наука, культура і медицина

Старенький І. О., Крик Н. В. Розвиток освіти на Дунаєвеччині в 70-х рр. ХХ ст.

Завальнюк О.М. Український історик В.С.Прокопчук про минувшину і сьогодення Дунаєвеччини

Гаврищук А.П. Уродженці Дунаєвеччини – науково-педагогічні працівники Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Бойко Т. Краєзнавча робота в Шатавському НВК«ЗОШ I – II ступенів, колегіум»

Олійник С.В. Л.М. Дунець – науковець і педагог, психолог – практик

Соломонова (Кароєва) Т.Р. Біля витоків літературної бібліографії на Поділлі

Трембіцька О.І., Трембіцький А.М. «Літературні вечери» Степана Риндика

Трембіцький А.А., Трембіцький А.М. «Троїсті музики» Степана Риндика

Сидорович О.А. Золоті зерна дунаєвечеського «Соняха»

Сохатюк Н. В. Дорога пам'яті, що встелена любов'ю

Фурман Ж. П. Славетний син голозубинецької землі

Лесик Т.В. Поет, публіцист, журналіст Валерій Грошко: зріє колосом творча нива

Покровка О.Б. Фотограф – літописець

Городецька Н.В. Бібліотека – музей у Рачинцях

Бондар С.О., Шпаковський С.М. Пам'ятки архітектури і містобудування Дунаєвеччини

Іваневич Л.А. До проблеми створення загальної класифікації жіночого натільного одягу українців Поділля

Панков О.І. Календарно – обрядові свята Великої Побійни

Бобрик Л. А. Народні традиції села Велика Побійна

Черняк В.В., Романюк О.М. Дивак з Дунаєвеччини

Блажевич Ю.І., Блажевич О.І. Самобутній світ сучасних дунаєвецьких народних майстринь

Єсюнін С.М. Храми Римо-Католицької церкви Дунаєвеччини за візитацією 1844 року

Лехіцька І. В. Розбудова Українська греко-католицької церкви в м. Дунаївці та Дунаєвецькому районі на початку ХХІ ст.

Блажевич Ю. І. Цілющі джерела та родовища Дунаєвеччини: минуле і сьогодні

Шинкарчук В.Ф. Медична школа в Дунаївцях у довоєнний і післявоєнний період

Муляр Н.М. Животворна Маківська перлина

Прокопчук В.С., Шинкарчук В.Ф. Вірність Гіппократовій клятві

Лісецька Л. В. Музей доктора медичних наук, професора М. П. Чорнобривого у рідних Нестерівцях

Прокопчук В.С. Обереги історичної пам'яті

Камінська А.І. Архівні документи – свідки минулого

Розділ VIII. Славетні Дунаєвеччини

Даниляк П.Г. Зигмунд Красінський та Поділля

Трембіцький А.М. Літературознавець, письменник, журналіст і політичний діяч Павло Олександрович Богацький

Григоренко О.П. Уродженці Дунаєвеччини доктори історичних наук, професори Ф.П. Шевченко і В.С. Прокопчук – видатні історики, організатори архівної справи та історико-краєзнавчих досліджень

Севастьянова Л.А. Герой Соціалістичної Праці М. М. Мазур

Конет І.М. Дмитро Іванович Мартинюк – видатний математик з Дунаєвеччини

Прокопчук В.С., Шинкарчук В.Ф. Хірург М.В. Рум'янець

Галус О.М., Крищук Б.С. Хмельницька обласна премія імені Миколи Дарманського в галузі освіти та науки

Берека В.Є. Науково-педагогічна діяльність Ю. В. Телячого

Гаврищук А.П. Життя, присвячене книзі

РОЗДІЛ І. ДУНАЇВЦЯМ – 610, ДУНАЄВЕЦЬКОМУ РАЙОНУ – 90

В.Д. Гавришко,
перший заступник голови
голови Хмельницької
облдержадміністрації

Край героїчного минулого й легендарних постатей

Доля привела мене на Дунаєвеччину ще 1988 року, коли облздороввідділ поклав на мене обов'язки головного лікаря Голозубинецької обласної тублікарні.

Розміщена вона на місці колишнього маєтку панів Скибневських – парк, багатокімнатний палац, низка інших будівель. Від усього віяло старовиною. Виникло бажання дізнатись, хто вони оті попередники, що залишили пам'ятки, непідвладні часу. Почав знайомитись з літературою, публікаціями істориків, краєзнавців. Поступово поставав образ Віктора Скибневського, успішного власника багатьох маєтностей на Дунаєвеччині, у тому числі й Дунаївців, передової людини свого часу (мав чималу бібліотеку, картинну галерею, архів документів XVI-XVIII ст.), в умовах капіталізму, що з другої половини XIX ст. потісняв феодальні порядки, бізнесмена – кооператора, організатора Дунаєвецької кредитної спілки.

Часто доводилося бувати у Великому Жванчику і Маліївцях, де діяли дитячі санаторії, близькі мені за профілем діяльності. І знову ж дотик до пам'яток історичної давності – палацовий комплекс Орловських у Маліївцях з парком, що зберігся донині, каскадом водойм та водопадом, який витікає з

території колишнього базиліанського монастиря. До речі, у ньому діяла одна з найдавніших відомих за писемними джерелами школа на Дунаєвеччині. А Великий Жванчик – це пани Богуші, які володіли маєтком, польський письменник Ромуальд Корсак, який не раз жив і творив там, і просвітник учитель Самійло Бабляк, його не менш відомий син співець Жванчика – письменник Володимир Самійлович Бабляк.

Вже тоді заприятелював я з краєзнавцем, завідуючим відділом освіти Дунаєвецької райдержадміністрації, а нині доктором історичних наук, професором Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Віктором Степановичем Прокопчуком. Чимало дізнався від нього. І про те, що Смотрич дав слов'янському світу династію вчених, педагогів, письменників і релігійних діячів Смотрицьких: Данила Смотрицького, його сина Герасима, ректора Острозької академії, укладача Острозької біблії (1581), онука Мелетія, вихованця Острозької академії, архієпископа Вітебського, Полоцького й Мстиславського, настоятеля Дерманського монастиря, автора більше 20 літературних полемічних творів, автора граматики слов'янської мови, за якою вчилася кілька поколінь українців, білорусів, росіян, представників інших слов'янських народів, яку видатний учений М.В. Ломоносов назвав «вратами моеї учености». З ним побували в школі, що носить ім'я Мелетія Смотрицького, музеї.

З книги Віктора Степановича «Два села – одна доля» (2001), дізнався про цікаву історію сіл Блищанівка, Михайлівка – його малої батьківщини. Там застосовував на практиці свої знання відомий ботанік, паркознавець Стефан Маковецький.

Не раз наспівував відомий український романс «Дивлюсь я на небо», пісню «Повій, вітре, на Вкраїну» на слова Степана Руданського. З подивом дізнався, що музику до них, як і до десятків інших творів, написав дунаївчанин Владислав Заремба, бюст якого встановлений на центральній площі Дунаївців перед Будинком творчості школярів, а ім'я носить музичний коледж у

Хмельницькому. Вже тепер у статусі першого віце – губернатора не раз доводилося премію імені Владислава Заремби вручати кращим митцям області.

Приємно дізнатися, що власник Макова Юрій Володийовський героїчно обороняв Кам'янецьку фортецю й 1672 року віддав життя в боротьбі з турецькою навалою. Недарма Станіслав Маковецький, стольник Летичівський і друг, назвав Юрія «Гектором Кам'янецьким», присвятив йому однойменний твір.

Дунаєвеччина дала Україні видатного історика, доктора історичних наук, професора, члена – кореспондента Національної академії наук України Федора Павловича Шевченка, відомого партійного і політичного діяча, вихідця з Лисця В.П. Затонського, син якого Дмитро Володимирович – доктор філологічних наук, професор очолював відділ в Інституті літератури НАН України. 12 вересня 2013 р. виповнилося 90 років від дня народження Почесного громадянина Хмельниччини доктора медичних наук, професора, нестерівчанина за проходженням Миколи Петровича Чорнобривого, упродовж 15 років головного лікаря Хмельницької обласної лікарні. За своє життя хірург М.П. Чорнобривий провів 10 тис. операцій. Скільки людей спасли його золоті руки !

Уславили край Герої Радянського Союзу Г.К. Атаманчук з Тернави, Д.Г. Бачинський зі Смотрича, завуч Великожванчицької школи М.С. Майдан, авіатор – зеленчанин Ф.М. Рогульський, Герої Соціалістичної Праці голова ордена Леніна колгоспу «Україна» с. Маків В.В. Стеньгач, голова вихривського колгоспу М.М. Мазур, доярки Б.П. Антонова, Л.Л. Глевич.

Свою працю на алтар розбудови незалежної України і сьогодні приносять заслужені працівники: сільського господарства – Ю.В. Кучерявий, голова Дунаєвської райдержадміністрації, В.М. Загородний, керівник агрофірми «Козацька долина»; освіти – В.Н. Магера, В.С. Прокопчук; охорони здоров'я – М.М. Гриб, І.М. Понцак, В.С. Садлій.

Дунаєвеччина традиційно є кузнею кадрів. Варто згадати колишнього першого секретаря Е.С. Лазаркевича, голову облвиконкому О.І.

Товстановського, директора фінансового департаменту облдержадміністрації, депутата обласної ради від Дунаєвецького виборчого округу залісчанина С.А. Пенюшкевича, начальника управління освіти, колишнього директора Голузубинецької ЗОШ І-ІІІ ст. М.В. Гавришко та ін.

Дунаївчани висунули до Верховної Ради України А.Я. Глуховського, колишнього голову райвиконкому, генерала А.В. Чикала, О.В. Герегу, вихідців з Городоцького району.

Відзначаючи 90-річчя з часу утворення району та 610-у річницю міста дунаївчани можуть гордитися зробленим. Буде справедливо відмітити, що й сьогодні дунаївчани знаходяться в авангарді тих районів, які успішно утверджують незалежність України. Серед кращих в області – колективи маслозаводу (А.Б. Надорожний), підприємства «Верест» (О.В. Бернашевський), Дунаєвецького РЕМу (М.А. Поліщук), сільгосп підприємства «Козацька долина» (В.М. Загородний) та інші. Район впевнено ведуть менеджери – представники Партії регіонів Ю.В. Кучерявий, Т.В. Панасевич, М.П. Баранюк.

Бажаю успіхів літописцям району – учасникам чергової науково-краєзнавчої конференції, зичу міцного здоров'я усім дунаївчанам й процвітання як району, так і місту.

Ю.В. Кучерявий,
голова Дунаєвецької районної
державної адміністрації

На шляху розбудови незалежної України

Дунаєвеччина щедра, красива та неповторна частина Хмельниччини, якій випала нелегка і в той же час воістину щаслива доля стати однією із невеликих, але прекрасних “перлин” Поділля.

Щоразу по-новому оглядаючись на все, що нас оточує, зберігаючи те, що нам залишено, згадуючи несправедливо забуте, показуючи самотнє і неповторне, ми сповідуємо мету, щоб наші майбутні покоління могли б з

гордістю заявити будь-кому, що вони українці з Дунаєвеччини, пам'ятають свою історію і гідно творять сьогодення.

Календар історії Дунаєвецького району відраховує свою 90-у річницю. Безумовно, ці роки для нашого краю та його жителів були роками випробовувань на стійкість та мужність, на терпіння і толерантність. Але ці роки також були наповнені добрими справами й цікавими подіями, досягненнями та здобутками.

90 років Дунаєвеччина йшла шляхом соціально-економічного розвитку, культурних надбань та важливих перспектив, які покликані підвищувати соціальні стандарти.

І жителі краю ніколи не сумнівалися в тому, що в них досить досвіду, працездатності та бажання розвивати і розбудовувати свою малу батьківщину, робити її заможною та процвітаючою. Такою про яку мріяло не одне покоління і якою пишатимуться нащадки.

Дунаєвецький район знаходиться в межах Волино-Подільської височини. Найпоширенішими ґрунтами є чорноземи типові, темно-сірі, сірі лісові, звичайні, лугові та дернові. Природно-кліматичні умови та ґрунти дозволяють займатися рослинництвом, а саме вирощуванням зернових та зернобобових, технічних культур, картоплі, овочів та фруктів.

Площа сільськогосподарських угідь району становить 92,4 тис. га, у тому числі 76 тис. га ріллі. Виробництво сільськогосподарської продукції ведуть 115 агроформувань різних форм власності, з них 11 виробляють продукцію тваринництва. Вирощуванням птиці займаються 2 господарства – ТОВ «Подільський бройлер» та ФГ «Подільська марка», продукція яких відома в усіх регіонах України. Окремі фермерські господарства займаються садівництвом.

Дунаєвецький район має потужний промисловий потенціал. В галузевій структурі району переважає харчова та переробна промисловість. Флагманом промислового сектору району є ТОВ „Верест” - це виробництво ковбасних та м'ясних виробів. До основних підприємств також відноситься ТДВ

“Дунаєвецький маслозавод”, який виробляє цільномолочну продукцію, масло, технічний казеїн. Основною продукцією ТОВ “Дунаєвецький ливарно-механічний завод”, вид діяльності якого - ливарне виробництво та механічна обробка, являються засувки чавунні та мембранно-виконавчі механізми для газовидобувної промисловості. Більше 50 видів натуральної продукції з вовняної та напіввовняної пряжі виробляє ТОВ «Маро Воір». Чимало підприємств району спеціалізуються на виробництві меблів, олії, борошна, випічці хліба та хлібобулочних виробів, переробці сільськогосподарської продукції.

В районі діє 44 загальноосвітніх школи: з них I-III ступенів – 27, I-II ступенів – 16 та 1 – початкова школа. У них навчається 6 031 учень. Навчальний процес забезпечують 1030 педагогів. Усі навчальні заклади комп’ютеризовані, 77,2% з загальної кількості – підключені до мережі Інтернет. У 49 дошкільних закладах підготовкою до школи охоплено 597 дітей 5-ти річного віку, що складає 100%.

Охорону здоров’я жителів району забезпечують: комунальна установа Дунаєвецької районної ради «Центральна районна лікарня», 11 лікарських амбулаторій загальної практики сімейної медицини, 32 фельдшерсько-акушерських пункти, 26 фельдшерських пунктів. Ліжковий фонд становить 280 ліжок, на базі яких розгорнуто 14 відділень. В медичних закладах району працює 165 лікарів і 431 працівник середнього медичного персоналу.

Діяльність закладів культури району спрямована на виконання Програми розвитку культури Дунаєвецького району, відродження, збереження та розвиток українських традицій. Мережу установ культури і мистецтва складають 50 клубних закладів, в тому числі: районний культурно-мистецький, просвітницький центр, 41 бібліотечний, 2 мистецьких - Дунаєвецька дитяча школа мистецтв та Смотрицька дитяча музична школа, 1 районний краєзнавчий і 8 громадських музеїв (серед них Балинський і Смотрицький носять звання «народного»).

В районі розроблено 5 туристичних маршрутів, які охоплюють старовинні парки в селах: Михайлівка, Маків, Маліївці, Голозубинці, Миньковецький дендропарк, Товаровий кряж – Кармалюкова гора; пам'ятки історії та архітектури: палац Орловських у с.Маліївці, Іоанно-Богословська церква в с.Шатава, домініканський костел в смт.Смотрич, костел святого Йосипа Обручника в с.Підлісний Мукарів.

З 86 населених пунктів району – 62 газифіковано. Ведеться будівництво об'єктів соціальної сфери, доріг, облаштування територій.

Пріоритети у нас важливі: розвиток кожного села і селища краю, примноження здобутків та збереження спадщини. Обравши шлях прозорого самоствердження, ефективної влади і чіткої політики, район повноцінно розвивається, демонструє зростаючі темпи економічного росту, йде шляхом від стабільності – до добробуту.

Героїчне минуле, багатовікові традиції та сьогодення краю творять люди. То ж відзначення славетної річниці – це гарна нагода виразити щирі слова вдячності добропорядним, гостинним та надзвичайно трудящим людям, тим, хто живе і трудиться в різних галузях народного господарства району.

Жителі Дунаєвеччини своїм розумом і працею творять позитивні зрушення в економічних, соціально-політичних, адміністративних перетвореннях і забезпечують реалізацію загальнодержавних реформ Президента України, віддають свою працю, мудрість, інтелект, високу духовність Батьківщині і народові!

Тож будемо єдинів бажані робити добрі справи, розвивати наш край і забезпечувати його жителям достойне життя.

Нехай же на цьому непростому шляху нас зігриває любов Матері-України, допомагає несахитна віра в її гідне майбутнє.

Від щирого серця й від усієї душі зичу учасникам конференції, усім жителям району здоров'я, щастя, родинного тепла, добра і достатку. Нехай благословенною буде наша Дунаєвеччина, а її люди живуть у мирі та злагоді!

Т.В. Панасевич,
голова Дунаєвецької районної ради

На засадах місцевого самоврядування

90 – річчя утворення Дунаєвецького району та 610 річниця першої письмової згадки про Дунаївці – це добра нагода підсумувати пройдене, задуматись над перспективою.

Наш район ніколи не був серед відстаючих. У нас непоганий потенціал – родючі землі і працьовиті люди. Головне, що потрібно для ефективного використання наявних ресурсів – це конструктивізм, синхронні дії усіх гілок влади – виконавчої, органів місцевого самоврядування, громадськості, консолідації зусиль територіальної громади.

Тому на вибори до місцевих рад району 2010 року Дунаєвеччина йшла з програмою «Будуємо Дунаєвеччину разом з Президентом», яка акумулювала основні тези програми нашого Президента В.Януковича «Україна для людей» та визначала ряд завдань зніційованих обласною державною адміністрацією та районною державною адміністрацією.

Кожна із 46 місцевих рад району обрала собі очільника та депутатів.

До районної ради VI скликання пройшли представники 9 політичних партій, обрані за змішаною (мажоритарно-пропорційною) системою: Партія регіонів – 56 депутатів; Народна партія – 12 депутатів; ВО «Батьківщина» – 10 депутатів; Партія «Фронт Змін» – 4 депутати та інші партії, що практично представляють собою весь політичний спектр Дунаєвеччини. Головою районної ради обрано Панасевич Тетяну Вікторівну, заступником – Завальницького Валерія Івановича.

Депутатський корпус ради – це творча, монолітна команда професіоналів. Основна частина з них добре знає проблеми свого села чи селища, адже обрані вдруге і втретє.

Серед ветеранів депутатського корпусу Кучерявий Юрій Володимирович, Алексеєв Дмитро Васильович, Камінський Антон Петрович, Поліщук Михайло

Андрійович, Сільничий Володимир Григорович, Петровський Станіслав Сигізмундович. Всі вони ще за минулих скликань були занесені до районної Книги Пошани. Своєю активною життєвою позицією та енергійністю завоювали авторитет і повагу серед громадян Боднар Сергій Борисович, Бернашевський Олександр В'ячеславович, Загородній Віталій Михайлович, Гаврішко Руслан Вадимович, Красовська Людмила Євгенівна, Петльований Руслан Федорович, Закурдаєв Юрій Олександрович, Тимофієв Олег Альбертович, Бомк Йосип Вікторович, Ціта Анатолій Іванович та інші.

Плідну роботу здійснюють 9 постійних комісій районної ради: з питань управління об'єктами спільної власності житлово-комунального господарства та інвестицій (голова – Камінський Антон Петрович), з питань економіки, промисловості, будівництва, енергетики, транспорту і зв'язку (голова – Надорожний Анатолій Богуславович), з питань регуляторної політики, розвитку підприємництва та торгівельного обслуговування (голова – Красовська Людмила Євгенівна), з питань охорони здоров'я, праці та соціального захисту населення (голова – Гаврішко Руслан Вадимович), з питань планування бюджету і фінансів (голова – Тулупов Борис Петрович), з питань агропромислового комплексу, землекористування і екології (голова – Боднар Сергій Борисович), з питань законності, правопорядку, співпраці з виконавчими структурами та органами місцевого самоврядування (голова – Пекарський Олег Вікторович), з питань освіти, культури, фізкультури, молоді та спорту (голова – Чорний Володимир Михайлович), з питань регламенту, депутатської діяльності та етики, зв'язків з об'єднаннями громадян та засобами масової інформації (голова – Костриба Олександр Миколайович). Тісна та злагоджена робота комісій, дала можливість прийняти низку ефективних рішень, спрямованих на забезпечення розвитку нашого району.

Варто відзначити, що питання, які безпосередньо стосуються життєдіяльності району, як от прийняття районного бюджету, Програми соціально-економічного та культурного розвитку району, важливих цільових районних

програм тощо, об'єднують у сесійній залі весь депутатський корпус і практично більшість рішень приймається одногосно.

Депутати районної ради затвердили щорічну Програму соціально-економічного розвитку Дунаєвецького району як основний плановий документ з комплексною системою заходів, реалізація яких забезпечує динаміку економічних перетворень в районі, розв'язання гострих соціальних проблем, на селі, підвищення рівня ефективності роботи агропромислового комплексу.

В районі діє програма підвищення енергоефективності Дунаєвецького району на 2011-2015 роки. В рамках програми проводиться модернізація котелень та заміна котельного обладнання, модернізація об'єктів водопровідно-каналізаційного господарства та реконструкція тепломереж, встановлення енергозберігаючих ламп тощо.

Важливими для сільських громад є програми газифікації населених пунктів району та програма ремонту та отримання доріг місцевого значення, фінансування яких обраховується щорічно мільйонами гривень.

У районі діють чотири цільових програми розвитку медичної галузі, серед яких об'єднуючим документом є Програма розвитку охорони здоров'я Дунаєвецького району на 2012-2014 роки. У межах програми здійснено ряд заходів з покращення матеріально-технічної бази закладів охорони здоров'я. Проведено капітальні ремонти приміщень центральної районної лікарні, Маківську, Смотрицьку, Миньковецьку, смт. Дунаєвецьку дільничні лікарні реорганізовано в лікарські амбулаторії сімейного типу. Разом з тим, у цих селах відкрито пункти швидкої медичної допомоги. Реформа охорони здоров'я, проголошена Президентом України, розмежовує рівні надання медичної допомоги населенню. Тому з 1 квітня 2013 року реорганізовано центральну районну лікарню та рішенням районної ради створено Центр первинної медико-санітарної допомоги населенню, який об'єднав у себе 9 амбулаторій загальної практики сімейної медицини,

36 ФАПів та 22 ФП. Головним лікарем центру призначено Кардаша Едуарда Васильовича.

Мережа амбулаторій сімейної медицини району максимально наближена до місць проживання населення.

У місті реорганізовано терапевтичне та педіатричне відділення поліклініки у дві лікарських амбулаторії. Створено консультативно-діагностичний центр, де працюватимуть інші спеціалісти, які раніше здійснювали прийом хворих у поліклініці.

Створення Центру первинної медичної допомоги має чітко розмежувати питання профілактики, діагностування та лікування громадян.

Наступним завданням ми бачимо дооснащення центру та сільських лікувальних закладів обладнанням, транспортом та підготовка достатньої кількості медсестер та лікарів загальної практики – сімейної медицини. Нинішні дільничні лікарі, та педіатри, які тепер називатимуться сімейними, є дипломованими лікарями, а за 3-4 роки можуть повністю освоїти всі необхідні нові здібності.

Не менш важливі реформи відбулися і в системі загальної середньої освіти. Стратегією подальшого розвитку освіти в районі залишається програма розвитку освіти Дунаєвецького району на 2011-2015 роки, мета якої є забезпечення умов рівної доступності для населення району сучасної повноцінної, якісної освіти та створення належних умов для навчання і комфортного перебування дітей у навчальних закладах. Протягом останній років депутатам районної ради доводилося приймати не зовсім популярні рішення: призупинення і закриття малокомплектних шкіл. Станом на травень 2013 року в районі діє 44 загальноосвітніх школи (до 2010 було 52). Діти з малокомплектних шкіл довозяться шкільними автобусами найлижчих шкіл. Поглиблене вивчення предметів забезпечують освітні округи, позашкільну освіту забезпечують будинок школяра, станція юних туристів, станція юних натуралістів, школа мистецтв, спортивна школа. За рахунок бюджетних та позабюджетних коштів забезпечується інформатизація навчального процесу, школи отримують безпроводний інтернет зв'язок, обладнання для кабінетів, оновлюються шкільні меблі.

Виконання районної програми «Шкільний автобус» на 2009-2015 роки завжди було на особливому контролі районної ради. Дія програми направлена на стовідсоткове виконання завдання щодо підвезення учнів та вчителів, які проживають у сільській місцевості, до шкіл. 26 автобусів забезпечують підвіз за 55-ти маршрутами, затвердженими районною радою.

Для забезпечення оздоровлення дітей у літній період рішенням районної ради створено у селі Маліївці комунальний оздоровчий заклад «Подільські джерела», у якому протягом 2010-2013 років відпочило біля 500 дітей.

Потребує пильної уваги стан збереження та відродження культурної спадщини краю. Виконання районної програми розвитку культури на період до 2015 року дало можливість вирішити першочергові питання розвитку галузі, залучення населення до активної участі у культурному житті, забезпечення доступу до культурних цінностей. Районний центр культури, дозвілля та мистецтв надає різноманітні послуги. Концертні програми, духовна, естрадна, класична музика, дитячі атракціони, розважальні заходи, 3D кінотеатр, виставки та народні гуляння – все це доступне нашим жителям. Районна бібліотечна система пропонує читачам друковані та інтернет-видання, спілкування, зустрічі творчих клубів.

В програмі соціального захисту населення на 2012-2016 роки передбачено конкретний ряд заходів для вирішення соціально-побутових проблем малозабезпечених громадян району, це виплата одноразової грошової допомоги, фінансова підтримка громадських організацій інвалідів і ветеранів. Загалом на реалізацію заходів програми у 2013 році в районному бюджеті передбачено 90 тис. грн. Соціальні послуги громадянам надають комунальні установи: територіальний центр по обслуговуванню одиноких та престарілих громадян, центр реабілітації для дітей інвалідів «Ластівка», центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

До повноважень районної ради належить вирішення в установленому законом порядку питань управління об'єктами спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст нашого району.

В оперативному управлінні районної ради знаходиться підприємства, установи та організації, які є об'єктами власності територіальних громад сіл, селищ, міст району, серед них: 6 підприємств, 12 установ, 44 заклади освіти, позашкільні заклади, заклади охорони здоров'я, культури, фізкультури та спорту, соціального захисту. Перелік об'єктів спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міста району постійно оновлюється за рахунок оптимізації мережі шляхом реорганізації окремих підприємств та закладів, а також за рахунок створення нових.

Комісією з питань управління об'єктами спільної власності, житлово-комунального господарства та інвестицій напрацьовані основні положення про порядок управління об'єктами спільної власності, передачу їх в оренду, відчуження, призначення їх керівників. Переглянуті контракти з керівниками, укладенні радою попереднього скликання, проведено інвентаризацію майна, яке перебуває в управлінні районної та місцевих рад.

Рішенням районної ради прийнята спільна програма дій, згідно якої, за згодою, депутати закріпленні за відповідними сільськими радами, де вони працюють з населенням.

Взагалі, в районі втілюється в життя 40 програм подальшого розвитку різних галузей життєдіяльності, на які щороку передбачаються кошти районного бюджету.

Тісна співпраця районної ради, районної державної адміністрації та місцевих рад дає можливість оперативно й прагматично розв'язувати проблеми життєзабезпечення населення району.

Охорона здоров'я, розвиток освіти, турбота про дітей та молодь, опікування пенсіонерами та інвалідами є головним пріоритетом діяльності райдержадміністрації, районної ради та місцевих рад. А це стимулює всіх разом вишукувати потенційні резерви відновлення виробництва, ефективного використання земель, джерел наповнення бюджету, використовувати власну ініціативу, розробляти місцеві соціальні програми.

Усі без винятку депутати, як і сільські, селищні голови є активними захисниками інтересів громадян. І мажоритарщики, і ті, які пришли за партійними списками закріплені за певними округами. Здійснюючи особисті прийоми громадян, спілкуючись з виборцями, вони сканують ситуацію на місцях, ведуть облік проблем і знаходять неординарні шляхи їх розв'язання.

Об'єднуючи бюджетні кошти, особисті внески окремих депутатів, одноденні заробітки працівників різних сфер нам вдалося спільними зусиллями відремонтувати багато об'єктів, газифікувати населені пункти. Як на мене, це справжня державницька позиція й високий рівень моральності представників виборної влади. Крім того, обрані громадою депутати Хмельницької обласної ради Гаврішко Вадим Дмитрович та Пенюшкевич Сергій Адамович є активними учасниками реалізації більшості програм, які впроваджуються в районі, що дає змогу ефективно вирішувати числені питання життєдіяльності територіальних громад. Скажу відверто, ми пишаємося нашими обласними депутатами та щиро вдячні їм за підтримку.

Нещодавно Державним фондом сприяння місцевому самоврядуванню в Україні, який виконує функції дирекції Всеукраїнського конкурсу проектів та програм розвитку місцевого самоврядування, підбито підсумки конкурсного відбору 2012 року.

В числі переможців серед проектів органів місцевого самоврядування міст та районів з населенням від 50 до 100 тисяч мешканців визнано проект Дунаєвецької районної ради «Фізична культура та масовий спорт – шлях до здоров'я і довголіття». Обсяг субвенції з державного бюджету на фінансування даного проекту складає близько півмільйона гривень.

Завдяки участі в таких програмах район має можливість розв'язати певні проблеми в галузі спорту, а саме, спорудити спортивні майданчики як в місті так і в кількох сільських та селищних радах.

Сільські ради, виконуючи власні програми розвитку громад є учасниками обласного та районних конкурсів «Краща сільська (селищна) рада».

Так, за підсумками конкурсу у 2012 році переможцями районного конкурсу визнано три сільських ради, їм присвоєно призові місця та нагороджено грошовими нагородами:

I місце – Томашівська сільська рада, 30 тис. грн.;

II місце – Рахнівська сільська рада, 20 тис. грн.;

III місце – Балинська сільська рада, 10 тис. грн.

Сільський, селищний, міський голова... В громаді немає вищої посади, ніж ця. Опікуватися проблемами території, робити все, аби людям жилося краще – певне, найголовніше в роботі цих людей. Від того, чи будеш ти на своєму місці, як вболіватимеш за життя громади, значною мірою залежатиме добробут населення, настроїв людей. Тому робота голови села, селища в нових складних умовах це не що інше, як іспит на зрілість.

Серед сільських голів варто відзначити Анатолія Аркадійовича Кухаренка (Дунаєвецька селищна рада), Сергія Васильовича Ковалю (Балинська сільська рада), Віталія Васильовича Саврацького (Томашівська сільська рада), Любу Олександрівну Лукову (Великопобіянська сільська рада), Станіслава В'ячеславовича Грусіцького (Залісцівська сільська рада), Надію Олексіївну Слюсарчик (Рахнівська сільська рада), Тетяну Іванівну Ромашину (Чечельницька сільська рада), Матіяша Павла Вікторовича (Воробіївська сільська рада). Саме вони є гарним прикладом самовідданої праці на користь людям і краю.

Успішну діяльність сільського голови та місцевих депутатів неможливо уявити без підтримки та розуміння територіальної громади. З'являється потреба в публічних політиках, здатних вести діалог з громадою, відстоювати власну точку зору, переконувати інших і в той же час відчувати свіжі, продуктивні ідеї, що йдуть від людей, та впроваджувати їх у життя. Тому робота ради спрямована на реалізацію права територіальної громади впливати на діяльність місцевої влади за допомогою таких форм, як загальні збори, місцеві ініціативи та громадські слухання.

Відповідно задекларованого Україною курсу на інтеграцію до європейської спільноти, назріло питання реформи місцевого самоврядування. Імпульсом для цього стала ініціатива президента України Віктора Федоровича Януковича, який бачить важливою складовою глобальної модернізації держави реформу, спрямовану на децентралізацію влади, передачу повноважень у регіони і підвищення влади на місцях в житті громади і територій.

Проблема вдосконалення системи муніципальної політики дискутується вже тривалий час. Сьогодні, зокрема потребують деталізації такі важливі поняття, як територіальна громада, право комунальної власності, делеговані повноваження тощо. Важливо закріпити наділення місцевих органів влади власними джерелами доходів та інших ресурсів, обсяг яких має відповідати характеру визначених обов'язків. Без самодостатності не може бути повноцінного й відповідального розв'язання місцевих проблем.

Тож нехай чергова ювілейна дата додасть усім нам сил і насаги на добрі справи, впевненості у майбутньому, порозуміння і єдності задля добра і благополуччя наших громадян.

С.Б.Небельський,

Дунаєвецький міський голова

Історичний поступ рідного міста

На шляху з Кам'янця-Подільського на північ Подільського краю знаходиться місто Дунаївці. Історики губляться в здогадках, хто був хрещеним батьком і дав ім'я містечку на невеликій річці Тернаві : далека річка Дунай чи якийсь зайшлий чоловік з однойменним прізвищем. Та як би не було, ніколи не повинна вмирати душа народу, його історична пам'ять і духовність, культура та етнічна спадщина. Ніколи не повинен згасати вогник любові до своєї малої батьківщини і передаватися від покоління до покоління. Саме цій меті служать

різноманітні заходи, у тому числі Дні міста, під час яких маємо змогу зазирнути в минувшину й оцінити сучасне.

З початку заснування в містечку Дунаївці (деякий час воно мало назву Дунайгород) набуло розвитку ремісниче виробництво. Завдяки цьому 1592 року воно здобуло магдебурзьке право і можливість організовувати три ярмарки на рік. Та в XVII столітті Дунаївці не раз зазнавали важких ударів: їх плундрували татари, а під час Визвольної війни 1648-1654 р. майже всі жителі загинули від рук поляків. Та поступово місто відроджувалося.

У XIX столітті з допомогою німецьких переселенців тут розгорнулось виробництво сукна – діяло аж 54 фабрики. А ще чесальні та красильні, фабрики мила та свічок, каретні майстерні, броварня, чавуноливарний завод. Тут було понад 300 крамниць і кілька складів готової продукції, через які велася торгівля на значних просторах – від Кишинева до Москви і від Харкова до Варшави. Отже, уміли і в ті часи дунаївчани бути успішними бізнесменами. Торгівля і нині є однією з пріоритетних галузей економіки міста.

Та не тільки в бізнесі, наш благодатний край дав Україні такі неординарні постаті, як талановитий український композитор Владислав Заремба (1833-1902) – уродженець міста, на честь якого встановлено пам'ятник біля Будинку школяра, названа вулиця. Дунаївці-батьківщина Франца Лендера – винахідника 76-мм зенітної гармати. Тут провів дитячі роки польський композитор, піаніст і педагог, лауреат Державної премії ПНР 1948 року Болеслав Войтович. Уродженцем міста є поет і гуморист Степан Титович Риндик. Тут народились Федір Павлович Шевченко – український історик, доктор історичних наук, член – кореспондент Національної академії наук України, член Національної спілки письменників України Микола Магера – автор книжок "Мати", "Журавка", "Надійка", "Юрасик і друзі" та інших.

Хочу сказати і про людей які в різні роки очолювали Дунаєвецьку міську раду, піднімали місто з руїн після його визволення 1944 року. Тоді в Дунаївцях діяли Могилівська сільська та Дунаєвецька селищна ради депутатів трудящих. Голови обох рад, що діяли на території Дунаївців, доклали немало

зусиль для відбудови міста, відродження промисловості. Дунаєвецьку селищну раду 12 липня 1954 року очолив Павло Іванович Парфьонов, 1924 року народження, учасник війни, який працював на цій посаді до 9 квітня 1958 року. З року в рік мінявся його вигляд – Дунаївці розростались і впорядковувались. На місці пустирів вирости нові вулиці, відроджувались давні традиції. У повоєнні роки, завдяки відновленню роботи підприємств і міграції сільського населення, зростає кількість жителів міста. Місто прикрасилося новими багатопверховими адміністративними та житловими будинками.

1958 року селище Дунаївці отримало статус міста. Першим головою міської ради став Сидір Панасович Гаман, 1913 року народження, учасник бойових дій, 1963 року – Пасічника Микола Антонович, 1919 року народження, також фронтовик, кавалер двох орденів Червоної Зірки.

За роки восьмої п'ятирічки (1966-1970) було вироблено промислової продукції більше, ніж за всі довоєнні п'ятирічки. Побудовано насосну станцію та водонапірну башту, на 10 км подовжено сітку водопроводу. Потреби міста в промислових і продовольчих товарах задовільняла широка торгівельна мережа – міське споживче товариство мало 34, а міськкоопторг – 8 магазинів. Було відкрито 15 їдалень, ресторанів, кафе, споруджено торговий комплекс "Росія", будинок побуту, ще один універмаг.

1968 року в місті, через яке проходить автомагістраль Київ – Чернівці, збудовано автобусну станцію. Дунаївці мають пряме сполучення не тільки з населеними пунктами району, а й обласним центром – Хмельницьким, з Кам'янцем-Подільським, Могилевом-Подільським, Шепетівкою.

Розширилася сітка лікувальних закладів – діяла лікарня на 275 ліжок, протитуберкульозний диспансер, п'ять фельдшерсько-акушерських пунктів, санітарно-епідеміологічна станція. Деякий час діяла школа медсестер.

1962 року силами громадськості споруджено міський стадіон, проведено благоустрій міста, вулиці вбрались у тверде покриття.

Протягом 1966 – 1970 років населення міста одержало 18 тис. квадратних метрів комунальної житлової площі, 648 сімей справили новосілля. Значного

розмаху набрало індивідуальне будівництво – споруджено понад двісті добротних цегляних будинків. Здано в експлуатацію широкоекранний кінотеатр на 600 місць, будинок культури із залом на 700 місць, збудовано приміщення поштамту з автоматичною телефонною станцією на 70 номерів, телеграфом. З'явилися нові вулиці імені Гагаріна, Заремби, Чайковського та ін.

1970 року міську раду очолив Володимир Іванович Данілевич, 1918 року народження, учасник бойових дій.

У дев'ятій п'ятирічці (1971-1975) випуск промислової продукції збільшився проти попередньої на 38,7% при завданні 35%. Колектив суконної фабрики дав понад план продукції на 10 млн.крб. Цьому сприяло впровадження дев'яти нових технологічних процесів, встановлення двох потокових ліній, 76 одиниць високопродуктивного обладнання.

У липні 1977 року міську раду очолила Валентина Миколаївна Соколик, 1948 року народження, перша і єдина жінка – голова міської ради.

За роки десятої п'ятирічки підприємства міста дали продукції на суму понад 525 млн.крб. За рахунок державних коштів збудовано 210 квартир, зросли доходи, підвищився життєвий рівень людей, 178 сімей спорудили індивідуальні будинки

Однак у другій половині 70 – на початку 80-х років темпи зростання виробництва уповільнились, не поліпшилось суттєво становище і в одинадцятій п'ятирічці. Постала невідкладна потреба в переведенні економіки з екстенсивного на інтенсивний шлях розвитку, докорінних змінах як в економічній, так і в політичній, соціальній і духовній сферах життя.

На ті часи обличчя трудових Дунаївців визначала суконна фабрика . Більш як двотисячний колектив фабрики давав дві третини промислової продукції району. На його базі було створено професійно-технічне училище, яке готувало кваліфіковані робітничі кадри для суконної промисловості. Однак і тут на початку 80-х років намітився спад. Щоб вийти з прориву проводилось поетапне оновлення технічної бази, реконструкція обробного виробництва, розширення прядильного цеху, встановлення нового обладнання.

Великим підприємством міста є арматурний завод, на ньому свого часу працювало понад 600 чоловік. Підприємство спеціалізується на випуску заірної арматури для нафтогазопроводів. У дванадцятій п'ятирічці було проведено реконструкцію цехів, оновлено техніку, розширено виробничі площі ливарного цеху, механізовано процес лиття. На зміну старому обладнанню прийшли сучасні верстати з числовим програмним управлінням, завдяки чому продуктивність праці помітно зростає.

29 лютого 1980 року головою виконкому Дунаєвецької міської ради народних депутатів було обрано Надорожного Анатолія Богуславовича, який дуже багато зробив для міста і його мешканців, здійснив комплексну реставрацію головної площі міста, оздоблення і благоустрій вулиць. Вулицями міста були прокладені газові та каналізаційні мережі, підключені до споживачів.

Помітно розширив потужності ремонтно-механічний завод. Із невеликих майстерень по ремонту сільськогосподарського інвентаря він виріс в одне з кращих підприємств міста, на якому ще донедавна працювало біля 300 чоловік. Завод випускав автоцистерни для перевезення рідких харчових продуктів, різне нестандартне обладнання для потреб харчової промисловості, ремонтував електродвигуни та двигуни внутрішнього згорання. 1984 року підприємство одне з перших у районі перейшло на нові умови господарювання і за 4 роки при тій же кількості працюючих підвищило обсяг реалізації товарної продукції з урахуванням договірних поставок майже на 34%. На 30% збільшився виробіток на одного працюючого, прибуток зріс у півтора рази. За рахунок цього реконструювали всі цехи, побудували їдальню, спортивний зал, 4 житлових будинки на 100 квартир.

30 червня 1987 року головою виконкому Дунаєвецької міської ради став Поліщук Михайло Андрійович. За період його керівництва в місті встановлено майданчик з атракціонами, що було гарним подарунком маленьким дунаївчанам, проведено реконструкцію міського стадіону, зведено спортивний комплекс.

У квітні 1990 року міську раду очолив Іван Іванович Казєв. До Дня знань – 1 вересня 1990 року було введено в дію ЗОШ №3 на 1296 місць. Проводилась газифікація будинків з влаштуванням зручностей.

Початок 90-х років на теренах колишнього СРСР ознаменувався розривом налагоджених економічних зв'язків, розвалом економічної і промислової інфраструктури і, як наслідок, – значним падінням рівня виробництва в усіх галузях промисловості. Не лишились осторонь і Дунаївці. Спад промислового виробництва, перехід на бартерні розрахунки зменшили надходження до бюджету, що відобразилося на фінансуванні потреб міста. Затримки з виплатою заробітної плати працівникам установ і організацій, що знаходились на балансі міської ради, стали звичним явищем. Зведені до мінімуму, а подекуди й зовсім призупинені деякі види видатків, заморожене будівництво нових будинків, мінімально фінансувався капітальний ремонт житлового фонду і благоустрій міста, підприємства комунальної сфери були на межі банкрутства через неплатежі за надані послуги.

Переживала важкі часи промисловість міста. Лідер промисловості міста – суконна фабрика значно зменшила обсяги виробництва, а згодом і зовсім зупинилась. Майже дві тисячі чоловік залишились без роботи, бюджет міста втратив вагому частину доходів. Арматурний завод, основним споживачем продукції якого були республіки колишнього СРСР, зокрема Росія, втратив вагому долю ринку збуту, а також постачальників сировини, матеріалів і комплектуючих, внаслідок чого суттєво зменшив випуск продукції. Часті простої, перебої в поставках сировини все більше ускладнювали і без того вкрай важке становище заводу. Майже повністю зупинилося фінансування соціально-побутової сфери. Ремонтно-механічний завод в основному працював на харчову і харчопереробну промисловість і деякий час ще міцно тримався на ногах. Але загальна економічна криза не обминула і його. Проблеми з постачанням матеріалів і різке підвищення цін на них привели до втрати основних споживачів продукції, а ті замовники, що залишились, не мали змоги оплачувати виконані роботи і послуги. Відбулося скорочення штатів, частина

працівників переведена на неповний робочий день. Інші підприємства й організації міста перебували не в кращому становищі.

У червні 1993 р., у цей скрутний перехідний період, міським головою був обраний Станіслав Борисович Небельський, який працює на цій посаді і в даний час. Але це вже історія.

На сьогодні в місті налагоджена співпраця між міською, районною радами та райдержадміністрацією. У практику роботи ввійшли різні форми співпраці. Міський голова бере участь у щотижневих оперативних нарадах під керівництвом голови райдержадміністрації, у роботі сесій районної ради, де має можливість представляти інтереси мешканців міста. Міською радою за підтримки райдержадміністрації розроблено і впроваджується в життя план благоустрою і впорядкування міста. Обсяг ремонтно-будівельних робіт, які мають виконати керівники організацій і підприємці міста, доведено до виконавців і завдяки цьому місто набирає сучасного вигляду. Розроблено проектну документацію зі встановлення нової межі міста, адже росте мережа приватних підприємств, індивідуальне будівництво.

Виконком міської ради координує діяльність організацій, які надають послуги населенню: комунального підприємства "ЖЕО", комунального підприємства "Міськводоканал", комунального підприємства теплових мереж. Робота виконкому і керівників спрямована на надання жителям міста якісних послуг, їх вчасну оплату. У цьому зацікавлені всі: виконком, бо зменшиться кількість скарг і нарікань, організації – з'явиться можливість проводити роботи, пов'язані із значними капіталовкладеннями.

На території міста розташовані ТОВ "Маро Воір", ЗАТ "Дунаєвецький ремонтно-механічний завод", ЗАТ "Дунаєвецький маслозавод", приватні станції з обслуговування автомобілів, управління газового господарства, район електричних мереж, друкарня тощо.

Працює єдине металургійне підприємство області ЗАТ "Дунаєвецький ливарно-механічний завод". Підприємство спеціалізується на виробництві водяних та газових чавунних засувок різного діаметру та мембрано –

виконавчих механізмів, які підприємство поставляє в Російську Федерацію, Казахстан, Польщу, Білорусь. Знаходиться також торгівельно – виробниче товариство з обмеженою відповідальністю "Сантекс" – виробник відводів, фланців і різьбонарізної продукції, яка має свого споживача і за межами країни.

Постійно нарощує темпи виробництва продукції ТОВ "Верест", яке очолює депутат Дунаєвецької районної ради Олександр Вячеславович Бернашевський. Розпочавши роботу з невеликого цеху, підприємство виросло в потужне м'ясо-переробне підприємство. Його продукція знаходить попит не лише в торговельній мережі Хмельниччини, а й в усій Україні.

Ретрансляційні вежі операторів мобільного зв'язку UMC, Life, Beeline та "КиївСтар" забезпечують покриття мобільним зв'язком мікрорегіону. Видається районна газета "Дунаєвецький вісник", працює телерадіокомпанія ФНБ.

У місті діють центральна районна лікарня з поліклінікою, Будинок культури, 2 бібліотеки, Дунаєвецьке відділення ВПУ-36 с.Балин Хмельницької області, 5 дошкільних закладів, 3 загальноосвітні школи I-III ст. та навчально-виховний комплекс "Загальноосвітня школа I-III ст., гімназія", Будинок творчості школяра, станція юних туристів, станція юних натуралістів, спортивна школа, школа мистецтв, Дунаєвецький районний краєзнавчий музей, районний центр соціальної реабілітації дітей-інвалідів "Ластівка", центр медико – соціальної реабілітації "Лелека".

Мирно співіснують 11 зареєстрованих релігійних громад.

Керівництво й жителі міста пережили час ломки старих структур, мітингових пристрастей і новітніх віянь і з суто провінційною розважливістю й терплячістю зуміли уникнути крайнощів, зберегти нормальний робочий ритм. Катастрофічно бракує коштів. Але місто продовжує жити й трудитись.

Улюбленим святом дунаївчан є День міста, який щорічно відзначається в III неділю вересня. 2013 року воно співпало з 610-ою річницею першої письмової згадки про Дунаївці і 90-річчям Дунаєвецького району.

Дунаївчани – привітні і працюючі люди. В основному – це українці, є також росіяни, поляки, євреї, представники інших національностей. Це – толерантні, доброзичливі мешканці, які працюють заради розвитку рідного міста.

Л.В. Баженов
м. Кам'янець-Подільський

Краєзнавчий поступ Дунаєвеччини

Аналізуються здобутки Дунаєвецької районної організації ВСК за 1992-2008 рр., розглядається процес реформування краєзнавчого руху та діяльності Дунаєвецького районного осередку НСКУ (2008-2013 рр.).

Ключові слова: Дунаєвеччина, краєзнавчий рух, краєзнавство, Дунаєвецька районна організація НСКУ, регіональні дослідження.

2013-й рік увійде в історію Хмельниччини як рік парадів відзначення 90-річчя утворення адміністративно-територіальних районів області. В першій половині цього року відсвяткували непересічну подію організацією різних ювілейних заходів та проведенням потужних науково-краєзнавчих конференцій з виданням збірників матеріалів за результатами їх роботи Кам'янець-Подільський (1 березня), Деражнянський (21 березня), Чемеровецький (квітень) та інші райони Хмельниччини. У цих районах значно пожвавилися і активізувалися краєзнавчий рух, регіональні дослідження та популяризація серед місцевого населення багатьох аспектів історії та культури рідного краю. У вересні цього ж року естафету відзначень свого 90-річчя і одночасно 610-річчя першої писемної згадки про м. Дунаївці продовжив Дунаєвецький район. У даному контексті важливо підсумувати краєзнавчий поступ Дунаєвеччини за останні п'ять років у плані його творчого внеску у підготовку цього свята.

Варто згадати, що з 1992 року зусиллями одного з фундаторів і постійного члена правління Всеукраїнської спілки краєзнавців, тоді завідувача відділом освіти Дунаєвеччини В.С. Прокопчука був заснований районний осередок цієї

відомої науково-громадської організації, який станом на 2008 рік об'єднав у своїх лавах 850 осіб краєзнавців, освітян, працівників культури та з інших верств місцевого населення, і за наслідками подвижницької діяльності став в авангарді з-поміж районних таких спілок в Україні, у тому числі на Хмельниччині¹.

Найбільший вклад у наукові дослідження краю, у видання краєзнавчої літератури в часи незалежної України до 2008 року внесли відомі дунаєвчани нині доктор історичних наук, професор Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка В.С. Прокопчук (видав книги «З народних глибин: славетні подоляни» (1991), «Краєзнавство на Поділлі» (1995), «Топоніми рідного краю» (1999), «Два села – одна доля» (2001), «Професор М.П. Чорнобривий» (2003), «Під егідою Українського комітету краєзнавства» (2004), «Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х рр. ХХ – поч. ХХІ ст.» (2005), «Я спасення шукав для народу (Мелетій Смотрицький)» (2008) та ін.)², С.С. Оліневич (1923-1995) (документальні повісті «Нескорені» (1991), «Пам'ять» (1993), «Миньковецька держава» (1993)³, В.О. Сутковецький (історичні повісті «Віск і криниця» (1990), «Таємниця старого майстра» (1994)⁴, В.Ф. Шинкарчук та В.Б. Оліфер (низка статей з історії краю та місцевої медицини у газеті «Дунаєвецький вісник»)⁵, П.А. Білий і О.П. Білий (книга «Миньковеччина» (2004)⁶, Т.К. Прокопчук (бібліографічний довідник у співавторстві «Дунаєвеччина в іменах» (2006-2007, вип. 1-2)⁷, В.А. Захар'єв (збірник «Археологія Дунаєвеччини» (1992), «На вістрі часу» (2002)⁸, В.М. Заторжинська (книга «За покликом серця. Нарис життя й науково-краєзнавчої діяльності В.С. Прокопчука» (2004) й інші.

Проте справжньою розгорнутою енциклопедією історії Дунаєвеччини, яка постійно розширюється і поглиблюється, стало проведення в райцентрі всеукраїнських науково-краєзнавчих конференцій «Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій» та видання наукових збірників за результатами їх роботи, перша з яких відбулася в Дунаївцях у 1997 р.⁹, друга – у 2000 р.¹⁰, третя – у 2003 р.¹¹ і четверта – у 2008 р.¹². Зокрема,

остання, що відбулася 18 вересня 2008 року під егідою Дунаєвецької районної ради та райдержадміністрації, Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України, Дунаєвецької районної бібліотеки та районної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців, була присвячена 605-й річниці з часу першої згадки про м. Дунаївці і 85-річчю утворення Дунаєвецького району. В її роботі взяли науковці, краєзнавці, вчителі, працівники музеїв, архівів, бібліотек з Києва, Житомира, Хмельницького, Чернівців, Кам'янця-Подільського, Дунаївців й інших міст України та в її складі Хмельниччини, у тому числі такі відомі подвижники краєзнавства, як голова ВСК, академік НАН України П.Т. Тронько, президент Житомирського товариства дослідників Волині М.Ю. Костриця, провідний науковий співробітник Центрального архіву історії єврейського народу В.М. Лукин, ректор Кам'янець-Подільського національного університету О.М. Завальнюк, директор Хмельницького обласного літературного музею В.І. Горбатюк, професор кафедри історії України Чернівецького національного університету П.П. Брицький та ін. У науковий збірник за результатами роботи конференції було вміщено доповіді та статті 62 авторів, які розглянули різні аспекти історії, освіти, культури, духовного життя, діяльність відомих постатей Дунаєвеччини й, таким чином, значно поповнили скарбницю знань про Поділля.

2008-й рік став переломним у розвитку і реформування краєзнавчого руху в Україні та її регіонах. Постановою Кабінету Міністрів України, № 908 від 16 жовтня цього року Всеукраїнській спілці краєзнавців надано статус Національної спілки краєзнавців України (НСКУ). Зокрема, в цьому державному документі зазначалося: "Враховуючи видатні заслуги у забезпеченні розвитку української національної культури, надати статус національної Всеукраїнській спілці краєзнавців України"¹³. Ця постанова була офіційно вручена голові спілки, Герою України, академіку П.Т. Троньку під час роботи вже під новою назвою IV з'їзду Національної спілки краєзнавців України (НСКУ), який відбувся 28 жовтня 2008 р. у київському Українському домі.

IV з'їзд НСКУ, який зібрав делегатів від усіх областей України, розглянув важливі питання: звіт про роботу спілки за останні п'ять років; про зміну статусу і затвердження нового Статуту спілки, обрано новий склад правління, до якого від Хмельницької обласної організації НСКУ ввійшли її голова Л.В. Баженов, О.М. Завальнюк, В.О. Савчук, В.С. Прокопчук¹⁴, та президію на чолі з головою академіком П.Т. Троньком, прийняті важливі постанови і документи по розбудові на місцях відділень і осередків Національної спілки краєзнавців¹⁵. Таким чином, IV з'їзд НСКУ став рубіжною віхою і новим історичним етапом в розвитку краєзнавчого руху в Україні, у підвищенні професійності, якості роботи його організаційних структур та регіональних і краєзнавчих досліджень, проектів і видань його учасників, визначило новий статус краєзнавців у державі – членів спілки, як творчих працівників й прирівнено її до державних (національних) творчих спілок таких, як Національна спілка письменників України, Національна спілка журналістів України, Національна спілка художників України тощо.

12 червня 2009 року в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка відбувся перший пленум новообраного правління на IV з'їзді НСКУ, в роботі якого взяли участь його члени від спілки краєзнавців Хмельниччини. Пленум розглянув важливі питання щодо розгортання діяльності осередків НСКУ. Була заслухана і обговорена доповідь її голови П.Т. Тронька "Першочергові завдання для краєзнавчого руху України" і прийнято відповідну постанову, затверджені "Методичні рекомендації по організації роботи на місцях", "Положення про символіку НСКУ", "Положення про Премію імені Дмитра Яворницького", "Кодекс професійної етики краєзнавця", "План основних заходів ВСК на 2009 р.", "Склад комісії правління спілки", "Перелік основних документів, що формуються первинною (обласною) організацією НСКУ для вступу до спілки", "Зразки документів для вступу до НСКУ" та інші. Отже, матеріали і документи пленуму заклали базис і визначили конкретні завдання по реформуванню і розбудові Національної спілки краєзнавців в Україні на далеку перспективу¹⁶.

Від усіх вищеназваних подій не стояли осторонь краєзнавці Хмельниччини, в тому числі Дунаєвеччини. Зокрема, 22 жовтня 2008 року на звітно-виборній конференції відбулося заснування Хмельницької обласної організації НСКУ, обрано новий склад правління та його президії (першим заступником голови обласної Спілки краєзнавців став В.С. Прокопчук), було вирішено в містах і районах Хмельниччини реформувати осередки ВСК або створити нові організації НСКУ, обрано делегацію з 10 осіб на IV з'їзд Національної спілки краєзнавців України¹⁷. З цього часу впродовж трьох наступних років проходив складний процес перебудови краєзнавчих осередків в області на засадах Статуту НСКУ.

У чому суть реорганізації НСКУ? Згідно Статуту НСКУ потрібно було провести установчі збори спілки на місцях, які б офіційно задекларували створення міської або районної організації Спілки. Членом НСКУ може бути той краєзнавець, науковець, який творчо працює на тлі краєзнавства, має праці (монографії, книги, нариси), публікації в наукових збірниках, журналах і газетах з регіональних проблем історії, культури, географії, етнографії, фольклору, мистецтвознавства, архітектури, природи, екології, музейництва та інших галузях науки або бере участь у розробці краєзнавчих програм, проектів, туристичних маршрутів, створенні музеїв, займається організаторською діяльністю в краєзнавстві, спілці тощо. При цьому вступ у члени НСКУ здійснюється суто на добровільних засадах.

Для цього необхідно згідно з вимогами Статуту НСКУ подати в новостворену міську або районну організацію спілки такі документи:

1. Письмову заяву до місцевої організації НСКУ. У заяві, крім прохання прийняти в члени спілки, зазначити свою згоду виконувати Статут спілки та Кодекс етики краєзнавця.

2. До заяви додати три рекомендації від колег-членів спілки, які мають стаж у краєзнавстві не менше трьох років й знають кандидата у члени НСКУ по співпраці в краєзнавстві.

3. Додати на окремому аркуші написану автобіографію.

4. Заповнити анкету члена Спілки.

5. Заповнити облікову картку члена НСКУ за встановленою формою.

6. Додати перелік основних особистих наукових, краєзнавчих публікацій, або проведених важливих краєзнавчих заходів, здійснених краєзнавчих проєктів, або інших видів діяльності, які характеризують Ваш внесок у краєзнавство.

7. 4 кольорові фотографії (4 x 5 см.) для членського посвідчення та заповненої анкети.

8. Витяг з протоколу первинної організації про прийом до НСКУ за відповідним зразком¹⁸.

Прийом у члени НСКУ здійснюється на загальних зборах первинної організації. Після прийому до спілки всі документи нового члена залишаються у первинній чи обласній організації спілки і підлягають відповідальному зберіганню. При переїзді на інше місце проживання, вони пересилаються до місцевої первинної або обласної організації НСКУ.

Другий примірник облікової картки з фото передається до правління НСКУ в Києві. Після цього за ухвалою президії цього правління здійснюється оформлення членських посвідчень Спілки, які урочисто вручаються краєзнавцям в обласній або первинній організаціях НСКУ разом із значком члена Спілки. Члени НСКУ сплачують одноразовий вступний внесок (100 грн.) та щорічний (50 грн.), які фіксуються у членському квитку та відомості про сплату внесків.

Така процедура прийому в члени НСКУ здійснюється у всіх творчих національних спілках України.

Варто відзначити, що Національна спілка краєзнавців не ставить перед собою мету масово приймати в свої лави нових членів, гонитися за кількістю їх членів. Ми раді бачити в складі реформованої спілки достойних, професійних, відданих справі краєзнавства, творчих та ініціативних соратників, які б своєю наполегливою працею підвищили якість, науковість краєзнавчих досліджень та написаних творів, були б наставниками і прикладом у роботі для аматорів-

краєзнавців, які ще не стали членами НСКУ, сприяли успішному виконанню національних і обласних програм з розвитку краєзнавства, продовжували б традиції бути в авангарді національно-культурної розбудови в Україні.

Процес реформування Дунаєвецького районного відділення ВСК у районну організацію НСКУ тривав з жовтня 2009 – по квітень 2010 років. Після проведення установчих звітно-виборних зборів (квітень 2010 р.) новостворена організація місцевої Спілки об'єднала 20 членів НСКУ переважно з числа вчителів, працівників інших культурно-освітніх установ та краєзнавців району, які вирішили стати професійними краєзнавцями. Головою осередку була обрана методист районного методичного кабінету відділу освіти К.М. Беченко, яка активно раніше працювала у відділенні ВСК і координувала краєзнавчу роботу в закладах освіти Дунаєвеччини. Наставником організації від правління обласної Спілки став раніше багаторічний керівник місцевого відділення ВСК професор В.С. Прокопчук¹⁹.

Що зроблено членами НСКУ Дунаєвеччини за останні п'ять років їх діяльності? Кожен член Спілки за цей час вніс свою частку в розвиток краєзнавчого руху, регіональних досліджень, у створення краєзнавчих музеїв, для підготовки талановитих старшокласників до участі в обласних та всеукраїнських олімпіадах, для конкурсів на кращу учнівську працю з краєзнавчої тематики в системі Малої академії наук, налагодили співпрацю з краєзнавцями-аматорами. Наведемо конкретні приклади. В авангарді наукових досліджень і популяризації історії та культури Дунаєвеччини продовжує залишатися професор В.С. Прокопчук. Він у 2009 р. захистив докторську дисертацію «Інституалізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х рр. ХХ – початку ХХІ ст.» й видав однойменну фундаментальну монографію²⁰, в яких відображено розвиток краєзнавства за цей час на його отчій землі, а також опублікував майже 40 статей у наукових збірниках та газетах з різних аспектів історії Дунаєвеччини²¹, виступив організатором у районі низки науково-методичних семінарів і нарад з проблем краєзнавства, головне, п'ятої

всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції «Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій» (вересень 2013 р.).

Чимало робить для краєзнавства району відомий журналіст, краєзнавець, археолог В.А.Захар'єв. Він організував відзначення 600-річчя першої згадки про смт. Миньківці, у 2008 р. під наставництвом Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка заснував у Миньківцях на громадських засадах науково-краєзнавчий «Центр Мархоцькознавства» для дослідження життя і діяльності графа-реформатора Ігнація Мархоцького, створеної ним відомої наприкінці XVIII – на початку XIX ст. «Миньковецької держави» й в цьому контексті інших сторін історії Поділля того часу. До складу Центру ввійшли науковці і краєзнавці мархоцькознавці з Києва, Одеси, Львова, Хмельницького, Кам'янця-Подільського, з Дунаєвеччини, Польщі, Ізраїля. Впродовж 2009-2013 рр. цей Центр провів у Миньківцях чотири тематичних наукових симпозіумів та видав чотири томи «Наукових записок Центру Мархоцькознавства» за матеріалами їх роботи²². 15 травня 2013 року за ініціативи та організаційних зусиль В.А. Захар'єва і його соратників відкрито у Миньківцях історико-меморіальний музей Ігнація Мархоцького²³.

У тих же Миньківцях працює вчителем історії член НСКУ Ж.Л. Слободян. Вона публікує статті з історії краю, розробила туристично-краєзнавчий маршрут «Миньковецька держава», створила у школі краєзнавчий музей, підготувала понад 8 учнівських праць з історичного краєзнавства в системі Хмельницького територіального відділення МАН²⁴.

Член НСКУ, вчитель історії НВК ЗОШ I-III ступенів с. Великий Жванчик С.П. Домков виступив фундатором сільського краєзнавчого музею, розробив два туристично-екскурсійні маршрути по Дунаєвецькому району, створив нарис історії про своє село, підготував низку учнівських праць з краєзнавства для МАН²⁵. Член НСКУ, вчитель історії Підлісномукарівської ЗОШ I-III ступенів А.В. Лігоцький має понад 30 краєзнавчих публікацій, засновник і керівник місцевого краєзнавчого музею, створив нарис про репресованих сталінським

режимом учителів краю²⁶. Член НСКУ, вчитель історії, нині пенсіонер С.Т. Колісник продовжує працювати директором заснованого ним краєзнавчого музею в с. Балин і домігся присвоєння йому звання «Зразковий музей»²⁷. Загалом у Дунаєвецькому районі сьогодні функціонує 25 краєзнавчих і меморіальних музеїв, з яких п'ять мають звання «Зразковий музей»²⁸.

У розбудові краєзнавства на Дунаєвеччині подвижницьку роль відіграє член НСКУ, директор районного Будинку творчості школярів, лауреат премії імені Федора Шевченка В.І. Крупник. Крім краєзнавчих публікацій, вона відкрила експозиції музею учнівської творчості та історії туристсько-краєзнавчого руху в районі, автор навчальної програми з краєзнавства для учнів-гуртківців станції юних техніків (СЮТ), створила нарис про село Січинці²⁹. Багато робить для розвитку краєзнавства в системі бібліотек Дунаєвеччини член НСКУ, директор центральної районної бібліотеки Т.К. Прокопчук. Вона розбудувала краєзнавчі відділи бібліотек, налагодила видання бібліографічних довідників з історії та культури краю на допомогу науковцям і краєзнавцям, створила в своєму закладі меморіальний музей письменника-дунаєвчанина Миколи Магери, є автором багатьох науково-краєзнавчих публікацій³⁰. Перелік добрих справ членів Дунаєвецької районної організації Спілки краєзнавців можна продовжувати.

Краєзнавці-аматори, які ще не стали членами Дунаєвецького районного осередку НСКУ, також вносять свій доробок у дослідження історії рідної землі. Прикладом може служити творча діяльність пенсіонера, голови місцевого відділення товариства політв'язнів Войціха Кузьмінського, уродженця с. Нестерівці, якого за участь в опорі радянському режиму було кинуте у концтабори ГУЛАГу. Він 42 роки працював на Дунаєвеччині бухгалтером. На схилі літ взявся описати бачене, почуте, пережите. Упродовж 2008-2012 рр. він створив і видав на власні й кошти обласного товариства «Меморіал» імені Василя Стуса чотири тематично з'єднані меморіально-історико-документальні книги «Тернова нива долі» (2008)³¹, «Нестеровецьке повстання і голодомор» (2010)³², «Повстання в Дунаївцях і атеїзм» (2011)³³ і «Повстання в Тернаві та

історія» (2012)³⁴. Сумарно на 1859 сторінках цих видань автор мовою сотень уміщених копій документів слідчих справ, зібраних у Державному архіві Хмельницької області, наведених текстів спогадів учасників і свідків подій з використанням власних свідчень та історичного аналізу відновив об'єктивну картину трагічних подій на Дунаєвеччині в часи голодомору 1932-1933 рр., жахів політичних репресій 1930-50-х рр., воєнного лихоліття 1941-1944 рр., уперше в історіографії повною мірою висвітлив події селянського супротиву насильницькій колективізації та опору радянському режиму. Хоча зміст цих книг страждає певним непрофесіоналізмом (автор не фахівець з історії), проте зібрані тут документи і матеріали мають важливе джерелознавче значення для історичної науки та поділлєзнавства.

Зрозуміло, що осередок НСКУ на Дунаєвеччині ще проходить етап своєї розбудови і утвердження, прагне відновити авангардні позиції в краєзнавчому русі Хмельниччини. Перед ним постає завдання вийти на нові горизонти краєзнавчих досліджень. По-перше настав час створити авторський колектив, який би підготував рукопис, а згодом і видав узагальнюючу книгу за умовною назвою «Дунаєвецька земля в контексті історії Поділля», яка б акумулювала новітні знання про цей край. По друге, необхідно й надалі активно готувати і видавати книги нарисів про села з тим, щоб отримати повноцінну історію всіх населених місць району й, таким чином, долучитися до створення енциклопедії «Історії міст і сіл України. Хмельницька область». По-третє, варто активізувати відзначення ювілейних дат заснування історичних сіл району, що спонукатиме до активізації краєзнавчої роботи. По-четверте, варто поновити і активізувати висвітлення історії, культури і природи Дунаєвеччини, популяризувати діяльність місцевої спілки НСКУ на сторінках сайтів мережі Інтернету. Нарешті, варто було б розробити довгострокову програму розвитку краєзнавства і регіональних досліджень (до 2025 р.) і затвердити її на сесії Дунаєвецької районної ради, яка дисциплінувала б діяльність районної спілки краєзнавців й визначила стратегічні пріоритети розвитку краєзнавчого руху на далеку перспективу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баженов Л.В. Краєзнавчий рух та історико-регіональні дослідження Дунаєвеччини в добу незалежності України /Л.В. Баженов // Дунаєвеччина очима свідків, учасників і свідків історичних подій: Матеріали науково-краєзнавчої конференції. – Дунаївці-Кам'янець-Подільський, 2008. – Вип. IV. – С. 72.
2. Завальнюк О.М. Віктор Прокопчук – науковець, педагог /О.М. Завальнюк, Л.В. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 84 с.
3. Прокопчук В.С. Дунаєвеччина в іменах : біобібліографічний довідник /В.С. Прокопчук, Т.К. Прокопчук, С.В. Олійник. – Дунаївці, 2006. – С. 48.
4. Там само. – С. 49.
5. Особова справа В.Б. Оліфера //Поточний архів Хмельницької обласної організації НСКУ, ф. Особові справи членів НСКУ.
6. Білий О.П. Миньковеччина : історичний нарис / О.П. Білий, А.П. Білий. – Кам'янець-Подільський, 2004. – 160 с.
7. Прокопчук В.С. Дунаєвеччина в іменах : біобібліографічний довідник /В.С. Прокопчук, Т.К. Прокопчук, С.В. Олійник. – Дунаївці, 2006-2007. – Вип. 1-2.
8. Там само. – Вип. 1. – С. 47-48.
9. Дунаєвеччина очима свідків, учасників і свідків історичних подій: Матеріали науково-краєзнавчої конференції. /ред. кол.: Винокур І.С., Данилюк Ю.З., Завальнюк О.М., Прокопчук В.С. (голова) та ін. – К.: Рідний край, 1997. – 248 с.
10. Дунаєвеччина очима свідків, учасників і свідків історичних подій: Збірник науково-краєзнавчих праць. Вип. II. /Ррд. кол.: Винокур І.С., Завальнюк О.М., Прокопчук В.С. (голова) та ін. – Київ-Дунаївці: Рідний край, 2000. – 250 с.
11. Дунаєвеччина очима свідків, учасників і свідків історичних подій: Збірник науково-краєзнавчих праць. Вип. III. /ред. кол.: Тронько П.Т., Винокур І.С., Завальнюк О.М., Прокопчук В.С. (голова) та ін. – Київ-Дунаївці-Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2003. – 332 с.
12. Дунаєвеччина очима свідків, учасників і свідків історичних подій: Матеріали науково-краєзнавчої конференції. Вип. IV./ ред.кол.: Баженов Л.В., Прокопчук В.С. (голова), Прокопчук Т.К. та ін. – Дунаївці-Кам'янець-Подільський, 2008. – 624 с.
13. Постанова Кабінету Міністрів України, № 908 від 16 жовтня 2008 р.
14. Прокопчук В.С. IV з'їзд НСКУ : враження делегата /В.С. Прокопчук //Краєзнавець Хмельниччини : бюлетень Хмельницької обласної організації НСКУ. – Кам'янець-Подільський, 2009. - № 1. – С. 10-12.
15. IV з'їзд Національної спілки краєзнавців України. Матеріали. – К., 2009.
16. Матеріали пленуму та наради з питань підготовки енциклопедичного видання "Історія міст і сіл України". – К., 2009. – С. 3, 10-35.
17. На шляху реформування і перебудови. Матеріали про роботу звітно-виборної конференції Хмельницької обласної організації НСКУ 26 жовтня 2011 р. /уклад. Л.В. Баженов, А.Г. Роздобудько. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 12.
17. Статут НСКУ. – К., 2009; Роздобудько А.Г. Процедура прийому в члени НСКУ // Краєзнавець Хмельниччини : бюлетень Хмельницької обласної організації НСКУ. – Кам'янець-Подільський, 2009. - № 1. – С. 5.
18. На шляху реформування і перебудови. – С. 77.
19. Прокопчук В.С. Інституалізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років ХХ – початку ХХІ ст.: етапи, форми, напрями діяльності /В.С. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський. – 600 с.
20. Віктор Степанович Прокопчук //Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України (наукова школа) : біобібліографічний покажчик. – Кам'янець-Подільський, 2011. – Вип. 12. – С. 52-68.

21. Наукові записки Центру Мархоцькознавства /творчий задум, упоряд, передм., комент. В.А. Захар'єв. – Хмельницький, 2008. – Т. 1. – 108 с.; Т. 3. – 2011. – 240; Т. 4. – 132 с.
22. Григоренко О.П. Запрацював музей графа-реформатора Ігнація Мархоцького /О.П. Григоренко // Краєзнавець Хмельниччини : науково-краєзнавчий збірник. – Кам'янець-Подільський, 2013. – Вип. 4. – С. 14-15.
23. Особова справа Ж.Л. Слободян //Поточний архів Хмельницької обласної організації НСКУ, ф. Особові справи членів НСКУ.
24. Особова справа С.П. Домкова //Там само.
25. Особова справа А.В. Лігоцького // Там само.
26. Особова справа С.Т. Колісника //Там само.
27. Поліщук Ф.П. Дунаєвецьке територіальне відділення МАН /Ф.П. Поліщук //Краєзнавець Хмельниччини. – 2013. – Вип. 4. – С. 15.
28. Особова справа В.І. Крупник // Поточний архів Хмельницької обласної організації НСКУ, ф. Особові справи членів НСКУ.
29. Особова справа Т.К. Прокопчук // Там само.
30. Кузьмінський В. Тернова нива долі : спогади та документи про 30 – 90-ті роки на Дунаєвеччині /Войціх Кузьмінський. – Кам'янець-Подільський, 2008. – 476 с.
31. Кузьмінський В. Нестеровецьке повстання і голодомор : спогади і документи. Кн. 2. /В. Кузьмінський. – Кам'янець-Подільський, 2010. – 605 с.
32. Кузьмінський В. Повстання в Дунаївцях і атеїзм : спогади і документи. Кн. 3. /В. кузьмінський. – Кам'янець-Подільський, 2011. – 382 с.
33. Повстання Тернаві та історія 6 спогади і документи. Кн. 4. – Кам'янець-Подільський, 2012. – 396 с.

В.М. Чорнобривий,
П.М. Чорнобривий,
Вінниця, Хмельницький

Професор Чорнобривий М.П.: до 95-річчя від дня народження

Стаття присвячена нестерівчанину професору – хірургу, багатолітньому головному лікарю Хмельницької обласної лікарні Миколі Петровичу Чорнобривому.

Ключові слова: Дунаєвеччина, с. Нестерівці, хірург, професор, доктор медичних наук.

12 вересня цього року нашому батькові доктору медичних наук, професору, заслуженому лікарю Української РСР Миколі Петровичу Чорнобривому виповнилось би 95. Минають роки, швидко плине життя. Шість років, як відійшов він у вічність славетний професор, хірург, почесний громадянин Хмельниччини, подолянин, народжений в с. Нестерівці Дунаєвецького району Хмельницької області в буремному 1918 році.

Поширеним є вислів, що людина продовжує жити після смерті в пам'яті дітей, рідних, людей, особливо тих, на життєвому шляху яких ця людина відіграла важливу роль у становленні та всебічному розвитку їх особистості.

Великий внесок у пошанування видатних подолян вносить Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському державному університеті. Це стосується зокрема нарису життя і науково-медичної діяльності професора М.П. Чорнобривого, який було видано за рішенням вченої ради Центру дослідження історії Поділля, письменницькими зусиллями професора Віктора Прокопчука за схвальною оцінкою професорів Л.В. Баженова та П.П. Григоренко.¹

Нестерівці Дунаєвецького району вперше згадуються 1493 року в складі королівщини (королівських маєтностей). Родовід Чорнобривих у Нестерівцях розпочинався з Семена Чорнобривого, який походив з галицьких земель. Батьками Миколи Петровича були Петро Андрійович та Ганна Іванівна Костовська. Петро Андрійович Чорнобривий на протязі восьми років служив в імператорській гвардії Російської імперії, у славнозвісному Семенівському полку. Життя та доля родини Чорнобривих віддзеркалює історію подільських земель у Російській імперії, Українській Народній Республіці та більшовицькій Росії. У буремні роки колективізації Петро Андрійович Чорнобривий не оминув політичних репресій.

Скільки треба було життєвих сил Миколі Петровичу Чорнобривому, щоб після смерті батька 1933 року, у свої 14 років, продовжувати навчання в школі – семирічці, а згодом – у Голозубинецькому зооветеринарному технікумі.

У подальшому були жорстоке випробування війною, бойові нагороди за особисту хоробрість та парад Перемоги 24 червня 1945 року у Москві.

В умовах надзвичайно важкого та голодного життя 1946 року (треба було мати неабияку силу волі та цілеспрямованість) вступив до Вінницького медичного інституту, здобув лікарську спеціальність. Це було б неможливо без самовідданої праці та підтримки дружини Марії Іванівни.

Закінчивши у віці 33 років лікувальний факультет Вінницького медичного інституту, Микола Петрович з притаманним йому завзяттям взявся за працю хірурга, пройшовши шлях від рядового хірурга до зав. хірургічним відділенням Старокостянтинівської районної лікарні, у подальшому – обласної лікарні, згодом, 1964 року очолив її. Саме йому належить ініціатива становлення та розвитку торакальної хірургії на Хмельниччині, створення пульмонологічного центру, який об'єднував зусилля терапевтів – пульмонологів і торакальних хірургів. Організаційний досвід Хмельницької обласної лікарні під керівництвом Миколи Петровича Чорнобривого, його хірургічний досвід (більше 10000 операцій) набули широкого впровадження в Україні і, навіть, за її межами, визнання на всесоюзних виставках, заслужили численних державних відзнак. 1979 року він брав активну участь у створенні та очолив факультет післядипломної підготовки лікарів з провідними кафедрами в м. Хмельницькому. На даний час ці кафедри в м. Хмельницькому успішно працюють, проводячи спеціалізацію та професійне удосконалення лікарів різних спеціальностей. Очевидно, це є найкращим приводом для вшанування доброї пам'яті, життя й діяльності професора М.П. Чорнобривого.

З вересня 2008 року на вшанування пам'яті професора Миколи Петровича Чорнобривого на факультеті післядипломної освіти лікарів у м. Хмельницькому з ініціативи кафедри хірургії (зав. кафедри проф. Суходоля А.І.) і кафедри внутрішньої та сімейної медицини (зав. кафедри проф. Чорнобривий В.М.) за участю начальника управління охорони здоров'я Хмельницької облдержадміністрації Свестун Н.В., щорічно проводяться науково-практичні конференції, присвячені актуальним питанням гастроентерології та абдомінальної хірургії. У конференціях беруть участь учні професора М.П. Чорнобривого та колеги – організатори охорони здоров'я, хірурги, з якими він працював, професор А.І. Суходоля, доценти Ф.П. Міщенко, Б.П. Шаталюк, О.С. Бориско, І.О. Козак, заслужений лікар України М.Г. Шаренко, заслужений лікар України, колишній завідувач хірургічним відділенням Дунаєвецької райлікарні В.С. Садлій, хірург Дунаєвецької районної лікарні Віктор Федоришин, середні

медичні працівники (В.П. Кобелецький, З.В. Кисельова), які супроводжували і допомагали Миколі Петровичу Чорнобривому в скрутні періоди його життя. Стало доброю традицією під час меморіальної частини конференцій відзначити у відповідних номінаціях молодих перспективних хірургів і терапевтів (гастроентерологів).

Під час II меморіальної науково-практичної конференції «Захворювання органів травлення: спільний погляд терапевта та хірурга на проблему», яка відбулася 18 вересня 2009 р., з питань хірургії виступили провідні вчені Вінницького національного медичного університету ім. М.І. Пирогова (проф. Суходоля А.І., проф. Каніковський О.Є.), інших вищих медичних навчальних закладів України (доц. Куновський В.В., доц. Осадчий І.І.), лікарі – практики Хмельниччини доктор медичних наук Підмурняк О.О., кандидат медичних наук Кланца А.І., з питань гастроентерології – проф. Чорнобривий В.М., проф. Палій І.Г., проф. Жебель В.М., доц. Мелащенко С.Г., к.м.н. Заїка С.В. (Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова), головний гастроентеролог Хмельницької області Дунець О.Д.

III меморіальна науково-практична конференція «Актуальні питання гастроентерології та абдомінальної хірургії» (10 вересня 2010р.) також зібрала відомих фахівців з Києва, Хмельницького, Вінниці та Львова. З доповідями виступили д.м.н. Петрушенко В.В., проф. Чорнобривий В.М., проф. Суходоля А.І., проф. Палій І.Г., проф. Анохіна Г.А., проф. Андрющенко В.П., проф. Годлевський А.І., проф. Каніковський О.Є., доц. Макарова Л.П., доц. Гуменюк А.Ф., доц. Куновський В.В. та інші. Окрема увага була приділена такій події, як урочисте відкриття музею – бібліотеки пам'яті професора Чорнобривого Миколи Петровича в с. Нестерівці Дунаєвецького району Хмельницької області, яке відбулось за участю голови Дунаєвецької райдержадміністрації Ю.В. Кучерявого. На меморіальній конференції з доповіддю з цього питання виступила зав. бібліотекою – музеєм проф. М.П. Чорнобривого в с. Нестерівці Дунаєвецького району Лісецька Л.В.

IV меморіальна науково-практична конференція «Актуальні питання гастроентерології та абдомінальної хірургії» відбулася 15 вересня 2011р. Спільні проблеми гастроентерології та абдомінальної хірургії обговорювались у доповідях проф. Суходолі А.І. (Хмельницький), проф. Чорнобривого В.М. (Вінниця), проф. Колосовича І.В. (Київ), проф. Палій І.Г. (Вінниця), проф. Андрющенко В.П. (Львів), проф. Шапринського В.О. (Вінниця), проф. Ковальчука В.П. (Вінниця) та інших спеціалістів.

Проведення ювілейної V меморіальної науково-практичної конференції «Актуальні питання гастроентерології та абдомінальної хірургії» ще раз засвідчило актуальність обговорюваних під час таких конференцій питань абдомінальної хірургії та гастроентерології. Участь у конференції прийняли: проф. Чорнобривий В.М., проф. Суходоля А.І., проф. Палій І.Г., проф. Андрющенко В.П., проф. Годлевський А.І., проф. Андрющенко В.П., проф. Ковальчук В.П., доц. Гуменюк А.Ф. та інші зацікавлені спільними проблемами гастроентерології та хірургії вчені: к.м.н. Козловський В.О., доц. Баранніков К.В. З доповіддю про життєвий шлях проф. Чорнобривого М.П. виступив доктор історичних наук, професор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка В.С. Прокопчук.

Відзначаючи в цьому 2013 році (12 вересня) 95-річчя від дня народження професора Миколи Петровича Чорнобривого, слід було б згадати відомого польського афориста Владислава Гжегорчика: «Єдиною мірою часу є пам'ять», додавши до цього, що мірою часу – історії є також, безумовно, особистості, які, творили історію свого краю та батьківщини.

Примітки:

1. Прокопчук В.С. Професор М.П. Чорнобривий: нарис життя й науково-медичної діяльності / Віктор Прокопчук. – Хмельницький, 2003. – 150 с.: іл.

В.С. Прокопчук,
м. Дунаївці

Постаті в охороні здоров'я

Стаття присвячена двом видатним хірургам – вихідцю з Нестерівців Дунаєвецького району, доктору медичних наук, професору М.П. Чорнобривому, якому у вересні 2013 р. виповнилося 95, та заслуженому лікарю Української РСР хірургу В.С. Садлію, які зробили помітний внесок в теорію і практику хірургічної галузі на Хмельниччині.

Ключові слова: Дунаївці, Хмельницький, хірургія, професор, теорія, хірургічна практика.

Професія медика – одна з найбільш наукоємних сфер людської діяльності. І це не тільки найтриваліший час здобуття спеціальності, а й подальше навчання. Як кажуть, – через усе трудове життя.

Це підтверджує історія краю. 1859 року в губернському Кам'янці-Подільському виникло очолене відомими лікарями Олександром Кремером, Юзефом РоллеТовариство подільських лікарів, яке об'єднувало 123 медики. Вони збиралися на засідання, заслуховували доповіді й повідомлення, обмінювалися досвідом, виробляли рекомендації, видавали збірники, розсилали їх в усі медичні заклади краю, а також у Варшаву, Петербург, Москву, Київ, мали бібліотеку – 3182 примірники професійної літератури та музей – 8 відділів, 5040 експонатів.¹

Не зважаючи на війни, каскад революцій та інших суспільних катаклізмів, підвищення кваліфікації засобами колективної та індивідуальної підготовки ніколи не втрачало актуальності у медиків. Досвід свідчить: тільки той хто, успішно поєднує теорію з практикою, досягає професійних висот й вселюдського визнання. Це добре ілюструє життя й медична діяльність двох моїх земляків-дунаївчан – доктора медичних наук, професора, колишнього головного лікаря Хмельницької обласної лікарні, творця й багатолітнього керівника Хмельницького факультету післядипломної освіти лікарів Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова Миколи Петровича Чорнобривого та хірурга, упродовж 35 років завідуючого хірургічним відділенням Дунаєвецької районної лікарні заслуженого лікаря України Володимира Степановича Садлія.

Мені, як і багатьом присутнім у цій залі, випала честь доторкнутися до особистості М.П. Чорнобривого, відчутти його інтелектуальний потенціал, багатий життєвий досвід, людську привабливість. У кожного – свій Микола Петрович Чорнобривий. У мене теж свої незабутні спілкування. Вражала його відданість отчому краю. І хоч не так довго прожив він у Нестерівцях на Дунаєвщині, зазнав труднощів і ударів долі, все ж високо цінував те, ще дала рідна земля: перші враження, сформований під впливом чарівної подільської природи емоційний світ, досвід контактування з добрими людьми і не дуже зичливими, людська підтримка в здобутті освіти, спеціальності. Своє земляцьке патріотичне кредо висловив значно пізніше вже знайомим, обтяженим незаперечним авторитетом й державним відзнаками, на сцені Дунаєвецького будинку культури, відкриваючи концерт ансамблю, який за асоціацією з нинішніми «Козаками Поділля» можна було б назвати ансамблем «Медики Поділля». Я пам'ятаю цей концерт, бо відповідав від приймаючої сторони за створення умов для виступу можна впевнено сказати високопрофесійних аматорів чи самодіяльних професіоналів на ниві художньої творчості. Микола Петрович за кулісами хвилювався, а коли ступив кілька кроків сценою, то зустрів вир овацій: його поважало керівництво району, знали і любили дунаївчани. Головний лікар обллікарні розповів про нелегку працю тих, хто стояв на сцені, про досягнення, проблеми й перспективи охорони здоров'я на Хмельниччині і запевнив дунаївчан у своїй незмінній любові, синівській вдячності і дальшій підтримці не тільки району, своїх рідних Нестерівців, а й кожного, хто звернеться до нього. «Бо я – ваш, бо тут мене половина, де закопана моя пуповина», - мовив на завершення і під овації зійшов у залу. Цю любов і відданість рідному краю демонстрував усе своє життя. Такою була наша перша зустріч.

А на початку 90-х, на хвилі перебудови і гласності, я досліджував життя й літературну творчість ще одного нестерівчанина Леоніда Лупана, друга юності Олеся Гончара, молодого поета, студента літературного факультету Київського державного університету, якому Павло Тичина в себе вдома організував

творчий вечір за участі багатьох тогочасних київських письменників.² Тоді пошук знову привів мене до Миколи Петровича, бо в дитинстві дружив він з Леонідом – сином своїх нестеровецьких учителів. Леоніда Лупана – активного студента випускного курсу енкаведисти заарештували в день 25-річчя і слід його загубився в глибоких снігах гулагівської тоталітарної Півночі.

1995 року разом з Миколою Петровичем за участі письменників Києва, Хмельниччини й Вінниччини ми надали особі Леоніда Лупана своєрідної наукової та моральної реабілітації: у Нестерівцях провели урочистості з нагоди його 80-річчя, відкрили музей, а через кілька років – меморіальну дошку на приміщенні Нестерівецької ЗОШ I-III ст. У цей час часто зустрічались з Миколою Петровичем, спілкувались.

Принаймні, коли на зламі XX-XXI ст. зустрілись у Хмельницькій мерії на зібранні дунаєвецького земляцтва, вже тримались разом і в залі, і в автобусі в поїздці по місту, і на катері, куди запросив нас мер м.Хмельницького – теж виходець з Дунаєвеччини достопам'ятний Михайло Костянтинівич Чекман. Звучала музика, кілька десятків гостей погрупувались за інтересами, розмовляли, пили чай, каву. До нашої групи підійшов Михайло Костянтинівич.

- Радий бачити вас у такій компанії!

І зразу ж, повернувши погляд у мій бік, кинув:

- Вікторе Степановичу, напишіть про Миколу Петровича книгу, він давно цього заслуговує...

- Я дуже зайнятий... - намагався відмовитися, бо якраз вступив в активну фазу підготовки докторської дисертації.

– Зробіть добру справу, – підтримав мера дунаєвчанин Микола Никанорович Магера.

- Ви ж письменник, Миколо Никифоровичу, Вам, як кажуть, і карти в руки, – відбивався я.

- Я оперую художнім стилем, а ви науковим, науково-документальний нарис вам вдасться краще.

- Вікторе Степановичу, не відмовляйтесь, зробіть подарунок Миколі Петровичу до 85 – річчя, – втрутився в розмову теж дунаївчанин Олександр Полянський, професор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Я перевів погляд на Миколу Петровича: він, як і завжди, одяг маску незворушності, але очі... Вони говорили зовсім про інше. І я здався...

Матеріалів в архівах не доводилося шукати: предмет дослідження був живий – здоровий, з документами і доброю пам'яттю. Почались сеанси спілкувань, запису спогадів, аналізу документів.

Ділові контакти згодом переросли у приятельство – з Миколою Петровичем було комфортно усім – і молодим, і ровесникам, й старшим. Він був простим, доступним у спілкуванні, розумів людину з півслова. Це була простота від високості, без снобізму, без зайвого позування.

Саме в цей час я дізнався, яким непростим було його життя.

- Я би дуже хотів побувати в Михайлівці, там мій батько сидів у колонії, – якось звернувся Микола Петрович.

І ми поїхали в с. Михайлівку, сусіднє з моєю рідною Блищанівкою село, ходили по запустілій території колишньої колонії, а згодом – будинку інвалідів Великої Вітчизняної війни. А він розповідав: батько затягнув із вступом до колгоспу і його, як і багатьох інших нестерівчан, ув'язнили.

У Нестерівцях, колишньому старостинському маєтку, вільному від кріпацтва, де 1854 року з'явилася одна з перших на Дунаєвеччині шкіл, було багато грамотних, думаючих, патріотично настроєних людей. Батько Петро Андрійович був солдатом славнозвісного Семенівського полку, яким опікувався сам імператор. Нестерівцям 40 років чесної праці на ниві духовності віддав отець Матвій – дідусь письменника Михайла Коцюбинського. А його наступник протоієрей Олександр Богацький на алтар незалежності України поклав долю і, навіть, життя десятих своїх дітей, які були учителями, просвітниками, високими державними службовцями в Українській Народній Республіці, за що згодом заплатили: двосжиттям, троє ув'язненням, а Павло

Багацький, письменник, журналіст, військовик, доктор наук, – міграцією до далекої Австралії. Чимало нестерівчан служили в Дієвій армії УНР, стали офіцерами, у травні 1931 року підтримали антиколгспне повстання, яке охопило Тернаву, Нестерівці, Тинну та інші села Дунаєвеччини. На меморіальній плиті в центрі Нестерівців викарбовано прізвища 171 репресованого, у тому числі й Петра Андрійовича Чорнобривого.³ Але це не озлобило Миколу Петровича, не відштовхнуло від рідних Нестерівців.

З наших бесід з Миколою Петровичем, документів, представлених ним для ознайомлення, із друкованих і рукописних праць поставав образ людини, яка насправді вчилася усе життя. Голозубинецький зооветеринарний технікум, який закінчив перед війною, був лише стартом. В армії вчився в артшколі. Після триумфального Параду Перемоги, в якому брав участь фронтовик – орденоносець старшина Микола Чорнобривий, шлях простелився до Вінницького медінституту. 1951 на роботу попав до Естонії, став хірургом, вчився у досвідченого старшого колеги Вальдемара Карловича Віхмана, у провідних фахівців Таллінської республіканської лікарні хірурга П.А. Абрамянца, професора І. Л. Шостака. Піврічну курсову перепідготовка 1955 року проходив у Мінську в професора Болдіна. Неодноразово стажувався в університетській клініці Тарту в хірургів, які закінчували університети Берліна, Парижа, Лондона. Тому, повернувшись на Хмельниччину й очоливши хірургічне відділення Староконстантинівської лікарні, в умовах райцентру провів унікальну й успішну операцію з видалення пухлини на легені. Такі операції тоді робили тільки в Кам'янці-Подільському. Вчився Микола Петрович і на посаді завідувача торакальним відділенням обласної лікарні, на курсах у клініці М.М. Амосова, був активним учасником різних конференцій, Всесвітнього конгресу онкологів в Москві (1962).

Як головний лікар обласної лікарні наполегливо утверджував традицію перманентного професійного вдосконалення, створював умови для підвищення фахового рівня лікарів і сам показував приклад: 1964 року опублікував першу наукову статтю в журналі «Клиническая хирургия», а за 4 наступних роки

кількість публікацій сягнула п'ятнадцяти. Виступав на з'їзді анестезіологів України (1966), V республіканській науково-практичній конференції, 1968 року захистив кандидатську, 1974-го – докторську дисертації. На кафедрі хірургії факультету підвищення кваліфікації лікарів вів наукові дослідження з різних проблем – «Легеневі ускладнення при хірургічному лікуванні патології органів черевної порожнини», «Передракові захворювання шлунка», «Регіональна прохідність бронхів у хворих абсцесами легенів», був організатором та активним учасником десятків конференцій, симпозіумів, інших науково – медичних заходів.⁴

Саме таким запам'ятав Миколу Петровича молодий хірург Дунаєвецької районної лікарні Володимир Степанович Садлій, який проходив курси спеціалізації по загальній хірургії в обласній лікарні. У книзі «Професор М.П. Чорнобривий: нарис життя і науково-медичної діяльності», у розділі «В оцінці друзів, колег», Володимир Степанович наголосив саме на цьому: «Він сприяв росту кваліфікації лікарів міських та районних лікарень». Пригадав семінар-практикум у Дунаївцях, лекції на якому читали М.П. Чорнобривий та О.С. Бориско.⁵ У свою чергу Микола Петрович високо цінував професійні та людські якості завідувача хірургічним відділенням Дунаєвецької районної лікарні. «У нашій області з В.С. Садлієм може зрівнятися хіба що 3-4 хірурги», – так атестував свого колегу – земляка прославлений хірург М.П. Чорнобривий.

Це визнання до Володимира Степановича Садлія теж прийшло не зразу. Після війни закінчив Кам'янець-Подільську фельдшерсько-акушерську школу, працював у Зінькові, Віньківцях. Протягом 1954-1960 рр. вчився в Чернівецькому медичному інституті, там у клініці госпітальної хірургії пройшов дворічну ординатуру. Під керівництвом професора Л.І. Романа проводив складні операції, оволодів практично усіма видами оперативних втручань. Очоливши хірургічне відділення, Володимир Степанович взяв на себе велику відповідальність за авторитет підрозділу, і цей авторитет не тільки не розгубив, а й помітно примножив. Оперував блискуче. Не дивно, що професор Л.І. Роман, коли виникла потреба самому оперуватися, приїхав у Дунаївці і

довірився своєму учневі. Професіоналізм хірурга В.С. Садлія став результатом поєднання обдарованості, високої працездатності з постійним пошуком, самовдосконаленням.

З діяльністю В.С. Садлія пов'язане запровадження ендотрахеального наркозу, посади лікаря – анестезіолога, анестезіологічної служби, а згодом і відділення реанімації та інтенсивної терапії, цілодобового поста у складі операційної медсестри, санітарки і медсестри-анастезистки. Це сприйнялося в Дунаєвецькій райлікарні як справжня революція. Він ввів у практику набагато ширший, ніж раніше, об'єм обстежень урологічних хворих, що суттєво поліпшило ефективність їх лікування, хірургічне лікування хворих з варикозним розширенням вен та тромбофлебитами, багато інших інновацій. 1972 року хірургічне відділення Дунаєвецької рай лікарні відповідно з наказом облздоровідділу стало базою підготовки хірургів з числа інтернів.

Новий етап у функціонуванні хірургічної служби в Дунаївцях співпав із задачею 1975 року за великих зусиль тодішнього головного лікаря В.Ф. Шинкарчука хірургічного корпусу – відділення отримало статус школи передового досвіду з диспансеризації хірургічних хворих. Тут проводились обласні та республіканські семінари хірургів, у тому числі за участі М.П. Чорнобривого та його колег, головного хірурга МОЗ України професора Г.Н. Матюшина, головного дитячого хірурга України професора А.Б. Сітковського, інших учених. У ці роки В.С. Садлій вдався до аналізу власної практики, її теоретичного узагальнення, осмислення набутого досвіду. У провідних медичних журналах, збірниках з'явилася низка публікацій з питань лікування трасилолом гострого панкреатиту, оперативного втручання з приводу кишкової непрохідності, викликаної камінцем тонкої кишки, спонтанного розриву шлунка тощо.⁶

1977 року робота відділення привернула увагу міністра охорони здоров'я професора А.Ю. Романенка. Завідуючий був удостоєний високого звання «Заслужений лікар Української РСР».

Володимир Степанович створив власну хірургічну школу, взяв участь у підготовці більше 50 хірургів з числа інтернів, передав досвід, згодом і керівництво відділенням своєму учневі М.М. Грибу, якому нещодавно, у ювілейні дні незалежності України, присвоєно також звання заслуженого лікаря України.

Володимир Степанович і досі працює, консультує колег, оперує. Ще й досі в Дунаївцях можна почути: «Не бійся лягати в хірургію, ти попадеш у відділення, де працює В.С. Садлій, і там тобі пропасти не дадуть». Ця довіра, любов і повага вивершилися присвоєнням Володимирі Степановичу ще одного звання – «Почесний громадянин м. Дунаївці».⁷

Саме на прикладі Миколи Петровича Чорнобривого і Володимира Степановича Садлія маємо непоодинокий випадок, коли генетика, помножена на ґрунтовні знання, отримані у виші, високу працездатність, теоретичне осмислення практики, дали прекрасний результат: такі фахівці стають постатями в охороні здоров'я, визнаними і державою, і людьми.

Тому на батьківщині Миколи Петровича Чорнобривого, у Нестерівцях, два роки тому – 17 вересня 2010-го – у будинку культури відкрито присвячену йому музейну кімнату.⁸

Про авторитет Миколи Петровича свідчить і той факт, що фінансові вкладки на музей зробили 220 його земляків. Нестерівчани професор Київського національного університету культури і мистецтв П.Л. Богоніс та начальник управління соціального захисту Хмельницької міської ради С.І. Воронецький внесли по 5 тис. грн. До творення музею різносторонньо долучилися сини М.П. Чорнобривого В'ячеслав Миколайович і Павло Миколайович, а також лікарі Дунаєвецької райлікарні.

У 9 розділах музею – в експозиціях і вітринах – виставлено кількасот експонатів. Там є робочий стіл професора, письмове приладдя, частина домашньої бібліотеки – 174 книги, вази, дисертації, сімейні альбоми, родове дерево, нагороди. Привертає увагу портрет М.П. Чорнобривого, подарований музею ректором Хмельницького університету управління і права, де він

працював, ваза, 12 вересня 1988 року подарована обласним товариством хірургів на честь 70-річчя свого старшого колеги, рішення виконкому Нестеровецької сільської ради від 5 вересня 1978 року про присвоєння М.П. Чорнобривому звання Почесного громадянина с. Нестерівці, рішення сесії сільської ради від 22 липня 2003 року про найменування однієї з вулиць іменем М.П. Чорнобривого, рішення сесії Хмельницької обласної ради від 25 червня 2003 року про присвоєння йому звання «Почесний громадянин Хмельниччини». Воістину - всенародне визнання ще за життя.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Хмельницької області, ф. 228, оп. 1, спр. 5305, арк. 72 – 74.
2. Див.: Лупан Л.С. Дорога у вічність / Леонід Лупан упоряд., автори вступ. статті й коментарів В.С. Прокопчук, Т.К. Прокопчук. – Хмельницький : Поділля, 1995. – 116 с.: іл.
3. Шпильова В. «Гернова нива долі» / Віра Шпильова // Голос України. – 2008 – 5 берез. (№43).
4. Прокопчук В.С. Професор М.П. Чорнобривий: нарис життя й наук.-мед. діяльності / Віктор Прокопчук. – Хмельницький : Міськ. друк., 2003. – С. 41.
5. Там само. – С. 111-112.
6. Садлій В.С. Деякі дані лікування трасилолом гострого панкреатиту // Збірник матеріалів наук.-практ. конф. лікарів Хмельницької області. – Хмельницький, 1967. – С. 187-190; Випадок кишкової непрохідності, викликаної камінцем тонкої кишки / В.С. Садлій, Ю.І. Клейман // Клінічна хірургія. – 1971. – № 10. – С. 81-82; Його. Два випадки спонтанного розриву шлунка // Клінічна хірургія. – 1974. – № 9. – С. 72-73; Випадок подвоєння жовчного міхура / В.С. Садлій, Ю.І. Клейман // Вісник рентгенології і радіології. – 1985. – № 2. – С. 79; Защеплення хробакоподібного наростку і сліпої кишки в затильному каналі / В.С. Садлій, В.В. Пілюйко // Клінічна хірургія. – 1988. – № 2. – С. 65; До питання про кишкову непрохідність, визвану кишковими камінцями / В.С. Садлій, Ю.І. Клейман // Актуальні питання хірургії органів черевної порожнини. – К.; Хмельницький; Вінниця, 1997. – С. 97; Можливості ультразвукового обстеження хворих при закритих травмах живота / В.С. Садлій, В.І. Коваль // Там само. – С. 93; Застосування Кенолог-40 та лікування трофічних змін на нижніх кінцівках в умовах Дунаєвецької ЦРЛ / В.С. Садлій, В.О. Іващук, В.І. Парфенюк, В.І. Коваль // Актуальні питання медицини: матер. респ. наук.-практ. конф., присвяч. 50-річчю Хмельниц. обл. клінічної лікарні. – Хмельницький, 1998. – С. 198; Гриб М.М. Досвід лікування гострого панкреатиту в умовах Дунаєвецької ЦРЛ / М.М. Гриб, В.С. Садлій, О.М. Гриб // Там само. – С. 207.
7. Шинкарчук В.Ф. Видатному хірургу Володимиру Степановичу Садлію – 80! / Віктор Шинкарчук, Володимир Крупко, Віктор Прокопчук // Дунаєвецький вісник. – 2011. – 16 черв. (№ 48-49). – С. 5; Прокопчук В.С. Заслужений лікар України Садлій Володимир Степанович (до 80-річчя від дня народження) / В.С. Прокопчук, В.Ф. Шинкарчук // Клінічна анатомія та оперативна хірургія : наук. –практ. мед. журн. – 2011. – Т. 10, № 3(37). – С. 86-88.

8. Прокопчук Т.К. Відкриття нових бібліотек – музеїв на Дунаєвеччині // Краєзнавець Хмельниччини: наук. краєзн. зб. – Кам'янець-Подільський: К-ПНУ ім. Огієнка, 2011. – Вип. 2. – С. 44-47.

РОЗДІЛ II. ДАВНЯ ІСТОРІЯ КРАЮ ТА АРХЕОЛОГІЇ

А.Ф Гуцал,
м. Кам'янець-Подільський

Матеріали археологічних розвідок ранньоскіфського поселення в с.Сивороги та городища Маліївці

У статті йдеться про результати археологічних розвідок на поселенні епохи раннього заліза в с.Сивороги і давньоруському городищі біля с.Маліївці Дунаєвецького району.

Ключові слова: Сивороги, Маліївці, пам'ятка, поселення, городище, глиняний посуд.

Дунаєвеччина за числом відкритих археологічних пам'яток займає одне з чільних місць в області. Без їх комплексного вивчення неможливе дослідження тих історичних процесів, які вирували в минулому на теренах Подільського і загалом Східноєвропейського регіону. Їх перші дослідження розпочалися ще в кінці ХІХ - на поч. ХХ століть. У той час когортою подільських дослідників – Ю.Сіцінським, В.Гульдманом, В.Антоновичем та ін. подібні роботи були проведені й на Дунаєвеччині. У другій половині ХХ ст. обстеження продовжили науковці Кам'янець-Подільського педінституту І.С.Винокур, А.Ф. Гуцал, В.П. Мегей та місцеві краєзнавці В.А. Захар'єв, Л.М.Куземський, М.І.Михайлов, О.В.Надвірняк, А.Юнь та ін. У результаті археологічна карта району значно поповнилася нововідкритими пам'ятками, яких зараз нараховується більше сотні¹. Серед них чимало ранньоскіфських та давньоруських старожитностей, ареал розповсюдження яких сягає значної території. У пам'яток цих двох культурних горизонтів є ряд спільних ознак. У них, наприклад, однакові топографічні особливості. Так, поселення в основному займають підвищені тераси вздовж річкових долин. Городища, які характерні тільки для цих періодів, як правило, розміщувались на

важкодоступних мисах, вдало використовувались для захисту природні урвища, скелі тощо. Для могильників вибирались найвищі рівнинні плато та водорозділи, з яких відкривався чудовий вигляд на оточуючу місцевість.

Одне з таких поселень скіфського періоду знаходиться на західній околиці села Сивороги, в урочищі Попова долина. Воно відкрите О.В. Надвірняком у 80-х роках минулого століття. Не зважаючи на те, що стаціонарних археологічних розкопок на поселенні не велося, збір, проведений по оранці, дав значний фактологічний матеріал. Особливо це стосується кераміки, яку можна розділити на декілька груп.

До першої і найбільш чисельної належать вінчики банкоподібних посудин. Характерним для них є розчленований пальцевими відтисками валик з наскрізними проколами, який поміщали під вінцем (рис. 1, 1, 2,7,8). Треба відмітити, що такий декор у більшості випадків зроблений недбало. Проколи здебільшого робились із середини. Вони можуть бути як під валиком, так і над ним, деякі не наскрізні, а затерті (мабуть, випадково) глиною з одного боку. Інший орнамент має вигляд заціпів, що проходять по самому зовнішньому краю вінця і є, посуті, імітацією валика (рис.1, 6-8). Колір посудин переважно коричневий, місцями з сіруватим відтінком, тісто з домішками шамоту, дрібного піску, поверхня заглажена. Діаметр цих горщиків в місці вінця сягає близько 30 см. Один із фрагментів належав ще більшій посудині, діаметром до 40 см (рис. 2, 3). У горщиків такого типу майже прямі стінки, слабо виражена шийка, вінець майже прямий чи злегка відхилений назовні. Інший фрагмент товстостінної посудини оздоблений по зовнішній стороні виступами-шишечками, які утворились внаслідок неповного проколювання вінця (рис. 1, 4).

Частина горщиків має тюльпаноподібну форму. В них стрункий, злегка розширений на середині висоти тулубі трохи відхилений назовні вінець (рис.1, 1,2). По плічках йде декор із відтягнутого і розчленованого пальцевими заціпами валика. З уламків можна судити, що діаметри верхніх частин таких горщиків становили до 40 см.

Велику групу посуду складають миски (рис.1,1-3). Їх вінчики в більшості випадків загнуті всередину. Особливо виділяється товстостінний уламок миски з косими канелюрами, чи, скоріше, навіть валиками по зовнішньому краю вінчика (рис.1,3). Проте більшість мисок неорнаментовані. Забарвлення поверхні і черепка на зламі однаково: коричневе або чорне, у ряді місць збереглися сліди підлощення. Діаметри варіюють у межах 30 см. Краї вінець в основному заокруглені (лише в одному випадку він зрізаний), а внутрішній край злегка зтягнутий всередину.

Помітний відсоток керамічної колекції із Сиворогів належить невеликим столовим посудинам: черпакам і кубкам (рис.1, 5). У них округле дно, глибока чашечка, вінець відігнутий, у черпаків збоку припасована стрічкоподібна ручка (рис,2,5).

До кухонного начиння відноситься уламок накривки (рис. 2.6). Її діаметр становив біля 20 см. Край потовщений та в результаті пальцевих стискань з обох боків хвилеподібний.

Серед інших керамічних виробів трапляється пряслиця. Одна з них невеликого розміру – діаметром 2,9 см та висотою - 2,4 см, внутрішній отвір – 8-10 мм. Вона коричневого кольору, біконічної форми (рис. 2,4).

Навіть такий розвідковий огляд даного місцезнаходження показує, що пласт скіфського часу тут досить потужний. Зібрані матеріали датуються VII-VI ст. до н.е. і разом з іншими пам'ятками засвідчують, що територія Дунаєвчинни була інтенсивно заселена на початку раннього залізного віку. Такі ж керамічні набори відомі безпосередньо як на поселеннях і похованнях Дунаєвецького району,² так і на багатьох старожитностях, розташованих у сусідніх придністровських³ та придніпровських⁴ областях.

Досить вагомо в районі представлені пам'ятки Київської Русі. Адміністративними, господарськими, політичними центрами великих округ виступали тоді городища, яких в районі було кілька. Найбільш відомі серед них Міцівці, Городиська, Сокілець та ін. Ще одне знаходиться східніше с.Маліївці, на високому мисі по праву сторону р.Ушки (притока р.Ушиці). У

літературі XIX ст. воно віднесене до с.Проскурівка. Оборонні споруди склалися з двох ліній валів і ровів, які півколом захищали пам'ятку з напільного боку. Ю.Сіцінський писав, що місцеві жителі постійно проявляли інтерес до городища і намагалися щось там шукати. Відомо, що ще в XIX ст. тут було знайдено кістки, залізний кинджал і сокиру, половину мідного хреста – енкалпіона⁵. Регулярні втручання в монолітну структуру культурного шару завдавали йому значної шкоди. Але це не йшло ні в яке порівняння з тими руйнаціями, яких городищу було заподіяно на початку 80-х років під час прокладання газопроводу до Центральної Європи. За свідченнями очевидців бульдозери вивертали із землі різноманітні знаряддя господарського та військового призначення, ювелірні вироби, людські кістяки, основи житлових будівель тощо. Залишки однієї з таких споруд були досліджені 2001 року В.А.Захар'євим.

Нещодавно в археологічну лабораторію Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка було передано уламки кераміки та кілька предметів із заліза – сокиру, штабку для закривання дверей, ключ від замка, знайдені на городищі.

Фрагменти посудин типові для того періоду. Це кружальні горщики, розширені у верхній частині, з горизонтально відігнутими вінцями (рис.3, 1-2), яких багато на давньоруських об'єктах⁶.

Із знарядь праці при археологічних дослідженнях давньоруських пам'яток найчастіше зустрічаються сокири. Вони представлені різноманітними формами. За призначенням їх поділяють на бойові, господарські, ритуальні, декоративні. Очевидна умовність такого поділу, оскільки, у разі потреби, вони могли використовуватися з будь-якою метою. Важливою ознакою їх розрізнення вважається вага і розміри. Так більші і важчі використовувалися лісорубами і теслярами, менші і легші – для столярних, бондарних справ. Сокира з Маліївців відноситься до серії господарських⁷. У неї проста форма. Клиновидне лезо дещо розширюється донизу, обламаний обух міг мати округлий вигляд (рис.3,3). Довжина збереженої частини – 15,5 см, ширина леза

– 5,8 см, найменша ширина його нижче обуха – 2,5 см, а товщина у цьому ж місці – 2,7 см, діаметр отвору для ручки дорівнював близько 3 см. Такі сокири більше всього побутували в XII-XIII ст.⁸

Штабка відкована у вигляді пластини з заокругленими і трохи розширеними кінцями (рис.3,4). На одному із них вибито круглий отвір, куди вставлено скобель, що вбивався в одвірок чи у двері, а на другому зроблено овальний отвір, який слугував для з'єднання з іншим скобелем, на який навішувався замок. Довжина виробу – 16 см, товщина – 0,6 см.

Ключ до трубчатого замка традиційної форми. З одного боку він має кільце для підвішування, з іншого (робочого) – загнутий під прямокутним кутом диск з хрестоподібним вирізом, при допомозі якого і відкривався замок (рис.3, 5). Довжина ключа 15,1 см, діаметр диска – 2,4 см.

Якщо взяти до уваги всю інформацію про залізні вироби, знайдені на городищі в попередні роки, то слід визнати, що вони становлять велику колекцію. Це може говорити про те, що на городищі міг функціонувати свій центр залізоробного виробництва, який забезпечував потреби навколишнього населення необхідною продукцією. На території Дністро-Бугського межиріччя ремесла по обробці заліза мають глибокі коріння, що знаходить реальне підтвердження археологічними матеріалами. При розкопках слов'янських селищ у Городку, Бакоті, Наддністрянському та ін. виявлено руїни сиродутних печей-домниць. Біля м.Гайворона відкрито 25 залізоплавильних горнів. При дослідженні Губинського городища В.І.Якубовським у 2011 р. знайдено відносно добре збережені печі по переплавці залізної руди. У свій час Б.О.Рибаковим була складена карта розповсюдження болотних залізних руд у Східній Європі. З неї видно, що територія, зайнята східнослов'янськими племенами, була багата на такі поклади⁹. А це створювало оптимальні умови для ремесел чорної металургії. Зрозуміло, що при наступних роботах археологів, це теза отримає ще більше підтвердження.

Загалом, масштаби археологічних досліджень на Дунаєвеччині порівняно незначні. І в зв'язку з тим, що пам'ятки у силу різних причин інтенсивно

руйнуються, перед краєзнавцями, вченими наукових установ стоїть невідкладне завдання їх вивчення.

Список використаної літератури:

1. Археологія Дунаєвеччини: зб. першоджерел, наук. повід., тез краєзн. конф., каталог пам'яток) / упоряд.: М.Д.Шмаєнік, В.А. Захар'єв. – Хмельницький, 1992. – 59 с.
2. Гуцал А.Ф. Кераміка із поселення скіфського часу в с.Сокілець / А.Ф. Гуцал, В.А.Захар'єв // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. праць / редкол.: Винокур І.С. (відп. ред.), Баженов Л.В., Блажевич Ю.І. [та ін.]. – Кам'янець-Подільський: К-ПДПУ, 2000. – Вип. II. – С. 71–73.
3. Крушельницька Л. І. Чорноліська культура Середнього Подністров'я / Л.І. Крушельницька. – Львів, 1998. – 223 с.
4. Ковпаненко Г.Т. Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья / Г.Т. Ковпаненко, С.С. Бессонова, С.А. Скорый. – К: Наук. думка, 1989. – 335 с.
5. Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии / Е. Сецинский // Труды XI археологического съезда. – К., 1901. – Т.І. – С. 296.
6. Винокур І.С. Літописний Губин XII-XIII ст. Болохівська земля / І.С.Винокур, О.І.Журко, В.П.Мегей, В.І. Якубовський. – К.; Кам'янець-Подільський; Хмельницький; Старокостянтинів, 2004. – С. 36 – 38.
7. Алешковский М.Х. Курганы русских дружинников XI-XII вв. / М.Х. Алешковский // СА. – 1960. – № 1. – С. 78.
8. Кирпичников А.Н. Древнерусское оружие. Вып.2. Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени IX-XIII вв. / А.Н. Кирпичников // САИ. Е1-36. – М.; Л., 1966. – С. 24 – 44.
9. Рыбаков Б.А. Ремесло древней Руси / Б.А. Рыбаков – М.: Издат. АН СССР, 1948. – С. 93.

Рисунки до статті

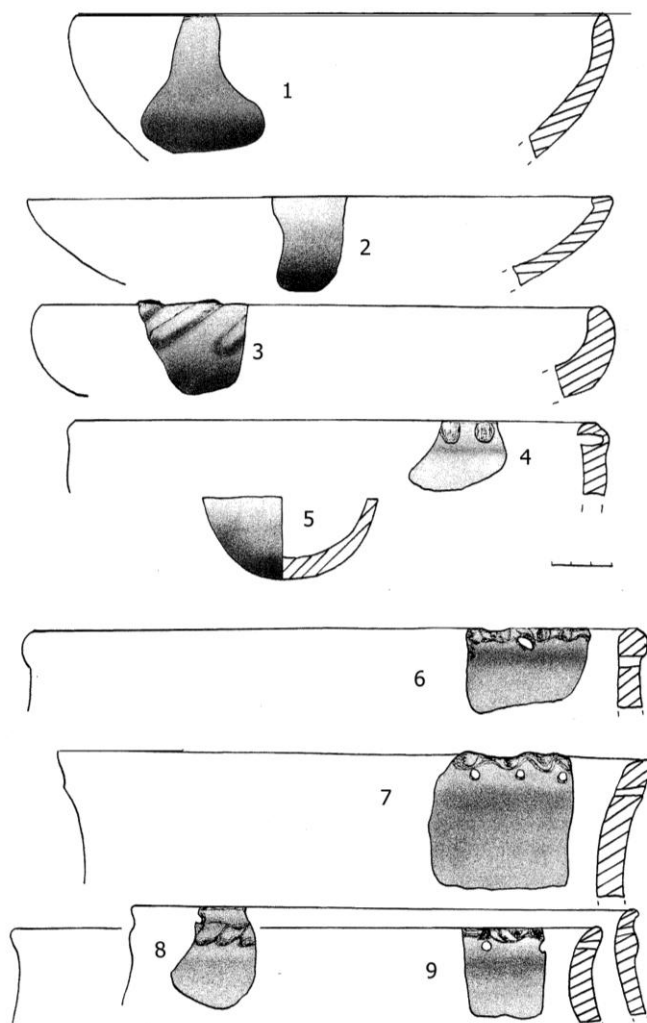

Рис. 1. Кераміка із поселення в с. Сивороги

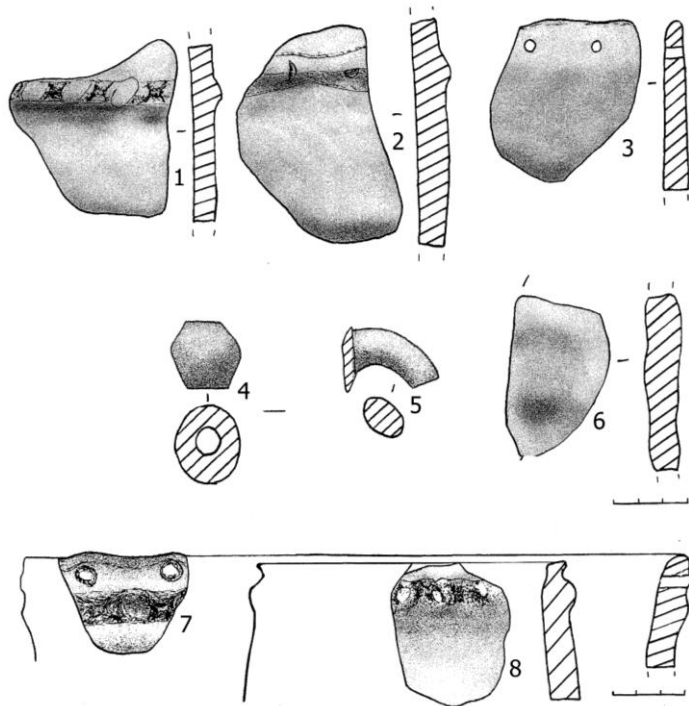

Рис. 2. Кераміка із поселення в с. Сивороги

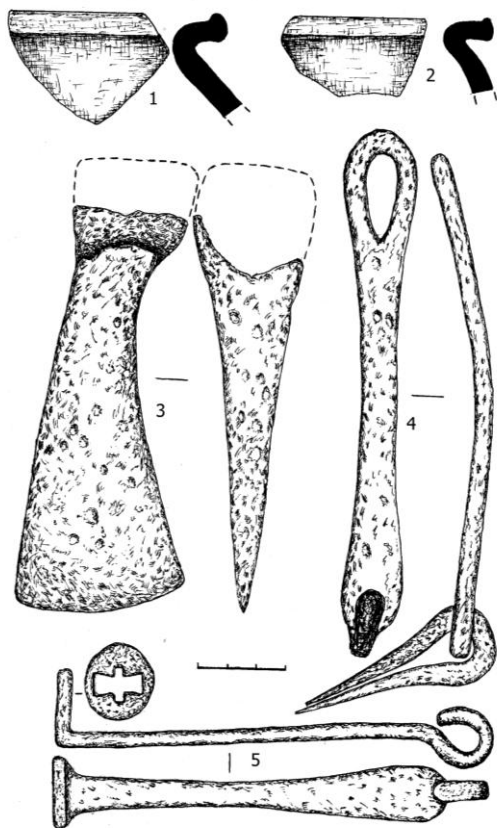

Рис. 3. Залізні вироби із Малівецького городища

Р.В. Саввов,
м.Хмельницький

Скарб монет XIV ст. з-під Смотрича

Наприкінці 2012 року стало відомо про знахідку поблизу селища міського типу Смотрич Хмельницької області значного скарбу монет XIV ст., в основному галицько-руських грошків. Скарб виявили на орному полі, яке в минулому багаторазово переорювалось, на площі біля ста квадратних метрів, тому частина монет скарбу була деформована й зазнала ушкоджень. Хоча монети скарбу розійшлися серед колекціонерів, зусиллями автора вдалося зібрати достатньо повну інформацію відносно його якісного та кількісного складу. Потрібно зауважити, що науково зафіксованих скарбів монет XIV ст. з Поділля відомо зовсім мало – лічені одиниці. Це давні знахідки XIX ст. з Бобуленець та Великих Борків з Тернопільщини та ще одна – з Кам'янця Подільського, в описах яких згадуються лише руські грошики та празькі гроші ранніх випусків, мабуть, основні групи монет цих скарбів.¹ Як показує порівняння знахідок XIX ст. з сучасними, щодо перших немає певності, що тоді фіксувався повний склад скарбів, тому нова знахідка, де вдалося це зробити, представляє інтерес у багатьох відношеннях.

Отже, до складу зазначеного скарбу входили такі монети: празькі гроші Яна Люксембурзького (1310-1346) та Карло I (1346-1378) – 128 екз. (з них 120 обрізаних); галицько-руські грошики Казимира III (1333-1370) – 26 екз. (з них 11 обрізаних); галицько-руські грошики Владислава Опольського (1372-1379) – 41 екз. (з них 6 наслідувань та 6 обрізаних); галицько-руські грошики Людовика Угорського (1342-1382) – 670 екз.; півгроші Подільського князівства Костянтина Корятовича (1380-1388/91) – 35 екз.; молдовські гроші Петру Мушата (1375-1392) – 6 екз.; угорські денарії Марії Угорської (1382 – 1386/1395) – 5 екз.; новгород-сіверське наслідування джучидським дирхемам Корибута (1382 – 1404) – 1 екз.; київське наслідування дирхемам Джанібєка

(1342-1357) – 1 екз.; джучидські дирхеми – 3 екз. (Токтамиш (1380-1395) та його наслідування).

Також у скарбі виявилися два срібних зливки-гривні човниковидної форми вагою приблизно по 200г.

До наймолодших монет скарбу можна віднести півгроші Подільського князівства Костянтина Корятовича, молдовські гроші Петру Мушата, дирхеми Токтамиша та угорські денарії Марії Угорської. Усі вони карбувалися у 80-х роках XIV ст. Серед угорських денаріїв присутні два денарія пізнього типу без ініціала Марії, які, як вважають, почали карбуватися з 1384/5 року (рис 1).² Вочевидь, ці монети є наймолодшими монетами у скарбі з твердо визначеним датуванням.

Таким чином скарб з-під Смотрича заховали не раніше середини 80-х років XIV ст. З іншого боку, повна відсутність у скарбі популярних на Поділлі галицько-руських грошків Владислава Ягайла (1386 – 1434), карбування яких на думку більшості дослідників розпочалося в сусідньому Львові у 1387-1389 роках, надає можливість визначити і верхню дату його заховання і тим самим звузити часові рамки тезаврації скарбу з-під Смотрича до другої половини 80-х років XIV ст.³

Відносно характеру накопичення скарбу, то наявність у скарбі празьких грошів Яна Люксембурзького та руських грошків Казимира III, карбованих ще в першій половині та середині XIV ст., у даному випадку не означає, що скарб відноситься до категорії скарбів тривалого накопичення. Адже основну масу монет скарбу складають руські грошики Владислава Опольського та Людовика, карбованих у 70-80-х роках XIV ст., безпосередньо перед його тезаврацією. А більшість монет попередніх випусків – руських грошків Казимира, Владислава Опольського, як показало зважування монет скарбу, виявилися підігнаними до вагової норми півгрошів 80-х років XIV ст. шляхом обрізання та відбору, що вказує на їхнє перебування у той час в грошовому обігу. Празькі гроші Яна Люксембурзького та Карло I, включно з обрізаними, теж мають сліди тривалого перебування в грошовому обігу. Таким чином, скарб з-під Смотрича є скарбом

короткочасного накопичення, імовірно, що монети в скарб попали безпосереднє з місцевого грошового обігу. На питання, кому міг належати скарб і за яких обставин він був захований, важко дати відповідь, можна лише вказати, що саме у середині другої половини 80-х років відбулися сутички між Угорщиною і Польщею за владу в сусідньому з Поділлям Покутті та Червоній Русі.

Як зазначалось, переважну більшість монет в скарбі складають галицько-руські грошики Львова. Серед них виділяються своїм добрим станом грошики Людовика, що вказує на їхнє короткочасне перебування в обігу. Серед монет Людовика є нові, раніше не описані, відміни, в основному пов'язані з помилками в написанні легенд (рис. 2, а, б).

Визначною особливістю скарбу, що розглядається, є наявність у ньому монет Подільського князівства - півгрошів князя Костянтина Корятовича. На їхню присутність у скарбі варто було очікувати, адже він був захований саме в часи карбування подільської монети в безпосередній близькості до столиць Подільського князівства Смотрича та Кам'янця, де найімовірніше і відбувалося карбування подільських півгрошів. Це перша науково зафіксована знахідка значної кількості подільських півгрошів у складі скарбу. До цих пір, за даними автора, лише в одному скарбі, знайденого у Румунії біля міста Нямц, був виявлений подільський півгріш, решта усіх знахідок монет Подільського князівства зафіксовані як одиночні.⁴ Серед понад трьох десятків подільських півгрошів зі скарбу виявилися усі відомі на цю пору різновиди півгрошів Костянтина: «Вишгород», «Дунаївці-1», «Дунаївці-2», «Черкаси» (рис. 3). Також серед подільських півгрошів виявлені декілька нових штемпельних відмін різновидів «Вишгород» та «Черкаси» (рис. 3, д, е). На жаль, слід зазначити, що помітна частина подільських півгрошів зі скарбу мають ушкодження. Наявність у скарбі декількох подільських півгрошів другого типу «Черкаси» з гарно відкарбованим реверсом надало нарешті можливість з'ясувати сюжет зображення на ньому, не зрозумілий раніше. На реверсах цих монет добре видно короновану голову птаха, яка спирається на іншу корону повернуту до середини монети. Птах у дзьобі тримає підкову (рис. 3, в). Про те,

що така композиція з двох корон на реверсі подільських півгрошів другого типу не є помилкою монетаря, як припускалося раніше, свідчить наявність у скарбі ще однієї монети різновиду «Черкаси», де цей сюжет повторений з деякими відмінами (рис. 3, е). Як з'ясували недавно Алфьоров О. та Артюхов О. зазначене зображення на реверсі є дещо зміненим зображенням коронованого страуса - геральдичного нашоломника з герба Людовика Угорського.⁵ Подібне зображення страуса розміщувалося на монетах першого угорського кроля з анжуйської династії Карла-Роберта.

Як відомо, ще з 70-х років XIV ст. подільські князі визнавали себе васалами Людовика, про що свідчить розміщення гербового щита угорських королів анжуйської династії на подільських півгрошах першого типу (рис. 3, а).⁶ Раніше появу подільського півгроша другого типу, на якому крім заміни анжуйського герба на зображення птаха також змінили назву володінь зі «Смотрича» на «Поділля», пов'язували з виходом Костянтина з васальної залежності від Угорщини та поширенням його влади на все Поділля. Відповідно, саме карбування цього типу півгрошу відносили на період часу після падіння в 1386 р. анжуйської династії в Угорщині.⁷ Тепер, з появою нової інформації про збереження символіки васалітету на півгрошах другого типу, таке датування стає сумнівним. Також ставиться під питання сама послідовність карбування першого і другого типу подільських півгрошів. Незважаючи на ці сумніви, потрібно зауважити, що у будь-якому випадку карбування подільських півгрошів з символами васалітету могло тривати до 1386 р., а як показує приклад сусідньої Молдови і надалі, принаймні, до кінця правління Костянтина. В Молдові анжуйський герб на монетах зберігався і у першій половині XV ст., незважаючи на зміну династій в Угорщині та на те, що Петру Мушат ще в 1387 р. приніс васальну присягу королю Польщі.

Присутність у скарбі з-під Смотрича грошів Петру Мушата з сусідньої Молдови теж є достатньо очікувана. Його монети доволі часто знаходять на Поділлі. Усі шість екземплярів грошів Петру Мушата зі скарбу знаходяться в доброму стані і відносяться до раннього типу з сімома лілями на анжуйському

гербі, який, як вважають, карбувався на початку його правління в другій половині 80-х років XIV ст.⁸

Привертає до себе увагу наявність у складі скарбу однобічного наслідування джучидським дирхемам Новгород-Сіверського князівства зі знаком князя Корибута, рис. 4, б. Наскільки відомо автору, це найзахідніша знахідка новгород-сіверських монет, які до цих пір знаходились лише східніше Києва. Про певні зв'язки Поділля у той час зі східними українськими землями свідчить наявність у скарбі київського наслідування дирхеми Джанібека (рис. 4), а. Самих же джучидських дирхемів в скарбі мало, знайдено лише три екземпляра: один недатований данг Токтамиша з повним написом символу віри на реверсі, два інші дирхеми – його наслідування (рис. 5). Усі монети мають вагу близьку до 1,4г, що дозволяє віднести їхнє карбування до першої половини 80-х років XIV ст. Незначна кількість дирхемів в скарбі підтверджує ту думку, що у 80-х роках XIV ст. східна монета ще не проникла у грошовий обіг Центрального Поділля, як це сталося у подальшому в першій половині XV ст.

Дві гривні скарбу вагою 205г та 194г близькі за своєю формою та розмірами 11-12 см до литовських гривен кінця XIV – першої половини XV ст.⁹

При дослідженні монет скарбу серед грошків Владислава Опольського виявились монети, які виділяються грубішим стилем виконання, вочевидь, місцевих наслідувань. Складаючи помітну частину монет цієї групи, вони виконані в європейській техніці карбування на достатньо високому, як для наслідувань того часу, рівні. На монетах повторені оригінальні зображення, більш-менш грамотно виконані легенди грошків Владислава Опольського. При підготовці штемпелів наслідувань, так саме, як і для оригінальних монет, використовувалися пунсони з окремими елементами зображень (хрестики, лапи лева) та літерами. Маса цих наслідувань, можна думати, була близькою до оригіналів, оскільки деякі з них, так саме як і оригінальні монети Владислава Опольського зі скарбу, обрізані до вагової норми 80-х р. XIV ст. Але в цілому, зображення наслідувань грубіші від оригіналів, у написах більше помилок, у

багатьох випадках зображення і літери вирізані на штемпелях від руки, літери написів мають різні розміри, що не зустрічається в оригіналах (рис. 6).

Порівнюючи виявлені в скарбі зазначені наслідування з деякими іншими опублікованими грошиками Владислава Опольського стає зрозумілим, що подібні наслідування були відомі раніше, але їх визнавали за різновиди оригінального карбування. Такі монети спостерігалися за даними автора ще у деяких неопублікованих скарбах кінця XIV - початку XV ст. з Поділля та суміжного Правобережного Подністров'я. Зауважимо, що саме явище карбування в кінці XIV ст. місцевих наслідувань галицько-руським грошикам Людовика, Владислава Ягайла в Східному Поділлі та Київському князівстві вже було зафіксоване раніше.¹⁰ Можна припустити, що вказані наслідування грошикам Владислава Опольського випускалися на Поділлі не з метою фальшування, а з метою поповнення дефіциту місцевої грошової маси, як сурогатні гроші.

Як вже зазначалося, значна частина галицько-руських грошиків Казимира та Владислава Опольського включно з подільськими наслідуваннями мають сліди обтинання (рис. 7). Маса обрізаних монет у середньому складає 1,1 г – 0,8 г, що приблизно відповідає ваговій нормі руського грошика Людовика та подільського півгроша, які складали основу грошової маси в середині 80-х р. XIV ст. на Поділлі.

Маса решти монет цих типів без видимих слідів обрізання теж вкладається у цю норму, тобто попередньо з обігу були вилучені важчі екземпляри монет. Саме явище обтинання грошиків Казимира та Владислава Опольського добре відоме, наприклад, декілька обрізаних грошиків Владислава Опольського було зафіксоване раніше у Кугурештському скарбі першої половини XV ст. з Придністров'я Молдови.¹¹ Вочевидь, що на периферійних відносно Львова грошових ринках Поділля та суміжних районів обрізання важких монет попередніх випусків було поширеним явищем.

Празькі гроші зі скарбу теж майже усі обрізані, з 128 грошів - 120 екз. Яна I та Карло I. У переважній більшості випадків у монетах повністю зрізаний

зовнішній рядок дворядкового напису аверсу гроша до діаметра залишку 1,7 – 1,9 см (рис. 8). Маса обрізаних монет коливається в межах 0,9 – 1,6 г з пологим максимумом у гістограмі розподілу монет за масою біля 1,25 г. Усі обрізані гроші зі скарбу потерті, зі слідами тривалого обігу, як на полі монети, так і на її обрізі, що свідчить про активну участь цих монет після обрізання у грошовому обігу. Подібні знахідки обрізаних празьких грошів Яна Люксембурзького та Карло I траплялися і раніше в скарбах XIV ст. на Галичині, Поділлі та Волині, однак, у менших кількостях.¹² Слід відмітити, що серед дослідників немає одностайної думки щодо мети та причин обрізання празьких грошів, можливо, що подальша обробка даної великої знахідки обрізаних празьких грошів дозволить зробити певні висновки.

Таким чином, скарб з-під Смотрича завдяки своїм властивостям: велика кількість монет, фіксація повного складу, короткий строк накопичення, достатньо точне визначення часу тезаврації, надає можливість достовірно описати стан грошового обігу на Поділлі у 80-х роках XIV ст. та зробити деякі висновки. Як видно з його складу, основу грошової маси складали галицько-руські грошики Людовика, з невеликою домішкою монет Казимира III та Владислава Опольського, підігнаних до вагової норми 80-х років. Вагому частку грошової маси складали переважно обрізані празькі гроші Яна Люксембурзького та Карло I. Монети Подільського князівства, вочевидь, складали невелику частку місцевої грошової маси, що відповідає сучасній рідкості цих монет. Також в подільському грошовому обігу у той час були присутні місцеві наслідування руським грошикам Владислава Опольського. Вочевидь, подільські наслідування випускалися в 70-х роках, часи коли карбувалися грошики Владислава Опольського, але залишилися в місцевому обігу до 80-х років XIV ст. Раніше вже зверталась увага на відсутність на Поділлі звичайного для започаткування власного карбування попереднього періоду з випуском наслідувань. Тепер, після знахідки в Смотрицькому скарбі місцевих наслідувань, стає зрозумілим, що на Поділлі теж випуску власної

монети, півгрошів Костянтина Корятовича, передувало наслідувальне карбування.

Список використаної літератури:

1. Котляр М. Ф. Нариси історії обігу і лічби монет на Україні XIV – XVIII ст. – К., 1981.
2. Huszár L. Munzkatalog Ungarn: Von 1000 bis Heute. – Budapest, 1979. – 365 s.
3. Крижанівський А. Львівський монетний двір у XIV - XV століттях. – Львів, 2007.
4. Погорілець О. Г. Про нові знахідки монет Подільського князівства / О. Г. Погорілець, Р. В. Саввов // Нумізмати́ка і фалеристика. – 2007. – № 4.
5. Алфёров А. Герб на монете подольского князя Константина Кориатовича: тезисы XXI всерос. нумизмат. конф. / Александр Алфёров, Алексей Артюхин. – Москва, 2013. – С. 68-69.
6. Погорілець О. Г. Монета подільського князя Костянтина / О. Г. Погорілець, Р. В. Саввов // Нумізмати́ка і фалеристика. – 2004. – № 3; Погорілець О. Г. Начало чеканки монеты в южных землях Великого княжества Литовского (вторая половина XIV в.): междунар. нумизмат. конф., посвященная 150 – летию Нац. музея Литвы: тезисы докл. – Вильнюс, 2006. – С. 238.
7. Погорілець О. Г. К вопросу о происхождении типа монеты Подольского княжества (II пол. XIV в.): матер. междунар. симпоз. «Иконография денег Средней и Восточной Европы» / О. Г. Погорілець, Р. В. Саввов. – Гуменне (Словакия), 2007.
8. Бырня П. П., Монеты средневековой Молдавии / П. П. Бырня, Н. Д. Руссев // Stratum. – 1999. – № 6. – С. 235.
9. Шталенков И. Платежные слитки-гривны в денежном обращении ВКЛ // Банкаускі веснік. – 2006. – №4. – С. 28.
10. Саввов Р. Київські півгроші Володимира Ольгердовича / Ростислав Саввов // Нумізмати́ка і фалеристика. – 2012. – №4. – С. 6–7.
11. Маркевич В. Кугурештский монетно-вещевой клад / В. Маркевич, Л. Полевой, Ш. Фин // Государственный историко-краеведческий музей МССР: труды.– Кишинев, 1976.
12. Крижанівський А. Львівський монетний двір у XIV–XV ст. – Львів, 2007. – С. 141.

І.О. Долінська,
м. Кам'янець-Подільський

Археологічні дослідження на території Дунаєвецького району

починаючи з 1950-х років

У статті подаються відомості про археологічні дослідження, які проводились на території Дунаєвецького району з 1950-х років.

Ключові слова: археологічні дослідження, розвідки, розкопки, експедиція, знахідки.

Починаючи з 1950-х років на території Дунаєвецького району проводилися розкопки та дослідження такими установами, як Інститут археології АН України, Кам'янець-Подільський національний університету ім.

І.Огієнка, Хмельницький обласний краєзнавчий музей та інші. Систематично археологічні розвідки проводив В.А. Захар'єв, під його керівництвом відбулося не одне археологічне дослідження.

1982 року І.І. Щегельським були обстежені залишки давньоруського городища в урочищі Окопи біля с. Міцівці. Він з'ясував, що городище займало високий мис лівого берега р. Студениці та омивалося нею з півночі і заходу. З півночі городище було захищене стрімким берегом річки, усі інші сторони — насипними земляними валами, які розміщувалися за сторонами світу. Городище складалося з дитинця (укріпленої частини) і посаду (неукріпленої частини) та мало прямокутну форму. На території городища було зібрано уламки керамічного посуду (денця, стінки, вінчики) та фрагменти скляних кручених браслетів, залізні наконечники стріл. Під західним валом знайдені окремі людські кістки (частини стегна, уламки черепних коробок, фаланги пальців) та рештки деревного вугілля. Це свідчить, що місто було обложене очевидно монголо-татарськими загарбниками, взяте і спалене, а його жителі були знищені або взяті в полон. [1; 8]

Систематичні дослідження Міцівського городища проводив В.А. Захар'єв. Йому вдалося виявити значну кількість різноманітних прикрас давньоруського часу: браслети, намистинки, мідні та бронзові кільця, фрагменти мідних орнаментованих браслетів, а також кам'яні та мідні натільні хрестики.

На усій території городища знайдено фрагменти скляних браслетів, близько 120 штук. Здебільшого вони виті та різнокольорові. Найкращі виготовлені із введенням в масу жовтої барви.

Крім скляних мали місце знахідки металевих прикрас: натільні хрестики; чотири кільця (обручки), виготовлені зі смужок міді; бронзовий перстень з квадратною головкою і кантиком посеред голівки; фрагмент скроневого кільця без пружини з розклепанним кінцем, який закручено у вушко; два уламки мідних браслетів, один з яких вкрито пружинним орнаментом, а на іншому орнамент у вигляді подвійних перехрещених та двох поперечних ліній; мідна пряничка з

фрагментами срібного покриття та бронзова пронизка; скляні пронизки яскравих барв; срібні намистинки; хрестики з сірого з вкрапленням граніту та коричнево-червоного шиферу.

Можна припустити, що населення городища, навіть найбідніше, користувалося ними у повсякденному житті. До того ж можна стверджувати, що багато з цих прикрас виготовлені місцевими ремісниками, а це в свою чергу свідчить про високий рівень розвитку матеріальної культури місцевих жителів. [8]

Протягом 1982-1983 рр. спільною експедицією Інституту археології АН УРСР і Кам'янець-Подільського педінституту були проведені дослідження черняхівського поселення біля с. Ставище.

Загальна площа досліджуваної ділянки становила понад 700 кв.м. Відкрито 13 жител, господарські споруди, зібрано інвентар (коса, наральник, ножі наконечник списа, теслярський струг, шила-проколки, наконечники стріл та інші побутові речі). Увагу дослідників привернув також уламок посуду, на поверхні якого зображено знаки рослинності, води, а також фігуру оленя. Ця знахідка дала можливість подальшого вивчення історії духовної культури черняхівських племен.

На поселенні простежуються перехідні об'єкти від черняхівської культури до ранньосередньовічних слов'янських старожитностей V-VII ст. н.е. Датування черняхівського поселення в Ставищі визначили за керамічним матеріалом та бронзовими виробами (фібулами), які відносяться до кінця IV – початку V ст. н.е. [2]

У 1987-1989 роках у с. Маліївці Захар'євим В.А. було обстежене ранньотрипільське поселення. Сама пам'ятка раніше була відкрита місцевим краєзнавцем Куземським Л.М.

Площа території обстеження склала близько 1 га. Основну частину знахідок складала крем'яні знаряддя у виді призматичних нуклеусів, уламків ножеподібних пластин, скребків, та кераміка ранньотрипільського часу – переважно група кухонного посуду, виготовлена з глини жовтого, жовто-

червоного та сіруватого кольорів із домішками шамоту. Групу культових речей представляли невеликі уламки жіночих статуєток з масивною нижньою частиною, щільно стуленими ногами, неорнаментованою поверхнею. Також на дослідженій території виявлено поодинокі фрагменти посуду черняхівської культури.

Матеріали поселення Маліївці дали дослідникам в той час встановити, що розселення трипільських общин по лівих притоках Дністра (басейн Ушиці) відбувалося на початку раннього етапу Трипілля. [3]

У районі села є поселення раннього залізного віку, знайдено бронзову булавку раннього залізного віку, трапляються знахідки епохи бронзи.

У 2001 році в Маліївцях В.А.Захар'євим вивчалось давньоруське городище, що знаходиться на північному заході від села. Досліджено заглиблене житло із залишками відкритого вогнища овальної форми. Знайдено глиняний посуд, залізні знаряддя.

У с. Городиська 1988 року експедицією Кам'янець-Подільського педінституту було обстежено городище та вивчено його оборонну систему. На всій площі городища зустрічалися фрагменти кераміки скіфського періоду, а на східній частині ділянки виявлено давньоруський шар, де знайдено бронзову підвіску, залізну косу-горбушу, фрагменти посуду, характерного для періоду Київської Русі. Це дало підстави припускати, що городище з'явилося на початку раннього залізного віку і продовжували функціонувати в XI-XIII ст. [1]

У 1995 р. в с. Сокільці спільною експедицією педінституту і Хмельницького краєзнавчого музею проведені археологічні розкопки могильника давньоруського часу, під час яких досліджено два кургани. Завдяки отриманому археологічному матеріалу могильник можна датувати XI-XII ст. [2]

Ще у 1992 р. в Сокільці було знайдено двочленні однокільчасті бронзові вудила з підвісами, які належать до рідкісного варіанту таких вудил, що мали поширення в основному в Центральній Європі. Ця знахідка, датована останньою чвертю VIII – початком VII ст. до н. е., збагачує наше уявлення про передскіфський період в історії регіону. [6]

Протягом 1992–1998 й у 2000 рр. у Сокілецькому мікрорегіоні під керівництвом В. Захар'єва експедицією Відділу охорони пам'яток культури при Хмельницькому обласному краєзнавчому музеї та археологічного гуртка Дунаєвецької районної станції туристів-краєзнавців проводилися розкопки могильників часів Київської Русі. [5]

Загалом, В.Захар'євим за 10 років дослідження цієї місцевості було розкопано 100 поховань XII-XIII ст., 8 поховань кінця XI – початку XII ст. у 6-ти курганах, одне – у кургані між с. Тимків, напівземлянку давньоруського часу на спаленому монголо-татарами городищі між с. Маліївці і Проскурівка Ярмолинецького району. Знайдено кам'яного ідола та спалену дерев'яну церкву на Сокілецькому підплитовому могильнику; виявлено понад два десятки різночасових поселень, городищ, курганів та поховань; спільно з колегами з різних наукових установ досліджено унікальний сакральний комплекс ранньозалізного віку в урочищі Грабова. [7]

У с. Миньківці в урочищі Лісництво у 1990 р. В.Захар'єв дослідив один із курганів скіфського часу, де були виявлені рештки тілопокладання та два бронзові наконечники стріл. [1; 7]

В тому ж році під час археологічної розвідки на території лісорозсадника Миньковецького лісництва знайдено крем'яні ногтевидні скребки, нуклеуси, відбивачки, типову ранньотрипільську кераміку. [4]

Також на території с. Миньківці трапляються знахідки бронзового віку, збереглися рештки Траянового валу II ст. н.е., знайдені римські монети, виявлено групу курганів з кам'яною обкладкою схилів. [1]

У с. Велика Кужелева у 1990 р. В.Захар'єв дослідив залишки пізньосередньовічного гончарного комплексу, що складався з двох гончарних печей. Краще збережена із них мала розмірами 2,66*1,45 м., овальна в розрізі, двохярусна. У випалювальній камері було 13 горщиків. Друга піч збереглася наполовину. [1; 7] Біля села також виявлено три кургани та велике поселення трипільського часу. [1; 2]

Завдяки виявленим пам'яткам та знахідкам можна з впевненістю стверджувати, що Дунаєвеччина є надзвичайно перспективним краєм для проведення і подальших археологічних досліджень, має зацікавленість серед багатьох істориків та вчених.

Список використаних джерел та літератури:

1. Археологічна спадщина Хмельницької області: довідник / А.Ф.Гуцал, В.І.Якубовський, І.Р.Михальчишин. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2011. – С. 57-68.
2. Гуцал В.А. Дослідження археологічної експедиції Кам'янець-Подільського педагогічного університету (1963-1999 рр.) / В.А. Гуцал, В.П. Мегей // Давня і середньовічна історія України: іст. – арх. зб. – Кам'янець-Подільський: К-ПДПУ, 2000. – С. 15-30.
3. Захар'єв В.А. Ранньотрипільське поселення біля с. Маліївці / В.А. Захар'єв, Т.М. Радієвська // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 9-10.
4. Захар'єв В.А. Нові матеріали до археологічної карти Дунаєвеччини / VIII Подільська історико-краєзнавча конференція. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 61.
5. Маярчак С. Історія вивчення давньоруського минулого лівобережжя Середнього Подністров'я (у межах Хмельниччини)//http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/archeolog/2009_12/16majarchak.pdf
6. Мельникова Т. Сокілець в системі археологічних досліджень Поділля//
7. <http://uastudent.com/sokilec-v-systemi-arheologichnyh-doslidzhen-podillja/>
8. Стрельбіцька Н. Археологічна плеяда міста Хмельницького / Н.Стрельбіцька, В.Захар'єв // Археологія. Фортифікація Середнього Подністров'я: зб. матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2012. – С.227-230.
9. <http://uk.wikipedia.org/wiki/Міцівці>

В.А. Гуцал,
м. Кам'янець-Подільський

Участь професора І.Винокурау краєзнавчому русі на Дунаєвеччині

У статті йде мова про краєзнавчу роботу І.С.Винокура на Дунаєвеччині протягом 1980 – початку 2000-х років.

Ключові слова: І.Винокур, конференція, краєзнавство, археологія, учні.

Впродовж 40 років відомий археолог, історик І.С. Винокур виступав і як визнаний організатор краєзнавчого руху на Хмельниччині. 1964 року він став одним із засновників і керівників обласного історико-краєзнавчого товариства¹. Ним закладались традиції проведення Подільських історико-краєзнавчих конференцій. Тому, коли постало питання створення в Дунаївцях другого в

Україні районного краєзнавчого осередку, установчі збори якого були проведені у квітні 1992 р., він щиро вітав таке рішення, всіляко його підтримував і брав безпосередню участь в роботі товариства².

Окрім організаційних питань, пов'язаних із діяльністю дунаєвецького осередку, на І.С. Винокурі лежали й обов'язки з редагування збірників матеріалів краєзнавчих конференцій, що проходили в Дунаївцях. У зв'язку із цим, довгий час він співпрацював із своїм колишнім студентом – випускником історико-філологічного факультету Кам'янець-Подільського педінституту, тодішнім завідувачем районного відділу освіти, а зараз професором Кам'янець-Подільського національного університету В.С. Прокопчуком. В останнього про цю співпрацю збереглися особливо приємні спогади³. Під впливом І. Винокура захоплення В.С. Прокопчука краєзнавчою тематикою виявилось настільки продуктивним, що переросло в написання та успішний захист кандидатської, а згодом і докторської дисертацій⁴.

На пленарних засіданнях дунаєвецьких форумів І. Винокуром було виголошено ряд промов з різних питань давньої історії. На першій конференції “Поділля в роки визвольної війни українського народу 1648-1654 роки” доповідь стосувалася Бушанського середньовічного замку, як одного із важливих осередків Визвольної війни 1648-1654 рр. І. Винокур сконцентрував увагу на виявленій в процесі археологічних розкопок 1985 і 1987 рр. інфраструктурі давнього містечка. Було з'ясовано планування твердині, відкрито фундаменти церкви, господарських споруд, казарм, зброярні, стайні тощо. У ході робіт встановлено й етапи функціонування відомого культового центру, розташованого в розщелинах скелі, який проіснував тут більше тисячі років і загинув разом із містом 1654 року⁵.

Свій виступ на другій конференції “Дунаївці : їх роль і місце в історії Поділля”, що відбулась 1993 року, І. Винокур присвятив результатам дослідження черняхівського поселення біля с.Ставище, де було розкрито 13 жител із наземними та напівземлянковими конструкціями, залишки залізобного виробництва та інші господарські будівлі. На території

поселення зібрано чимало знахідок, які також вказують на широке використання залізних виробів в побуті та у військовій справі (коса, наральник, ножі, наконечники списа та стріл тощо). Привертає увагу уламок посуду, на якому зображено знаки рослинності, води, а також фігуру оленя. Ці рисунки допомагають краще зрозуміти духовну культуру та світогляд черняхівських племен. Окрім черняхівських комплексів, датованих бронзовими застібками-фібулами кінцем IV- початку V ст. н.е., на поселенні задокументовано й перехідні форми керамічного посуду, які відбивають трансформацію матеріальної культури, що проявилась у пам'ятках ранньосередньовічних слов'ян V-VII ст. н.е. Це було особливо важливо для з'ясування еволюції господарства, побуту та культури східнослов'янського населення Правобережної України та і всієї Південно-Східної Європи в цілому⁶. Здобутті в процесі дослідження знахідки, після камерального опрацювання передані до Дунаєвецького районного краєзнавчого музею.

На третій конференції 1997 року І. Винокуром було підведено підсумки столітнього археологічного дослідження краю, з'ясовано наявність тих чи інших археологічних культур, звернуто увагу на необхідність пошуку нових ще невідомих науці старожитностей. По суті, він озвучив своєрідний план-проспект подальшої діяльності археологів. Перш за все, мова йшла про необхідність виявлення нових перехідних комплексів від пізньочерняхівської до корчаксько-пражської та пеньківської культур V-VII ст. н.е., або ж пам'яток культури Луки-Райковецької VIII-IX ст. н.е., місцезнаходження яких на Дунаєвеччині, особливо поблизу давньоруських городищ, дуже ймовірне. Певний науковий інтерес можуть становити і середньовічні пам'ятки XIV-XVII ст., особливо залишки монастирів. Вчений наголосив, що одне із головних завдань краєзнавців полягає в збереженні та охороні пам'яток археології, які є основними реперами розвитку матеріальної і духовної культури населення Поділля від найдавніших часів до середньовіччя⁷.

Доповідь на конференції 2000 року була, до певної міри, продовженням попередньої, лише торкалась основ краєзнавчої роботи в школі, правил збору

археологічного матеріалу, його паспортизації, збереження й використання на уроках, у позакласній роботі, в експозиціях шкільних музеїв та при підготовці наукових учнівських робіт у рамках Малої Академії наук тощо. Доповідач зазначив, що тільки тоді вчитель може вважатися кваліфікованим спеціалістом, коли загальне вивчення історії буде переплітатися з історією рідного краю⁸.

Останнім у циклі дунаєвецьких краєзнавчих конференції для І. Винокура видався 2003 р. Тоді ним було підготовлено матеріали про його давнього знайомого, уродженця Поділля М.І. Мельника. На початку ХХ ст. той мешкав у Дунаївцях, а під час революційних подій 1917-1918 рр. став на шлях свідомої боротьби з царатом, пізніше займався індустріалізацією, посідаючи керівні посади на промислових підприємствах важкого машинобудування. Не зважаючи на зміну кон'юктури, в оцінці подій та людей, які творили історію ХХ ст., І. Винокур зазначив, що життя і діяльність М.І. Мельника можуть бути розцінені, як яскравий приклад служіння своєму народу⁹. Важливо, що в цьому ж році із більш як двадцятилітнім запізненням вийшла книга спогадів М.І. Мельника. В передмові до цього видання І. Винокур звернув увагу на цікаву деталь. Виявляється, що рукопис, який був завершений ще в середині 70-х рр., своїм змістом не зовсім влаштував тодішніх цензорів. Двічі після рецензування у 1976 і 1984 рр. він повертався автору на доопрацювання і, з остаточним вироком про недоцільність його друкування на довгий час був похований в сімейному архіві. І лише після смерті автора, уже в незалежній Україні, книга побачила світ й була запропонована читачеві, як свого роду історичне джерело, що може становити значний інтерес для дослідників тієї епохи¹⁰.

Треба сказати, що науково-краєзнавчі конференції, які відбувались у районному центрі, стали каталізатором проведення аналогічних зібрань і в селах району, таких як: Великий Жванчик, Лисець, Маліївці, Михайлівка, Смотрич, Тинна та ін. У їх роботі І. Винокур нерідко також брав участь¹¹. На плечі науковця лягло й рецензування краєзнавчих нарисів з історії деяких

населених пунктів Дунаєвецького району. Такими, наприклад, стали книги В.С. Прокопчука про Блищанівку й Михайлівку¹², О.П. Білого про Миньківці¹³.

І. Винокур брав участь у створенні й відкритті музеїв доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії наук України дунаївчанина Федора Павловича Шевченка, репресованого поета Леоніда Лупана, родини Смотрицьких, музею історії туризму і краєзнавства на Дунаєвеччині та ін.

1994 року він долучився до роботи літературно-музичної вітальні центральної районної бібліотеки, де відбулась презентація його монографії про літописну Бакоту¹⁴. Того разу слухачі відкрили для себе окремі, досі не пізнані сторінки давньої історії Придністровського регіону¹⁵.

У силу своєї наукової спрямованості І. Винокур активно знайомився із археологічними старожитностями Поділля. Не була виключенням й Дунаєвеччина. Справа в тому, що в цьому регіоні на той час він був по суті єдиним кваліфікованим спеціалістом і до нього постійно звертались за консультацією місцеві краєзнавці. Науковець охоче з ними спілкувався, передаючи свій багаторічний досвід польових досліджень. Причому це проявлялось не тільки у вигляді практичних порад з приводу методики археологічних розвідок, збору та фіксації підйомного матеріалу, визначення їх культурної приналежності, але і в спонуканні до написання науково-популярних статей та заміток та більш глибоких наукових праць, які почали з'являтися спочатку на шпальтах періодичних видань, а пізніше й на сторінках збірок Подільських, а з 90-х рр. і Дунаєвецьких історико-краєзнавчих конференцій.

Своїм учителем І. Винокура вважав археолог-краєзнавець Л.М. Куземський з Маліївців. Довгий час він консультувався у професора з приводу багатьох питань давньої історії. На жаль, низка його досліджень й досі перебуває в рукописному варіанті й чекає свого опублікування¹⁶.

Понад два десятиліття, з 1974 по 1997 рр., з І. Винокуром співпрацював й виходець із с. Міцівці І.І. Щегельський. Порадившись із наставником, він взяв

за основу дослідження тему про технологічні особливості керамічного виробництва в епоху раннього залізного віку. За деякий час, експериментуючи із різними компонентами, І.І. Щегельському вдалося виявити необхідні складові й отримати перші зразки глиняного посуду, які б відповідали гончарній кераміці черняхівської культури¹⁷.

Показовою в цьому плані є також діяльність В.А. Захар'єва, який, проживаючи в с.Залісці, ще з шкільних літ захопився історією, збирав та фіксував старовинні знахідки, став дописувачем та активним учасником краєзнавчих форумів, стажувався в археологічних експедиціях. В результаті його потяг до вивчення давньої історії краю був оцінений І.Винокуром. 1992 року він дав йому необхідну рекомендацію для отримання «Відкритого листа» на проведення археологічних розвідок і досліджень давньоруського могильника поблизу с. Сокілець¹⁸.

З цього приводу варто згадати про ще одного учня І.Винокура родом із с. Балин - М.І. Михайлова. Дитяче захоплення давниною привело його до історичного факультету Кам'янець-Подільського педінституту. Звернувши увагу на відповідального та здібного юнака, І.Винокур запропонував йому посаду співробітника археологічної лабораторії, де він, поєднуючи роботу з навчанням, працював тут протягом 1990-1991 рр. Після закінчення інституту, його, як молодого спеціаліста, запросили на роботу в Дунаєвецький районний краєзнавчий музей, який він за декілька років й очолив. На жаль, економічні негаразди 90-х рр, а за ними й життєві обставини змусили полишити обрану ним справу.

Під крилом І. Винокура розпочинав свою краєзнавчу ходу в науковий світ виходець із с. Лисець нині кандидат історичних наук, завідуючий магістратурою Хмельницького гуманітарно-педагогічного інституту Ю.В. Телячий, перше дослідження якого стосувалося історії рідного села¹⁹. Зростали й інші вихованці.

Слід сказати, що за 40 років науково-педагогічної діяльності І.Винокур підготував для Дунаєвецького району близько 200 учителів історії²⁰. Можливо,

що не всі пов'язали своє життя із школою, але кожен з них, якщо не полюбив археологію, то сформував для себе усвідомлення значимості цієї науки для вивчення давнього минулого українського суспільства та розуміння його місця в загальноєвропейській та світовій історії.

До І. Винокура постійно стікалась інформація про нововиявлені місцезнаходження. У разі потреби йому неодноразово приходилося особисто виїжджати в поле для проведення археологічних обстежень. На початку 80-х рр. у зв'язку із прокладанням газопроводу Уренгой-Помари-Ужгород, який проходив через територію Дунаєвецького, Городоцького та Чемеровецького районів, експедиції Кам'янець-Подільського педінституту вдалося виявити 17 пам'яток (трипільської культури, скіфського часу, черняхівської культури і Русі IX-XIII ст.)²¹. За деякий час, опрацювавши зібраний матеріал, І. Винокур разом із колегами підготував «Звід археологічних пам'яток Хмельницької області», в якому знайшли відображення й старожитності Дунаєвецького району²².

У 80-х рр. з метою розширення зв'язків з громадськістю, обміну досвідом, більш ширшого залучення до краєзнавчої роботи вчителів увійшли в правило виїзні засідання кафедри, очолюваної І.Винокуром, які відбувалися в селах Хмельниччини й Дунаєвецького району. В результаті ставали зрозумілишими проблеми, які виникали у педагогів із-за відсутності необхідних підручників, методичної та краєзнавчої літератури, потрібної для навчального процесу. Щоб ліквідувати цю прогалину колектив викладачів історичного факультету розпочав роботу над «Нарисами історії Поділля», перші розділи яких були написані І.Винокуром²³. У подальшому він звернувся до написання шкільних підручників. За короткий час разом із С.В.Трубчаніновим підготував ряд посібників: «Історія Поділля та Південно-Східної Волині»²⁴, «Давня і середньовічна історія України : навч. посіб. для учнів середніх, шкіл»²⁵, «Історія України : навч. посіб. для 6-7 класів»²⁶, «Історія України: навч. посіб. для 7 класу серед, загальноосвітніх шкіл»²⁷. Дані посібники швидко розійшлись, отримавши чимало схвальних відгуків²⁸.

Виходячи з результатів проведеної І. Винокуром в межах району науково-методичної роботи, Дунаєвецька районна організація Всеукраїнської спілки краєзнавців 2000 року прийняла його в почесні члени й відзначила премією імені видатного історика-земляка Ф.П. Шевченка²⁹.

Пройшло всього декілька років і вже Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України вирішила запровадити з 2011 р. премію імені академіка Іона Винокура – за досягнення в галузі дослідження і популяризації історії міст і сіл Хмельниччини³⁰. Дипломом №001 лауреата цієї премії за особливі заслуги в галузі дослідження і популяризації історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та інших аспектів історії Поділля нагороджено Завальнюка Олександра Михайловича, члена президії НСКУ, доктора історичних наук, професора, академіка АНВО України, автора майже 50 монографій і книг³¹.

У минулому році Дунаєвецька районна організація Національної спілки краєзнавців відзначила свій 20-літній ювілей. За цей час було проведено колосальний обсяг робіт, створено первинні осередки спілки, до яких залучено кількасот краєзнавців – учителів, бібліотекарів, старшокласників, активізувалась пам'яткоохоронна сфера, облаштовано та відкрито біля 20 музеїв, проведено низкузустрічей з видатними людьми, видано більше 30 книг, брошур, та збірників. Позитивним моментом є також залучення до краєзнавчої роботи молоді, створення Станції юних туристів-краєзнавців тощо³². Відбувається вже 7-ма краєзнавча конференція, яка, як і попередні, служить мобілізації творчого ресурсу, формуванню джерельної бази, оприлюдненню отриманих результатів.

Діяльність дунаєвецького краєзнавчого осередку за короткий час стала взірцем для інших колективів. Підтвердження цьому знаходимо в особистому архіві професора. У документах, які стосуються плану роботи правління Хмельницької обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців на січень-червень 1997 року зазначено, що І.Винокуру та голові районної організації В.С. Прокопчуку доручено зробити на президії правління співдоповідь, яка б

стосувалася оприлюдненню набутого дунаєвчанами досвіду³³. Беззаперечно чимала заслуга нинішньої успішної роботи дунаєвського краєзнавчого осередку належить І. Винокуру, який доклав до цього значні зусилля, виховав покоління своїх послідовників і тим самим пов'язав навечно своє ім'я з цим чудовим краєм.

Список використаної літератури:

1. Баженов Л. В. Відомий археолог та історик України / Л.В. Баженов // Давня і середньовічна історія України: іст.-археол. зб. на пошану Іона Винокура з нагоди його 70-річчя. – Кам'янець-Подільський: ІВЦ Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету, 2000. – С. 11.
2. Баженов Л.В. Краєзнавчий рух та історико-регіональні дослідження Дунаєвщини в добу незалежності України (1991-2008) / Л.В. Баженов // Дунаєвщина очим дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. праць. / редкол.: Прокопчук В.С. (відп. ред.), Баженов Л.В., Брицький П.П. [та ін.]. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2008. – Вип. IV. – С.72.
3. Прокопчук В.С. Велике бачиться з віддалі / В.С. Прокопчук // Іон Винокур: подвижництво в освіті і науці. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – С.103.
4. Завальнюк О.М. Віктор Прокопчук – науковець, педагог / О.М. Завальнюк, Л.В. Баженов ; бібліог. ред. В.М. Пархоменко. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С.4-13.
5. Винокур І.С. Історична Буша / І.С. Винокур, М.Б. Петров // Тези доповідей наук.-практ. конф. “Поділля в роки визвольної війни українського народу 1648-1654 роки”. – Дунаївці, 1992. – С. 14-15.
6. Винокур І.С. Черняхівське поселення Ставише / І.С. Винокур // Тези доп. респ. наук. конф. “Дунаївці : їх роль і місце в історії Поділля”. – Дунаївці, 1993. – С. 22-25.
7. Винокур І.С. Дунаєвщина в системі археологічного дослідження Поділля / І.С. Винокур // Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : матер. наук.-краєзн. конф. – К., 1997. – С. 11-15.
8. Винокур І.С. Археологічне краєзнавство в школі / І.С. Винокур // Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: Збірник науково-краєзнавчих праць / редкол.: Винокур І.С. (відп. ред.), Баженов Л.В., Блажевич Ю.І. [та ін.]. - Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, ІВВ, 2000. – Вип. II. – С.66-68.
9. Винокур І.С. М.І. Мельник та його спогади / І.С. Винокур // Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: Збірник науково-краєзнавчих праць / редкол.: Винокур І.С. (відп. ред.), Баженов Л.В., Блажевич Ю.І. та ін. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, ІВВ, 2003. – Вип. III. –С.26-29.
10. Винокур І.С. Передмова до книги М.І. Мельника «Життя віддане народу. Спогади старого більшовика». – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – С.3-5.
11. Завальнюк О.М. Віктор Прокопчук науковець, педагогС. 4-13.
12. Прокопчук В.С. Два села - одна доля / В.С. Прокопчук; наук. ред. П.Т. Тронько, рец. : І.С. Винокур, В.С. Степанков. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – 272 с.: іл.
13. Білий О.П. Миньковеччина : історичний нарис / О.П. Білий, П.А. Білий; рец. : І. С. Винокур. – Кам'янець-Подільський: Оіюм 2004. – 160 с.: іл.
- 14.14. Винокур І.С. Бакота. Столиця давньоруського Пониззя / І.С. Винокур, П.А. Горішний. – Кам'янець-Подільський, 1994. – 364 с.

15. Прокопчук В.С. «Бакота» і її автор [про презентацію книги І. Винокура «Бакота» у літ.-муз. вітальні Дунаєвецької райбібліотеки] / В.С. Прокопчук // Дунаєвецький вісник. – 1995. – 18 лют. (№ 14); Його. Подільський історик, археолог [про презентацію в Дунаєвецькій райбібліотеці книги «Бакота» І. Винокура] / В.С. Прокопчук // Майбуття. – 1995. – Травень. (№ 14).
16. Його. Професор І.С. Винокур – почесний член Дунаєвецької районної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців / В.С. Прокопчук // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: Зб. наук.-краєзн. Праць / редкол.: Винокур І.С. (відп. ред.), Баженов Л.В., Блажевич Ю.І. [та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, ІВВ, 2003. – Вип. III. – С.225.
17. Щегельський І.І. Черняхівська кераміка, як джерело вивчення історії Поділля / І.І. Щегельський // Тези доповідей VI-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1985. – С. 43-44; Його. Техніка обробки керамічного посуду VII ст. до н.е – II ст. н. е. в Середньому Подністров'ї / І.І. Щегельський // Археологія. – 1986. – №54. – С. 13-26; Щегельська Л.А. Дослідження техніки гончарного виробництва середнього подністров'я на Поділля в працях Щегельського І.І. / Л.А. Щегельська, В.П. Мегей // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. Праць / редкол.: Винокур І.С. (відп. ред.), Баженов Л.В., Блажевич Ю.І. [та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, ІВВ, 2000. – Вип. II. – С.68-70.
18. Григоренко О.П. Хмельниччина в історико-краєзнавчих дослідженнях Володимира Анатолійовича Захар'єва / О.П. Григоренко // Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції. «Хмельниччина в контексті історії України», - Хмельницький : Мельник А.А., 2012. – С. 460-464; Стрельбіцька Н. Археологічна плеяда міста Хмельницького / Н.Стрельбіцька В.Захар'єв // Археологія і фортифікація Середнього Подністров'я. – зб. матер. II всеукр. Наук.-практичної конф. / [редкол. : В.С. Травінський (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: «Медобори-2006», 2012. – С.227-230.
19. Прокопчук В.С. Професор І.С. Винокур – почесний член ... – С. 225; Прокопчук В.С. Лисець – історико-краєзнавчий нарис / В.С. Прокопчук, Ю.В.Телячий. – К.: Рідний край, 1998. – 95 с.: іл.
20. Його. Винокур – почесний член ... – С. 227.
21. Винокур І.С. Исследования в Хмельницкой области / И. С. Винокур // Археологические открытия 1981 года. – М., 1983. – С. 65-66.
22. Довідник з археології України. Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області / І.С. Винокур, А.Ф. Гуцал, С.І. Пеняк, Б.О. Тимошук, В.І. Якубовський. – К., 1984. – С.37-39.
23. Нариси історії Поділля / [Л.В. Баженов, І.С. Винокур, С.К. Гуменюк та ін.]. – Хмельницький, 1990. – 328 с.
24. Винокур І.С. Історія Поділля та Південно-Східної Волині / І.С. Винокур, С.В. Трубочанінов. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 112 с.
25. Винокур І.С. Давня і середньовічна історія України : навч. посіб. для учнів середніх шкіл / І.С. Винокур, С.В. Трубочанінов - К., 1996. – 220 с.
26. Винокур І.С. Історія України : навч. посіб. для 6-7 класів / І.С. Винокур, С.В. Трубочанінов. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Вид. 1. – 176 с.
27. Винокур І.С. Історія України: навч. посіб. для 7 класу середніх загальноосвітніх шкіл / І.С. Винокур, С.В. Трубочанінов. – Кам'янець-Подільський, 1998. – 89 с.
28. Трубочанінов С.В. Професор І.Винокур – талановитий автор, невтомний трудівник на ниві підручникотворення // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І.С. Винокура]. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С.129-134.
29. Прокопчук В.С. Професор І.С. Винокур – почесний член ... С. 18-22.
30. Баженов Л.В. Реформування краєзнавчого руху в Україні та розвиток історико-краєзнавчих досліджень на Поділлі у 2007-2010 рр. / Л.В. Баженов // Матеріали XIII

Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І.С. Винокура]. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С.32-38.

31. Роздобудько А. Лауреати обласних премій з історичного краєзнавства / А.Роздобудько // Студентський меридіан. – 2011. – 2 груд.
32. Прокопчук В.С. Дунаєвецька районна організація Всеукраїнської спілки краєзнавців: досвід, проблеми / В.С. Прокопчук // Краєзнавство. – 2001. – № 1-4. – С.56-60.
33. Особистий архів І.С. Винокура.

О.П. Григоренко,
м. Хмельницький

**Володимир Анатолійович Захар'єв – археолог Поділля,
дослідник Миньковецької держави, краєзнавець-популяризатор**

У статті розповідається про відомого на Поділлі дослідника давнини, музеєзнавця, публіциста і письменника, громадського і культурно-просвітницького діяча, уродженця Дунаєвецького району В.А.Захар'єва. Особлива увага звернута на його активну і безкорисливу діяльність у справі вивчення і популяризації такої маловідомої сторінки в історії нашого краю як Миньковецька держава та її творець граф Ігнацій Сцибор-Мархоцький.

Ключові слова: Володимир Анатолійович Захар'єв, Поділля, Дунаєвецький район, Миньковецька держава, археологія, Ігнацій Мархоцький, краєзнавчі дослідження, музеї.

Уродженцю Дунаєвеччини Володимирі Анатолійовичу Захар'єву 17 вересня 2013 року виповнилося 50 років. За цей період він встиг заявити про себе як вдумливого, ініціативного, наполегливого організатора і результативного керівника в журналістиці, письменництві та краєзнавстві Хмельниччини [1, с.215; 2, с.46-47; 3, с.460-465]. Володимир Анатолійович був редактором районної газети «Дунаєвецький вісник», власкором УКРІНФОРМУ по Хмельницькій області, заступником голови Дунаєвецької РДА з гуманітарних питань, завідувачем Хмельницького відділу ДП «Подільська археологія» Охоронної археологічної служби України, очолює обласний осередок Всеукраїнської творчої спілки «Конгрес літераторів України». У статті ми торкнемося його археологічної діяльності, дослідження ним спадщини володаря Миньковецької держави графа-реформатора Ігнація Мархоцького та краєзнавчо-популяризаторської роботи.

Володимир Захар'єв народився в с. Залісці, що за десять кілометрів західніше райцентру Дунаївці в родині колгоспників. З дитинства непохитним

авторитетом і життєвим прикладом для нього був дідусь сільський ветеринар Антон Павлович Жовтонога – майже одноліток бурхливого ХХ століття, карби якого залишилися в його біографії. Саме він прищепив онуку цікавість до історії рідної краю.

За час навчання в Залісецькій 8-річній школі (1970 – 1978 рр.) захоплення хлопця підтримали вчитель початкових класів О.Скоцеляс, учителька історії З.Піонтківська, а у старших класах Балинської середньої школи – директор і викладач історії М.Венгер. Ще більше захопила Володимира Анатолійовича археологія, розповіді про яку він слухав з домашнього радіодинаміка. Відтак у 7 класі юнак розпочав обстеження території довкола рідного села. Коли ж перебрався до Балина, де навчаючись у школі, жив у гуртожитку, то спільно з однокласниками Ю.Курашем та К.Дашкевичем, проводив пошуки старожитностей в околицях цього села.

1989 року, після завершення 9 класу, юні пошуковці завезли знахідки до Кам'янець-Подільського державного музею-заповідника. Тодішній археолог Л.Кучугура, прийнявши дар, запропонувала їм участь в археологічній експедиції, яку проводила в ур. Монастирок між селами Врублівці та Мар'янівка Кам'янець-Подільського району.

Перший польовий сезон дуже сподобався майбутньому науковцю. Працювали на розкопках пізньопалеолітичної стоянки на березі р. Тернавка. Жили в наметах. Самі готували їжу, турбувалися за побут. Як найстаршого начальник експедиції призначила Володимира Анатолійовича своїм помічником. Крім відповідальності за товаришів, дотримання дисципліни, збереження реманенту, на нього лягла відповідальність за хід розкопок, збереження знахідок, самостійне розчищення важливих об'єктів, зокрема, напівземлянки слов'янського часу та поховання воїна часів громадянської війни. Юнак переконався, що археологія не одна лише романтика, а й важка кропітка робота, однак саме таке «бойове хрещення» налаштувало його на серйозність, а отриманий досвід знадобився згодом. До відправки на службу в

армію восени 1981 р. молодий археолог ще раз побував в експедиції своєї наставниці.

Відслуживши належних 2 роки в підрозділі з обслуговування стратегічних бомбардувальників-ракетоносців у Полтаві, Володимир Анатолійович повернувся на Дунаєвеччину. Невдовзі став спортивним інструктором, очолив комсомольську організацію колгоспу «Росія» с. Міцівці. Це господарство було своєрідними «воротами в район» з боку обласного центру, тому доводилося бути на роботі навіть у вихідні. Але, справляючись з основними обов'язками, він знаходив час, щоб проводити археологічні розвідки довколишніми полями та берегами р. Студениці, на якій розташовані Міцівці та бригадне село Ставище. Зокрема, встановив межі 4 поселень трипільської культури, курганного могильника і 3 окремих курганів ранньозалізного віку, 2 поселень черняхівської культури, давньоруського городища,

Йому вдалося виявити потривожену меліораторами слов'янську напівземлянку поблизу с. Подільське Кам'янець-Подільського району. Про це він повідомив доктора історичних наук, професора Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, відомого археолога І.С. Винокура, а той направив разом з ним до знахідки своїх співробітників А.Гуцала з В.Мегеєм.

Взагалі, завдяки Л.Кучугурі зав'язалися дружні дієві стосунки В.А.Захар'єва як з вищезгаданими вченими Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, так і їхніми колегами І.Щегельським, М.Петровим, деканом історичного факультету Л.Баженовим, директором Кам'янець-Подільського державного музею-заповідника С.Баженовою.

Поїздки до Кам'янця-Подільського завжди були досить дієвими, адже тут Володимир Анатолійович розповідав про виявлені поселення, отримував фахову літературу та консультації. Заодно протоптав стежину до державного архіву та бібліотеки державного музею-заповідника, де його поривання підтримали З.Климишина, І.Гарнага, С.Федоренко та В.Вінюкова.

Влітку 1984 р. В.А.Захар'єв став студентом заочного відділення факультету журналістики Київського державного університету ім. Т. Шевченка. Під час навчальних сесій відвідував столичні музеї, та Інститут археології НАН України, де й познайомився з відомим трипільознавцем Т.Мовшею. На той час Володимира Анатолійовича дуже цікавила трипільська культура, тому з великим задоволенням прийняв її запрошення 1987 року взяти участь в експедиції на протогородище поблизу села Косенівка на Уманщині. Оскільки табір експедиції розташовувався далеко від населених пунктів, то керівник експедиції крім основних завдань покладала на нього чимало організаційних обов'язків, з якими він достойно справлявся. Там же подолянин познайомився з археологами Г.Будзян, О.Яковенко, Т.Радзівською, які прийняли хлопця в своє коло, а також з В. Круцем та М.Відейком.

Розповіді В.А.Захар'єва про трипільські старожитності Дунаєвеччини привернули увагу наставниці, оскільки вона раніше розкопала на Поділлі гончарні горни поблизу с.Жванець та цвікловецький скарб. Знаючи про розкопки відкривачем трипільської культури В.Хвойком поселення Крутобродинці, що на сто кілометрів вище Дністра, цікаві знахідки краєзнавця, вчителя-археолога Л.Куземського на дністровсько-бузькому вододілі у 1960-70-х роках, Тамара Григорівна хотіла знайти підтвердження певних своїх версій. Відтак, спільно зі своїм учнем О.Колесніковим (тепер Корвін-Піотровський) та В.А.Захар'євим провела археологічну розвідку на трипільських поселеннях Дунаєвеччини [4, с.178; 5, с.17-19; 6, с.9-10].

Того ж таки 1987 року в матеріалах VII-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції з'явилася перша в науковій кар'єрі В.А.Захар'єва публікація «До археологічної карти Дунаєвеччини» [7, с. 66]. Вона зацікавила викладача Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка Ю.Малєєва, котрий досліджував на теренах сусідньої Тернопільської області пам'ятки раннього залізного віку. Адже в повідомленні йшлося про нові поселення та могильники раннього залізного віку. Подальші стосунки фахівця і початківця виявилися дружніми і плідними. Юрій Миколайович довірив наполегливому

подолянину 1990 р. очолити окремий загін його експедиції і самостійно розкопати курган раннього залізного віку в урочищі Лісництво поблизу с. Миньківці та 2 гончарні печі XVII-початку XVIII ст. в урочищі Містисько в с. Велика Кужелева цього ж району.

Миньковецький курган виявився досить цікавим об'єктом, що ілюструє неординарні традиції поховального обряду раннього залізного віку на території Центрального Поділля. В центрі кургану під насипом висотою 1 м і діаметром 22 м було знайдено потривожене тілопокладне поховання, бронзові наконечники стріл. За 6 м південно-східніше від нього на тогочасній денній поверхні простежено ритуальне вогнище, біля якого лежали тюльпановидна посудина та миска з залишками кремації. За 9 м східніше від головного поховання, дещо вище денної поверхні, – кам'яну викладку 1,2x0,8 м, під якою був шар нехарактерного для цієї суглинкової місцевості чорнозему. Таким чином, одночасно було простежено три типи поховань, які практикували представники ранньоскіфського населення, що доти траплялося дуже рідко [8, с.26-28].

У гончарній печі №1 було 13 горщиків, які використали для нарощення тильної стінки. За класифікацією Л.Виногородської вони належать до другої половини XVII ст. У золі печі №2 знайдено кахлю з рослинно-геометричним орнаментом 17x17,5 см, у переході між печами – фрагменти інших кахель з зображеннями левів у геральдичній позі та вершників, що пронизують списами змії [9, с.109-115].

Цей господарчий об'єкт значно доповнив відомості про ремесла ченців Барського єзуїтського монастиря, адже саме їм у пізньому середньовіччі належала Велика Кужелева. Виявилось, що виготовляючи, крім посуду, кахлі для грубок, вони займалися гончарством не лише для власних потреб, а й для продажу, поповнюючи в такий спосіб скарбницю монастиря, до того ж у складні часи поневолення краю мусульманами.

Володимир Анатолійович самостійно підготував звіт про ці дослідження, який увійшов одним з розділів до загального наукового звіту Ю.Малєєва.

Матеріали розкопок у В.Кужелевій та в Миньковецькому лісництві невдовзі потрапили на сторінки фахових видань, що значно підвищило професійний авторитет молодого археолога.

Зауважимо, що на той час В.А.Захар'єв працював кореспондентом, а згодом завідувачем відділу районної газети "Дунаєвецький вісник". Оскільки відділ висвітлював сільське господарство, то журналіст часто бував у селах і не раз повертався навпростець з полів до доріг з автобусним сполученням. Заодно, й обстежував видолінки і пагорбки та знаходив там все нові поселення, городища, могильники. Свої маршрути та артефакти описував у щоденниках. Вони ставали основою для наукових публікацій. Згодом уклав каталог нововиявлених об'єктів археології рідного району, що став основою брошури "Археологія Дунаєвеччини" [10, 60 с.]. Втім, видати її вдалося лише після того, як змінив роботу.

1992 року Володимир Анатолійович став молодшим науковим співробітником сектору археології відділу охорони пам'яток історії та культури Хмельницького обласного краєзнавчого музею, який очолювала Н.Майнгардт. Активного краєзнавця запримітили тодішній директор Хмельницького обласного краєзнавчого музею Е.Лалетін та його заступник з наукової частини Л. Тимофієва. Незважаючи на відсутність у Володимира Анатолійовича диплома про фахову історичну освіту, за попередні роки він вже встиг зарекомендувати себе цілеспрямованим шанувальником і дослідником історії краю, котрого завдяки участі в історико-краєзнавчих конференціях, публікаціям у фахових виданнях знають у наукових колах Хмельниччини, Тернопільщини, Буковини, Івано-Франківщини, Черкащини, Вінниччини, Львова та Києва. Тому вдумливі керівники беззастережно погодилися взяти такого працівника на роботу в свій заклад, бо були впевнені, що він буде свіжим струменем у науковому дослідництві музею.

І справді, він став представником музею на різноманітних тогочасних наукових заходах, і, найголовніше, організував археологічну експедицію.

Рекомендації для отримання Відкритого листа, тобто дозволу на розвідки з шурфуванням археологічних об'єктів, йому надали І.Винокур та Т.Мовша.

Весною 1992 р. В.А.Захар'єв першим розкопав курган №1 західної групи курганного могильника кінця XI-першої половини XII ст. біля с.Сокілець Дунаєвецького району. Під насипом в ямі лежав кістяк чоловіка, неподалік нього на тогочасній денній поверхні виявлено залишки вогнища та фрагменти розтровошеної посудини, у схованці під каменем – язичницький татем – щелепу свині. Та найсенсаційнішим елементом насипу був викладений довкола поховання кромлех зовнішнім діаметром 4,4 – 4,8 м з майже трьох сотень каменів. Досі в поховальних пам'ятках Давньої Русі вони траплялися дослідникам лише двічі.

У липні, коли розпочався основний етап дослідження, у східній групі могильника досліджено поховання у домовині на рівні тогочасної поверхні, при цьому камені в насипі були лише у попелі вогнища.

Перебування експедиції у Сокільці ще раз підтвердило вірність археологічного принципу: «обов'язково спілкуйся з місцевими жителями». Саме за підказкою місцевих жителів локалізовано комбінований підплитово-грунтовий могильник другої половини XII – першої половини XIII ст. в ур. Батарєя.

Своїми відкриттями В.А.Захар'єв поділився з завідувачем відділу слов'яно-руської археології Інституту археології НАН України О.Моцею. Столичний фахівець, побачивши перспективність досліджень, адже розкопками поховальних об'єктів Давньої Русі в Центральному Поділлі доти ніхто не займався, порадив подолянину зайнятися саме цією темою. З аргументами погодилася і Т.Мовша, яка хотіла, щоб Володимир Анатолійович став дослідником трипільської культури на Поділлі.

Сокілецька давньоруська археологічна експедиція (СДРАЕ) проіснувала десять років. За цей час очолені В.А.Захар'євим шанувальники минувшини розкопали 6 курганів, виявивши під насипами 8 поховань. Ще 100 поховань розкопано на комбінованому підплитово-грунтовому могильнику. Водночас їм

вдалося знайти на цьому могильнику розтрошеного християнами кам'яного ідола та залишки спаленої церкви початку XIII ст. В цілому, на території Сокілецького мікрорегіону локалізовано 3 давньоруських городища, 12 поселень і 3 могильники [11, с.72-75].

Сокілецькою церквою зацікавився видатний фахівець, львівський архітектор, професор І.Могитич, який класифікував її як окремий тип давньоруських церков і розробив реставраційний проект [12, с. 103-104].

Проаналізувавши літописи, подільські перекази та фахову літературу, В.А.Захар'єв висунув гіпотезу про те, що сокілецький могильник в урочищі Дубина залишили по собі представники так званого чорноклобуцького союзу. На думку дослідника, за прикладом київських князів, котрі поселили «наших невірних» по річці Рось і зробили своєрідним живим щитом на шляху печенігів і половців, галицькі можновладці взяли їх для захисту східного кордону князівства, який на той час проходив по р. Ушиця [13, с. 157-160].

Для встановлення аналогій в рамках Сокілецької давньоруської археологічної експедиції проведено розкопки одного з курганів на давньоруському могильнику поблизу сусіднього Сокільцю с.Тимків Новоушицького району. У могилі, яка була перекладена зверху дерев'яними плахами, лежали останки жінки, котра за життя була калікою через травму руки: її правиця була неробочою. Це, на перший погляд, традиційне поховання, засвідчило високий рівень моралі тогочасного суспільства [14, с.13-17].

Наслідки нищівного монголо-татарського нападу простежила експедиція В.А.Захар'єва на знищеному давньоруському городищі між селами Маліївці Дунаєвецького та Проскурівка Ярмолинецького районів [15, с.77-80]. Там на території городища і в спалених житлах траплялися кістяки захисників та мирного населення. У розкопаній напівземлянці В.А.Захар'єв виявив три розтрошених горшки, зерновик та залізну щітку для вичісування шерсті тварин. У центрі споруди розташовувалося відкрите вогнище, що зігрівало мешканців і служило для приготування їжі, під стіною – місце від лежачка для

сну. Такий хатній побутовий набір був характерним для більшості тогочасних мешканців Пониззя. Але навіть їх не пощадили кровожерливі азійські вороги.

Поруч з давньоруськими пам'ятками експедицією В.А.Захар'єва в околицях Сокільця виявлено унікальні об'єкти раннього залізного віку та окремі тогочасні знахідки. Вони теж увійшли в науковий обіг як переконлива ілюстрація оригінальності мешканців краю у першому тисячолітті до н.е. В.А.Захар'єв залучив до співпраці знаного львівського фахівця з археології доби бронзи-ранньозалізного віку М.Бандрівського. Обстеження місцевих поселень і поховальних об'єктів раннього залізного віку давали археологам цікаві артефакти та наукову інформацію. Наприклад, в урочищі Паньська Криничка знайдено фрагмент бронзових вудил кінської зброї. За визначенням М.Бандрівського та Л.Крушельницької, саме вони за технологією виготовлення стали «сполучною ланкою» між традиціями ливарників Кавказу та Карпат [16, с.504-510]. Про те, що поселення в цьому урочищі мало якесь важливе сакральне значення, свідчить й знахідка тригорлового керноса – ритуальної посудини.

Унікальні результати дав курган, розкопаний В.А.Захар'євим 1999 року південно-західніше Сокільця в урочищі Грабова. Під невисоким курганным насипом був викладений пласкими каменями майданчик розмірами 2,3x1,2 м. По його кутах розташовувалися ями глибиною близько 1 м та діаметром 0,8-1 м. У кожній з них виявлено 7 шарів тілоспалень, в яких траплялися скляні бусинки, бронзові вістря стріл та сережки, залізні ножі, кістяні застібки [17, с.545-563]. Такого в Україні раніше ще ніхто не знаходив. Призначення об'єкта за відсутності аналогій і за більш як десятиліття після виявлення залишається не з'ясованим. В.А.Захар'єв в ході дослідження висунув гіпотезу про ритуальне місце, приурочене місячному циклу.

Перебуваючи щоліта в Сокілецькому мікрорегіону, В.А.Захар'єв водночас займався і вивченням інших різночасових об'єктів. Зокрема, підземних ходів. У 1996-1997 роках на його запрошення в Сокільці працювала спелеологічна експедиція під керівництвом чернівецького науковця, кандидата

історичних наук Б.Рідуша. Фахівці належно обстежили підземні порожнини на містечковій площі старого Соکیلця. Пройдено понад 120 метрів підземних лабіринтів, що викопані в товстому шарі глини. Встановлено, що дві третини, де склепіння було лукоподібним, – давніше, можливо, навіть часів «великого переселення народів». Інший відрізок – з півциркульним склепінням – викопано впізньому середньовіччі. Обстежили вони та згодом ввели в науковий обіг відомості про скельний монастир поблизу с. Отроків Новоушицького району, природні та штучні підземні об'єкти в околицях Соکیلця [18, с.16].

Побувала в Соکیلці і столичний археолог, кандидат історичних наук Л.Виногородська. Спільним дослідженням городища південніше Соکیلця встановлено його приналежність як оборонної споруди до середини XIII ст., можливо, саме до тих фортець, які побудував Данило Галицький після першого нашестя монголо-татарських орд на Пониззя і які потім був змушений знищити на вимогу завойовників.

Про результати щорічних досліджень Володимир Анатолійович інформував колег – науковців у фахових збірниках, друкованих матеріалах конференцій та семінарів. Протягом цього активного періоду він опублікував понад 30 повідомлень та статей археологічної тематики. До речі, згодом матеріали розкопок у Соکیلці стали першоосновою для окремих розділів книг «Миньковеччина – історичний нарис» науковців подільського краю Петра та Олександра Білих і «Археологічні пам'ятки IX-XIII ст. Лівобережжя Середнього Подністров'я» С.Маярчака. Зверталися до них і юні краєзнавці, які писали дослідження в рамках Малої академії наук.

Нагадаємо, що економічна ситуація в Україні рубежу XX-XXI ст. була досить складною. З року в рік скорочувалося фінансування роботи археологічних експедицій, зокрема, і СДРАЕ. В.А.Захар'єву, як начальнику експедиції, доводилося звертатися за допомогою до сільськогосподарських підприємств, керівники яких могли надати хіба що вирощену продукцію. З остаточним крахом колгоспів, припинила свою діяльність і експедиція. Але

невдовзі досвід Володимира Анатолійовича став у нагоді подільським археологам С.Демидку, С.Стопенчуку та О.Погорільцю. Вони розпочали дослідження пізньосередньовічної митниці в урочищі Ракочі поблизу Меджибожа і запросили колегу до співпраці. В.А.Захар'єв допомагав колегам протягом двох польових сезонів.

З появою на Хмельниччині весною 2008 р. обласного відділу ДП «Подільська археологія» Охоронної археологічної служби України, як складової Інституту археології НАН України, Володимира Анатолійовича запросили до його складу: спочатку науковим співробітником, згодом керівником цього підрозділу за сумісництвом, а з вересня 2011 р. – на постійній основі.

Головними здобутками В.А.Захар'єва на цій посаді були дослідження традиційного поховання культури кулястих амфор поблизу с. Зайчики Волочиського району Хмельницької області в кам'яній скрині та рідкісного для цієї археологічної культури поховального комплексу з братською могилою та індивідуальними похованнями поблизу с. Ілятка Старосинявського району тієї ж області. За сприяння ініціатора розкопок на Старосинявщині приватного підприємця О.Лучіцького 2012 р. В.А.Захар'єв видав книгу “Мегалітичне поховання культури кулястих амфор з околиць с. Ілятка на Хмельниччині” [19, 32 с.].

Цікаво, що Володимир Анатолійович заодно показав себе в іпостасі історичного реконструктора і став першим серед сучасних науковців, які звернули увагу на ярмолинецький земляний замок XVI ст. Протягом 2011 – 2012 рр. він дослідив джерельні матеріали та залишки укріплення і запропонував свій варіант цієї оборонної споруди. Макет замку, який реконструктор виготовив спільно з художником В.Юрчаком, археолог подарував для районного історико-красназавчого музею.

У березні 2013 р. В.А.Захар'єв знову повернувся в Хмельницький обласний красназавчий музей. На цей раз на посаду наукового працівника

методичного відділу. Він відповідає за мережу громадських музеїв області, надає методичну та організаційну допомогу колегам.

На початку 2007 р., працюючи заступником голови Дунаєвецької районної державної адміністрації з гуманітарних питань, В.А.Захар'єв запропонував урочисто відзначити 20 жовтня 600-річчя першої писемної згадки про с. Миньківці і як депутат районної ради не відмовився від цієї ідеї після зміни роботи. Під час підготовки свята Володимир Анатолійович більш детально дізнався про Миньковецьку державу та її засновника Ігнація Мархоцького. На той час про цього славного земляка нічого не нагадувало в столиці його колишнього дітища.

Маючи досвід не лише археолога, а й музейника, як людина запальна і дієва, В.А. Захар'єв вирішив створити музей видатного реформатора. На той час у центрі села якраз продавали будинок. Порадившись з рідними, Володимир Анатолійович взяв кредит у банку і придбав його. Крім того про свій твердий намір відкрити музей він заявив громаді села і керівництву району на святкуванні ювілею Миньківців. Відтоді всі його зусилля були спрямовані на втілення задуманого. Більше того – тема настільки захопила його, що він вийшов далеко за рамки первинного задуму.

Меморіальний музей Ігнація Мархоцького урочисто відкрив свої двері перед відвідувачами 15 травня 2012 р. Понад чотири роки Володимир Анатолійович займався вишукуванням коштів на ремонт приміщення та підготовку експозицій. На його прохання відгукнулися небайдужі до рідної історії спонсори В.Островський, І. Скальський, К.Критюк, В.Сусяк, В.Мельник, Б.Бейлик, О.Грузіцька, М.Швець та десятки простих людей, які власною працею чи грішми прискорювали наближення цієї важливою події [20, с.101-104]. Будинок музею став для багатьох мешканців Миньковецьким символом справедливості по відношенню до людини, за життя якої їхній населений пункт звався містом і славився на всю округу, а його мешканці знали, що закони справедливості і правди не пустопорожня декларація. Їх хвилювали темпи робіт, чи не відсирів порох у порохівницях ініціатора, як і те,

що нового можна дізнатися про бунтівливого графа та його діяння. Враховуючи зростаючий інтерес населення до теми, В.А.Захар'єв вирішив зайнятися просвітництвом: випускати окремі брошури про ті чи інші моменти життя засновника Миньковецької держави. Втім невдовзі виявилось, що одному осилити це досить важко і найкраще досліджувати такий вагомий пласт вітчизняної історії колективом.

Так визріла ідея створення науково-дослідного центру. Нею ініціатор поділився зі своїм наставником – керівником Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті ім. Івана Огієнка, академіком УАН, доктором історичних наук, професором Л.В. Баженовим. Він і благословив Центр Мархоцькознавства на першому його засіданні в середині серпня 2009 р.

Керівником структури призначили В.А.Захар'єва. Тоді ж побачив світ перший том «Наукових записок Центру Мархоцькознавства». На 108 сторінках було вміщено 10 наукових публікацій вчених-істориків та краєзнавців. З 2009 до 2013 р. Центр Мархоцькознавства поповнили ще близько 30 ентузіастів з України, Польщі та Ізраїлю. Вийшли друком чотири томи «НЗЦМ» [21, с.79-96].

2011 року Центр Мархоцькознавства розпочав міжнародне співробітництво. Завдяки археологу і рок-музиканту П.Нечитайлу, який зробив перші кроки своєї наукової кар'єри в Сокілецькій археологічній експедиції В.А.Захар'єва, зав'язалися ділові контакти з польськими реставраторами-каменярами товариства «Магурич». Було укладено відповідний договір і його результатом стало відновлення двох третин давнього цвинтаря в отроківському ярку неподалік с.Притулівка. Згодом побачила світ книга «Ich?Nasze?Wspolne? – zapomniane dziedzictwo/ Їх?Наше?Спільне? – забута спадщина», де йшлося про враження гостей, хід роботи та результати співпраці [22, 46 с.].

Наступного 2012 року польські колеги знову відвідали Поділля. Протягом двотижневої спільної експедиції польські та українські волонтери завершили реконструкцію притулівського цвинтаря, навели належний порядок на

єврейському цвинтарі поблизу Тимкова, відремонтували половину отроківського цвинтаря та частину унікального цвинтаря першої половини XVII століття в Тимкові. До речі, на початку 2013 р. в Польщі вийшла книга про сакральне каменярство Поділля. Автором одного з її розділів став Володимир Анатолійович. У тому ж таки 2012 р. В.А.Захар'єв навів дружні партнерські контакти з Львівською національною науковою бібліотекою імені В.Стефаніка, а у грудні Центр Мархоцькознавства уклав угоду про співпрацю, обмін інформацією, організацію наукових конференцій та книгодрукування з громадської організацією «Творча спілка «Берег Овідія» з Овідіопольського району Одеської області. Саме в цьому кутку Причорномор'я до 20-х років минулого століття мешкали діти Ігнація Мархоцького Кароль, Емілія, Юлія, Пульхерія та їхні нащадки.

Заприятелювали з Центром Мархоцькознавства і хмельницький молодіжний театр «Територія-А», артисти якого представили мешканцям Притулівки та Отрокова дві композиції з життя Миньковецької держави, і громадська організація «Аристократичний клуб» (м.Хмельницький), члени якої займаються реконструкцію костюмів і 2013 року провели бал у стінах отроківського палацу.

Важливою подією 2012 року стало включення Володимира Анатолійовича до складу науково-методичної ради Хмельницького обласного державного архіву.

Діяльність Центру Мархоцькознавства і її керівника вже належно оцінили не лише в області, а й у Польщі. Дізнавшись про відкриття меморіального музею Ігнація Мархоцького в Миньківцях, староста міста Турек, побратима Дунаївців, Збігнев Бартосік надіслав Володимирі Захар'єву подяку і цінний подарунок.

Сам Володимир Анатолійович вирішив закріпити розпочате кандидатською дисертацією на тему «Рід Сцибор-Мархоцьких в Україні: господарчі, суспільно-політичні та культурологічні аспекти (XVIII-початок XX

ст.)". Відтак, кафедра історії України Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка затвердила її.

Слід зауважити, що поряд з археологічною діяльністю та мархоцькознавством, В.А.Захар'єв чимало зусиль віддає краєзнавчо-популяризаторській роботі. Її початки сягають середини 1980-х років, коли він проводив лекції в трудових та навчальних колективах Хмельницької області від товариств «Знання» і охорони пам'яток історії та культури.

Працюючи в редакції районної газети, В.А.Захар'єв відродив сторінку «Люби і знай свій рідний край». Чималим його здобутком цього періоду була публікація 1990 року перекладу краєзнавчих нарисів про населені пункти Дунаєвеччини, які були вміщені на початку ХХ ст. у «Трудах Подільського єпархіального історико-статистичного товариства».

1991 року Володимир Анатолійович був обраний заступником голови Дунаєвечської районної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців. Згодом в рідному районі, коли працював завідувачем краєзнавчого відділу станції юних туристів – краєзнавців та на інших важливих посадах, він був учасником історико-краєзнавчих конференцій, які 1997, 2000, 2003 рр. проводились у Дунаївцях.

1994 року потрапивши на роботу до Хмельницького редактором об'єднання телебачення і радіомовлення, він розпочав випуск телевізійної історико-краєзнавчої програми "Скарби нашої пам'яті". Як позаштатний кореспондент надсилав краєзнавчі статті до обласних газет «Подільські вісті», «Майбуття», «Ва-банк», «Колесо», «Фортеця». Тоді ж з'явилися нариси «В нетрях Подільської Швейцарії» та «На Галицькому порубіжжі».

В обласній газеті «Є Поділля», де В.А.Захар'єв згодом працював власним кореспондентом по південній частині Хмельницької області, йому доручили вести рубрику «Околиця» про історію і сучасне населених пунктів Хмельниччини. 2007 року з колегами-журналістами став співавтором оригінального фотоальбому «Хмельниччина справжня» [23].

Зауважимо, що для Володимира Анатолійовича то був не перший досвід, адже провівши детальне дослідження діяльності дунаєвечської районної газети, 2000

року він видав окремою брошурою науковий нарис «На вістрі часу» [24, 48 с.]. Пізніше, 2011 року до цього переліку додався ще й нарис про 25-літній творчий шлях районного літературно-мистецького об'єднання ім. В.Бабляка «Сонях» міцний зернятками» [25].

Володимир Анатолійович також зробив вагомий внесок у розвиток музейної справи Дунаєвеччини, зокрема, системи громадських музеїв. Перший такий заклад він відкрив 1987 р. в рідному селі Залісці, другий 1988 р. – у с. Міцівці, 1996 р. – у с. Сокілець. В.А.Захар'єв виступив автором нової концепції археологічного відділу Дунаєвечького районного музею. Її високо оцінили на республіканській конференції в Харкові. Однак через економічну скруту та від'єднання установи від Хмельницького обласного краєзнавчого музею розпочате не було доведено до логічного завершення. Мав він певне відношення до створення Великопобіянського сільського музею.

Чимало часу віддав В.А.Захар'єв встановленню справедливості стосовно його земляка-залісчанина М.Марчака. Досягнувши посади виконувача обов'язків голови Раднаркому України, той був знищений у ході політичних репресій 1937-1938 рр. Першою ластівкою правди стала стаття Володимира Анатолійовича про цю людину в районній газеті в листопаді 1987 р. Водночас матеріали про нього вмістив також на стенді нового сільського музею. 2003 року В.А.Захар'єв організував краєзнавчу конференцію з нагоди 100-річчя М.Марчака. 2010 року встановлено меморіальну дошку на приміщенні школи.

До речі, активний член Хмельницького обласного осередку Меморіалу ім. В.Стуса В.А.Захар'єв зніціював, побудував і відкрив наприкінці листопада 2009 р. в центрі Миньківців пам'ятний знак жертвам Голодоморів та політичних репресій на Миньковеччині.

В.А.Захар'єв ідентифікував та ввів до наукового обігу інформацію про першу в царині трипільської культури знахідку ліпного зм'я, фрагмент фігурки якого знайшли поблизу с. Бедриківці Городоцького району [26, с.279-282], так званий «подільський полугрошок» - монету литовських князів Коріатовичів, що володіли Поділлям в другій половині XIV- початку XV ст. [27, с.24-28], знайшов

стилізованого язичницького ідола XII ст. поблизу с. Березівка Новоушицького району.

Від початку своєї краєзнавчої діяльності В.А.Захар'єв взяв участь майже у 60 наукових конференціях та семінарах, опублікував понад 70 наукових повідомлень.

1995 року В.А.Захар'єва обрали дійсним членом Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті ім. Івана Огієнка . З 2005 р. В.А.Захар'єв є активним представником наукової школи Л.Баженова «Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України» [28, с.183-188]. З грудня 2010 р. Володимир Анатолійович – член Всеукраїнської громадської організації «Спілка археологів України». Краєзнавчу діяльність В.А.Захар'єва 2003 року відзначили регіональною премією ім. Ф.Шевченка.

В експедиціях В.А.Захар'єва отримали перший професійний досвід сучасні археологи, кандидати історичних наук П.Нечитайло та А.Скиба, вчителька історії Л.Косарева, випускник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка В.Заневський та інші.

Таким чином, Володимир Анатолійович Захар'єв зробив вагомий внесок у вивчення минувшини Дунаєвеччини. Він першим серед науковців комплексно дослідив археологічні об'єкти Дунаєвеччини і ввів їх відомості про них у науковий обіг. Завдяки йому розпочався новий, якісний та ефективний етап вивчення та вшановування видатного реформатора Ігнація Сцибор-Мархоцького, ім'я якого достойне на внесення до підручників з історії України, створено Меморіальний музей бунтівливого графа і науково-дослідний центр, до діяльності якого залучено близько 40 фахівців з України, Польщі, Ізраїлю; випущено 4 томи «Наукових записок Центру Мархоцькознавства».

Список використаних джерел та літератури:

1. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст. – Кам'янець-Подільський, 1993.
2. Дунаєвеччина в іменах: біобібліогр. довід. – Дунаївці, 2008.
3. Григоренко О.П. Хмельниччина в історико-краєзнавчих дослідженнях Володимира Анатолійовича Захар'єва / О.П. Григоренко // Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції «Хмельниччина в контексті історії України». – Хмельницький, 2012.

4. Енциклопедія Трипільської цивілізації. У 2-х томах. – К., 2008. – Т.2.
5. Захар'єв В.А. Трипільські поселення середньої течії р.Ушиці (за матеріалами вчителя-краєзнавця Л.М.Куземського) / В.А. Захар'єв // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція. Секція археології. – Кам'янець-Подільський, 1990.
6. Захар'єв В.А. Ранньотрипільське поселення біля с. Маліївці / В.А. Захар'єв, Т.М. Радзівєвська // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція. Секція археології. – Кам'янець-Подільський, 1990.
7. Захар'єв В.А. До археологічної карти Дунаєвеччини // VII Подільська історико-краєзнавча конференція. Секція археології. – Кам'янець-Подільський, 1987.
8. Захар'єв В.А. Розкопки кургану ранньоскіфського часу на Дунаєвеччині / В.А. Захар'єв, Ю.М. Малєєв // Тези доповіді республіканської наукової конференції «Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля». – Дунаївці, 1993.
9. Захар'єв В.А. Гончарний комплекс рубежу XVIII століття з В. Кужелеви на Поділлі // Українське гончарство: національний культурологічний щорічник. За 1995 рік. Кн. 3. – Опішне, 1996.
10. Археологія Дунаєвеччини: зб. першоджерел, наук. повід., тез краєзн. конф., каталог пам'яток. – Хмельницький, 1992.
11. Захар'єв В.А. Десять років дослідження археологічних пам'яток Сокілецького мікрорегіону // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Вип. III.
12. Захар'єв В. Сокілецька давньоруська церква / В. Захар'єв, І. Могитич // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». – Львів, 1996. – Ч.5.
13. Захар'єв В.А. До питання східного кордону Галицької землі / В. Захар'єв // Поділля і Південно-Східна Волинь у роки Визвольної війни середини XVII ст.: матер. всеукр. іст.-краєзн. конф. 19 вересня 1998 року. – Стара Синява, 1998.
14. Захар'єв В.А. На Галицькому порубіжжі / В. Захар'єв // Літопис Хмельниччини: краєзн. зб. – Хмельницький, 2001.
15. Захар'єв В.А. Дослідження Маліївського давньоруського городища // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Вип. III.
16. Бандрівський М.С. Нова знахідка бронзових однокільчастих вудил в Україні / М.С. Бандрівський, В.А. Захар'єв // Записки наукового товариства ім. Шевченка: праці Археолог. комісії. – Львів, 1998. – Т. ССXXXV
17. Бандрівський М. Про один тип поховальних споруд на середньому Придністров'ї. (За матеріалами розкопок кургану III в с. Сокілець у 1999 р.) / М. Бандрівський, В. Захар'єв // Записки наукового товариства ім. Шевченка: праці Археолог. комісії. – Львів, 2002. – Т. ССXLIV
18. Захар'єв В.А. Археологічні та археоспелеологічні роботи у середній течії р. Ушиці на Поділлі / В.А.Захар'єв, Б.Т. Рідуш // Археологічні відкриття в Україні 1997-1998 рр. – К., 1998.
19. Захар'єв В.А. Мегалітичне поховання культури кулястих амфор з околиць с.Лятка на Хмельниччині. – Хмельницький, 2012.
20. Григоренко О.П. В день Гайового свята запровадженого графом-реформатором //Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Хмельницький, 2013. – Т.4.
21. Григоренко О.П. Центр Мархоцькознавства: віхи діяльності //Наукові записки Центру Мархоцькознавства.– Хмельницький, 2011. – Т.4.
22. «Ich?Nasze?Wspolne? – zapomniane dziedzictwo/ Їх?Наше?Спільне? – забута спадщина». – Вієсз, 2011.
23. Хмельниччина справжня: фотокнига. – Хмельницький, 2007. – 156 с.
24. Захар'єв В.А. На вістрі часу. – Дунаївці, 2000.
25. Захар'єв Володимир. «Сонях» міцний зернятками: до 25-річчя Дунаєвського районного літ.-мист. об'єд. «Сонях» ім. В.С. Бабляка. – Хмельницький, 2011. – 60 с.

26. Захар'єв В.А. Перша знахідка ліпного трипільського змія // Українське гончарство: нац. Культуролог. щоріч. За 1995 рік. – Опішне, 1996. – Кн. 3.
27. Погорілець О. Монета подільського князя Костянтина / О. Погорілець, Р. Саввов // Нумізматика і фалеристика. – 2004. – №3.
28. Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України (наукова школа): біобібліогр. покаж. – Кам'янець-Подільський, 2011. – (Серія: Наукові школи університету; вип. 12).

В.Г. Будяй,
м. Хмельницький

Дунаєвеччина: події та особи (XIV– 20-ті рр. XX ст.)

Влітку 1362 р. литовський князь Ольгерд розбив татар і територія між Дніпром і Дністром увійшла до складу Великого князівства Литовського. Включення українських земель до складу Великого князівства Литовського було наслідком не лише завойовницької політики литовських феодалів, але і прагнення руських феодалів за допомогою Литовської держави дати відсіч монголо-татарським завойовникам. Відтоді, фактично, розпочалася письмова біографія Дунаєвеччини.

XIV ст.

1374 р. Жалувана грамота подільських князів Юрія та Олександра Коріятовичів міщанам **Кам'яниця** на самоуправління (Магдебурзьке право) та на землі біля міста (200 ланів) [1, с. 79; 2, с. 207, 208; 3, с.56; 4, с. 152]. Документальна згадка про містечко **Смотрич** і його воєводу Олеська [5, с. 439]. **1375 рік.** Воєводою в Смотричі був Рогозко [6, с. 193]. **1375 р., 2 квітня.** Жалувана грамота подільського князя Олександра Коріятовича Прокопу-Семенку Корабчієвському на володіння сс. **Карабчієв Великий та Карабчієвка** (нині сс. **Великий Карабчієв** Городоцького району та **Малий Карабчієв** Дунаєвцького району) [5, с. 480, 481]. **1375 р., 17 березня.** Жалувана грамота Олександра Коріятовича Смотрицькому домініканському монастирю на володіння селом **Ходорів (Ходорівці,** Кам'янець-Подільського району) та різні привілеї. [2, с. 220, 221; 7, с. 50, 53]. Перша документальна згадка про с. **Михівка** [5, с. 440]. **1378 р., 30 січня.** Булла римського папи Григорія XI про те,

що Кам'янецький та Смотрицький монастирі разом з іншими монастирями Русі повинні належати Домініканському ордену [6, с. 91]. **1386 р., 15 серпня.** Жалувана грамота князя Вітовта слугі Василю Карачевському на с. *Сим'яків* (нині *Синяківці*) [8, с. 1, 2; 7, с. 463]. **1393 р.** Документально засвідчено правління князів Коріятовичів на Поділлі: 1363-1370 рр. – князь Юрій; 1370-1374 рр. – князі Юрій та Олександр; 1374-1378 рр. – князь Олександр; у 1377 р. грамота угорського короля про підданство подільських князів Олександра і Бориса Угорщині; 1385-1388 рр. – князі Костянтин і Федір; 1388-1393 рр. – князі Федір і Василь. Окрім того в документах тієї пори згадуються подільські князі Коріятовичі – Дмитро, Лев, Гліб та Семен, які брали участь в битві при р. Ворсклі у 1399 р. [9, с. 110-122, 170-174]. **1395 р., 13 червня.** Жалувана грамота польського короля Владислава-Ягайла краківському воєводі Спитку із Мельштина на Поділля, а саме округи: Кам'янця, Смотрича, Червонограда, Скали, Бакоти з усім, що до них прилягає, на спеціальному повному феодалному праві, яким володіли інші литовські і руські князі [2, с. 237, 238].

XV століття.

Перші документальні згадки про сс.*Ріпинці*, назва від слова «рапа» - долина [5, с. 470], та *Ложківці*, як королівщину Кам'янецького староства [5, с. 492]. **1403 р.** За Й. Сіцинським [5, с.943], який посилається на роботу М.С. Грушевського про реєстр димів в збірнику «Архив Юго-Западной России» ч. 8, т. 2, [8, с. 336], перша документальна згадка в реєстрі димів про *Дунайівці* (*Дунайгород*). В той час це було вже значне поселення – 72 дими, за які платив податок якийсь Ігнат . Однак, зауважимо, що ідентична інформація в Реєстрі димів Подільського воєводства знаходиться під 1493 р. **1404 р.** Передача Владиславом-Ягайлом у володіння Петру Шафранцю с. *Старий Мукарів* (нині *Мукарів Пільний*) [10, с. 497; 5, с. 896, 950]. **1407 р., 20 жовтня.** Жалувана грамота Владислава-Ягайла Якушу та його пасербу Клеменсу на володіння с. *Миньківці*[11, с. 463; 12, с. 596-629; 13, № 1706, с. 272, 273]. **1431 р., 8 вересня.** Жалувана грамота на *Нижній Мукарів* (*Підлісний Мукарів*) [14, № 2083, с. 336-339; 15, № 35, с. 36, 37]. **1433 р., 26 березня.** Жалувана грамота на с.

Кужельова Бакотського повіту (**Велика Кужелева**) Моцею Шипохосту з записом 40 гривень [5, с. 904; 14, № 2141, с. 405, 406]. **1436 р, 15 листопада.** Жалувана грамота короля Владислава III на володіння с. **Балин**Смотрицького повіту Домарату з записом 40 гривень [16, № 32, с. 33]. **1442 р.** Привілей на вийтівство у містечку **Смотричі** «русинові Іванові Бачулу» з записом 50 гривень на пустку **Лучова Лука** (не ідентифікується) [17, с. 24].**1448 р., 15 серпня.** Жалувана грамота короля Казимира на Магдебурзьке право містечку **Смотрич**[18, № 3, с. 5-12; 5, с. 440; 10, с. 657).**1460 р.** Згадки про містечко **Дунаївці**, з якого кам'янецькі біскупи, з дозволу короля Казимира IV брали десятину [19. стор. 142; 7, стор. 942]. **1489 р.** Перша документальна згадка про с. Ступинці (**Маків**), як володіння Вахни та Клари з Нищеслава [5, с. 423].**1493 р.** Для врегулювання системи збору податків з населення Поділля складений «Реєстр димів Подільського воєводства 1493 року» [20, с. 339], в якому є перші документальні згадки про сс. **Зеленче**, згідно легенди перша назва «Злочинці», оскільки польський уряд селив тут злочинців [5, с. 419]; **Лисець**, королівщина Кам'янецького староства [5, с. 932, 933]; **Маліївці**, власники Маліївські [5, с. 948]; **Нестерівці**, належало до Барського староства [5, с. 951]), **Тинна**, королівщина Кам'янецького староства [5, с. 262] та **Залісся** (тепер **Залісці**).

XVI ст.

В м. Смотричі народився український письменник, педагог **Герасим Данилович Смотрицький**(помер у жовтні 1594 року). До 1576 року займав посаду писаря у місті Кам'янці, з 1578 року перший ректор Острозької школи (академії). Разом з Іваном Федоровим (першим друкарем Росії, України) готував Острозькі видання, зокрема Острозьку Біблію. До нас дійшли його твори «Ключ царства небесного», «Календар римський новий» [21, с. 65; 22, с. 94].

Перші документальні згадки про сс. **Блищанівка**, власність Гербуртів [5, с. 926]; **Яцьківці**[5, с. 940]; **Воробіївка**, власність Гербуртів [5, стор. 941]; **Чаньків**, власність Гербуртів [5, с. 960, 961]; **Сокілець**, власник Закревський [5, с. 971, 972], **Голозубинці**, **Городиська**, [23, с. 210], **Дем'янківці** [23, с. 211],

Соснівка, [23, с. 218], *Панасівка* [23, с. 228], *Тернова* [23, с. 232], *Мала Кужелівка* [23, с. 250]. **1502 р., 27 травня.** Жалувана грамота короля Олександра Кам'янецькому вірменові Донишові Голубейовичу на володіння с. *Мукарів Татарський* у Смотрицькому повіті (тепер *Ставище*) з записом 60 гривень [8, с. 30, 31]. **1518 р.** Перша документальна згадка про с. *Горчична (Гірчична)*, як королівщину, що надана у багаторічне володіння Станіславу Ярмолинському [5, с. 963]. **1521 р.** Перша документальна згадка про с. *Січинці* [13, с. 227]. **1530 р.** Перша документальна згадка про село *Яцьківці* [23, с. 242, 206]. **1531 р.** С. *Балин* одержав Микола Синявський, як нагороду за хоробрість у битві під Обертином [5, с. 412]. **1539 р.** Перша документальна згадка про с. *Кривець (Кривчик)*, власник Ян Керлич [24]. **1542 р.** Перша документальна згадка про с. *Морозів*, яке засновано на землях села Підлісний Мукарів з дозволу польського короля та Барського старости Бернарда Претвича землевласником Морозовським [5, с. 949]. **1557 р.** Засновано Каспаром Вільківським с. *Криниче (Криничани)* [5, с. 433]. **1558 р.** Перша документальна згадка про с. *Шатава* (нині у складі Макова) [23, с. 235]. **1559 р.** Перша документальна згадка про с. *Удріївці* [23, с. 222]. **1565 р.** Перші документальні згадки про сс. *Сивороги, Міцівці* (раніше звалися *Трихівці, Старе Городище*) [23, с. 227; 241], *Зелені Луки (Чечельник)* засновано на маківських землях графом Потоцьким [23, с. 235, 5, с. 426], згадки про *Залісці* – маєтність Вальковського [5, с. 418], *Ставище* – орендатор Василь Лоевський [5, с. 957], *Криничани* [23, с. 239].

Близько 1572 р. Народився у містечку Смотричі *Смотрицький Мелентій (Максим) Герасимович* – український і білоруський письменник, філолог, церковний та освітній діяч. Автор полемічної книги «Тернос» (Плач), підручника старослов'янської мови «Грамматика слов'янська» виданого у 1619 році [25, с. 477, 478].

1578 р. Перша документальна згадка про *Слобідку Рахнівську* [23, с. 229]. **1592 р.** Перша документальна згадка про с. *Великий Жванчик* [23, с. 212]. Отримання міщанами містечка *Дунаївці* Магдебурзького права,

впроваджено самоврядування; щороку проводилися чотири ярмарки і щотижневі торги [26, с. 943].**1593 р.** Воєвода руський Миколай Гербурт, передав правона оренду с. *Тинна* Альбрехту-Войцеху Гумецькому [27]. **1596 р.** Перші документальні згадки про сс. *Велика Побійна, Рачинці, Слобідка Смотрицька*[23, с. 219, 225, 238].**1599 р.** *Мушкунці, Рудка* [23, с. 221, 243]. **Кінець XVI століття.** В Дунаївцях Гербуртами споруджено замок-фортецю для захисту від нападів кримських татар [28, с. 237].

XVI ст.

1604 р. Перша документальна згадка про с.Чаньків [23, с.235]. **1605 р.** Король Сигізмунд III підтверджує містечку Дунаївцям Магдебурзьке право і вони отримують магістратську печатку, на якій гербом був журавель, що тримав камінь у нозі, містечку дозволено створювати цехи і влаштовувати чотири ярмарки на рік [29, с. 35–37, 179].**1610 р.** Перша документальна згадка про с. *Слобідка Маліївецька*[23, с. 228]. **1615 р.** Перші документальні згадка про сс. *Сприсівка, Ярова Слобідка*[23, с. 244], *Лисець*[23, с. 240]. **1617 р.** Перша документальна згадка про с.*Слобідка Балинська*[23, с. 243]. **1637 р.** Власник с.*Миньківці* Адам Станіславський добився у польського короля Сигізмунда III статусу містечка і дозвіл на користування Магдебурзьким правом [5, с. 968].**1639 р.** Перша документальна згадка про с. *Дем'янківці*, яке було дароване Михайлом Станіславським Дунаєвецькому костелу [5, с. 946].**1643 р.**Перша документальна згадка про с. *Свистівка (Михайлівка)*[23, с. 226].**1648 р.** На початку серпня повстання охопило східну і південну частину Дунаєвеччини. На берегах Ушиці повстання очолив Остап Гоголь. В Подністров'ї підняв на боротьбу селян і міщан дрібний шляхтич С.Морозовецький (Морозенко) [30, с. 76].

Після розгрому польського війська у вересні під Пилявцями на території Дунаєвеччини розпочалося становлення місцевих органів влади Подільського полку, очолюваного І.Федоренком. В кінці листопада з-під Кам'янця перейшли в наступ польські підрозділи, які «вогнем і мечем» почали відновлювати старі порядки. До кінця року Дунаєвеччина була захоплена ворогом [31, с. 41–

44].**1649 р.** У березні селяни і міщани краю знову взяли за зброю. Успішно діяли загони опришків, що зайняли Дунаївці і блокували Кам'янець. Героїчний опір полку С.Лянцкоронського вчинили повстанці і міщани Дунаєвець. Увірвавшись до міста, розлючені великими втратами жовніри, вирізали майже все населення, а місто спалили [32, с. 20].**1651 р., квітень.** У ході боїв козацького корпусу та повстанців на шляху до міста Кам'янця звільнили містечка Смотрич, Дунайгород (Дунаївці). Проте поразка українського війська під Берестечком призвела до відновлення польсько-шляхетських порядків [17, с. 46; 322, с. 25]. **1653 р., кінець вересня.** Під час Жванецького походу один з польських загонів напав на татар і наніс їм значної поразки під с. *Іванківцями*. Перша згадка про село [5, с. 946].**1648-54 рр.** Безкінечні військові дії призвели Дунаєвеччину до жахливого спустошення, свідченням його служать дані подимного тарифу 1661 року. В Дунаївцях тоді проживало лише 100 осіб, в Залісцях – 65, в Михайлівці – 40, Маліївцях – 15, Макові – 10. З 22 населених пунктів краю були повністю спустошеними Балин, Голозубинці, Панасівка, Січенці, Іванківці, Кужелвіка, Рудка, Лисогірка, Сивороги, Смотрич, Тинна, Чаньків. Навіть Дунаївці і Балин почали фігурувати в джерелах не як містечка, а як села [30, с. 41–44].**1662 р.** Перші документальні згадки про сс. *Рахнівка* (раніше *Почапинці*) [23, с. 225] і *Томашівка* [25, с. 233]. **1665 р.** Найдавніша згадка про с. *Вихрівка* [23, с. 243]. Михайло Станіславський власник сс. *Голозубинці* та *Рачинці* віддав ці села для облаштування шпиталю для понівечених воїнів. Перша згадка про с. *Рачинці* [5, с. 942]. **Осінь 1672–73 р.** Панування турецьких феодалів на Поділлі відзначалося утисками місцевого населення. В наслідок цих зловживань мешканці Дунаєвець, Віньковець, Волочиська, Кам'янця та навколишніх сіл покидають домівки, втікаючи на Волинь, Лівобережжя, у Польщу [33 с. 30]. **1678 р.** Перша документальна згадка про с. *Слобідка Рахнівська* [13, с. 229].

XVIII ст.

Перші документальні згадки про сс. *Стара Гута* [5, с. 440], *Лисогірка*, входила до складу Карабчієвських земель [5, с. 434, 435]. *Руда Гірчичнянська*,

Слобідка Гірчичнянська разом з Гірчичною утворювали Гірчичнянське староство [5, с. 963]. **1720 р.** Початок будівництва червоноградським скарбником Михайлом Маковецьким замку та перейменування невеличкого села *Свистівки* в *Михайлівку* [5, с. 933]. **1730 р.** Надано Магдебурзьке право містечку *Тинна* (нині с.Тинна) [5, с. 960]. **1750 р.** Перша документальна згадка про с. *Балинівку* (нині у складі с. **Петрівське**) [5, с. 413]. **1765 р.** В містечку *Маків* оселилися багато євреїв і воно стає центром кагалу [5, с. 423]. **1790 р.** Перша документальна згадка про с. *Мала Побіанка*, власність Мархоцьких [5, с. 970]. **1792 рік.** Розпочала діяльність друкарня в містечку **Миньківці** (нині с. Миньківці), в якій надруковано польською мовою «Іліаду» Гомера, «Гамлет» Шекспіра та інші літературні твори [5, с. 407]. **Кінець XVIII ст.** В містечку Миньківці Ушицького повіту виникла перша на теренах Хмельниччини суконна мануфактура [7, с. 11, 108].

13 квітня 1793 р. Указом імператриці Катерини II утворено Ізяславську та Брацлавську губернії і Кам'янецьку область та православну єпархію на Правобережній Україні [34, с. 100]. **1 травня 1795 р.** Указом імператриці Катерини II утворена Подільська губернія, як територіально-адміністративна одиниця Російської імперії, однак процес остаточного визначення її державного статусу (область, намісництво, губернія), державного підпорядкування, зовнішніх та внутрішніх кордонів тривав до 1840 року. Губернія складалася з 12 повітів: Балтського, Брацлавського, Вінницького, Гайсінського, Кам'янецького, Летичівського, Літинського, Могилівського, Оргопільського, Проскурівського, Ушицького, Ямпільського [35, арк.90]. **5 липня 1795 р.** Указом імператриці Катерини II утворено Подільське, Брацлавське, Волинське намісництва. До Подільського намісництва увійшло 12 повітів: Базалійський, Вербовецький, Грудецький, Дубинський, Зіньківський, Кам'янецький, Старокостянтинівський, Летичівський, Кременецький, Ушицький, Проскурівський, Ямпільський [36, с. 33]. **12 грудня 1796 р.** Подільське намісництво перетворено на губернію у зв'язку з чим губернське управління реорганізовано згідно штатного розпису [37, №17735]. Невдовзі губернськими зборами дворян Подільської губернії

обрано Подільське дворянське зібрання, яке складалося з губернського предводителя дворянства і депутатів, що обиралися по одному від кожного повіту [38, с. 38].

XIX ст.

1800 р. Губернський землемір Екстер склав «Топографічний і камеральний опис Подільської губернії». Кам'янецький повіт – розташовані: губернське місто Кам'янець-Подільський та містечка: Грудек (Городок), Купин, Смотрич, Шатава, Оринін, Збриж, Лянцкорунь (нині село Зарічанка Кам'янець-Подільського району), Жванець, Маків, Франпіль (нині село Ясенівка, Ярмолинецького району), Черч (нині село Черче Чемеровецького району). Ушицький повіт – повітове місто Ушиця (нині смт Стара Ушиця Кам'янець-Подільського району) та містечка: Воньковці (нині смт Віньківці), Дунаївці, Замхів, Калюс (нині не існує), Китайгород, Літнівці (нині смт Нова Ушиця), Миньківці, Сокілець, Солобківці, Студениця (нині не існує). Фабрики. Сукняні: Миньківці, поміщика Мархоцького. Заводи. Селітряні: село Гірчична (Дунаєвецький район), майора Кочеріна, вироблялося до 90 пудів селітри; Миньківці, поміщика Мархоцького [39]. **1802 р.** Заснування у містечку Миньківцях поміщиком Мархоцьким друкарні. Остання згадка про друкарню у 1833 році [40, с. 356]. **1804 р.** В містечку Сокілець діяла фабрика по виправленню шкіри поміщика Троєцького [41, с. 540]. **1805 р.** Закрито через брак лісів склоробний завод в селі Яцьковецька-Гута [41, с. 540]. Працює завод по виготовленню селітри в містечку Смотричі [41, с. 541]. **1806 р.** В Кам'янецькому повіті існувало 15 містечок: Жванець, Гусятин, Збриж, Городок, Купин, Франпіль, Смотрич, Черче, Лянцкорунь, Оринін, Балин, Маків, Шатава, В Ушицькому повіті: заштатне місто Стара Ушиця, містечка: Воньківці, Дунаївці, Жванчик, Замхів, Калюс, Курилівці, Миньківці, Ольховець, Сокілець, Солобківці, Студениця, Тинна [42, с. 268]. **1816 р.** Суконна мануфактура діяла у містечку Соکیلці Ушицького повіту [43, с. 11, 108]. **1819 р.** Топографічний та статистичний опис Подільської губернії упорядкований губернським землеміром Віталієм Рудницьким. Про мануфактури: Суконні

Миньківці, на якій виготовляють з простої овечої вовни різнокольорове сукно та в невеликій кількості байку. Шкіряні заводи є у всіх повітах, майже у кожному містечку, з волячої та конячої шкіри виготовляють юфтеву та одинарну шкіру, яка йде на виготовлення взуття та упряжі. Скляний завод: Жванчик, Ушицького повіту – виготовляв віконне скло, пляшки, склянки [44].

1820 р. Розпочато будівництво графінею Антоніною Красницькою в містечку Дунаївці суконної фабрики, яка по завершенні будівництва була обладнана 3-4 верстатами, чесальною та прядильною машинами, що приводилися в дію вручну. На фабриці працювали німецькі ткачі, а пізніше застосовувалася праця кріпаків [45, с. 55, 56].

1833 р. В маєтку поміщика Скибневського, містечко Дунаївці, посилилося 52 сім'ї ремісників і робітників з Пруссії [46, с. 4, 5].

15 червня 1833 р. В Дунаївцях народився *Владислав Іванович Заремба*, український і польський композитор і педагог (47, с. 35; 48, с. 97, 98; 49, с. 213).

1835 р. З містечка Тинної Ушицького повіту до містечка Ярмолинці переведено найбільший у Подільській губернії Петропавлівський ярмарок [50, арк.1].

1836 р. В селі Зеленче, народився *Микола Бернацький* (псевдонім Родоць) – польський поет-гуморист, автор понад десяти сатиричних віршованих збірок, політичних памфлетів [27, с. 12].

1860 р. В містечку Дунаївці діяло понад 50 напівкустарних фабрик і заводів. На 47 суконних і 4-х по стригальних та фарбувальних фабриках, свічному заводі працювало 302 чоловіки і 278 жінок. У двох каретних майстернях було 6 майстрів і підмайстрів (іноземці) і 15 робітників. Робочий день тривав 15-16 годин, а плата була мізерною [51, арк.53-169; 52, с. 32-34].

24 червня 1860 р. В сім'ї дрібного урядовця містечка Миньківці народився *Феофіл Гаврилович Яновський*, лікар-терапевт, академік Академії наук УРСР [48, с. 282-284; 24, с. 511].

12 червня 1881 р. У Дунаївцях народився *Франц Францович Лендер* – конструктор, артилерист, професор, винахідник зенітної гармати [53, с. 396].

1888 р. В селі Руда Гірчичнянська народився *Євген Григорович Кондрацький* – педагог, журналіст, голова Подільського товариства «Просвіта» [54, с. 8].

8 серпня 1888 р. В селі Лисець народився *Володимир Петрович Затонський*, державний діяч, хімік, академік

АН УРСР [55, с. 387;]. **Квітень 1896 р.** На дунаєвецьких суконних фабриках відбувся страйк, в якому взяло участь близько 300 робітників. Страйкарі вимагали збільшення оплати праці, власники змушені були піти на поступки [35, стор. 239]. **5 грудня 1899 р.** В Дунаївцях народився *Болеслав Войтович*, польський композитор, піаніст і педагог, лауреат Державної премії ПНР (1948, 1950 років) [56, с. 828].

XX ст.

23 грудня 1903 р. В селі Залісці народився *Микола Макарович Марчак*, державний діяч, заступник наркома освіти, виконуючий обов'язки голови Ради Народних Комісарів УРСР [54, с. 52]. **1908 р.** В Дунаївцях народилася *Марія Михайлівна Ейдельман*, доктор медичних наук, професор [58, с. 156]. **1911 р.** В містечкові Макові акціонерним товариством побудовано цукровий завод. За п'ять років (1911-1915) кількість робітників збільшилася з 207 до 300, праця яких стала більш інтенсивною, а реальна заробітна плата у воєнний час, катастрофічно зменшувалася. На знак протесту 7 листопада 1915 року на заводі відбувся страйк [57, арк. 245; 58]. **18 лютого 1912 р.** В селі Підлісний Мукарів народився *Станіслав Адольфович Кшановський*, доктор медичних наук, автор 133 наукових праць, в тому числі чотирьох монографій [59, с. 270-274]. **1913 р.** Напередодні першої світової війни за розвитком промисловості і торгівлі місто Кам'янець посідало четверте місце в губернії після Винниці, Проскурова, Дунаєвець, що значною мірою обумовлювалося прикордонним становищем та віддаленістю від залізниць [62; 61, с. 634, 635; 60, с. 124]. **1914 р.** По завершенні будівництва залізничної лінії Гречани – Кам'янець-Подільський засновано станцію Дунаївці (тепер смт Дунаївці) [37, с. 257]. В селі Зеленче народився *Франц Миколайович Рогульський*, командир авіаескадрилі, Герой Радянського Союзу [63, с. 212]. **Липень-серпень 1914 р.** З початком першої світової війни Поділля стало прифронтовою зоною, до міста Проскурова прибуває генерал О.О.Брусилов, призначений командуючим Проскурівською групою військ, яку 28 липня перетворено на 8-му армію Південно-Західного фронту. Штаб 8-ї армії та армійські тиллові установи розташовувалися у Проскурові, одночасно до

міста щоденно прибували нові військові частини. 4 серпня війська 8-ї армії розпочали просування від Проскурова у напрямку Державного кордону на річці Збруч [64, с. 85]. **24 серпня 1914 р.** В Дунаївцях народився **Федір Павлович Шевченко**, історик, член-кореспондент АН УРСР, автор близько 700 наукових праць, книги «Лук'ян Кобилиця» та серії статей про Т.Шевченка, І. Кочергу, О. Досвітнього, О. Довженка, М. Грушевського [28, с. 516, 517]. **25 жовтня 1915 р.** В селі Нестерівці народився поет **Леонід Сильвестрович Лунан**. Написав поеми «Кармелюк у фортеці» та «Дорога у вічність». Репресований. Реабілітований посмертно 31.08.1956 р. [23, с. 44]. **18 квітня 1916 р.** В селі Великий Жванчик народився прозаїк **Володимир Самійлович Бабляк**. Окремими виданнями вийшли роман-трилогія «Вишневий сад», збірки оповідань «З пісень життя», «Літопис горбатої ниви», «Дорога до любові», роман «Жванчик» [23, с. 6]. **1917 р.** Перша світова війна згубно вплинуло на стан економіки і господарства краю. Майже всі промислові підприємства були пристосовані для потреб війни, на багатьох заводах і фабриках проведено скорочення виробництва, окремі з них припинили роботу в зв'язку з евакуацією промислового устаткування. У важкому становищі опинилося і сільське господарство, з сільської місцевості було мобілізовано до армії 50% працездатних чоловіків, військові повинності та податки зросли в 3-4 рази, що привело до антивоєнних та антисамодержавних виступів [65, с. 46, 49]. **1917–1920 рр.** Дунаєвщині не судилося бути в центрі вирішення політичних суперечностей. Дунаївці на той час було невеликим населеним пунктом, в якому не концентрувалися державні, політичні, військові та інші чинники. Розташування містечка не мало стратегічного значення в наступальних і оборонних операціях військових сил. Не маловажно і те, що Дунаївці були віддалені від залізниці. **Березень 1917 р.** Після повалення самодержавства в краї створюються Ради, профспілки, фабрично-заводські комітети та інші масові організації. Перша Рада робітничих і солдатських депутатів виникла в місті Проскурові 10 березня, в місті Кам'янець-Подільському – 12 березня, до кінця місяця – в Дунаївцях, Летичеві, Новій Ушиці, Ізяславі,

Старокостянтинові, Шепетівці, а згодом в усіх повітових містах і багатьох волосних центрах. В селах почали обирати Рад селянських депутатів [66. арк.1, 8]. **Лютий 1918 р.** Жителі містечок Макова і Шатави створили червоногвардійський загін з 200 бійців, які мали на озброєні 2 гармати, 6 кулеметів, гвинтівки для боротьби з австро-німецькими військами [67, арк.18; 65, арк. 188; 68, арк. 128]. **12 вересня 1918 р.** В селі Нестерівці народився **Микола Петрович Чернобривий** – хірург, доктор медичних наук, професор [69, с. 72, 74]. **Весна-літо 1919 р.** У Смотричі перебував майбутній відомий поет Володимир Сосюра. **1 жовтня 1919 р.** Відвідав суконні фабрики Дунаєвець Симон Петлюра. **9 листопада 1920 р.** У смт Смотрич народився **Дмитро Григорович Бачинський**, командир гаубичної батареї, Герой Радянського Союзу [63, с. 36].

Використані джерела і література:

1. Архив Юго-Западной России. – К., 1886. – Ч. 7, т. 1.
2. Молчановский Н.В. Очерк известий о Подольской земле до 1434 года. – К., 1885.
3. Нариси історії Поділля. – Хмельницький, 1990.
4. Симашкевич М.В. Историко-географический и этнографический очерк Подолии//Подольские епархиальные ведомости. – 1875. – №94.
5. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. –Каменец-Подольский, 1901. – Вып. 9
6. Білецька О.В. Поділля на зламі XIV–XV ст. До витоків формування історичної області. – Одеса, 2004.
7. Пищик М.М. Українські грамоти ХІУ століття. – К., 1974.
8. Архив Юго-Западной России. – К., 1893. – Ч.8, т. 1.
9. Білецька О.В. Подільсько-татарські данницькі відносини у другій половині XIV – першій половині XV ст. // Матеріали ХІ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2004.
10. Михайловський В. Привілеї короля Владислава III на Кам'янецьке староство для Теодоріка з Бучача. 1442 р. // Наукові праці Кам'янець-Подільського університету. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 11.
11. Білий О.П. До історії Мінковеччини у другій половині XIV – першій половині XVIII ст. / О.П.Білий, П.А.Білий, С.В. Трубочанінов // Матеріали ХІ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2004.
12. Михайловський В. Роздача земельної власності на західному Поділлі за Владислава Ягайла // Вісник Львівського університету. – Львів, 2003.
13. Zbiordokumentowmalopolskich. Wyd. I. Salkowska-KurasS. Kuras. – Warclaw, 1974.– Gz. 6.
14. Zbiordokumentowmalopolskich. Wyd. I. Salkowska-Kuras i S. Kuras. – Warclaw, 1975. – Gz. 7.
15. Записки Львівського наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1905. – Т. 63, сер. 1.
16. Мицик Ю.А. Сполохи козацької звитяги / Ю.А. Мицик, В.С. Степанков, І.С. Стороженко. – Дніпропетровськ, 1991.

17. Сковчеляс І. Намісницький поділ Львівсько-Галицько-Кам'янецької православної єпархії на Поділлі в другій половині XVI–XVII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. – Кам'янець-Подільський, 2004. – Т. 13.
18. Михайловський В. Привілеї короля Владислава III на Кам'янецьке староство для Теодоріка з Бучача. 1442 р. // Наукові праці Кам'янець-Подільського університету. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 11.
19. Ролле А. Замки Поділля. – Кам'янець-Подільський. – Т. 2.
20. Грушевский М.С. Реестр дымов Подольского воеводства. 1493 г. // Архив Юго-Западной России. – К., 1893. – Ч. 8, т. 2.
21. Мацько В. Літературне Поділля. – Хмельницький, 1991.
22. Хрестоматія давньої української літератури. – К., 1949.
23. Крикун М. Подільське воєводство у XV–XVIII століттях. – Львів, 2011.
24. Bialkiewski Z. PodolewXVIwieku / RysyspotesneIgospodarze. –Warszawa, 1920.
25. Баженов П.І. ALVMAMATER подільського краєзнавства. – Кам'янець-Подільський, 2005.
26. Семёнов П. Географическо – статистический словарь Российской империи. – СПб., 1865. – Т. 2.
27. Труды Подольского епархиального историко-статистического Комитета. – Вып. 11.
28. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. – К., 1971.
29. Архив Юго – Западной России. – К., 1876. – Ч. 6, т. 1.
30. Нариси історії Поділля. – Хмельницький, 1990.
31. Мицик Ю.А. Сполохи козацької звитяги / Ю.А. Мицик, В.С. Степанков, І.С. Стороженко. – Дніпропетровськ, 1991.
32. Степанков В.С. Пам'ятні місця подій Визвольної війни українського народу 1648 – 1654 роки на Хмельниччині. – Хмельницький, 1979.
33. Грубчанінов С.В. Боротьба з турецько-татарськими нападами на Поділлі в другій половині XIX – першій половині XVII століття //Міжнародна конференція з проблем охорони фортифікаційних споруд України. – Кам'янець-Подільський, 1993.
34. Верестюк В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення: хронолог. довід. / В.Ф. Верестюк, О.М. Дзюба, В.Ф. Репринцев. – К., 1995.
35. Кам'янець-Подільський міський державний архів, ф. 228, оп., 1, спр. 2.
36. Тези доповідей науково-практичної конференції. – Кам'янець-Подільський, 1982.
37. Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 1, т. XXIII, №1735. – СПб., 1830.
38. Державний архів Хмельницької області: путівник. – Хмельницький, 2001. – Вид. 2.
39. Там само, ф. 115, оп.1, спр. 1.
40. Наукові праці Кам'янець-Подільського педагогічного університету. – Кам'янець-Подільський, 2004. – Т. 13.
41. Памятная книжка Подольской губернии за 1911 год /сост. В.Филимонов. – Кам'янець-Подільський, 1911.
42. Городское население в Российской империи. – СПб., 1864. – Т. IV.
43. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2.т. XV, № 13465
44. Держархів Хмельницької області, ф. 115, оп. 1, спр. 2.
45. Деревянкін Т.І. Мануфактура на Україні в кінці XVIII – першій половині XIX століття. Текстильне виробництво. – К., 1960.
46. Держархів Хмельницької області, ф. 115, оп. 1, спр. 2.
47. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2.т. II, №5407.
48. Воронин О. Об иностранных переселенцах в Юго-Западном крае. – К., 1871.
49. Артисти, композитори, художники Хмельниччини. – Хмельницький, 1989.
50. Духовні витоки Поділля: Творці історії краю. – Хмельницький, 1994.
51. Українська радянська енциклопедія. – К., 1979. – Вид. 2, т. 4.
52. Державний архів Хмельницької області, ф. 241, оп. 1, спр. 1098.
53. Там само, ф. 228, оп. 1, спр. 376.

54. Сборник сведений о Подольской губернии. – Кам'янець-Подільський, 1884. – Вып. 3.
55. Военный энциклопедический словарь. – М., 1983.
56. Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини. – Хмельницький, 2012.
57. Центральний Державний історичний архів у м. Києві, ф. 492, оп. 74, спр. 256.
58. Музыкальная энциклопедия. – М., 1975. – Т. 1.
59. ЦДІАУК, ф. 535, оп. 1, спр. 245.
60. Учені вузів Української РСР. – К., 1968.
61. Жуковський Л. Лікар С Кшановський – учасник руху опору // Науковий збірник «Дунаївці очима дослідників, учасників і свідків історичних подій. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2003.
62. Прусевич А. Каменец-Подольский: ист. очерк. – К.; Варшава, 1915.
63. Города России в 1910 году. – СПб., 1914.
64. Подолянин. – 1913. – 28 черв.
65. Макухін М.Е. Гордість і слава Подолії. – Львів, 1985.
66. Брусилов А.А. Мои воспоминания. – М., 1963.
67. Россия в мировой войне 1914 – 1918 годах. – М., 1925.
68. Хмельницький обласний партійний архів, ф. 1475, оп. 1, спр. 52.
69. Держархів Хмельницької області, ф. 1056, оп. 1, спр. 5.
70. Там само, ф.р. 335, оп. 1, спр. 2.
71. Центральний державний історичний архів у м. Києві, ф. 419, оп. 3, спр. 404.
72. Вчені Хмельниччини: бібліограф. покажчик. – Хмельницький, 1988.

Й.П.Осецький,
м. Київ

Ознаки збереження індоєвропейських назв місцевостей у Дунаєвецькому районі нащадками древнього автохтонного населення краю

У статті розкриваються дані системного аналізу ознак збереження створених індоєвропейською мовою назв місцевостей Дунаєвецького району носіями архаїчних українських прізвищ та прізвиськ, обґрунтовується значення цієї інформації для розширення знань щодо обсягів успадкувань українською мовою індоєвропейської лексики, а також для вирішення актуальних питань стародавньої історії України та історичного краєзнавства.

Ключові слова: *метод системного аналізу, індоєвропейська мова, семантика, прізвища, прізвиська.*

Мова і народ – це взаємопов'язані категорії однієї соціальної системи. Не може бути німотного, безмовного народу і, навпаки – мова стає мертвою, якщо зникне народ, що нею послуговується. Тому не дивно, що в період становлення незалежної України питання державності української мови фактично набуло рівня національної безпеки. Гострота і затяжний характер вирішення цієї проблеми слід пов'язати з тим, що важливі теоретичні питання порівняльно-історичного мовознавства стосовно системності генезису основ українського

етносу та його мови усе ще не знайшли належного вирішення. Тому метою цієї доповіді є розкриття отриманої на основі методу системного аналізу інформації щодо антропогенного чинника збереження в українській мові архаїчних топонімів, що походять з індоєвропейської мови.

Потреби виживання первісних людей стимулювали не тільки їх господарську діяльність і практичний досвід, але й, як доведено мовознавцями, генерували розвиток мови як засобу передачі й закріплення необхідної інформації [4; 5; 9]. У Європі такою мовою була індоєвропейська мова, з якої українська мова успадкувала з два десятки шарів лексики [11, с. 226]. Цей показник виявився найщільнішим для мов народів Європи, що дає дослідникам підстави називати індоєвропейську мову також праукраїнською [3; 5].

Зокрема, серед цих успадкувань вчені виділяють гідроніми, тобто назви річок та інших водних об'єктів. Це природно, тому що виживання первісних людей було тісно пов'язане з ресурсами річок та прибережних смуг. Однак за своєю біологічною суттю людина усе ж є сухопутною, а не водною істотою. Отже, у прамові частіше повинні були відображатися певні місцини мешкання та діяльності стародавніх людей на суходолі. Отримана автором на основі методу системного аналізу інформація засвідчує, що в українській мові також існує помітна частка архаїчних ойконімів, первинне лексичне значення яких, за словниками санскриту, передає ландшафтні прикмети конкретних місцевостей або ознаки певної діяльності, у тому числі в часи кам'яного віку [6; 8]. Так, із 86 назв населених пунктів Дунаєвецького району (м. Дунаївці та 85 сіл) у 56 з них вбачаються основи індоєвропейських слів. Цемайже на 37% перевищує кількість сіл, де археологи розвідали поселення доби кам'яного віку. Із цього числа понад 39% становлять назви, які передають характер господарювання їх стародавніх мешканців, особливо, після неолітичної економічної революції, що відбулася на початку VI тис. до н. е. Ця інформація підтверджує висновки відомих учених, зокрема, В.С. Прокопчука про те, що «Топонімія... – це, власне, історія, зафіксована в назвах географічних об'єктів» [10, с. 8].

У зв'язку з цим у мовознавстві набуває актуальності проблема, яким чином дописемні індоєвропейські топоніми, історія яких може сягнути за десяток тисячоліть до нової ери, збереглися до їх перших писемних згадок. Безперечним є те, що іншомовні поневолювачі не приходили на терени України з просвітницькою метою і охорони мовитутешнього населення. Тому автор здійснив пілотне дослідження в аспекті виявлення причетності до збереження індоєвропейських назв місцевості нащадками древнього автохтонного населення, для яких мова предків залишалася рідною із часів кам'яного віку упродовж кількох тисячоліть і які можуть досі мешкати у цих краях.

Для цього було виділено села *Голозубинці*, *Держанівка*, *Мушкунці* й *Рачинці* Дунаєвецького району, історія яких сягає часів кам'яного віку, що підтверджують як археологічні раритети, так і архаїчні назви, складені із двох-чотирьох основ індоєвропейських слів. Далі вивчення довідкових матеріалів та опитування старожилів були спрямовані на виявлення корінних місцевих жителів, прізвища або прізвиська яких відображали би в індоєвропейській мові характер місцин мешкання або певної діяльності. В сучасній українській мові це прізвища типу Загребельний, Зарічний, Лісовик, Підгорний, Яровий або Боднар, Гончар, Коваль, Мельник, Муляр, Столяр, Швець тощо. При цьому пошук зводився до виявлення онімів, семантику яких можна реставрувати індоєвропейською мовою, але неможливо це здійснити українською.

Так, у с. Держанівка (на поч. ХХ ст. – *Остоя*), де знаходять первісні камінні та крем'яні знаряддя праці, фіксуємо два архаїчних топоніми: 1) *Остоя* – від *aasá+toya* (за словником санскриту *біля води* [4, с.104, 248]; 2) *Мокрець* – місцевий ліс, який за ґрунтами не є мокрішим за навколишні ліси. Зате структура цієї назви дає підстави твердити про її творення з індоєвропейських слів *mr̥ga+dr̥ch+ksī* тобто *Мурґдріці* або *Мурґріці* (дичина, газель, антилопа+оката як антилопа+мешканці) для позначення поняття «ті, що живуть полюванням на дичину або на косуль» [4, с.518, 181]. З часом цей складний для вимови вираз спростився до *Мукріці* чи *Мокреці*.

Поруч із цим лісом понад яром з джерелами ще у ХІХ-ХХ ст. проживали носії прізвищ – Арцаба, Арцаблюк, Головатий, Чорний. Пояснити лексичне значення цих прізвищ можливо зробити з використанням індоєвропейської лексики, закріпленої у словниках санскриту, наприклад:

1. **Арцаблюк** – це прізвище можна розуміти як *син Арцаба* чи *Арцаби*. Дійсно, у цій місцині с. Держанівки наприкінці ХІХ ст. мешкала сім'я Арцабів, що, зокрема, видно зі справи № 278 у Державному архіві Хмельницької області про реєстрацію хрещення, де за №№ 44 і 45 вписано, що 1890 року березня 25 в Дунаєвецькому римо-католицькому костьолі були охрещені двійко дітей – Павло і Марія, що народилися 25 березня 1890 року у сім'ї селян Івана і Гелени *Арцабів*. Однак словом *арцаб* називають *одвірок* чи *лутку*, на які навішують двері або вікна [2, с. 90]. Із цього погляду людина не може бути арцабом. Але у санскриті були слова *аршабга* (бичий) і *га* (ходити), що у сумі *аршабга+га* означало «той, що ходить за биками», тобто доглядач биків [4, с.100, 187]. Такі ж прізвища знаходимо у сс. Голозубинці, Горчична, Мушкутинці. Судячи з лексичного змісту, творення цього оніму зумовила соціальна потреба ідентифікувати умільців з догляду за биками. Зародження цієї професії має своє історичне підґрунтя. Воно припало на поч. VI тис. до н. е., коли людство переживало першу економічну революцію, що призвела до виникнення відтворювальної економіки та поділу населення на землеробів і скотарів.

2. **Головатий** – схожу етимологію можна вивести і щодо цього прізвища, яке нині вживають у значенні *розумний, кмітливий*. Однак, очевидно, серед первісних людей ця експресивна семантика не використовувалася, тому що тодішні умови виживання вимагали не абстрактних, а точних визначень конкретних понять та буквального їх розуміння. Аналіз показує, що у первинному варіанті це могло бути поняття, утворене з допомогою індоєвропейських слів *кула* (господарство) чи *кгала* (сарай)+*ватса* (телята)+*та* (той, що...; він) [4, с.167; 561;230]. Отже, серед первісних скотарів «кгалавата» ставав «той, у кого є сарай з телятами», а «кулавата» – «той, що господарює телятами», що відображало місце таких господарів у древньому суспільстві.

3. **Чорний** – нині є прикметником, що передає колір. Але, як відомо, європейці не відзначаються чорним покривом шкіри. Волосся у них хоча і буває чорним, але тільки в частини осіб і, як правило, лише в молодому віці. Крім цього, колір волосся ніколи не мав принципового значення для виживання. Тому, якщо опертися на думку О.О. Потебні, що рушієм систем творення слів були лише життєво важливі потреби, то прийдемо до логічного висновку, що етимологія виділення саме «Чорних» серед тутешніх *Муріці*(тобто мисливців) мало певну матеріальну основу. Відповідь знаходимо через аналіз слів, якими називали знаряддя мисливства. В індоєвропейській мові ці предмети називали словами *шара, шару, шаарі, шар'я* – стріла і *шаарннта* – лук, винайдений у IX тис. до н. е., якого виготовляли із волового рога [4, с. 637-638; 642]. Отже, саме за мисливцями – власниками луків *шаарннтай* закріпилася ця характеристика, яка поступово стала елементом прізвищ *Чорний, Чернявський, Чернега, Черній* тощо. Цей мовний релікт, що сягає у добу мезоліту, має широку всеукраїнську географію, що вказує на розселення індоєвропейців по більшості теренів сучасної України. Так, у Хмельницькій області маємо ойконіми *Чорна* (с.с. Чорна Старокостянтинівського і Чемеровецького районів), *Чорниводи* (с. Чорниводи Городоцького району), *Чернелівка, Чернелівці* (с.с. Чернелівка Красилівського і Чернелівці Деражнянського районів), мікротопоніми *Чорний ліс* (між с.с. Голозубинці та Мушкутинці Дунаєвецького району, де були печери, придатні для укриття і захисту первісних мисливців від негоди) або *Чорний брід* (первісна назва місцини на теренах с. Балин Дунаєвецького району [10, с. 48], гідроніми *Чорна, Чорновідка* (річки басейну р. Смотрич), *Чорниця* (притока річки Корчик у Славутському районі на суміжжі Хмельницької і Рівненської областей). Зазначену основу знаходимо також у *топонімах Чернівці* (сmt. Чернівці Вінницької області), *Черняхів* (сmt. Черняхів Житомирської області), у назвах міст *Чернігів, Чернівці* тощо.

Реліктом ще одного, але історично більш раннього за творенням, поняття «мисливець на худобу» можна побачити у збережених досі у сс. Антонівка, Голозубинці, Рачинці прізвищах *Глухов, Глуховатий, Глуховський*. В їх основі

проглядаються індоєвропейські слова *to* (бик; корова)+*лудга* (мисливець)+*іва* (основи життя, існування) [4, с. 196, 566, 234].

Історично древнім також є с. Мушкунці, а етимологія його назви, як пише В.С. Прокопчук, поки ще не має переконливих тлумачень [10, с. 72]. На його звивистих пагорбах і схилах знайдено останки чотирьох трипільських поселень та пізніших поселень бронзового і раннього залізного віку [1, с. 63-64]. Авторський аналіз дає підстави твердити, що одним із первісних місць поселень чи орієнтиром до нього тут була місцина, що зветься *Качкада*. У цьому мікротопонімі збереглися основи слів *кацха+кга+да* («берег або заболочена місцевість, що джерело дарує») [4, с. 145, 186, 255]. Аналогічне значення містить фонетично майже ідентичний топонім *Каскада* (с. Каскада Новоушицького району Хмельницької області).

Висока скупченість обабіч р. Студениці спонукала доісторичне мушкунцінське населення до активного пошуку і розширеного відтворення життєвих ресурсів, особливо з початком неолітичної економічної революції. Саме ці доісторичні процеси закріпилися у назві *Мушкунці*, сформованій з чотирьох індоєвропейських слів *меша+кутя+іна+ці* (барани+велика кількість+ сильний, багатий + мешканці), яке розкривало суть головного заняття тутешнього населення і основу його тодішніх статків [4, с. 517; 169; 108; 181].

Логічне підтвердження цьому відображає локалізоване у с. Мушкунці архаїчне прізвище *Куртик*. За довідкою Пенсійного фонду, із усіх близько 23,7 тис. пенсіонерів Дунаєвецькому районі тільки 20 (0,08%) носять це прізвище, причому половина з них живе у с. Мушкунці. Дослідники не мають чіткої позиції щодо етимології цього прізвища, однак пов'язують його з рідкісними для сучасної української мови *куртяк* або *крутяк* у значенні *баран* [2 (Т.3 «Кора-М»), с. 159]. Втім, семантично це прізвище є найближчим до суми індоєвропейських слів *ку*– *земля, країна, край; ураа* – *вівця, та* – *той, що... і ксі* – *мешканці* [4, с. 164; 131; 230; 181] у значенні «ті, що живуть вівцями». У спрощеному усному мовленні ця сукупність могла звучати як *ку-ур-та-к* (у множині *ку-ур-та-кі*), що є доволі близьким до сучасного *Куртик* або *Куртики*.

Також часів кам'яного віку сягає історія сс. Голозубинці та Рачинці. На цих теренах розвідані 2 трипільських поселення, а, крім цього, на сході голозубинецьких земель – нашарування скіфського і черняхівського періодів [1, с.59-60; 64]. Крім цього, топонім *Рачинці* зберігає основи індоєвропейських слів *го-ракся* (скотарство) чи *го-раса* (коров'яче молоко), *іна* (сильний) та *ксі* (мешканці) [4, с. 197; 108; 181]. У той же час, у назві *Голозубинці* вбачаємо індоєвропейські слова *кга́ла* (тік, комора)+*су-бі́йа* (добре зерно, збіжжя)+*іна* (сильний)+*ксі* (мешканці), що означає «мешканці, сильні (тобто *багаті*) збіжжям на токах чи узасіках». Ще у сиву давнину в усній прискореній вимові таке слово-речення мало звучати «галасубійінці» тобто близько до нинішнього Голозубинці [4, с. 185, 738, 108; 181; 7, с. 8.]. Крім цього, на причетність до землеробської справи вказує мікротопонім *Соснівка* (частина села між *Чорним лісом* і р. Студеницею, де знайдено трипільське поселення), що містить основи індоєвропейських слів *са́сья* (посів, сходи, урожай зерна, злаки), *ніва́на* (посів, зерно) і *ївіка* (спосіб життя; засоби існування) [4, с. 717; 343; 225]. Отже, способом виживання для голозубіян в часи неоліту було вирощування злаків, що також підтверджує знахідка на місцевих полях крем'яного серпа [7, с. 8].

Водночас на основне заняття землеробством також вказують поширені у Голозубинцях архаїчні прізвища чи прізвиська корінних жителів. Тут декілька родин носять прізвище *Чепурний*, *Чепурна*, у якому вбачаються релікти індоєвропейського слова *сасья-пурня* (посівами багаті) [4, с. 717]. Можна вважати, що конкретну землеробську спеціалізацію відображає прізвисько *Сірий*, оскільки індоєвропейською мовою *сірі* – плуг, а *сірін* – орач [4, с.732]. Як прізвище та, інколи, як прізвисько тут вживають ймення *Рабий*: *ра* (той, хто має; той, хто позичає), *бія* (зерно) [4, с.534, 467].

Автохтонність і древнє коріння частини населення досліджених сіл також підтверджують деякі незвичні для сучасної української мови прізвища та прізвиська. Такі з них як *Цап*, *Цапик*, *Цапок* (сюди ж віднесемо мікротопонім *Цапівка* – куток у с. Рачинці) в індоєвропейській мові не мали емоційно-образливого значення, а відображали, наприклад, заняття полюванням – *цаана*

(лук), *цаапін* (озброєний луком) та *ївікаа* (спосіб життя) [4, с. 209, 225] або повідомляли про вид і місце заняття: *утсанга* (схил)+*начу-паті* (пастух)+*ївіка* – разом *утса-па* – «ті, що пасуть на схилі» [4, с.116, 386, 225]. Первісними адресами могли бути раніше відомі прізвиська *Цар, Царок, Цариця*, оскільки простежується зв'язок цих прізвищ з індоєвропейськими словами *ацха+ріті*(спрощене *царіті*) або *ацха+арня* (*царіня*) – у значенні «біля річки, потоку» чи словами *ацха+аараня*(*цараня*)– «біля лісу» [4, с. 23, 70, 231,545].

Втім, переважний вид господарювання первісних жителів конкретної місцини не передбачав обов'язково однакового заняття. Так, сьогодні один із жителів Голозубинець з рідкісним прізвищем *Тарташник* усе доросле життя займається традиційною для його роду столярною і теслярською працею, яка з давніх-давен повторюється у нових поколіннях. Аналіз показав, що у прізвищі *Тарташник* практично збереглися слова *тару* (дерево) і *такша* (тесля, різьбяр по дереву), що вказує не тільки на вид діяльності, але й на природжені здібності носіїв цього прізвища до роботи з деревом [4, с.237, 231].

Отже, дані вибіркового дослідження архаїчних прізвищ і прізвиськ жителів сіл Дунаєвецького району Хмельницької області, назви яких містять ознаки творення індоєвропейською мовою, дають підстави для таких висновків:

1. Українська мова містить шар архаїчних прізвищ і прізвиськ, що були створені індоєвропейською мовою у дописемні часи під впливом природних і соціальних умов та особистісних життєво важливих потреб первісних жителів.

2. Носії архаїчних прізвищ і прізвиськ з числа корінного українського населення можуть бути прямими нащадками предків-індоєвропейців і тими особами, що зберегли впродовж тисячоліть аж до перших писемних згадок як власні доісторичні ймення, так і назви своїх місць мешкання, поіменованих засобами індоєвропейської мови.

3. Використання методу системного аналізу у дослідженнях з предмету порівняльно-історичного мовознавства доісторичних процесів, що не можуть бути відтворені експериментальним шляхом, відкривають подальші можливості для більш детального осмислення етапів, шляхів і чинників генези української

мови з її індоєвропейської праоснови, а також є важливим джерелом інформації зі стародавньої історії України та історичного краєзнавства.

Список використаної літератури:

1. Археологічна спадщина Хмельницької області: довідник / А.Ф. Гуцал, В.І. Якубовський, І.Р. Михальчишин. – Чернігів : РВК «Деснянська правда», 2011. – С. 161-176.
2. Етимологічний словник української мови: у 7 томах / редкол. О.С. Мельничук (голова), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко. – К. : Наук. думка, 1982. – Т.1 «А-Г». – 632 с. – С. 90; Т.3 «Кора-М». – С. 159.
3. Кобилуох В. О. Праукраїна і Санскрит / Кобилуох В. О. – Тернопіль : Мандрівець, 2011. – 512 с.
4. Кочергина В. А. Санскритско-русский словарь. –2-е изд., испр. и доп. / Кочергина В. А. – М. : Издат. «Русский язык», 1987. – 944 с.
5. Красуський М. Давність української мови – Режим доступу: <http://ideya.uazone.net>.
6. Осецький Й.П. Можливості застосування системного методу у дослідженнях етимології архаїчних топонімів / Осецький Й. П., Осецький Б. Й. // Наукові праці К-ПНУ ім. І. Огієнка : Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – Вип. 23. – С.162–166.
7. Осецький Й.П. Голозубинці: зерно у засіках тисячоліть / Й.П. Осецький // Дунаєвецький вісник. – 2012. – 13 грудня. – № 99-100. – С. 8.
8. Осецький Й.П. Системний метод виявлення лексичного шару трипільського і дотрипільського періоду у топонімах української мови / Осецький Б.Й., Осецький В.Б., Осецький Й.П. // Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка : Мовні і концептуальні картини світу. Випуск 34. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2011. – С.85-88.
9. Потєбня А.А. Мысль и язык. – Режим доступу: <http://www.classes.ru/grammar/147.Potebnya>.
10. Прокопчук В.С. Топоніми рідного краю : метод. посіб. / В.С. Прокопчук. — К. : Рідний край, 1999. – 93 с.
11. Шкурятяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова : модульний курс : навч. посіб. / Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. – К.: Вища шк., 2007. – С. 226.

І.П.Ігнатієв,
с. Голозубинці

Стародавні екологічні райони на теренах Дунаєвеччини як підсумок неолітичної економічної революції (VI-III тис. до н. е.): системний аналіз

Відзначення 90-річчя створення Дунаєвецького району, як однієї з адміністративно-територіальних одиниць, дає можливість розглянути не тільки актуальні питання новітньої – багатой, повчальної, а періодами трагічної – історії нашої маленької батьківщини, але й розкрити закономірні взаємозв'язки між древніми і сучасними періодами розвитку цього одного із благословенних

куточків України. До актуальних питань вітчизняної історії сьогодні відносять екологічну діяльність первісного населення Праукраїни. З археологічних і краєзнавчих досліджень відомо, що на теренах Дунаєвеччини налічується 54 населених пункти, де вже у добу кам'яного віку вирувало активне соціальне й економічне життя і нараховується 69 неолітичних і пізніших трипільських поселень. Найбільша їх кількість припадає на землі с.с. Маліївці (5 поселень), Балин, Миньківці, Мушкутинці (по 4) та Міцівці (3), а на теренах районного центру і ще 10 сіл знайдено по 2 поселення[1, с. 48-49; 5, с. 48-85]. Проте археологічні дані не завжди дають необхідну інформацію щодо діяльності первісного населення у конкретних місцевостях. Через це стародавні екологічні мікрорайони, у тому числі й ті, що існували й розвивалися в басейні приток Дністра на Дунаєвеччині, досі залишаються не тільки малодослідженими, але й не окресленими як у часі, так і в конкретному життєвому просторі[6, с. 21].

Втім, сьогодні науковці все частіше доводять, що доісторичні соціальні процеси мали властивості природно-антропогенних систем, що генерували не тільки суспільний прогрес, але й, водночас, розвиток людського інтелекту, мислення й мови. Ця обставина дає змогу застосовувати синергетичний підхід і метод системного аналізу для отримання необхідної інформації з древньої історії України та Поділля, у тому числі й Дунаєвеччини, за сукупністю даних палеогеографії, палеоісторії, історичного краєзнавства, палеоекономіки, палеопсихології, теорії систем, порівняльно-історичного мовознавства та інших наук. На цій методологічній основі автором проаналізовані взаємозв'язки у зазначених системах між життєво важливими потребами первісних жителів як рушієм цих систем, природно-ландшафтними умовами конкретних місць їх мешкання й діяльності на теренах Дунаєвеччини району у період від початку неолітичної економічної революції до енеоліту (VI-III тис. до н. е.) та лексичним значенням успадкованих з індоєвропейської мови праукраїнського населення назв ознак місцевості, деяких інших онімів та загальних назв, що стосуються основних видів діяльності у виділений період.

Застосована автором методика виявилася ефективною для дослідження

стародавніх соціально-економічних процесів, що не підлягають реставрації іншими методами. Передусім, це дало змогу з'ясувати закономірності між формуванням неолітичних екологічних мікрорайонів та природними умовами конкретних місцин, соціальним досвідом праукраїнського населення і революційними за характером процесами розвитку господарської діяльності.

Отримані дані системного аналізу історичних та інших наукових джерел та зібраних особисто автором матеріалів засвідчують, що заселення древньої Дунаєвщини відбувалося від Дністра уздовж річок Ушиці, Студениці, Тернави, Мукші та Смотрича навпроти їх течії. У часі цей рух можна простежити з періоду пізнього палеоліту (до IX тис. до н. е.), на що вказують древні стоянки людини цього періоду в сс. Кривчик і Велика Кужелева. Розселення продовжувалося й далі – вже у часи мезоліту (IX-VII тис. до н. е.). У цей період пріоритет у життєзабезпеченні займало полювання на оленів і велику рогату худобу, а з винайденням лука – також на дрібнішу здобич [2, с. 73]. Проте на початку VI тис. до н. е. внаслідок кліматичних змін і через надмірне втручання мезолітичних мисливців у процеси популяції промислової здобичі, у тому числі на вивченій території, первісне населення опинилося на межі голодної загибелі. Та значний попередній досвід дозволив нашим предкам здолати цю небезпеку. Керуючись прагненням виживання, великі роди розпадалися на менші, зате більш компактні та мобільні, а їх рух прискорився не тільки від Дністра до верхів'їв його приток, але й на раніше необжитий простір на кілька кілометрів упоперек та вбік від їх берегів. З втратою пріоритетності первісних видів життєзабезпечення – збирання й полювання – на перші місця, залежновід ландшафтних і ґрунтових умов, виходили значно продуктивніші землеробство чи скотарство. Це була перша в історії економічна революція, наслідком якої став перехід від первісної економіки привласнення до відтворювального господарювання. Для древньої Дунаєвщини наслідком цих процесів стали якісні зміни в господарюванні, розширення обжитих територій та у стосунках населення з природою.

Таблиця 1.

Дані системного аналізу становлення землеробських екологічних мікрорайонів на землях Дунаєвцького району у VI-III тис. до н. е.

Населені пункти		Основні джерела інформації		Вид діяльності
		Археологія (кількість поселень)	Індоєвропейська лексика (за словником санскриту [...])	
1	2	3	4	5
1	Залісці	2	<i>ацалаа</i> (земля) [с. 18], <i>сасья</i> (посіви) [с. 717], <i>лу</i> (збирання врожаю) [с. 556]	збирання врожаю з посівів
2	Лисець	1	<i>сасья</i> (посіви) [с. 717], <i>лу</i> (збирання врожаю) [с. 556]	збирання врожаю з посівів
3	Лисогірка	1	<i>сасья</i> (посіви) [с. 717], <i>лу</i> (збирання врожаю) [с. 556]	збирання врожаю з посівів
4	Лошківці	0	1) <i>сасья</i> (посіви) [с. 717], <i>лу</i> (збирання врожаю) [с. 556]; 2) <i>касяня</i> (тертя) [с. 156], <i>бія</i> (зерно) [с. 467]	1) збирання врожаю з посівів 2) перетирання зерна
5	Голозубинці	2	1) куток «Соснівка» – <i>сасья</i> (посіви) [с. 717], <i>ївіка</i> (жити; спосіб життя) [с. 225]. 2) <i>2кхала</i> (засік; тік) [с. 185], <i>су-бія</i> (збіжжя) [с. 738], <i>іна</i> (сильний) [с. 108]	1) посів і збирання врожаю 2) багаті збіжжям у коморах
6	Воробіївка	2	<i>бія</i> (зерно) [с. 467], <i>ївіка</i> (спосіб життя) [с. 225]	зернове землеробство
7	Ганнівка	0	<i>дхааня</i> (зерно) [с. 303], <i>ївіка</i> (спосіб життя) [с. 225].	зернове землеробство
8	Чаньків	1	<i>каня</i> (зерно) [с. 146], <i>ївіка</i> (спосіб життя) [с. 225]	зернове землеробство
9	Велика Побійна	2	<i>пудь</i> (молоти) [с. 396]; <i>бія</i> (зерно) [с. 467]; <i>-йна</i> (знавець) [с. 226]	мелення зерна
10	Мала Побіянка	0	<i>пудь</i> (молоти) [с. 396]; <i>бія</i> (зерно) [с. 467]; <i>-йна</i> (знавець) [с. 226]	мелення зерна
11	Ліпани	1	<i>ліпті</i> (тісто) [с. 555]; <i>іна</i> (сильний) [с. 108]	випікання хліба

Як показано в таблиці 1, з початку VI тис. до н. е. першими до зернового землеробства, переробки зерна та виготовлення хліба підійшли стародавні мешканці 12 із 69 виявлених археологами поселень, що проживали на землях сучасних 11 сіл. Цей факт достатньо чітко доводять збережені в їх назвах основи індоєвропейських слів, що відображали причетність до зернового землеробства, мелення зерна чи виготовлення продукції з тіста (стовпчик 4).

Втім, як видно, становлення землеробства на Дунаєвеччині відбувалося неодноразово і різним способом. Так, першими на шлях відтворювального зернового землеробства ставали колишні збирачі. Особливо це помітно в басейні середньої течії р. Ушиці (Лисець) і р. Студениці (куток «Соснівка» у Голозубинцях), а також у верхів'ях Студениці (Лошківці) та Мукші (Залісці). У той же час, у середній течії Тернави (Ганнівка, Чаньків, Воробіївка) та Студениці (Голозубинці) виділялися древні фахівці із зерна. Пріоритет найперших

мельників отримали неолітичні мешканці Великої Побійни і Малої Побіянки, чому сприяли виходи на поверхню понад берегами річок Білої та Бобравки каменю, придатного для виготовлення шліфованих плит для мелення зерна. Цієї позиції притримується також Й.П. Осецький[4, с. 8]. До певної міри, також мельниками можна вважати мешканців кутка у древніх *Лошківцях* у тій частині села, яку на побутовому рівні називають *Кацанія*. Семантично цей мікротопонім є близьким до індоевропейських *касяня+бія* («касабія») у значенні «тертя зерна», що схоже з назвою древнього поселення *Коцубія*, що існувало на місці м. Одеси. За логікою історичного розвитку хліборобства та появи печеного хліба можна вважати закономірною назву с. *Ліпини*, у якій вбачаються слова *ліпті+іна* – дослівно «тістом сильні» тобто багаті хлібом.

Певні закономірності й особливості мало становлення стародавніх екологічних мікрорайонів скотарів [3, с. 111 - 113]. Дані системного аналізу цих процесів показують (табл. 2), що в ході першої економічної революції на теренах сучасного Дунаєвецького району сформувалися не менше 20 екологічних мікрорайонів неолітичних скотарів, а саме: у 9 мікрорайонах переважало приручення і розведення великої рогатої худоби, у 6 – одомашнення й розведенням овець чи кіз, а по 2 мікрорайони припадає на неолітичних свинарів та приборкувачів коней.

Таблиця 2.

Дані системного аналізу становлення скотарських екологічних мікрорайонів на землях Дунаєвецького району у VI-III тис. до н. е.

Населений пункт	Основні джерела інформації		Вид діяльності
	Археологія (кількість поселень)	Індоевропейська лексика (за словником санскриту [...])	
1 Балин	4	<i>бала-да</i> (бик), [с. 462], <i>іна</i> (сильний) [с. 108]	ВРХ м'ясна
2 Петрівське (Балинівка)	0	<i>див.</i> Балин	ВРХ м'ясна
3 Слобідка-Балинська	1	<i>див.</i> Балин	ВРХ м'ясна
4 Блищанівка	0	<i>блешка</i> (петля, мотузка [с. 473], <i>укишан</i> (бик) [с. 111], <i>івіка</i> (спосіб життя) [с. 225]	ВРХ м'ясна
5 Гірчична	2	<i>го-раса</i> (коров'яче молоко) [с. 197], <i>-йна</i> (знавець) [с. 226]	молочна ВРХ
6 Морозів, Гамарня	3	<i>маахейі-раса</i> (коров'яче молоко) [с. 511; 197], <i>іва</i> (жити) [с. 224]	ВРХ молочна
7 Панасівка	0	<i>бала-да</i> (бик), [с. 462], <i>паяс</i> (молоко), <i>паясвіні</i> (корова приручена) [с. 367], <i>наася</i> (віршовка, протягнута крізь ніздрю вола) [с. 324], <i>івіка</i>	приручення ВРХ

			(спосіб життя) [с. 225]	
8	Рахнівка	1	<i>го-раса</i> (коров'яче молоко) [с. 197], <i>ївіка</i> (спосіб життя) [с. 225]	ВРХ молочна
9	Рачинці	1	<i>го-раса</i> (коров'яче молоко) [с. 197], <i>іна</i> (сильний) [с. 108], <i>ксі</i> (мешкати) [с. 181]	ВРХ молочна
10	Антонівка (арх. Гуральня)	0	<i>ураа</i> (вівця) [с. 131], <i>-йна</i> (знавець) [с. 226]	вівчарство
11	Мушкутинці	4	<i>мешá, мешí</i> (баран; вівця) [с. 517], <i>кутя</i> (багато, велика кількість) [с. 169], <i>куті</i> (поворот, звивина) [с. 164], <i>іна</i> (сильний) [с. 108], <i>ксі</i> (жити, мешкати) [с. 181]	вівчарство
12	Рачинці (куток «Цапівка»)	0	<i>уца</i> (джерело), <i>уцанга</i> (схил) [с. 116], <i>пáшу</i> (дрібна домашня худоба) [с. 386], <i>ївіка</i> (спосіб життя) [с. 225]	мала рогата худоба
13	Дем'янківці	1	<i>дам</i> (ручний, приручати), <i>дамá, дамана</i> (той, що приручає; приборкувач; приборкування) [..., 259-260], <i>айáа</i> (коза) [с. 24], <i>ївіка</i> (спосіб життя) [с. 225], <i>ксі</i> (жити, мешкати) [..., 181]	одомаш- нення кіз
14	Дунаївці (Могилівка)	0	<i>магі</i> (великий, дуже багато) [с. 505], хелақа (козел), хелікаа (коза) [с. 216], <i>ївіка</i> (спосіб життя) [с. 225]	розведення кіз
15	Зеленче	0	хелака (козел), хелікаа (коза) [с. 216], <i>іна</i> (сильний) [с. 108], <i>ксі</i> (жити) [с. 181]	розведення кіз
16	Варварівка	0	вар'я (перший, найкращий), <i>варааха́</i> (кабан, вепр) [с. 568], <i>ївіка</i> (спосіб життя) [с. 225]	свинарство
17	Сивороги	1	1) <i>ааса́</i> (поблизу, ось) [с. 104], <i>вавра́</i> (печера) [с. 570], <i>кха</i> (джерело) [с. 186]; 2) <i>су-варааха́</i> (найкращі кабани) [с. 174]	свинарство
18	Іванківці (куток «Шарівка»)	1	<i>ха́рі</i> (коні карі) [с. 770-771], <i>ївіка</i> (спосіб життя) [с. 225]	конярство
19	Малий Карабчіїв (арх. Карабчіївка, Пільний Карабчіїв)	0	<i>маала</i> (поле) [с. 511], <i>ха́рі</i> (коні карі) [с. 770-771], <i>рабх</i> (розпочина-ти, хазяйнувати) [с. 539], <i>ївіка</i> (спосіб життя) [с. 225]	конярство
20	Тинна	1	<i>áтьа, áтьаа</i> (кінь, кобила) [с. 29-30], <i>іна</i> (сильний) [с. 108]	конярство

Є підстави стверджувати, що формування неолітичного тваринництва починалося з півдня сучасного району, переважно, на колишніх мезолітичних мисливських угіддях (сс. *Блищанівка, Панасівка*). Цей процес полягав у переході мисливців, котрі мали найбільше знань щодо худоби та її поведок, до відлову й одомашнення тварин та догляду за ними для отримання постійних ресурсів м'яса чи молока. Так, предки панасівчан у добу кам'яного віку робили це з допомогою пробивання ніздрі вола чи корови і протягнутої крізь цю рану так званої *насья* – вірówki. До речі, подібний захід діє досі для утихомирення бугаїв або свиней, але з використанням вже не вірówki, а металевих кілець.

Декілька мікрорайонів, де розводили м'ясну велику рогату худобу, виникли у верхній частині басейну Мукші, що дало тутешнім скотарям індоєвропейські назви *балін, балин-ївіка* тобто «багаті биками». Очевидним фактом природно-антропогенної сутності цієї діяльності варто вважати генезис

цих ще неолітичних традицій та діяльність у с. Балин до кінця ХХ ст. племінної станції з розведення ВРХ. Іншим напрямком було одомашнення молочної худоби (с.с. *Гірчична, Морозів, Рачинці* – сучасна центральна частина села, а також гіпотетично – *Рахнівка*). Віддавна молоко справедливо прирівнювалося до цілющих напоїв, яким виходжували дітей і хворих. Тому корова у наших предків була священною твариною і не підлягала забиттю. У писемні часи цю традицію відмітили грецькі мореплавці у скотарів-таврійців на Кримському перешийку, а в наш час вона збережена нащадками праукраїнців-арійців в Індії.

У той же час, у поселеннях, розташованих на ділянках зі складним рельєфом, ресурсом виживання могло бути одомашнення й розведення не великої, а дрібної рогатої худоби – овець або кіз. Екологічні мікрорайони такого типу виявлено, переважно, у горбистій і кам'янистій місцевості Дунаєвщини. Так, випасання дрібної рогатої худоби тобто овець чи кіз було способом життя роду, що мешкав у місцині села Рачинці, що зветься «*Цанівка*» (*утсанга* (схил)+*пачу-паті* (пастух) чи *пашу* (дрібна домашня худоба)+*івікаа* – разом *утса-на-івіка*) і примикає до лісу *Зелена* (від *геліка* (коза)+*іна* (сильні)). Першими вівчарями стало неолітичне населення с.с. *Мушкунці* та *Антонівка* (арх. *Гуральня*), що відображають, насамперед, індоєвропейські основи цих топонімів. У той же час, прадем'янківчани були революціонерами в одомашненні кіз, що теж засвідчує основи назви с. *Дем'янківці*. На розведення кіз у колишніх мисливських угіддях біля приток р.р. Тернавки і Мукші також вказують назви *Зеленче* та *Могилівка* (нині частина м. Дунаївці).

Очевидно, важкою справою було одомашнення диких свиней, оскільки в сукупності тільки розміщення на місцинах біля лісів та сліди індоєвропейської мови можна прийняти рідкісні для Хмельниччини докази появи екологічних мікрорайонів свинарів у сс. *Варварівка* і *Сивороги* (табл. 2, рядки 16, 17).

Окремою епохальною подією в історії людства, у тому числі в житті наших прапредків, що сталася в V тис. до н. е., є приручення коней. При цьому, екологічна діяльність з древнього конярства мала відбуватися на досить

значних територіях, де у природі розвивалася популяція диких коней. Так, на Дунаєвеччині це були, переважно рівнинні чи з пологими схилами поля, де нині розташовані сс. *Іванківці, Малий Карабчіїв і Тинна* (табл. 2, рядки 18-20).

Отже, у VI-III тисячоліттях до н. е. на землях Дунаєвечького району Хмельницької області відбувалися закономірні революційні історичні процеси, що полягали у становленні нових за суттю екологічних мікрорайонів, в яких на зміну первісній економіці привласнення і споживання прийшла відтворювальна економіка. За підрахунками, питома вага таких мікрорайонів до загальної кількості відкритих археологами поселень становила близько 46% (32 проти 69), що, навіть без пізнішого конярства, помітно перевищує максимальний для суспільних процесів показник так званого «золотого перетину» – 38,1%. Це свідчить, що неолітична економічна революція на Дунаєвеччині розвивалася хоча і природним, але максимально прискореним темпом, закладаючи основи для подальшого соціального прогресу.

Список використаної літератури

1. Археологічна спадщина Хмельницької області: довідник / А.Ф. Гуцал, В.І. Якубовський, І.Р. Михальчишин. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2011. – 176 с.
2. Давня історія України: у 3 томах / [редкол. П. П. Толочко, В. Д. Баран, С. С. Бібіков та ін.]. – К. : Наук. думка, 1997. – Т.1. – 558 с.
3. Ігнатієв І. П. Зародження і поширення тваринництва в басейні р. Дністер і його приток у межах Хмельницької області в період неолітичної революції (VII – VI тис. до н.е.) // Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету / Подільський державний аграрно-технічний університет; за ред. М. І. Бахмата. – Кам'янець-Подільський: ПДАТУ, 2013. – С. 111 – 113.
4. Осецький Й. П. Побійна, Побіянка : крізь жорна історії / Й. П. Осецький // Дунаєвечький вісник. – 2013. – 23 трав. – № 21. – С. 8.
5. Прокопчук В. С. Топоніми рідного краю: метод. посіб. / В. С. Прокопчук. – К. : Рідний край, 1999. – 94 с.
6. Сминтина О. В. Давнє населення України в його природному середовищі (епоха ранньопервісної общини) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. іст. наук : спец. 07.00.01 – Історія України / О. В. Сминтина. – Львів, 2003. – 30 с.

РОЗДІЛ ІІІ. НОВА ІСТОРІЯ

В.Д. Радомський,
сміт Смотрич

«Степові орли»: героїка козацької доби

На Поділлі лютували розбійницькі загони... Ще раніше серед польської шляхти лихої слави здобув коронний стражник Самійло Лащ. Сучасник - хроніст І. Єрлич писав: «Самійло Лащ ні на Бога не зважав, ні громадського суду не боявся, ні достойних людей не соромився, на маєтки і доми робив набіги, насильства чинив, убивав, вуха і носи відрізував, забираючи силою дівчат і вдів, видаючи заміж за своїх негідників, що перебували при ньому для розбою і грабунку».

Самі тільки вигнанці – волохи й татари, розбійники і лиходії – завжди кількасот їх було при ньому, чесноі людини й не шукай, вони загубили вже дорогу на Київ і роз'їжджали для грабунків і розбою не тільки по дорогах.

Знаючи за собою 236 баніцій (баніцій - покарання, яке передбачало «знеславлення» і вигнання шляхтича за межі Вітчизни) і 37 інфамій за різні злочини (інфамія – покарання, яке передбачало «знеславлення шляхтича, обмеження його громадянських прав) мав він у всіх своїх злочинах великого заступника в розбоях і набігах – ясновельможного пана краківського, гетьмана Конєцпольського, який надавав йому різних військових пільг, і такі великі пільги були зроблені для цього негідника, безбожноі людини, що він ні за що мав князів, панів, воєвод. Дрібну шляхту, поголовно убивав і грабував; жінки, панянки, служниці були згвалтовані, все розграбоване і ні за що пропало. Коли хто хотів удатись до закону, то мусив відмовитись від дружини і дому, аби

лише самому якось утекти. З князями Вишневецьким, Корецьким і київським воєводою Тишкевичем мав він великі сутичкочки, посилаючи (людей) на їх володіння, забирав усе і розбійничав протягом багатьох років» [1].

Наприкінці квітня 1651р. один з таких загонів чисельністю до 500 чол. мав намір напасти на Смотрич. Стривожені міщани звернулися з проханням до вінницького полковника Івана Богуна, війська якого підходили до Кам'янця. На допомогу Смотричу вирушив козацький загін (близько 50 чол.), який надвечір другого дня прибув до містечка.

Козаки і міщани цілу ніч при світлі смолоскипів готували зустріч «гостям»: насипали землею лантухи, плели тури з верболозу і набивши глиною ставили в ряди, копали невеликі земляні укріплення. Ремісники знайшли декілька дубових маж (великі вози), окутих добре залізом, – вони були найкращою рухомою обороною проти кінноти. І тільки перед світанком, прилягли відпочити...

Спливали хвилини, минула година. З-за лісу докотився стриманий, далекий, ледь чутний брязкіт заліза і тихий гомін. Попереду йшов невеликий загін. Колона вершників просувалася строем, хоча частина вояків спішилася і, покидавши зброю на вози, йшла поряд. Потрапивши під перехресний вогонь козацьких рушниць, передовий загін був винищений до ноги, перш ніж встиг зрозуміти, що сталося. Ворог почав заходити з боків, намагаючись оточити козаків, які швидко відступили до основної частини загону.

Невдовзі сотні вершників, розгорнувшись в кілька ліній чвалом летіли на козацькі укріплення. Вже видно очі коней, розлючені обличчя вершників. І тоді гримнули рушниці перших двох козацьких шеренг. Падають коні, перелітають через них і розпластуються перед валом верхівці. Гримлять рушниці і пістолі третього ряду, ще десятки вершників оповиті димом, злітають на землю, а решта шарахається в бік, повертає і мчить назад. Та лише на хвилю, тільки на один момент... Головний удар наносився по центру – кілька ворожих сотень намагалися вибити козаків із шанців. Кипів лютий бій.

З-за пагорба вставало сонце. Туман поволі підіймався, розпадався на клапті і пропадав... Серед козаків було багато поранених і вбитих. Смотричани перев'язували поранених, відносили подалі від переднього краю, помагали заряджати рушниці, не звертаючи уваги на кулі, що встрягали поряд. Розбійники полізли на вал, тривога міщан зростала. Вони бачили, як богатирського росту козак, якому відрубали праву руку, підняв лівою закривавлену шаблю. Його біла сорочка швидко червоніла. Він ще декілька хвилин захищався, поки не впав під ударами нападників...

Не змігши прорватися в центрі, розбійники накинулися всіма силами на лівий фланг. Цю частину козацької оборони, штурмував найкращий загін, що складався із «профі», ремеслом яких були війна, вбивства і грабунок. У рукопашному бою вороги знищили нечисленних захисників міста – останню надію міщан. Командир козацького загону бився найдовше. Оточений ворогами, вкритий ранами він окинув поглядом пагорб, де стояли беззахисні жінки і діти... Вдарили дзвони, як крик тисяч невинних душ, як заклик про допомогу.

Вони з'явилися несподівано...Люди спочатку прийняли їх за «привидів»... У ті часи ходило повір'я, що перед смертю живим, привижаються душі вбитих вершників. Невеличкий загін «таємничих воїнів» (десять чоловік), кожний озброєний двома шаблями, які злетівши з коней перегородили шлях до міста. Прибульці рухалися надзвичайно швидко, бо володіли невідомою в цих краях, технікою рукопашного бою. На очах здивованих міщан вони перебили до півтори сотні розбійників, налякавши до смерті інших. Хижа згряя втікала від міста, залишаючи награбоване добро... Міщани спішили подякувати своїм рятівникам, але не добігли. «Таємничі воїни», сівши на коней і махнувши на прощання руками, зникли у променях сонця.

Поява «степових орлів» на території Смотрича було не випадковою. Очевидно вони прийшли на допомогу своєму рідному містечку, в якому народилися і вирости, де залишилися їхні батьки, з якого, через знущення польської шляхти, вони ще юнаками помандрували на Запоріжжя...

Загиблих козаків поховали у великій братській могилі, над якою поставили дерев'яного хреста. Проходили десятки, сотні років, час, війни, що не раз прокотилися Поділлям, стерли місце поховання козаків. І тепер – це назавжди одна з таємниць давнього Смотрича.

Над Україною висіла постійна загроза – татари грабували і палили села, убивали всіх, хто чинив їм опір, а інших забирали із собою, а також – коней, волів, баранів... Вони ніколи не верталися тією самою дорогою, якою напали, а кружляли довкола, щоб якнайдалі відірватись від козаків. Якщо ж хто – небудь їх переслідував, то вони на повному чвалі, лишивши вуздечки, стріляли з луків і робили це так точно, що за 60 – 100 кроків влучали у вершника. Протягом перепочинку у Дикому Полі (історична назва степу від Дністра до Дону), татари складали до купи свою здобич – бранців і худобу – і все це ділили між собою. Чоловіка розлучають з жінкою, а матір з донькою, і не було жодної надії ще раз колись зустрітись [7].

Одного зимового ранку, жителі Смотрича прокинулися від крику і ревіння худоби. Загін татарів носився по вулицях містечка, кидаючи палаюче клоччя під стріхи хатин. Люди спросоння, хто в чім, вискакували на мороз і потрапляли в аркани, деякі падали під шаблями степовиків. Дзвони вже замовкли: певно, добралися й до дзвонаря. Частині людей вдалося сховатися в підземних ходах, якими пориті Міщани (центральна частина Смотрича) [8]. Татари ловили молодих дівчат і молодиць, парубків та чоловіків, в'язали їм за спиною сирицею руки, пропускали під ремені довгі жердини... Після другого пронизливого свисту, степовики вирушили з міста, женучи худобу і бранців на південь. Вогнем і кров'ю стелився той шлях!

Великий плач і стогін стояли на Поділлі. Той стогін долинув до гетьмана. За наказом Богдана Хмельницького, загони легендарного полковника Івана Богуна кинулися в погоню за «людоловами». Козакам почали траплятися спалені села, потолочені ниви, забиті на смерть люди. А десь за обрієм здіймався дим... [9].

Довгий, дуже довгий Чорний шлях! Втоптаний низькорослими ординськими кіньми (бахматами) й зраненими босими ногами, скроплений сльозами та кров'ю сотень тисяч бранців – страхає своєю назвою всіх, хто трапляв туди. Віками він чув гул копит коней степових розбійників, стогін та плач матерів, сестер і дітей... Густою ковилою заростали кістки тих, що впали, не досягши кінця страдницької дороги.

Кружляють у блакиті степові орли, - пильно придивляючись до незліченого натовпу, що повзе Чорним шляхом в оточені кількох тисяч вершників. Йшли вибиваючись із сил люди у сіряках, обдерті, заповорошені снігом... Тисячі змарнілих дівчат з потрісканими губами, окремо від чоловіків, брели тулячись одна до одної, сумно похиливши голови. Навколо них їхали татари з довгими батогами, підганяючи бранців.

З ясиром не церемонились, щовечора полонені бачили огидні видовиська... Люди зводили очі до чорного бездонного неба, всипаного цятками зірок, прохали помочі в Бога. Одного разу орда кудись зникла, залишивши ясир під охороною хлопчаків. А ранком привели багато нових полонених... Тепер «людолови» майже не робили перепочинків. У полонених стерлися до крові ноги, зап'ястя рук, їх мучила спрага, вони потерпали від голоду й холоду - та на всі моління спинитися бодай хоч на годинку, татари відповідали брутальною лайкою й нагаями. Моторошно ставало від думки, що їх чекає у майбутньому? – Злиденна рабська праця, собача їжа, собаче ставлення, і жодної надії на краще... Степовики поспішали, стривожено озирваючись на північ...

А одної ночі бранці зненацька прокинулись . Навколо панувала пітьма, та у цій пітьмі творилося щось страшне. Свистіли стріли, злякано кричали татари. Вибухнув вогонь, загриміли рушниці, потім степ здригнувся від войовничих вигуків... Спалахнули юрти. До стану увірвалися козаки, люто напали на ординців, закипіла січа. Билися на смерть... «Не вбивайте нас! Ми складемо зброю, відпустимо ясир! Візьміть у полон нас, візьміть!», – скиглили ординці, ті самі, що ще вчора знущалися над беззахисними людьми...

Та крики, прохання були даремні: воїни не милували жодного, мстили за своїх. Зійшло сонце. Весь татарський чамбул, який охороняв полонених, був порубаний. Козаки походжали серед очманілих бранців, розрізали пута, шукали своїх земляків. Люди обнімали їх, плакали...

Літописець Величко описує, як Богун на чолі 10 тис. козацького війська розгромив ханську орду, яка розсипалася чамбулами по всій Україні для захоплення ясиру. З 4,5 тис. чоловік до коша «приволоклося» ледве 500 татар. Їх втрати обчислювалися у 8 тис. Понад 2 тисяч татар було взято в полон. Богун став справжньою грозою для татар [10].

До Смотрича повернулися захоплені татарами міщани. Вони були змучені, змарнілі і худі, але щасливі. Бог почув їх молитви і милував – не віддав у неволю до бусурманів. Полонені смотричани розповідали, що серед своїх рятівників вони бачили «таємничих воїнів», тих самих, які захищали Смотрич весною 1651 року.

Список використаної літератури:

1. Jerlicz J. Latopisiec albo Kroniczka. – Warszawa, 1853. – Т.1. – С. 49-50.
2. Центральний державний історичний архів України (м. Київ), фонд Володимирського городського суду, актова книга № 1008, арк. 1201-1202.
3. Степанков В.С. Дунаєвщина в роки Української національної революції (1648-1676) // Тези доповідей і повідомлень республіканської наукової конференції «Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля». – Дунаївці, 1993. – С. 42-43.
4. Нариси історії Поділля / [Л.В. Баженов, І.І. Винокур, О.М.Завальнюк, В.С. Степанков та ін.]. – Хмельницький, 1990. – С. 81.;
5. Пажинська В.М. Козацька долина – об'єкт дослідження // Тези доповідей і повідомлень республіканської наукової конференції «Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля». – Дунаївці, 1993. – С.47.
6. Величко С. Сказание о войне козацкой з поляками. – К., 1926. – С. 85.
7. Де Боплан Г. Опис України. – Львів, 1990. – С. 60-65.
8. Чесановський А.К. Смотрич // Дунаєвський вісник. – 2012. – 22 листоп. (№93 – 94). – С. 5.
9. Остапенко П.В. Усі видатні постаті історії України. – Харків, 2006. – С.108.
10. Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків. – К., 1991. – С. 186.

В.В.Дячок, О.Я.Дячок,
м. Хмельницький

Містечко Дунаївці в топографічному і камеральному описі

Летичівського повіту 1797 року

Стаття присвячена введенню до наукового обігу уривка камерального і топографічного опису Ушицького повіту Подільської губернії 1797 року, який стосується Дунаївців. Демонструються інформативні можливості джерела щодо вивчення соціально-економічних, демографічних та етно-конфесійних особливостей розвитку Дунаївців в зазначений період.

Ключові слова: Дунаївці, Ушицький повіт, камеральний, топографічний опис.

Одним із важливих напрямків розвитку вітчизняної історичної науки є розширення джерельної бази досліджень шляхом уведення до наукового обігу невідомих або маловідомих історичних джерел, а також вивчення їх інформаційного потенціалу. Особливою групою історичних джерел, які дозволяють дослідити різноманітні аспекти соціально-економічного, демографічного та культурного розвитку Поділля й окремих поселень краю кінця XVIII – початку XIX ст., є описово-статистичні документи, серед яких важливе місце належить камеральним та топографічним описам Подільської губернії.

Доводиться констатувати той факт, що топографічні й камеральні описи Подільської губернії лише останнім часом стали предметом наукових зацікавлень з боку дослідників [16-19; 20; 21; 24]. Як історичне джерело описи Подільської губернії подекуди використовуються в дослідженнях соціально-економічних проблем, історичної географії, демографії, етнографії, топоніміки, топографії тощо. Разом з тим цілий ряд описів Подільської губернії, особливо камеральні та топографічні описи існуючих на кінець XVIII – початок XIX ст. поселень, що містять значний фактичний матеріал про природно-географічні умови, економічний розвиток, демографічну ситуацію, соціальний і національний склад, життя, побут, культуру і звичаї населення краю, досі залишається поза увагою дослідників. Значною мірою це пояснюється тим, що переважна більшість описів Подільської губернії досі не видано.

Структура описів включає природно-географічні, економічні, демографічні показники кожного окремо взятого поселення, інформацію про його власника, кількість населення, види господарювання, побутові умови

життя, пам'ятки історії та культури тощо. У зв'язку із цим не можна не погодитись з думкою С. Макарчука, що дана група документів є надзвичайно важливим історичним джерелом до вивчення українського суспільства кінця XVIII – початку XIX століття в різних вимірах [23, с. 221].

Підготовка і виконання описів Подільської губернії у 90-х рр. XVIII ст. – на початку XIX ст. передбачала обстеження території губернії, повітів і кожного поселення. Збирання інформації відбувалося безпосередньо на місцях згідно спеціально розроблених програм та інструкцій. Цю роботу, а також впорядкування текстів описів здійснювали губернські та повітові землеміри, повітові справники, освічені чиновники губернії.

Описи Подільської губернії мають високий ступінь вірогідності в зв'язку з прагнення імперського уряду мати точні й змістовні відомості про інкорпоровані території з метою їх подальшого практичного використання, тому в процесі їх підготовки успішно поєднувалися анкетний та експедиційний методи збирання матеріалів, використання широкої документальної бази, залучення до підготовки описів освічених і компетентних урядовців, постійний контроль з боку місцевої адміністрації. Описи поселень Подільської губернії є репрезентативним корпусом джерел, які містять докладну інформацію про природно-географічні умови, економічний розвиток краю, демографічну ситуацію, соціальний склад населення, його заняття, побут, культуру та звичаї, забудову населених пунктів, архітектурні й археологічні старожитності. Використання цих пам'яток разом з іншими описово-статистичними джерелами дає можливість порівняльного аналізу та вивчення соціально-економічних явищ у динаміці.

Хронологічно дана група джерел охоплює період з 1797 до 1812 років. Вона виникла в результаті діяльності чиновників-землемірів, які, виходячи із поставлених перед ними завдань, в процесі загальноімперського проекту здійснили обстеження новоприєднаних після II і III поділів Речі Посполитої територій українського Правобережжя.

На даний час виявлено місцезнаходження дев'яти з дванадцяти описів

повітів Подільської губернії: Балтського, Брацлавського, Вінницького, Кам'янецького, Літинського, Летичівського, Проскурівського, Ушицького та Могилівського – в Державному архіві Хмельницької області [1-13], а також ще трьох – Брацлавського, Вінницького та Ямпільського повітів – в Російському державному історичному архіві в Санкт-Петербурзі [14; 15; 17; 22, с.374]. Топографічних описів двох повітів – Гайсинського і Ольгопільського – досі не виявлено.

Що стосується описів Ушицького повіту, до складу якого входили Дунаївці, то нами виявлено короткий чернетковий варіант, який має обсяг 62 аркушів із виправленою на титулці датою – 1797 роком [13], що має назву: «Подольской губернской чертежной описание уезда Ушицкого». Враховуючи палеографічні особливості почерку, яким написаний текст описів (зокрема, написання надрядкових літер на кінці слів, своєрідне вітніювате написання букв, характерне, принаймні, для діловодної документації II пол. XVIII - поч. XIX ст., відсутність єдиних правил правопису: злите написання окремих слів і роздільне – слів, що повинні писатися зливо тощо), а також зіставлення змісту текстів 13 описів різних повітів Подільської губернії, можна зробити висновок, що опис створено в кінці XVIII ст.

В описі Дунаївців першорядне місце приділяється обстеженню промислово-економічного становища міста. Крім того, опис містечка Дунаївців містить дані про його природно-географічне розташування, стан господарських будівель, храмів та інших культових споруд, подаються статистичні дані про етно-конфесійну та станову приналежність мешканців, згадуються існуючі на той час ремісничі професії (а також чисельність їх представників у Дунаївцях) та цеховий поділ серед ремісників.

Принагідно слід згадати, що реформування російського правопису до сучасного вигляду розпочалося у XVIII столітті (з'явилися знаки пунктуації: крапка, кома, двокрапка, а пізніше – крапка з комою), тому на кінець XVIII - початок XIX століття мало хто з місцевих чиновників міг писати без граматичних помилок з погляду сучасного читача. Отже, зміст деяких частин

тексту не завжди легко зрозуміти саме через брак пунктуації. Для полегшення прочитання тексту документа пунктуація змінена у відповідності до сучасних вимог. Нарешті, ще однією характерною особливістю правопису XVIII – поч. ХХ століття є вживання літер: “і” – так зване в російській мові “і коротке” або “десятеричне” (остання назва походить з того, що цією літерою позначали цифру 10); “ѣ” – “ять”, в словах читається, як звук “є”; а також “Ъ” – твердий знак, який писався в кінці всіх слів, що закінчувалися приголосною. При публікації тексту документу “і” замінена на “и”, твердий знак “Ъ” зовсім випускається, а букву “ять” замінено на “е”. Не усталеною є також форма написання часток з іншими частинами речення, тому в тексті зустрічаємо злите написання слів – “ималое”, “итолько”, “свладельца” і т. п., і навпаки, роздільне – слів, які за сучасними правилами пишуться з’єднано: “от логими” тощо. Певною мірою в ній зафіксувалася й особливість української вимови, яку автори описів намагалися русифікувати, адаптуючи деякі слова місцевого походження до російського звучання. Відсутні окремі слова і літери, а також деякі непрочитані слова подаються нами у квадратних дужках.

З метою широкого використання інформативних можливостей даного виду документів, на наше переконання, необхідна суцільна археографічна публікація всього корпусу джерел, яка, без сумніву, буде сприяти підвищенню ступеню доказовості та вірогідності конкретно-історичних і особливо краєзнавчих праць з історії міст і сіл колишньої Подільської губернії. Відтак наша стаття, сподіваємось, запровадженням до наукового обігу опису Дунаївців і демонстрацією інформаційного потенціалу даного виду джерел надасть поштовх для подальшого вивчення та подальшого використання їх у краєзнавчих дослідженнях.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Хмельницької області, ф. 115. Подільська креслярня, оп. 1, спр. 4.
2. Там само, спр. 5.
3. Там само, спр. 6.
4. Там само, спр. 8.

5. Там само, спр. 9.
6. Там само, спр. 11.
7. Там само, спр. 12.
8. Там само, спр. 13.
9. Там само, оп2, спр. 2.
10. Там само, спр. 4.
11. Там само, спр. 6.
12. Там само, спр. 109.
13. Там само, спр. 215.
14. Российский государственный военно-исторический архив в Москве. – Фонд Военно-Ученого архива, д. 18653.
15. Российский государственный исторический архив в Санкт-Петербурге, ф. 1350 Межевой департамент, оп. 312, д. 216.
16. Бондаренко І.В. Топографічні описи України кінця XVIII – початку XIX ст. (Проблема атрибуції та інформативної репрезентативності джерел): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2003. – 20 с.
17. Бондаренко І.В. Соціально-економічний розвиток Подільської губернії наприкінці XVIII – на початку XIX ст. (за матеріалами топографічних та камеральних описів) // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – Донецьк, 2001. – Вип.16. – С.215-221.
18. Дячок В. Меджибіж і його передмістя в камеральному та топографічному описі Летичівського повіту Подільської губернії кінця XVIII-XIX століття // Науковий вісник «Межибіж»: матер. другої наук. конф. «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України». –Хмельницький: Мельник А.А, 2009. – Ч.І.– С. 241-255.
19. Дячок В. В. Місто Барта його передмістя в камеральному та топографічному описі Могилівського повіту Подільської губернії кінця XVIII-XIX століття / В. В.Дячок, О. Я. Дячок // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського.– Вінниця, 2011. – С. 277-280. – (Серія: Історія: вип. 19).
20. Єсюнін С. Камеральний і топографічний опис Проскурова і ключа Пłosкирівського // Наукові записки: зб. праць молодих вчених та аспірантів Ін-ту укр. археогр. та джерелозн. ім. М.С.Грушевського НАН України. – К.; Хмельницький, 2006. – Т.14. – С.89-112.
21. Карачківський М. Опис Поділля з 1819 року В.Рудлицького (до історії Поділля початку XIX в.) // Записки історично-філологічного відділу. –К., 1927. – Кн.XVII. – С. 96-111.
22. Крикун М. Кількість і структура поселень Подільського воєводства в першій половині XVII століття // Записки Наукового товариства імені Шевченка: Праці іст.-філолог. секції. – Т. ССXLIII. – С. 374-521.
23. Макарчук С. Писемні джерела з історії України: курс лекцій. – Львів: Світ, 1999. – 352 с.
24. Описи Подільської губернії (1800 та 1819 рр.) / упоряд., передмова та коментарі Ю.Земського, В.Дячка. – Хмельницький: ХНУ, 2005. – 106 с.
25. Словар Української мови / упоряди. з додатком власного матер. Борис Грінченко: У 4 томах / НАН України, Ін-т укр. мови. – К.: Наук. думка, 1996-1997(репринт).

Додаток

Витяг з камерального та топографічного опису Ушицького повіту

Подільської губернії про містечко Дунаївці за 1797 рік:

№ 143. Местечко Дунаевцы, владение старостины с Чацких графини Красинской¹

	Дворов		обитателей	
	каменн ых	деревянн ых	мужеск а	женск а
<i>шляхты</i>	-	9	15	14
<i>подданных</i>	-	69	144	143
<i>немцев²</i>	6			
<i>евреев</i>	3	220	233	217

Местечко Дунаевцы настоящее принадлежит малолетнему Винцентию Красинскому³. Положение свое имеет на пологом косогоре, простирается по оному с полверсты на речку Тернаву по левой стороне. Строения в оном отчасти регулярное⁴, а отчасти не регулярное. Въезд в оное по большой дороге из Минковец и Солодковец – под гору, а из Каменца – на гору. Из Тыннова⁵ и Зеленче⁶ – через реку Тернаву. В оном местечке строение костела каменное, капуцинский, построенный Станиславом Подольским воеводою Познаньским на предместии Дунаевецком, называемом Могилевкою. Места занимает окружности 469 локтей, алтарей⁷ в оном шесть, главный алтарь – Пречистой Девы, 2-й – С[вятого] Франциска, 3-й – С[вятого] Антония, 4-й – С[вятого] Феликса, 5-й – С[вятого] Каэтана, 6-й – малый алтарик Пана Езуса.

При костеле кляштор каменный, по коем построенный в два этажа: в 1-й линии внизу форта гостиная и две горницы для подорожных; 2-я линия – в ней столовая, канапа, кухня, кладовая; 3-я линия – равная первой, имеет в себе училище молодых монахов, и для шитья разных вещей, также и маленькая кладовая. Вверху 1-й линии есть 6 келий, из коих 2 – о двух покоях; во 2-й линии есть восемь келий, библиотека и нужное место для наук; на 3-й линии есть 9 келий и еще 3, но к житию не способны.

Под кляштром есть 5 погребов, из коих две по 9 локтей⁸ длины, а три по 5 [локтей] длины и по 5-ть ширины. В костеле живопись хорошая, а также и архитектура. По[д] костелом есть два погреба, где хоронят монахов. На дворе есть сад с плодовитыми деревьями, также на дворе разные службы и сарай для

хозяйства.

Другой костел святских ксен[д]зов, в нем церковников 2 человека, [он] каменный посредственной архитектуры, по фундушу⁹ имеет часть местечка, называемую «Юридикую»¹⁰, как обыкновенно оные принадлежащие в местечке к костелам части называются, и село Демьянковцы. В прочем, для жительства пробоша и викария (имеется— *В.Д.,О.Д.*)хороший двор каменный с хозяйственными заведениями и службами.

Церковь деревянная, праздник бывает на С[вятого] Архангела Михаила¹¹, иконостас и колокольня есть, а также домик для священника и домик церковный. Есть также два дома каменных, из коих в одном живет эконо, а в другом трактир. Содержит /.../ лавок деревянных сорок и одна, товары в которых нижеследующие: сукно, кисея¹², миткали¹³, платки, разные шелковые материи, посуда разная, стекло, чай, кофий, сахар, серак¹⁴, вино Волоское¹⁵, табак, трубки и прочие мелочные товары.

Между евреями есть купцов 3-й гильдии – 6 и приказчиков – 6, ремесленники: лавочников – тридцать, шинкарей – 40, портных – 20, сыромятников¹⁶ – восемь, сапожников – четыре, шмуклеров¹⁷ – 3, медников¹⁸ и серебряников¹⁹ – пятеро, хлебников²⁰ – 10, цирюл[ь]ников²¹ – 4, водовозов – 12, работников – 16, мясников – 5, стекол[ь]щиков – 2, школьников²² – четыре, вдов – 42, и бедных без хлеба и всякого состояния – 16. Между поляками же есть разные цехи и довольно хорошие мастеровые, которые имеют свои цехи, как то: сапожники, портные, столяры, кушницы и ткачи. В местечке есть две мельницы, каждая о 4-х поставах, одна подсобойная²³, а другая мелет водою из ящика на англинский манер. Можно достать и самую лучшую марамонскую²⁴ муку. За перемолот пшеницы на марамоновскую муку берут в скарб по 4 злотых²⁵. Обе мельницы каменные, каждая о двух этажах, в нижнем – лари²⁶ и камни – в среднем коше, а в верхнем гладкие полена, котором против всякого коша есть скважина, через которую хлеб разный сыплется, так что ни одно зерно пропасть не может.

(Держархів Хмельницької області, ф. 115, оп. 1, спр. 13, арк. 8 зв.-10 зв.)

Примітки:

1. Антоніна Красінська (в дівочтві Чацька) (1756–1834), дружина плоцького старости, ротмістра кавалерії Яна Красінського (1756-1790). Після придбання Дунаївців подружжя тривалий час тут проживало. Ян запросив у свої подільські володіння німців-колоністів, які б мали займатися ремеслами та сільським господарством.
2. В документі кількість німців-колоністів не зазначена.
3. Вінцентій Красінський (1782 – 1858), його батьками якого були плоцький староста Ян Красінський та Антоніна Красінська. Після смерті батька Дунаївці, а можливо й інші поселення Дунаєвецького ключа, були записані Антоніною на старшого сина Вінцентія. За традицією XVIII – I половини XIX ст. «малолітнім» вважався хлопець, який не досягнув 18 років. Згадане означення щодо Вінцентія, враховуючи час створення «Опису» (1797 рік), цілком виправдане, адже йому на той час виповнилося лише 15 років. Проте, після активної військової кар'єри і призначення В. Красінського ад'ютантом Олександра I Антоніна Красінська 1819 року записує цей маєток на свого семирічного онука Зигмунта Красінського (1812-1859), сина Вікентія, майбутнього польського поета, письменника та драматурга. Однак з невідомих причин 1826 року вона переписує маєток знову на сина Вінцента.
4. В тексті написано «легулярные».
5. В тексті написано «Гыннова».
6. В тексті написано «Зелинчева».
7. В тексті «олтарей». Алтар (лат. високий жертвник) - східна, головна частина храму, в якій знаходиться престол.
8. Лікоть в Росії – міра довжини, що відповідала приблизно довжині ліктьової кістки і дорівнювала 455-475 мм.
9. Фундуш – грошові засоби, виділені приватною особою (фундатором) на певну мету (благодійну, релігійну, культурну тощо), найчастіше на потреби костелу чи монастиря.
10. Юридики – адміністративно-незалежні, відокремлені частини міст і передмість, на які не поширювалася адміністративна і судова влада місцевого самоврядування. Зазвичай такі території належали великим магнатам-поміщикам або монастирям, з часом стаючи центрами ремісництва і торгівлі. Виникли в Західній Європі в XV столітті як результат примусового переселення кріпаків на панські й монастирські землі чи добровільного переселення городян на них. Поміщик отримував ділянки землі в міських межах або в передмістях. Ця власність випадала з-під контролю королівського і міського управління. У Великому князівстві Литовському нерідко панські передмістя набували характеру містечок з власними формами самоврядування.
11. Свято Архангела Михаїла припадає на 8.11. за ст.ст. (21.11. за н.ст.).
12. Серпанок (кисея – рос.) – надзвичайно легка, тонка і прозора бавовняна тканина з полотняними переплетіннями, в якій нитки основи попарно перехрещуються між собою. Призначається головним чином для дамського туалету, а також використовується для драпірування, фіранок тощо.
13. Міткаль – бавовняна тканина полотняного переплетіння з досить товстих ниток невибіленої пряжі, як правило, сіруватого відтінку. В кінці XVIII –початкуXIX ст. міткаль називали ненабивним ситцем. Використовували міткаль для перетягування меблів та виготовлення одягу.
14. Серак– вид швейцарського плавеного сиру.
15. Волоське вино – мається на увазі Румунські або молдавські вина.
16. Спеціаліст з вичинки сиром'ятних шкір.
17. Шмуклер або пасомонник, позументники – майстри, які виготовляли гаптовані сріблом або позолотою стрічки для оздоблення одягу. Крім того ці ремісники виготовляли шнури, кисті, бахроми.
18. Мідник, мідяник або котляр – ремісник, який виготовляв чи ремонтував мідний посуд, котли, самовари або інші мідні вироби.

19. Майстер, який займається срібленням речей і карбуванням срібла.
20. Хлібник – той, хто пік і продавав хліб.
21. Цирюльник – перукар, але й особа, що надавала певні види хірургічної допомоги, лікувала рани, переломи кісток, вправляла вивихи, робила деякі операції, іноді навіть видаляла камені з сечового міхура, оперувала грижу, робила ампутації кінцівок, а також виготовляла масті, порошок, видаляла зуби, пускала кров, ставила банки тощо.
22. Школьник на їдиш означає утримувача синагоги або служку в синагозі. Поява цього значення пов'язане з тим, що, аналогічно слову shul на їдиш, школа означала у слов'янських мовах і школу (у сучасному розумінні цього слова), і синагогу.
23. Підсобійний млин – підливний, ґрунтовий, підточний; протилежний наливному.
24. Марамонське борошно – походить від бессарабського села Марамонівка (тепер Дрокіївський район Республіки Молдова), яке знаходилося на кордоні з Подільською губернією й славалося високої якості борошном.
25. 1 польський злотий в кінці XVIII – I половині XIX століття = 15 російським копійкам.
26. Лари – засіки, скрині або ящики для зерна.

В. В. Дячок,
м. Хмельницький

Устим Карманюк (Кармалюк) на теренах Дунаєвеччини у світлі писемних і фольклорних джерел: вигадки та реальність

У статті на підставі архівних документів уточнюються реальні обставини перебування та характер дій відомого подільського розбійника Устима Карманюка (Кармалюка) на теренах Дунаєвеччини. Спростовуються існуючі в літературній, історіографічній та фольклорній традиції твердження про антипоміщицький, соціально орієнтований, визвольний характер діяльності У.Карманюка та його спільників, взаємини ватажка з К.Мархоцьким.

Ключові слова: Ушицький повіт, Дунаєвеччина, Устим Карманюк, літературно-історіографічний міф, легенди, спільники, потерпілі, свідки.

Серед історичних постатей України першої половини XIX ст. Устим Карманюк (саме таким є правильне написання прізвища згідно метричних книг Головчинецької уніатської Свято-Покровської церкви Летичівського повіту Подільського воєводства, згодом Літинського повіту Подільської губернії) безсумнівно посідає одне з чільних місць за обсягом присвячених йому фольклорних творів і досить помітне – як персонаж художньої літератури та об'єкт історичних досліджень. Ще за життя він став напівлегендою, а після смерті в добу пізнього романтизму був перетворений на героїчний міф, подібний до робінгудівського. Міф, якого майже однаково потребувало як

покріпачене селянство, у першу чергу українського Правобережжя (Подільської та суміжних із нею Київської та Волинської губерній), так і представники нечисельних освічених кіл місцевої інтелігенції, дрібного чиновництва, нижчого духовенства та дрібної шляхти, в очах яких чутки про напади ватаги Устима Карманюка уособлювали заповітне прагнення до подолання в краї польської економічної та культурної гегемонії. Разом із тим представники дрібношляхетської верстви переважно належали, попри різне етнічне походження, до польського культурного поля, яке традиційно було найпліднішим ґрунтом для розвитку ідей романтизму й творення ідеальних образів звитяжних, справедливих, безкорисливих й сповнених шляхетних чеснот героїв. В середовищі цього шляхетського кола поляків-українофілів (зокрема Вацлава Ржевуського, Яна Комарницького, Тимоша Падурри) ще на межі 20-х – 30-х років XIX ст. була започаткована прижиттєва ідеалізація ватажка подільських розбійників шляхом творення та поширення пісень знаменитого “кармалюцького” циклу: «Повернувся, я з Сибіру» та «Ой, Кармелюче, по світу ходиш».

Саме ці літературні твори згодом вплинули на формування позитивного уявлення про Устима Карманюка, а також дали поштовх до подальшого творення як прозової, так і пісенної (переважно контамінаційної) фольклорної Кармалюкіани. Особливо активно проходив цей процес в районах, віддалених від місць безпосередніх дій ватажка та його спільників. У радянські часи «кармалюківський міф» став наслідком індивідуальної та колективної свідомої творчості письменників, істориків, фольклористів та краєзнавців, який не мав практично жодного відношення до реального Карманюка, складаючись з вигаданих і неодмінних тез – «народний месник», «1000 нападів на поміщицькі маєтки», «20-тисячна селянська армія» і т.п. Радянські ідеологи старанно ліпили з грабіжника світлу особистість, гідну наслідування. Принагідно нагадаємо, що 20 тисяч спільників уперше з’явилися в праці Й.Ролле, але зовсім не на означення кількості причетних до карманюківців селян: у польського історика мова йшла про втрати населення Поділля від масових втеч

та переселень на інші землі [1, 238; 2, 560]. Однак вже в пізніший час, з 1930-х рр., у радянській історіографії наведена Й.Ролле цифра з підміною її змісту була використана як неспростовний доказ на користь тверджень про «широкий антикріпосницький селянський рух», очолюваний Устимом Карманюком [3, 38; 4, 20; 5, 115]. Таким чином був сформований історичний міф про У. Карманюка, який до нашого часу став складовою частиною національного міфу. На наше переконання, ідеалізований образ У. Карманюка є далеким від реального подільського розбійника, який постає з автентичних і значною мірою вірогідних документальних джерел та певної частини фольклору.

Історична постать Устима Карманюка залишила по собі тисячі аркушів слідчо-судових документів, десятки переказів, легенд та згадок у пам'яті населення Поділля й, зокрема на теренах сучасної Дунаєвеччини, поселення якої на той час входили переважно до складу Ушицького і Кам'янецького повітів Подільської губернії. Фольклорні твори про ватажка розбійників на теренах сучасної Дунаєвеччини почали записувати лише з 20-30-х рр. ХХ ст. Поряд із піснями тут записувалися деякі зразки прозових творів, зокрема в м. Дунаївцях, с. Яцківцях і Гуті Яцковецькій, Михайлівці та Тинній [6, 76, 99 ; 7, 277].

Така поетизація дій У. Карманюка і наділення його рисами своєрідного «українського Робін Гуда», який справедливо розподіляв усе награване, суперечить даним писемних джерел, а також логіці життя поза законом. Чи був насправді Устим Карманюк «філантропом» свого часу? Судові акти зберегли для нас лише єдину згадку про подібного роду вчинок ватажка: схоплений 16 червня 1827 р. у Кальній Деражні людьми пана Янчевського Карманюк на питання про грабовані речі та гроші відповів, що речей ніяких немає, а сім рублів віддав зустрічній бідній людині [7, 108]. Маємо й кілька переказів людей, які, посилаючись на розповіді своїх батьків та дідів, оповідали, як Карманюк під впливом раптової зміни настрою міг винагородити їхніх предків певною сумою, хоча спочатку примушував їх боятися за своє життя. Є й згадки в народних оповіданнях про те, як Устим міг подати перестрінутій у лісі бідній

вдові трохи грошей на дарунки для дітей, якщо вона поштиво привіталася. Натомість, з тих же оповідань дізнаємося, що іншу жінку, яка не побоялася висловити ватажкові свою думку про його заняття, він міг «підкувати», безжально наказавши своїм хлопцям забити безневинній жінці в босі п'яти кілька цвяхів, якими підбивали чоботи. Зокрема, на Дунаєвеччині записана розповідь про «підкування» жінки на прізвисько Воскобойчиха [7, 281].

Характерно, що такі перекази не були лише плодом фантазії оповідачів. Серед речей убитого Карманюка знайдено мішечок із цвяхами до чобіт, що й було зафіксовано у протоколі. Окрім того, Сергій Якимович, який відвідав у 1925 р. осередок останнього періоду діяльності Устима Карманюка – с.Шляхові Каричинці (тепер с.Волоське Деражнянського району Хмельницької області) - від селян чув розповіді про те, як ватажок розбійників «підковував», а то й гвалтував їх матерів чи бабусь [8, 60-61].

Серед численних тверджень, які зустрічаються в деяких літературно-краєзнавчих творах і мають безпосереднє відношення до Дунаєвеччини, побутує думка про ймовірне близьке знайомство між двома знаковими постатями в історії Поділля: Устимом Карманюком (Кармалюком, Кармелюком) та сином відомого подільського реформатора Ігнатія Сцибора-Мархоцького Каролем. Нагадаємо, що подібне висловлюється переважно в художньо-публіцистичних творах, зокрема, у двох історичних повістях сучасного письменника з Хмельниччини В.Сутковецького [9; 10]. Розповідаючи про намагання російської влади знайти привід, щоб покарати родину Мархоцьких за вільнодумство, автор стверджує, що причиною арешту і подальшого заслання Кароля Мархоцького стала знахідка у підвалах біля села Мала Побіанка, де зберігалися продуктові запаси, значного складу зброї, до якої безпосереднє відношення мав «ватажок селянських заворушень» Устим Карманюк. Дану думку автор наводить без будь-якої згадки про джерело, з якого взята така інформація, тим самим, свідомо чи ненавмисно, вводячи читачів в оману. І хоч у наступному творі В.Сутковецький вже досить обережніше говорить про ймовірність зв'язку між арештом К.Мархоцького і

його стосунки з У.Карманюком, вживаючи епітет «нібито», проте ця непідтверджена думка набула певного поширення в краєзнавчій літературі, як-от в нарисі краєзнавця С.Гандзюка, присвяченого історії села Отрокова [11, с.24-25].

Питання можливого знайомства, а тим паче співучасті згаданих осіб у польському повстанні 1830-1831 років є, безперечно, важливим при вивченні життя та діяльності обох постатей, проте воно потребує серйозного наукового вивчення і документального підтвердження. Разом із тим слід зазначити: якщо участь Кароля Мархоцького в Листопадовому повстанні жодного сумніву не викликає і підтверджується науковими дослідженнями та писемними джерелами, то твердження про будь-які можливі приязні відносини, а тим більше про його співучасть з легендарним подільським розбійником, викликає значний скепсис.

До останнього часу думка про спробу поляків залучити відомого подільського розбійника до Листопадового повстання 1830 року чи не вперше, наскільки відомо, з'явилася в історичному романі українського письменника Миколи Тарнавського «Зовуть мене розбійником» («Жовтень», 1989, №№ 11, 12), присвяченому ремінісценціям автора про третю втечу Устима Карманюка з Сибірської каторги та обставинам його чергового арешту. Мова, серед іншого, йде про невдачу спробу поміщика-поляка села Нової Синяви Беліовського вмовити У.Карманюка до участі у польському повстанні. Проте архівні документи не лише не підтверджують, а, навпаки, спростовують співучасть У.Карманюка у боротьбі за відновлення польської державності. Так, зокрема, вже перебуваючи під арештом у Літині, У.Карманюк через служителів в'язниці намагався шантажувати Беліовського, щоб останній передав у хлібині хоча б шість рублів сріблом, за що обіцяв більше не турбувати поміщика, а в разі невиконання даного прохання обіцяв неодмінно ще раз завітати в Нову Синявку для зустрічі із ним. Крім того, ще понад 20 селян, які супроводжували Карманюка до Літинської в'язниці, також підтверджували інформацію про згадану вимогу ватажка розбійників до Беліовського. Тобто в даному випадку

маємо один з фактів своєрідного шантажу з метою отримання відкупного за ненапад.

Як вдалося з'ясувати з архівних документів, У.Карманюк після третьої втечі з Сибірської каторги вже з грудня 1829 року знаходився на Поділлі, де під прізвиськом «Головатий» перебував у містечках Ворошилівці (Вінницький повіт), Кальній Деражні (Летичівський повіт) та у Балті. При цьому найчастіше його бачили на ярмарках разом з місцевими євреями-торгівцями, з якими, як відомо, Карманюк та його спільники в процесі своєї розбійницької діяльності мали взаємовигідні стосунки[13, 145; 14, 164]. Нагадаємо, що саме євреям-торгівцям реалізовувалася лєвова частка краденого і награтованого ватагою У.Карманюка майна, худоби і матеріальних цінностей. Поряд із тим відомо, що Карманюк ще у 1826-1827 рр., а згодом і в 1832-1835 рр. мав взаємини із представниками польської шляхти, зокрема Антонієм Чарномським, сином чиновника 6 рангу (титул колезького радника згідно «Табелю про ранги») з Ямпільського повіту, з яким та ватагою його дворових селян спільно займалися крадіжками коней на теренах Ушицького повіту [7, 167; 14, 135].

Крім того, однією з особливостей слідчої процедури тодішньої судової системи Російської імперії було те, що до допитів залучалися усі особи, про яких якимось чином згадувалося у показаннях підозрюваних, свідченнях потерпілих та очевидців. Тобто, коли певна особа згадувалася у показаннях когось з допитуваних, його неодмінно викликали на допит, незалежно від станової чи майнової приналежності. При цьому навіть якби така особа і не була причетна до ватаги У.Карманюка, її усе одно допитали б у справі, а, отже, про неї відклалася б певна інформація. Тобто, якби прізвище Мархоцького хоч раз згадалося ким-небудь під час слідства, його неодмінно викликали б для допиту, і інформація про це була б у матеріалах справи. Отож можна припустити, що кримінальний характер дій У.Карманюка та його спільників, які в дійсності полягали у вимаганнях, крадіжках, пограбуваннях, розбійних нападах із застосуванням фізичного насильства стосовно жертв, що іноді призводило й до їх вбивств, вряд чи міг схилити К. Мархоцького до співпраці з

розбійником.

Зазначимо, що документів про намагання поляків схилити ватажка до участі у повстанні 1830-1831 рр. нами не виявлено ні в тематичних збірках документів, присвячених постаті У.Карманюка [7; 12; 13], ні навіть у фондах архівосховищ України та Росії, де зберігаються справи. Тому зі всією відповідальністю можна стверджувати, що жодної згадки про взаємини з Каролем Сцибор-Мархоцьким, як і в цілому з представниками цієї родини, не існує, а, отже, говорити про існування будь-яких стосунків між ними немає підстав.

Усе вище згадане засвідчує хибність абсолютної довіри до художніх творів як до вірогідних історичних джерел, враховуючи, що будь-який твір, навіть історичний, передбачає авторську вигадку, яка покликана сприяти поживленню сюжету. Утім, якщо авторська фантазія може бути прийнятною і не суперечить жанру художнього твору, то її існування в науковій праці є недопустимою. Дана проблема вимагає від краєзнавчих праць відповідальнішого ставлення до тверджень, що в них наводяться, підвищення ступеню доказовості й надання виключного пріоритету даним писемних джерел.

Разом із тим слідчо-судові документи містять певну інформацію про короткочасне перебування У.Карманюка на теренах Ушицького повіту і, зокрема, в Дунаївцях. Так, з протоколу допиту ватажка у Літинському земському суді від 24.03.1822 р. стає відомо, що за два тижні до арешту він перебував у Дунаївцях, де відбулося знайомство з дезертиром Йосипом Майданюком, з яким за кілька діб потому здійснено два резонансних розбійних напади у Літинському повіті на помешкання дрібного шляхтича П.Опаловського (с.Майдан-Головчинецький) та селянина Л.Базилицького (с. Вівсяники) [14, 129-130].

Проте більш триваліші дії Карманюка на теренах тодішнього Ушицького повіту та, ймовірно, Дунаєвщини пов'язані з 1826-1827 роками. Після другої втечі з Сибіру, як видно з показань У.Карманюка, він, діставшись Поділля

улітку 1825 р., переховувався в євреїв Юдки з Луки - Новокостянтинівської Літинського повіту і Мордки з Вовковинець Летичівського повіту. За надання притулку першому привів чотири воли, взяті на полі, а другому приніс деякі речі (лисячу шубу, полотно, мотки вовни та ін.), викрадені в с. Овсяниках в шляхтича Хмелевського [5, с.93; 16, арк. 12 зв.]. Під час однієї з чергових «відлучок» в містечку Віньківці Ушицького повіту відбулося знайомство зі вже згадуваним шляхтичем Анастасієм Чарномським, з яким спільно займались крадіжками та реалізацією коней. Тим самим «промислом» займався У.Карманюк і з іншим шляхтичем — Яном Глембоцьким з міста Снитівки Летичівського повіту, з яким познайомився, коли порвав стосунки з Чарномським [15, 13]. Щоправда, жодних точних даних про конкретні поселення, в яких відбувалися крадіжки, в документах немає.

Насправді з середини 20-х років XIX ст. У. Карманюк остаточно сформувався як непересічна особистість карного світу. Він став незаперечним лідером в колі «побратимів по ремеслу», безкомпромісним у стосунках з оточуючими, його вчинки – рішучими, сміливими, навіть зухвалими. Відповідно, дещо змінилася і тактика дій керованих ним спільників. Порівняно з попереднім періодом, збільшується кількість безпосередніх співучасників Карманюка, більш гучними стають справи, дещо розширюється їх територіальна локалізація. Розслідування найбільш резонансних злочинів ватаги У. Карманюка тривало до 1844 року, а рішення по окремих з них тривало аж до 1861 року.

Виникнення та тривале існування на заході Подільської губернії соціального феномену, пов'язаного з іменем Устима Карманюка, зумовлене багатьма чинниками, пріоритетними серед яких, безумовно, є не лише соціально-економічні та політичні (кріпацтво, рекрутчина тощо), але суттєво-значиму роль відігравали причини суб'єктивного, особистісно-психологічного характеру (обставини життя, потреба в засобах існування, бажання легкого збагачення тощо), а також особливості ландшафтно-географічних умов регіону безпосередніх дій (наявність лісів, ярів, віддалених хуторів, в яких можна було

сховатися від обшуків та облав).

Ватага У.Карманюка за соціальним, майновим, етнічним (останнє в офіційних документах замінене конфесійною приналежністю) складом була неоднорідною. На різних етапах до її складу входили особи, які за соціальним походженням належали до селян, шляхти, міщан і духовенства. Однак за соціальним статусом переважають декласовані маргінальні особи (дезертири, втікачі з місць позбавлення волі, місцеві крадії, п'яниці тощо), більшість яких, втративши соціальні зв'язки, об'єднувалися з У. Карманюком, переслідуючи власні корисливі цілі. Саме вони протягом 1813-1835 рр. відігравали провідну роль й складали найближче оточення ватажка. Обов'язковою умовою залучення новачків була наявність в них попереднього досвіду відповідної діяльності або й судимості чи перебування під слідством. Нерідко знайомство в ув'язненні з У. Карманюком та представниками його найближчого оточення відіграло вирішальну роль в їх подальшій співучасті.

Що стосується кількісного складу ватаги У. Карманюка, то спостерігаємо певне збільшення: якщо протягом 1813-1822 рр. безпосередніх співучасників було лише 13 (причому, ті чи інші вчинки здійснювалися групою по 3-4 чоловіки), то вже в 1825-1827 рр. маємо 26 осіб, а в 1830-1835 рр. — близько 50 (деякі напади нараховують до 10 учасників).

З'ясовуючи питання територіальної локалізації дій ватаги У.Карманюка, помічаємо певне її розширення: на початковому етапі - лише кілька сіл Літинського та Лeticівського повітів, згодом центр залишається тут, а охоплюються окремі населені пункти Могилівського, Ушицького, Ямпільського, Вінницького і Брацлавського повітів Подільської губернії. Разом з цим спостерігаються поодинокі випадки своєрідних рейдів на південь Волинської (Житомирський повіт) та Київської (Бердичівський повіт) губерній та в Бессарабію, які пов'язані виключно з крадіжками та реалізацією худоби. Проте Лeticівський повіт, і особливо терени сучасної Деражнянщини, протягом всього часу з березня 1813 аж до загибелі У.Карманюка 10 жовтня 1835 року залишалися районом безпосередніх і найактивніших дій

подільського розбійника та його спільників.

Дії ватажка та його співучасників не мали чіткої соціальної мотивації, носили кримінальний характер і полягали у вимаганнях, крадіжках, пограбуваннях, розбійних нападах, іноді й у вбивствах тощо. Це було виявом низької культури, люмпенізації свідомості деяких представників різних станів суспільства. Найбільшого поширення набули крадіжки худоби, продуктів харчування, одягу, хатніх речей, які в силу прихованого характеру та легкості їх здійснення давали можливість уникати відповідальності та мати засоби існування. Разом з тим відзначаються сталістю грабунки та розбійні напади, метою яких було заволодіння майном та грошима жертв за їх присутності. Усе відібране розподілялося між співучасниками; частка здобичі кожного залежала від виконуваних ним функцій. Значна частина експропрійованого майна в подальшому реалізовувалася в корчмах, перекупникам краденого, іншим особам. В окремих випадках речі віддавалися як своєрідна платня за надання певних послуг (переховування членів ватаги, реалізація краденого майна, постачання продуктами харчування, приховування від влади фактів зустрічей з членами ватаги тощо).

Серед жертв карманюківців в 1813-1822 рр. – переважно селяни (24 випадки, з яких 15 припадає на крадіжки, 6 – на розбійні напади і по одному – на підпал, вбивство та гвалтування). Характерно, що на всі інші соціальні групи припадає лише 11 випадків активних дій: 2 крадіжки і 2 розбійні напади щодо міщан-торговців, 3 крадіжки, 1 розбійний напад і 2 підпали щодо представників шляхти та 1 крадіжка щодо представника духівництва. За нашими підрахунками, в період найвищого піднесення розбійницької діяльності У.Карманюка (1825-1835 рр.), мав місце 31 випадок активних дій щодо представників селянства (1 вбивство, 6 розбійних нападів, 24 крадіжки); міщан-торговців – 17 випадків (1 колективне вбивство, 13 розбійних нападів і грабунків, 3 крадіжки); представників шляхти, включаючи службову, чиншову, посесійну, і поміщиків – 22 випадки (1 вбивство, 5 розбійних нападів, 16 крадіжок), а також 4 крадіжки щодо представників духовенства (римо-

католицьке, греко-католицьке і православне). Крім цього виявлено 12 крадіжок худоби (переважно коней), скоєних стосовно невідомих осіб або, за термінологією слідчо-судової документації, “з підніжного корму”.

На підставі вивчення формально-кількісних даних можна зробити висновок, що активні дії карманюківців щодо представників привілейованого стану шляхти лише в період з 1825 по 1835 рр. набули більш сталого, хоч нерідко стихійного і далеко не безкомпромісного характеру. До того ж жертвами, як правило, ставали представники чиншової і службової шляхти. Однак тут переважає прихована форма дій – крадіжки, що обумовлено, передусім, не стільки майновими пріоритетами карманюківців, скільки легкістю отримання здобичі та порівняною безкарністю за скоєне. Очевидно, саме цим може пояснюватись переважання більш активних дій щодо представників міщан-купців та селянства, які в правовому та соціальному плані були менш захищеними.

Список використаних джерел та літератури:

1. D-r Antoni J. (Rolle) Opryszek. Opowieść zdarzeń prawdziwych //Antonij I. Gawedy z przeszłości. –Lwow, 1879. –Т.1. –S.133-238.
2. Ролле А. Кармелюк //Киевская Старина (далі – КС). –1886. – №3. – С.495-560.
3. Хвиля А. Устим Кармалюк: До 100-ліття з дня смерті. / А. Хвиля – Х., 1936. – 125 с.
4. Гуржій І.О. Народний герой – Устим Кармалюк. – К., 1950. – 24 с.
5. Гуржій І.О. Боротьба селян і робітників України проти феодально-кріпосницького гніту (з 80-х р. ХУІІ ст. до 1958 р.) – К., 1958. –168 с.
6. Народ про Кармалюка: зб. фольклорних творів /упоряд. В.І. Тищенко. – К., 1961. – 276 с.
7. Устим Кармалюк: зб. док. / упор. Є.Черкаська, І.Єрофеев; за ред. К. Гуслистого і П. Лаврова. – К., 1948. – 344 с.
8. Якимович С. На місцях останніх днів Кармалюка // Україна.– 1928.– №1. – С.59–66.
9. Сутковецький В.О. Віск і криця: історична повість. – Хмельницький: Облполіграфвидав, 1990.
10. Сутковецький В.О. Таємниця старого майстра: історична повість. – Хмельницький, 1994.
11. Гандзюк С.В. Село Отроків. До кращого життя. – Отроків, 2006.
12. Крестьянское движение в России в 1826-1849 г.г.: сб. док./ ред. Дружинин М.Н. –М., 1961. – 984 с.
13. Селянський рух на Україні. 1826-1849р.р.: зб. док. і матер. – К., 1985. –504 с.
14. Дячок В.В. Устим Карманюк(Кармалюк) та соціальне розбійництво у світлі документальних джерел // Наукові записки: зб. праць молодих вчених та аспірантів Ін-ту укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. – К. – Хмельницький, 2002. – Т.8. – Ч.І. – С. 120-160.
15. Державний архів Хмельницької області, ф. 197, оп. 2, спр. 217, т.1.

В.М. Островий,
м. Хмельницький

З історії життя німецьких колоністів на Поділлі

У статті розповідається про репресії радянських карних органів щодомешканця м. Дунаївців Густава Августовича Бухгольца, німця за національністю, у 1937-1940 рр.

Ключові слова: Г. А. Бухгольц, Поділля, м. Дунаївці, німецькі колоністи, репресії.

Історія сім'ї Бухгольців в містечку Дунаївці, почалася ще в першій половині XIX століття. Тоді багато сімей німецьких колоністів – сукнярів поселилисьна запрошення господарів Дунаївців Красинських. Вони чимало зробили для розвитку економіки краю. Наприкінці XIX століття близько 40 дунаєвецьких суконних фабрик належали німцям і в середньому при 500 постійних працівниках щорічно виробляли сукна і трикону на суму понад 1 млн. крб.

Бухгольц Густав Августович народився 13 листопада 1897 р. у німецькій робітничій родині в м. Дунаївці. Його дід прибув у Дунаївці ще 1845 року, виробляв сукно [1, арк. 278].

Густав Бухгольц з 1912 р. по 1915 р. працював учнем слюсаря на механічному заводі в м. Дунаївці. 1915 року, під час Першої світової війни, на підставі прийнятих законів від 2 лютого та 13 листопада 1915 р., в яких передбачалося німецьким підданам виїхати за межі Російської імперії, батьки із сестрами були вислані за межі країни, а 17-річного Густава вивезли вглиб Росії, до м. Астрахань. Після лютневої революції 1917 р. він прибув у м. Саратов, працював там до квітня 1918 р. У травні того року повернувся в Дунаївці. Влаштувався на суконну фабрику, працював слюсарем до 3 вересня 1937 р. За 19 років роботи на фабриці Г. Бухгольц не отримав жодногозауваження. Навпаки, за сумлінну працю його неодноразово преміювали сукном та грішми.

Хворіючи багато років на екзему, 1931 р. Г. Бухгольц за рекомендацією лікарів та з дозволу органів влади відвідав Німеччину. Це було можливим, оскільки Г. Бухгольц залишався німецькими підданим. Статус іноземця унеможлилював спроби влади націоналізувати будинок Г. Бухгольця. На історичній батьківщині він прожив всього два місяці в Берліні у брата Оскара, теслі за фахом. Повністю одужавши, 15 вересня 1931 р. повернувся додому. Дружина Г. Бухгольця, уроджена Яккерт Ірма Омелянівна, 1908 р. н., технік при рентгенкабінеті, була підданою СРСР. Відчуваючи небезпеку, яка загрожувала родині, 1936 року Г. Бухгольц відвідав німецького консула в Києві з метою отримати німецький паспорт для дружини. Однак для цього необхідно було відмовитися від радянського громадянства з відповідною публікацією в газеті. Очевидно таке оголошення в ті часи було складноопублікувати [2, арк. 74]. Етнічна приналежність, відвідини родичів у Німеччині не могли пройти без наслідків для сімейства Бухгольців, які перебували під пильним оком органів держбезпеки.

Вже 3 вересня 1937 р. директор фабрики Сілкін (репресований 1939 р.) викликав Г. Бухгольця у свій кабінет та наказав написати заяву про звільнення. Аргумент був простий: „Так треба! Менше розмовляйте!” [2, арк. 39].

Через місяць, 5-го жовтня, Г. Бухгольц був заарештований Кам'янець-Подільським НКВС та ув'язнений [2, арк. 39]. 20 жовтня йому пред'явлено обвинувачення за ст. 17-54-9, 54-10-2, 54-11 КК УСРР [2, арк. 11]. 1 грудня слідчі несподівано з'ясували, що по даній справі проходять учасники антирадянської фашистської групи: О. Стрезе, Ф. Демолер, К. Брізе, Ю. Яккерт, Ф. Ян Фердинанд, К. Штайн. Їм пощастило, бо всі вони, як німецькі піддані, були раніше вислані за межі СРСР. Менше пощастило радянським підданим К. Циндлеру, А. Лельбаху, Яну Фридріху та П.А. Юркову. По відношенню до них, як членів контрреволюційної есерівської, диверсійно-терористичної організації, слідство вирішило провести додаткові слідчі дії [2, арк. 12]. Розуміючи, що доказова база проти Г. Бухгольця досить слабка, а у визначений термін потрібні зізнання слідчі вибити не встигнуть, вже 20 листопада вони направили

клопотання перед ЦВК СРСР про подовження терміну перебування під вартою підслідного з 5 грудня 1937 р. до 5 січня 1938 р. «в цілях розгортання слідства по справі» [2, арк. 12а]. Однак і цього часу не вистачило. Наступне клопотання за підписом заступника начальника УНКВС по Кам'янець-Подільській області капітана Держбезпеки Крутовавже порушено перед Президією Верховної Ради СРСР строком ще на два місяця [2, арк. 12б]. Потім ще раз. За час слідства таких клопотань було чотири [2, 12в-12г]. І нарешті, як свідчать протоколи допиту, підслідний Г. Бухгольц та інші фігуранти в справі почали давати „потрібні свідчення”. Під тиском слідчих Г. Бухгольц визнав причетність до групи фашистсько-налаштованих німців, проведення активної антирадянської агітації серед громадян СРСР, вихваляння фашистської Німеччини [2, арк. 13].

За сценарієм слідства всі вище перераховані німці входили до вигаданої організації. Їх антирадянська діяльність полягала в тому, що 1930 року, перед початком молебну в кірсі, Ф. Демолер виступив з критикою радянської влади, закликав німців не вірити більшовикам, говорив, що радянський уряд складається з євреїв, а там, де євреї, порядку ніколи не буде. Перед від'їздом 1934 р. до Німеччини Ф. Демолер проводив антирадянську агітацію серед німців, закликав зневажати радянську владу [2, арк. 14]. Г. Бухгольц посвідчив, що своє перебування на історичній батьківщині 1931 року використав для антирадянської агітації на фабриці та вихвалянні життя робітників в Німеччині.

З метою отримання грошової допомоги від німецького консульства (так званої „Гітлерівської допомоги”) Ф. Демолер збирав списки місцевих німців. За сприяння Г. Бухгольця громадяни СРСР Краузе та Мецлер отримали продуктові посилки та грошову допомогу з Німеччини в розмірі 9,5 марок [2, арк. 15]. Крім того місцеві німці придбали радіоприймач, за допомогою якого слухали передачі антирадянського характеру з Берліну, а їх зміст поширювали між робітниками фабрики в цілях агітації.

Г. Бухгольцу було висунуто звинувачення в причетності до фашистської, есерівської, контрреволюційної, терористично-диверсійної організації, в яку він нібито був завербований 1935 р. завідуючим гаражем „Союзтрансу” м. Дунаївці

П.А. Юрковим [2, арк. 53]. За завданням П.А. Юркова він нібито повинен був вивести з ладу парову машину суконної фабрики потужністю 450 к. с. Вислухавши обвинувачення, Г. Бухгольц заявив, що це – брехливий наклеп. Слідчий Климовський на те відреагував нецензурними викриками, залякував розстрілом [2, арк. 39]. Слідство „з’ясувало”, що контрреволюційна організація ставила своїм завданням повалення радянської влади збройним шляхом та відновлення капіталізму в СРСР. А Г. Бухгольц крім антирадянської агітації готував диверсійний акт на фабриці – виведення з ладу електростанції. Однак внаслідок арешту керівника організації диверсію не було здійснено. Пізніше у касаційній скарзі Г. Бухгольц переконливо спростував його висновки [2, арк. 40 зв.]. 23 грудня 1937 р. слідчий прийшов до висновку, що Г. Бухгольц підлягає суду Військового Трибуналу Київського Військового Округу [2, арк. 55].

Судове засідання Трибуналу в справі Г. Бухгольца відбулося 19-20 липня 1938 р. у м. Дніпропетровську. Г. Бухгольц під час суду рішуче відкинув пред’явлені звинувачення, розповів на суді про тиск слідчих Крюченка, Климовського і Коломойця [2, арк. 41]. Однак Військовий Трибунал КВО визнав підсудного повністю винним і засудив його до вищої міри покарання – розстрілу з конфіскацією всього особистого майна. Після цього засудженого відвели до сусіднього приміщення комендатури. Через декілька хвилин зайшов слідчий Крюченко, вдарив Г. Бухгольца кулаком, пояснюючи: „Це тобі за добру поведінку на суді!” [2, арк. 41]. Через годину засудженого відвезли до в’язниці та розмістили в камері смертників. Ввечері арештанта відвезли до відділу НКВС. Слідчий Крюченко знову зажадав негайних зізнань від Г. Бухгольца в шпигунській діяльності. На що підслідний відповів, що він взагалі не в стані розмовляти після оголошення вироку. Тоді два наглядачі за наказом слідчого відвели Г. Бухгольца до підвалу, де катували, вимагаючи зізнання. Однак Г. Бухгольц не зізнавався і його скривавленого доставили до камери.

14 жовтня 1938 р. Військова Колегія Верховного Суду постановила замінити розстріл позбавленням свободи з утриманням у в’язниці терміном на 25 років [2, арк. 3].

22 липня 1939 р. під час перебування у Дніпропетровській обласній в'язниці Г. Бухгольц подав скаргу до Президії Верховної Ради СРСР, в якій детально описав знущання слідчих та методи вибивання потрібних показів. Разом з тим Г. Бухгольц просив повернути його і дружину, заарештовану в першій половині лютого, та дітей, залишених без батьківської опіки, до життя та чесної праці [2, арк. 41 зв.].

5 лютого 1940 р. Пленум Верховного Суду СРСР постановив: „Вважати недоцільним застосовувати до Г. Бухгольця тюремне ув'язнення, а замінити його на виселення за межі СРСР” [2, арк. 37]. Очевидно не скарга вплинула на рішення репресивних органів щодо Г. Бухгольця. По-перше, він відкидав усі звинувачення. Крім того, він був підданим Німеччини. Оскільки 1939 року у відносинах між Німеччиною та СРСР окреслилось „потепління” й були встановлені дружні відносини, то саме велика політика стала фактором порятунку сім'ї Бухгольців. На жаль, подальша доля Бухгольця Густава Августовича невідома. Встановлено лише факт його реабілітації у травні 1995 р.

Використані джерела :

1. Держархів Хмельницької області, ф.р. 228, оп. 1, спр. 3422. Відомості про іноземців які проживають в Ушицькому повіті, друга половина 1862 р.
2. Архів Управління Служби безпеки України в Хмельницькій області, спр. П – 29425.

Л.П.Валяровська,
м. Кам'янець-Подільський

Розвиток цехового ремесла на Поділлі

У статті подається генезис цехового виробництва на Поділлі, побуту, традицій та обрядів ремісників.

Ключові слова: ремісник, статут, грамоти, цехи, цехмістер.

Важливу роль в економічному житті міст і містечок Подільського воєводства у XVII-XVIII ст. відігравало ремісниче виробництво, нерозривно зв'язане з цеховою організацією. Дослідники стверджують, що цехи були як

формою організації виробництва, їх реалізації, так ізасобом усунення конкуренції з боку сільського та іногороднього ремісничого населення, збереження монополії на виготовлення і продаж[4, с. 22]. На Поділлі одним з найбільших центрів розвитку ремесла був Кам'янець. Найдавніша писемна згадка про один з кам'янецьких цехів (різницький) відноситься до 1467 р., а королівський привілей на юридичне функціонування він отримав 1484 року [4, с. 92].

1535 року цех кам'янецьких ткачів відправив своїх представників Яна Вайна і Симона Щотку з листом – клопотанням до львівського ткацького цеху для отримання копії статуту. Після довготривалих переговорів посланці отримали документ. Доречно зауважити, що статuti дуже часто переписувались і запозичувались. Відомо, що кам'янецький ткацький цех користувався грамотою, виданою польським королем Сигізмундом II 1553 року, яка підтверджувала його рівноправ'я з ремісниками інших цехів, оскільки були випадки, коли на загальних міських зібраннях до ткачів ставились зневажливо, принижували, вважали нерівноправними жителями міста [1, с. 92-94].

Документи стверджують, що ремесло розвивалось і в подільському містечку Дунаївці. Перша згадка про це містечко відноситься до 1403р. Саме в цей час воно входило в реєстр димів і являло собою значне поселення, яке нараховувало 72 дими. У Дунаївцях діяв домініканський монастир. За податковими списками 1460 року Дунаївці були серед поселень, з яких кам'янецький біскуп мав право збирати податок. У 16ст. Дунаївці дістались магнатам Гербуртам. 1592 року король Сигізмунд III надав власниці міста привілей, за яким Дунаївці числились містечком та іменувались Дунайгородом. 1605 року король вдруге надав привілей, але на цей раз новому володарю Михайлу Станіславському, в якому Дунайгороду підтверджувалося магдебурзьке право, затверджено печатку магістрату, для розвитку торгівлі дозволялись щотижневі базари і кілька ярмарків на рік, дано право на організацію цехів. Записи в цехових книгах доводять, що існувала виборність

керівництва цеху. Таку Дунаївцях вибори цехмістра проводились кожного року [4, с.58].

Статут шевців передбачав спеціалізацію й створення цеху шевців духівницького одягу, цеху, який ставив підкладку, цехів майстрів жіночого і чоловічого одягу. Подібне розмежування спостерігалось в цехах, пов'язаних з металообробкою. Майстри одного виготовляли виключно олов'яний посуд, другого – котли, третього – бляшані вироби, четвертого – вироби з жовтої міді, п'ятого – вироби з дорогоцінних металів[5,с.19].Цеховий суд розглядав різні справи і не був безкоштовним. У виробах неодноразово зазначалося,що засуджений обов'язково сплачував усі судові витрати [3, с.109]. З цехової книги дізнаємося про структуру цеху, його управління, діяльність, про роль цехів в економічному житті краю[5, с.18]. Цехова організація захищала інтереси своїх ремісників, оскільки постійно виникали суперечки між цеховими і не цеховими ремісниками, висока кваліфікація та більш якісна продукція яких створювала вагому конкуренцію. Тому цеховим статутом встановлювалися жорсткі правила для не цехових майстрів. Їм заборонялося селитися в місті, вони не мали права реалізовувати свої товари без дозволу цеху, а також мали внести до цехової каси мито, щоб продати свої товари на ярмарку. Якщо ці правила порушувались, то весь товар конфісковувався. На цехових ремісників накладалися церковні обов'язки. При пануючому католицькому віросповіданню, кожен цех мав свій костел чи капличку, на користь якої збирались цехові збори та штрафи. Зазвичай, штрафи виплачувались воском.

Як окремий соціальний організм, цех жив своїм життям, організації і форми якого зумовлювалися відповідним статусом. Кожен цех мав певну соціальну структуру і складався з трьох категорій працівників – майстрів, підмайстрів і учнів, на чолі цеху стояли цехмістри, які обирались членами цеху, “скриньові брати”, які відповідали за цехову книгу. У ній записували видатки і прибутки цеху. Посадовими особами цеху були так звані “столові брати”, які мали допомагати цехмістру в суді, стежити за виконанням його рішень, спостерігати в церкві чи костелі за “братськими свічками”. Майстрам і

підмайстрам заборонялося грати в шашки, карти і кості, за таку провину накладався штраф [6, с.34].

Ремісників на цехові збори скликав цеховий посланець. При цьому він за давнім звичаєм він пред'являв кожному реміснику цеху цешку – братський знак, який символізував спеціалізацію цеху. Цехове зібрання проходило в “братському домі”, і, як правило, починалось о 13 годині. Згідно з цеховим статутом о 12годині старші майстри ставили на стіл закриту скриньку, де зберігалися привілеї та королівські грамоти, статут цеху та гроші. У такому вигляді скринька стояла до 13 години. Це був час приходу всіх майстрів на зібрання. Хто запізнювався, той не мав права приймати участі в зборах, а якщо порушували це правило, то платили штраф у подвійному розмірі [5, с.239]. Відкривав і вів збори цехмістр. При вступі до цеху ремісники робили вагомий внесок – 74 злотих і не менше, як на 50 злотих братчик зобов'язаний був організувати обідню трапезу [1, с. 2].

Майстер не мав права брати в науку більше одного хлопчика. Щоб стати учнем, хлопчик мав надати свідоцтво про походження від законного шлюбу та документ про те, що він належить до міщанського стану. Питання про вступ до цеху вирішувалося на цехових зборах. Майстер зобов'язувався навчити учня ремеслу, навчання тривало від 3 до 5 років, на час навчання давав учневі одяг, а учень за навчання мав платити майстрові по 2 гривні в рік [1, с.2]. За всіма цеховиками слідкували “столові братчики”. Вони стежили, щоб ніхто не залишав засідання до його закінчення. Штраф сплачувався за відсутність на зборах без поважної причини, категорично заборонялося приходити зі зброєю, перебивати оратора та спиратися на стіл.

Таким чином, друга половина XVIII ст. в історії розвитку ремісничого виробництва міст і містечок Подільського воєводства – це період, коли в середовищі цехових організацій зібралася маса протиріч, які гальмували подальший розвиток виробничої діяльності. Цехи знаходились у постійній ворожнечі з позацеховими ремісниками, всередині цеху йшла постійна

боротьба майстрів з учнями, що гальмувало розвиток економіки Подільського краю.

Список використаної літератури:

1. АЮЗР. – К., 1869. – Т. 1, ч. V.
2. Брянцева Т.П. Характерні риси розвитку міст Поділля у XVIIIст. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 167 с.
3. Гаркавець О. Вірмено-кипчацькі рукописи в Україні, Вірменії, Росії: каталог. – К.: Українознавство, 1993. – 328 с.
4. Петров М.Б. Кам'янецьке ремесло XVI – першої половини XIX ст. у науковому доробку П.В. Клименка // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету: іст. науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т. 5. – 420 с.
5. Сіцінський Ю. Матеріали до історії цехів. – К., 1895. – 241 с.
6. Трубочанінов С.В. Плоскирівське староство у др. пол. XVII–XVIIIст. – Хмельницький, 1993. – 185 с.

В.А. Захар'єв,
м. Хмельницький

Заповіт Ігнація Сцібор-Мархоцького

В статті йдеться про один з варіантів заповіту графа-реформатора кінця XVIII - початку XIX ст. Ігнація Сцібор Мархоцького, його складові, господарчий та моральний аспекти документа.

Ключові слова: *Миньковецька держава, Ігнацій Сцібор-Мархоцький, спадкоємці, заповіт, розділ, право, панщина, печатка.*

Безперечно, найголовнішими документами людини в житті є свідоцтво про народження, паспорт і заповіт. Але, якщо перші два лише ідентифікують людину, то третій у цьому переліку, незважаючи, що в основному розглядає майнові питання, може містити і додаткові дані про заповідача, стосунки в його родині і, навіть, про його світогляд.

У випадку з родиною подільських землеволodarів XVIII-XIX ст. Мархоцьких, згідно нарису «Граф Редукс» видатного історика XIX століття Юзефа Антонія Ролле, нестандартними були як заповіт дядька-опікуна Ігнація Войцеха Мархоцького, так і той, що складений безпосередньо володарем Миньковецької держави¹. Однак, не маючи самого тексту заповіту, важко було дістатися істини. І на початку осені 2012 року нам нарешті вдалося отримати його завдяки Генеральному директору Львівської національної наукової

бібліотеки імені Василя Стефаника Мирославу Романюку, людині небайдужій до справи, якою займається «Центр Мархоцькознавства»². Переклад заповіту українською зробила Людмила Дзіндзяловська³. Саме цією найповнішою копією заповіту І.Мархоцького ми й розпочали том 4 «Наукових записок Центру Мархоцькознавства».

Конкретний документ, написаний відповідно до тогочасних юридичних канонів, має вступ, 18 пунктів і обов'язкову прикінцеву частину. Він є витягом з Книги місцевих подій Миньковецького домінікального суду від 14 грудня 1822 року, в якому зафіксовано копію складеного 9 травня 1821 року Заповіту Ігнація Мархоцького Це, зокрема, дало нам можливість встановити прізвища та імена тодішніх найповажніших людей Миньковецької держави. А саме те, щоюстіціаніушом, тобто керівником канцелярії Замку Бельмонт, був Ян Томнович, війтом Миньківців – Теодор Маласький, радниками – Базиль (Василь) Белянєвич, Пьотр (Петро) Гриневич, Пьотр (Петро) Дякович, Якуб (Яків) Музиловський, Нись Срулович Розенбліт, Ілео Мехіельович, присяжним писарем – Аугустин Томнович⁴.

Перший розділ фактично виокремлює ті гілки роду, що вибудувалися по лінії чоловіків доньок І.Мархоцького Пульхерії⁵ та Емілії⁶, які на той час вже вийшли заміж. У другому вказано трьох поважних шляхтичів – графів Яна Понятовського, Калікста Старжинського, Францішека Мрозовіцького, які згодилися контролювати виконання заповіту після смерті заповідача.

Важливу узагальнюючу інформацію містить третій розділ, адже тут перераховано всі спадкові села в Миньковецькій державі та причорноморському Руффіполісі, які повністю належали І.Мархоцькому, а також села в Ушицькому повіті, де Мархоцький мав свою частку. Зокрема, «містечко Миньківці з прилеглими передмістями, урочищами, хуторами, як то: Вітослав, Загребеля, Людвінів, Мархоціци, Весела, замок Бельмонт з підзамковими будівлями, села Мислібори, Заріччя, Городище, Катеринівка, Антонівка, Крушківці, Побійна, Остоя, Побіянка, Сивороги, Ластенія, Сцібори, Отроків, Притулія, Хапанівка, Старики з Барановою, Тимків, Затиша; спадкове

село Сеферівка у Могилівському повіті. У Тираспольському повіті Херсонської губернії біля Чорного моря з правом спадкування двадцяти тисяч десятин землі (Графство Руффіполіс), яке має посади над Дністровським лиманом Адріанів, Любомила, Каролін, Роксолана, Скотопаси, Барабойя; над лиманом Куяльником Волянів, Альтеста, Вигода. А також взяті у суборенду села Бучая, Загоряни, Шелестяни і частина в містечку Соколів (Сокілець) Ушицького повіту»⁷.

Як цим усім слід розпорядитися і кому скільки чого віддати після його смерті, І.Мархоцький детально роз'яснює у четвертому та подальших семи розділах. Стосовно подільських маєтностей він, зокрема, уточнює, що «земель і майна Миньківець, сіл і всієї прилеглої території, що належать до Миньківець, за правом натури, з прав спадщини, наслідування, стає після смерті батька паном, спадкоємцем, власником Граф Кароль Сцібор Мархоцький⁸, як син, спадкоємець, наступник, потомок»⁹, і те, що донькам подаровані у посаг «села Отроків і Притулію - Графині Пульхерії Малаховській; села Сивороги, Сцібори з Ластенією Полковниковій Емілії Інгештофф; Графині Юлії Мархоцькій Панні (незаміжній)¹⁰ села Побуйна і Остоя»¹¹. Антонівку І.Мархоцький побажав передати в довічне користування його ідейній соратниці колезькій радниці Юстині Шомейковій, частину Притулії Мурованої родичці своєї померлої дружини Еви Руффо – Октавії Ганицькій та її доньці Анелії, а іншій доньці Меланії – село Затиша (тепер Заголосна), яке чомусь назване урочищем.

А от 12, 13 та інші (включно з останнім 18-им) розділи слід вважати його духовним заповітом, адже саме тут вкритий сивиною життєвого досвіду старець описує, якими моральними принципами мають користуватися його нащадки.

Так, у 12-ому розділі наголошено, що наступник, тобто син Кароль, зобов'язаний продовжити започатковане батьком, а саме: зберегти права міста Миньковець та його міщан, вольності та свободи селян, дотримуватися угод між батьком та підданими. «Наступник, що вважається Головою Родини, разом з Опікою і Радою, як призначені, будуть дивитися: аби укладені заповіти між

Спадкоємцем Батьком Заповідачем та підданими селянами в році тисяча вісімсот четвертому дня другого місяця січня в повній силі утримувалися, зберегти їх вольності та свободи, дбати, щоб люд селянський ставав пристойний, ретельний, працюючий та щасливий. Тому право дане Місту та міщанам Миньковець, як і інші датки, що мешканцям служать, дотримані нехай будуть стисло і свято. Уся маніпуляція та закони коло впорядкування спадкових земель нехай будуть непорушними: економія, господарство, місцеве домашнє впорядкування нехай зберігаються згідно законів та положень, бо в тому полягає їх добро й цілісність.»¹²

У 13-ому розділі І.Мархоцький нагадує про неухильне дотримання релігійного порядку в костьолах, домашніх святинях, богослужінь, урочистостей, збереження неробочих неділь. «Релігія становить справжнє щастя, – зауважив він. – Релігія встановлює родинний порядок. Без релігії і без звичаїв роди довго існувати не можуть і конче впасти мусять».¹³

14 розділ вартий того, щоб процитувати майже повністю, бо він актуальний і сьогодні: «Страх Божий, доброчесність, праця нехай стануть вдома та в родині спадковими, і нехай стають славною звичкою, яку батьки передають дітям у спадок. Дарунки ці дорожчі понад усе та над усілякі багатства. Батьки нехай потомство своє турботливо навчають, а самі служать для них прикладом - без прикладу даремна наука. Ледарство й брехня є матір'ю усього злого. Ледарство є відкритою брамою до бідності.

Слід прищеплювати любов, прив'язаність, єдність, згоду. Згода малі речі примножує, незгода – якнайбільші розпорошує. Викорінюйте, що серце й звичаї заражає, збитки і марнотратність, які винищують роди та покоління, та усіляку розпусту, які здоров'я псують й розум перевертають. Відразу до таких треба будити, віддаляти усілякі вимисли, що проводять до слабкостей.

Дотримуйтеся економії, поміркованості в житті, неквапливості, підпорядкованості, послуху, пошани до старших, влади, прав інших людей. Над усе прищеплюйте Любов до Вітчизни».¹⁴ Так міг написати лише справжній патріот!

А завершив свій заповіт Ігнацій Мархоцький трьома розділами про збереження пам'яті про попередників. Більше того він зумів відійти від приземленого внутріродинного, а піднятися до загальнопланетарного рівня. Чи ще хтось записав у своєму заповіті, що: «Могили дають велику науку наступним поколінням. Біда тим, що втрачали землі, на яких тіла їх предків»?¹⁵ Він і тут показав, що жив, як філософ, і переходить у потойбіччя людиною мислячою, доброю, справжнім дідичем свого роду, чуйним батьком не лише власних дітей, а й люду, з яким понад тридцять років втілював на практиці задум про державу, де кожен жив би по-людськи.

Той же, вищезгаданий Ролле, що побував у Миньківцях у 80-х роках ХІХ ст., стверджував, що і через 50 років після смерті графа, конфіскації маєтку в сина його Кароля за участь у польському повстанні, руйнування замку на Бельмонті, простий людина не забув діяння Ігнація Мархоцького.¹⁶

До речі, завдяки цьому юридичному (!) документу ми можемо покласти крапку в дискусії стосовно звільнення селян Миньковецької держави від панщини. Де-юре це сталося 2 січня 1804 року.

Крім того, ми нарешті отримали і відбиток справжньої печатки міста Миньковець. Саме її ми винесли на обкладинку т.4 «Наукових записок Центру Мархоцькознавства».

Список використаних джерел та літератури:

1. Ролле А. Граф Редукс / Антоній Юзеф Ролле; Переклад з польської Василя Ганущака. – Дрогобич, 2008. – С. 9-12, 73-74.
2. Романюк Мирослав – Генеральний директор Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, академік, доктор історичних наук, професор.
3. Дзіндзиловська Людмила – перекладач, член НДЦ «Центр Мархоцькознавства», Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті ім. Івана Огієнка з 2009 року, активістка Хмельницького обласного осередку «Спілки поляків України».
4. Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Хмельницький, 2013. – Т.4.– С. 16.
5. Графиня Пульхерія Малаховська (1794-1877) – старша донька Ігнація Мархоцького і Еви Руффо, дружина Еліуша Якса Малаховського. З 1814 року мешкала в Руффіполісі.
6. Полковникова Емілія Інгештофф /Ігністова/ (біля 1800- біля 1880) - донька Ігнація Мархоцького і Еви Руффо, дружина полковника Миколи Ігністова. Більшу частину життя мешкала в Руффіполісі.

7. Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Хмельницький, 2013.– Т.4.– С. 8-9.
8. Кароль Сцібор Мархоцький (1794-1881) – син Ігнація Мархоцького і Еви Руффо, музикант, агроном, польський патріот, один з керівників ушицького загону під час повстання 1831 року.
9. Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Хмельницький, 2013. – Т.4.– С. 9.
10. Графиня Юлія Мархоцька (1806-1887) – наймолодша донька Ігнація Мархоцького і Еви Руффо, дружина Мелітона Якса Малоховського. Більшу частину життя мешкала в Руффіполісі.
11. Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Хмельницький, 2013. – Т.4.– С. 10.
12. Там само. – С.16.
13. Там само.
14. Там само.
15. Там само.
16. Ролле А. Граф Редукс. Вказ. праця. – С. 79-81.

Л.В.Мазур,
с. Маків

Маків з найдавніших часів до 1917 року

Предметом розгляду цієї статті є історія села Маків Дунаєвецького району на Хмельниччині до 1917 року.

***Ключові слова:** Маків,маєток, Гектор Кам'янецький, Володидовські, Маковецькі, Раціборовські, Журовські.*

Маків – село, центр однойменної сільської Ради, розташований в південно-західній частині Дунаєвецького району Хмельницької області біля автотраси Чернівці-Хмельницький. Відстань до Камянця-Подільського - 17 км., до Дунаївців – 16 км., до Хмельницького – 96 км. Сільській раді підпорядковані населені пункти: Маків, Шатава, Слобідка-Рахнівська, Слобідка-Залісецька.

На захід від Макова простягнулася відрога Подільських Товтр, яка в народі називається Медоборами. Тут протікає річка Батіг або Шатавка, яка в цих місцях розливається в озерця та впадає в Мукшу.

До Макова зі сходу примикає село Шатава, яке протягом усієї писемної історії нероздільно однією долею зв'язане з Маковом.

Село має давнє історичне коріння. В околицях Макова виявлено залишки поселення трипільської культури (III тисячоліття до н.е.), уламки скляних браслетів часів Київської Русі.

До 1746 року поселення носило назву Ступинці. Вперше в історичних джерелах Ступинці згадуються 1482 року. На той час ними володіли Віхна і Клара із Нищеславів. Віхна вийшла заміж за Адама із Свиршковець (Свирща), кам'янецького стольника, а Клара – за кам'янецького підсудка Сигизмунда із роду Гінків. Кларі дісталися Ступинці, які вона внесла, як своє придане у рід Гінків герба «Корчак»[4, с.5].

1493 року в Ступинцях було вісім господарств (димів). Одинок дочка Гінків – Анна була заміжня за П'ясецьким, а потім за Ячимирським, тому 1565 року Ступинці належали П'ясецькому, а 1572 – Христофору Ячимирському.

1597 року внаслідок судового рішення Ступинцями заволоділи Потоцькі, оскільки дочка Івана П'ясецького Софія, що була дружиною Андрія Потоцького, виграла суперечку про володіння цим маєтком. На той час окрім Ступинець до маєтку входили Вербка та Зелені Луки (Чечельник).

Родина Потоцьких володіла маєтком близько 60 років. Останній нащадок цієї гілки, будучи бездітним, заповів Ступинецький маєток далекому родичу Олександру Потоцькому. Це і послужило предметом судової тяжби, завдяки якій один із спадкоємців роду П'ясецьких – Станіслав Пухальський через суд відновив право на володіння Ступинцями. 1670 року він продав це поселення Юрію Володийовському, і той збудував невеличкий, але міцний замок, для охорони якого найняв угорських вояків.

Юрій Володийовський відіграв помітну роль в історії Макова та й Поділля в цілому, відтак хочеться зосередити на ньому особливу увагу. Володийовські належали до давнього руського подільського роду. До половини 16 ст. сповідували православну віру, родичалися з такими ж православними подільськими родами, як Ластовецькі, Дяковські, Тулстовські, Угринковські та інші. Рід цей був небагатий і володів дрібними маєтками в різних місцях Подільської землі.

Найдавніша документальна згадка про цей рід сягає 16 ст., де значиться, що Касіян Володовський чи Володийовський, ймовірно родом із села Володовець, що на Могилівщині. В актах 1535 року він іменується

кам'янецьким православним намісником, а значить не останньою особою в житті тодішньої кам'янецької української громади. З часом Володийовські приймають католицький обряд і вливаються в ряди польської, хоча й бідної шляхти. За звичаєм католицького обряду Юрій має друге ім'я – Міхал.

Юрій Володийовський народився 1620 року. Грамоті навчався в свого дядька Шимона, уславленого кам'янецького гвардіянина, або начальника (старшого) Францисканського костелу. У молоді роки брав участь у козацьких війнах проти Хмельниччини, як «товариш» якогось заможного войовника. Кажуть, відзначався великою відвагою та добре володів шаблею, на зразок козацького полковника Івана Богуна.

Завдяки вдалому шлюбові сестри Анни, яка вийшла заміж за Станіслава Маковецького, кам'янецького суддю герба «Пом'ян», Володийовський виходить на більш помітне місце в провінційному шляхетському світі. А вже після свого пізнього шлюбу (у 42 роки) 1662 року з Христиною Єзьорковською стає більш заможним і здобуває собі титул Перемишлянського стольника.

Юрій Володийовський не лише брав участь у боях на боці польських бойових загонів, але й сам очолював невеликий військовий загін. Його подвиги описав Генріх Сенкевич в історичному романі «Вогнем і мечем». 1666 року Юрій напав на загін козацького полковника Василя Дрозда, який зупинився табором на ночівлю недалеко Мурованих Курилівців і відбрав у нього вози з майном.

Саме ця подія стала визначальною у формуванні Юрія-Міхала Володийовського, як войовничого шляхтича, захисника Кам'янецької фортеці.

1669 року вже заможний шляхтич та знаний войовник, Юрій взяв на утримання від старого вояки Степана Злочевського загін угорської піхоти з 200 осіб. У 1670 році Юрій Володийовський став власником великої кількості урожайної землі в околицях Кам'янця. Купив у Станіслава Пухальського не лише Ступинці (Маків), але й Вербку, Привороття, Зелені Луки (Чечельник). Через рік, в кінці 1671 року серед інших декількох сіл шляхтич купив у

Габріеля Сильницького ще й Шатаву. З того часу став значним землевласником, його володіння складали 12000 гектарів землі.

Юрій Володийовський покрив себе славою і загинув, як герой, при захисті Кам'янецької фортеці від турків у вересні 1672 року, за що Станіслав Маковецький назвав його Гектором Кам'янецьким.

На сьогодні слідів Ступинецького замку не залишилося. А знаходився він на місці, де в радянські часи побудовано школу.

Після виходу турків з Поділля частина володінь Юрія Володийовського перейшла до його брата Якова, інша – до сестри Анни, яка була заміжня за С. Маковецьким.

1704 року Яків Володийовський, будучи бездітним, віддав свою частину маєтку племіннику Франциску Маковецькому. Таким чином, весь маєток Володийовських знову об'єднався в одне ціле, але тепер вже під гербом Маковецьких. 1746 року Микола Маковецький, червоногородський мечник, перейменував Ступинці на Маків і виклопотав у польського короля Августа III право називати поселення містечком, проводити ярмарки, які завдавали чимало шкоди торгівлі в Кам'янці, на що неодноразово жалілися тогочасні кам'янецькі міщани канцлеру Замойському. Тоді в Макові поселилося чимало євреїв, і містечко стало навіть центром їхнього кагалу. А 1765 року там проживало 273 євреї. Згодом їх кількість зменшилася (в 1775 р. – 137, 1784 р. вони мешкали в 53 будинках).

Від Ксаверія і Вікторії Маковецьких 1751 року маківський маєток разом із Зеленою Лукою, або Чечельником, перейшов до графа Юзефа Рациборовського (1689-1756) гербу «Еліта», який був на той час дідичем села Солобковець у Кременецькому повіті. Тоді ж прикупив він і сусіднє село Вербку. Сам Юзеф Рациборовський походив з родини, яка раніше мешкала в Петриківцях. Звідти одна гілка перенеслася на Волинь та Поділля. Від шлюбу з Маріанною Лібішевською мав трьох дочок і двох синів. Син Міхал (помер у 1800 році) – канонік, другий – Войцех (1734-1798) з 1761 року був мечником червоноградським, а з 1776 року – стольником, а відтак хорунжим летичівським

(1788 р.), кавалером ордена Св. Станіслава. Саме Войцех, після зречення брата Міхала на його користь належної йому половини мківського маєтку, став повновладним його господарем. А 1787 року Войцех Раціборовський купив у Миколи Маковецького ще й Шатаву.

Родовим зображенням дворянського роду став герб «Еліта». Ось його опис: на червоному фоні розташовані три піки у вигляді зірки. Дві піки розміщені по сторонах, а третя-рівносторонньо. Щит увінчувала корона, з якої виглядав тулуб козла. Завершував композицію напис «Еліта» [6].

Войцех Раціборовський, ввійшовши в ці володіння повноправним господарем та маючи з них чималий зиск, не раз заявляв, що «Маків і Шатава – то мій Краків і Варшава». Шатава завжди була містечком, хоча привілей на це отримала 1750 року, згодом підтверджений польським королем 1782 року.

1862 року Маків стає волосним центром. До нього входило 20 сіл Кам'янецького повіту. Всіма справами заправляв волосний старшина Василь Білюга та писар Мздиковський. Того ж року в Макові відкрилася церковно-парафіяльна школа, в якій 1870 року навчалося 12 хлопчиків та 12 дівчаток. З 1883 року діє Маківсько-Шатавське однокласне училище Міністерства народної освіти. 1891 року там навчалося 82 учні. На цей час у Макові проживає 1769 чол. З них близько 3 відсотки – євреї, які мали тут свій молитовний будинок.

У ці роки в містечку не було ремісників, торгових лавок налічувалося 3, за містечком числився один млин. Панам Раціборовським належало 2688 десятин землі (з них 772 дес. лісу), селянам – 615 дес. землі, церкві – 36.

Завдяки сприятливому природному середовищу та доброму господарюванню багатство родини Раціборовських зростало. Від кількох шлюбів Войцех мав чимало дітей, тому після його смерті великий маєток розпався на малі помістя. У наступні роки вони ще більше подрібнилися. Маків дістався четвертому з-поміж дітей синові Янові Непомуці (1778-1841 рр.), що народився від Агнешки Грохольської – дочки старости думанівського і маршалка шляхти Кам'янецького повіту, а також п'ятому синові – Адаму.

Брати Адам та Ян Рациборовські успішно володіли маківським маєтком до початку 19 ст., спорудили модні на той час будівлі: палац, флігель, кузню, вежу, паркові павільйони та інші споруди в класицистичному та неготичному стилі. Благо каменю тут було вдосталь, адже мали у маєтку свій кар'єр. Навіть млини, а їх було 12 та містки через ставки були з тесаного каменю.

Оскільки обидва брати Рациборовські прожили все своє життя неодруженими і через те померли бездітними, Маків перейшов у спадок до Вацлава Рациборовського, одруженого з Н.Тимородовою (пом.1892 р.), дочкою російського генерала. На той момент до маківського ключа належали Шатава, Вербка, Чечельник, Привороття та Гниловоди, загалом – 6 тис. десятин землі.

Синами та спадкоємцями Вацлава Рациборовського були Альберт (пом. 1907 р.), неодружений, а також Юрій. По смерті брата він успадкував Вербку і Шатаву і став єдиним володарем цілого та дуже обтяженого боргами маєтку, вже зменшеного до 4 тис. десятин подільського чорнозему. 1908 року він продав маєток своєму родичу Альфреду Журовському та його дружині Марії із Здоховських, а сам, забравши найцінніше рухоме майно, вибув до Києва.

Родина Рациборовських володіла маєтком 155 років. Біля палацу росли дві величезні ялини: одна посаджена при народженні Яна Непомуки, друга – Адама Рациборовського. Серед місцевих мешканців побутувала легенда, що багатства до того часу будуть належати їхній родині, допоки будуть рости ці ялини. Одна з ялин всохла восени 1907 року, друга – навесні 1908 року, якраз тоді родина й втратила маєток. На той час, 1906 року, у Макові проживав новий господар Альфред Журовський, числилося 2966 мешканців (562 двори) [5].

Альфред Журовський вирішив відновити колишню славу. Будівлі резиденції були в стані руїни, сад та парк запуснені. Тому він складав план нової резиденції, який втілити до кінця перешкодив 1917 рік.

Але він перебудував палац, збудував цукровий завод, мости, конюшні, корівники, будинки для робітників заводу, баню, будинок для директора заводу, кухню (тепер старе приміщення школи), приміщення церковно -

парафіяльної школи, ремонтував дороги. Керував роботами запрошений із Петербурга архітектор Вальдемар Федерра [3].

Після жовтневих подій у Петрограді 1917 року маківські селяни разом із солдатами Камчатського полку погромили панську садибу, заволоділи заводом, забрали цукор та хліб. А палац спалили й цілковито зруйнували дезертири. Цілим залишився лише флігель. Пан Журовський з сім'єю виїхав до Польщі [1, с. 248].

Серед селян було розподілено близько 900 десятин поміщицької землі.

До нашого часу зберігся парк площею 40 га, закладений наприкінці 18 ст. братами Раціборовськими. Вроки другої світової війни він був майже цілковито знищений. Парк було відновлено зусиллям маківчан. Тепер на площі 7 га зростає близько 900 екз. дерев та кущів. Крім місцевих порід є і екзоти: модрина сибірська, сосна чорна, бук червонолистий. Поряд гордо розкинули крони старожили (близько 200 років)- платани кленолисті, або лондонські дуби. Прикрашає парк алея гірко каштанів звичайних.[2, с. 29].

Список використаних джерел і літератури:

1. Історія міст і сіл Української РСР: Хмельницька область. – К., 1971. – 705 с.
2. Ковальчук С.І. Пам'ятки природи Хмельниччини / С.І. Ковальчук, М.А.Задорожний. – Л.: Каменяр, 1985. – 56 с.
3. Наконечна Л.І. Маківський цукровий завод: історія і сьогодення / Л.І. Наконечна, Л.Сорокатиюк. – Маків, 1997. – 16 с.
4. Мошак М.І. Маківська здравниця / М.І. Мошак, Ю.О. Лисюк. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2008. – 104 с.
5. Матковська Н. З історії села// Дунаєвець.вісн.- 2004.- 22 лип.
6. Олійник Ю. Раціборовські: історія дворянського роду// Дунаєвець.вісн. – 2004. – 7 жовт.

Віктор Мороз,
м. Хмельницький
Володимир Мороз,
м. Дніпропетровськ

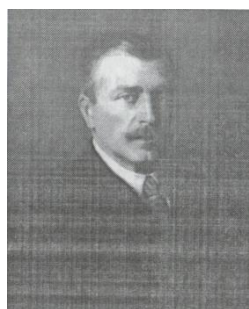
Альфред Журовський – останній власник Макова

У статті розглядається життєвий шлях, господарська, суспільна, педагогічна та благодійна діяльність останнього власника Макова Альфреда Журовського, його внесок у розвиток культури, освіти та продуктивних сил краю.

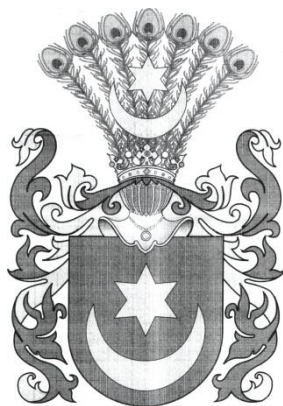
Ключові слова: поміщик, цукрозаводчик, господар, благодійник, меценат, гімназія, почесний блюститель, почесний мировий суддя.

Історія Дунаєвеччини привертала увагу багатьох учених та краєзнавців. Значний внесок у вивчення історії краю зробив доктор історичних наук, професор Прокопчук В.С., автор відомої роботи «Дунаївці», доктори історичних наук Баженов Л.В. та Григоренко О.П., кандидат історичних наук Єсюнін С.М., краєзнавець Мошак М.І., археологію та історію краю досліджували Захар'єв В.А., Телячий Ю.В. та інші. Однак непересічна постать Поділля і України – власник багатьох маєтностей на Поділлі, у тому числі Маків, Альфреда Журовського розкрита недостатньо.

Багач, підприємець, цукрозаводчик, поміщик, латифундист, меценат і благодійник, поборник всестанової народної освіти і справедливого правосуддя, громадський діяч, будівничий, один із найвпливовіших людей свого часу – кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Альфред Євгенійович Журовський (31.05.1869 – 1.08.1949) походив із старовинного шляхетського роду, внесеного до VI частини родословної книги дворян Київської [16, с. 88] і Подільської губерній [17, с. 224]. Дід Марцелій Костянтинович (I.VII.1796 – 19.X.1872) в 1824 році одружився із Людвікою Раціборовською, яка в якості приданого принесла села Вишнівчик і Завадівку (зараз Чемеровецького району) із 3,091 дес. землі [4, с. 404], Малу Яромиру – 352 дес. [18, с. 461] і Лісоводиз 1393 дес. землі [6, с.20](обидва села Городоцького району). Йому ж належали родові маєтки у с. Іванківці – 1504 дес. [14, с. 287], Майданецькому, Корсунка і Зеленкове Уманського повіту Київської губернії (сучасна топографія не встановлена) – 6827 дес. землі[14, с. 559].

В сільському господарстві проявили себе добрими і дбайливими господарями, застосовуючи найновіші досягнення науки і техніки, передові технології обробітку землі, посіву, вирощування, збирання і переробки врожаю, широко використовували сівалки, культиватори, жатки, парові машини для обмолоту зерна. В рослинництві діяли дев'ять сівозмін, в тваринництві – племінна худоба. Особливою гордістю хазяїв був завод чистокровних коней [7, с. 53].

Журовські перетворюють свою резиденцію в Лісоводах на значний культурний центр: створюють велику бібліотеку і картинну галерею. Відомий ландшафтний архітектор Діонісій Мак Клер (1762-

1853) обслуговує Раціборовських і Журовських, закладає в їх маєтках Іванківцях, Макові і Лісоводах парки і сади на площі 10 і 30 га, створює штучні стави – озера, зводить водяні млини і т.п. У двоповерховому палаці в Лісоводах гостювало багато відомих людей. Зокрема в 1871-1873 рр. тут бував, давав концерти художник, піаніст і композитор, друг Ф. Шопена і І. Крашевського Наполеон Орда (1800-1883). Свідченням цього є, мабуть, перше, яке дійшло до нас, зображення палацу із Східної сторони.

М.К. Журовський розводив і виводив нові породи верхових коней і збирав твори художників Відродження. Біля 150 картин зберігалися в Іванківцях, які потім в переважній більшості були перевезені в Лісоводи і частково у відновлений палац у Макові. В 1843 р. [4, с. 404], за іншими даними у 1845 році [13, с. 306] Марцелій збудував цукровий завод у Вишнівчику. Помер у 1872 році. У володіння маєтностями вступив син Євгеній (2.XI.1826-23.IV.1913 рр.). Проживав у Лісоводах, сам займався господарством, часто бував в Вишнівчику, контролюючи роботу заводу.

Атмосфера вишуканості благоприємно впливала на духовний розвиток останнього власника величезних багатств. Альфред Євгенійович (31.V.1869-1.VIII.1949) народився у Лісоводах. Після капітальної домашньої підготовки середню освіту, ймовірно, одержав в губернській Кам'янець-Подільській класичній гімназії. Часто з батьком перебував у Вишнівчику: придивлявся до роботи підприємства, вникав в усі технологічні деталі процесу виробництва цукру. Власник заводу Є.М. Журовський сам не займався підприємством, здаючи його в оренду Товариству Вишнівчицького цукрового заводу. Відомо, що це довго продовжувалося. У 1895 році керував підприємствами директор-розпорядник дворянин Т.К. Боянчик [13, с. 306]. Набравшись досвіду, Альфред Євгенійович змінює найманого директора. На цій посаді ми бачимо його у 1904 році [1, с. 232]. Коли саме він приступив до виконання цих обов'язків невідомо.

А. Є. Журовський активно включається в громадське життя. У 1904 році він був почесним блюстителем Кам'янець-Подільської жіночої Маріїнської гімназії [1, с. 75]. Біля витоків учбових закладів стояла дружина Олександра II (1818-1881) Марія Олександрівна (1824-1880). Вийшовши у 1841 році заміж за наслідника престолу, цариця присвятила все своє життя благодійності і турботі про жіночу освіту, стала засновницею нових жіночих навчальних закладів, відкритих для всіх станів суспільства [10, с. 544]. Всі вони, офіційно віднесені до відомства імператриці Марії, стали називатися Маріїнськими. 1879 року учбові плани цих гімназій наблизили до вимог Інституту благородних дівичь. Програма була досить насичена. Гімназистки вивчали Закон Божий, російську мову і літературу, французьку і німецьку мови, історію, географію, математику, природознавство, фізику, педагогіку, гімнастику, рукоділля, чистописання,

малювання і співи. Основний термін навчання тривав три роки. Було ще два додаткових. Випускники одержували атестат домашньої вчительки. Нагороджені медаллю чи книгою домашні наставниці мали право без екзаменів поступати на педагогічні курси. Навчання було платним. Знання оцінювалися за 17-бальною системою.

Оскільки приймалися в гімназію діти всіх станів, серед них була певна кількість бідних дітей. Для забезпечення їх гімназичною формою, одягом, взуттям, платою за навчання і т.п. збиралися пожертви від заможних жителів Кам'янець-Подільського. Для нього вводилася вибірна посада почесного блюстителя гімназії із авторитетних і заможних людей. Необхідною умовою для обрання на посаду було «иметь надзор за училищами и оказывать сообразное с средствами вспоможение». Це «вспоможение» становило постійний прибуток гімназії [15, с. 789, 790]. Почесні блюстителі вибирались переважно із дворян. Крім турботи за матеріальним станом гімназії вони також слідували за навчально-виховним процесом.

Завдячуючи значним внескам на гімназію, Альфред Євгенійович дав можливість не одній бідній дівчині одержати середню освіту в престижному навчальному закладі.

Десь 1905 року Альфред одружується із Марією Здоховською (15.IV.1880-9.III.1967) із села Черепашинець під Вінницею. З молодою дружиною проживав у Вишнівчику. 1908 року в них народилася перша дитина – син Адам (13.III.1908 – 10.IX.1992). Настав час подумати про більш комфортне місце проживання.

Добре освоївши навички господарювання в Вишнівчику і Завадинцях, 1908 року Альфред Євгенійович купив у свого родича Єжі (Юрія) Раціборовського маєток Маків, в якому нараховувалося 562 дворів і 2966 жителів [11, с. 16]. Село лежало на поштовій дорозі із Проскурова до губернського центру. До Кам'янця-Подільського було біля 30 км, що було надзвичайно важливо для такого підприємливого чоловіка.

Альфред Євгенійович з головою поринуву господарські справи, благоустрій своєї резиденції, будує в Макові цукровий завод і відкриває його в 1911 році [2, с. 756]. Нове підприємство мало за добу переробляти 400 т цукрових буряків. За сезон 1914-1915 рр. було вироблено 2967,3 т цукру. На заводі працювало до 300 робітників [9, с. 249].

1911 року цукровий завод у Вишнівчику давав продукції на 512 тис.руб. [12, с. 268]. А.Є. Журовський перебудував і добудував палац, зводив мости, господарські приміщення, будинки для робітників, бані, кухню, приміщення для церковнопарафіяльної школи, відновлював парк [11, с. 19].

У 1915 році Міністерство юстиції опублікувало височайший указ: «Определяется на службу дворянин Альфред Журовский почетным мировым судьей Каменецкого округа на текущее, с 1 января 1914 г., трехлетие» [8, с. 52]. Посада виникла в результаті судової реформи Олександра II для розгляду дрібних цивільних і кримінальних справ. На своїй мировій дільниці суддя одноосібно, без особливого адміністративного апарату, у присутності позивача і відповідача вирішував справи, керуючись совістю і природнім поняттям про справедливість. Почесний мировий суддя виконував обов'язки мирового судді в повному обсязі, у разі його відсутності, допомагав йому вести справи, був присутнім у якості члена на засіданнях з'їзду мирових суддів, судив любую іншу приватну справу за прохання сторін [3, с. 524].

У роки революції селяни і солдати палац у Макові спалили і зруйнували. Мاستок і завод пограбували, забравши худобу, інструмент, зерно і цукор. Яка була доля перевезеної частини картин із Лісоводів? Чи встиг їх забрати А.Є. Журовський чи вони загинули в полум'ї, чи були розтопані солдатськими чоботами і назавжди втрачені для потомства?

Альфред Євгенійович із сім'єю виїхав до Польщі. Мав четверо дітей. Старший Адам народився 13.III.1908 р. у Вишнівчику, а помер 20.IX.1992 р. в Оттаві, столиці Канади. Цецілія – біля 1910 р., де і коли померла невідомо. Антоніна (12.VI.1912 – 16.I.1987) померла в Щецинів Польщі. Наймолодша Марія народилася 25.III.1917 р. в Макові, померла 25.IX.2001р. Нам нічого невідомо про їх заняття і життя, знаємо тільки що в Канаді проживає доктор Михайло Журовський, онук Альфреда. Відшуканий краєзнавцем М.І. Мошаком він надав рідкісні фотографії 1914 р. палаців і парків Лісоводів і Макова, їх інтер'єри, портрет діда. Вони дають можливість зримо побачити прекрасні витвори людських рук, людськими ж руками і знищені.

Альфред Євгенійович помер 18.1.1949 р. уЩецині. Про його долю після виїзду із Макова нам нічого невідомо.

Пам'ятником невтомної і подвижницької діяльності трудівника залишився збудований ним цукровий завод у Макові, який після буремних подій революції і громадської війни був відновлений і став до ладу 1925 року, пережив війну та окупацію, вцілів під час перебудови, а в роки незалежності України майже знищений.

Список використаної літератури:

1. Адрес – календарь Подольской губернии. – Каменец–Подольск: Издат. губ. стат. комитета, 1904. – С. 75.
2. Адресная и справочная книга «Весь Киев» на 1911 г. / издат. С.М. Богуславского. – К.: Тип. 1-й Киевской артели печат. дела, 1911. – С. 756.

3. Беловинский Я.В. Почетный мировой судья // Иллюстрированный энциклопедический историко – бытовой словарь русского народа XVIII – начала XX в. – М.: Эксмо, 2007. – С. 524.
4. Вишневич // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Каменец-Подольск: Тип. губ. правл., 1895. – Вып. 7. – С. 404.
5. Гимназии женские ведомства императрицы Марии // Энциклопедический словарь / издат. Ф.А. Брокгауз – И.А. Эфрон. – СПб.: Типо-литогр. И.А. Эфрона, 1893. – Кн. 16. – С. 705.
6. Гульдман В.К. Лисоводы // Поместные землевладения в Подольской губернии. – Каменец-Подольск: Типогр. губ. правл., 1898. – С. 20.
7. Гульдман В.К. Лисоводы // Поместное землевладение в Подольской губернии: настольно-справочная книжка для землевладельцев и арендаторов. – 2-е изд. испр. и доп. – Каменец-Подольск: Типогр. С.П.Киржацкого, 1903. – С. 53.
8. Журнал Министерства юстиции. – Петроград: Сенат. типогр., 1915. – №9. – С.52.
9. Лаптіп П.Ф. Маків / П.Ф.Лаптіп, І.І. Сохатюк // Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька обл. – К.: УРЕ, 1971. – С. 249.
10. Мария Александровна // Русский биографический словарь Ф.А. Брокгауза – И.А. Ефрона. – М.: Эксмо, 2007. – С. 544.
11. Мошак М. Маківська здравниця: іст. нариси та подорожі туристичними маршрутами Поділля / М. Мошак, Ю. Лисюк. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори– 2006», 2008. – С. 16, 19.
12. Памятная книжка Подольской губернии на 1911 год / сост. В.В. Филимонов. – Каменец-Подольск: Типогр. губ. правл., 1911. – С. 268.
13. Подольский адрес – календарь / сост. В.К. Гульдман. – Каменец-Подольск: Типогр. губ. правл., 1895. – С. 306.
14. Похилевич Л. Иванковцы // Сказания о населенных местностях Киевской губернии. – К.: Типогр. Киево-Печерской лавры, 1864. – С. 287.
15. Почетный блюститель // Энциклопедический словарь / издат. Ф.А. Брокгауз – И.А. Ефрон. – СПб.: _____. – Кн. 48. – С. 789-790.
16. Список дворян Киевской губернии. – К.: Типогр. 1-й Киев. артели печатного дела, 1906. – С. 88.
17. Список дворян, внесенных в дворянскую родословную книгу Подольской губернии. – Каменец-Подольск: Типогр. губ. Правл., 1897. – С. 224.
18. Яромирка // Е. Сецинский. Церкви и приходы Подольской губернии. – Біла Церква: ПП Пшонківський, 2009. – С. 413.

Т.Р.Кароева (Соломонова),
м. Вінниця

Книгодрукування в Миньківцях Подільської губернії наприкінці XVIII – першої третини XIX ст.

Поширення ідей просвітництва серед широкого загалу європейців іноді проявлялося в дуже своєрідному вигляді. Наприкінці XVIIIст. власником маєтку в Миньківцях на Поділлі був Ігнацій Сцібор-Мархоцький (1755-1827). Його ексцентрична поведінка та спосіб господарювання притягували увагу і

сучасників, і нащадків. Серед його різноманітних захоплень була й друкарська справа, до вивчення спадку якої зверталось чимало дослідників і краєзнавців.

Перші спроби узагальнення відомостей були зроблені відомими дослідниками Поділля Ю.Ролле [1], Ю.Сіцінським [2], І.Огієнком [3], М.Суslopeаровим [4] в останній чверті XIX – першій чверті XX ст. Паралельно польські науковці (Й.Бандтке [5], родина польських бібліографів Естрейхерів [6], колектив дослідників під керівництвом А.Кавецької-Гричової [7]) намагалися зафіксувати інформацію про національну видавничу продукцію Миньківців. Їхні студії узагальнили вітчизняні дослідники Я.Ісаєвич та Я.Запаско [8]. Результати досліджень кількох поколінь науковців активно використовують подільські краєзнавці. На діяльність єврейського верстату в Миньківцях звернули увагу С.Боровий [9], Г.Перлін [10], але окрема розвідка присвячена місцевим єврейським друкарням належить сучасному ізраїльському досліднику В.Лукіну [11], який використовував також історичні реконструкції Хаїма Фрідберга [12] та Авраама Яари [13]. Крім згаданих публікацій, для укладання списку видань миньковецьких друкарень використовувалися електронний «Katalog Podstawowy (tzw. Stary) druków wydanych do 1949 roku włącznie» Ягеллонської бібліотеки (Краків, Польща) [14], матеріалами бібліографічного покажчика «Thesaurus of the Hebrew book» Й.Вінограда [15], підготовленого ізраїльським Інститутом бібліографічної інформації.

Неодноразове відвідування різних країн Західної Європи, знайомство з просвітницькими ідеями, відчуття реформаторських настроїв у країні надихнули Мархоцького на економічні, соціальні, навіть культурні реформи в маєтку. Він спробував розвивати виробництво, спорудивши суконну, каретну і паперову фабрики, цегельний завод. Для розвитку торгівлі відкривав заїзди та крамниці, ремонтував шляхи. Ідеали просвітництва вимагали турбуватись про людей, які проживали в його маєтку. Для них він відкрив школу, аптеку, лікарню та друкарню. Остання вперше згадується 1792 року [16]. Для друку використовувався папір власного виробництва, з водяними знаками – герб Ostoya (родинний герб Мархоцького) [1, s.23].

Теоретичні засади своїх реформ сформулював він у вступі до опублікованого «Ustawa dla urz̄adzenia ziem dziedzicznych» («Положення про облаштування дідичних земель» (1796). У книзі ним було визначено систему управління, керування господарством, коло обов'язків, розпорядок роботи адміністрації маєтку та його службовців, зокрема адвоката, лікаря, аптекаря, акушерки тощо. Облаштуванню вівчарні та розвитку суконного виробництва було присвячено наступний друк «UrządzenieowczarniwpaiństwieMińkowieckim» («Облаштування вівчарні в містечку Миньківці», 1797). Низка брошур висвітлювала систему відносин власника з різними соціальними групами. Взаємовідносини з мало- й безземельною шляхтою маєтку були закріплені друком «Prawoszlacheckie» («Право шляхетське», 1804). Скасування панщини й заміна її чиншем були проголошені в «Ustawyrolników» («Статут для селян, 1804). Відомо також, що стосунки з великоросами-старообрядцями, визначалися окремими правилами. Решта нововведень згодом було викладено в брошурі «PrawamiastaMińkowiec» («Право міста Миньківці», 1819). Згідно з цим «Правом» міщани-християни були звільнені від усіх податків, крім чиншового, набували свободу віросповідання, торгівлі, виборності судів, місцевого самоврядування. Okремо власник визначив права євреїв.

Реформи та погляди Мархоцького, що відбивалися на сторінках видавничої продукції, викликали незадоволення заможної шляхти. Поміщики – сусіди старанно розшукували кожний примірник цих видань щоб знищити [1, s.19], тому вони сьогодні є значною бібліофільською рідкістю.

Крім господарчих та соціальних, Мархоцький запроваджував нововведення в релігійне життя свого маєтку. Ним було відроджено на подільській землі язичницьке давньоримське свято Церери – Свято врожаю, верховним жерцем якого він обрав себе [2, s.785]. Упродовж 1796-1825 років він проголосив понад 60 морально-етичних промов до «підданих», з яких 13 надрукував. До щорічного свята врожаю 15 серпня виголошувалася святкова доповідь про досягнення господарства за минулий рік. Сім таких промов також

було надруковано. Серед їх авторів І.-С. Мархоцький, директор барської школи Я.Підгородецький, службовці маєтку Стефан і Адам Тжисецькі.

Друкарня обслуговувала й інші потреби господарювання. Під час чумної епідемії на Поділлі 1797 року тут було надруковано брошуру про спосіб лікування хвороби барона фон Аша. До речі, вже в ХХ ст. український історик В.Д. Отамановський довів, що справжніми авторами цих рекомендацій були українські лікарі І.Рембовський та Вишатницький, а барон Аш, використавши свою посаду керівника лікарської служби 1-ї Російської армії, оприлюднив їх під власним прізвиськом [17]. 1819 року в цій друкарні побачив світ уривок з поеми «Aniela» Т.Заборовського (1799 – 1828), присвяченої походу Болеслава Хороброго на Київ 1018 року.

Друкарня виконувала і приватні замовлення, наприклад, кам'янецького лікаря М.Шахіна [16], видрукувавши першу подільську краєзнавчу книгу «O wodzie mineralnej kamienieckiej» («Про мінеральну кам'янецьку воду, 1804), та директора польської театральної трупи в Кам'янці-Подільському Я. – Н. Камінського (1777-1855), опублікувавши «Hamlet» В.Шекспіра та «Iliada» Гомера в його перекладах польською мовою [2, арк. 27]. Переклад та переробка шекспіровського «Hamlet» завдяки виданню отримали поширення і надалі увійшли до репертуару більшості польських театральних труп першої половини ХІХ ст. [18].

Тривалий час друкарню очолював Веселовський, з 1824 р. – Й.Вагнер, колишній керівник друкарні босих кармелітів у Бердичеві. Останній після смерті власника 1827 року отримав право розпоряджатися друкарнею і вивіз її до Дунаївців, де надрукував «Stacyedrogikrzyzowej, ktora odprawial Pannasz Jezus Chrystus, wczasie mekiszowej w Jeruzolimie, pod drzewem krzyzowem, niosac gonarami na swoich oddom pilata a z nagore Kalwaryi, ustanowione, znadaniem i od pustami, pocalymswiecie od Stolicy Apostolskiej poswolone» («Станції христової дороги, яку пройшов Господь наш Ісус Христос під час своїх страстей в Єрусалимі, під хрестом, несучи його на своїх плечах від дому Пілата

аж до гори Кальварії, установлені з наданими відпущами, у цілому світі Столицею Апостольською дозволені», 1833). З наступного, 1834 року, до кінця 1850-х років друкарня працювала вже в Кам'янці-Подільському, де було підготовлено до друку як мінімум 12 видань.

Паралельно з польською «панською ініціативою» виявляла себе й єврейська. Яскраво проявилось це в друкарській справі.

1795 року єврейські книги розпочав друкувати Ієхезкель бен Шеваха, який переїхав з Межирова. Його матеріально підтримали, як повідомляє В.Лукін, місцеві євреї Йосеф та його син Моше, який згодом став відомим як Моше Мадпис (Друкар) [11]. Вони випустили перші видання збірника галахічних правил написання філактерій і мезузот «Барух ше-Амар» Шимшона бен Еліезера, містичні коментарі до книги «Когелет» (Еклезіаст) учня р. Дов Бера з Межерича і р.Іехієля Міхеля зі Золочева – Беньяміна бен Агарона «Амтахат Біньямін», а також відомий, наприклад, кабалістичний твір «Ор га-йошер» Меїра бен Єгуда-Лейба Поперша та інші. Але зі смертю компаньйонів Ієхезкель бен Шеваха вимушений був повернутися в Межирів. Разом з ним переїхав миньковецький робітник Іехіель-Міхель Каган, який перевіз й деякі друкарські матеріали. А нащадки Моше Мадписа (ймовірно Естера Мошкова, яка згадується подільським губернатором як власниця друкарні) продали успадковану ними частину видавничого обладнання друкарям Белозерки [9, с.52].

1803 року Аврагам Мордехай бен Шеваха (ймовірно, брат попереднього друкаря) перевіз з Межирова свій друкарський верстат і випустив друком «Сефер га-мефуар» відомого кабаліста Мольхо Шломо. Ймовірно, тут працював друкарем син вищезгаданого миньковецького робітника, Іцхак бен Іехіель, який вказав своє прізвище у вихідних відомостях до Мідраша Танхума (1803) [2, арк.39]. Цього ж року в Миньківцях відкрив друкарню Менахем Мендл бен Аврагам, який оприлюднив, наприклад, твори ще одного хасида – учня р. Дов Бера з Межерича і р.Іехієля Міхеля зі Золочева – Йосеф-Йоська бен Іцхака «Єсод Йосеф» і «Лікутей Йосеф». Після 1804 року із-за переслідування

цензури перестали вказувати власників друкарень, тому складно встановити, де саме працював друкарем Сруль-Ізраель бен Іцхак, який брав участь у роботі над перевиданням «Мідраша Танхума» (1805)[2, арк.39]. До 1818 року відкрилася ще друкарня Хаїма бен Іцхака, де було надруковано книгу «Нахалат Цві» – твір з єврейської етики з переказами сюжетів із «Зогару», автором якого був Цві-Гірш бен Єрахміель.

Миньковецька друкарня була єдиною, де друкувалося стільки книг ТАНАХа, псалмів, сліхот, мідрашів, Галахи, молитовників, що склали майже половину її книговидавничого репертуару. Тобто якщо говорити про якісь напрямки друку, то його можна визначити як богословський та богослужбовий. Серед інших напрямків друку слід згадати випуск книг Кабали: збірника «Маасей га-Шем» Аківа-Бер бен Йосефа, призначеного для широкого використання і складеного з багатьох кабалістичних творів, «Маргалійот га-Тора» Цві-Гірш бен Шмуель Занвеля, «Тікуней га-Зогар», «Шаарей Ційон» Натан-Ноте бен Моше Ганновера, а також єдине видання «Маген Давида» Давида Шмуеля з Деражні. Тільки 4 твори належали хасидським авторам.

Як повідомляє В.Лукін [9], книги надруковані в Миньківцях користувалися особливою повагою серед євреїв. Якість їх виконання дозволяла авторитетним рабинам рекомендувати цю друкарню бажаючим видавати свої праці. В апробації барського рабина Давида бен Ізраїля Лейкіса до «Тана де-вей Еліягу» (1796) сказано: «...Я вирішив дати апробацію..., хоча книга вже надрукована минулого року в Жовкві... я забороняю під загрозою неминучого херему рабинів, передрук цієї святої книги «Тана де-вей Еліягу» в цій країні впродовж десяти років з нижчезазначеного числа без дозволу видавця, його компаньйонів і друкарів міста Миньківці» [10, с.125]. Для здійснення видання Мідраша Танхума 1805 року дозвіл надав відомий цадик Леві-Іцхак Бердичівський [2, арк.39], але здебільшого миньковецькі друкарі співпрацювали з місцевим рабином Яковом Цві бен Егуда-Лейбом, який очолював і рабинський суд Ушицького повіту.

Наприкінці XVIII– першої третини XIX ст. у Миньківцях було надруковано 62 видання, з яких 20 – польські. Зокрема:

1795

1. **Шимшон** бен Еліезер. Барух ше-Амар = [Благословен Той, хто мовив] / Шимшонбен Еліезер. – [Миньківці, 1795]. – *Закони написання філактерій. – Іврит.*

1796

2. **Біньямин** бен Агарон зі Злочева. Амтахат Біньямин = [Торба Веніамина] / Біньямин бен Агарон зі Злочева. – Миньківці : Друк. Йосефа бен Іцхака, Іехезкеля бен Шеваха & К^о, 1796. – *Хасидизм. – Іврит.*
3. **Marchocki I.-S.** Ustawadlaurządzeniaziemdziedzicznych= [Положення про облаштування діличних земель] / IgnacyŚciborMarchocki. – Mińkowce : Druk. I.-Ś. Marchockiego, 1796. – 14 s.
4. **Podhorodecki J.** Mowadnia 15 miesiācasierpnia 1796 rokuwdzień obchoduuroczystościrolniczychwMińkowcachmiana = [Промова, проголошена 15 серпня 1796 року в день святкування землеробських торжеств, що проходили у Мінковцях] / J. Podhorodecki. – Mińkowce : Druk. I.-Ś. Marchockiego, 1796. – 14 s.

1797

5. **Аводат** га-Йамім = [Щоденна робота]. – Миньківці, 1797. – *Іврит.*
6. **Зехарья-Мендл** з Ярослава. Дархей Цедек = [Шляхи праведного] / Зехарья-Мендл з Ярослава. – Миньківці, [1797]. – *Хасидизм. – Іврит.*
7. **Поперш** Меїр бен Єгуда-Лейб. Ор га-йошер = [Праведне світло] / Поперш Меїр бен Єгуда-Лейб. – Миньківці : Друк. Моше бен Йосефа, Іехезкеля бен Шеваха & К^о, 1797. – *Кабала. – Іврит.*
8. [**Marchocki I.**] Nauka duchowna na dzień 31 grudnia, czyli ostatni dzień kończącego się 1797 r., przez obywatela Marchockiego miana = [Проповідь на день 31 грудня, тобто останній день минаючого 1797 року, громадянином Мархоцьким проголошена] / Ignacy Ścibor Marchocki. – Mińkowce : Druk. I.-Ś. Marchockiego, 1797.
9. **Marchocki** Ignacy Ścibor. Urządzenie owczarni w państwie Mińkowieckim, i innych dziedzicznych dobrach rządcom folwarków do zachowania podanych = [Облаштування вівчарні в містечку Миньківці та інших діличних маєтках, переданих під догляд управителя фільварків] / Ignacy Ścibor Marchocki. – W Mińkowcach, 1797. – 40 s.
10. **Sposob** leczenia chorujących na zaraze powietrzna czyli czume w Jassach praktykowany przez barona von Asch ktory przy okazującym się w tym roku 1797 powietrzu dla obywatelów powiatu Uszyckiego końcem ratowania siebie samych i swoich poddanych staraniem obywatela tegoż powiatu Uszyckiego do druku podany = [Спосіб лікування хворих на повітряну заразу, тобто чуму, в Яссах застосований бароном фон Ашем до громадян Ушицького повіту під час нездорового повітря того ж 1797 р. для

порятунку самого себе і своїх підданих, старанням громадянина того ж Ушицького повіту до друку поданий]. – Mińkowce : Druk. I.- Ś. Marchockiego, 1797. – 18 s.

1798

11. [Аківа-Бер бен Йосеф]. Маасей га-Ашем = [Діяння Господа] / Аківа-Бер бен Йосеф. – Миньківці : Друк. Нафтули бен Шмуеля, 1798. – *Кабала*. – *Іврит*.
12. Тана де-вей Еліягу = [Законовчитель з дому Еліягу]. – Миньківці, 1798. – *Мідраші, Тлумачення*. – *Іврит*.
13. Тана де-вей Еліягу = [Законовчитель з дому Еліягу]. – Миньківці: [Друк. Іехезкеля бен Шеваха & К°, 1798]. – *Мідраші, Тлумачення*. – *Іврит*.

1799

14. Мідраш Раба = [Великі тлумачення]. – Миньківці : Друк. Іехезкеля бен Шеваха & К°, 1799. – *Іврит*.
15. Trzeciecki A. Mowa o poroście wchłanianiu 15 sierpnia 1798 roku w dziedzinie obchodu uroczystości rolniczej w Mińkowcach przez ... profesor szkoły Mińkowieckiej miana = [Промова про розваги землеробів 15 серпня 1798 року у день святкування землеробської урочистості в Мінковцях ... проголошена професором школи Миньковецької] / Adam Trzeciecki. – W Mińkowcach : Druk. I.-Ś. Marchockiego, 1799. – [14] s.
16. Trzeciecki S. Mowa dnia 15 sierpnia 1799 roku w dzień obchodu uroczystości rolniczej w Mińkowcach = [Промова 15 серпня 1799 року у день святкування землеробської урочистості в Мінковцях] / Stefan Trzeciecki. – [Mińkowce] : Druk. I.-Ś. Marchockiego, 1799. – 9 s.

1800

17. [Невіім у-Ктубім] = [Пророки та Писання]. – Миньківці : Друк. Іехезкеля бен Шеваха & К°, 1800. – *Іврит*.

1801

18. Marchocki I. Mowa dnia 15 sierpnia 1801 roku w dzień obchodu uroczystości rolniczej w Mińkowcach miana = [Промова 15 серпня 1801 року у день святкування землеробської урочистості в Мінковцях проголошена] / Ignacy Ścibor Marchocki. – Mińkowce : Druk. I.-Ś. Marchockiego, 1801. – 8 s.

1803

19. Йосеф-Йоська бен Іцхак. Єсод Йосеф = [Підвалини Йосифа] / Йосеф-Йоська бен Іцхак. – Миньківці : Друк. Менахема Менделя бен Аврагама, 1803. – *Кабала*. – *Іврит*.
20. Йосеф-Йоська бен Іцхак. Лікутей Йосеф = [Збірник Йосифа] / Йосеф-Йоська бен Іцхак. – Миньківці : Друк. Менахема Менделя бен Аврагама, 1803. – *Коментарі*. –

Іврит.

21. **Мідраш** Танхума = [Тлумачення Танхума]. – Миньківці, 1803. – *Іврит.*
22. **Мольхо** Шломо. Сефер га-мефоар = [Блискуча книга] / Мольхо Шломо. – Миньківці, 1803. – *Кабала, проповіді. – Іврит.*
23. **Занвель** Цві-Гірш бен Шмуель. Маргалійот га-Тора = [Перлини Тори] / Занвель Цві-Гірш бен Шмуель. – [Миньківці, 1803]. – *Кабала. – Іврит.*
24. **Сіфрі** = [Коментарі Сіфрі до Тори]. – Миньківці, 1803. – *Галаха. – Іврит.*
25. **Разіель** га-малах. Емунот амаміот = [Книга ангела Разіеля. Народні вірування]. – Миньківці, 1803. – *Іврит.*
26. **Сіфра** де Адам-Кадмон = [Книга первинної людини]. – Миньківці, 1803. – *Кабала. – Іврит.*

1804

27. **Мідраш** Брейшит Раба = [Велике тлумачення до Книги Буття]. – Миньківці, 1804. – *Іврит.*
28. **Сіфрі** = [Коментарі Сіфрі до Тори]. – Миньківці, 1804. – *Галаха. – Іврит.*
29. **Marchocki** Ignacy Ścibor. Prawoszlacheckie, nadane przez I. Ścibora Marchockiego swojemu poddanemu oraz umowaczynszowazniami = [Право шляхетське, надане І. Сцібором Мархоцьким своїм підданам та угода чиншова з ними] / Ignacy Ścibor Marchocki. – W Mińkowcach, 1804. – 10 s.
30. **Marchocki** Ignacy Ścibor. Ustawy rolników = [Устав для селян] / Ignacy Ścibor Marchocki. – W Mińkowcach, 1804. – 10 s.
31. **Podhorodecki** J. Mowadnia 15 miesiąca sierpnia 1804 roku w dzień obchodu uroczystości rolniczej w Mińkowcach miasta = [Промова, проголошена 15 серпня 1804 року в день святкування землеробської урочистості в Мінковцях] / J. Podhorodecki. – Minkowce : Druk. I. Marchockiego, 1804. – 14 s.
32. **[Shahin M.]** Jasnie wielmożnemu Generalowi leitnantowi Kamieńca Podolskiego wojennemu Gubernatoru Zarządzającemu Guberniami Podolską i Wołyńską i różnych orderów kawalerowi Magnusowi Mikolajewiczowi Essenowi pierwszemu, dnia 24 Czerwca roku 1804 na wieczną pamięć uszanowania swego Shahin Marcin Medycyny Doktor. O wodzie mineralnej Kamienieckiej = [Ясновельможному генерал-лейтенанту, військовому губернатору Кам'янець-Подільського, управляючому Подільською та Волинською губерніями і кавалеру різних орденів великому Миколаю Ессену першому, 24 червня 1804 року на вічну пам'ять про себе Шахін Мартін, доктор медицини. Про мінеральну воду Кам'янецьку]. – Mińkowce : Druk. Marchockiego, 1804. – 45 s.

1805

33. **Мідраш** Танхума = [Тлумачення Танхума]. – Миньківці, 1805. – *Іврит*.
34. **Homer**. [Iliada]. – W Mińkowcach, [1805].
35. [**Marchocki I.**] Przymierze dziedzica z poddanymi rolnikami = [Угода діди́ча з підданими селянами] / Ignacy Marchocki. – Mińkowce : Druk. I. Marchockiego, 1805.
36. **Szekspir Wil.** Hamlet = [Гамлет] : tragedia / Wil. Szekspir ; przekł. z niem. J. N. Kamińskiego. – W Mińkowcach, 1805.

1806

37. **Хаміша** хумшей Тора = [П'ятикнижжя]. – Миньківці, 1806. – *Іврит*.

1807

38. **Trzeciecki S.** Mowadnia 15 miesiācasierpnia 1807 roku w dzień obchodu uroczystosci rolniczej w Mińkowcach miana = [Промова, проголошена 15 серпня 1807 року в день святкування землеробської урочистості в Мінковцях] / S. Trzeciecki. – Mińkowce : Druk. Marchockiego, 1807. – 10 s.

1810

39. **Маане** лашон = [Молитви для інвалідів і померлих]. – Миньківці, 1810. – *Іврит*.
40. **Седер** сліхот ке-мінгаг Полін = [Порядок молитов каяття за звичаєм громад Польщі]. – Миньківці, 1810. – *Іврит*.

1811

41. **Сліхот** ке мінгаг Полін катан ве Полін гадоль = [Молитви каяття за звичаєм громад Великої та Малої Польщі]. – Миньківці, 1811. – *Іврит*.
42. **Сефер** Техілім = [Псалми]. – Миньківці, 1811. – *Іврит*.

1812

43. **Сліхот** ке мінгаг Полін катан ве Полін гадоль = [Молитви каяття за звичаєм громад Великої та Малої Польщі]. – 2-ге вид. – Миньківці, 1812. – *Іврит*.
44. **Гановер** Натан-Ноте бен Моше. Шаарей Ційон = [Брама Сіону] / Гановер Натан-Ноте бен Моше. – Миньківці, 1812. – *Кабала*. – *Іврит*.
45. **Кінот** = [Жалобні плачі на 9 Ава]. – Миньківці, 1812. – *Іврит*.

1815

46. **Marchocky I.** Zmowy w dniu 25 grudnia 1814 r., jak w dniu oznaczonym na obchód pamiętki i podziękowania Bogu za przywrócenie pokój w całej Europie i obszernej krainie imperji Rosyjskiej, przez obywatela i dziedzica Marchockiego, wkościele katolickim mińkowieckim mianej, wyiataczęs drugą, czyli raczej Konkluzją gdyż

січня 1825, в святині мінковецькій, громадянином Мархоцьким проголошена] / Ignacy Ścibor Marchocki. – Mińkowce, 1825.

1826

58. **Зерахья** га-Ієвані. Сефер га-йошер = [Книга праведного] / Зерахьяга-Ієвані. – Миньківці, 1826. – *Мораль*. – *Іврит*.

1827

59. **Разіель** га-малах. Емунот амаміїот = [Книга ангела Разієля. Народні вірування]. – Миньківці, 1827. – *Іврит*.

1832

60. **Відашді** Еліягу бен Моше. Решит хохма га-кацар = [Скорочені "Початки мудрості"] / Відашді Еліягу бен Моше, Пойту Йосиф. – Миньківці, 1832. – *Мораль*. – *Іврит*.

61. **Махзор** ім тайг мі-коль га-шана = [Святковий молитовник на весь рік]. – Миньківці, 1832 (?). – *Іврит з перекладом на ідиш*.

62. **Хок** ле-Ізраель = [Закони Ізраїлю]. – Миньківці, 1832 (?). – *Коментарі*. – *Іврит*.

Миньковецька друкарня обслуговувала в першу чергу потреби та інтереси власника маєтку, маймовірно, що мала особливий комерційний успіх. Єврейські друкарі, сплачуючи податки І.-С. Мархоцькому, мали випускати економічно вигідні видання, тому їхня продукція різноманітніша. Таким чином, приватновласницький статус містечка сприяв перетворенню його на потужний центр друкарської справи на Поділлі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Rolle I. Drukarnie na kresach multanskich / I. Rolle // Rocznik dla archeologow, numismatow i bibliografii polskich. – Krakow, 1873. – S.16-31.
2. Сецинский Е. Подольские типографии и издания / Е. Сецинский // Подольские епархиальные ведомости. – 1903. – № 46 (Неофиц. часть). – С. 1375-1384; *Його ж*. Начерк подільського книгодрукування [Машинопис] / Ю. Сіцинський. – Проскурів, 1934 // Фонди Хмельницького обласного краєзнавчого музею. – КП 41526 /ДК 8790.
3. Огієнко І. Історія українського друкарства / І. Огієнко ; упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М.С. Тимошик. – К. : Либідь, 1994. – 368 с.
4. Суслопаров М. Друкарні Поділля : іст. зап. / М. Суслопаров // Бібліол. вісти. – 1923. – №4. – С.109-111
5. Bandtkie J.S. Historya drukarni w Krolestwie Polskiem : w 3 t. T.2 / J.S. Bandtkie. – Krakow, 1826. – 304 s.
6. Estreicher K. Bibliografia Polska. Cz. 1-3. T. 1-22 / K. Estreicher. – Krakow, 1872-1908.
7. Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku. Zesz.6 : Malopolska – Ziemie Ruskie / Oprac. A. Kawecka-Gryczowa. – Wroclaw-Krakow, 1960. – 349 s.

8. Запаско Я.П. Пам'ятки книжкового мистецтва : каталог стародруків, виданих на Україні : в 2 ч. / Я.П. Запаско, Я.Д. Ісаєвич. – Л. : Вища шк., 1981-1983;
9. Боровий С. З історії єврейської книги на Україні / С. Боровий // Бібліол. вісті. – 1925. – № 1-2. – С. 47-58; 1926. – № 1. – С. 36-48.
10. Перлин Г. Нотатки з історії єврейського друку на Україні / Г. Перлин // Бібліол. вісті. – 1928. – № 1. – С. 123-126.
11. Лукин В. Евреи – подданные государства Миньковецкого(к истории еврейского книгопечатания на Украине). – *Матеріал наданий автору в електронному вигляді; Его же.* Граф Мархоцкий, государство Миньковецкое и еврейское книгопечатание на Украине [Электрон. ресурс] / В. Лукин // Лехаим. – 2007. – №9. – Режим доступу: <http://www.lechaim.ru/ARHIV/185/lukin.htm>. – Дата доступу: 20.08.10. – Назва з екрану.
12. Fridberg S. Toldot ha-Dfus ha-Ivri be-Polania / S. Fridberg. – Antwerpen, 1932. – 132 p.
13. Iari A. Likutim bibliografiim. Ha-Dfus ha-Ivri be-Minkovets / A. Iari // Kiriath Sefer. – Jerusalem, 1942. – № 19. – P. 267-276.
14. Katalog Podstawowy (tzw. Stary) druków wydanych do 1949 roku włącznie [Електронний ресурс] // Biblioteka Jagiellońska : web-site. – Режим доступу: <http://www.bj.uj.edu.pl/PKA/index.php>. – Дата доступу: 22.08.12.
15. Thesaurus of the Hebrew book / Y. Vinograd; Institute for computerized bibliography. – Jerusalem, 1993. – 1037 p.
16. Державний архів Хмельницької обл., ф. 228, оп. 1, спр. 21-а, арк. 4.
17. Отамановский В.Д. Отечественные лекари – новаторы 2-й пол. XVIII в., создавшие более прогрессивное направление в лечении чумы и роль их как зачинателей рациональной терапии / В.Д. Отамановский. – Саратов, 1958. – С.16.
18. Волосатих О.Ю. Музична та театральна культура Поділля першої половини XIX ст. / О.Ю. Волосатих // Часопис Національної музичної академії України ім. П.І. Чайковського. – 2011. – № 1. – С. 105.

С.С Аргатюк,
м. Одеса
В.А.Захар'єв,
м. Хмельницький

Кредитна допоміжна каса поміщика Віктора Скибневського кінця 50-початку 60-х років XIX століття

У статті проаналізовано умови діяльності допоміжної каси поміщика Віктора Скибневського, яка діяла наприкінці 50-початку 60-х роках XIX століття в містечку Дунаївці Подільської губернії.

Ключові слова: Російська імперія, звільнення від кріпацтва, Дунаївці, В.Скибневський, допоміжна каса, заохочення, кредит, виплата, відсотки.

Наприкінці 50-х років XIX ст. уряд Російської імперії, як один із заходів у рамках наступного звільнення селян від кріпацтва, вирішив перекласти турботу про погорільців на державних страхувальників та самих селян, адже раніше у

випадку пожежі поміщик був зобов'язаний допомагати своєму кріпаку відбудувати житло.

Своєрідну апробацію новинки провели на селянах, які мешкали в державних селах, затвердивши 9 грудня 1858 р. відповідне Положення. Зокрема, домогосподарі мали застрахувати свої кам'яні будинки не менше як на 24 крб., а дерев'яні – 15 крб. і при цьому сплачувати щороку відповідно 12 та 15 коп. страхового внеску.

Заодно, поруч зі страхуванням жител, одним з дієвих і корисних для селян напрямків ініціатори вважали поширення економічних кредитних кас. Серед тих, що набули на той час найбільшої популярності та авторитету в Російській імперії, була допоміжна каса поміщика містечка Дунаївці Подільської губернії Віктора Скибневського.

Вперше інформація про неї оприлюднена 1860 року в збірнику «Первое издание материалов Редакционной комиссии, для составления положений о крестьянах, выходящих из крепостной зависимости. Третий период»¹. 1868 року її продублював Олександр Скребицький в 4-ому томі книги «Крестьянское дело при царствовании императора Александра II. Материалы для истории освобождения крестьян»².

Дунаєвецьку допоміжну касу було створено Міністерством внутрішніх справ з дозволу Міністерства фінансів 4 квітня 1856 р. Її кредитний капітал склали виділені поміщиком 4000 срібних російських карбованців.

Брати в кредит кошти в касі мали право лише жителі містечка. Щоб охопити більше коло бажаючих скористатися її послугами, Правилами передбачалося надавати одному позичальнику не більше 30 крб., хіба що «згідно особливого розпорядження поміщика Скибневського чи його уповноваженого»³.

Наголошено, що при вирішення питання про надання кредиту повинна особлива увага звертатися, на що будуть витрачені кошти. Тому перевага надавалася «фабрикантам, столярам, ковалям, іншим ремісникам, а також землеробам, шинкарям, пекарям, лавникам та іншим, хто займався дрібною

промисловістю, на побудову різних виробничих приміщень або сплату податків... і в жодному випадку, зауважено у Правилах, на погашення боргів, оскільки єдиною метою заснування цієї каси є допомога жителям містечка і заохочення їхньої промисловості та ремесел»⁴. Висловлюючись сучасною мовою, засновник бажав, щоби гроші працювали.

Як вказано вище, аби не було ніяких суперечок стосовно дискримінаційного доступу до послуг каси, вирішили надавати лише одну позичку в рік. Втім, якщо людина акуратно розраховувалася і сплатила 2/3 суми, то вона отримала право на другий кредит, за умови, що представить достатньо матеріальних цінностей у заставу.

Той, хто взяв кредит, повинен був повертати борг рівними частинами протягом року, а першу виплату здійснити вже в перший тиждень після отримання грошей. У Правилах зауважувалося, що цього побажали самі мешканці містечка. Втім, якщо позичальник був заможною людиною і отримав особливе розпорядження пана Скибневського, то міг користуватися коштами цілий рік, і повернути їх спільно з процентами по завершенню терміну або ж частинами протягом року.

Процентна ставка за користування кредитом складала 6 відсотків. При цьому 2% знімали з суми одразу ж при видачі кредиту, а 4% – у два останні тижні терміну. Такі ж фінансові умови (6 % від суми кредиту) стосувалися і тих позичальників, які виплачували позичене одним траншем.

Позичальник надавав у заставу за кредит майно, яке за вартістю було втричі більше суми, тобто: будинки, магазини, тощо. Крім того за нього мали поручитися словом і власним майном двоє достойних мешканців населеного пункту (в окремих випадках один).

Правилами передбачалося також, що кредит можуть взяти і ті дунаївчани, які не мають власних будівель чи майна, але за них поручалися своїм майном шановані багатії або ж надавав дозвіл сам засновник каси.

Оскільки справа пов'язана з грішми, то все, що вимагали Правила, документально фіксувалося у відповідному протоколі та книжечці

позичальника, завірялося підписами позичальника, поручителів та керуючого касою. При цьому, як і при попередній оцінці майна, яке вносилося під заставу, мали бути присутніми і поставити свої підписи двоє свідків. У цих же документах вказано і на відповідальність позичальника і поручителів за недотримання умов виплати кредиту та процентів.

По завершенню виплат завідувач касою робив відповідний запис у протоколі та книжечці позичальника, а також про те, що заставу, якщо це була певна річ, повернено позичальнику.

Засновник каси з розумінням ставився до проблем позичальників. Правила дозволяли трьохтижнєве відтермінування сплати частини кредиту, але за таку пільгу позичальник мав додатково сплатити щотижня на користь каси по $\frac{1}{2}$ копійки. Якщо позичальник не вкладався і у цей термін, його та поручителів попереджували, щоб вони протягом 2 днів ліквідували заборгованість, бо в протилежному випадку заставу виставлять на торги.

На продаж будинку, іншої будівлі чи речей, що знаходились у заставі, відводився тиждень. Продаж обов'язково мав бути відкритим, у присутності позичальника, поручителів і навіть представника земської поліції. Якщо виторгуваних коштів виявилось більше, то різницю віддавали позичальнику чи його нащадкам. Якщо коштів було недостатньо, то спродували заставу поручителів. Втім, якщо ніхто не виявив бажання купити заставлені будівлі чи речі, керуючий касою наділявся повноваженнями передати заставлене майно місцевій економії пана В.Скибневського чи поступити з ним так, щоб покрити борг позичальника перед касою. Позичальник та поручителі не мали права оспорювати таке рішення. Ідентична процедура очікувала і тих, хто отримав кредит за особливим розпорядженням поміщика Скибневського.

Зрозуміло, що позичальник, який порушив угоду, втрачав довіру. Передбачалося, що той, хто допустив трьохтижнєву прострочку сплати і погасив заборгованість, втрачав право на кредит протягом наступного року. Той же, чиє майно продали за борг перед касою, назавжди потрапляв у «чорний список».

Завідувача касою призначав та усував з роботи В.Скибневський або його уповноважений в маєтку. Вони ж розглядали скарги позичальників та поручителів на діяльність завідувача.

Незважаючи на приватність каси, у Правилах її діяльності особливо наголошувалося, що передавати касу іншій особі заборонено. Якщо б містечко перепродувалося іншому власнику, той мав отримати окремий дозвіл уряду на існування каси. Коли ж засновник чи його нащадки захотіли б припинити діяльність закладу, то все одно зобов'язані були поставити до відома місцеву державну владу і отримати погодження.

На жаль, більш детально дізнатися про діяльність цієї каси, поки що не вдалося. За повідомленням кандидата історичних наук, начальника відділу інформації та використання документів Державного архіву Хмельницької області Юрія Олійника, матеріали про неї в цій установі відсутні. Однак те, що і через 12 років після заснування, її ставили у приклад іншим, безперечно свідчить, що каса процвітала, приносячи належний дохід ініціатору і достатньо заробляючи на утримання штату.

Список використаних джерел:

1. Первое издание материалов Редакционной комиссии для составления положений, о крестьянах выходящих из крепостной зависимости. – Санкт-Петербург, 1860. – Третий период. Т.ХVIII. – С.24-29.
2. Скребицкий А. Крестьянское дело при царствовании императора Александра II: матер. для истории освобождения крестьян / Александр Скребицкий. – Бонн на Рейне, 1868. – Т.4. – С. 1025-1030.
3. Там само. – С. 1027.
4. Там само.

А.Л. Глушковецький, О.М. Федьков,
м. Кам'янець-Подільський

Власник Дунаївців Василь Степанович Завойко в суспільно-політичному житті Подільської губернії початку ХХ ст.

У статі аналізуються основні напрямки суспільно-політичної діяльності на початку ХХ ст. власника Дунаївців, гайсинського повітового предводителя дворянства Василя Степановича Завойка.

Ключові слова: *В.С. Завойко, Дунаївці, селянство, вибори, Державна дума, Подільська губернія, влада.*

Серед представників дворянства Подільського краю початку ХХ ст. однією із найкolorитніших постатей суспільно-політичного життя був власник Дунаївців Василь Степанович Завойко. Випускник Олександрівського ліцею (1895), гайсинський повітовий предводитель дворянства, ініціатор утворення третейських посередницьких комісій для вирішення суперечок між селянами та поміщиками, активний учасник виборчого процесу до Державної думи Російської імперії, ординарець і фактичний радник одного з керівників Білого руху генерала Л.Г. Корнілова – такий далеко не повний перелік основних віх земного шляху В.С. Завойка.

З огляду на такий послужний список вивчення непересічної історичної постаті В.С. Завойка не можна вважати задовільним. Його особа побіжно розглядається істориками передусім у контексті різноманітних подій, до яких він мав безпосереднє чи опосередковане відношення. Єдиним науковим дослідженням, спеціально присвяченим В.С. Завойку, є невелика стаття О.М. Федькова.¹

Василь Степанович Завойко народився 4 липня 1875 р. Був онуком адмірала Російської армії губернатора Камчатки Василя Степановича Завойка (1810-1898) та баронеси Юлії Єгорівни Врангель (1821-1883), дочки професора права Є.В. Врангеля, племінниці відомого російського полярного дослідника адмірала Ф.П. Врангеля і двоюрідної тітки одного із керівників Білого руху під час Громадянської війни П.М. Врангеля. Батько – дійсний статський радник Степан Васильович Завойко (1844-1908), дружина Любов Марківна Рафалович – донька крупного промисловця і банкіра Марка Федоровича Рафаловича. Мав двох синів, одного з яких звали Сергій.

У «Трудах Подільського церковного історико-археологічного товариства» є інформація про те, що 1891 року В.С. Завойко придбав містечко Дунаївці в попереднього власника Броніслава Скибневського.² Саме дата придбання Дунаївців, породжує сумніви в тому, що покупцем був саме Василь Степанович Завойко, а не його дід адмірал, який теж був Василем Степановичем та уже мав подільський маєток у с. Велика Мечетна Балтського повіту. Адже Василю Степановичу молодшому на час купівлі містечка було близько 16 років, а, відтак, він не володів дієздатністю для укладання подібних договорів. Більше того, зважаючи на дату завершення ним Олександрівського ліцею – 1895 р., на час придбання юнак постійно проживав і навчався в Петербурзі. На користь нашої версії свідчить і те, що як власник Дунаївців В.С. Завойко молодший фігурує уже у документах початку ХХ ст., тобто після смерті діда в 1898 р. Як би там не було, але із 1891 р. й до встановлення радянської влади Дунаївці знаходилися у власності Завойків. Найбільш яскравий епізод із життя містечка та його нового власника В.С. Завойка молодшого пов'язаний із намаганнями останнього домогтися для Дунаївців статусу міста. Ця спроба зазнала невдачі через опір єврейського населення містечка, яке вважало, що новий статус Дунаївців негативно позначиться на їхніх економічних інтересах.³

Досить масштабною була суспільно-політична діяльність В.С. Завойка як гайсинського повітового предводителя дворянства й, водночас, прихильника ліберальних ідей. Її найактивніша фаза припала на період російської революції 1905-1907 рр. Наприкінці квітня 1905 р. В.С. Завойко взяв участь у нараді земських діячів з аграрного питання в Москві. Виступ подолянина дає змогу констатувати наявність у нього глибокого розуміння причин земельних протиріч та можливих шляхів покращення становища селянства. “У Гайсинському повіті на душу чоловічої статі в середньому припадає $\frac{5}{8}$ десятини зручної землі. Росія велика і вкрай різноманітна за місцевими, етнографічними, кліматичними, ґрунтовими і іншими умовами, тому я вважаю, що яку б аграрну програму ми тут не виробили, намагаючись звести її до

одного знаменника, ми би прийшли до програми занадто теоретичної, занадто далекої від життя. Неможливо тим чи іншим кабінетним мисленням або теоретичними рецептами заповнити пробіл відсутності масового народного досвіду, самостійної народної творчості у справі особистого добробуту”,⁴ – зазначив предводитель дворянства.

Зважаючи на означений стан речей, В.С. Завойко закликав відмовитися від популярної ідеї націоналізації землі, а натомість пропонував розпочати процес об’єднання “усіх людей землі у всеросійський союз селянського і приватного землеволодіння на ґрунті спільних економічних і життєвих інтересів з наданням союзу виключного права випуску закладних земельних листів і примусового подесятинного обкладення всієї землі з метою створення капіталу для розвитку банківської справи союзу”.⁵

Свої теоретичні роздуми В.С. Завойко незабаром спробував увести в практику аграрних відносин Поділля. 1905 року Подільську губернію охопили численні селянські виступи, які вкрай стурбували місцеву адміністрацію та поміщиків. Серед представників влади і великих землевласників краю загалом існувало два підходи до з’ясування причин селянського руху. Більшість чиновників та землевласників вважали, що економічних причин для селянських заворушень немає і у всьому звинувачували потужну революційну пропаганду. Відтак, пропонували здійснювати рішучі каральні заходи проти агітаторів та ініціаторів виступів. Другий підхід був репрезентований представниками місцевої ліберальної бюрократії. Вони визнавали наявність причинно-наслідкового зв’язку між становищем селянства губернії та заворушеннями й вказували на необхідність пошуку мирних шляхів для їх припинення.

Останньої точки зору дотримувався й В.С. Завойко, який зокрема заявив: “Я далекий від думки всі сумні події останнього часу приписувати виключно пропаганді; вона стала лише поштовхом, ґрунт, на жаль, був приготовлений значно раніше – взаємовідносинами селянського і приватного землеволодіння, що базувалися на взаємному недовір’ї, часто-густо презирстві і ненависті”.⁶ Виходячи з цього, гайсинський повітовий предводитель дворянства “вважав

своїм обов'язком вказати місцевим землевласникам фактично те, що лише на основі розуміння потреб і інтересів селянського населення, деяких поступок, врегулювання оренд, вилучення з сільського побуту різних експлуаторських прийомів і т.д. може бути досягнуто необхідне об'єднання приватного і селянського землеволодіння, яке тільки і може забезпечити повітові мирний плин життя надійніше і міцніше, ніж всяке придушення безпорядків, що виникли, військовою силою”.⁷ Коментуючи заборону Подільського губернатора обговорювати разом з селянами питання “про народне представництво”, В.С. Завойко в доповідній записці губернатору написав пророчі слова: “Вважаю за необхідне вказати Вашому Превосходительству на те, що за моїм глибоким переконанням, боязнь обговорення з селянами цього і тому подібних запитань веде до того, що прірва між нами і селянами збільшується з дня в день і що таке ставлення до справи є не що інше, як залишення всього селянства цілком під владою революційної, протиурядової пропаганди і агітації. Чи далекоглядне і чи розумне таке ставлення до цього питання – покаже недалеке майбутнє; боюсь тільки, що воно дуже боляче і важко відгукнеться на всіх вас”.⁸

Для зміни існуючого стану речей сам гайсинський повітовий предводитель дворянства проводив “приватні наради” селян і землевласників. Учасники нарад прийшли до висновку, що “всі безпорядки і непорозуміння останнього часу в повіті проходили без користі для обох сторін, ні до чого доброго не привели, а навпаки, обом сторонам принесли і значні матеріальні збитки і багато моральних переживань і, навіть, в окремих випадках, привели до втручання військ”.⁹ Виходячи з цього, перша селянська нарада Гайсинського повіту, на якій були присутні більше 250 селянських уповноважених (по 2 депутати від кожного села), постановила “необхідним заснувати в повітах особливу змішану комісію з правами судово-третейського розгляду всіх непорозумінь з метою попередження безпорядків”.¹⁰ Переборовши незадоволення й упередження дворян-землевласників, В.С. Завойко домогся і їхньої підтримки з питання щодо посередницьких комісій. На засіданні

приватних земельних власників 14 серпня 1905 р. 20 голосами проти одного прийнято рішення про утворення комісій.¹¹

Водночас, В.С. Завойко обрав 12 селян, які користувалися довірою в сільських громадах й були покликані роз'яснювати їм гострі аспекти земельного питання. Серед таких добровільних селянських помічників був, зокрема, майбутній депутат II Державної думи від Подільської губернії А.І. Семенов.¹²

“Третейська посередницька комісія”, як передбачалося інструкцією, мала складатися з рівного числа членів від дворян-землевласників та селян і діяти при повітовій управі в справах земського господарства. Представники від землевласників мали обиратися на спільних зборах землевласників і селян; причому останні, на що особливо наголошувалося, повинні були обиратися по одному делегату від усіх сіл повіту. Виборні від селян мали обиратись волосними сходами. “Гайсинська третейська посередницька комісія складається, таким чином, з 24 чоловіків: по дванадцять з кожного боку, – читаємо у документі. – Комісія поділяється на секції по шість або вісім чоловік в кожній за її власним рішенням; секції засідають періодично, а в випадку виникнення масових непорозумінь і безпорядків – всі секції в різних місцях повіту засідають одночасно”. Вищою інстанцією для оскарження рішення секції називались загальні збори членів комісій. Визначалась також компетенція комісії і порядок її роботи. “Рішення комісії, – як зазначалося в інструкції, – морально обов'язкові”.¹³

У зв'язку із цим надвірний радник В.С. Завойко писав: “Не можу не висловити мого щирого і глибокого переконання, що єдиний вихід з нинішнього важкого становища – це є, можливо, повне об'єднання селянського і приватного землеволодіння на основі взаєморозуміння переслідування тієї ж мети – зростання економічного добробуту країни, а кожна селянська нарада є в цьому питанні кроком вперед; боязнь же цих нарад – це є незнання народу, залишення його під впливом протиурядової пропаганди і майже що інстинктивне відштовхування від себе”.¹⁴

Ініціативу гайсинського повітового предводителя дворянства підтримав Подільський губернатор О.О. Ейлер. У листі до Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора він писав: “Я навіть припускаю, що... це не дасть безпосередніх практичних результатів, але, як і з’їзд, скликаний гайсинським повітовим предводителем дворянства Завойком, переконає і землевласників, і селян в корисності їх спілкування між собою і в необхідності угод на основі компромісів з боку землевласників, а, отже, може спонукати перших не ухилятися від вислуховування селян і ретельного вивчення їх потреб і побажань. Такий результат вже сам по собі буде значним кроком вперед у справі впорядкування різних аграрних та сільськогосподарських питань”.¹⁵ Як бачимо, високопоставлений посадовець, стоячи в обороні державних інтересів, підтримував заходи з метою схилити землевласників до поступок для досягнення компромісу з селянами.

Міністр внутрішніх справ задовольнив клопотання В.С. Завойка. Однак при цьому було зроблено застереження, “що запропонованій посередницькій комісії я надаю характер цілковито приватної установи, яка діє виключно за згодою зацікавлених осіб, без всякої участі адміністрації”.¹⁶ За переважної консервативності дворянства і місцевої адміністрації це означало, фактично, похорон ідеї примирювальної посередницької організації.

Водночас В.С. Завойку приблизно в той же час судилося пережити не лише крах своїх професійних намірів, а й особисту трагедію. Про це свідчить донесення ущицького повітового справника Київському, Подільському і Волинському генерал-губернатору від 10 жовтня 1905 р. У ньому повідомлялося, що 5 жовтня дружина землевласника м-ка Дунаївці, гайсинського повітового предводителя дворянства В.С. Завойка Любов Марківна пострілом із револьвера системи “Браунінг” позбавила себе життя. Проведена експертиза та слідство встановило, що причиною самогубства став сильний нервовий розлад.¹⁷

Революційні події 1905 р. змусили царський уряд поряд із силовим придушенням виступів йти на певні поступки й оголосити вибори до

представницького органу парламентського типу – Державної думи. Подільська губернія, незважаючи на провінційність, не стояла осторонь від цих важливих процесів. Вибори до Державної думи першого скликання на Поділлі відбувалися в січні-березні 1906 р.

Активну участь у виборчих перипетіях взяв і В.С. Завойко. Ще на стадії підготовки до виборів до позбавленої законодавчих функцій “Булигінської” Думи (від прізвища міністра внутрішніх справ О.Г. Булигіна. – Авт.) гайсинський предводитель дворянства попереджав про недолугість виборчого закону, на основі якого вона мала бути обрана. У листі до Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора Н.В. Клейгельса 28 вересня 1905 р. він вказував, що “... обрання представників селянства на зараз існуючих волосних сходах не дасть селу спокою, селянам упевненості в дотриманні й відстоюванні їхніх інтересів”.¹⁸ Тому Завойко пропонував переобрати у Гайсинському повіті волосні сходи і просив покласти роз’яснення виборчого законодавства селянам на нього та ще кількох осіб, серед яких були: голова з’їзду мирових посередників О.Д. Козловський, член повітової управи у справах земського господарства В.М. Шпакович, мировий суддя 1-ї ділянки Гайсинського округу В.К. Савлуков та ще низка землевласників і управителів маєтків. Предводитель дворянства брав на себе відповідальність за їхню діяльність, вказуючи, що вона буде значною противагою до антиурядової пропаганди.¹⁹ Однак ініціатива Завойки не була підтримана генерал-губернатором.²⁰ Водночас, це не перешкодило йому проводити систематичні бесіди із селянами та деталізувати їм особливості виборчого законодавства до Державної думи. Як наслідок – селяни першої селянської ради Гайсинського повіту висловилися за загальну, рівну і двоступеневу систему виборів.²¹

У своїй агітаційній діяльності В.С. Завойко навіть намагався використати зібрання своїх політичних опонентів. Такий курйозний випадок мав місце в Балті. Там 19 березня 1906 р. у супроводі декількох селян він з’явився на передвиборні збори членів консервативного-монархічного Союзу російського народу. В.С. Завойко заявив, що присланий губернатором для об’єднання селян

та керівництва ними і звернувся до присутніх із промовою, яка, за словами учасника зібрання мирового посередника 1 ділянки Балтського повіту, мала антиурядовий характер. Коли ж його випроводили із приміщення зборів, продовжив пропагандистську діяльність на вулиці, а пізніше написав скаргу губернаторові на дії мирового посередника, який перешкодив його промові.²² Як наслідок, губернатор О.О. Ейлер видав розпорядження, яким зобов'язав мирового посередника не втручатися у виборчий процес.²³

Гайсинський повітовий предводитель дворянства спробував потрапити до числа виборщиків депутатів Державної думи, однак зазнав поразки. На виборах у м. Гайсині перемогли конкуренти В.С. Завойка євреї барон Д.Г. Гінцбург і присяжний повірений Г.Б. Сльозберг.²⁴ Аналізуючи причини обрання єврейських кандидатів, гайсинський повітовий справник доповідав губернаторові: “Результати виборів можна було передбачити, оскільки євреї давно визначили своїх кандидатів, потурбувалися про те, щоб усі євреї, які мають виборче право, були внесені у списки і всі євреї-виборці взяли участь у голосуванні, для доставки в Гайсин євреїв з повіту наймалися спеціально підводи і поїзд”.²⁵

Відкрита демонстрація В.С. Завойком своїх ліберальних поглядів та систематичні “миротворчі” бесіди із селянами здійснили негативний вплив на ставлення до його особи з боку влади. Очевидно, опозиційність чиновника відіграла не останню роль у тому, що він 30 листопада 1906 р. наказом Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора В.О. Сухомлінова був увільнений від обов'язків гайсинського повітового предводителя дворянства з формулюванням “згідно прохання”.²⁶ До того ж на виборах до II Державної думи, під час яких Завойко знову балотувався у виборщики, Подільська губернська адміністрація активно перешкоджала йому у проведенні передвиборної кампанії. Зазначивши розпливчасті формулювання про те, що він постійно не проживає в м. Гайсині і не має квартирної цензу, ще на етапі складання виборчих списків колишні колеги Завойка, члени Гайсинської повітової комісії, постановили виключити його зі списку виборців по

м. Гайсину.²⁷ Проте опозиціонерів вдалося довести абсурдність постанови комісії та взяти участь у передвиборній боротьбі.

Однак переслідування опального чиновника з боку місцевої влади на цьому не лише не припинилися, а ще більш посилювалися. Особливо яскраво це виявилось в середині січня 1907 р. під час підготовки В.С. Завойком та його соратником М.О. Шанявським попереднього передвиборного зібрання міських виборів у м. Гайсині. Коли організатори звернулися за дозволом на проведення зібрання, гайсинський повітовий справник заявив, що обране ними приміщення може вмістити лише 300-400 осіб, а виборців у Гайсині – 1500.²⁸ Тому на зібрання можуть бути допущені лише зазначені 300-400 осіб. Крім того, справник застерігав, що у випадку порушення правопорядку особами, що не були допущені на зібрання, його взагалі буде закрито.²⁹ Отже, місцевою владою вишукувалися приводи для того, щоб не допустити зустрічей В.С. Завойка з своїми виборцями та обговорення політичної ситуації в країні.

У Гайсинському повіті були й інші факти порушень виборчого законодавства, спрямовані особисто проти В.С. Завойка. Зокрема, він скаржився в різні інстанції (повітову з виборів комісію, Подільському губернаторові, міністрові внутрішніх справ) на дії того ж таки гайсинського повітового справника Пражмовського. Кандидат у виборщики звинувачував справника в порушенні виборчого закону, створенні перешкод у проведенні виборчої кампанії, упередженому ставленні та відкритій агітації проти його кандидатури.³⁰ Повітовий справник загалом відкидав звинувачення В.С. Завойка, однак у рапорті губернатору так пояснював свої дії: “Дякуючи Аладьїним, Жилкіним, Рамішвілі, Оніпкам* і компанії була розпущена I Дума, то й тепер, якщо до Думи потраплять Завойкіни і йому подібні, її теж розпустять”.³¹ Як бачимо, саме політичні переконання кандидата у виборщики спонукали представника влади чинити йому перепони на виборах.

*Справник мав на увазі депутатів I Державної Думи трудовиків О.Ф. Аладьїна, І.В. Жилкіна, Ф.М. Оніпко та представника Соціал-демократичної фракції І.І. Рамішвілі.

Попри перешкоди влади В.С. Завойко на передвиборному з'їзді в Гайсині, який відбувався 16 – 17 січня 1907 року, разом із євреями Г.Б. Сльозбергом і доктором Л.З. Ратнером зумів виставити свою кандидатуру у виборщики. Цікаво, що значна частина євреїв підтримала кандидатуру саме неєврейського кандидата, тобто В.С. Завойка. Тоді євреї спробували вдатися до хитрощів. Г.Б. Сльозберг запропонував тягнути жереб на трьох кандидатів. Коли ж жереб випав на Ратнера, він почав відмовлятися від своєї кандидатури на користь Сльозберга.³² Однак компромісу було досягнуто. Завойко та доктор Ратнер взяли участь у виборах у м. Гайсин, а Сльозберг виставив свою кандидатуру в м-ку Теплик.

На виборах 22 січня в Гайсині перемогу здобув В.С. Завойко, який отримав 688 голосів. Його найближчий переслідувач, доктор Л.З. Ратнер, – 468. Решта кандидатів – мировий суддя Савлуков, повірений Ковальський та міщанин Давидов – отримали від 3 до 5 голосів.³³

Проте методичне цькування В.С. Завойка з боку місцевої влади після його обрання виборщиком від м. Гайсина ще більше посилювалося. Губернатор особисто звернувся до обер-прокурора Правлячого Сенату з протестом проти його кандидатури. Аргументи, висловлені керівником губернії, невідомі, але обер-прокурор погодився з ними і вже після виборів виключив колишнього предводителя дворянства зі списку виборців. Подільська губернська комісія, своєю чергою, 3 лютого 1907 р. прийняла рішення про усунення Завойка із числа виборщиків. Переможцем на виборах у м. Гайсині було визнано його найближчого переслідувача Л.З. Ратнера, який набрав менше половини голосів міщан.³⁴ Отже органи влади губернії використовували будь-які засоби для усунення від участі у виборах В.С. Завойка та урешті-решт домоглися свого, проігнорувавши волевиявлення більшості виборців м. Гайсина.

Отже, власник Дунаївців В.С. Завойко активною суспільно-політичною діяльністю яскраво вирізнявся з-поміж когорти дворян та чиновників Подільської губернії. Його ідеї аграрного реформування, організована і напружена робота зі створення примирювальних органів між поміщиками та

селянами залишили глибокий слід у житті Подільського краю початку ХХ ст. Водночас намагання В.С. Завойка потрапити до складу виборщиків, а можливо й депутатів Державної думи та отримати реальні важелі для впливу на суспільно-політичні процеси шляхом законотворчої діяльності, зазнали краху. Під час виборів до Думи першого скликання на заваді політичним амбіціям гайсинського повітового предводителя дворянства стала недовіра єврейських виборців, а на других виборах – адміністративний ресурс, застосований владою.

Список використаних джерел та літератури:

1. Федьков О.М. В.С. Завойко: два епізоди з однієї біографії / О.М. Федьков // Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С.223-225.
2. Труды Подольского церковного историко-археологического общества / под. ред. Е. Сицинского и Н. Яворовского. – Каменец-Подольский: Типогр. Св.-Троицкого братства, 1911. – Вып.11. – С.28.
3. Детальніше про це див.: Прокопчук В.С. Історія отримання Дунаївцями статусу міста / В.С. Прокопчук // Дунаєвеччина очима дослідників учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. пр. / редкол. В.С. Прокопчук та ін. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Медобори-2006. – 2008. – Вип. 4. – С.47-56.
4. Либеральное движение в России. 1902-1905 гг. / ответ. ред. В.В. Шелохаев. – М.: РОССПЭН, 2001. – С.202.
5. Там само.
6. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі ЦДАК України), ф.442, оп.704, спр.179, арк.143 зв.
7. Там само.
8. Там само, арк.16.
9. Там само.
10. Там само, арк.6.
11. Там само, арк.21.
12. Глушковецький А.Л. Демократія в провінції: вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних Думах Російської імперії / А.Л. Глушковецький. – Кам'янець-Подільський: Буйницький О.А., 2010. – С.363.
13. ЦДАК України, ф.442, оп.704, спр.179, арк.21, 21 зв.
14. Там само, арк. 17.
15. Там само, арк. 25 зв., 26.
16. Там само, арк. 49 зв.
17. Там само, оп.635, спр.3, арк.78-78 зв.
18. Там само, оп.658, спр.95 ч.1, арк. 81.
19. Там само, арк. 81зв.
20. Державний архів Хмельницької області, ф.117, оп.2, спр.13, арк.105.
21. ЦДАК України, ф.442, оп.704, спр.179, арк.15 зв.
22. Кам'янець-Подільський державний міський архів (далі КПДМА), ф.228, оп.2, спр.27, арк.73 зв.
23. Там само, арк.73.

24. Там само. арк.65.
25. Там само.
26. Служебные перемены // Подольские губернские ведомости. – 1906. – 9 дек. (№97).
27. Державний архів Вінницької області, фд.446, оп.1, спр.6, арк.133 зв.
28. КПДМА, ф.228, оп.2, спр.27, арк.136.
29. Там само, арк.136 зв.
30. Там само, арк.135.
31. Там само, арк.122 зв.
32. ЦДІАК України, ф.301, оп.1, спр.2737, арк.8-8зв.
33. Там само, арк.11.
34. ДАХМО, ф.117, оп.2, спр.20, арк.572, 574, 575.

Д.В. Решетченко,
м. Київ

Особливості чорносотенного руху на Поділлі та Дунаєвеччині (1905-1907 рр.)

У статті висвітлюються ідеологічна основа та діяльність консервативно-монархічних (чорносотенних) партій на території Поділля і Дунаєвецького району та їх чисельність у період Першої російської революції.

Ключові слова: «Союз руського народу», чорносотенці, консервативно-монархічний рух, Поділля, Дунаєвеччина.

Революційний рух, що охопив Російську імперію, на початку ХХ ст. докотився і до відносно «благонадійного Поділля». Страйки, маніфестації, збори і розповсюдження революційної літератури охопили майже всі населенні пункти губернії, у тому числі й територію сучасного Дунаєвецького району (частини Кам'янецького та Ушицького повітів Подільської губернії).

Містечко Дунаївці було одним з небагатьох центрів промисловості тогочасного Поділля, де зосереджувався робітничий клас – опора соціал-демократичних партій, які найактивніше діяли під час першої російської революції.

На противагу їм влада активно сприяла розвитку консервативно-монархічних партій, які часто називалися «чорносотенними». Монархісти вважали свій рух єдиним справді народним, що на відміну від штучно

принесених на російський ґрунт крамольних революційних доктрин, має історичні корені.¹ Сама назва «Чорна сотня» пішла від нижньогородської «Чорної сотні» Кузьми Мініна, що колись, у XVII ст., врятувала Росію і царський престол.

Монархічні організації, наприклад «Гурток московських дворян» та «Російські збори», почали з'являтися ще на початку століття. Остання мала місцеві організації в Харкові (заснована 1903 р.), а згодом у Києві та Одесі. Можливості діяльності монархічних організацій, а згодом і партій, були, на відміну від революційних та ліберальних, значно ширші – влада, якщо й не підтримувала їх, то ставилася вкрай лояльно.

Основною монархічною організацією став «Союз російського народу» (СРН), який діяв з листопада 1905 р. На чолі організації стояла Головна рада під керівництвом доктора О.І. Дубровіна. Основою програми СРН, як і Російської монархічної партії та Союзу земельних власників, було «необмеження самодержавної влади, збереження недоторканості приватної власності», хоча й не виключались «розумні реформи, суворо дотримані з інтересами держави».² Першими програмними документами були «Основні положення», опубліковані в кінці січня 1906 р. та прийняті Першим всеросійським з'їздом уповноважених відділів партії 2 вересня 1906 р.

Ідеологічним підґрунтям стала теорія «офіційної народності» С.С. [Уварова](#), яка згодом трансформувалася в лозунг [«Православ'я. Самодержавність. Народність»](#). Цей лозунг активно використовували чорносотенці в своїй ідеологічній роботі. Ідеалом держави для консерваторів-монархістів СРН була Русь допетровських часів та «заміна законодавчої Думи законодавчою установою, єдність та неділимість Росії, викорінення «злих сил» в особі соціалістично настроєної інтелігенції і обмеження влади бюрократії». Також відкрито пропагувався антисемітизм, аж до витурення євреїв за межі Росії та заборона національних автономій. В аграрному питанні СРН передбачав «продаж землі селянам у приватну власність, спрощення виходу з

кріпацтва. У робітничому – лише скорочення робочого дня, державне страхування, створення артілей та товариств».³

Інші партії цього напрямку: Російський народний союз імені Михайла Архангела, «Союз руських робочих», «Російська монархічна партія» тощо мали свої програми, але вони в основному повторювали положення програми СРН. Програмні матеріали, дискусії проводились у друкованих виданнях, які партії мали як в Україні, так і в Росії. В Україні СРН видавав в Одесі «За царя, за батьківщину». «Руський народний союз імені Михайла Архангела» у тій же Одесі – «Південний баян» та «Руська речь». Партія націоналістів, яка виникла в Києві 1908 року на чолі з поміщиком Балашовим та журналістом Григорієм Бобринським, друкувала «Киевлянин».⁴

СРН мала велику кількість прихильників: «всього відділи в Україні нараховували понад 190 тис. членів, майже половину загальної кількості «Союзу російського народу». Всього СРН налічував близько 400 тис. Однак ці дані є завищеними, оскільки СРН часто-густо, як і інші партії, «до складу організації просто дописували звичайних учасників мітингів, демонстрацій, молебнів».⁵ Та все одно вони говорять про вагому на той час організацію.

Щодо інших партій консервативно-монархічного спрямування, то «Російські збори» нараховували близько 2 тис. осіб, переважно знатних дворян, вищих чиновників, офіцерів та багатих купців. Союз російських людей до кінця 1905 року об'єднував трохи більше 100 чоловік. Російська монархічна партія була чисельнішою (офіційно близько 16 тис. осіб) й мала 60 місцевих організацій.

Як і в кожній державі, у Росії розвивався консервативний рух, який був тут доволі впливовим. Це свідчить про міцні монархічні традиції, які зміцнювались протягом віків. Але навіть ця чисельна підтримка не змогла допомогти старій системі, яка вже давно розхиталася, і їй не вистачало тільки сильного поштовху, яким стали перша і друга російські революції.

Серед консервативно-монархічних партій в Подільській губернії, як і в усій Російській імперії, найпоширенішим був СРН, перший відділ якого виник

у м. Балті. На червень 1906 р. його очолював Балтський повітовий предводитель дворянства штаб-ротмістр у відставці С. Воєводський. Відділ «поширював у великій кількості листівки і брошури». Балтський відділ СРН мав також автономний гурток – «Балтський союз активної боротьби з крамолою». Всього ж у губернії було 77 відділів та підвідділів з загальною кількістю 15 339 осіб.⁶

Однак до цієї цифри потрібно ставитись критично. Досить часто селяни, а саме з них складалась основна частина осередків, записувались в партію з тимчасових чи матеріальних інтересів. Так, наприклад, у селах Сураків та Тропова з 484 членів внески платили лише 150, тобто менше третини були дійовими особами в осередках. У лютому 1907 р. стався ще один цікавий випадок, описаний в одній з місцевих газет, щодо того, як набиралася велика кількість членів СРН. У с. Ігнатково Ямпільського повіту «два селянина Іосиф Чорний та Василь Волошин, начитавшись закликів приєднання до Союзу, задумали показати свій патріотизм, не знаходячи підтримки серед селян вони таємно списали імена і прізвища 140 осіб і послали в Почаїв фіктивний присуд про приєднання до СРН», присуд склав писар, а сільський староста поставив печатку. Коли вчитель і декілька більш радикально настроєних селян дізналися про це і розповіли громаді, що таке СРН і які він переслідує цілі, селяни просто побили «горе-патріотів». Однак, не зважаючи на протести селян, присуд не був відмінений.⁷

Серед інших монархічних партій на Поділлі діяли відділи «Союзу руських робочих» загальною чисельністю 590 осіб та відділ «Монархічної спілки православних українців» чисельністю 140 осіб.⁸

У Дунаївцях діяв відділ «Союзу руських робочих» чисельністю 78 осіб, що свідчило про їхню важливість у промисловості тогочасного Поділля, адже відділ цієї партії в Подільській губернії був лише в губернському Кам'янці-Подільському.⁹

Багато подільських селян щорічно здійснювали паломництво до святих місць, переважно до Почаївської лаври, що вдало використовувалося рекрутами

«Союзу руського народу». Православ'я – один з стовпів їхньої ідеології – протиставлялося революційному рухові, що «розповсюджувався сіоністами». Ці слова падали на щедру ниву тогочасних селян, які масово записувалися в СРН та агітували своїх земляків. За підрахунками, що велися подільським губернатором, на сучасній Дунаєвечинні діяло 9 відділів «Союзу руського народу» загальною чисельністю 881 особа. Відділи діяли в містечках Смотрич, Маків, Шатава та селах Антонівка, Іванківці, Слобідка-Маліївецька, Стара Гута, Ріпенці та Чаньків.¹⁰

Перша російська революція 1905-1907 рр. охопила всю Російську імперію. Діяльність революційних партій докотилася до найвіддаленіших куточків країни. Їх агітація та пропаганда оголювала роками замовчуванні проблеми та конфлікти, що неминуче вели до соціальних потрясінь. На противагу революційному руху виникає потужний консервативно-монархічний рух, метою якого було збереження існуючого в державі «*status quo*». Не була осторонь цього руху і Дунаєвечина. Осередки консервативно-монархічних партій були в м. Дунаївці та ще дев'яти населених пунктах району. На жаль, революційні трансформації початку ХХ ст. мали трагічні наслідки для українського народу протягом наступного століття.

Список використаних джерел та літератури:

1. Самарцев І. Г. Чорносотенці на Україні (1905-1907 рр.) // Укр. іст. журн. – 1992. – № 2. – С. 90.
2. Там само. – С. 91.
3. Непролетарские партии России. Урок истории / под. ред. Л. М. Спирина и К. В. Гусева. – М.: Мысль, 1984. – С. 109.
4. Самарцев І. Г. Чорносотенці... – С. 92.
5. Там само. – С. 91.
6. Переписка с Департаментом полиции, Подольским губернским управлением и др. // Кам'янець-Подільський міський державний архів, ф. 228, оп. 1, спр. 7671, арк. 7-8; Циркуляри МВД, управління по делам печати и др. // Там само, спр. 7685, арк. 82-96; Циркуляри МВД // Там само, спр. 7686, арк. 1-4, 299-311.
7. Сообщения начальника Подольского губернского жандармского управления и др // Там само, спр. 7696, арк. 1-4.
8. Циркуляри МВД, управления по делам печати и др. // Там само, спр. 7686, арк. 299-311.
9. Там само, арк. 312.
10. Там само, арк. 1-4, 310-312.

Є.І. Сохацька,
м. Кам'янець-Подільський

Т.Г. Шевченко в житті Олімпіади Пащенко (1879-1972рр.): до проблеми національної самоідентифікації

У статті йдеться про роль Т.Г.Шевченка у формуванні національної самоідентичності відомої громадської і освітньої діячки Поділля часів УНР (1918-1920рр.) О.М.Пащенко (1879-1972рр.).

Ключові слова: національне відродження, рідна мова, українська Євангелія, «Кобзар», національна свідомість, національне самоствердження.

*«Ціле своє життя Олімпіада Пащенко віддала громадській праці, особливо в її освітній ланці, маючи за це єдину нагороду – в'язницю й безробіття ... Ставши Секретарем Університетської Комісії, Олімпіада Пащенко завжди допомагала мені в тяжкій праці організації Кам'янець-Подільського Університету, допомагала енергійно, самовіддано...»
17.03.1936р. Іван Огієнко*

Олімпіада Пащенко (Шульмінська) – відома освітня і громадська діячка часів УНР. Її життя тісно пов'язане з Поділлям, особливо з Кам'янцем-Подільським. Тут вона закінчила Маріїнську гімназію (1896), була членом міської Думи (очолювала українську фракцію), на засіданні якої 4 січня 1918 року ініціювала питання заснування в Кам'янці на Поділлі українського університету, стала секретарем університетської комісії, очолювала Кам'янецьку повітову (земську) управу, була членом Подільської “Просвіти” (з 1906 р.).

Дунаєвчани мають повне право називати Олімпіаду Пащенко землячкою, бо саме на Дунаєвеччині вона вчителювала: з 29 серпня 1905 р., як пише в «Особистому листку на обліку кадрів» [5, с.231], була завідувачкою Могилівсько-Дунаєвецької школи Кам'янець-Подільського повіту. У більшості документів ця школа називається Дунаєвецька. У своїй автобіографії («Життєписі») вона називає школу Могилівсько-Дунаєвецькою [5, с.66]. І.Огієнко у післяслові до публікації статті О.Пащенко «Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету» (Наша культура. –

Варшава. – 1936. – Кн.5 (14). – С. 332) говорить, що школа була під містом у с. Дунаївці [3, с.377]. Правда, вчителювала вона там недовго. За політичні теми й українську мову вже в листопаді 1905 року Олімпіаду Пащенко арештували (взяли під домашній арешт), але звільнили на поруки, позбавивши права учителювати на Поділлі. Що це були за політичні теми? Збиралися в школі люди, обговорювали свої болючі питання – про землю, податки, самоуправління, школу. Адже за вікном був 1905 рік, коли все бурлило і пробивалися паростки нового життя...

Але чи було це ознакою причетності Олімпіади Пащенко до українського руху, до організації свідомого національного життя. За спостереженням В.Адамського [1, с.15], події в Дунаєвецькій школі ніяк не можна розцінювати як організований український рух у сенсі свідомого національного життя.

Маємо інше цікаве свідчення відомого громадського діяча Поділля Віктора Приходька про саму Олімпіаду Пащенко 1905 року, року її повернення з театру російсько-японської війни. Вона стала відомою в Кам'янці як героїня (мала срібну медаль «За хоробрість» на Георгіївській стрічці), виступала зі своїми спогадами сестри-жалібниці про цю війну у міському театрі. Однак, пише В.Приходько: «... в той час Олімпіада Пащенко була ще «общероскою» і з українською справою не була знайома» [7, с.106]. Лише з повстанням «Просвіти» у Кам'янці (1906), продовжує В.Приходько, Олімпіада Пащенко все ближче й глибше входить в коло суто національних українських інтересів, поки цей процес не закінчився повною й глибокою **національною свідомістю** (вид. моє – Є.С.) [7, с.106].

Вивчення архівних матеріалів (ЦДА-МЛ і М України, ф. 39) і щойно виданих «Матеріалів до життєпису Олімпіади Пащенко (Хмельницький, 2012, упорядн. і авт. передм. В.Адамський) значно розширюють наші відомості про Олімпіаду Пащенко і сприяють, м'яко кажучи, корегуванню відзиву В.Приходька.

Чи вже такою глухою до свідомого українського руху була Олімпіада Пащенко? Коли почався процес її національної самоідентифікації?

На ці питання й постараємося відповісти.

Олімпіада Пащенко зростала в свідомій українській родині, батько Михайло Федорович був не звичайним учителем, а, як зазначає В.Приходько, «народником» – революціонером, ідейним робітником» [7, с.105]. Був під слідством за активність у суспільному житті регіону (обвинувачували у підбурюванні робітників на цукроварнях), йому приписували «протидержавну зраду» (давав селянам читати недозволені книжки, зокрема «Кобзар» Т.Шевченка). 3 січня 1914 року його було звільнено з посади вчителя, як «мазепинця», бо брав участь у роботі першого Всеросійського учительського з'їзду в Петербурзі 1913 року [1, с.8].

Перші паростки національного пробудження Олімпіади Пащенко, отже, появилися в рідній сім'ї, у батьковій школі, у рідних Сербах, де народилася. І тут зіграла свою роль українська книжка, зокрема «Кобзар» Т.Шевченка. У своїх спогадах «На Тарасовій горі» (1967) вона пише: «Як ще малу її, може, років шести, тато на руках тримав, коли співали (вічну пам'ять рабу Божому Тарасу), а вона ручку простягла і просила: «Я хочу свічечку світити дідусеві Тарасу»[3, с.427].

Справжнім відкриттям, приголомшуючим і непередбачуваним, була поява в школі львівського дитячого журналу «Дзвінок». «От, якби нам такі книжки!», – читаємо в розділі «У школі на селі» в автобіографічному романі «На шаблях життя» [3, с.91].

Туга за рідним словом, рідною мовою поглибилася під час навчання в Маріїнській жіночій гімназії в Кам'янці на Поділлі, адже, як пише вона в тому ж романі «На шаблях життя», «школа ні соціальних, ні національних питань не торкалась, а, навпаки, тлумила їх...» [3, с.28].

Багато читала. Але постійним у її лектурі був «Кобзар» Шевченка. Вона згадувала: «Знала «Кобзаря» і не раз прочитувала сама і знала багато з нього напам'ять, але якесь дивне відношення склалося до цього українського Євангелія, як до дорогої рідної пам'ятки, стоявшої тоді понад життя» [3, с.98].

В автобіографічному романі Олімпіада Пащенко образною художньою мовою відтворює те сильне враження, яке справив «Кобзар» на сільських дівчат: «Читала «Катерину». Перший раз, може, на своєму віку слухали дівчата книжку, що промовляла до них їх живою мовою, мовою матері, села? народу, мовою, що зливалася з їх душею, торкалася їх життя, всього, всього так близького...» [3, с.98].

Так змалку образне і глибоко національне Шевченкове слово формувало свідомість молоді Олімпіади Пащенко, було засобом визначення її самоідентичності. Своєрідним підсумком, віхами Шевченкового пошанування Олімпіадою Пащенко є її стаття «Тарасові річниці» (1936), яка, на жаль, не ввійшла в ґрунтовне видання її праць «Матеріали до життєпису» (Хмельницький, 2012). Ось ці етапи: 1) дитинство (с.Сербі); 2) юність (навчання в Кам'янецькій Маріїнській гімназії); 3) 1901-1904 рр. – Кавказ, Тифліс; 4) 1905 р. – Манжурія (театр воєнних дій); 5) 1911 р. – Москва; 6) 1919р. – Кам'янець на Поділлі часів УНР; 7) 1921р. – Кам'янець під більшовиками; 8) 1936р. – Дубно, святкування 75-річниці смерті Т.Шевченка [4, с.166-167]. До цієї хронології можна додати створення Олімпіадою Пащенко творчих матеріалів (інсценівок, доповідей) про Т.Шевченка часів її перебування у львівському будинку престарілих учителів (1949-1972) [3, с.435-436].

Спеціальних розвідок про Т.Шевченка є шість. Ось їх перелік: 1.«Тарасові річниці» (1936); 2. «Посмертна маска Шевченка. Нарис із спогадів Шульмінської (1961)»; 3. «Доля жінки в творах Шевченка» (1964); 4. «На Тарасовій горі» (Спогади Пащенко-Шульмінської) (1967); 5. «З життя і творчості Т.Шевченка». П'єси: «Мені тринадцятий минало», «Козачком за паном», «Широкі шляхи», «На засланні», «Змарнований, але не скорений», Машинопис (б/д). 6.«Безсмертна пісня Кобзаря», «Вінок Тарасових днів» (статті). Машинопис (б/д).

Всі знаходяться в ЦД А-МЛіМ України (ф.39, оп. 1), а, крім позицій 1 і 3, опубліковані в уже згаданому виданні «Олімпіада Пащенко. Матеріали до життєпису» (упорядн., автор передмови В.Адамський. – Хмельницький, 2012. –

С. 424-428). Крім них численні висловлювання про Т.Шевченка містять її статті, художні твори. За підрахунками В.Адамського, ім'я Т.Шевченка у виданнях «Матеріали до життєпису» згадується 26 разів [3, с.466].

Наскрізне прочитання Шевченкових матеріалів у творчій спадщині О.Пащенко дає підстави виявити певну її еволюцію щодо сприйняття, розуміння і усвідомлення величі постаті Шевченка як національного пророка та поетичного генія, оборонця і пропагандиста рідного слова.

У романі «На шаблях життя (1899-1949, роман не закінчено) образ Шевченка подається крізь призму сприйняття молодого дівчиною Натаною Пащенко (alteregoавторки. – Є.С.) жіночої долі, захоплення мелодією українського поетичного слова, національним оберегом, що акумулювався в Шевченковому слові [3, с.98].

Більш національно спрямованою, орієнтованою на формування національної свідомості була діяльність Олімпіади Пащенко на посаді керівнички школи «Педагогічного товариства учителів і вихователів» (1901) у Тифлісі. Завдяки Олімпіаді Пащенко при «Товаристві» було створено «малоросійську секцію» «Товариства народних читань» (до того були лише три секції – російська, грузинська і вірменська). Першим її величним заходом було влаштування Шевченківського свята на День Шевченкових уродин – 26 лютого [4, с.163].

Успіх був величним і вражаючим. Олімпіада Пащенко у 1936р. згадувала: «Хвилювання й урочистість заразили цілу аудиторію. Ніхто не сидів, усі стоячи слухали «Заповіту» й промову слова Шевченка, пісні... Переймалися настроєм від килимів, вишитих рушників, барвної квітчастої одежі – все це разом утворило цільний своєрідний образ [4, с.163]. За два роки «Малоросійська секція при Товаристві народних читань» організувала 32 театральні вистави, кілька концертів, рефератів, академій. Деякі п'єси повторювали, згадує Олімпіада Пащенко, по кілька разів, зокрема Шевченкові «Невільник» і «Назар Стодоля». Секція мала свій хор (40 співаків), театральну й музичну бібліотеку. Олімпіада Пащенко називає ці заходи як відгомін того пам'ятного

Шевченківського вечора (1901р.) за горами Кавказу, проведеного силами згуртованих українців, які на рідній землі мусіли мовчати. Олімпіада Пащенко резюмує: «Так розжеврювалися малі іскорки, так розсіювалися зерна національної свідомості» [4, с.164].

Хвилюючими є спогади Олімпіади Пащенко 1905 року, часів її перебування на терені російської – японської війни (Манжурія під Мукденом). Сестра – жалібниця Олімпіада Пащенко із тяжко пораним солдатом Андрієм Любченком (з України, з-під Канева) у Шевченківський день (26 лютого) згадали поета «незлим, тихим словом», тихо проговорили «Заповіт» [4,с.164].

Це вже не захід з присмаком адміністративного характеру, а клич душі заблукалих у нетрах чужини українців, вічний поклик на генетичному рівні. І справді, немає сильнішого відчуття на чужині, як туга за рідним краєм, рідним словом... Це й відчула вперше Олімпіада Пащенко, перебуваючи в далекому Тифлісі.

Усвідомленням своєї приналежності до свідомих національних сил була присутність Олімпіади Пащенко на Шевченковому вечорі у великій залі Московської консерваторії, приуроченому 50-ій річниці смерті поета (1911). У Москві Олімпіада Пащенко перебувала впродовж 1908-1909 років, де складала за дорученням керівників Червоного Хреста звіт про діяльність Червоного Хреста на теренах війни і де навчалася на Вищих педагогічних курсах Тихомирова. Олімпіада Пащенко згадує: «Зо всіх кінців України прибули її щирі діти, старші й молодші, на своє **національне свято** (вид. моє – Є.С.), недозволене на лоні Матері... Оркестра, капела Московської консерваторії в повному складі розпочала «Заповіт»... Море голів піднеслося й полилися звуки з сотень грудей <...>. Воскресла з мертвих Україна, – лежала ще непорушна й скута ланцюгами, – тільки віддих її горів полум'ям, і здавалося, що готова вона спалахнути на цілий край, щоб перегоріли кайдани й встала на ноги <...>. Це був перегляд наших свідомих національних підготовлених сил» [4,с.165]. Зацитований уривок є яскравим свідченням літературного таланту Олімпіади Пащенко, стиль її метафоричний, образний. Треба зважити на те, що спогад

писався в 1936 році, коли Олімпіада Пащенко була уже загартованим бійцем за українську національну справу, пройшла крізь горнило визвольних змагань часів УНР. Звідси й ця впевненість, сила, віра в незгасну творчу енергію народу.

Взірцем, кульмінацією пошанування Олімпіадою Пащенко Тараса Шевченка став період УНР, коли вона брала активну участь в українському державотворенні. Очолювала повітову земську управу, була секретарем університетської комісії з відкриття і заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету (затверджена Центральним урядом 8 квітня 1918 року). Правом наданої їй влади, вона організовує величне Шевченківське свято 26 лютого 1919 року [4, с.165-166].

У своїх спогадах «Тарасові річниці» вона з гордістю пише: «Свято пам'яти Шевченка на своїй землі, у своїй Державі... У Своїй Державі! Сталося чудо <...> А в день 26 лютого по всіх церквах цілої Держави правили Службу Божу за Тараса Шевченка. Вже не було ні однієї української дитини в Україні, щоб не ходила до української школи, і <...> щоб не тримала свічку за Тараса... А в серці Поділля, Кам'янці по Шевченківській вулиці, до Шевченкового Народного Дому в цей день безконечним шнуром тягнулися представники урядових установ, народних самоврядувань (губерніального, повітового, міського), громадських організацій і школи, школи... – початкові, середні, та в повному складі професура і студентство першого новоутвореного Українського Державного Університету – складали свої вінки навкруг погруддя Шевченка. А поруч з державним гімном могутньо нісся «Заповіт» з'єднаних хорів: Національної Кам'янецької «Просвіти», учительського, студентського, шкільних... І думалося: Пануєш, Батьку, разом з нами у своїй землі... Не сором було показати перед його обличчям свою працю... Збудовано маленькими людьми величне диво...»[4, с.166].

1922 року, з настанням радянської влади, Олімпіада Пащенко переходить Збруч і опиняється в еміграції (Львів, Каліш, Дубно). І в еміграції вона попри важкі матеріальні й побутові умови не складає рук, працює над ґрунтовними

матеріалами, присвяченими добі Українській революції 1917-1920рр. Справедливо пише В.Адамський, що спонукальним мотивом було звернення Івана Огієнка прислати для його журналу «Наша Культура» (Варшава, 1935-1937рр.) матеріали про життя Кам'янець-Подільського державного українського університету [1, с.31]. Так, у «Нашій Культурі» була видрукована стаття Олімпіади Пащенко «Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету [1936. – Кн.5. – С.332-346; Кн.6. – С.413-420; Кн. 10. – С.671-676].

75-річчя смерті Т.Шевченка відзначає в Дубно (1936), окупованому польською владою. Ці Шевченкові дні вона визначає, як «перегляд своєї національної свідомості» [4, с.166]. Зійшлися на свято люди, переважно сільські. Бо лише свій недільний відпочинок могли віддати для вшанування пам'яті Шевченка. Святкування, згадує О.Пащенко, не обійшлося без смутку: московський піп (о. настоятель Собору) відмовився відслужити панахиду по Шевченкові українською мовою. До того ж не дозволив і іншим священикам служити по – українськи в Соборі. Панахиду відправило сільське духовенство під голим небом – «у непогоду, на холодному вітрові...». Висновок вражаючий і такий характерний для національно свідомої діячки: «І ця сторінка про Дубно належить теж до історії боротьби за рідне слово...» [4, с.167].

1939 року в Дубно зустрічає прихід Червоної Армії, встановлення радянської влади. Вона стає вчителькою української мови Дубнівських середніх шкіл №1 і 2. До неї ніби повертається молодість, вона горда своєї місії – учительки і пропагандистки рідної мови. І знову Шевченкове слово, його особистість стають підмогою в її національно-патріотичному вихованні молоді. У статті «Відродження української школи на землях Західної України після возз'єднання (1939-1941рр.)» вона описує, який резонанс у зденационалізованих учнів викликало Шевченкове слово, як розтопило лід відчуженості між ними і вчителькою [8, с.224-225].

Перебуваючи в Будинку для престарілих учителів у Львові (Майорівка), вона пише статті «Доля жінки в творах Шевченка» (1963-1964рр.) [ЦДА-

МЗЛіМУ, ф.39, оп. 2, спр.11, арк. 14-15]; «Посмертна маска Шевченка. Нарис (Із спогадів Шульмінської О.П. (1961р.) [ЦДА-МЗЛ і МУ, ф.39, оп. 2, спр. 12, арк. 238-240]; «На Тарасовій горі (Спогади Пащенко-Шульмінської О.П.» (1967) [ЦДА-МЗ і МУ, ф.39, оп. 2, спр.12, арк. 167-168].

Стаття «На Тарасовій горі», по суті, є повторенням її статті «Тарасові річниці», опублікованої в «Нашій Культурі» за 1936р. Писалося, можна здогадуватися, для Канівського державного музею-заповідника «Могила Т.Шевченка», з яким у неї встановився тісний зв'язок у 1966 році, зокрема із співробітницею В.Я.Кривицькою. У статті подається та ж хронологія відзначення нею (та українською громадськістю) Шевченківських днів, починаючи з її 6-ти річного віку (1885). Кожний етап цього святкування (1961, 1905, 1911, 1918) представлений нею як етап національного прозрівання українців (згадаймо Т.Шевченкове «І я прозрівати став потроху...»), їх національне самоствердження. У цьому ряду хочеться особливо виділити її подільський спогад: «Був [1]918-ий рік, коли засяяв квітками, прапорами старий, пошарпаний віками Кам'янець-Подільський, що перший у березні 1917 року підняв свій голос за рідне слово в школі і закріпив його.

Народ і школи, школи з окружних сіл і міст, на чолі з першим нововідкритим українським Кам'янцем-Подільським університетом приходили з піснями, оркестрами, вінками на площу, де перед **портретом Шевченка** (вид. моє. – Є.С.) складали йому славу, бо зберіг він і возвеличив рідне слово...» [3, с.426].

У статті «Посмертна маска Шевченка. Нарис. Із спогадів Шульмінської О.П. (1961)» йдеться про історію зберігання посмертної маски, яку створив петербурзький скульптор Ф.Ф.Каменський (у Олімпіади Пащенко-Коменський. – Є.С.). Від нього маска перейшла до його друга, великого шанувальника Т.Шевченка Г.С.Вашкевича. Реліквію унаслідував син останнього Т.Г.Вашкевич. Згодом – його племінник М.М.Шевлягин. Останній хранитель маски – тесть М.М.Шевлягина Козинець Євген Якович. У 1961р., році святкування 100-ліття з дня смерті Т.Шевченка, Є.Я.Козинець передав маску в

один з музеїв Львова. Образно, хвилююче передані почуття Олімпіади Пащенко від споглядання посмертної маски Шевченка: «Закриті очі... але на холодному чолі, в застиглих тонких рисах, у вухах вражливої структури, на замкнених устах, здається, ще тремтять слова, його чутливі думи про терпіння і надії на світле майбутнє... [3, с.428].

У неопублікованій поки що доповіді «Доля жінки в творах Шевченка» [зберігається у ЦДА-МЛ і МУ, ф.39, оп.1, спр. 11, с.14-15] йдеться про заборону українського слова та заборону відзначення 50-ліття смерті (1911) та 100-річчя від дня народження Т.Шевченка (1914) в Росії (1914), а також про такі ж заборони на західноукраїнських землях в часи польської окупації (1919-1939). Напевне, цей матеріал готувався для виступу перед громадськістю.

Ще один важливим штрихом до Шевченкіани Олімпіада Пащенко є її участь щодо встановлення пам'ятника Т.Шевченкові в Буенос-Айресі, де проживав її син Юрій Шульмінський, архітектор за освітою. Про зовнішній вигляд пам'ятника вона радиться з В.Кривицькою, в особі якої знайшла чуйну людину і щирого порадника [9, с.198].

Можемо констатувати, що національне самоствердження Олімпіади Пащенко відбулося, і важливу роль у цьому процесі, процесі становлення її національної ідентичності, відіграв Т.Шевченко, його поетичне Слово, його Віра в незнищенність української нації. Приклад Олімпіади Пащенко є доказом великого впливу Шевченка на піднесення національної свідомості українців загалом [2].

Список використаних джерел і літератури:

1. Адамський В. Життєпис Олімпіади Пащенко крізь призму власного інтелектуального доробку // Пащенко Олімпіада. Матеріали до життєпису / Олімпіада Пащенко: упорядн. автор передм. В.Адамський – Хмельницький: Мельник А.А., 2012. – 469с.
2. Брижицька С. «Я не одинокий...»: Національне самоствердження Тараса Шевченка та його вплив на становлення національної ідентичності українців (друга чверть ХІХ ст. – середина 20-х років ХХ ст.): монографія / Світлана Брижицька. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 192с.
3. Пащенко О. Матеріали до життєпису / Олімпіада Пащенко; упорядн., автор передм. В.Адамський. – Хмельницький: Мельник А.А., 2012. – 469 с.
4. Її. Тарасові річниці / Пащенко Олімпіада // Кур'єр Кривбасу. – 2012. – Берез. (№148). – С.162-167. – [Публікація Григорія Гусейнова].

5. Її. Особистий листок по обліку кадрів / Пащенко Олімпіада // Матеріали до життєпису / упорядн., автор передм. В.Адамський. – Хмельницький: Мельник А.А., 2012. – С. 230-231.
6. Її. Життєпис / Олімпіада Пащенко / Матеріали до життєпису... – С.64-70.
7. Приходько В.К. Під сонцем Поділля / Віктор Приходько; упорядн. і автори передм. Ю. Легун, О. Кравчук. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. – Ч.2. – 416 с.
8. Сохацька Є.І. Олімпіада Пащенко про рідне слово в школі / Сохацька Євгенія // Музично-педагогічна і творча діяльність М.Леонтовича в контексті відродження національної освіти та культури: наук. доп. першої всеукр. наук.-практ. конф. (10-12 грудня) 1997 року). До 120-річчя від дня народження. – Кам'янець-Подільський: ПП ХВМ ім. В.Гагенмейстра, 1997. – С.218-226.
9. Її. Життєва доля Олімпіади Пащенко-Шульмінської (1879-1972рр.): злеті, забуття і повернення / Сохацька Євгенія // На варті українства: статті з літературозн. та культуролог. доробку. До 30-річчя наук. – пед. діяльності. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2004. – С.189-199.

РОЗДІЛ ІV. ДУНАЄВЕЧЧИНА В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВІЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ(1917-1920 рр.)

В. В.Галатир,
м. Хмельницький

Державотворчий процес на Дунаєвеччині в добу гетьманату П. Скоропадського

На основі архівних та опублікованих джерел автор зробив спробу висвітлити перебіг державотворчого процесу на Дунаєвеччині в період Української Держави П. Скоропадського.

***Ключові слова:** Дунаєвеччина, державотворення, староста, самоврядування, повстання.*

В останні роки увагу дослідників все частіше привертає регіональна історія. Однак малодослідженою сторінкою історії Дунаєвеччини залишається період Української Держави 1918 року. Побіжно торкнулися цієї проблеми М. Мельник [1], О. Завальнюк [2], О. Комарніцький [3]. Автори приділили увагу повстанській боротьбі, культурно-освітньому життю на Дунаєвеччині. Тому мета цього дослідження – показати державотворчий процес на території краю в квітні-грудні 1918 р.

На початку травня 1918 р. гетьман П. Скоропадський скасував рішення Центральної Ради про поділ України на землі та відновив традиційний – на губернії і повіти. В адміністративно-територіальному відношенні Дунаєвеччина належала до Ушицького повіту Подільської губернії. Дунаївці були волосним

центром, а села Антонівка, Вінцентівка, Гірчична, Гірчичнянська Руда, Гірчичнянська Слобідка, Заставля, Іванківці, Могилівка, Мушкутинці, Нестерівці, Остоя, Панасівка, Січинці, Тернава Пільна, Тинка – належали до Дунаєвецької волості [4].

Дунаєвеччина на фрагменті карти, у жовтні 1918 р. надрукованої у Відні

Уряд П. Скоропадського одним із важливих завдань визначив реформування місцевих органів державної влади. Відповідно до адміністративно-територіального устрою встановлювалася й вертикаль органів влади. Губернські комісари, які очолювали губернії за доби УНР, законом від 18 травня 1918 р. були перейменовані в губернських старост [5]. Сфера їх діяльності визначалася «Тимчасовим положенням про губернських та повітових комісарів» [6]. Фактично старости успадковували права та обов'язки колишніх губернаторів і комісарів, були представниками уряду в губерніях, здійснювали нагляд за виконанням законів, постанов і розпоряджень верховної влади місцевими органами. Перебуваючи у відомстві міністерства внутрішніх справ, губернські старости призначалися й звільнялись урядом за поданням міністра внутрішніх справ [7].

19 травня 1918 р. Подільським губернським старостою призначили С. Кисельова [8], а за його поданням помічником старости – М. Лемені-Македона [9]. На нижчому владному щаблі знаходились повітові старости. Ушицьким повітовим старостою став С. Бодисько [10]. Приступивши до своїх обов'язків, повітовий староста мав лише загальні вказівки щодо організації

нової моделі влади. Він придивлявся до селянських адміністративних структур і ставився до них залежно від того, наскільки активні були вони в період Центральної Ради [11]. Подільський губернський староста С. Кисельов звернувся до повітових старост з проханням, щоби попередні волосні і сільські комітети розпустити [12]. У Дунаєвецькій волості місцева влада перейшла до рук волосного старшини, а в селах – до сільських старост.

Наприкінці травня 1918 р. Ушицький повітовий староста доповідав, що у 5 волостях повіту ще існували виконавчі комітети. У містечках поряд зі старостами також існували виконавчі комітети, які своєю боротьбою за владу вносили плутанину в адміністративно-господарське життя. Крім того, у частині волостей не було ніякої влади, оскільки селяни відмовлялися брати участь у виборах. Повітовий староста вважав, що в місцевостях, де волосні управи не обрані, їх потрібно обрати, а якщо населення не захоче це зробити – призначити їх [13].

Для легітимації місцевої влади посадовці поєднували законодавчу базу як Тимчасового уряду, так і дореволюційних часів. Таким чином, колегіальні революційні органи влади замінили на дореволюційні. Гетьманська адміністрація ставила мету створити в сільській місцевості Дунаєвеччини лояльну до себе владу, намагалася контролювати особовий склад сільського керівництва.

На підставі загального положення про селянське громадське управління сільську владу у волості складали схід та староста. У селах волості, де не було старост, намагалися їх обрати. Проте деякі кандидати на посади старост у селах відмовлялися від своїх місць, пояснюючи, що така служба здебільшого була безоплатною, проте відповідальною. Вони не бажали потрапити в ситуацію, коли, впроваджуючи накази державних органів влади, викличуть невдоволення місцевої громади. Ушицький повітовий староста констатував, що волосні та сільські посадові особи залежать від населення і переобираються ледь не кожного тижня. Вони не встигають навіть ознайомитися зі своїми обов'язками, відтак «виникає анархія, ніхто нічого не визнає і нікому не підкоряється» [14].

Обрання представників влади практикувалося через загальні зібрання, а не через посередництво обраних усім населенням волосних земських зборів. Продовжувала існувати попередня система виборів, яка лише отримала іншу назву. Починаючи з 27 травня 1918 р. загальне зібрання Дунаєвецької волості вже називалося не народні збори, а волосний схід [15]. Для наведення порядку на сільських сходах Дунаєвецької волості старшини стежили, щоб справи на них вирішувалися згідно закону та вказівок державної влади [16].

У Дунаївцях знаходився також осередок волосного самоврядування. Згідно положення про земське управління ще від 21 травня 1917 р. волосне земське зібрання мало право розглядати і вирішувати всі справи, які належали до волосного земства, а також заявляти подібні прохання по питанням, які торкалися місцевих потреб. Волосне земське зібрання скликалось головою земської управи шляхом надіслання членам зібрання повісток, звертаючись за дозволом до повітового та губерньського старости [17]. Згодом повітовий староста наказав припинити діяльність волосного зібрання та передати всі адміністративні та господарські справи до волосного правління [18].

На волосне земство гетьманська адміністрація дивилася як на провідника революційних перетворень. Відтак у Дунаєвецьку волость надійшов наказ про перевибори складу місцевого самоврядування. Члени управ та гласні також часто відмовлялися від своїх посад, оскільки гетьманська влада вимагала від сільських самоврядувань виконання своїх розпоряджень, погрожуючи репресіями.

Уряд мав намір усунути волосну земську структуру, зокрема й на Дунаєвеччині. На початковому етапі державотворення повітовому старості було надіслано розпорядження «підібрати вірних людей», яким будуть передані справи та кошти волосного земства, оскільки останнє планується скасувати [19]. Уже в червні 1918 р. до Ушицького повітового старости надійшла телеграма Подільського губерньського старости, щоб у сільській місцевості влада перейшла до волосного старшини [20].

Управління земським господарством у волості замість розпущених волосних земських зібрань доручалось волосній раді, яка складалася з призначених губернським старостою 3-5 осіб, один з яких був головою ради [21].

Волосні органи самоврядування (волосне земство, волосний і сільський виконавчий комітет) згідно із законом «Про надання губернським старостам права розпускати Волосні земські зібрання та Управи» від 29 червня 1918 р., підлягали з часом розформуванню [22].

Важливим фактором стабілізації консервативного режиму на Дунаєвеччині була присутність австро-угорських військ. Населення Дунаївців без особливого ентузіазму поставилося до приходу іноземних формувань. У квітні 1918 р. начальник 1-ої військової дільниці Паняк повідомляв, що австрійці відбирали в українських солдат зброю, у травні в ремонтних майстернях реквізували автомобіль «Металюржик», який належав Подільському губернському комісарові. 10 липня 1918 р. три австрійські жандарми ввірвалися в квартиру В. Табачника і застрелили гостя міщанина Юстинграда Липовецького повіту Київської губернії Я. Аптера [23].

Формально влада в краї перебувала в руках чиновників Української Держави, але справжніми господарями становища були австрійські офіцери, які спиралися на потужну збройну силу. У тогочасній пресі вказувалось: «Фактически всем руководят немцы. Без их разрешения ничего нельзя. Контрреволюция, проводимая Скоропадским, фактически дело рук немцев» [24]. «Іноземна влада» втручалися в діяльність місцевих органів влади. Крім того, під казарми, штаби, шпиталі забиралися житлові та громадські приміщення [25].

Земельне законодавство гетьманського уряду спрямовувалось на відновлення прав колишніх власників. Тому конфлікт між селянством Дунаєвеччини і владою був неминучим.

Ці настрої посилювала і беззупинна антигетьманська агітація українських соціалістичних партій та російських більшовиків. Почалася своєрідна «селянська війна», яка з різною інтенсивністю тривала до листопада. У

Дунаєвецькій волості також у цей період розгортався повстанський рух. Повстанські загони в Ушицькому повіті формував Ф. Гоголь, Дайчман [26]. Вони громили німецькі гарнізони, гетьманські війська, які охороняли поміщицькі маєтки, обеззброювали їх, руйнували окремі ділянки залізниць, перешкоджали вивозити хліб, худобу, продукцію до Німеччини.

У зв'язку з цим Ушицький повітовий староста вимагав у тижневий термін повернути власникам володіння, фабрики, заводи, млини. Заборонив вирубування лісів, випас худоби на полях, знищення телеграфів, телефонів, стовпів, мостів тощо [27].

Проводилася реквізиція наявної в населення зброї. Для цього повітовим старостою видавались розпорядження про здачу зброї. Представники влади разом з чинами державної варти, австрійськими солдатами проводили обшуки, вилучаючи зброю та апарати самогоноваріння, проте частина зброї залишалася в населення [28].

Під тиском повстанських загонів становище влади ускладнювалася. Після революції в Австрійській імперії її збройні сили фактично розкладалися. У перших числах листопада 1918 р. солдати австрійської армії почали грабувати населення та склади, продавати майно та зброю [29]. Подільський губернський староста доповідав у Київ, що австрійці «все кидають і відходять у повному безпорядку» і просив вислати німецькі війська для наведення порядку [30].

30 вересня С. Кисельов попереджував повітову владу про підготовку антидержавного збройного виступу [31]. З 9 листопада було введено військовий стан по всій території повіту. Постанова видана губернським старостою забороняла з 12 листопада проводити будь-які збори та зібрання, носити й розповсюджувати вогнепальну зброю, населенню радила залишатися в своїх домівках [32].

У грудні 1918 р. повстанськими загонами був обеззброєний гетьманський гарнізон в Ушиці, який складався з одного батальйону піхоти і двох кавалерійських ескадронів. Зважаючи на ситуацію, яка складалася в губернії, С. Кисельов передав справи призначеному губернському

комісару Г. Степурі і поїхав до Проскурова, де згодом був заарештований [33].

Отже, у період Гетьманату П. Скоропадського на території волості було відновлено дореволюційний адміністративно-територіальний устрій, владні інституції волосного старшини, сільського старости та сільського сходу. Волосні органи самоврядування з часом підлягали розформуванню. Негативно на процес державотворення впливала присутність австро-угорських військ. Репресії з боку влади, грабунки, реквізиції та конфіскація приміщень, продуктів, контрибуції викликали конфлікти між населенням і владою та призвели до розгортання повстанського руху, який у подальшому привів до падіння влади гетьмана в краї.

Список використаних джерел та літератури:

1. Мельник М. Революційні події 1917-1919 рр. в Дунаївцях / М. Мельник // В боях за Жовтень: спогади учасників рев. боротьби на Поділлі. – Хмельницький, 1958. – С. 171-185.
2. Завальнюк О. Дунаївці в добу української революції (1917-1920 рр.): штрихи політичного і культурно-освітнього життя / О. Завальнюк, О. Комарніцький // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2003. – Вип. 3. – С. 15-26.
3. Комарніцький О. Містечка Дунаєвеччини в Українській революції 1917-1920 рр. / О. Комарніцький // Там само. – С. 123-130.
4. Крылов А. Населенные места Подольской губернии / А. Крылов. – Каменец-Подольский: Типогр. губ. прав., 1903. – С. 489-493.
5. Закон про перейменування Губерніальних і Повітових Комісарів і їх помішників // Державний вісник. – 1918. – 5 черв. – С. 3.
6. Центральний держаний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України), ф. 1793, оп. 1, спр. 93, арк. 53.
7. Там само, ф. 1064, оп. 1, спр. 112, арк. 1 – 2.
8. Назначение Подольского губернского старосты // Слово Подолии. – 1918. – 19 мая. – С.3.
9. Офіційно // Подільські губернські відомості. – 1918. – 25 трав. – С. 1.
10. ЦДАВО України, ф. 1793, оп. 1, спр. 93, арк. 10, 13.
11. Лозовий В. Селянські органи влади після гетьманського перевороту / В. Лозовий // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: іст. науки. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – Т. 21: На пошану професора О. М. Завальнюка. – С. 285.
12. ЦДАВО України, ф. 1793, оп. 1, спр. 3, арк. 8.
13. Там само, спр. 47, арк. 9.
14. Там само.
15. Лозовий В. Вказ стаття. – С. 287, 289.
16. ЦДАВО України, ф. 1514, оп. 1, спр. 1, арк. 110 зв.
17. Державний архів Київської області, ф.р. 2797, оп.2, спр. 37, арк. 77.

- 18.ЦДАВО України, ф.1514, оп.1, спр.1, арк.109, 118, 120.
- 19.Там само, ф.1793, оп.1, спр.205, арк. 35.
- 20.Там само, спр. 3, арк. 8.
- 21.Там само, спр.204, арк. 326.
- 22.Законодательные акты 1918 года. Законы Украинской державы. (Законы, постановления, инструкции, циркуляры). – 1918. – Вып. 5. – С. 33 – 34.
- 23.Завальнюк О. Дунаївці в добу української революції (1917-1920 рр.): штрихи політичного і культурно-освітнього життя / О. Завальнюк, О. Комарніцький // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2003. – Вип. 3. – С. 20.
- 24.Коммунист. – 1918. – № 1 – 2. – С. 2.
- 25.Комарніцький О. Б. Містечка Волині та Київщини у добу Української революції 1917 - 1920 р.р. / О. Б. Комарніцький. – Кам'янець – Подільський : Аксіома, 2009. – С. 82
- 26.Гоголь Ф. Боротьба проти петлюрівців в Ушицькому повіті / Ф. Гоголь // В боях за Жовтень: спогади учасників рев. боротьби на Поділлі. – Хмельницький, 1958. – С. 217.
- 27.Держархів Хмельницької області, ф. 281, оп. 1, спр. 9172, арк. 8-9.
- 28.Держархів Київської області, ф.р. 2797, оп.1, спр. 2, арк. 170 зв.
- 29.ЦДАВО України, ф.1793, оп.1, спр.43, арк. 1-5, 10, 12.
- 30.Там само, ф.1216, оп.1, спр. 76, арк. 242.
- 31.Там само, ф. 3116, оп. 1, спр. 1, арк. 4.
- 32.Постановление // Слово Подолии. – 1918. – 12 нояб. – С. 2.
- 33.Копержинський К. Як стався переворот в Кам'янці // Село. – 1918. – 23 листоп. – С. 2.

В. І. Горбатюк,
м. Хмельницький

Військова юнацька школа армії УНР у Смотричі

В даному дослідженні йдеться про перебування в містечку Смотричі Дунаєвецького району Військової пішої юнацької школи армії УНР, про її окремих представників, у тому числі й українських письменників.

Ключові слова: школа, юнаки, фронт, бої, полк.

В архівних документах, періодичній пресі, у книгах зафіксовано чимало різноманітних подій з історії селища Смотрич. Місцеве життя часів московсько-української війни зокрема аналізує О. Б. Комарніцький у своєму дослідженні «Смотрич – батьківщина Смотрицьких у добу української революції 1917-1920 рр.» [3, с. 582-591]. Однак у поле його зору не потрапив цікавий факт перебування тут Житомирської юнацької військової школи армії Української Народної Республіки. А ця подія є досить вагомим в історії селища і варта окремого дослідження.

Як згадує колишній випускник цієї школи хорунжий Іван Винник, «у 1918 р. Головна Шкільна Управа Військового Міністерства Української Народної Республіки доручила генерального штабу полковникові Всеволодові Петрову організувати у Житомирі пішу військову юнацьку школу» [2, с. 165].

Навчання в школі почалося 14 січня 1919 року в Житомирі, у будинку духовної семінарії. Однак наступ московських більшовиків змусив переїзд школи до Кам'янця-Подільського. Та події на фронті набрали такого загрозливого характеру, що школа змушена була вступити в бої і періодично переходити з них до навчання, час від часу повертаючись до Житомира. Так, наприкінці березня українське військо знову відбило в більшовиків Житомир, і юнаки з боєм повернулися до міста.

Але незабаром «прийшов школі наказ негайно виступити на фронт у напрямі Чуднова Волинського до с. Альбінівка; туди прийшли ми в неділю (десь було це у перших числах квітня) увечері. На другий день зрана засіли ми в окопи вздовж р. Гуйви» [2, с. 166].

Відступаючи з боями, юнацька школа опинилася в Рівному, а через деякий час відступила далі – у Дубно, Кременець, Ланівці. У Ланівцях зі школою попрощався її начальник – полковник Петрів: його призначили командиром Волинської групи Армії УНР. Замість нього залишився полковник Вержбицький. Далі маршрут школи проліг через Базалію, станцію Війтівці, Купин.

6 липня 1919 року Житомирська юнацька школа прийшла в містечко Смотрич, «страшенно зморена трьохденним маршем. Там прийшлося нам обеззброїти Чортотлицький полк, бо він почав грабувати містечко й бити жидів. Проводирів цього погрому розстріляно в с. Чорна» [2, с. 168].

Якраз у ті дні газета „Український козак” опублікувала таке оголошення:

„Житомирська піша юнацька школа

відчинила прийом козаків з молодих осіб на другий скорочений курс навчання підготовки старшин Укр. Армії.

Умови вступу:

1. Може бути прийнятим кожен громадянин У.Н.Р., як служивший в війську, так і ні. Коли неслуживший, в віці від 18 до 30 років, повинен бути здоровий, пригідний до служби в війську.

2. Вступаючий повинен мати освіту не нижче 2-ох класової народної школи (вище початкової школи).

3. Повинен мати документи:

а) скільки має літ,

б) яку має освіту,

в) служачий в війську дозвіл свого начальства та відношення о відкомандованні,

г) рапорт на ім'я начальника школи о бажанні служити (цивільні особи – прохання).

Курс навчання 4-х місячний, по котрому юнаки випускаються хорунжими військ У.Н.Р.

При вступі підстаршини незалежно від рангів залічуються молодими юнаками школи і при призначенні на посади підвищуються в ранги бунчужних, чотов-юнаків, ройов-юнаків школи.

Після залічення користуються всіма правами та отримують платню як козаки (гурткові) військ, рахуючись на дійсній військовій службі та підлягаючи во всій силі законам та дисципліні військ Української Республіки.

Школа по курсу, а скінчивши її по правам підрівнюється до бувш. 4-х місячних Рос. Військових шкіл (Воен. Училищ). При школі мається гарматний та кінний відділи.

Бажаючим звертатись по адресу: Проскурів, готель «Сан Ремо», кім. ч. 3, від 10 до 3 години щоденно.

Через тиждень по адресу: Дармія, Штаб Волинської групи військ У.Н.Р. Житомирська Піша Юнацька Школа” [6].

Однак приступати до навчання школа не мала змоги — потрібно було боронити край від більшовиків. І вже 8 липня курсанти вирушили до

Лянцкоруня (нині с. Зарічанка Чемеровецького району), а після ночівлі – у містечко Вишнівчик. «Там пробули тиждень аж до наступу большевицької Тарашанської дивізії. Звідти відступили до м. Смотрича; його ми обсадили заставами в напрямі Вишнівчика і Городка» [2, с. 168].

Вранці 18 липня в заставах перебувала 2-га сотня, а решта школи зайняла оборону перед містечком біля дороги на Городок. З лівого флангу позиції тримав полк Волинської дивізії.

По обіді «показалася з боку Городка ворожа кіннота, а за нею й артилерія; вона зайняла позиції на висотах, що на лінії лісу, - згадував далі Іван Винник. – Кіннота заатакувала нашу головну лінію, а як її відбили, то кинулася на наше праве крило, щоб вздовж річки ввірватися до містечка. Але й цю атаку відбила півсотня 2-ої сотні, що займала село між містечком Смотрич і Вишнівчиком, та переслідувала противника вогнем до цвинтаря» [2, с. 168].

За підтримки потужного артилерійського вогню більшовики знову почали наступ й захопили села Чорна і Біла. Тепер ворог вирушив безпосередньо на позиції юнацької школи. На лівому фланзі в обороні перебувало тільки 16 юнаків і 2 кулемети. Допустивши ворога на 300 метрів, вони відкрили вогонь. Щоб прорвати оборону, більшовики знову почали артилерійський обстріл, а після цього перейшли в атаку. Про подальші події автор спогадів пише:

«Ми трималися до останку. Допустивши його (ворога – В. Г.) на кільканадцять кроків і вистрілявши останню тасьму набоїв наша застава з великим трудом відійшла до містечка з значними втратами: 3-х юнаків забито і багато ранено і контужено» [2, с. 169].

Коли ворог уже близько підійшов до містечка, начальник школи наказав хорунжому Омельчукові, начальникові зв'язку школи, розшукати заставу, яка опинилася наодинці з ворогом. Виконуючи це завдання, хорунжий потрапив до рук ворога і був убитий.

У газетах «Трудова Громада» і «Селянська Громада» був опублікований некролог по Авраму Омельчуку за підписом Н. Кибалюка. З нього ми можемо

дізнатися, що Аврам Федосійович Омельчук народився 29 жовтня 1892 року на Волині, в Заславському повіті. Закінчив учительську гімназію і Чугуївську військову школу. З початку українського руху брав активну участь у всіх найважливіших подіях. Служив у 1-му гайдамацькому полку Запорозького козацтва. В бою проти більшовиків за Одесу був поранений. За антигетьманську змову сидів у Лук'янівській в'язниці. Брав активну участь у повстанні проти гетьмана, після чого був комендантом штабу південно-західного району військ УНР. 12 січня 1919 року був призначений штатним викладачем Житомирської юнацької школи [4].

«Під натиском ворога, - читаємо тим часом у спогадах Івана Винника, - ми залишили Смотрич і наші частини перейшли під вечір до Нижньова (ймовірно, до Нігина. – В.Г.), де були вже частини Української Галицької Армії» [2, с. 169]. 21 липня у Нижньові й були поховані і хорунжий Омельчук, і загиблі в бою юнаки, тіла яких перевезли сюди.

В цілому становище армії УНР було важким. Вона займала тільки два повіті території, а московське військо вело активний наступ. Та на поміч з-за Збруча прийшла Українська Галицька Армія і розбила ворожі війська. Після цього юнацьку школу відвели у Смотрич.

Період перебування Житомирської пішої юнацької школи у Смотричі пов'язаний з долями двох майбутніх видатних українських письменників – Володимира Сосюри та Бориса Антоненка-Давидовича.

У Смотрич прибув з 3-го гайдамацького полку отамана Омеляна Волоха молодий козак Володимир Сюсюра (так звучало тоді його прізвище). На той час він уже не тільки писав вірші, але й видав першу збірку поезій „Пісні крови”. І саме в тому ж числі „Українського козака” з оголошенням про набір до юнацької школи від 1 липня 1919 року був опублікований вірш Володимира Сосюри:

То не вітер віє із тьми-домовини,
То не сови будять помертвілий гай.
Чую плач і стогін з милої Вкраїни...

Знов москаль мордує мій коханий край.

Плаче місяць в травах, дощ хатини мочить,
Стогне вітер в ставнях, криші розгорта,
І в сльозах кривавих думи мої й ночі,
І в сльозах кривавих воля золота...

Гей ти край зелений! Гей багнет блискучий...
Вже в свій край холодний утіка москаль.
Скоро встане сонце, і загинуть тучі,
Як загине в серці чорних днів печаль. [6].

Втім, у своєму романі „Третя Рота” Володимир Сосюра про оголошення не згадує, а пише, що „по полках було наказано національно свідомих козаків з освітою за чотири класи гімназії посилати до Житомирської юнацької школи, яка стояла тоді в Смотричі” [4, с. 165].

У липні 1919 року козак Сосюра став „майбутнім старшиною” – юнаком у першій сотні під командою Зубка-Мокієвського.

„У нас форма була така, — пише Володимир Миколайович у романі. — Жовті чоботи, сині галіфе з білими тоненькими кантами, френчі захисного кольору з наплічниками (звичайні погони „в зародку”) і кашкети германо-польського зразка з тупими козирками. У старшин було все так само, тільки лампаси на галіфе широкі, срібні відзнаки на рукавах. Коміри срібні і такі ж хлястики на кашкетах” [5, с. 166].

Під час перебування в Смотричі Володимир Сосюра написав поему російською мовою «1918», як згадує він у «Третій Роті».

До піхотного відділу Житомирської військової юнацької школи, яка дислокувалась тоді у селищі Смотрич, був зарахований і Борис Давидов – майбутній видатний письменник і багатолітній в’язень сталінських концтаборів Борис Антоненко-Давидович

У своїх спогадах „На шляхах і роздоріжжях” [1] Борис Антоненко-Давидович згадував, яким довгим був його шлях майже через половину України до війська УНР, що перебувало тоді на Поділлі. Але комендант Кам’янця-Подільського, побачивши його студентське посвідчення, одразу написав йому призначення до Житомирської юнацької школи. „Це вкрай не подобалось мені, – пише Борис Дмитрович, – бо означало, що я надовго зв’яжу свою долю з військом, стану в дальшому не філологом або істориком, а військовим фахівцем навіть тоді, коли вже мине небезпека для суверенності України. Але сперечатися з комендантом не випадало, тим більше в той день, коли всі були піднесені телеграмою, що Жмеринку здобуто й українське військо переможно підступає до Вінниці” [1, с. 52].

Отож Борис Давидов мусив підкоритись волі коменданта. „Я подався пішки до села Смотрич, що лежало за шістнадцять кілометрів від Кам’янця, – там тимчасово перебувала Житомирська юнацька школа. Десь пополудні я вже був там” [1, с. 52].

Цікавими є подробиці навчання і побуту майбутніх українських старшин. Такі деталі ми бачимо в спогадах Б. Антоненка-Давидовича. „Ця єдина, заціліла після всіх злигоднів, юнацька школа мала три відділи – піхотний, кінний і гарматний. Мене, за моїм бажанням, зараховано до сотні з пішого відділу. Контингент школи складався переважно з юнаків-житомирців, але, крім них, було чимало прибулих юнаків з інших, розбитих у боях, шкіл і таких випадкових елементів, як я. Загалом же склад юнаків щодо загального розвитку й рівня попередньої освіти був досить строкатий. У якійсь сотні піхотного відділу вчився тут і майбутній видатний поет Володимир Сосюра, якого я тоді ще не знав” [1, с. 52].

Як і Володимир Сосюра, Антоненко-Давидович зупиняється на описі одягу вихованців навчального військового закладу, що в ті важкі часи чимало важило для кожної людини, особливо ж вояка.

„Взагалі школа мала перейти до Кам’янця на постійне стаłe мешкання, а поки що в Смотричі два євреї-кравці невтомно шили для юнаків нову

уніформу. Вона складалась із френча з відкотним коміром, на якому були сині петлиці з білим кантом, та галіфе й кашкета англійського зразка з синьою околичкою” [1, с. 53].

З описів автора спогадів ми маємо й певне уявлення про розпорядок дня вихованців школи.

„Рано-вранці сотні виходили в поле на муштру й гімнастичні вправи, що складались переважно із стрибків у довжину та через „кобилу”. Марширування супроводжувалося неодмінно співом якоїсь похідної пісні” [1, с. 53].

„Увечері кожного дня юнаки шикувались на сільському майдані до перевірки й молитви. Лунала команда: „Струнко! На молитву шапки геть!” – і молоді голоси досить злагоджено співали „Отче наш”, далі національний гімн „Ще не вмерла Україна” і, нарешті, Шевченків „Заповіт” [1, с. 54].

Щоправда, юнак Борис Давидов, як згадує у спогадах письменник, через два тижні навчання зі школи втік, щоб безпосередньо на фронті брати участь у боях за свободу України. До складу бойової військової частини він влився в Проскурові.

Тим часом, за розповіддю Володимира Сосюри, після Смотрича юнацька школа якийсь час перебувала у Цівківцях, у маєтку Римського-Корсакова, а восени передислокувалася до Кам’янця-Подільського і розмістилася в будинку духовної семінарії [5, с. 167].

«Годі-то з Житомирської Пішої Юнацької Школи, наказом Головної Команди військ У.Н.Р. за ч. 154 з 8 вересня 1919 р. перейменовано нас в Спільну Юнацьку Школу» [2, с. 169].

Попереду був і святковий випуск (5 листопада) школи з присвоєнням юнакам звань хорунжих, і нові бої проти московських загарбників, на цей раз – проти армії Денікіна. Але ці події вже виходять за межі даного дослідження.

Список використаних джерел та літератури:

1. Антоненко-Давидович Б. На шляхах і роздоріжжях / Борис Антоненко-Давидович. – К., 1999. – С. _____
2. Винник І. Бої Житомирської Пішої Юнацької Школи / Іван Винник // За державність: матер. до Історії Війська Українського. – Варшава, 1939. – Зб. 9. – С. _____
3. Комарніцький О.Б. Смотрич – батьківщина Смотрицьких у добу української революції 1917-1920 рр. / О.Б. Комарніцький // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. пр. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2008. – Вип. IV. – С. 582-591.
4. Селянська Громада – 1919. – Лип. (Ч. 25).
5. Сосюра В. Третя Рота: роман / Володимир Сосюра. – К., 1988. – С. _____
6. Український козак. – 1919. – 1 лип. (Ч. 21).

В.С. Прокопчук,
м. Дунаївці

В.А. Сочинський – видатний діяч Подільської «Просвіти»

У статті висвітлюється просвітницька діяльність подолянина, секретаря Подільської губернської «Просвіти», організатора й керівника українського видавництва «Дністер» у Кам'янці-Подільському В.А. Сочинського.

Ключові слова: «Просвіта», Поділля, видавництво «Дністер», бібліотеки, книга.

Про Василя Андрійовича Сочинського, який у 1908-1914 рр. був секретарем Подільської губернської «Просвіти», активним учасником національно-визвольних змагань 1917-1920 рр., донедавна на Поділлі майже не було інформації. Деяко про його життя і діяльність повідомила «Енциклопедія українознавства» [1], а згодом Віктор Приходько у своїх спогадах [4].

Мета цієї статті на основі аналізу виявлених джерел реконструювати життя, просвітницьку й патріотичну діяльність цього борця за українську незалежність.

На жаль, його біографічні дані на сьогодні надто скупі. Відомо, що народився 1885 року в Кужелівці в селянській сім'ї, закінчив сільську початкову школу, потім міське новоушицьке училище. Працював спочатку в Миньковецькому волосному правлінні, а десь року 1905-го вже був урядовцем Кам'янець-Подільського відділення Селянського поземельного банку. І, як пізніше писав у спогадах його друг, колишній голова Подільської губернської

народної управи Віктор Кіндратович Приходько, у свої 20 років, маючи освіту рівня міської школи, отримував 30 крб. місячної платні, був достатньо забезпеченим, щоб жити тихим і спокійним життям [4, с. 86].

Однак Василь Андрійович був не такою людиною. Обдарований від природи, талановитий, спостережливий він підвищував освітній рівень за рахунок багатьох прочитаних книг і не міг стояти осторонь бурхливих подій: досить скоро «заразився українською бацилою» й опинився в самому центрі українського національного життя. У березні 1908 року, як тільки зусиллями лікаря К. Солухи і Т. Павловського вдалося відновити діяльність Подільського українського товариства «Просвіта», він зразу ж став його активним членом, а незабаром і секретарем, взявши на себе чималий тягар громадської безоплатної просвітницької роботи і ніс його упродовж 1908-1914 рр. – часу функціонування так званої другої Подільської «Просвіти».

Статут визначав головну мету просвітницької діяльності – «допомогу культурно-просвітньому розвитку українського народу на Поділлі». Реалізації мети підпорядковувались завдання, які секретарю В.А. Сочинському доводилося виконувати в співпраці з головою Костем Солухою та активом Товариства: відкриття шкіл, бібліотек, читалень, книгарень і книжкових кіосків; видання книг, газет, листівок для народного читання; заслуховування рефератів й проведення бесід про Україну; збирання й популяризація фольклору, рідної пісні, музики; створення музеїв; поширення просвіти серед дорослих через недільні школи, вечірні заняття, постановка вистав тощо [5, с. 101].

Головним напрямом роботи подільські просвітники вважали поширення української книги серед населення Кам'янця-Подільського, повітових міст та сіл. З цією метою намагались створювати бібліотеки, бібліотеки-читальні. Робити було це не просто – влада чинила суцільні перешкоди їх відкриттю. Зокрема на подання ради не дала дозволу на функціонування бібліотек у 24 селах губернії [4, с. 13]. Однак настирливість голови і секретаря «Просвіти» час од часу пробивала стіну заборон. Просвітянська бібліотека в Кам'янці-Подільському 1911 року вже зібрала 1130 примірників книг, передплачувала 18

українських газет і журналів, 11 російських, мала 183 постійних читачі. А 1914-го, на час розпуску Товариства, мала 1460 найменувань творів, 137 постійних читачів, яким видала 2014 книг [4, с. 16, 23].

Складною проблемою виявилось поповнення книгозбірень україномовною книгою – їх явно не вистачало. Василь Андрійович вирішив надолужити справу за рахунок відкриття власного видавництва. В.К. Приходько згадував: «... Сочинський таки «нашкрябав» трохи грошей, притягнув паї ще у кількох кам'янецьких українців і в 1908 році сповістив мене у Дорпт, де я вчився, що ми таки будемо мати на Поділлію видавництво – тільки ось, як його назвати. Я спроектував назву «Дністер» - нашої подільської річки, - Сочинський її апробував, з 1908 року у Кам'янці на Поділлію почало функціонувати українське видавництво «Дністер» [4, с. 92]. Перша книга, що побачила світ під грифом цього видавництва, була збірка улюблених в народі творів подолянина Степана Руданського. Василь Андрійович встановив контакти з місцевими друкарнями, і в народ пішли брошури, невеликі за обсягом, зате дешеві, попит на них постійно зростає. Серед них – книжечки з питань кооперації, написані видатним подільським кооператором і журналістом Йоахимом Волошиновським. Авторський колектив, до якого ввійшли К. Солуха, Ю. Січинський, В. Сочинський, М. Павловський та ін., підготував «Український катехизм», в якому шляхом питань і відповідей висвітлювались важливі аспекти історії і культури України. 1914 року жандарми занесли її до протоколу як таку, що несла «антидержавні думки», твердила «... що кожний має право вільного пересування, право на вільну розмову рідною мовою», а російського царя назвала «деспотом, від якого не треба приймати наказів...» [2, с. 19]. В.А. Сочинський поступово оволодів усіма тонкощами нової справи й став помітним видавцем. Принаймні закордонна «Енциклопедія українознавства», що видавалась під редагуванням професора Володимира Кубійовича, у другому томі зафіксувала факт функціонування видавництва «Дністер» у Кам'янці-Подільському, особливу його активність у 1918-1920 рр., й прізвище видавця В.А. Сочинського [1].

Бібліотечна комісія при раді «Просвіти» добивалася відкриття бібліотек і в окремих селах. У різний час плідно діяли вони в Печері Брацлавського повіту (204 книги, 60 постійних читачі), у селах Іванківці, Куничани та інших. Книги поширювались і через членів «Просвіти», на Дунаєвеччині – через учителя Самійла Бабляка, Петра Куцяка (с. Великий Жванчик), Івана Васильєва (Мала Кужелівка), Степана Жулинського (Дунаївці), Євмена Лісовенка (Тинна), священника Никанора Родкевича (Іванківці), Євстафія Галака (Лошківці) [5, с. 107-109].

Чимало уваги надавав В.А. Сочинський улаштуванню масових гулянь, адже вони збирали велику аудиторію для поширення української ідеї, реалізації книг тощо. Водночас зібрані кошти давали можливість наймати приміщення, утримувати бібліотеку і бібліотекаря, книгарню і лоток з книжками на базарі, поширювати свою діяльність на село. Якщо таке гуляння на бульварі чи вечірка в помешканні мали відбутися, Василь Андрійович, за спогадами В. Приходька, мав сотню обов'язків: він мусив замовити театральну залу чи бульвар для гулянки, здати до друку афіші і відкоректувати їх, запросити оркестр, домовитись з брандемейстром пожевної команди, щоб полити водою бульвар перед гулянням і т.п. [4, с. 90]. Допомогали йому нерідко молодші брати Іван та Михайло, й інші молоді люди з числа семінаристів, гімназистів, учнів технічної, художньо-промислової та фельдшерсько-акушерських шкіл, дрібні чиновники, що потягнулись до нової справи.

А таких масових гулянь тільки в червні 1909 року відбулося три, їх відвідувало до 800 осіб. А ще три літературно-музичних вечірки, де читались реферати, уривки з літературних творів, декламувались вірші, ставились п'єси, організовувались виставки книг і їх продаж. 1913 року були прочитані реферати «Українські народні колядки і щедрівки», «Історичні народні пісні про повстання Б. Хмельницького», про українських письменників Тараса Шевченка, Лесю Українку, Степана Руданського, Івана Котляревського, Івана Франка та ін. Закінчувались такі вечірки танцями. Вхідний квиток коштував 30 коп. [4, с. 21].

Такі гуляння деким розцінювалися неоднозначно, мовляв, тратиться час, зусилля й кошти, аби кам'янецькі «ферцики» і баришні мали де дешево потанцювати. Критики забували, що при цьому відбувалася потужна світоглядна робота. І життя згодом довело, що ці заходи виконали завдання, яке на них покладалося: у села їхали молоді священики – вихованці Подільської духовної семінарії, медики, учителі, несли українознавчі ідеї в маси. А коли прийшла пора, скликали з'їзди, курси, українізували школу, очолювали українські структури, поповнювали військо, розбудовуючи Українську Народну Республіку.

1914 року Подільська «Просвіта» мала 150 членів, серед них групу тих, хто згодом очолив державні структури: Н. Григорійв, В. Приходько, В. Чехівський. Однак 17 травня того року жандарми розгромили цей осередок українського життя. Василь Андрійович покинув Кам'янець-Подільський і подався, як свідчить В.К. Приходько, на «Чорноморщину», де кілька років лікував хворі нирки [4, с. 94].

Але як тільки в Кам'янці-Подільському знову запульсувало українське життя, зразу ж повернувся назад. Кілька місяців був головою ради Кам'янець-Подільської повітової управи [6, с. 89]. На цій посаді його замінила Олампіада Пащенко, бо Василь Андрійович на прохання Віктора Кіндратовича Приходька, тоді голови Подільської губернської народної управи, очолив у ній видавничий відділ. 1919 року відновив він діяльність видавництва «Дністер» і видав кілька десятків назв книг, брошур, шкільних підручників, ефективно використовуючи можливості друкарні Свято-Троїцького братства, де працювало 4 друкарських машині і 60 осіб персоналу, та велику друкарню – 120 працівників – колишнього губерніального правління. У заблокованому ворожими військами Кам'янці-Подільському проблемою виявився друкарський папір, який Василь Андрійович з трудом діставав у місцевих євреїв. Коли ж дізнався, що в Совиному Яру, у якогось графа, є папірня, встановив з ним контакти від імені народної управи, організував поставку сировини – ганчір'я, паперової

макулатури, й отримав не дуже якісний, а все ж папір, так необхідний видавництву.

Василь Андрійович залучив до видавництва в якості редакторів та авторів професорів відкритого 22 жовтня 1918 року державного українського університету, передовсім В. Біднова, Л. Білецького, М. Драй-Хмару, М. Плевако та інших. Йому допомагав земляк – дунаївчанин Степан Рандик і як редактор, коректор, так і письменник, а також Н. Григоріїв. Робота не припинилася й за поляків, що окупували Кам'янець-Подільський. «У видавничому відділі «за Сочинського» було, як у великому млині, - згадував В.К. Приходько. – Тріщали машинки, цокали рахівниці, безперестанно звонив телефон, а в кабінеті завідуючого – безперервний людський потік: то приходили письменники, університетські професори, коректори, поети і дуже часто між ними – від початку 1919 року, - маяла сива борода «діда» М. Грушевського... Такий широкий розмах роботи швидко давав свої наслідки: книжка виходила за книжкою, їх, як висловлювався Сочинський, просто «лопатами гребли», і земські підводи та автомобіль не встигали їх з друкарень відбирати [4, с. 97].

Відновлена 1917 року «Просвіта» досить скоро сформувала сітку своїх філій – 203 просвітницьких осередки, 34 із них на Кам'яничині, і не припинила своєї роботи навіть в умовах військової окупації Кам'янця-Подільського. 14 травня 1919 року, з приходом у місто червоногвардійських загонів, відбулися надзвичайні загальні збори товариства «Просвіта», була переобрана рада, до якої ввійшли Кондрацький, Савицький, Ільїнський, Животко, Кобилянський, Душкевич, Богацький, а також і Василь Андрійович Сочинський. Відбулася зміна керівництва – головою обрали вчителя Євгена Кондрацького, вихідця з Маліївців, що на Дунаєвичині [3, с. 28].

1920 року перед приходом більшовицьких військ почалася евакуація українських урядових установ, чиновників, працівників різних українських структур. Видавництво «Дністер» припинило діяльність, видавши більше 30 назв книг, здебільшого підручників. Ще довго ними був забитий книжковий

склад народної управи, радянська влада постачала українські книги в школи не тільки Подільської, а й інших губерній.

А їх творець, видатний просвітник, подолянин В.А. Сочинський мусив покинути рідний край, відбути в еміграцію. Він жив у прикордонних з радянською Україною Галичині, у Волинському воєводстві, сподіваючись на переїзди й повернення додому. У Львові зумів відновити видавництво, але вже під назвою «Поділля» й видати кілька книг, підручників [4, с. 98]. Останні роки жив у Луцьку, виховував двох синів. Там і помер 1938 року, залишивши помітний слід в українських національно-визвольних змаганнях, як справжній лицар українського руху на Поділлі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Енциклопедія українознавства / гол. ред. проф. В. Кубійович. – Львів, 1993. – Т. 2. – С. 550. – Перевид. в Україні
2. Лозовий В.С. Діяльність Подільської «Просвіти» в 1906-1914 рр. / В. Лозовий // Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.). – Кам'янець-Подільський, 1996. – С. 6-27.
3. Назаренко Є.Д. «Просвіта» на Поділлі в 1917-1919 роках // Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі: наук. зб. за матер. всеукр. наук.-красн. конф. 9-10 листоп. 1995 р., м. Хмельницький. – Хмельницький; К., 1995. – С. 27-28.
4. Приходько В.К. Під сонцем Поділля: спогади / Віктор Приходько. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. – Ч. 2. – 416 с.
5. Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.) / Кам'янець-Поділ. міське т-во «Просвіта»; упоряд.: М. Мошак, В. Лозовий. – Кам'янець-Подільський, 1996. – 110 с.: іл.
6. Сохацька Є.І. Олімпіада Пашенко – діячка «Просвіти» та організатор українського шкільництва на Кам'яничині (1917-1920 рр.) / Є. Сохацька // Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923). – Кам'янець-Подільський, 1996. – С. 85-95.

С.М.Феодосьєв,
м. Київ

Степан Риндик і Кам'янець-Подільське видавництво «Дністер»

У статті досліджується видавнича діяльність дунаївчанина С.Т. Риндика у складі Кам'янець-Подільського видавництва «Дністер».

Ключові слова: Кам'янець-Подільський, видавництво, «Дністер», книга, редактор.

З виходом стараннями Валерія Куфльовського 2011 року в городоцькому видавництві «Бедрихів край» книги дунаївчанина Степана Риндика «Дідова

романтика”¹ в Україну поступово почала повертатися літературна спадщина одного із самобутніх українських діаспорних письменників. В останні роки активно почався передрук не лише його творів², але й зріс інтерес до особистості письменника. З’явилися дослідження, в яких йдеться не лише про творчість, але й окремі сторінки біографії, його багатогранний талант.³ Степан Риндик був не лише письменником, але й поетом, літературним критиком, мовознавцем. У цій статті ми торкнемося діяльності Степана Риндика як редактора і перекладача, а також його співробітництва з видавництвом “Дністер”, яке діяло в Кам’янці-Подільському в 1919-1920 роках під час Української революції та національно-визвольної боротьби.

У ґрунтовній монографії професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка Миколи Тимошика “Історія видавничої справи” в розділі “Видавничий рух доби визвольних змагань українського народу (1917-1920)” є параграф “Кам’янець-Подільський як видавничий і книгознавчий центр УНР” (сс. 303-312), в якому зазначено: “Ще до прибуття урядових установ тут (у Кам’янці–Подільському. – С.Ф.) була створена певна видавнича і друкарська база. Незалежне видавництво ”Дністер” існувало вже з 1911 року. Головною його продукцією були брошури на кооперативні теми, шкільні підручники. Тамтешнім видавцям вдалося навіть випустити в світ твори С. Руданського, якому особливо не везло на видання в Центральній Україні. З відкриттям у місті над Смотричем у жовтні 1918 року державного українського університету потужний видавничий осередок формується при цьому навчальному закладі. На початку університет не мав своєї друкарні. Тому доводилося ректорові виступати замовником на друк у кількох видавництвах, зокрема у “Дністрі”.⁴

Більш детальну інформацію про роботу видавництва “Дністер” у цей час знаходимо в дослідженні Кам’янець-Подільського науковця Едуарда Мельника “Видавнича справа в Україні в період Директорії”: “Особливо активну участь брало у видавництві підручників, а також художньої літератури на Поділлі приватне видавництво “Дністер”, яке розпочало свою діяльність в Кам’янець-

Подільському ще в 1911 р. виданням творів С. Руданського, І. Волошиновського та ін. В 1917 р. видавництво вимушено було переїхати в Новоросійськ, де випустило дві книги Василя Стефаника “Новини та інші оповідання” й “Кам’яний хрест”. У серпні 1919 р. повернувшись назад до Кам’янець-Подільського, воно переформувалося у видавництво на паях з значним капіталом та з державною допомогою, і відновило свою роботу вже під назвою Подільське видавниче Товариство “Дністер”. В цьому ж році ним були надруковані такі книжки: “Хімія”, “Електротехніка”, “Арифметика”, “Всесвітня історія”, а також читанка “Просвіти”. Товариством також було підготовлено до друку ще 23 підручники. Також були видані Товариством “Дністер” для самоосвіти дві книжки “Природа та Цивілізація” – витяг з історії розвитку цивілізації в Англії – Бокля, “Халдеї” – культурно-історичний нарис.

Особливою заслугою видавництва є те, що воно видало в цей час на кошти Міністерства народної освіти окремою брошурою завершений “Проект єдиної школи на Україні. Книга 1. Основна школа”, який був розроблений на завершальному етапі спеціально для цього створеною комісією, загальне керівництво якої здійснював П.Холодний в період Директорії. А це дало можливість, за свідченням С. Сірополка здійснювати за “Проектом” у 1919 р. навчання в школах Поділля, про що так довго мріяли українці.

Видавниче Товариство “Дністер” продовжувало далі свою активну діяльність. Зокрема, згідно каталогу видань Товариства на 1-ше квітня 1920 р., містить в собі сімдесят три назви праць, які за своїм змістом поділялися на: книжки для самоосвіти, економіка, кооперація, сільське господарство, краснеписьменство та інші. Так, у першому відділі було 25 назв, у другому – 9, у четвертому – 19, у п’ятому – 1.

Крім того, цей каталог поділяв кожний названий вище відділ на підвідділи – вийшли, друкуються, готові до друку – на підставі чого можна було отримати всю необхідну інформацію відносно тих чи інших книг та підручників. Навесні 1920 р. видавництвом була випущена велика партія українських книжок, підручників (всього 150 назв).

Отже, Подільське видавниче Товариство “Дністер” у своїй видавничій діяльності намагалося охопити всі сторони наукового, культурного і освітнього життя. Хоча кількісна перевага залишалася все ж таки на боці відділу підручників, що ще раз переконує нас у тому, що Товариство приділяло особливу увагу цій ділянці”⁵.

Степан Риндик, приїхавши 1919 року зі Сміли, де працював на залізниці, до Кам’янця–Подільського, деякий час викладав математику в щойно створеному університеті, але згодом перейшов на роботу до відновленого видавництва “Дністер”. Ось як про це пише в книзі своїх спогадів “Під сонцем Поділля”, при цьому даючи високу оцінку Степану Риндику як організатору і редактору, український громадсько-політичний і державний діяч, колишній член Центральної ради, Голова Подільської губернської народної управи, Міністр юстиції Директорії УНР, а пізніше викладач Української господарської академії в Подєбрадах (Чехословаччина) Віктор Кіндратович Приходько (1886-1982):“Підчас панування у Кам’янці поляків у 1919-1920 роках, В.А. Сочинський, разом з Н.Я. Григорійвим, Т.С. Риндиком та іншими відновили колишнє приватне Подільське видавництво “Дністер”, при чім Сочинського було обрано директором товариства. Треба сказати, що на цей раз В.А. виявив себе не тільки, як блискучий організатор-видавець, але й як надзвичайно здібний керівник комерційного підприємства і фінансист. На жаль, видавництво “Дністер” , маючи перед собою гарні перспективи, функціонувало недовго –десь біля року: в половині ж 1920 року Кам’янець зайняли большевики і “Дністер” мусів припинити своє існування. Але за цей час видавництво усе ж зробило дуже й дуже велику роботу: воно ж дало поверх тридцять назв різних книжок, головним чином підручників і то в умовах ізоляції Кам’янця від цілого світу, з величезними труднощами добуваючи папер, друкарські фарби і т.п. В цей період виконав велику роботу С.Т. Риндик, як редактор видавництва, згодом відомий письменник”⁶.

У “Дністрі” були видані, друкувалися чи були готові до друку книги не лише Тараса Шевченка, Степана Руданського, Василя Стефаника, Марка

Вовчка, але й таких всесвітньовідомих письменників і філософів як Жюль Верн, Вольтер, Жан-Жак Руссо та ін.

Степан Риндик був першим, хто переклав українською мовою окремі розділи твору видатного англійського історика і соціолога Генрі Томаса Бокля (1821-1862) “Історія цивілізації в Англії”. Книга побачила світ 1919 року під назвою “Природа і цивілізація”. У передмові від видавництва надрукованій на першій сторінці книги про яку мова, не можна без хвилювання читати наступні рядки (особливості мови оригіналу збережені):“Маючи на думці видати найвидатніші твори європейських учених з поля історії цивілізації і близьких до того тем, товариство “Дністер” поки що видає оцей розділ із славетного твору Г. Бокля. За теперішніх обставин дуже важко здобутися на щось більшого: цілковитий брак паперу, фарби, друкарських черенок то що, не кажучи вже про неймовірно тяжкі зверхні обставини нашого скаламученого життя, примушують звужувати засяги, спиняти розгін, закидати красні заміри. Навіть друкуючи оцей невеличкий розділ, Видавництво через ті самі обставини мусіло обмежитися чистим текстом твору, поминувши численні підтекстні помітки, якими автор так гойно приоздобив свою працю й які так багацько важать в її змісті.

Маємо надію, що промине може й невеликий час і тяжкі обставини нашого життя вступляться перед кращими; настане час, коли культурні здобутки на нашій національній ниві залежатимуть виключно від нашої снаги, завзятости, любови до Батьківщини, а не від тих чи інших сторонніх причин”.⁷

Цікаво, що цей раритетний примірник Риндиківського перекладу Бокля, який сьогодні зберігається в Національній бібліотеці України імені Вернадського в Києві і який був виданий авторові цієї статті, нечитаний – прийшлося розрізати сторінки. Цю більш ніж скромну, видану на поганому папері 88-сторінкову книжечку упродовж багатьох десятиліть ховали в спецховищах якнайдалі від очей читачів. Творчість і Генрі Бокля, і Степана Риндика суперечила тодішній панівній марксистсько-ленінській ідеології. Мова йде про надзвичайно важливий документ епохи – на обкладинці і на титульній

сторінці книги прізвище Степана Риндика закреслене, але, незважаючи на це, воно проглядається. Коли згадують когось із заборонених письменників образно кажуть, що його ім'я було викреслене з літератури. Тут таке викреслення можна побачити наочно, у буквальному значенні слова.

Вражає також і те, що в той важкий для країни час невелике видавництво намагалося донести до читача кращі твори не лише української чи світової літератури. Видавництво “Дністер” друкувало також технічну та природничу літературу. Так були готові до друку і готувалися до видання в переказах чи перекладах Степана Риндика книги “Електротехніка дужого пругу” Генселя, “Машинознавство” професора Фармаковського, “Натурфілософія” В. Освальда, але з відомих причин (невдовзі Українська Народна Республіка, останньою столицею якої був Кам’янець-Подільський, перестала існувати) вони не побачили світу.

На несподіваний документ до теми про Степана Риндика і його співробітництво з видавництвом “Дністер” наштовхуємося на виданій минулого року Національною академією наук України, її Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського книзі “Українська інтелігенція і влада” (Зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927-1929) (Упорядник Василь Даниленко, Київ: Темпора, 2012). Так у щотижневому зведенні секретного відділу ДПУ УСРР, які готувалися на основі оперативних джерел і призначались керівникам радянських органів державної безпеки за номером 42 від 16-22 жовтня 1927 року за грифом “Цілком таємно” в параграфі 7 подається текст перехопленого радянською контррозвідкою листа українського соціал-революціонера Н.Я. Григорієва до І.М. Лизанівського (цитуюмо мовою оригіналу): “19.X – с.г. ЛЫЗАНИВСКИЙ (мова йде про Лизанівського Івана Миколайовича (1892-1934) громадсько-політичного діяча, члена Української Центральної Ради, який у 20-х роках минулого століття завідував Харківським видавництвом “Рух”. – С.Ф.) получил от видного украинского эсера Праги ГРИГОРЬЕВА (мова йде про відомого українського громадського та політичного діяча, публіциста і педагога Никифора Яковича Григорієва (1883-

1953). – С.Ф.) письмо, в котором ГРИГОРЬЕВ просит издательство “РУХ” взять в свое пользование имущество издательства “Днистер”.

Издательство “Днистер” существовало в Каменец-Подольске до 1920 года. В 1920 году руководители его бежали за границу и находятся теперь в Праге. Ввиду этого издательство закрылось. Оно имело в Каменец-Подольске несколько зданий, которыми пользуются теперь частные лица.

“Просматривая существующие издательства, – пишет ГРИГОРЬЕВ,– я остано-вился на “РУХ’е”, как уже известном издательстве.

Цель моего обращения к вам та, чтобы имущество издательства “Днистер” использовалось не частными лицами, а служило бы делу распространения украинской культуры.

Ответственным представителем издательства “Днистер” за границей является инженер С. РЫНДЫК, которому прошу и ответить на это письмо”.

В письме своем ГРИГОРЬЕВ просит ЛЫЗАНИВСКОГО о том, чтобы “РУХ” пользовался имуществом издательства “Днистер” до тех пор, пока “Днистер” не возобновит своей деятельности как самостоятельное издательство или как филия “РУХ’а”.

Ответ ЛЫЗАНИВСКОГО нам пока не известен. Письмо ГРИГОРЬЕВА характерно тем, что оно свидетельствует о надеждах на свержение Соввласти, которые питает украинская эмиграция за кордоном” (8).

Цей рідкісний документ чи не якнайкраще передає дух тоталітарної епохи і висвітлює політичну позицію української інтелігенції як поза Україною, так і в середині країни. Українська інтелігенція, що волею обставин опинилася за кордоном, ні на мить не сумнівалася в правоті своєї боротьби за незалежну українську державу і свято вірили, що прийде час і незалежна Україна з’явиться на карті Європи. Вже сам факт, якою мовою написаний цей документ, свідчить про те, що радянська влада була дійсно окупаційною і з Україною, зі справжніми прагненнями її народу, не мала нічого спільного.

Викладені вище факти є не лише маловідомою сторінкою творчої біографії письменника і подолянина-патріота Степана Риндика, але й суттєвим доповненням до історії книговидавничої справи на Поділлі.

Список використаних джерел і літератури:

1. Риндик С. Дідова романтика: оповідання, повісті, спогади / Степан Риндик; упоряд. та автор передмови Сергій Феодосєєв. – Городок: Бедрихів край, 2011. – С. _____
2. Риндик С. Терентій Трохимович Тарадайка / Степан Риндик // Кур'єр Кривбасу. – 2012. – №№ 268, 269, 270.
3. Див. зокрема статті: Даниленко В. Загублений український письменник ХХ століття // Там само; Мацько В.П. Усміхнений співець Поділля (125 років з дня народження Степана Титовича Риндика) / Віталій Мацько // Календар знаменитих і пам'ятних дат на 2012 рік. – Хмельницький: Хмельниц. обл. універс. наук. б-ка ім. М. Островського, 2011. – С. 81-83; Горбатюк В.І. Дві пристрасті Степана Риндика / Горбатюк В.І. З-під трави забуття. – Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. – С. 95-99; Стусенко О. Біла пляма української хрестоматії [Про книгу Степана Риндика “Дідова романтика”]. – Городок: “Бедрихів край”, 2011. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2011/05/11/bila-pljama-ukrajinskoji-hrestomatiji/> та ін.
4. Тимошик М.С. Історія видавничої справи / Микола Тимошик. – К.: Наша наука і культура, 2007. – С. 304.
5. Мельник Е.М. Видавнича справа в Україні в період Директорії / Едуард Мельник // Етнічна історія народів Європи: зб. наук. пр. – К.: Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Вип. 6. – С. 73-77. – Про видавництво “Дністер” на сс. 74-75. – Режим доступу: http://www.history.univ.kiev.ua/ethnology/journal/ethnic_history_6/6_15.pdf
6. Приходько В.К. Під сонцем Поділля: спогади / Віктор Приходько. – Вінниця, ТОВ “Консоль”, 2011. – Ч. 2. – С. 97-98.
7. Бокль Г. Природа та цивілізація: витяг з “Історії цивілізації в Англії” / переклав С. Риндик. – Кам'янець на Поділлі: Видав. т-во “Дністер”, 1919. – С.1.
8. “Українська інтелігенція і влада”: зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927-1929 рр. / упоряд. В. Даниленко. – К.: Темпора, 2012. – С. 205.

Ю.В. Телячий,
м. Хмельницький

Лисичанин Григорій Онуфрійчук – старшина армії УНР, педагог, жертва сталінських репресій

Історію творять люди. Невідомо скільки поколінь змінили одне одного в подільському селі Лисець. Кожен з його жителів за понад 500-літню минувшину залишив свій особливий слід на рідній землі. Та й часи були різні, часто нелегкі, буремні...

15 березня 1930 р. судова "трійка" при колегії Державного політичного управління УСРР призначила вищу міру покарання – розстріл– уродженцю с.Лисець Григорію Макаровичу Онуфрійчуку, що підтверджує й акт про виконання вироку, датований 21 березня 1930 р. У чому ж його провина?

Народився Г.М.Онуфрійчук 1891 р.у селянській родині. Батько тяжко трудився на землі, понад усе прагнути дати дітям освіту. Напередодні Першої світової війни Григорій Онуфрійчук закінчив учительську семінарію й працював учителем початкової школи в сусідньому містечку Великий Жванчик. З початком бойових дій його призвали на службу в царську армію. Впродовж 1914-1917 рр. воював на австро-угорському фронті, дослужився до чину штабс-капітана. Згідно з постановою Української Центральної ради в грудні 1917 р. був демобілізований для продовження педагогічної діяльності. Після повернення до рідних країв, працював у В.Жванчику, Заміхові Новоушицького повіту.

Революційні роки стали суворим випробуванням для сільського вчителя і, як показав час, визначили його життєву долю. З встановленням влади Директорії наприкінці 1918 року Г. Онуфрійчук вступив у ряди армії Української Народної Республіки. Як колишнього офіцера, наказом командира Другого корпусу його призначили начальником військового комісаріату Новоушицького повіту Подільської губернії. Головним завданням комісара була мобілізація місцевого населення до лав української армії. Комісаріат очолював недовго – 1919 року передав справи підполковнику Холувку й став помічником останнього в чині сотника. У 1917-1920 рр. внутрішнє становище в Україні, у тому числі й на Поділлі, характеризувалося напруженістю та нестабільністю. Особливо це відчувалося в прифронтівій смузі. Частими були розбої, грабежі. Нерідко за відсутності судової влади її функції виконували військові надзвичайні суди. На одному із засідань суду, що відбулося в м. Новій Ушиці 1919 року, головував офіцер Г.Онуфрійчук.Тоді слухалася справа про грабїж і вбивство в млинї жителїв с.Лоївці М.Я.Присяжнюка, І.В.Мотринчука та Г.М.Мотринчук. Злочинцями виявилися їхні односельці, молоді хлопці Ф.Кусь,

П.Кушнір, В.Кушнір. За винесеним судом вироком воєнного часу усіх їх розстріляли.Згодом Григорій Онуфрійчук одержав чергове призначення у дивізію полковника О. Удовиченка (м.Гайсин на Вінниччині). Однак національно-визвольна боротьба, розпочата українським народом за державну незалежність 1917 року, завершилася наприкінці 1920 р. встановленням більшовицької влади на Поділлі. Невідомі причини, чому Г.М.Онуфрійчук залишився на радянській території, не вибув на еміграцію до сусідньої Польщі.Шукаючи засоби для існування, Г.Онуфрійчук ставсвящеником, служив у Купинському повіті, а з 1923 р. – ус. Мала Побіанка.

Тим часом набирала обертів репресивна машина радянської системи. Восени 1923 р. за поширення так званого "Антонівського чуда" була заарештована група подільських священиків у кількості 15 осіб. Підставою для порушення судової справи стало те, що на запрошення жительки с.Антонівка Февронії Онищук священики Феодосій Бохневич і Микола Бродовський освятили сільську криницю, в якій нібито з'явився образ Божої Матері. Матеріали слідства свідчать, що "... вместо того, чтобы разъяснить суеверной крестьянской массе о нелепости верования в "чудесное явление" в колодеце "Божьей матери", они беспрекословно исполнили просьбу уверовавшей в "чудо массы и освятили указанными им "чудесный колодец", чем дали повод к укреплению в сознании... суеверного верования... и создали авторитет... слухам, что послужило поводом к паломничеству к "чудесному колодцу" первое время крестьян с. Антоновки, а впоследствии - и отдаленных сел".

Разом із священиками Василем Кониським, Степаном Сокольніцьким, Іовом Рудиком був заарештований і Григорій Онуфрійчук. Всі вони звинувачувалися в томущо, прибувши до Антонівки, сприяли поширенню "суеверных религиозных слухов с целью возбуждения неповиновения законам Советской власти и свержения таковой". Перебуваючи в Кам'янець-Подільській в'язниці, обвинувачені звернулися зі скаргою до Подільського губернського прокурора, мотивували, що вАнтонівку вони прибули за розпорядженням митрополита України Пимена для з'ясуванняістинності

вищезазначеного"дыва". Однак у селі пробулине більше години.Дізнавшись, що там правитьслужбу священник української автокефальної церкви, "сочли невозможным выполнить это предписание". У результаті проведеногослідства декількох священниківзасудилидокороткотермінового (3-5місяців) ув'язнення, абільшість, у тому числі йГ.Онуфрійчука,завідсутністю в їх діях складу злочину звільнили.

Церква переживала нелегкі часи. У 20-30-ті роки радянська система, очолювана Й.Сталіним, перейшла до широкого систематичного терору проти власного народу. Гонінь і переслідувань разом із паствою зазнали й священнослужителі. У червні 1925 р. ДПУ склало списки "ворожих елементів", до яких, у першу чергу, поряд з офіцерами, унтер-офіцерами й рядовими вояками білих організацій і армій, петлюрівських військ та ін. заносилися служителі релігійних культів, єпископи, священники православної й католицької церков.

Передчуваючи біду, 1927 р. Григорій Макарович залишив службу іразом із сім'єю, дружиною Пелагеєю Кирилівною і донькою Ніною, перебрався в с.Чимбарівка, де проживала його теща Куник Юстина Федорівна. Діставши в спадок від померлого тестя 5 десятин землі, пару коней та інше нехитре майно, він вирішив зайнятися веденням власного господарства. Через півроку все ж відновив службу по святах і неділях у церкві с.Грушка, де правив до 1929 р.Разом із тим, до Г.Онуфрійчука ставилися з недовірою сільські активісти. Вони вбачали в ньому "ворога-контрреволюціонера", що підтверджує довідка з сільради (1930 р.): "Настоящим Маложванчицкий сельсовет свидетельствует, что гражданин деревни Чимбаровки Онуфрийчук Г.М. действительно куркуль, поп и злостный неплательщик налога, не имеющий права голоса как поп...".

31 січня 1930 р. працівниками Кам'янець-Подільського окружного відділу ДПУ був проведений обшук у будинку Онуфрійчука Г., в ході якого жодних компрометуючих матеріалів не було виявлено. Однак 4 лютого після проведення допиту в справі обвинувачення в антирадянській агітації "против мероприятий советской власти, проводимых на селе, в совершении преступлений по ст.54/10

4.1 У.К. УССР и приняв во внимание, что нахождение его на свободе отразится на ходе следствия и он может укрыться от следствия и суда, ... мерой пресечения (Онуфрійчука Г.М.) избрать содержание под стражей в Каменец-Подольском Допре N14". У судовій записці від 9 лютого повідомляється, що Онуфрійчук Г.М. проходив по обліку як "петлюрівець".

Нами виявлені різнобічні свідчення з даної справи. Так, Огородник А.П. 18 лютого 1930 р. повідомляв, що Онуфрійчук Г. "... участвовал в 1919 году а заседаниях военно-полевого петлюровского суда..., приговаривал к смертной казни через расстрел политических деятелей, действовавших против петлюровщины". Свідок Присяжнюк Л.Я. навпаки зазначав, що "... не слышал я о репрессиях и о жестокости Онуфрийчука за время его работы в Новоушицком уезде".

8 березня 1930 р. Григорій Онуфрійчук підтвердив, що в період УНР перебував на посаді військового комісара в м. Новій Ушиці та один раз виконував обов'язки голови військового надзвичайного суду. У проведенні антирадянської агітації винним себе він не визнавав. В обвинувальному висновку вказувалося, що Онуфрійчук Г. – "... кулак, офицер, воинский начальник, председатель суда, вел мобилизацию в петлюровскую армию. Под его председательством расстреляны советские работники – большевики, неуспевшие отступить с Красной армией..., в том числе член ревкома Езерский; ... он был на фронте..., командовал одной из частей петлюровских банд...".Цього виявилось достатньо, аби судова "трійка", розглянувши невмотивовані й недоведені твердження, непідкріплені жодним документом, 15 березня 1930 р. визнала Григорія Онуфрійчука винним у скоєнні злочинів за ст.ст. 54/10, 54/13 ККУСРР й прийняла рішення такого змісту: "Онуфрийчука Г. расстрелять. Дело сдать в архив".

Через 59 років, 3 січня 1989 р., Управління КДБ УРСР по Хмельницькій області повідомило Хмельницькому обласному прокурору: "... аналіз матеріалів справи показує, що посадові особи в ході слідства побудували обвинувачення на окремих фактах біографії Г.Онуфрійчука. Поряд з тим, дані про засудження

радянських працівників та антибільшовицьку агітацію не підтвердилися. Таким чином, матеріали слідства дають підстави вважати, що Онуфрійчук Г.М. притягнутий до судової відповідальності необґрунтовано".

Як свідчать матеріали слідчої справи П-17069, що зберігається в фондах Державного архіву Хмельницької області, постановою президії Хмельницького обласного суду 24 лютого 1989 р., після розгляду судової справи, протест прокурора Хмельницької області щодо безпідставного засудження Г.М.Онуфрійчука був задоволений.

... Гіркою виявилася доля сільського вчителя, офіцера, священника.

Використане джерело:

1. Державний архів Хмельницької області, ф.р. 6193, оп. 12, спр. П-17069. Слідча справа Онуфрійчука Г.М., 55 арк.

Д.П. Красносілецький,
м. Хмельницький

Антибільшовицький рух повстанських загонів на Дунаєвеччині 1922 року

У статті здійснено аналіз антибільшовицької боротьби селян Дунаєвеччини 1922 року простежено рух повстанських загонів на території цього мікрорегіону та ставлення до них селян.

Ключові слова: Дунаєвеччина, отаман, повстанський загін, повстанці, Гальчевський, Галюк.

В умовах сучасного державотворення, становлення української спільноти та структуризації відносин між окремими соціальними групами та державою в усій своїй складності постала в сучасній українській історіографії необхідність ґрунтовно дослідити антибільшовицький селянський повстанський рух першої половини 1920-х рр. Розкриття цього питання тісно пов'язано із діяльністю повстанських загонів у кожному регіоні України, зокрема й на Дунаєвеччині (у той час, до 1923 р., входила до складу Ушицького повіту Подільської губернії). Учені і краєзнавці опосередковано приділяли цій проблемі значну увагу. Серед

них К. Завальнюк [2], А. Зінченко, Л. Петров [3], Р. Коваль [4], В. Петренко [6-7], Руцький М. [9], Філонов Л., Завальнюк К., Рєзнік В. [10], В. Вовкодав [1]. Зовсім не було зроблено спроб виділити вказане явище в контексті історії Дунаєвечького району. Тому ця тема залишається відкритою й не дослідженою, потребує подальшого опрацювання, всебічного та детального висвітлення в сучасній історичній науці.

Метою статті є висвітлення антибільшовицького повстанського руху на Дунаєвеччині, населення якої активно проявляло себе в цих процесах протягом 1920 – 1924 рр., особливо в час апогею – 1922 року.

Утвердження радянської влади в Подільській губернії супроводжувалося потужним опором, насамперед, з боку найбільшої верстви населення – селян. Останні відмовлялися визнавати владу більшовиків, яка протягом 1917 – 1920 рр. неодноразово змінювалася, примушувала їх виконувати і перевиконувати плани продовольчої розкладки [6, с. 67]. Наприклад, навесні 1922 року в с. Супруньківці Рахнівської волості Новоушицького повіту селяни відмовилися від наряду на вивіз продподатку, що призвело до суду Ревтрибуналу над місцевою владою. А 2 квітня 1922 р. селяни побили голову с. Погоріла за те, що він хотів відправити підводи з продподатком у м. Дунаївці. Такі ж випадки були і в селах Дунаєвеччини, сприяли залученню селян до лав повстанських загонів [3, 85]. Відтак мешканці сільської місцевості активно створювали або поповнювали існуючі повстанські загони. А радянська влада трактувала українське повстанство як „бандитизм”, як контрреволюційну бездушну руйнівну стихію, а українські отамани поставали в історії, літературі, кіно, театральному мистецтві в карикатурному вигляді.

Узгодженість дій між повстанськими загонами носила опосередкований характер. Деякі із них, щоб бути обізнаними в повстанській діяльності в своєму та сусідніх регіонах України, користувалися закордонною (оскільки екзильний уряд УНР був основним організатором повстанського руху) або власною розвідувальною інформацією. Траплялися випадки, коли отамани діяли на власний розсуд, не володіючи ніякими директивами та вказівками з боку

вищестоящих керівних органів повстанського руху. У такій ситуації вони орієнтувалися самостійно на місці дислокації. Все ж, з метою більш активної діяльності, у Подільській губернії мало місце об'єднання і координація діяльності загонів. Основним чинником проведення такої роботи виступали з'їзди отаманських загонів [1; 2, с. 79].

Характерною рисою військової тактики отаманських загонів була їх схильність до швидких маневрів, висока мобільність. Кіннота та піхота на кулеметних тачанках могли здійснювати тривалі рейди, долаючи за короткий час значну відстань. У ході бойових операцій повстанці намагалися діяти оперативно. Відомості необхідні для визначення часу й об'єкту нападу командири загонів добували за допомогою добре налагодженої власної та агентурної розвідки. Роль агентів охоче брали на себе селяни і навіть священники. Особливо цінні свідчення повстанці отримували від своїх агентів, які перебували на службі в різних радянських установах. Допомагали повстанцям і діти, повідомляючи про розташування більшовицьких установ, військ тощо. Варто відмітити, що досвідчені отамани задля безпеки намагалися діяти вночі. У такому випадку дислокація повстанських угруповань вдень проходила в лісах та садах, а вечорами – у хатах родичів або знайомих у тих чи інших населених пунктів. Відомі й випадки, коли повстанці жили в землянках, що розташовувалися в лісах.

Досить вдало повстанці використовували різного роду маскування. Вони могли прямувати до місця нападу під виглядом селянського обозу або імітувати при цьому якісь церемонії (похорони, весілля тощо). Особливо часто для конспірації повстанці переодягалися в червоноармійську форму, брали із собою червоні прапори, співали революційні пісні.

Об'єктами нападів повстанських загонів були поодинокі радянські службовці, активісти більшовицької партії, з'єднання радянських силових структур, установи більшовицького режиму (сільські ради, виконавчі комітети, партійні осередки, міліцейські пости), промислові (заводи, заготівельні пункти,

державні склади, млини) та стратегічні (мости, залізниці, пошта, телеграф тощо) об'єкти.

Здійснюючи напади на населені пункти, промислові та військові об'єкти, повстанці спершу порушували лінії зв'язку, позбавляючи місцеву владу можливості викликати допомогу, одночасно спеціальні пікети блокували всі шляхи, що вели до місця операції. У цей час основні сили повстанського загону, розділившись на групи, атакували важливі об'єкти. Під час нападів на квартири радянських службовців нерідко використовувалася агентурна інформація. Траплялися випадки, коли повстанці накладали на містечка контрибуції. Пояснювалося це масовою приналежністю їх мешканців до єврейської нації. До того ж повстанські загони Лижника, Шепеля, Степанишина та інших здійснювали єврейські погроми. Однією з причин цього була активність євреїв у розбудові більшовицької держави. Євреї масово поповнювали структури радянської влади, характеризувалися ретельністю у виконанні завдань, поставлених більшовицьким керівництвом, жорстоко ставилися до захоплених повстанців. Одночасно євреїв, які не виявляли ворожості, повстанці оберігали. Відомі випадки, коли їм навіть дозволялося ввійти до складу повстанського загону. Так, помічником отамана Сабельського, який командував невеличким загonom у західній частині Подільської губернії, був колишній учасник загону Березницького єврей Гершко (Гриша).

Після здійснення операції повстанські загони, як правило, швидко відступали, уникаючи збройних сутичок з переважаючими військовими силами ворога. Зустрівшись з невеликими підрозділами червоноармійців, повстанці несподівано атакували їх з флангів кіннотою, вміло застосовували кулеметний вогонь, зосереджуючи його щільність на флангах або супроти цілого фронту ворожих військ. При цьому опорою повстанців були ліси, гаї, балки та яри. Як правило, після успішної атаки, повстанці за наявності кінноти наздоганяли деморалізованих червоноармійців. Бої в полях та населених пунктах відбувалися досить рідко, зазвичай, у виключних випадках. У випадку невдачі повстанський загін до оборони не переходив, а намагався якнайшвидше втекти

від переслідування, часто не зупиняючись на перепочинок. Досить часто повстанці розпорошувалися прямо на полі бою, що зводило їх переслідування практично нанівець. При цьому кожний із них заздалегідь знав місце та час збору. Нехтуючи конспіративністю, повстанці просувалися від одного до іншого населеного пункту не лише вночі, але й удень.

Інколи в операціях брали участь зведені загони з різних волостей, а після їх завершення швидко розпорошувалися, чим ускладнювали їх переслідування. При цьому повстанці часто розповсюджували дезінформацію з метою ввести більшовицькі каральні загони в оману. Щоб заплутати переслідувачів, повстанські загони по декілька разів різко змінювали напрямки руху, іноді в кардинально протилежний бік, поміж населення поширювали чутки щодо подальшого шляху загону, який не відповідав справжнім намірам повстанців. Робилося це через систему «відповідальників» та «заручників». Повстанці з ненавистю ставилися до селян, які доносили на них радянським каральним органам.

Особливої тактики дотримувалися повстанці в зимовий період. Нерідко отамани розпускали своїх бійців по домівках. Але з настанням весни загін знову формувався й розгортав активну діяльність. Траплялися випадки, коли повстанці розходилися по домівках, щоб провідати рідних та провести польові роботи, а згодом знову збиралися за наказом отамана, який разом з декількома помічниками постійно перебував на нелегальному становищі. При цьому зброя загону була надійно схована в різних місцях: в річках, колодязях, хатах селян, закопаною в лісах тощо [5, с. 66-69].

На території Дунаєвеччини діяло декілька повстанських загонів, які підпорядковувалися легендарному ватажку повстанського руху Якову Гальчевському (Гольчевський, „Орел”, „Орлик”, Орлов, Орловський, Войнаровський) [5, с. 133]. 9 травня повстанський загін „Орла” під виглядом червоноармійців прибув до с. Комарівці Летичівського повіту, де дислокувався загін отамана Якова Галюка (Голюк, „Байда”, Кирилук) чисельністю 30 осіб. Останній, злякавшись, відступив у ліси і лише наступного дня приєднався до

повстанців „Орла”, чисельність яких склала близько 190 осіб. 12 травня 1922 р. „Орел” залишив отамана Галюка, призначивши його комендантом 1-ої Подільської кінної бригади, визначив географію діяльності його загону – Летичівський, Кам’янецький, Проскурівський та Могилівський повіти, довівши чисельність загону Галюка до 52 вершників. У той же час загін неодноразово розділявся на частини. Час від часу вони здійснювали рейди у вказані повіти, поширювали свою діяльність в Ушицькому повіті. Так, 11 липня 1922 р. загін Галюка здійснив напад на містечко Солобківці, знищив сімох міліціонерів. Далі він розділювався на дві групи: 1-ша відправилася в Летичівський, а 2-га – у Жмеринський повіти Подільської губернії. Пройшовши рейдом Летичівський повіт повстанці Галюка чисельністю 22 особи в середині липня перейшли в Ушицький та Кам’янецький повіти. Ймовірно це ж зробила й інша група повстанців. 16 липня загін Галюка в складі 50 шабель здійснив напад на с. Підлісний Мукарів, де роззброїв всеобуч, вивів з ладу гвинтівки, спалив документи волосного виконавчого комітету. Після цього попрямував до Польного Мукарова і Вихрівки, проходив лісом біля Руди Гірчичнянської. 17 липня біля с. Майдан-Морозівський близько 20 бійців загону Галюка вступили в бій з кінним загonom 72-го червоноармійського полку, поранили 1-го та вбили 2-ох червоноармійців, захопили ручний кулемет.

Ймовірно, у другій половині липня до підрозділу „Орла” під командуванням Галюка приєднався загін чисельністю 20 бійців отамана Ковальського (Ковалевський). Близько 24 липня загін отамана Галюка чисельністю 100 шабель дислокувався в лісі біля с. Морозів Новоушицького повіту. 25 липня він здійснив напад на села Велика Струга, Куча, наступного дня – на Косиківці, а 27 липня – на Шатаву. Розгромивши волосний виконавчий комітет і вбивши його керманіча, загін попрямував у південно-західному напрямку. Отаман щовечора організовував розвідницькі роз’їзди чисельністю 10 – 15 осіб.

28 липня 1922 р. підрозділ Гальчевського під командуванням Кириленка здійснив напад на містечко Маків Кам’янець-Подільського повіту, де

пограбував цукровий завод та зруйнував волосний виконавчий комітет. Далі окремими групами попрямував до Чечельника.

28 – 29 липня окремі повстанські групи проходили біля с. Мушкутинці, Іванківці, Демянківці, Гірчична, Синяківці, заходили у Варварівку, Сприсівку, Ярову Слобідку, Морозів. Тобто повстанці взяли під контроль усі навколишні села біля Дунаївців, з яким телефоно-телеграфний зв'язок було обірвано. 29 липня Мукарівську волость в південно-східному напрямку проїхало 25 вершників із загону отамана Кириленка. Цей загін перебував у тісному контакті з загоном отамана Садовського чисельністю 30 шабель, на озброєнні в якого було сім кулеметів. Останній тоді дислокувався в с. Ярова Слобідка. Також відомо, що частиною загону Гальчевського чисельністю близько 20 шабель командував Бабієнко. 29 липня загін Галюка здійснив напади на села Баранівка та Сприсівка. У подальшому загін Галюка вирушив у рейд по Летичівському та Жмеринському повітах [5, с. 142, 146-148].

17 серпня отаман Гальчевський разом із 30 вершниками здійснив напад на місто Бар, на залізничну станцію с. Сербинівці. Далі його загін розділився на групи. Одна з них у складі 15 шабель у ніч з 17 на 18 серпня здійснила напад на Чернятинське лісництво та с. Миньківці, 18 серпня – Кудіївці (поповнилася трьома повстанцями) – Носківці – Олексіївка [5, с. 150].

Під час одного з рейдів з території Польщі 18 листопада 1922 р. у сутичці з червоноармійцями в с. Тернава, що біля ст. Дунаївці, отамани Гальчевський, Харченко та Коноплянко отримали поранення [5, с. 154]. Повстанці врятувалися поспішним відступом у напрямку Ярмолинців. Ушицька повітвійськнарада 25 листопада ухвалила створення оперативної трійки в м. Дунаївці з огляду на те, що повстанці активізували свою діяльність у Солобковецькій, Мукарівській, Дунаєвецькій та Миньковецькій волостях. А 27 листопада ухвалено рішення про збільшення чисельності міліціонерів [8, с. 200, 203]. Десь 29 листопада більша частина бійців під керівництвом Галюка через переслідування чекістів та міліціонерів перейшла до Польщі. Отамани

Гальчевський, Кохан та Сензюк у першій половині грудня 1922 р. діяли в районі м. Ярмолинці, Дунаївці та Смотрич [5, с. 155].

Отже, 1922 р. на Дунаєвеччині тривав масовий антибільшовицький повстанський рух, який в деякій мірі ініціювався та підтримувався екзильним урядом УНР та реально поширювався завдяки повстанським загонам, більшість з яких підпорядковувалися отаману Я. Гальчевському. Серед них виділявся загін під проводом Я. Галюка, який активно діяв у Кам'янець-Подільському, Ушицькому, Летичівському та інших повітах Подільської губернії. Втім через брак інформації дана тема залишається не вичерпаною.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вовкодав В. Отаман, полковник і Сахни / В. Вовкодав // Летичівська газета. – 1998. – 15 квіт. – С. 3.
2. Завальнюк К. Лицарі волі. Повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-ті рр. ХХ ст.) / К. Завальнюк. – Вінниця: Логос, 2000. – 268 с.
3. Зінченко А. Селянство Поділля у повстанському русі 1919 – 1926 рр. / А. Зінченко, Л. Петров. Сучасність. – 1997. – № 12. – С. 74-85.
4. Коваль Р. Отаман святих і страшних / Р. Коваль. – К.: Просвіта, 2000. – 288 с.
5. Красносілецький Д.П. Антибільшовицький рух селян в правобережній частині УСРР у 1920 – 1924 роках / Д.П. Красносілецький. – Хмельницький: ХНУ, 2009. – 276 с.
6. Петренко В.І. Причини селянської війни проти більшовиків в Україні у 1920 – 1922 рр. (на матеріалах Поділля) / В.І. Петренко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2002. – С. 67-71. – (Серія: Історія; вип. 4).
7. Петренко В. Червоний смерч Поділля в 1920 – 1925 рр. / В. Петренко // Подолія (Вінниця). – 1997. – 2, 4 верес.
8. Поділля та Південно-Східна Волинь у перші роки радянської влади (у документах та матеріалах) / упоряд. М.П. Олійник. – Хмельницький: ХНУ, 2008. – 250 с.
9. Руцький М. Яків Гальчевський і антибільшовицьке повстання на Поділлі / М. Руцький // Система: зб. повістей, оповідань, віршів і статей з історії краю. – Нетішин: Джерела Львівщини, 1998. – С. 95-98.
10. Філонов Л. Орел Подільського краю: іст.-док. нариси / Л. Філонов, К. Завальнюк, В. Резнік. – К.; Львів: Галицька видавн. спілка, 2004. – 48 с.

РОЗДІЛ V. ДУНАЄВЕЧЧИНА В РАДЯНСЬКІ ЧАСИ

П.П. Брицький,
м. Чернівці

Демографічні, соціальні, моральні і психологічні наслідки голодоморів в Україні у ХХ ст.

У статті висвітлюються трагічні наслідки голодоморів в Україні. Показуються демографічні втрати, негативні соціальні наслідки, звертається увага на деградацію моралі й психологічні зміни у свідомості населення.

Ключові слова: голодомор, смертність, втрати, канібалізм, мораль, психіка.

Наслідки голодоморів ХХ ст. для українського народу трагічні. Він зазнав значних втрат у демографічній статистиці. Але якщо кількість голодуючих у південних губерніях України цифра збереглася, то число померлих від голоду в цей період ніде не зазначено і його вже ніхто не встановить. Причина та, що регулярної статистики з цієї проблеми не велося. У багатьох голодуючих повітах державні установи – сільські ради через масову голодовку не діяли, або їх співробітники самі неспроможні були виконувати свої функції через голод. Вище ж керівництво, у першу чергу московське, не було зацікавлене у визначенні кількості померлих. Адже в перші півроку наявність голоду в Україні центральною владою замовчувалася. А якщо „не було” голодуючих, то не могло бути і померлих від голоду. Тому ті окремі статистичні дані, які збереглися, неповні і неточні. Вони не можуть подати узагальнюючу кількість загиблих від голоду. Крім того, на цю кількість накладається число померлих від інфекційних хвороб, епідемія яких була в 1920 і 1921 рр. У 1920 р. хворіло плямистим, поворотним, черевним тифом, холерою, дизентерією 1 001 927 осіб, а в 1921 р. – цими ж хворобами і віспою – 626 217. Разом – 1 727 916 осіб. Багато з них померло. Голод звичайно прискорював і захворювання, і смерть. Багато загинуло в ході повстанського руху, який продовжувався аж до кінця квітня 1924 р.

Уперше спроба визначити чисельність захворювань та смертність серед голодуючих була зроблена у „Звіті Центральної комісії по боротьбі з наслідками голоду при ВУЦВК про чисельність, харчування, захворюваність та смертність серед голодуючих, опублікованому в 1923 р. У ньому йдеться лише про 1921–1922 рр. У цьому звіті, на жаль, відповіді на поставлене в назві питання немає. У ньому йдеться про те, що „здається можливим на основі даних весняного опитування 1922 р. дуже приблизно гадати про зміну кількості населення для **господарств, які уціліли в 1922 р.** у голодуючих районах”. Тобто мова йде лише про уцілілі господарства, а не вцілілі випали з-під рахунку. А таких зруйнованих, покинутих було більше. І далі: „...За приблизними підрахунками, **в уцілілих господарствах** у п’яти голодуючих губерніях вибуло 166 тис. осіб; природний приріст у цих губерніях повинен був дорівнювати у круглій цифрі 70 тис. осіб. Число вибулих перевищує природний приріст більше ніж вдвічі; загальна втрата, – підкреслюється у звіті, – дорівнює понад 235 тис. осіб.” Як видно, тут зроблено обрахунок примітивно і занадто зменшені показані втрати. Вони робилися на початку грудня 1922 р. для роздачі звіту делегатам VII Всеукраїнського з’їзду рад (10.XII.1922 р.). А ще ж голодуючі вмирали в грудні 1922 р. і в першій половині 1923 р.

У цьому ж документі зазначено, що голодуючі губернії зазнали значних смертельних випадків від голоду. Так, у м. Херсоні за перші чотири місяці 1922 р. народилося 164, а померло 3 722 особи. Там само, з тих, хто користувався медичною допомогою 3 600 осіб померло 53 %. У м. Маріуполі Донецької губернії за перше півріччя 1922 р. народилося 281, а померло 2 931 чол. Ці цифри свідчать про високу смертність.

І, нарешті, у звіті містяться цікаві міркування автора (прізвище не вказано), а саме: тут викладається спроба зробити обрахунок динаміки зміни кількості населення України методом порівняння, відштовхуючись від цифри Всеросійського перепису населення 1897 р., яка вказується 25,5 млн. осіб. Робиться припущення природного приросту населення 18 осіб на одну тисячу чоловік, внаслідок чого у 1922 р. населення України мало би бути 33 млн. осіб.

„За загальним переписом 1920 р., – вказується у звіті, – встановлена цифра 25,5 млн. (як бачимо, приріст від 1897 р. дорівнює нулю. – *Б. П.*), а за приблизним обчисленням на 1922 р. вона не перевищує цифри 27 млн. Отже, загальна втрата населення за весь період імперіалістичної і громадянської війн і голоду виявляється у цифрі біля 5,5–7,5 млн. осіб.”¹

Цей документ офіційного органу (Центральної комісії по боротьбі з наслідками голоду) при вищому законодавчому органі – Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітетові не дає відповіді про кількість людських втрат внаслідок голодомору 1921–1923 рр. Представлений матеріал малодостовірний, слабо аргументований і викладений на рівні припущень.

У науковій праці американського професора Роберта Конквеста „Жнива скорботи”, присвяченій голодомору 1932–1933 рр., є важливе повідомлення про наслідки голоду 1921–1923 рр. Зокрема, він пише: „Однак навіть за цих трагічних умов із боку радянського уряду простежувалася тенденція залишити українське селянство без допомоги. І це при тому, що згідно зі звітом Ліги Націй, радянські офіційні статистичні дані показали в Україні в першій половині 1922 р. 800 тис. смертей від голоду та спричинених ним хвороб (ці цифри не стосувалися деяких найбільш потерпілих місцевостей)”.² Ця цифра об’єктивна й реальна, так як опирається на радянські офіційні документи. Але вона не відображає всю кількість загиблих від голоду. По-перше, голод ще продовжувався майже рік, до червня 1923 р., значить, помирали й упродовж цього часу, а, по-друге, автор застерігає, що ця цифра не стосується деяких найбільш потерпілих місцевостей. Тож, якщо додати ще й тих, хто помер після першої половини 1922 р. у місцевостях, які не враховувались раніше, то можна з достовірністю стверджувати, що кількість померлих від голоду у 1921–1922 рр. буде не менше одного мільйона.

Висловив своє бачення проблеми загиблих у період першого голодомору в Україні у 1921–1922 рр. канадський професор українського походження Роман Сербин. Він проаналізував і упорядкував статті, документи і матеріали,

опубліковані українською діаспорою в 1921–1923 рр. у канадській пресі й видав їх у збірнику „Голод 1921–1922 і українська преса в Канаді”.³

Опрацювавши ті матеріали, проф. Р. Сербин зробив об’єктивний висновок про те, що друковані документи дуже скупі на точні дані про число людей, які померли від голоду протягом цих двох років. Він стверджує, що не можна брати дослівно повідомлення газети „Український голос” про загибель з голоду в Україні 7 млн. українців і 3 млн. „чужинців”, які жили в Україні (С. 17). Не має підстав з ним не погодитися.

У результаті Р. Сербин прийшов до такого логічного висновку: „Все ж таки на підставі навіть тих неповних даних, які були надруковані канадськими газетами, можна припускати, що **померло тоді від голоду, холоду і пошестей не менше одного мільйона людей**” (С. 17).

Важлива й цінна інформація щодо голодомору 1921–1923 рр. у цілому і висновок щодо смертності голодуючих, зокрема, міститься в праці вчених-медиків В. М. Когана і Б. В. Фавра, які за завданням офіційних органів обстежували населення голодуючих губерній. Вони підготували аналітичну доповідь зі статистичними викладками по кожній з 5-ти голодуючих губерній і виступили з доповіддю на III Всеукраїнському і VI Всеросійському з’їзді епідеміологів і бактеріологів. Щодо питання, яке нас цікавить – про смертність голодуючих, у своїх висновках вони стверджують: „**Голодує вже у 1922 р. (доповідь проголошена у пік голоду, в квітні місяці. – Б. П.) 1/3 сільського населення України. Смертність серед голодуючих досягає фатальної цифри 50%, тобто вмирає половина голодуючих**”.⁴ Це стверджують свідки, які особисто обстежували населені пункти голодуючих губерній за завданням влади.

Там представлена таблиця кількості населення і кількості голодуючих по губерніях станом на 1 травня 1922 р. Так, у Запорізькій губернії населення – 1 284 597, голодує – 1 110 000 (90 %); Миколаївській відповідно 1 412 478 і 684 732 (48 %); Катеринославській – 1 779 238 і 730 000 (41 %); Одеській – 1 346 256 і 350 000 (38,2 %); Донецькій – 2 727 217 і 990 000 (36,3 %). Отже,

середній відсоток голодуючих у цих губерніях 50,7. Крім цього, ще 500 000 голодуючих в окремих повітах Харківської губернії (200 тис.), Полтавської та Кременчуцької (по 150 тис. у кожній) губерніях.

За їх підрахунками, всього голодуючих у цих губерніях 4 534 732 особи. Якщо дотримуватися їх висновків про 50 % смертності, то втрати внаслідок голодомору в 1921–1923 рр. в Україні становитимуть понад 2,2 млн. людей. Такої ж статистики – до 2-х мільйонів жертв – дотримується й Дмитро Соловей.⁵

Представник місії Ф. Нансена в Україні капітан В. Квіслінг у рапорті інформував: „У Москві панує погляд, що на Україні півмільйона людей засуджено на неминучу голодну смерть”. Однак по всьому тому, що він бачив, і на підставі урядових даних самої ж радянської влади каже, що „цифра засуджених на голодну смерть насправді у шість разів більша! Тепер вмирає в Україні щоденно 10 000 людей з голоду!”.⁶ Цей висновок зробив чоловік, який проїхав всі голодуючі губернії і бачив страхіття конаючого українського народу.

До його висновку наближаються навіть побічні висновки голів вищого органу влади УСРР і РСФРР: ВУЦВК Г. Петровського та ВЦВК М. Калініна, які вони висловлювали після поїздки в червні 1922 р. у голодуючі села Миколаївщини. Г. Петровський: „Селища являють собою кладовища, вимерли цілі вулиці і квартали ... Уціліле населення – живі мерці”. М. Калінін: „Тисячі вже вмерли, а інші тисячі приготувалися до смерті”.

Невідомий автор статті „Голод на Україні”, опублікованої в „Канадійському українцю” (30 травня 1923 р.), стверджує, що московські „Известия” повідомили про те, що населення України внаслідок минулорічного голоду скоротилося на 5 %. Якщо за інформацією Центральної комісії по боротьбі з наслідками голоду при ВУЦВК кількість населення України становила не більше 27 млн. осіб, то 5 % від цієї кількості складає 1 млн. 350 тис. осіб. На думку автора, вона неперебільшена.

Отже, враховуючи все вищезазначене й осмислюючи його, можна переконливо стверджувати, що кількість загиблих у період першого голодомору в Україні у 1921–1923 рр. сягає від 1,2 до 2-х млн. людей.

Про масштаби жертв голодомору 1932–1933 рр. в останній час публікується багато документів, матеріалів, спогадів. Кількість втрат України від голодомору називається різна: від 4,5 до 10 млн. осіб. Більшість науковців вважає, що реальним числом загиблих є 6–8 млн. людей.

Основний удар у період голодомору 1932–1933 рр., як і планувалось, був завданий українським селянам, яких Сталін вважав рушійною силою „українського національного сепаратизму”, його соціальною базою. Він любив повторювати, що „питання національне є по суті справи питання селянське”.

Що голодомор був організований саме проти українських селян, стверджує італійський консул у Харкові С. Граденіго, який у своєму звіті писав, що голодомор спровокований, щоб „дати селянам урок” і, згідно з повідомленням одного з високопосадовців ДПУ, провести модифікацію „етнічного матеріалу” в Україні, оскільки з того, що там був, „не можна зробити хороших комуністів”. І далі він у своїх висновках прогнозував: **„Теперішнє нещастя спричинить колонізацію України російською більшістю. Вона змінить її етнографічний характер. Мабуть, у доволі близькому майбутньому вже не можна буде говорити про Україну, ні про український народ, ані про українську проблему, бо Україна стане насправді російським регіоном”.**⁷

С. Граденіго не помилився. Московський центр прагнув денационалізувати Україну й суцільно русифікувати її. Вже в 1933 р. в Україну на садиби померлих і депортованих на Північ РСФРР чи до Сибіру переселяли селян з Росії. Станом на 28 грудня з Горьковської, Івановської, Центрально-Чорноземної та Західної областей РСФРР і Білоруської СРР відправлено 329 ешелонів з 117 149 осіб в Одеську, Донецьку, Харківську і Дніпропетровську області.⁸

Опонентам, які заперечують, що голодомор 1932–1933 рр. мав характер геноциду українського народу, стверджую, що це так і було. Крім вищезазначеного, це підтверджує і демографічна статистика, кількісні показники переписів населення України 1926 і 1939 років. Так, згідно з переписом 1926 р., росіян числилося 77 791 тис. осіб, а українців – 31 195 тис., у 1939 р. росіян стало 99 591 тис. осіб – тобто приріст становив 21 800 тис. чол., а українців стало 28 111 тис. осіб – на 3 млн. 84 тис. менше.⁹

Під час голодомору в Україні найбільше постраждало сільське населення, тобто ті, хто виробляв продовольство. Селяни становили близько 80 % населення республіки, а серед них українці – від 83 до 87 відсотків, тому втрати їх незрівнянно більші. Чому селяни зазнали найбільшого терору? Вони були рушійною силою Української революції. Їх чисельні збройні загони в різних формуваннях вели мужню боротьбу проти військ радянської Росії в 1917–1920рр., а до 1924 р. – партизанську боротьбу. У 1929–1931рр. українські селяни чинили впертий опір насильницькій колективізації, нав'язаній більшовицькою партією Росії. І головне те, що вони були основними носіями українства й важко піддавалися зросійщенню. Завдяки селянам в Україні збереглися, вистояли впродовж сотень років українська мова, культура, звичаї, традиції. Ось чому Сталін і його політики прагнули зламати їхній опір, зміцнити контроль над Україною, викорінити національний дух в українців. Висновок про те, що в 1932–1933 рр. здійснений акт геноциду українського народу, зробила спеціальна Комісія Конгресу США з питань Голодомору 1932–1933 рр. в Україні ще в 1988 р., виконавчим директором і фактичним автором аналітичної доповіді був ініціатор створення комісії та невтомний дослідник голодомору в Україні американський учений Джеймс Мейс.

Одним з негативних наслідків голоду стало цілковите зруйнування виробничої бази України, особливо сільського господарства.

У промисловості стояли фабрики і заводи. Відбудувати й запустити виробництво не було засобів і не було кому. Відбулося розорення і промислових об'єктів, і робітників. Більшість з них були знесилені й виснажені

внаслідок голоду й не могли не тільки працювати, а й вижити. Значна частина їх померла.

Був зруйнований транспорт. Навіть між великими центрами не було регулярного сполучення. Поїзд з Катеринослава до Харкова йшов один раз на тиждень (при вартості квитка 25 млн. рублів). Якщо паливо в дорозі закінчувалося, то відчіплювали останній вагон, рубали на паливо й їхали далі. Цей факт засвідчує, до якого ступеня дійшла руйнація.

У сільському господарстві взагалі був занепад. Через відсутність кормів загинула величезна кількість коней та рогатої худоби. Зокрема, на Донеччині залишилося не більше третини коней. На Запоріжжі на 1 січня 1922 р. налічувалося 160 тис. коней, а на кінець лютого залишилося 50 тис. В окремих великих селах у кілька тисяч жителів залишилося 20–30 коней, а в деяких селах – жодного коня. Усього загинуло 1,5 млн. голів рогатої худоби і біля 1 млн. коней.

Машини та інший сільськогосподарський інвентар (сівалки, плуги, борони, навіть коси і серпи) здебільшого були вивезені до Росії. Тому засівати й обробляти землю не було чим і не було кому. Внаслідок чого значна частина (третина і більше) землі залишалася необробленою.

Аналізуючи соціально-економічне становище в Україні в 1922 р. І. Герасимович, автор книжки „Голод на Україні ...”, на основі інформації та власного спостереження прийшов до сумного висновку, що „російський імперіалізм страшною чумою більшовицького режиму нищить здорове населення України, перетворює в руїну фабрики, а багатий і плодородний край – у дику пустиню. Одним словом, з раю творить найстрашніше пекло на землі”.¹⁰

Голодомор 1921–1923 рр. призвів і до негативних соціальних наслідків. Він не тільки позбавив життя сотень тисяч працюючих і бідних селян, але й зруйнував їх господарство, залишив пусткою їх оселі. Причиною цього була політика більшовицької партії. Установивши насильницьким шляхом свою

владу та здійснивши експропріацію в поміщиків і капіталістів, більшовики зробили те саме в селян .

У процесі голоду гинули цілі сім'ї та родини, а ті члени сімей, які залишилися живими, розбрелися в пошуках харчів і щезали безслідно. Між рідними рвалися зв'язки на багато років або й назавжди.

Автору довелося спілкуватися з окремими з „приблудних” на Поділля дітей, які не пам'ятали ні імені батьків, ні прізвищ. Їм давали прізвища за назвою тих населених пунктів, яку вони запам'ятали, або де їх підібрали. Одного з них розшукала сестра через 40 років у 60-х роках.

Родина була осередком суспільства. Зі зруйнуванням родини зруйнувалося суспільство. Голод привів до розладу суспільних зв'язків, на яких трималося суспільне життя. Про яке формування громадянського суспільства чи політичної нації після цього могла йти мова? Більшовицький режим не був зацікавлений у цьому в період запеклої боротьби українських повстанців, і тому цілеспрямовано й послідовно руйнував українське суспільство, не допускаючи його консолідації. Що й привело до розриву історичної пам'яті українського народу.

Наслідком голодомору став занепад освіти й культури в Україні. Школи місяцями не працювали, а бувало, й півроку. Голодували учні й учителі. Більшовицька влада розглядала їх, як дрібну буржуазію й зовсім нічим не забезпечувала, пайок учителям не видавався. Значна частина з них померла, інші роз'їхались у пошуках їжі, засобів для виживання.

Знищена була й українська наука, українська культура. Працівникам Всеукраїнської Академії Наук за другу половину 1921 р. зовсім не видавали зарплати. Видання книг припинилося. У Петрограді в місяць було вдруковано 1 493 500 примірників, в Україні для Української Академії Наук – 1.

У ці роки (1921–1922) йшла політична боротьба проти „буржуазної” інтелігенції. Пару десятків тисяч російської інтелігенції московський уряд примусово відправив за кордон, значну частину української – до Сибіру або на

Північ Росії. Російській пощастило більше – залишилися живими, українській – гірше, не всі вижили.

Так, загинула від голоду або внаслідок репресій значна частина української інтелектуальної еліти, що загальмувало розвиток українського суспільства.

Появилися сексоти („секретные сотрудники”), розвинувся конформізм, відбулася деградація моралі, що також негативно вплинуло на консолідацію українського суспільства впродовж десятиліть і до сьогодні.

Найстрашніше те, що свідками, а інколи й учасниками страшного упадку людської гідності були діти. Переживаючи за спотворення психіки дітей, щоб ці вкрай негативні риси людської моралі не стали основою душевного складу, прогресивні громадські діячі України звертали увагу на цю проблему, вболівали за майбутнє дітей і закликали до їх урятування фізичного та морального. Зокрема, професор Київського медичного інституту Володимир Підгаєцький у розпал голодомору в квітні 1922 р. писав: „Перед нами лишається ще проблема врятування нашої молоді, дітей, що живуть і народжуються **від наслідків голоду**, від біологічних впливів його на природу людини, на її здатність до боротьби за існування, на її розвиток – як фізичний, так і розумовий.

Нам загрожує ще не менше лихо, а саме: знищення в наступному поколінні фізичних, інтелектуальних і моральних якостей, утворення з них націй і класів другорядних, недорозвинених, рабів – чиї б вони не були. Під загрозою того нещастя, може більшого ніж цілковите вимирання національно-біологічного колективу, ми мусимо кинути гасло: **„в дітях наше майбутнє, наша доля і воля!”** У боротьбі з голодом окремої уваги вимагають до себе справи живлення дітей, які мусять стояти на першому місці у всіх заходах. **У боротьбі з голодом в першу чергу діти і усе для дітей”.**¹¹

Майбутнє молоді України хвилювало й педагога Василя Арнаутова, голову народної освіти Одеської губернії (згодом викладач Інституту народної освіти у Харкові), який 1922 року в дослідженні „Голод и дети на Украине”

зауважив: „Здоров’ю цих дітей, які переживуть це пекло, буде нанесений непоправний ущерб, що загрожує фізичним здегенеруванням. Але може бути ще гірший моральний розклад, який вніс голод у ряди дітей. Вони ж є свідками того страшного упадку людської гідності, якого ні при яких обставинах не можна було зауважити в минулому. Страшно й подумати: чи може морально виправитися дитина, яку стихія голоду пригнула до самої землі і примусили не тільки дивитися, але й бути учасником усіх огидних справ, dokonуваних дорослими внаслідок їхнього звіриного егоїзму?”

Яке поняття про чоловічу природу може винести дитина з оточення, в якому приходиться їй ховатися від дорослих, сильніших людей, або й від своїх власних родичів, щоб вони її не з’їли?”¹²

У цій же праці він повідомляє про масові випадки божевілля і вбивства на тлі голоду, а також голодовий психоз і людоїдство, зареєстровані в Донецькій, Запорізькій, Миколаївській та ін. губерніях.

Висновок про спотворення моралі в молоді внаслідок голодомору зробила також відомий педагог і громадсько-освітня діячка, колишній член Центральної Ради УНР професор Софія Русова. Виступаючи на міжнародному жіночому конгресі 16 травня 1923 р. у Римі, вона заявила, що **„деморалізація молоді – є одним з найсумніших наслідків голодомору як результат більшовицької окупації”**.

Можна уявити собі до якої міри морального упадку призвів нечуваний голод населення України, психологія якого під безнастанним впливом різних звірячих актів більшовицького режиму цілковито втратило людські почуття. Автор газети „Український Червоний Хрест – голодним” (Київ, 17–23 квітня 1922 р.) О.Лесюк зазначив, голодуючі люди „... спускаються поволі до такого стану, коли людині все одно... До стану, що вже поза межами життя... Коли немає обов’язків... Немає любові... Нема дітей... Нема і голоду... Вже немає нічого: все, все однаково...”

Це передчасна смерть розуму, кінець людині, коли ще тіло може і хоче жити...”

Голодомор 1932–1933 рр. верхівка більшовицької партії на чолі з Сталіним запровадила, як спосіб припинення національного відродження (українізації) під приводом „усунення викривлень у більшовицькій національній політиці”. Свідченням цього є лист Й.Сталіна до Л.Кагановича від 11 вересня 1932 р. і постанова ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР від 14 грудня 1932 р. Вони поклали початок розгрому навчальних і культурних закладів і масовим репресіям української інтелектуальної еліти, яка за кілька років була знищена. Це нанесло велику шкоду в сфері освітнього та культурного розвитку, а також суспільній моралі українського народу.

Отже, все вищезазначене свідчить про те, що голодомори в Україні, які відбулися з вини більшовицької влади, нанесли величезну шкоду українському народу в його поступальному політичному, соціальному й культурно-освітньому розвитку, загальмувавши його потенційні можливості. Завдання нинішнього покоління глибоко осмислити наслідки голодоморів й спрямувати енергію на інтенсивний соціально-економічний і культурно-освітній розвиток українського суспільства.

Список використаних джерел і літератури:

1. Голод 1921–1923 років в Україні: зб. док. і матер. / АН України, Ін-т історії України та ін.; упоряд.: О. М. Мовчан, Л.В.Яковлева; відп.ред. С.В.Кульчицький. – К.: Наук. думка, 1993. – С. 201–202.
2. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор / пер. з англ. – К.: Либідь, 1993 – С. 64–65.
3. Голод 1921–1923 і українська преса в Канаді: матер. упоряд. і зредаг. Р. Сербин. – Торонто: Українсько-Канадський Дослідно-Документальний Центр, 1995.
4. Коган В. М., Фавр Б. В. Голод. Очерки обследования голодающих губерний Украины // О голоде: сб. статей / под. ред. проф. К. Н. Георгиевского, д-ра В. М. Когана и А. В. Палладина. – Х.: Науч. мысль, 1922. – С. 51–73.
5. Соловей Д. Голгота України. Московсько-окупаційний терор в УРСР між першою і другою світовою війною. – Вінніпег, 1954. – С. 174.
6. Герасимович І. Голод на Україні. – Берлін: Укр. слово, 1922. – С. 124.
7. Великий голод в Україні 1932–1933. – Торонто (Канада): Укр.правосл. братство св. Володимира, 1988. – С. 158.
8. Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: зб. док. і матер. / упоряд.: Г. М. Михайличенко, Є. П. Шаталіна. – 2-ге вид. – К.: Наук. думка, 1993. – С. 642.
9. Кульчицький С. В. Трагічна статистика голоду // Голод 1932–1933 років в Україні: очима істориків, мовою документів / кер. кол. упоряд. Р. Я. Пиріг. – К.: Політвидав України, 1990. – С. 84.
10. Герасимович І. Голод на Україні. – Берлін: Укр. слово, 1922. – С. 117.

11. Підгаєцький В. Голод і діти // „Український Червоний Хрест – голодним”. – 1922. – 17–22 квіт.
12. Арнаутов В. А. Голод и дети на Украине. – Харьков, 1922. – С.146–147.

В.М. Островий,
м. Хмельницький

Селянське повстання 1931 р. на Дунаєвеччині

У статті досліджується збройне повстання на Дунаєвеччині як вияв селянського спротиву заходам радянської влади щодо колективізації Поділля.

Ключові слова: колективізація, селяни, збройне повстання, колгоспна система, спротив, куркулі.

Минає 86 років від початку колективізації селянських господарств в Україні більшовицьким режимом. Ще й досі її негативний вплив позначається на розвитку сільського господарства краю, свідомості селянства. На жаль, останнім часом з посиленням соціально-економічної кризи реанімується ностальгія за колгоспною системою та поширюється думка про переваги радянської моделі колективного господарювання не тільки серед людей похилого віку, але й серед молоді. Формується думка, що ця система була загально підтримана тогочасним селянством як єдиний вихід з економічної скрути. Якщо питання, пов'язані з суцільною колективізацією 1927-1930 рр. досить широко представлені у вітчизняній історичній науці в працях В. Васильєва [1], С. Кульчицького [2], І. Рибак [3] та ін., то проблема селянського збройного спротиву радянській політиці на селі 1931-1933 рр., особливо на Поділлі, залишається малодослідженою, чим і визначається актуальність даної статті. Селянському повстанню на Дунаєвеччині, зокрема 1931 р. у с. Нестерівці, присвятив три книги Войціх Кузьмінський [4-6]. На згадані події також звернули увагу дослідники А. Михайлик [7], Б. Патриляк [8] та ін. Однак ця тема потребує більш детальної розробки.

Спротив місцевого селянства колективізації активно проявився вже навесні 1930 р. у формі так званих „волинок”, під час яких селяни масово

виходили з колгоспів, забирали свій посівний матеріал, реманент, худобу. Однак радянська влада не збиралася з цим миритися, як інструмент використовуючи податковий тиск. Невдоволення селян вилилося в збройне повстання, яке мало охопити Дунаєвецький, Смотрицький, Солобковецький і Ярмолинецький райони.

Під час слідства органами ДПУ було встановлено основні причини повстання. Ініціатор повстання і його керівник І.М. Лісецький свідчив, що в сільській кооперації було неможливо отримати товари широкого вжитку, навіть керосин та мило, а через дорожнечу – придбати на ринку хліб, інші продукти. Кооперація не рахувалася з можливостями пайовиків, вимагаючи значних внесків. При цьому посадові особи села отримували необхідні товари та були повністю забезпечені. Під час вилучення хліба в бідняків та середняків влада часто зараховувала їх до куркулів. Посівна кампанія 1931 р. викликала невдоволення й через примус сіяти не притаманні регіону сільськогосподарські культури, зокрема сою [9, арк. 273]. Як зазначав учасник повстання в с. Мала Тернавка Дунаєвецького р-ну В.Я. Каштан, майже всі представники партійної верхівки і активісти були не місцеві. Щодня для проведення колективізації села присилали нових керівників. Це вселяло переконання, що влада знаходиться в чужих, а не в своїх селянських руках [10, арк. 128]. Бідняки теж активно приєднувалися до повстанців, оскільки не мали хліба [10, арк. 126]. Цинізм партійного активу, особливо голови сільради с. Пільної Тернави В.К. Швеця, не мав меж. За шість днів до повстання він особисто конфіскував пасіки (4 вулики) у селян М. Дубаня, М. Зеленецького з подальшим накладанням штрафу в розмірі 60 крб. на кожного не виконання планів здачі м'яса та картоплі. А П. Цибульського взагалі виселив з хати, позбавивши всього майна. Було конфісковано реманент, майно, худобу в селян Т. Сироти, Р. Сливінського, О. Атаманчука. До п'яти років ув'язнення були засуджені Т. Сирота, М. Коваль. Подібні приклади свавілля та беззаконня проти мешканців українського села стали буденним явищем [10, арк. 71].

Однак напередодні повстання (кінець квітня – початок травня 1931 р.) майже всіх діяльних членів повстанської організації було заарештовано органами ДПУ. У звинувачувальному вирокі по справі так званої „польсько-петлюрівської” повстанської організації зазначалося про план повалення радянської влади шляхом збройного повстання з подальшим відокремленням від СРСР України та створення „Української Народної Республіки” в складі Польщі. Програмою „мінімум” повстанців було передбачено приєднання до Польщі трикутника мм. Кам’янець-Подільський, Волочиськ, Могилів-Подільський. Керівництво підготовкою повстання приписували мешканцям с. Нестерівці Дунаєвецького р-ну Лісецькому Івану Михайловичу та м. Дунаївці Пекарчуку-Пасічнику Петру, с. Великі Немиринці Городоцького р-ну – Кутасевичу Костянтину Костянтиновичу та Дунаєвському Антону Войцеховичу. У кримінальній справі зазначалося, що нібито за вказівкою представників УНР та польської розвідки І.М. Лісецький створив організацію, яка мала в своєму розпорядженні 300 одиниць різноманітної зброї, 2000 набоїв [10, арк. 161-162]. У матеріалах слідства зазначалося, що в листопаді 1930 р. повстанцями було організовано сходження потягу з колії в районі Фастова-Знам’янки. Того ж року керівник організації планував пустити під укіс потяг з хлібом біля селища Харитонівка. Як запасний варіант – на перегоні сіл Нестерівці-Балин [10, арк. 164]. Однак жодна з акцій не була здійснена через непередбачені обставини. І.М. Лісецький розробив детальний план селянського повстання, з яким ознайомив ксьондза с. Тинна О. Вержбицького 26 квітня 1931 р. Ксьондз нібито благословив повстання оскільки воно було за віру [10, арк. 171]. Повстання мало розпочатися в ніч з 3 на 4 травня 1931 р. [10, арк. 162]. Після умовного сигналу, а саме підпалу соломи в с. Тинна, повстанці мали встановити свою владу і спільно з селянами с. Пільна Тернава рушити до с. Нестерівці. Надалі – через с. Ганнівку у напрямку м. Дунаївці. В усіх населених пунктах повстанці мали поширювати листівки, встановлювати синьо-жовті прапори, перерізати телефонні дроти, палити дерев’яні мости. Після першої години ночі 4 травня планувалося під керівництвом М.А. Дремлюка захопити

владу в Дунаївцях. Оволодівши зброєю, двома кулеметами та уніформою працівників місцевої міліції, повстанці мали зайняти Дунаївці, як стратегічний пункт, одночасно з чотирьох сторін. Загін, що рухався з вул. 1 Травня, мав зайняти виконком, з Кам'янецької – парком, з Проскурівської – ДПУ та міліцію, із сторони с. Жванчик – пошту. Планувалося заарештувати уповноваженого ДПУ, начальника міліції, голову та секретаря райвиконкому, інших партійних керівників. Встановивши владу УНР в місті, повстанці мали рушити на Миньківці, Бар, станцію Жмеринка, після чого на захопленій території проголосити владу УНР. Друга група мала виступити з с. Мала Тернавка до с. Томашівка, а далі – до ст. Дунаївці, де мали приєднатися повстанці сіл Дашківці, Федорівка, і звідси вирушити до Солобківців, Зінькова, Деражні. Потім планували об'єднатися з групою, яка оволоділа ст. Жмеринка. Ярмолинецька група, що складалася з повстанців шести прилеглих сіл, повинна була вирушити на м. Проскурів, приєднуючи до своїх лав мешканців подорожніх сіл. Передбачалося силами селян с. Буйволівці захопити залізницю від Гречан до ст. Ярмолинці. Повстанці с. Міцівці мали підірвати два шосейних мости [10, арк. 168-170].

І.М. Лісецький зумів загітувати та організувати повстанські осередки в селах Тинна, Пільна Тернавка, Нестерівці, Ганнівка, Станіславівка, Маліївці, всього вдалося створити осередки в 32 селах Дунаєвецького, Смотрицького, Солобковецького, Городоцького та Ярмолинецького районів. Бойову одиницю повстанців назвали „гайдамацький курінь”. Один з керівників Дунаєвецького осередку Д.І. Тарановський підготував відозву до селян, в якій закликалося до всезагального повстання, арешту комуністів, „чекістів” тощо [10, арк. 166], селяни застерігались від масових пограбувань та вбивств. Під відозвою стояв лаконічний підпис: „Повстанський штаб” [6, с. 27].

На 2 травня було заплановано провести попередні збори учасників повстання с. Нестерівці в Поповій долині з метою узгодження дій. На зборах були присутні й представники з інших сіл. Але в ніч з 30 квітня на 1 травня І.М. Лісецького заарештували, тому загальне керівництво повстанням перейшло до

П. Пекарчука, який мав прибути з м. Кам'янця-Подільського. З огляду на обставини, керівниками повстання в с. Нестерівці обрано С. Грицала та П. Беднарівського. Вирішено вихідним пунктом збору повстанців вважати Харчукову долину, де необхідно було зібратися мешканцям села в день виступу. Встановити зв'язки з повстанцями сусіднього с. Зеленче доручено М. Перкату, с. Пільна Тернава – А. Кицюку [10, арк. 178]. П. Пекарчук не прибув, та як 3 травня був заарештований. У Харчуковій долині с. Нестерівці зібралися повстанці Кшановський Йосип Йосипович, Ясинський Домінік Вікентієвич, Попревич Григорій Іванович, озброєні обрізами з рушниць, Чорнобривий Трифон Володимирович з рушницею, Перкатий Микола Євстафієвич, Федорів Яків Михайлович, Врублевський Іван Іванович, Грицал Семен Дмитрович без зброї, Полянський Петро Гнатович з набоями. С. Грицал, в очікуванні приїзду П. Пекарчука, отримав повідомлення від А. Кицюка, про те, що за відсутності керівника повстанцям треба розійтись та чекати додатково наказу про збори. Однак вже цієї ночі (3 травня) всі учасники Нестеровецької повстанської організації були заарештовані Кам'янець-Подільським прикордонним загоном ДПУ [10, арк. 183].

Місцевим ДПУ була складена коротка соціально-демографічна характеристика на більш активних учасників повстання по с. Нестерівці Дунаєвецького району.

Лісецький Іван Михайлович – 1888 р. н., уродженець с. Нестерівці, українець, в минулому прапорщик царської армії, сотник армії УНР, селянин-середняк, одружений, освіта середня, католик, 1924 р. перебував під слідством з приводу розкрадання зерна, підготовленого для вивозу, безпартійний. Грицал Семен Дмитрович – 39 років, українець, грамотний, середняк, служив в армії УНР, безпартійний, не судимий. Кшановський Йосип Йосипович – 37 років, поляк, селянин-середняк, безпартійний, не судимий. Чорнобривий Трифон Володимирович – 51 рік, українець, грамотний, заможний середняк, безпартійний, не судимий. Думецький Петро Вікентійович – 36 років, поляк, малограмотний, середняк, безпартійний, не судимий. Ясинський Петро

Мартинівич – 34 роки, поляк, малограмотний, бідняк, хлібороб, безпартійний, не судимий. Кшановський Ілля Михайлович – 60 років, поляк, заможний середняк, малограмотний, безпартійний не судимий. Полянський Петро Гнатович – 45 років, поляк, в минулому унтер-офіцер царської армії, неграмотний, заможний селянин, безпартійний, не судимий. Полянський Войцех Стахович – 45 років, поляк, заможний середняк, малограмотний, безпартійний, судимий за невиконання хлібозаготівлі на півтора року. Кицюк Феодосій Васильович – 28 років, українець, малограмотний, куркуль, безпартійний, брат керівника повстанців по с. Нестерівці, не судимий. Перкатий Микола Євстафійович – 39 років, українець, середняк, малограмотний, безпартійний, не судимий. Федоров Яків Михайлович – 24 роки, українець, середняк, син розкуркуленого, неграмотний, колишній член КСМ, не судимий. Грицал Ананій Федорович – 35 років, українець, середняк, малограмотний, безпартійний, не судимий. Бедноровський Петро Антонович – 35 років, українець, середняк, малограмотний, безпартійний, не судимий. Гриневецький Бронислав Мартинівич – 27 років, поляк, середняк, малограмотний, безпартійний, не судимий. Чоловецький Олександр Йосипович – 48 років, поляк, середняк, неграмотний, безпартійний, не судимий. Ясинський Домінікий Вікентійович – 27 років, українець, середняк, малограмотний, безпартійний, не судимий. Попревич Григорій Іванович – 28 років, українець, бідняк, малограмотний, безпартійний, не судимий. Лісецький Тимофій Степанович – 39 років, українець, заможний середняк, малограмотний, безпартійний, не судимий. Врублевський Іван Іванович – 44 роки, українець, заможний середняк, малограмотний, безпартійний, не судимий. Ільницький Петро Йосипович – 49 років, середняк, малограмотний, безпартійний, не судимий. Піщанюк Антон Іванович – 40 років, українець, куркуль, малограмотний, експертник, майно продане за невиконання податку, безпартійний, не судимий. Полянська Марія Казимирівна – 40 років, полька, розкуркулена, грамотна, займалася землеробством, майно продане за невиконання податку, безпартійна, не судима. Дзись Фрол Васильович – 33

роки, українець, середняк, малограмотний, безпартійний, не судимий. Піщанюк Онуфрій Григорович – 30 років, середняк, безпартійний, не судимий. Варгатий Олексій Петрович – 33 роки, українець, середняк, малограмотний, безпартійний, не судимий [10, арк. 185-195].

Усі були звинувачені в злочині, передбаченому ст. 54 п. п. 2, 11 КК УСРР. На підставі наказу ОДПУ №172 справа за №127 була направлена на розгляд судової трійки при колегії ДПУ УСРР з вимогою застосувати у відношенні до нижчезазначених осіб: І.М. Лісецького, С.Д. Грицала, П.В. ДOMEцького, І.І. Кшановського, В.С. Полянського, М.К. Полянської, Т.В. Чорнобривого вищу міру соціального захисту – розстріл; П.І. Полянського, О.Й. Человецького, Я.О. Федорова, А.І. Піщанюка, М.Є. Перкатого, Т.С. Лісецького, Ф.В. Кицюка – ув'язнення до концтабору спеціального призначення терміном до 10 років кожного; А.Ф. Грицала, І.І. Врублевського, П.А. Бедноровського, П.Ф. Ільницького, Д.В. Ясинського – до 8 років кожного; І.М. Кшановського, О.Г. Піщанюка, Г.І. Попревича, Ф.В. Дзися, Б.М. Гриневецького, О.П. Варгатого – до 5 років; П.М. Ясинського – до 3 років. А.В. Кицюк був оголошений у розшук. І.М. Лісецький та М.К. Полянська утримувалися у Вінницькому ДОПРі, решта – у Кам'янець-Подільському ДОПРі №14. Обвинувальний вирок складений у м. Проскурові 17 серпня 1931 р. та підписаний начальником оперативно-слідчої групи ДПУ УСРР, помічником начальника Вінінспектора ДПУ Бржезовським, уповноваженим оперслідгрупи Дальським. [10, арк. 195-197]. 18 серпня прокурор Проскурівської дільниці Морозов задовольнив клопотання слідчої групи ДПУ [10, арк. 242].

Лише двом осередкам вдалося піднятися на повстання, однак вирішальної ролі вони не зіграли і були ліквідовані владою [10, арк. 113].

Все ж таки, незважаючи на арешти, о другій ночі 4 травня 1931 р. на залізничному перегоні ст. Дунаївці-Балин було перерізано всі телефонні дроти, зіпсовано залізничну колію [10, арк. 184].

Виступ в с. Мала Тернавка Смотрицького р-на очолив Карл Миколайович Скавранюк, член колгоспу, середняк [10, арк. 124]. К.М. Скавронюк приніс до

односельця Івана Калиновського синьо-жовті прапори з написом на першому „Перший гайдамацький курінь ім. Т. Шевченка”, „Хай жиє Українська Народня Республіка! Смерть більшовизму!” і з тризубом без написів, який планувалося встановити на сільраді. У ніч з 3 на 4 травня повстанці с. Мала Тернавка Смотрицького р-ну після відповідного сигналу рушили до сільради в центр села. По дорозі було застрелено секретаря осередку ВЛКСМ, а також прикріпленого до колгоспу члена партії. Після захоплення сільради та знищення документів головою нової влади став В. Каштан, секретарем І. Калиновський. До центру села прибув голова сільради, відкрив стрілянину з метою відновити порядок, з ним – секретар, голова колгоспу та учитель. Повстанці почали стріляти й переслідувати активістів до краю села Тинна. Однак там їх зустріла оперативна група Смотрицького відділу ДПУ, яка вбила в перестрілці двох повстанців. 11 повстанців втекли, 7 травня чотирьох із них схопили в лісі. Г. Котик вчинив відчайдушний збройний спротив та від отриманих поранень помер. Так нечисельне повстання в с. Мала Тернавка було придушено [10, арк. 131-134].

Місцевим ДПУ була складена коротка соціально-демографічна характеристика на більш активних учасників повстання уродженців с. Мала Тернавка Смотрицького р-ну. Базай Данило Васильович – 40 р., українець, селянин-середняк, член колгоспу, малограмотний, одружений, хлібороб-тесля, безпартійний, не судимий. Базай Федір Григорович – 40 р., українець, селянин-середняк, член колгоспу, малограмотний, хлібороб, секретар сільради, безпартійний, восени 1930 р. був під слідством через участь у жіночих хвилюваннях з приводу виселення куркулів. Валер'янів Василь Іванович – 29 р., українець, середняк, член колгоспу, малограмотний, одружений, хлібороб, безпартійний, 1928 р. судимий за халатне відношення до служби, виправданий. Гулевич Єфим Іванович – 42 р., українець, селянин-середняк, член колгоспу, малограмотний, одружений, не судимий. Гулевич Захар Михайлович – 28 р., українець, хлібороб, неодружений, безпартійний, не судимий. Каштан Володимир Якович – 39 р., українець, заможний середняк-плановик, член

колгоспу, одружений, в минулому дяк, активний учасник релігійного автокефального руху, безпартійний, не судимий. Каштан Василь Якович – 53 р., українець, розкуркулений, пасічник, колишній монах, неодружений, безпартійний, не судимий. Калиновський Марк Гаврилович – 35 р., українець, член колгоспу, малограмотний, хлібороб, безпартійний, не судимий. Калиновський Ілля Карлович – 34 р., українець, селянин-середняк, хлібороб, виключений з колгоспу за розкладання колективу, малограмотний, не судимий. Лановейчук Михайло Олексійович – 43 р., українець, заможний селянин, середняк, член колгоспу, безпартійний, одружений, не судимий. Мужило Григорій Герасимович – 52 р., українець, середняк-одноосібник, малограмотний, хлібороб і чоботар, безпартійний, не судимий. Павлов Петро Макарович – 31 р., українець, селянин-середняк, хлібороб, член колгоспу, малограмотний, одружений, 1928 р. судимий за хуліганство, займався самогоноварінням та незаконним забоєм худоби. Скавронюк Франц Миколаєвич (брат керівника повстанської організації) – 27 р., українець, середняк-одноосібник, малограмотний, одружений, не судимий. Стокроцький Михайло Федорович – 41 р., українець, середняк-одноосібник, малограмотний, одружений, хлібороб, коваль, безпартійний, активний учасник автокефального руху, весною 1930 р. брав участь в жіночих волінках під час висилки куркулів та переховувався від арешту. Стокроцький Іван Федорович – 28 р., українець, бідняк, одноосібник, звільнений від податку, малограмотний, одружений, 1928 р. засуджений за крадіжку на три місяці, систематично займався самогоноварінням. Слободян Франц Петрович – 31 р., українець, середняк-одноосібник, католик, неодружений, безпартійний, не судимий (брат вбитого активного учасника повстання Слободяна Яська). Ференц Микола Іванович – 27 р., українець, заможний середняк, плановик, хлібороб, безпартійний, не судимий. Фалюш Андрій Якович – 37 р., українець, середняк, одноосібник, малограмотний, хлібороб, одружений, безпартійний, не судимий. Цибульський Іван Іванович – 36 р., українець, середняк, член колгоспу, малограмотний, 1930

р. знаходився під слідством з приводу участі в жіночих волинках, арештований 17 квітня 1931 р. за антиколгоспну розкладницьку діяльність [10, арк. 151-158].

Усі були звинувачені в злочині, передбаченому ст. 54 п. п. 2, 10, 11, 12 КК УСРР [10, арк. 123]. 14 серпня 1931 р. ДПУ запропонувало В.Я. Каштана, В.Я. Каштана, П.М. Павлова, М.Ф. Стокроцького, М.І. Ференца, І.І. Цибульського засудити до розстрілу; Ф.Г. Базая, Д.В. Базая, В.І. Валер'янова, М.Г. Калиновського, І.К. Калиновського – до десяти років ув'язнення; М.О. Лановейчука, Г.Г. Мужила, Ф.М. Скавронюка, Є.І. Гулевича – до восьми років кожного; Ф.П. Слободяна, І.Ф. Стокроцького, А.Я. Фалюша, З.М. Гулевича – до п'яти років кожного. Обвинувачені С.Ф. Стокроцький, К.М. Скавронюк, М.П. Рогаль, І.П. Рогаль, І.А. Калиновський – були оголошені у розшук. С. Колесник, Я. Слободян, Г. Котик – були вбиті під час повстання. Усі заарештовані знаходилися під вартою в Кам'янець-Подільському Допрі № 14. Висновок підписали уповноважений Особливого відділу – Додон, в. о. помічника начальника загону по слідчо-оперативній частині Тимофієв, начальник Кам'янець-Подільського прикордонного загону ДПУ Селіванов [10, арк. 159-160]. 4 вересня 1931 р. прокурор 16-ї дільниці Єрмішин клопотання в справі №127 задовольнив [10, арк. 243].

Повстання відбулося і в селі Пільна Тернава Дунаєвецького р-ну розпочалося в ніч з 3 на 4 травня 1931 р. [11, арк. 68]. Повстанців очолив Стах Сорока – 34 р., середняк, одноосібник, в минулому старшина армії УНР. Виступ відбувався під синьо-жовтим прапором з революційними гаслами [11, арк. 53]. Повстанці застрелили голову СОЗу О. Дубана, потім пішли до Заремби (активіста, члена СОЗу, присланого владою, не місцевого), який зумів утекти. [11, арк. 45]. На площі в центрі села біля кооперативу відбувся мітинг, на який зібралось біля 70 осіб. З трибуни С. Сорока сказав наступне: „Моя Україна гине від гніту більшовиків, які оббирають селян, забирають все і нам необхідно повстати проти більшовиків і зробити Україну Самостійною!” [5, с. 70]. Закликав ставати до лав вільного козацтва [11, арк. 68].

Односелець Т.Т. Радецький звернувся до зібрання з промовою: „Шановні добродії! Україна угнетенна! Український народ терпить біду, його примусово гонять до колгоспу. Настав час Україні визволитися! Сьогоднішній день у нас повстання і кожний повинен стати на захисті самостійності України, так як колись ставали запорожці здобувати волю. Хай живе самостійна Україна!” [11, арк. 53].

Лунали заяви, що це повстання по всій Правобережній Україні – боротьба за національне визволення, що „...Москва забрала весь хліб, тому він такий дорогий...” [11, арк. 55, 61]. Одночасно був сформований кінний обоз з чотирьох підвід. За наказом С. Сороки він рушив до лісу неподалік с. Тинна [11, арк. 102-103]. На жаль, повстанці с. Тинна не виступили. Дуже скоро там з’явився озброєний міліцейський загін. Повстанці с. Пільна Тернава відійшли до „Карабчійських садків”. Реально оцінивши переважаючі сили ДПУ та міліції, ватажок повстанців віддав наказ пробиватися через кордон. Далі селяни рушили в напрямку с. Карабчійв. Йшли в основному лісом вночі. У жодне село не заходили. 7 травня вийшли на кордон. Оскільки озброєних повстанців було 20, всі вони з боєм рушили через кордон. 8 неозброєних селян були схоплені та заарештовані [9, арк. 288-289]. Газета „Діло” 16 травня 1931 р. повідомляла, що кордон з радянського боку через р. Збруч перейшло 15 чоловік, а згодом ще двоє [10, арк. 184]. Так завершилося повстання.

Коротка соціально-демографічна характеристика була складена ДПУ і на більш активних учасників повстання с. Пільна Тернава. Кульчицький Дмитро Миколайович – 1903 р. н., українець, селянин-середняк, освіта нижча, безпартійний, одружений, не судимий, організував повстанський осередок в с. Ганнівка Дунаєвецького району. Кукуруза Дмитро Петрович – 1888 р. н., українець, малограмотний, заможний середняк-плановик, одноосібник, безпартійний, не судимий. Кукуруза Іван Петрович – 1885 р. н., українець, середняк-одноосібник, малограмотний, не судимий. Афіновський Павло Францевич – 1891 р. н., українець, середняк-одноосібник, малограмотний, не судимий. Ходак Степан Федорович – 1880 р. н., українець, розкуркулений

одноосібник, малограмотний, не судимий. Розенборський Михайло Федорович – 1891 р. н., українець, куркуль-одноосібник, малограмотний, безпартійний, не судимий. Врищ Антон Вікентійович – 1878 р. н., українець, середняк, малограмотний, безпартійний, не судимий. Чорний Платон Андрійович – 1903 р. н., українець, заможний середняк-плановик, малограмотний, безпартійний, не судимий. Курочка Антон Іванович – 1910 р. н., українець, заможний середняк-плановик, одноосібник, малограмотний, безпартійний, судимий за хуліганство, батько засуджений до п'яти років ДОПРу. Матковський Трифон Іванович – 1904 р. н., українець, середняк, одноосібник, малограмотний, безпартійний, не судимий [10, арк. 119-121].

Звинувачувальний висновок у справі №127 щодо Д.М. Кульчицького, Д.М. Кукурузи, І.П. Кукурузи, П.Ф. Афіновського, С.Ф. Ходака, М.Ф. Розенборського, П.А. Чорного, А.В. Врища, А.І. Курочки, Т.І. Матковського в злочині, передбаченому ст. 54 п. п. 2, 11 КК УСРР [10, арк. 112], складений 15 серпня 1931 р. помічником уповноваженого особливого відділу Теором. Він скерував справу на розгляд судової трійки при колегії ДПУ УСРР [10, арк. 122]. Всього по справі проходило більше 200 подолян.

15 вересня 1931 р. судова трійка засудила мешканців сіл Пільна Тернава, Мала Тернавка, Тинна, Нестерівці в кількості 25 осіб до розстрілу. 5 арештованим замінила вищу міру на 10 років концтаборів, ще 45 осіб засудила до 10 років концтаборів, 38 осіб – до 5 років, 9 – до трьох років концтаборів. 26 осіб вислали на північ через ПП ОДПУ терміном на п'ять років [10, арк. 250-254]. Трьох звільнили з-під варті.

По с. Великі Немиринці та в цілому по Городоцькому району засудили до розстрілу А.В. Дунаєвського, К.К. Кутасевича, 6 мешканців – до 10 років концтаборів, 14 осіб – до 5 років концтаборів, 28 осіб вислали в Північний край через ПП ОДПУ терміном на 5 років, одного особу – на північ терміном на три роки, двох – до Казахстану терміном на 5 років, чотирьох засудили до трьох років умовно [10, арк. 247-249].

Однак на цьому репресії не припинялися. Ряд науковців, викладачів, мешканців області були звинувачені в причетності до селянського повстання 1931 р. [12-14]. Влада мстила усім, хто фігурував у справі. 1937-1938 рр. слідчими органами було відкрито ще ряд кримінальних справ і засуджено людей як до розстрілу, так і до різних термінів ув'язнення [4, с. 49]. Переслідування не припинялися навіть після Другої світової війни.

Селянське повстання на Дунаєвеччині – одне з організованих заздалегідь селянських повстань в Україні 1931 р. Однак зв'язок керівників повстання із закордоном (Польщею, Румунією) явно перебільшено. Як зазначалося в справі, за допомогою місцевих контрабандистів нібито налагоджено зв'язок із закордоном (польсько-петлюрівською розвідкою) у забезпеченні зброєю та людьми. Це твердження в кримінальній справі не підкріплено переконливими фактами [10, арк. 167]. Якщо вірити свідченням І.М. Лісецького, який останній раз зустрічався з С. Петлюрою 1920 року в м. Львові, у подальшому він був відкомандирований на Кам'янецьчину для підривної діяльності, а потім підтримував зв'язок з „Головним штабом УНР” ще п'ять років. Надалі зв'язок обірвався, був відновлений лише взимку 1930 р. „ходаками” через кордон, які нібито отримали усне розпорядження від нового голови проводу УНР А.М. Лівичького готувати селянське повстання [10, арк. 162-164].

Як стало відомо з подальших подій, ніякої допомоги, навіть прикриття відступаючих повстанців під тиском військ ДПУ, із закордону не було. З цього можна зробити висновок, що ніякого узгодження дій з українською еміграцією не було, тому повстанці розраховували виключно на себе, а іноземна допомога розглядалася лише гіпотетично. Оскільки основні заходи по підготовці припадали на пік колективізації краю, яка супроводжувалася надзвичайним падінням життєвого рівня пересічних селян кінця 1930 початку 1931 років, цілком стає зрозумілим, що повстання готувалося виключно місцевими силами з розрахунку на всезагальне незадоволення політикою радянської влади. На відсутність зовнішньої підтримки вказує і той факт, що повстанцям бракувало зброї [10, арк. 142]. У справі фігурує в основному мисливська зброя та обрізи,

які були далеко не в усіх. Зафіксовано факти намагання відремонтувати іржаві револьвери. Де взялася вказана у кримінальній справі велика кількість зброї та набоїв, не зрозуміло. Очевидно, щоби вислужитися та надати повстанню масштабності місцеве ДПУ значно перебільшило події.

Недостатньо організований, часто стихійний селянський протест (більшість селян були малограмотними) не міг увінчатися успіхом, однак він ще раз продемонстрував негативне ставлення та несприйняття комуністичних експериментів українським селом.

Список використаних джерел та літератури:

1. Васильєв В. Ю. Селянський опір колективізації в Україні (1930-ті рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – К. : Ін-т іст. України НАН України, 2005. – Вип. 31. – С. 140-150.
2. Кульчицький С. В. Опір селянства суцільній колективізації // Історія українського селянства: нариси в 2-х т. / НАН України, Інститут історії України; В. А. Смолій (відп. ред.). – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 2. – С. 139-158.
3. Рибак І. В. Колективізація на Поділлі / І. В. Рибак // Подільська старовина : наук. зб. – Вінниця, 1993. – С. 213-218; Його ж. Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині / І. В. Рибак, А. Ю. Матвеев // Кам'янець-Подільський : Абетка, 2001. – 140 с.
4. Кузьмінський В.Л. Тернова нива долі : спогади та док. про 30-90-ті роки ХХ ст. на Дунаєвеччині / Войціх Кузьмінський. – Кам'янець-Подільський : Каліграф, 2008. – 476.
5. Його. Нестеровецьке повстання і голодомор : спогади та док. про 20-30-ті роки ХХ ст. на Дунаєвеччині / Войціх Кузьмінський. – Кам'янець-Подільський : Сисин О.В., 2010. – 604 с. : фото.
6. Його. Повстання в Дунаївцях і атеїзм / Войціх Кузьмінський. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2011. – 382 с.
7. Михайлик А. Нестеровецька „волинка” 1931 року / А. Михайлик // Дунаєвечський вісник. – 2011. – 17 лют. (№13-14). – С. 4.
8. Патриляк Б. К. Селянський опір колективізаційним заходам радянської влади в УСРР у 1931-1932 рр. / Б. К. Патриляк // Гілея: наук. вісник : зб. наук. праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2011. – Вип. 52. – С. 31.
9. Державний архів Хмельницької області, ф.р. 24515, т. 14. Справа по звинуваченню Цапаря Павла Федоровича.
10. Там само, т. 15. Справа по звинуваченню Пташника Омеляна Івановича.
11. Там само, т. 13. Справа по звинуваченню Островського Якіма Терентійовича.
12. Державний архів Служби безпеки України, спр. 59171 – Ф.П. Слідча справа В.О. Гериновича, 400 арк.
13. Державний архів Хмельницької області, ф.р. 6193, оп. 1, спр. П – 5966, т. 1. Справа по обвинуваченню Храчевича Василя Полікарповича та інших мешканців м. Кам'янця-Подільського (всього 11 чоловік), 1933-1993 рр., 238 арк.
14. Там само, т. 2. Справа по обвинуваченню Храчевича Василя Полікарповича та інших мешканців м. Кам'янця-Подільського (всього 11 чоловік) за 1933-1958 рр., 450 арк.

А. О. Михайлик,
м. Кам'янець-Подільський

Ідея незалежної Української держави в антиколгоспних виступах жителів Дунаєвецького району (кінець 20-х – початок 30-х рр. ХХ ст.)

У статті зроблено спробу дослідити особливості антиколгоспної боротьби населення одного з Подільських регіонів – Дунаєвеччини, зокрема, з позиції усвідомлення необхідності розбудови незалежної України. На прикладі підготовки та здійснення збройного виступу на території Дунаєвецького району характеризується загальна суспільно-політична ситуація в Україні на початку 1930-х рр.

Ключові слова: Поділля, антиколгоспна боротьба, тоталітарний режим, національна свідомість, соціальна боротьба, селянство, збройне повстання.

Розбудова Української держави, процес складний, багатовекторний і розтягнутий у часі, є предметом дослідження цілого ряду наук гуманітарного циклу. Цікавим з точки зору історичної науки є усвідомлення українським населенням нової політичної реальності Радянського Союзу наприкінці 20 – початку 30-х років ХХ ст. та його реакція на формування тоталітарної держави. Одним з її проявів у сільській місцевості була колективізація, яка мала такі трагічні наслідки для України.

До висвітлення порушеного питання зверталось багато науковців. Згадаємо дослідження Р. Конквеста, С. Кульчицького, І. Шульги, колективну книгу “Голод та Голодомор на Поділлі 1920 – 1940 рр.” [1]. Питання селянського руху на території Поділля знайшло своє відображення також у працях С. Маркової, В. Петренка, Ю. Хоптяра, О. Завальнюка, К. Завальнюка, Т. Стецюка, І. Рибачака, В. Жезицького [2]. Незважаючи на такий активний науковий пошук, історія соціального опору комуністичній владі в розрізі українських регіонів містить ще багато „білих плям”. Більше того, роль і місце державницьких національних устремлінь українців, які мали місце у зв'язку з таким опором, практично не вивчені зовсім.

На початку ХХ ст. більше 80 відсотків українців становили селяни. Роль селянства в українському державотворенні розуміли всі. “Сини селянські, господарські! Ви, до кого пересунулося фактично все, що зрушила з місця революція. Ви, в руках яких лежить все майбутнє України. Ви, яким комуністи

загородили шлях до поширення і влади. Пам'ятайте, що сильних комуністів скинути і Державу Українську збудувати Ви зможете лише тоді, коли самі будете сильні, як сталь”, - звертався до селянства В'ячеслав Липинський [3, с. 126]. Йосип Сталін писав, що “...селянство являє собою основну армію національного руху... Без селянства не може бути сильного національного руху. Це і є те, що мається на увазі, коли ми кажемо, що національне питання – це, по суті, селянське питання”[4, с. 4]. Сучасний історик Ігор Гирич також вважає, що і 1917 р., і, потенційно, в 1930-х роках українське селянство було соціальною базою для створення української держави, і тільки зламавши та деморалізувавши його, можна було сподіватися на розвиток більшовицько-тоталітарної держави росіян [5, с. 6]. Після встановлення радянської влади, яка була легітимною для більшості українського населення, неп та українізація (20-ті роки ХХ ст.) послабили соціальну та національну напругу в українському селі.

Однак, починаючи з 1926 р., кремлівська влада обрала курс на згортання непу, оголосивши цю політику такою, яка себе вичерпала і виконала поставлені цілі та завдання. У 1928 – 1929 рр. були ліквідовані її залишки в економіці та соціальній сфері. Політичні, соціальні й економічні реалії ліберальних 20-х рр. ХХ ст. протягом короткого часу були замінені жорсткою тоталітарною системою сталінського СРСР. Наслідки таких змін в Україні найбільш відчутними були саме для селянства, яке зазнало як ідеологічного, так і економічного тиску.

Так, тільки серед обов'язкових державних фіскальних платежів, які українські селяни повинні були платити, значилися сільськогосподарський податок, кошти на самообкладення, “експертне” індивідуальне оподаткування, державні позики на індустріалізацію, державне “окладне” страхування, одноразовий збір на культурне будівництво. Окремо існували ще й “добровільні” збори: позика, тракторні зобов'язання, на землевпорядкування, на ліквідацію неписьменності, “трудгуж” (ремонт доріг) та ін. [8, с. 90].

Наприкінці 20-х років ХХ ст. почалася боротьба з куркульством. Першими в черзі на розкуркулення і виселення виявилися колишні учасники військових підрозділів армії УНР, махновці, бійці загонів численних отаманів, колишні чини царської армії тощо. Показово, щорозкуркулення часто було засобом матеріального заохочення лояльного до комуністів сільського активу, що цілком вписувалося в більшовицьку політику соціального розчленування українського суспільства. В с. Гелетинці сусіднього з Дунаєвецьким Городецького району член сільради Ю. Чернецький, накупивши з торгів куркульського майна, продавав його потім з прибутком “за спекулятивними цінами”. Голова місцевого колгоспу Рашевський взяв собі з публічних торгів майна репресованих на 90 руб., а грошей так і не вніс [9, с. 3].

Сталінська політика щодо селянства викликала масовий рух опору. Станом на 9 березня 1930 р. масовими селянськими виступами були охоплені 16 округів, у тому числі Шепетівський, Проскурівський, Тульчинський, Кам'янець-Подільський, Вінницький, Могилівський.

Як правило, цей рух був стихійним. Нерідко ініціаторами багатьох виступів було жіноцтво (т. зв. “жіночі бунти”). Однак були і винятки. На території Дунаєвецького району селянський опір набув організованих форм й охопив біля сотні жителів села Нестерівці, багатьох мешканців сусідніх Солобковецького та Смотрицького районів: Тернави, Томашівки, Ганнівки, Зеленча, Могилівки, Маліївців, Дем'янківців, Станіславівки та ін. Керівником осередку в селі Тернавка був Дмитро Кульчицький, у селі Тинна – Франц Солтис, у селі Маліївці – Антон Слободян, у Пільній Тернаві – Іван Сорока, Домінікій Лінецький і Рошко Слівінський.

На допиті в органах НКВС 33-х річний Солтис Франц Броніславович показав, що лише в рідному йому селі Тинна він особисто завербував 45 осіб, у тому числі – Ф.П. Лисаківського, Г.Г. Шеленга, Т.М. Ящука, М.Б.Фурмана, Й.А. Навроцького, С.А. Баца, Д.А. Пацирука, Л.С. Олійника та ін. [13, арк. 136]. Цікаво, що середній вік повстанців складав 25 – 35 років, лише декому було 40 – 45 років.

Виступ було заплановано на ніч з третього на четверте травня 1931 р. Одним з його організаторів і керівників був житель Дунаєвець Пекарчук – профспілковий діяч, у минулому вояк УГА. Саме його дружина вишила три прапори, які згодом працівники НКВС знайшли закопаними на городі жителяки Нестерівець Марії Полянської. Прапори були жовто-блакитні, з тризубами та позолоченими галунами. На одному з них був напис: “Хай живе самостійна Україна! Смерть радянській владі!”. Полянська Марія була свого роду секретарем повстанської організації, зберігала документи, протоколи засідань. Матерію для прапорів М. Полянська придбала в дунаєвецькій кооперації, частину тканини самотужки пофарбувала в жовтий колір [14, арк. 284].

Організатором і натхненником повстання був Лісецький Іван Михайлович, колишній офіцер 7 піхотного Тульського полку царської армії. 1918 року був у складі українського війська П. Скоропадського, після відновлення УНР – у Третій Залізній стрілецькій дивізії, брав участь у героїчній обороні Жмеринки від більшовицьких військ (осінь 1919 р.). Певний час жив на території Польщі, де, нібито у Львові, зустрічався з самим Симоном Петлюрою і особисто від нього отримав завдання. На початку 1920 р. повернувся до рідних Нестерівців, де жив, поєднуючи агітацію проти радянської влади з торгівлею контрабандним товаром. Під час останнього відвідування Польщі, після вбивства Симона Петлюри, налагодив зв'язок з новим президентом УНР в еміграції Андрієм Лівіцьким [15, с. 21].

Зв'язок з Києвом підтримував колишній офіцер петлюрівської армії Сергій Гардигага. З показів І.М.Лісецького, він служив при Центральній Раді, мав у Києві багато знайомих, за допомогою яких мав налагодити зв'язки з іншими підпільними організаціями України. В останніх числах квітня 1931 р. він їздив до Києва під прізвищем Гавриленко [13, арк. 104].

Про масштаби повстання свідчать протоколи допитів. Р.Ф. Слівінський, мешканець с. Тинна Смотрицького району, твердив: “Я дав Сидорчуку блакитного і жовтого краму для пошиття петлюрівського прапору. На ньому треба було вишити хрест і тризуб (петлюрівський герб). На цьому ж засіданні

виступив Лісецький з Нестерівець і повідомив, що всі села від Києва до Кам'янця готові до повстання і як ми тільки виступимо, до нас приєднаються робітники і службовці. Потрібно розібрати залізничні шляхи, щоб не перекинули армійські загони”[13, арк. 145].

Про спроби налагодження зв'язків з українською еміграцією, колишніми вояками УНР, що перебували на території Польщі, 7 червня 1931 р. на допиті І.М.Лісецький дав такі свідчення: “До мене прийшов Сташко Сорока, завербований мною раніше, з Лісецьким Домініком, які мене переконували почати повстання 25 квітня 1931 р. Я міркував, що це зарано. Тоді вони запропонували послати 50 членів повстанської організації за кордон, до Польщі, для встановлення зв'язків з українськими військами Лівицького. Я погодився. З кожного села мало їхати декілька чоловік. Так багато тому, що у випадку збройного зіткнення з прикордонниками частина посланців мала буть що дістатися Польщі”[13, арк. 133].

Виразники народного гніву готували зброю, документи, прапори. За інформацією органів НКВС вдалося зібрати біля 300 одиниць вогнепальної зброї та 2000 набоїв до неї [16, арк. 179]. За селом, у Козацькій долині, навіть поводитись тренування кіннотників з піками. Ці піки, разом з металевими стременами та саморобні, обшиті рядном сідла, таємно вироблялися в селі Тинна.

У самих Нестерівцях було декілька будинків, де збиралися повстанці. Організатори повстання планували в ніч на четверте травня 1931 р. захопити усупільнених коней і на них вирушити в Дунаївці, де зі зброєю в руках взяти на райвиконком та інші державні установи. Стратегічним завданням повсталих на чолі з І.М. Лісецьким було скинути радянську владу в районі Волочиськ – Могилів-Подільський – Кам'янець-Подільський. Тут мала відновитися влада “Української Народної Республіки вільного козацтва”. Під час перевороту повстанці повинні були заарештувати всю радянську адміністрацію, роззброїти її і скористатися цією зброєю [15, с. 41].

Звертає увагу, що термінологія, якою користувалися ватажки повстання, повністю збігається з бойовими термінами армії УНР. Зокрема, повстанський осередок, до якого входили села Тинна, Ганнівка, Нестерівці і Дунаївці, називали “кущем”[13, арк. 152]. Існували також інші “кущі” на території сусідніх районів. Окремі загони, сформовані в межах одного села носили назву “боївки”. Такі “боївки”, зокрема, діяли в селах Дем’янківці, Гниловоди, Рахнівка, Іванківці, Залісці, Нестерівці та інших населених пунктах краю. У матеріалах слідства НКВС подільська “волинка” фігурувала під назвою “польсько-петлюрівська повстанська організація”, а при її ліквідації, як зазначалося, вилучено “прапори УНР і листівки”. Ці прапори повсталі планували вивішувати у всіх захоплених селах [14, арк. 160, 161, 163].

Оголосивши владу УНР у Дунаєвцях, встановивши жовто-блакитні прапори, розповсюдивши національні листівки і заклики, повстанці планували рушити на Минківці, Бар, захопити Жмеринку і оголосити радянську владу в регіоні поваленою [14, арк. 171].

Практично всі учасники виступу були переконаними ворогами більшовизму, людьми національно свідомими і патріотично налаштованими. У протоколі допиту М.І. Крупельницького від 3 липня 1931 року записано: “Вступив до організації свідомо, оскільки був переконаний, що з поваленням радянської влади і відновленням Самостійної України українському народові буде житися краще, мені здавалося, що за існуючого ладу селянство живе погано і його ображають. Доводилося в селі Пільна Тернава щоденно чути незадоволення селян”. У протоколі допиту Домініка Петровича Лісецького знаходимо: “При мені Лісецький Іван запитав Сороку Сташка: - Ти син України? – на що Сорока відповів: – За Україну готовий голову свою покласти!” Інший активний учасник повстання, один з керівників нестеровецького осередку Григорій Ілліч Білий, на допиті повідомляв: “Я служив в царській армії (в чині прапорщика), а в 1919 р. вступив добровольцем в петлюрівську армію в чині сотника. Брав активну роль у боях з Червоною Армією”[13, арк. 216].

Однак, за доносом, у ніч перед виступом почалися арешти. Лише в Нестерівцях за підготовку та участь у повстанні до вищої міри покарання було засуджено 11 осіб [16, арк. 121].

Арешти в Нестерівцях не зупинили заколотників в інших селах. 4 травня 1931 р. повстання спалахнуло в кількох селах Солобковецького району. У ніч з 4 на 5 травня загін повсталих направився через Смотрицький і Чемеровецький райони до кордону з Польщею. Вирішальний бій з радянськими прикордонниками та Кам'янець-Подільським партійним батальйоном стався 7 травня при спробі переходу кордону. Польські прикордонники, щоб допомогти селянам, відкрили вогонь по червоноармійцях, і частині селян вдалося перетнути р. Збруч й потрапити на польську територію.

Загалом за участь у виступі було заарештовано понад 700 осіб [17, с. 439].

Аналіз джерел настановує на думку про фальсифікацію органами НКВС масштабів повстання. В.Й. Жезицький в кандидатській дисертації „Політичні репресії на Поділлі в 20 – 30-х рр.: загальні тенденції і регіональні особливості” пише про помітну схожість, а інколи й ідентичність схем, покладених в основу численних кримінальних справ, порушених у названий період [11, с. 80]. Як правило, йшлося про широкі розгалуження повстанських організацій, відповідне соціальне походження притягнутих до відповідальності, їх неблагонадійне минуле. Широкий арсенал фізичного впливу на підозрюваного давав можливість отримувати зізнання в причетності до контрреволюційних організацій від широкого кола осіб.

Про тісне сплетіння правди і вигадок у масиві інформації про нестеровецьку “волинку” свідчать матеріали допиту І.М. Лісецького, який показав, що за його дорученням Н. Пекарчук відвідала в Дунаївцях фельдшера Афанасьєва, якого компетентні органи раніше арештовували в справі СВУ. Вона мала взяти в Афанасьєва на прохання Лісецького “директиви по лінії СВУ і ті закони, котрими можна було би керуватися при захопленні влади”. Після відмови Афанасьєва надати ці документи, до нього пішов сам І.М. Лісецький, детально розповів, що він є керівником повстанської організації і знов попросив

“ті закони і інструкції по СВУ, котрі у нього є”. Однак, Афанасьєв відповів, що “інструкцій і книг в нього нема, так як він все знищив перед арештом”[13, арк. 286]. Отже, останній знищив неіснуючі документи неіснуючої організації.

У будь-якому випадку антиколгоспний виступ жителів подільського села Нестерівці заслуговує на подальше дослідження, зокрема щодо його розмірів, кола залучених осіб, географічних меж, державницької спрямованості тощо. Навіть у випадку фальсифікації справжніх масштабів повстання матеріали допитів є наочною ілюстрацією змін у селянській свідомості наприкінці 20 – початку 30-х років ХХ ст.

Чи мало нестеровецьке повстання хоч би жодний шанс на перемогу? Чи могло воно, охопивши значні території, перерости в всеукраїнське і призвести до повалення комуністичного режиму та становлення самостійної української держави? Ці питання, мабуть, залишаться без відповіді. Однак, приклад нестеровецької „волинки” засвідчив, що на початку 30-х років ХХ ст. у свідомості українського селянства сталися зміни. Станіслав Оріховський писав, що саме залежна від умов життя воля індивіда і вроджений інстинкт до суспільного життя складають дві основи виникнення держави [18, с. 272]. Перша складова, як бачимо, мала місце, умови життя змінили волю індивіда, бракувало лише вродженого державотворчого інстинкту. Однак, у цей процес втрутився ще один чинник – небачений за розмахом і нечуваний за жорстокістю штучний голодомор початку 30-х років ХХ ст., який більш ніж на півстоліття загальмував державотворчий процес в Україні. На думку С.Кульчицького, українсько-кубанський голодомор став наслідком продуманої і відмінно організованої акції, яку Кремль застосував для попередження соціального вибуху. Це вибух мав би своїм наслідком вихід України з Радянського Союзу [19, с. 4].

Таким чином, наприкінці 20-х – початку 30-х років ХХ ст. створені радянською владою нестерпні умови життя призвели до пробудження національної свідомості значної кількості населення України, особливо в сільській місцевості, і заклали основу формування держави в майбутньому.

Список використаних джерел і літератури:

1. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор / Р. Конквест. – К.: Либідь, 1993. – 275 с.; Кульчицький С. Опір селян суцільній колективізації / С. Кульчицький // Укр. іст. журн. – 2004. - № 2. – С. 31 – 50; Шульга І.Г. Людомор на Поділлі: (До 60-річчя голодомору): нариси з іст. поділ. селянства у 1921 – 1933, 1945 – 1947 рр. / І.Г. Шульга. – К.: Либідь, 1993. – 253 с.; Голод та Голодомор на Поділлі 1920 – 1940 рр.: зб. док. та матер. / автори-упоряд. Р.Ю. Подкур, В.Ю. Васильєв, П.М. Кравченко [та ін.]. – Вінниця, 2007. – 704 с.
2. Маркова С.Хлібозаготівлі і голод 1932 – 1933 рр. на Поділлі / С. Маркова // Міжнародний науковий конгрес „Українська історична наука на порозі ХХІ століття”. Чернівці, 16 – 18 травня 2000 р.: доп. та повід. – Чернівці: Рута, 2001. – Т.1. – 293 – 297; Петренко В.Більшовицька влада та українське селянство у 20-30-х рр. ХХ ст.: причини, технології, наслідки Голодомору-геноциду (за матеріалами Поділля) / В. Петренко. – Вінниця: ДП „Держ. картогр. ф-ка”, 2008; Хоптяр Ю. Голодомор на Ярмолинеччині (20 – 30-х рр. ХХ ст.) / Ю. Хоптяр // Геноцид: Голодомор 1932 – 1933 років на Хмельниччині: причини, жертви, наслідки. – Кам’янець-Подільський: Сисин О.М., 2008. – С.303 – 310; Завальнюк О.М. Свідчення уродженців Хмельниччини в Комісії Конгресу США з вивчення голодомору в Україні 1932 – 1933 рр. / О.М. Завальнюк // Геноцид: Голодомор 1932 – 1933 років на Хмельниччині: причини, жертви, наслідки. – Кам’янець-Подільський: Сисин О.М., 2008. – С.354 – 359; Завальнюк К.В. Опір подолян політиці штучного Голодомору початку 30-х років ХХ ст. (на матеріалах Західного Поділля) / К.В. Завальнюк, Т.В. Стецюк // Там само. – С.137 – 145; Рибак І.В. Індивідуальне селянське господарство Поділля у добу непу / І.В. Рибак – Кам’янець-Подільський: Сисин О.В., 2008. – 267 с.; Жезицький В.Й. Політичні репресії на Поділлі в 20 – 30-х рр.: загальні тенденції і регіональні особливості: дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / Жезицький Віктор Йосипович. – К., 1997.
3. Липинський В.К. Листи до братів – хліборобів / В. К. Липинський // В’ячеслав Липинський та його доба: наук. вид. – 2-ге вид., допр. та доп. / упоряди. Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К.: Темпора, 2010. – Кн. 1. – 560 с.
4. Мороз В. Голод 33-го року й українізація. Паралелі і взаємозалежності / В. Мороз // Державність. – 1993. – № 2.
5. Гирич І. Чи був планованим голод 1933 року, або коли вже українці перестануть бути жертвами обставин? / І. Гирич // Дзеркало тижня. – 2003. – 12 лип.
6. Васильєв В.Ю. Україна в політиці керівництва СРСР напередодні Другої світової війни / В.Ю. Васильєв // Укр. іст. журн. – 2005. - № 1. – С.4 – 16.
7. Цинічний жарт Ліги імперіалістів // Вісті. – 1931. - 14 груд. (№ 284).
8. Петренко В.І. Більшовицька влада та українське селянство у 20 – 30-х рр. ХХ ст.: причини, технології, наслідки Голодомору – геноциду (за матеріалами Поділля) / В.І. Петренко. – Вінниця: ДП “Держ. картогр. ф-ка”, 2008. – 320 с.
9. За горілкою не добачають // За більшовицькі темпи. – 1931. - 1 жовт. (№ 18).
10. Геть з партії куркульських агентів // За соціалістичне село. – 1932. – 14 груд. (№ 114).
11. Жезицький В.Й. Політичні репресії на Поділлі в 20 – 30-х рр...
12. Маркова С.В. Селянство Поділля під час голодомору 1932 – 1933 рр. / С.В. Маркова // Питання історії України: зб. наук. статей. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – Т. 4. – С. 163 – 170.
13. Державний архів Хмельницької області, ф.р.6193, оп.12, спр. П – 24517.
14. Там само, спр. П – 24515, т. 15, арк. 284.

15. Кузьмінський В. Нестеровецьке повстання і голодомор: спогади та док. про 20 – 30-ті роки ХХ ст. на Дунаєвеччині / В. Кузьмінський. – Кам'янець-Подільський: Сисин О.В., 2010. – 605 с.
16. Держархів Хмельницької області, ф.р.6193, оп.12, спр. П – 10000.
17. Васильєв В. Селянський опір колективізації та розкуркулюванню на Поділлі в 1931 р. / В. Васильєв, Ю. Хоптяр // Матеріали Х-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції / редкол.: Винокур І.С., Баженов Л.В., Блажевич Ю.І. [та ін.]. – Кам'янець-Подільський: КПДПУ, 2000. – С. 436 – 440.
18. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні / В. Литвинов – К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2000.
19. Кульчицький С. Голодомор 1932 – 1933 рр. як геноцид: прогалини у доказовій базі / С. Кульчицький // День. – 2007. – 3 лют.

Л.А. Іваневич,
м.Хмельницький

Голодомор 1932-1933 РР. на Дунаєвеччині в спогадах Тетяни Трембіцької

В історії кожного народу існують такі сторінки, про котрі не можна згадувати без болю у серці. І ніхто б ніколи не хотів ще раз повернутись у ті часи, щоб знову пережити ті страшні й жахливі події. Одними з таких сторінок в історії українського народу ми вважаємо три голодомори, що сталися на території нашої держави під час її перебування у складі «єдиного і могутнього» СРСР. Наймасовішим з них вітчизняні історики називають голодомор 1932-1933 рр., що в кожному регіоні, кожному місті та селі УРСР відбувався по-своєму, з використанням різних засобів виживання місцевого населення і кінцевими результатами залежно від рівня голоду, який не скрізь був однаковим. Звичайно, що найважливішим джерелом інформації стосовно трагічних подій 1932-1933 рр. є архівні матеріали. Однак не всі архівні документи збереглися до сьогодні й у них не можна віднайти дані про особливості голоду в кожному українському населеному пункті, в тому числі й подільському. Тому значну роль у цьому плані відіграють спогади свідків голодомору, котрі дожили до наших часів.

Історіографічний огляд проблеми свідчить, що причини і наслідки голодомору 1932-1933 рр., зокрема на Поділлі, широко висвітлили у своїх

працях українські вчені І.Шульга [1], В.Мацько [2], Ю.Мицик [3] та ін. 20 жовтня 1993 р. у м. Хмельницькому вперше була проведена республіканська науково-практична конференція, присвячена голоду 1932-1933 років на Хмельниччині [4], в якій взяла участь велика кількість вітчизняних науковців. Також варто відзначити, що тема голодомору 1932-1933 рр. на Поділлі була захищена кандидатська дисертація подільською дослідницею С. Марковою [5]. Проте й досі залишаються не почутими та не записаними ще багато свідчень очевидців тих подій у нашому рідному краї, хоча й було видано книгу спогадів свідків голодомору 1932-1933 рр. [6]. Їхні спогади складають важливу частку історичної спадщини української нації. Тому цією статтею маю на меті донести до широкого загалу розповіді своєї бабусі Тетяни Петрівни Трембіцької про голодомор 1932-1933 рр. у подільському селі Голозубинці Дунаєвецького району.

29 вересня 2006 року мій батько втратив матір, а я – улюблену бабусю Таню. Важка доля випала на її життєвий шлях довжиною у 82 роки. Всього встигла побачити та пережити впродовж цього часу. Це і два голодомори, Другу світову війну, примусову роботу у Німеччині, післявоєнні роки відбудови й водночас надзвичайної бідності, роки радянської перебудови з постійними дефіцитами тієї чи іншої продукції, а також труднощі становлення незалежної України. Всі ці події назавжди закарбувалися в пам'яті бабусі. Ніколи не забуду тих вечорів під час перебування в бабусі на канікулах, коли уважно вислуховувала її життєві спогади й завжди дивувалася сильній волі і духові своєї бабусі. Гадаю, не кожна людина здатна вистояти та не зламатися у таких складних життєвих ситуаціях, іноді здавалося б абсолютно безвихідних. Пережиті бабусею події залишили свій відбиток у її свідомості, що в повсякденному житті проявлялось у постійному намаганні забезпечити «про запас» усе найнеобхідніше, і це стосувалося не лише продуктів харчування. Вона настільки звикла до щоденного подолання труднощів, що просто не уявляла, що може бути інакше.

Народилася моя бабуся Трембіцька Тетяна Петрівна 2 лютого 1924 року в с. Голозубинці Дунаєвецького району Хмельницької області в незаможній селянській сім'ї Петра Гавриловича та Лікери Томківни Гуцолів.

Тетяна Петрівна була найстаршою серед своїх братів і сестер Степана, Дмитра, Віри та Лідії. Пригадуючи осінь 1932 р., бабуся розповідала, як у процесі конфіскації продуктів, більшовики не помітили схованого її матір'ю у порожній діжці шматка сала, прив'язаного до неї та прикритого ганчіркою, що звисала з діжки. Не знайшли вони і закопаної в підлозі оселі третини мішечка кукурудзяної муки та не забрали чомусь єдину в господарстві худобу – корову. І саме завдяки цьому мізеру збережених хитрістю продуктів (молока корова не давала, бо була тільною) сім'я переживала голодну зиму. Дожила до весни і корова, але телятка не доносила через нестачу харчів. Коли муки і сала залишилося обмаль, мати бабусі додавала до юшки з ложки муки, шматочка сала і склянки молока паростки лободи, котра весною 1933 року чомусь масово зазеленіла чи не найпершою. Цю їжу бабуся називала «бевкою», через її незрозумілий колір і не надто приємний смак, на який тоді щоправда ніхто не звертав уваги. Раділи їй тому, що було, та намагалися розтягувати лободову юшку якомога на довше. Адже, коли закінчиться голод і що очікує завтра, ніхто не знав, тому рятувалися як могли. Та від лободи пухли ноги. Стара сусідка порадила лікуватися печеним столовим буряком.

Діти, котрі пасли худобу, у тому числі й моя бабуся, шукали в полі залишки врожаю буряків і пекли їх на вогнищі. Потім усе знайдене ділили, трохи з'їдали самі, а решту несли додому своїм хатнім. Найважче, згадувала бабуся, це було пережити першу зиму, адже восени визбирували на полях до останньої зернинки пшеницю та інші рослини, у лісах збирали ягоди, гриби, лісові горіхи, жолуді, які перетирали на муку тощо. Навесні додатковою їжею ставали навіть бруньки на деревах та викопані рослинні корені, хоч якось можна було їсти. На щастя, за словами бабусі, до людодівства в їхньому селі не дійшло, а найбільше померло за той час маленьких діток і старших людей.

Ось таким чином пережила голод 1932-1933 рр. сім'я моєї бабусі. Про все пережите вона залишила спогади, зібрала і записала сотні народних пісень, які співали на Дунаєвеччині та Городоччині у 1930-2005 рр. Вся ця історико-етнографічна спадщина моєї бабусі ще чекає своїх дослідників.

А скільки таких історій запишисяв пам'яті чужих бабусь і дідусів, що ще живуть у наш час! І не те, щоб варто, а просто необхідно про них дізнатися й описати. Тому продовжую пошук разом зі своїми студентами, котрі матимуть можливість висвітлити почуті спогади у власних науково-дослідницьких роботах у майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Шульга І. Г. Голод на Поділлі / І. Г. Шульга. – Вінниця : Континент-ПРИМ, 1993. – 224 с.
2. Голод на Поділлі. Книга свідчень / за ред. В. П. Мацька. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 102 с.
3. Український голокост. 1932-1933: свідчення тих, хто вижив. – 2-ге вид. / упоряд. О. Ю. Мицик. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – Т. 1. – 296 с.
4. Голод 1932-1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки (матер. респ. наук.–практ. конф. 20 жовтня 1993 р.) / редкол.: Філінюк А. Г., Слободянюк П.Я., Тимофієва Л. О. [та ін]. – Хмельницький, 1993. – 109 с.
5. Маркова С. В. Голодомор 1932-1933 рр. на Поділлі: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Чернівці, 2002. – 20 с.
6. Голодомор 1932-1933 років в Україні: події та факти: матер. наук.–практ. конф. / за ред. Трембіцького А. М., Погорільця О. Г., Парандій В. О. – Хмельницький, 2009. – 372 с.

Л. М. Данилюк,
м. Хмельницький

«Отримав листа од дорогого друга свого...»

Досліджено творчі товариські стосунки між молодими початківцями на літературній ниві – майбутнім класиком української літератури Олесем Гончаром та репресованим подільським поетом Леонідом Лупаном.

Ключові слова: Леонід Лупан, Олесь Гончар, листування, друзі, листи.

Серед молодого покоління поетів, які входили наприкінці тридцятих у літературу і могли мало стати окрасою української культури, був Леонід Лупан. Час показав, що в його особі Україна втратила талановитого поета.

Нашу роботу ми присвятили дослідженню спілкування і дружби Леоніда Лупана та Олеся Гончара. Яків Оксюта зазначає: «Дивом врятувала листи Олеся Гончара родина студента Київського державного університету, талановитого поета Леоніда Лупана, безпідставно звинуваченого в українському буржуазному націоналізмі і страченого тоталітарним режимом. Опубліковані в архіві листи і щоденники Леоніда Лупана засвідчують, якими щирими і змістовними були стосунки молодих авторів, як багато значили вони в їхньому творчому зростанні» [1, с. 4].

Однак спочатку – декілька слів про долю Леоніда Лупана. На жаль, він канув у безвість у сталінських таборах і лише тепер його ім'я та творчість повертаються до нащадків.

Народився Леонід 25 жовтня 1915 року в селі Нестерівці Дунаєвецького району. Восени 1927 року став учнем Дунаєвецької семирічки, 1930 року – студентом Кам'янець-Подільського педагогічного технікуму, після закінчення якого, як відмінник навчання, був рекомендований до вступу на філологічний факультет Київського державного університету.

Хоч умови життя в ці роки Леоніда Лупана були важкі, часто навіть голодні, він повністю поринув у студентське життя, у літературну творчість. Друзі по літературних зібраннях вважали, що за кількістю творів, їх тематикою, а головне, за рівнем майстерності Лупан здатний на повноцінну поетичну книгу. Але він не поспішав друкувати свою першу збірку, продовжував старанно працювати над кожним віршем, над кожним рядком, над кожним словом. Не поспішав, а шкода... Книга так і не побачила світ [2, с. 86].

1937 року почалася нова хвиля репресій. Хтось із заарештованих вказав на Леоніда як на члена «контрреволюційної націоналістичної організації». 17 жовтня 1937 року була підписана постанова про вибір міри запобіжного заходу: «Лупан Л. С., студент V курсу, є учасником української контрреволюційної націоналістичної організації, яка стоїть на терористичних позиціях. Його перебування на волі може відбитися на ході ведення слідства»... 19 жовтня військовий прокурор Київського військового округу Бурцев дав санкцію на

арешт. У ніч на 20 жовтня, за п'ять днів до двадцятидворіччя, Леоніда заарештували. У гуртожитку по вулиці Тарасівській, 5, де проживав, був зроблений обшук, вилучені документи, альбом фотокарток, щоденник за 1937 рік, листи, книги і журнали, підготовлена до друку збірка, скромні побутові речі, одяг, вишита сорочка... Вишита сорочка була віднесена до особливих «речдоків».

Через місяць слідство було завершено. 27 грудня Особлива нарада зафіксувала присуд: «Лупана Леоніда Сильвестровича за контрреволюційну діяльність ув'язнити у виправтрудохід терміном на п'ять років...» [3, с. 253].

З того часу почалося нове життя – поневіряння по таборах, важка фізична праця. Леонід продовжував вірити в те, що це помилка, що влада розбереться. Незважаючи на фізичну, моральну втому, продовжував писати, творити. Не полишав надії на дострокове звільнення. Вогкий клімат, важка робота, люті морози, абияке харчування руйнували молодий організм. У серпні 1940 року Леонід поскаржився, що болять і хитаються зуби. Доведений до цілковитого фізичного та нервового виснаження, Лупан тяжко захворів. Почастішали серцеві напади, а ще страшніше – відкрився туберкульоз. Ще десь мерехтіла надія на звільнення. Але тільки мерехтіла... Її остаточно згасило рішення суду. 31 липня 1942 року замість звільнення Лупану додали новий строк – 5 років таборів. Змучений поет не витримав. 16 січня 1944 року його не стало. Складений табірною службою акт повідомляє, що «цього дня о 20-й годині в стаціонарі помер інвалід I групи Л. С. Лупан, 29 років від роду [2, с. 88]. Причина смерті – порок серця і туберкульоз в активній формі. Так трагічно завершився життєвий і творчий шлях молодого поета.

Проте повернемося до початку літературної творчості Леоніда Лупана та Олеся Гончара. Володимир Яворівський у передмові до видання листів Олеся Гончара зазначив: «Олесь Гончар прагнув спілкуватися з людьми. Природно, що в ранній молодості коло таких людей дуже обмежене. Ти ще невідомий нікому, окрім найближчих друзів. Ви звернете увагу, що до таких належать Олесь Юренко та Леонід Лупан» [1, с. 2].

Хоч збереглося не так багато листів між цими двома адресатами, але навіть в побіжних згадках, із щоденників ми бачимо, що вони були не просто знайомими, а справжніми друзями.

В листі від 3 березня 1946 року до Василя Бережного, уже тоді, коли Лупана не було в живих, Олесь Гончар писатиме: «І коли на фронті часом заходила розмова про дружбу і я оглядався в минуле, звідки до мене виходили дві постаті (ти і Л. (*Лупан*)), з якими я тільки й був одвертий до найодвертішого, то я говорив:

– Да, був у мене один друг...

Адже, як це не дивно, після тебе і Л. ось п'ятий рік я ішов, зустрічаючи тисячі, десятки тисяч людей, простих і попів, але ні перед жодним не сповідався» [1; с. 21].

З наявних джерел бачимо, що спочатку відбулося заочне знайомство літераторів через листування. У щоденникових записах Леоніда Лупана від 11 липня 1933 року знаходимо короткий запис: «Листуюся з Олесем Гончарем» [4, с. 84]. На жаль, важко встановити, коли вони почали листування, але бачимо, що воно було важливим для обох. Трохи пізніше, 12 жовтня 1933 року, Леонід писатиме: «Од Олеся Гончара одержав листа – настрої покращав» [4, с. 84].

Необхідно зазначити, що молоді автори не просто листувалися, вони аналізували творчість один одного, давали поради, підтримували. Олесь Гончар захоплювався творчістю молодого побратима, про що пише в листі до Лупана 9 жовтня 1935 року:

«Пісня твоя мені сподобалась, як Тичинина. Ти їй-бо будеш народним поетом. Така лірика, теплота, простота і без грами фальшу. Кінець ти дуже вдало змінив, яскраво виступає глибока ідея. От тільки назва дуже розпливчата – «Пісня»...

...Про тебе в «Літгазеті» читав. Хлопці говорили, що твій вірш бачили у «Вістях» (ти вже тут популярний), а я ще не читав. Завтра прочитаю.

Присилай, Льоню, університетський альманах. Дуже чекаю. З найщирішими вітаннями твій Олесь Гончар» [4, с. 103].

Леонід Лупан, в свою чергу, теж високо оцінює талант Гончара. Про це свідчать його записи в щоденнику. Ось від 29 жовтня 1935 року він пише: «Бісовий хлопчисько (*Гончар*), «стахановець» він чи ні, а прозаїком буде. Гляди, Коцюбинського нашого великого замініть». Або ще: «Молодець Олесь, я завжди вірю в нього» [4, с. 84].

У виданні епістолярної спадщини Олесь Гончар подано лист до Леоніда Лупана від 3 листопада 1935 року. Він досить короткий за змістом, проте надзвичайно насичений інформативно:

«Найдорожчий мій друже!

Дуже ти перебільшуєш своє заблудження на шлях «стилізації» народних пісень. Правда, я в цьому не особливо кумекаю, але все ти добре пишеш. А з заблудження швидко вийдеш, коли вже зрозумів, у чому «собака зарита». Ти досить розумний, щоб перебудуватися.

Хочу тобі сказати, що я остаточно порвав із «Піонерією». Грунт до розриву підготовлювався протягом усього часу, коли я досліджував «китів», на яких тримається редакція. Це все пси, в яких зуби повиростали, очевидно, тільки для того, щоб рвати товсті гонорари. Коли б ти ближче вивчив цих людей, ти, безперечно, зі мною погодився б. Конкретним місцем розриву стало ось що. Зустрівши мене цей рік (осінню вже), Ільченко попросив дати щось до журналу. Я без особливої охоти дав йому «Легенду». Він пообіцяв на другий день сказати мені свою думку про «Легенду». Я прийшов. Ільченко говорить: «Приходь завтра...» Так було разів три. І от приходжу я п'ятий день, готовий зустріти вбивчу критику Ільченка. Але він, замість говорити, витяг з кишені пом'яту мою новелу і говорить: «Я ще не прочитав...»

Тобі це може здатися смішним і дріб'язковим. А для мене це образа і навіть більше, це знущання. Я сумлінно працюю над річчю і за це маю ж я право вимагати чесно, уважно віднестись до моєї роботи?

Я, стримуючи матюки, вийшов з «Піонерії», поклявшись ніколи туди не зайти.

Пробач, що так розписався. Ця трагедія, звичайно, тобі повинна бути мало цікавою.

Дуже я задоволений твоєю критикою на «Легенду». Надзвичайно цінні вказівки! Я обов'язково реалізую всі твої зауваження. От тільки до цього в мене буде ще прохання:

1) ти, звичайно, дуже знайомий з фольклором, отже, міг би підібрати або хоч вказати на якусь пісню, що я міг би пришити їй дідові з моєї легенди;

2) чиї це слова, якого поета, що «смирйай себя, становясь на горло собственной песне». Може, це й соромно, але я не знаю.

І третє, я не розумію, чого тобі не подобається порівняння «...і грали жовна, як думи». Невже незрозуміло? Прийми до уваги, що тут «романтичні» порівняння.

Дуже цінне твоє зауваження, щоб парторгові «вручити» скрипку. Я це зроблю. Вона «тремтітиме у нього на грудях, благородна й легка, як морська чайка» (речення з перероблюваної вже «Легенди»).

Я тільки ще раз попрошу тебе завжди строго, відверто говорити про мої речі. Бо я твою думку ставлю високо. А то ти говориш «Легенда» хороша, а мені не віриться, здається, тут за цим словом ховається ввічливість друга. Цього не треба.

Тепер про назву до твоєї збірки. З десятка проектів, які ти підносиш мені, я б вибрав «Березень» або «Співанки» (можна ще «Співанки мого покоління»).

Твій вірш «Буду трактористом» читав і я, і читали всі хлопці. Думка єдина: прекрасний. Читаєш запоем. Дихнути навіть ніколи.

Прощай, мій найдорожчий друже.

Твій Олесь Гончар» [1, с. 13].

Тут ми знаходимо цікаві, на наш погляд, відомості про перепетії, пов'язані з друкуванням молодого Олесь Гончара в періодичних виданнях. Також бачимо докладний аналіз твору Гончара «Легенда», певну заочну суперечку. Багатозначними є слова Олесь Гончара «я твою думку ставлю високо». Вони

засвідчують ставлення тепер уже класика української літератури до, на жаль, загубленого в історії поета.

У цьому листі читаємо і про збірку Леоніда Лупана, бачимо, що активно йде її підготовка, підбирається назва. І, знову ж таки, за порадою Леонід звертається саме до Гончара. Це теж засвідчує теплоту їх стосунків. Дуже шкода, що оті «Співанки мого покоління» так і не з'явилися. Читалася б ця збірка так само, як пише Гончар про один із віршів Лупана: «Читаєш запоем, дихнути навіть ніколи».

І ось, нарешті, прийшов час знайомства. В своєму щоденнику Леонід Лупан 6 січня 1936 року залишив запис: «Учора знайшов я, нарешті, Олеся Гончара. Познайомились, поцілувались по-дружньому. Я й на лекції вже не ходив: проговорили з Олесем весь вечір. Сьогодні знову день пішов на друга. Були з ним у Панча, в картинній галереї, сфотографувались...» [4, с. 84]

Та наступного дня: «Сьогодні увечері Олесь поїде. Вранці я був у нього, і от ми попрощались. Надовго-надовго. Жаль було розставатись. Олесь дуже тихий, несміливий, простий, щирий. Без крихітки лукавства, без задніх думок, без гонору і вихваляння. Разом з тим, він – розумний і талановитий. У їхній газеті читав його новелу «У ніч проти Великодня». У новелі я побачив великий талант хлопця, щирість, простоту, соціальну значимість, знання матеріалу, вміле користування мовою, тонке чуття. І це пише хлопець 1918 року народження, студент 2 курсу технікуму. Наші хлопці з університетською освітою і тридцятирічним стажем життєвим, далєбі, не пишуть так міцно, так надійно.

Гарне майбутнє в Олеся. Мені до сліз жаль, що я так зіпсувався у цьому університеті, серед задушливих літературних кіл. Скільки б я оддав, щоб бути таким безпосереднім, як Олесь, або таким хоча б, яким я був років п'ять тому, періоду «Піонерії».

Олесь ні разу не похвастався, не говорив про свої успіхи, свої твори, а коли Панч хвалив його і показав, що любить, шанує і вірить в свого учня, і коли ми вийшли од Панча, Олесь так само, не дивлячись якось ні на кого (я аж

образився за це спочатку трохи, а потім зрозумів, що він такий скритий), почав насвистувати, забувши все і всіх. І мені було теж так легко, радісно за друга свого, що я не хотів спиняти його...» [4, 85]

За декілька місяців до фатального арешту Леоніда Лупана Олесь надіслав йому листа.

«4. 06. 37. Ти, я бачу, зовсім підпав духом. Цілий твій лист, у відміну від попередніх, – скарги та нарікання і навпаки. Я думаю, це скороминущий настрій...

...Кінчаю технікум. Лекції пусті, нудні – то нервують, то присипляють. Але ось через пів місяця з гаком я здам останню дисципліну. А тоді?..

...І я думаю піти в... КДУ на літфак...

...Отже, ти постарайся підшукати світлі риси в душі твого дідугана і напиши мені про їх. Крім того, я тебе прошу, дістань мені анкету й умови прийому і надішли якнайшвидше...

...Недавно посилав Панчеві новелу «Про смерть Івана Мостового». Сподобалась йому. Казав, що це річ краща від усіх попередніх і обіцяв десь надрукувати. Але я чомусь починаю йому мало вірити.

Надішли віршів, Льонько. Мені «Не знаю що...» з «Весінніх мініатюр» сподобався надзвичайно. Це ж краще ніж О. Олесь! Коли б я був редактором, отакі вірші давав би поперед Тичининих творінь. Посилаю тобі різні фотокартки. З наступним листом вишлю новелу якусь.

Пиши, тільки дуже швидко. Зокрема про університет. Побачиш Панча – привіт.

Тисну руку.

Твій друг – Олесь» [4, с. 103].

Це був один з останніх відомих нам листів між друзями.

Уже значно пізніше брат Леоніда Лупана Юрій Іванович Піщанюк звернеться до Олесь Гончара по допомогу у виданні літературної спадщини брата. У листі від 18 грудня 1956 року Гончар йому писатиме:

«Шановний Юрію Івановичу!

Вчора одержав Вашого листа і вчора ж мав розмову про Леоніда Лупана з товаришами, які добре знали його по літературній студії Київського університету. Від тов. Козаченка, що вчився разом з Леонідом, я дізнався, що справа про реабілітацію Вашого брата вже ведеться органами Держбезпеки. Було б добре, коли б Ви та рідні Леонідові з свого боку звернулися в Комітет Держбезпеки з відповідним клопотанням.

З головою Спілки письменників України тов. Бажаном я говорив про видання збірки творів Леоніда Лупана. Він теж прихильно поставився до цієї думки, і тому я прошу Вас всі Леонідові поезії, які збереглися у Вас чи в батьків, надіслати нам у Спілку письменників на ім'я тов. Бажана, чи моє, чи тов. Новиченка.

Всі ми зацікавлені в тому, щоб правда про Леоніда Лупана, талановитого українського поета, була нарешті доповнена і сказана вголос.

Сподіваюсь, що так воно й буде.

З пошаною Ол. Гончар» [1, с. 48].

Добірка віршів поета, які брат надіслав Гончару, вийшла з передмовою Олеся Терентійовича в журналі «Вітчизна». А невдовзі, 1995 року до 80-річчя поета, дунаївчани Віктор і Тамара Прокопчуки з благословіння все того ж Олеся Терентійовича, уклали й видали збірку віршів, щоденникових записів і листів Л. Лупана під назвою, яку ще за життя він виносив – «Дорога у вічність».

Все життя Олесь Гончар пам'ятав про свого друга, цінував спогади про щирі і змістовні стосунки. Уже на завершенні свого життєвого шляху він писатиме подільському письменнику, члену обласної організації НСПУ Афанасію Коляновському: «В часи юності був у мене товариш з Дунаєвського району Леонід Лупан, талановитий поет, та, на жаль, і його – як і багатьох – поглинула невситенна тоталітарна північ... Студентом Київського університету забрали його (тільки за те, що любив Україну!) і погубили десь, не дали розкритись талантові» [4, с. 3]

Список використаної літератури:

1. Гончар О. Листи. – К.: Укр. Письменник, 2008. – 431 с.
2. Албул С. Повернення в когорту славетних подолян / С. Албул, В. Дмитрик // Великий терор на Хмельниччині. – Хмельницький, 2004. – С. 82–85.
3. Прокопчук В.С. Леонід Лупан : повернення із забуття // Реабілітовані історією. Хмельницька область. – Хмельницький, 2009. – Т. 2. – С. 248–260.
4. Лупан Л. Дорога у вічність. – Хмельницький, 1995. – 116 с.: іл.

В.А. Нестеренко,
м. Кам'янець-Подільський

Кримінальна справа ксьондза Антона Матушевича як джерело вивчення історії римо-католицької церкви на Поділлі

У статті аналізуються матеріали кримінальної справи ксьондза дунаєвецького костьолу Антона Матушевича, заарештованого на початку 1930-р.

Ключові слова: Римо-католицька церква, ксьондз, костьол, ГПУ, репресії, радянська влада, Поділля, священик.

Історія релігійних конфесій на теренах Поділля продовжує залишатись у центрі уваги сучасних істориків та краєзнавців. Багато інформації з цієї тематики міститься в кримінальних справах заарештованих на початку 1930-х рр. священиків римо-католицької церкви. Хоча до цих матеріалів, свідчень та показів репресованих слід ставитись критично, враховуючи ті жорстокі методи, які використовували працівники каральних органів під час слідства, однак у них є чимало цікавих фактів з історії християнства. Наша наукова розвідка присвячена дослідженню кримінальної справи ксьондза Дунаєвецького костьолу у 1920-х рр. Матушевича Антона Іполитовича.

Кс. А.Матушевич народився 1881 року. 1912 року закінчив Санкт-Петербурзьку римо-католицьку семінарію. Отримав призначення до Подільської губернії, а з травня 1920 р. став римо-католицьким священиком у м. Дунаївці. У 1924 р. був заарештований і засуджений умовно до 1 року. Вдруге його заарештували 20 січня 1930 р.. У цей час були затримані майже всі ксьондзи, що знаходились на території Радянської України. Проти них ГПУ почало фабрикувати гучний кримінальний процес.

На першому допиті на питання слідчих, як він ставиться до політики компартії і радянської влади, А.Матушевич відповів відверто, що як віруюча

людина не має щодо влади неблагонадійних почуттів, але у відношенні до її релігійної політики є її ідейним противником [1, арк.6]. Він розповів про те, що з 1920 р., після того як польські війська залишили Поділля, був пробощем Дунаєвецького, з 1928 р. і Миньковецького костьолів, в яких здійснював тільки богослужіння і зовсім не займався ніякою антирадянською діяльністю, виконував лише ті обов'язки, які повинен був при будь-яких обставинах та умовах виконувати священник [1, арк.12]. Ніяких контактів з тими ксьондзами, які після перемоги більшовиків опинилися за кордоном (єпископом Кам'янецької дієцезії П. Маньковським, генеральним вікарієм К.Носалевським), не підтримував.

На другому допиті, який відбувся шостого лютого 1930 р., слідчі запитували підсудного, чи було йому відомо про те, що ксьондзи костьолів Кам'янця-Подільського Шишко, Недзельський, Шиманський були зв'язані з польським урядом і начебто здійснювали шпигунську роботу на користь Польщі. Він відповів, що нічого йому про це невідомо і відмовився оцінювати їхні дії [1, арк. 28]. Відмовився відповідати також на питання, як він ставиться до дій римо-католицьких священників, які 1922 року не бажали здавати церковні цінності державі на «користь голодуючих Поволжя» і намагались їх приховати. Оскільки, кс. Матушевич не давав потрібних для ГПУ свідчень, каральні органи почали «обробляти» інших підсудних.

Так, на початку 1930 р. була заарештована активна парафіянка Петропавлівського костьолу м. Кам'янця-Подільського А.Лабунь. Вона свідчила, що наприкінці 1919 р. на території Кам'янецької округи (адміністративно-територіальна одиниця УСРР у 1923-1930 рр. – В.Н.) службу несли такі римо-католицькі священники: у Кам'янці-Подільському – Дворжецький, Шишко, Киевицький і Ляхович, у Дунаївцях – Матушевич, у Смотричі – Шиманський. Інших вона назвати не могла [1, арк. 42].

З утвердженням польської влади в Кам'янці-Подільському в листопаді 1919 р. сюди прихав кс. П.Маньковський, висвячений на єпископа Кам'янецької дієцезії, а з Проскурова до міста над Смотричем приїхали кс.

Носалевський, Недзельський, Люкач та інші. Під час відступу польського війська під натиском червоноармійців у липні 1920 р. майже всі римо-католицькі священники на чолі з єпископом П.Маньковським, побоюючись репресій з боку червоноармійців, виїхали до Польщі. Залишився тільки кс. Шиманський, котрий переховувався в Гуті-Яцковецькій [1, арк.42].

Наприкінці жовтня 1920 р. війська УНР перейшли в наступ і змогли на кілька тижнів витіснити червоноармійців з Кам'янця-Подільського, куди із-за кордону повернулись римо-католицькі священники включно з єпископом П.Маньковським. Однак, уже в листопаді 1920 р. за кілька днів перед остаточним утворенням на Поділлі радянської влади, П.Маньковський назавжди залишив ввірену йому дієцезію, виїхавши до Луцька. Як свідчила громадянка Лабунь, майже всі інші ксьондзи залишилися при своїх храмах. Вони підтримували зв'язок з єпископом Маньковським через монахинь – членів товариства «Серціянок», які час від часу відвідували Польщу в релігійних справах. Після виїзду П.Маньковського та К.Носалевського за кордон римо-католицькі парафії Поділля знаходилися під керівництвом генерального вікарія (адміністратора) Я.Свідерського, котрий прибув з Віньковець до міста над Смотричем у 1921 р. [1, арк. 43].

Детально описуються в протоколі допиту громадянки Лабунь ті події, які відбулися 1922 року під час практичного виконання радянського декрету про вилучення церковних цінностей. За її свідченнями, ксьондзи Кам'янця-Подільського спочатку були в нерішучості та розгубленості, як слід було чинити – віддати цінності місцевим органам радянської влади чи ні? Вони хотіли порадитись з генеральним вікарієм Я.Свідерським, але той за нелегальний перехід радянсько-польського кордону був заарештований і відбував покарання в Дунаєвецькому ДОПРі. Не отримавши вказівок від Я.Свідерського, ксьондзи Кам'янця-Подільського (Недзельський, Дворжецький, Шишко і Шиманський) на своєму зібранні вирішили церковні цінності державі не здавати, а сховати їх у надійних парафіян, а радянській комісії сказати, що ці реліквії були вивезені до Польщі П.Маньковським.

У матеріалах справи багато говориться про те, як вірні поставились до заходів влади щодо вилучення церковних цінностей 1922 року. З них довідуємось, що коли міська комісія підійшла до Кафедрального костюлу Св.Петра і Павла група парафіян намагалася не допустити їх до храму. За спротив владі настоятель костюлу А.Недзельский був заарештований. Його звільнили після того, як парафіяни віднесли ключі від храму до міського ЧК. Після цього А.Недзельського звільнили з-під варти. Йому пропонували виїхати до Польщі, але він від цієї пропозиції відмовився, оскільки не захотів залишати напризволяще свою матір та тітку. Згодом усі ксьондзи Кам'янця-Подільського були заарештовані і проти них у Харкові був проведений відкритий показовий судовий процес, перебіг якого детально висвітлювався в місцевій пресі. Підсудних приговорили до смертної кари за опір діям радянської влади, але згодом вирок був змінений їх перевезли до вінницької в'язниці і смертний вирок підсудним був заміненний на п'ять років ув'язнення. Під час проїзду конвою через Дунаївці кс. Матушевич дав репресованим ксьондзам 60 карбованців сріблом і 120 карбованців золотом. Пізніше цей факт був використаний проти нього як один з пунктів звинувачення [1, арк. 43].

З показів Лабунь довідуємося, що А.Недзельский від важкої хвороби помер у Вінниці на початку 1923 р. і в його похованні взяли учать кс. Свідерський, Савіцький, Соколовський та Вінницький. Ув'язненим священникам Дворжецькому та Шишко влада заборонила брати участь у похованні. У показах є також свідчення, які промовисто розкривають непривабливі явища в діяльності працівників вінницької в'язниці, зокрема, вона вказує на випадки хабарництва, що були поширенні серед її працівників.

Повернемося тепер до розгляду кримінальної справи А.Матушевича. 26 лютого 1930 р. його переправили спеціальним конвоем до Київського окружного відділу ГПУ, де відразу допитали слідчі. Священик заперечив свої стосунки з польським військовим командуванням у 1920 р, з яким зустрічався лише під час релігійних служб, не визнавав того, що отримував спеціальні директиви від кс. П.Маньковського із-за кордону.

А.Матушевич рішуче відкинув звинувачення в участі в міфічній «контрреволюційній організації ксьондзів», про діяльність якої він взагалі нічого не чув. Заявив, що в «своїй праці до моменту арешту він нічого не зробив такого, що могло б принести шкоду радянській владі, що до неї він ставиться цілком байдуже та й взагалі не цікавився політичним життям, «оскільки зовсім не мав вільного часу, і це було б ризикованим кроком для нього та порушенням канонічних церковних правил, які забороняли йому брати участь у політичному житті» [1, арк. 56]. Отже, слідчим, незважаючи на всі зусилля, не вдалося витягнути з А.Матушевича жодних фактів про його антирадянську діяльність.

Тоді вони вирішили використати свідчення заарештованого римо-католицького священника Шишка, який на допиті під тортурами 13 січня 1930 р. «признав», що був членом «контрреволюційної організації ксьондзів», до якої належав начебто і кс. А.Матушевич. Члени цієї організації нібито отримали спеціальні директиви від кс. П. Маньковського та кс. К. Носалевського перед їхнім виїздом до Польщі всіма способами зберегти в Україні римо-католицьку релігію і польський націоналізм.

Однак, А.Матушевич продовжував триматися стійко. Він категорично заперечив будь-яку свою причетність до участі в подібній організації, заявив, що ніколи не акцентував увагу на національних чинниках, оскільки більшість римо-католиків не могли самі визначити свою національну ідентичність. Хоча проповіді він читав переважно польською мовою, але найбільш важливі – часто і українською мовою, що була більш зрозуміла для українців-католиків [1, арк. 57]. Проте, визнав, що на прохання заарештованого у 1928 р. ксьондза Кафедрального костьолу Св. Петра і Павла Ю. Любчинського, який находився на засланні на Соловках, вислав йому 30 карбованців на лікування.

Не маючи можливості витягнути із заарештованого А.Матушевича зізнання, працівники ГПУ почали застосовувати інші методи, використовуючи підставних «підсудних» - спецагентів ГПУ. Матушевич в бесіді з одним таким «сексотом» висловився відверто наступним чином: «Я нічого не хочу, тільки

відкритого суду. На суді я розповім, як у них діють слідчі і якими методами... Я заявлю, що ГПУ тут засуджує несправедливо ксьондзів, створює неіснуючі антирадянські історії, щоб лише заарештувати і заслати служителів Бога. Вони підсилають до нас своїх людей для того, щоб нас спровокувати, а потім засудити» [1, арк.72]. «Я розповім, - продовжував А.Матушевич, - як зі мною обходились в Кам'янці-Подільському та Києві, як вони (працівники ГПУ) заарештовують і засуджують ксьондзів, не маючи на матеріалів, ні фактів. Для мене суд - це перемога. Про це дізнаються в Польщі, що з нами тут роблять» [1, арк. 72].

Одного лише побоювався заарештований священник, що його буде таємно судити судова трійка спеціальної колегії ГПУ, тоді його неодмінно чекало б заслання на Соловки без будь-якої публічної огласки.

Важко сказати, чи враховували каральні органи ці свідчення свого «сексота» чи ні, але судив ксьондза А.Матушевича не суд, а судова трійка при спеціальній комісії ГПУ, а 24 березня 1930 р. йому було пред'явлено судовий вирок. У ньому говорилося про те, що А.Матушевич був вороже налаштований до радянської влади, був ярим патріотом Польщі, серед своїх парафіян у Дунаєвцях нібито проводив активну роботу по вихованню польської частини населення в націоналістичному дусі, намагався відвернути польську молодь від радянського впливу, нелегальним шляхом переправляв місцевих поляків через Збруч до Польщі тощо [1, арк. 70].

Хоча А.Матушевич так і не визнав своєї участі у «контрреволюційній організації», не вважав себе винним, відкидав будь-які звинувачення на свою адресу, Кам'янець-Подільський відділ ГПУ вніс на розгляд судової трійки при комісії ГПУ УСРР клопотання про засудження його до 10 років концтаборів. 10 травня 1930 р. судова трійка при колегії ГПУ залишила цей вирок без змін. А.Матушевич був відправлений на Соловки, де, не витримавши важких умов перебування, помер 1935 року. Реабілітований А. Матушевич лише 7 серпня 1989 р.

Всього 1930 року в Радянській Україні було заарештовано близько 50 римо-католицьких священиків, багато з яких загинули в сталінських таборах. На деякий час діяльність римо-католицької церкви в УСРР припинилася.

У своїй розвідці ми не ставили завдання проаналізувати всі матеріали з історії римо-католицької церкви на Поділлі у 1920-ті роки, які є у кримінальній справі Антона Матушевича. Вони (як і справи інших заарештованих ксьондзів, що зберігаються у фондах Державного архіву Хмельницької області) ще чекають на подальше поглиблене дослідження.

Використане джерело:

1. Державний архів Хмельницької області, ф. р. 6193, оп.12, спр. Ф.П. 19263. Кримінальна справа Матушевича Антона Іполітовича (розпочата 20 січня 1930 р. – закінчена 7 серпня 1989 р.).

Л. Д. Прокопова,
с. Зеленче

Небесна професія полковника Ф.М. Рогульського

У статті досліджується життєвий шлях Франца Миколайовича Рогульського, уродженця села Зеленче, Героя Радянського Союзу. Акцентовано увагу на бойових операціях, в яких брав він участь, описано військові будні, участь Франца Рогульського в бойових діях, вшанування його пам'яті.

Ключові слова: Велика Вітчизняна війна, фронт, авіація, льотчик, бойовий виліт.

Народився Франц Миколайович Рогульський 28 вересня 1916 р. у селі Зеленче в селянській сім'ї. Початкову школу закінчив 1927 року. Односельчани пам'ятають його жвавим, добрим, щирим, першим в арифметиці. З дитинства зазнав болю і сліз. Сім'ю розкуркулили і 1928 року заслали аж до Каландакші. 1932 року з братом Йосипом вирвались в Україну, у Дніпропетровську, вдалось прилаштуватися учнем слюсаря на заводі імені Петровського. Там закінчив радіотехнікум, вступив до школи цивільної авіації [3].

В армію призвали 1939 року. Поривався до льотної справи, адже за кілька років інструкторської роботи в аероклубах не раз літав, набув практики, навіть учив інших. При першій нагоді попросився у військово училище. Рапорт був

задоволений: Ф.М. Рогульський став курсантом Харківського військового авіаційного училища, де досконало оволодів професією військового льотчика.

Службу починав у Серпухові під Москвою, де дислокувалася 8-ма гвардійська дивізія 2-го гвардійського корпусу далекої дії.

Воював в авіації далекої дії з червня 1942 року і до кінця війни. Восени 1942 року за успішно сфотографований вузол В'язьма представлений до ордена «Червона Зірка» [1].

У листопаді – грудні 1942 року перебазувались під Сталінград. Бомбардував залізнодорожні вузли, оточені під Харковом німецькі війська. Був серед кращих по бомбовому навантаженню (2 тонни) і кількості вильотів. Нагороджений орденом Бойового Червоного Прапора.

У квітні 1943 року почались польоти в глибокий тил противника. Літав у складних метеоумовах. У травні бомбардував залізничну станцію «Білі береги» в районі Брянська, був атакований залпом зенітної артилерії, отримав багато пробоїн. При поверненні на базу відмовив один двигун, а під час посадки – другий. Були пробиті баки і витекло паливо. Нагороджений орденом «Вітчизняної війни 1-го ступеня» [2].

Під час визволення Києва отримав завдання розбомбити станцію перевалки фашистських військ у Фастові. Спочатку мав вилетіти один екіпаж, зайти на станцію і підпалити її. Далі – масовий наліт на цілі. Розшукати об'єкт було наказано екіпажу Франца Миколайовича. Прийшли вони туди високо, знизалися під хмари. Відшукали залізничну колію і почали бомбардувати. Фашисти самі себе й видали. Вдарили всі зенітки, як тільки почули гуркіт літака, небо стало червоним. За ту бойову операцію Франц Миколайович отримав звання Героя Радянського Союзу.

Навесні 1944 року, під час польоту над Севастополем, сталося пряме попадання в двигун.

Здійснював польоти на Будапешт, Кенігсберг. Останній бойовий виліт здійснив 24 квітня 1945 року на Берлін, щоб сфотографувати фашистську столицю.

Франц Миколайович Рогульський не раз проявляв мужність, відвагу, наполегливість. Відмінний льотчик, майстер нічних і сліпих польотів. Літав удень і вночі в складних метеоумовах. Добре знав матеріальну частину літака, грамотно використовував у повітрі.

Культурний офіцер, вимогливий до себе і підлеглих. За час його командування ескадрилья здійснила 647 вильотів. Багато працював над вихованням особового складу. Користувався любов'ю і діловим авторитетом. Скромний за характером, не любив розповідати про фронтові будні, хоча кожний бойовий виліт і був подвигом.

Був постійно зайнятий, працював до останніх днів свого життя. З 1961 року, з часу звільнення в запас, був командиром ТУ-104 в Одеському аеропорту. Часто виступав перед школярами Одеси, студентами, робітниками, був активним членом клубу Героїв Радянського Союзу «Золота Зірка» [4, с. 27].

22 серпня 1985 року Франца Миколайовича не стало. На могилі Міністерством оборони СРСР встановлено пам'ятний знак.

2010 року, за пропозицією Одеської міської організації ветеранів, рішенням Одеської міської ради на фасаді будинку, де проживав Франц Миколайович, було відкрито меморіальну дошку: «В цьому будинку з 1973 року по 1985 рік жив Герой Радянського Союзу Франц Миколайович Рогульський».

Любив Франц Миколайович читати усе, що пишуть про авіацію і в нас, і за кордоном, у художній літературі, і в документальній. Частину таких книг з власної бібліотеки дочка Алла Францівна подарувала Зеленченській сільській бібліотеці, а також копії документів, нагород, статті з газет, фотознімки, деякі власні речі Франца Миколайовича. Вони розміщені в меморіальному куточку «Гордість і слава Зеленча».

Ім'я Ф.М. Рогульського носять вулиці в Дунаївцях та Зеленчі. На Дунаєвеччині шанують пам'ять свого земляка. Глибокий слід у пам'яті багатьох односельчан залишили короткі зустрічі з Героєм, враження від яких передаються від покоління до покоління.

Список використаної літератури:

1. Бугай Е. М. Из когорты мужественных: сб. очерков и зарисовок / Е. Бугай. – Львов: Каменяр, 1987.– 279 с.
2. Гордость и слава Подолии: очерки о Героях Советского Союза – уроженцах Хмельницкой обл./ сост. М. Е. Макухин. – Львов: Каменяр, 1985. – 262 с.
3. Прокопчук В. Ас нічного неба: [про Героя Радянського Союзу Ф. М. Рогульського] / В. Прокопчук // Ленінським шляхом.– 1990. – 8 трав.
4. Його. Відплата // Дунаєвеччина в роки Великої Вітчизняної війни : краєзн. матер., бібліогр. – Дунаївці: Дунаєвечка центр. рай. б-ка, 1990. – С. 24–27.

Т. П. Міцінська,
м. Хмельницький

Фронтіві сторінки Миколи Магери

У статті простежується життєвий шлях і творчий доробок Миколи Никаноровича Магери періоду Великої Вітчизняної війни.

Ключові слова: війна, Дунаївці, мати, поезія, щоденник, Поділля.

Микола Никанорович Магера народився 1 вересня 1922 року в селі Могилівка в селянській родині. Сьогодні село в структурі м. Дунаївці. Він був другою дитиною в сім'ї. Після нього в родині було ще семеро дітей. У вісім років пішов до школи. Він уже читав і умів рахувати. Цього навчав його старший брат Павло. У 1937 році закінчив семирічку і вступив до Бердичівського педагогічного технікуму. Через матеріальні нестатки змушений забрати документи з технікуму. Щоб не байдикувати, повторно навчається в сьомому класі. У 1938 році Могилівську семирічку реорганізували в Дунаєвечку середню школу № 4. Школу Микола закінчив у червні 1941 року. Випуск відбувся 22 червня в неділю. У цей день і розпочалася Велика Вітчизняна війна з фашистами.

Юнакові довелося пройти важкими, повними небезпек дорогами війни. Воював під Тернополем, на Карельському перешийку, на Сандомирському плацдармі. Письменник Петро Прокопович Карась у статті «Я хочу жити», надрукованій в газеті «Проскурів» 17 серпня 1993 року, писав про Миколу Никаноровича:

«Десь там, на Поділлі, ледве зводилася з пожарищ його рідна Могилівка, а тут, у лісах під Виборгом, він помирав від рани. Це видавалося якимось безглуздям, адже стільки нещадних ураганів довелося витерпіти. У роті цінили його – невисокого, меткого і кмітливого, котрому не раз доводилося обманювати смерть. Його нагородили орденом Слави III ступеня.

Безглуздям здавалося, мабуть, ще й тому, що Микола уже перехитрив кістляву тоді, у тридцять третьому, маючи від роду неповних одинадцять літ. Чи то виручили зелені паляниці, випечені мамою з лободи і ще неспілого молодого жита, чи ріденька, аж синя похльобка, прозвана в народі бевкою, котору видавали в школі, чи бабусині молитви за онучат, роздутих й опухлих від голоду...

Скільки він тоді лежав і стікав кров'ю, то один Бог знає. А прийшов до свідомості від того, що десь зверху, над ним, журно співала пташка: «Цінь-цінь-цінь» [1].

Пізніше через тридцять літ після війни, Микола Никанорович напише невеличке оповідання «Моя улюблениця», що увійшло до книжки «Хитрий горобчик», яку було видано в 1993 році. В оповіданні Микола Магера розповість про цей фронтовий випадок, який стався з ним.

«Я розплющив очі, глянув на сонце (а лежав тоді горілиць) – і попливли величезні широкі жовті круги. Я знову впав у забуття. І прокинувся від уже чутого «цінь-цінь-цінь».

Розплющив очі, глянув на спиланий снарядами сосновий стовбур і помітив на зламаній гілочці невелику пташку, що кликала мене до життя. То була синичка! Фінська синичка, не наша, українська, але рятувала вона мене, українця, що завойовником прийшов у її фінські ліси. Прийшов, правда, не з власного бажання.

Тоді синичка не давала мені заснути, вона співала безугаву, ніби була посланцем від Бога чи від рідної неньки з далекої України. З того часу синичка – то моя улюблена пташка...» [2, с. 25].

Продовження тієї фронтової історії Микола Никанорович розповість у нарисі «Жаринка», який увійшов до книжки «Мати», виданої в «Каменярі» 1971 року.

«...Але ти не загинув ... Тебе розбудила пташка, здається, синичка. Пригадуєш? Ти лежав горілиць, відкрив очі, а на сосновім цурпалку сиділа пташка і голосно, журно співала... Кругом було тихо, тільки там, десь далеко двиготіла земля... Ти дивився на сонце, а бачив великі жовті круги, поворохнувся ногами, а зболіли рука і шия...

Якось перевернувся на груді. Відчув щось гаряче і мокре. Зрадів, що під тобою вода. Припав губами до калюжі – і захлинувся власною кров'ю...

Скільки тоді лежав отак, хіба знаєш? Насилу підняв голов... А пташка співала...

Невже то було марево? Чи й справді була жива пташка у мертвому лісі? Ні, то таки була жива пташка. Бо співала: «Цінь-цінь-цінь, цінь-цінь-цінь»...

Вже сонце лягло на покалічені дерева, як ти зрозумів, що сталося. Очима почав шукати свій автомат. І не побачив, хоч він валявся поруч.

Тоді ти взяв чийсь гвинтівку і завмер: навколо – мертві твої друзі. Ти кожного обмацував, щось до них говорив, але вони мовчали...

Потім ти накрив голову каскою і поповз... туди, де палала над лісом заграва, десь щось гриміло і клекотіло. Ти навіть швидко рухався, тільки заважала граната, що якимось чудом збереглася за пазухою. Хотів її викинути, важку від крові. Та для чогось знову запхнув її під гімнастюрку...

Ти повз, повз... І не стало тобі дороги: під деревом сиділо чотири фашисти. Може, й поранені, а обминути їх не міг. Довго лежав за валуном, підпливаючи кров'ю. І давила груди граната, поки не опинилася у руці. Зубами витягнув чеку і обережно, як тобі здавалося, поповз на ворогів... Німець оглянувся, коли ти кинув гранату. Чув, як просвітіли осколки, як заверещали чужинці...

І знову ліз по-пластунськи, довго, настирливо... Аж побачив густі високі кущі. Там щось зачахало – ніби наші міномети. Ти подумав, що там – свої. Зібрав усю силу, звівся на ноги, спираючись на гвинтівку, як на костур, і наче крикнув: «Товариші!» Ще ти побачив високого ворожого солдата, який розмахнувся прикладом карабіна...

Пам'ятаєш, у Ленінграді, у шпиталі, розповідав один солдат (він лежав поранений у ямі під валуном), як тебе фашист огрів прикладом по голові (добре, що каска була на ній), схопив за ноги, кинув зверху на мертвих солдатів, а сам, заховавшись за бруствер із трупів, стріляв по наших...

Врятували тоді тебе наші танкісти. Ти не бачив, як червонозорі танки пішли в атаку, як заспівали «Катюші», як здавалися у полон недобиті ворожі солдати... Одна машина мчала прямо на бруствер із трупів... І зупинилась, бо звернути не було куди... Танкісти обережно відтягали трупи. Придивлялися, прислухалися, чи серед мертвих нема живих. І знайшли тебе... Мабуть, відчули хлопці, що в тобі ще не згасла жаринка життя...

А ще ж ти гриз польську землю на Сандомирському плацдармі, підбив «тигра» під Берліном, схопив жменю осколків під Прагою... Хіба все пригадаєш, що з тобою було за чотири роки війни?...

Ти не шукав тоді ні слави, ні нагород. І не ремствував на долю, не заздрив чужому щастю. Бо ти був солдатом!... [3, с. 39-41].

Усе так і склалося, як писав Микола Никанорович. Тоді, у липні 1944-го, від смерті його врятувала каска, а точніше, танкісти. Вони знайшли його серед тіл загиблих бійців на бруствері і віддали санітарам. У ленінградському шпиталі він опритомнів. Після лікування збирався шукати свою військову частину. Йому повернули його речі. Яка то була радість для нього, коли побачив, що зберігся аркуш паперу із віршем, присвяченим Тарасу Шевченку, і маленький вузлик із грудочкою рідної землі, що дала йому мама, відряджаючи на війну:

*Встань, Тарасе, встань з могили,
Глянь на Україну.
Чи пізнаєш ції села,
Цю страшну руїну?
Чи пізнаєш свій народ ти,
Своїх запорожців,
Чорнобрових полтавчанок,
Кармальових хлопців?*

*Встань, Кобзарє, встань з могили,
Встань і подивися,
Ще одним хоч до народу словом озовися!
Може, наші дунайчани
Візьмуться за зброю,
Як не собі, то нащадкам
Відвоюють волю...
13.09.1943. [4, с. 39-40].*

На війні як на війні. Ніхто перед боєм не знає, чи загине, чи залишиться живим. У 1944 році Микола Магєра написав свій «Заповіт».

*До вас, мої друзі, звертаюся я
Словами людини, що з вами жила,
Що з вами пліч-о-пліч стояла в бою
І ворога біла за землю свою.*

За батька, за матір, за рідних сестер,

*За тих, хто побиті, за тих, хто помер
В неволі тяжкій на ворожій землі
І нас не діждалися, друзі мої!*

*Якщо від ворожої згину руки,
Ридати не треба за мною, брати.
Щоб легше лежати було в чужині,
На груді посипте святої землі,
Що я з України приніс аж сюди,
Беріг від снарядів, і куль, і води.*

*Сплетіть наостанку мені три вінки
Із вічнозеленої хвої – сосни,
При стежці в могилу мене опустіть,
Нічого матусі про це не пишіть...
(грудень, 1944) [4, с. 58].*

У цьому вірші йдеться про грудочку землі подільської, яку дала мати, споряджаючи на фронт.

У затишші між боями Микола читав бійцям вірші Тараса Шевченка, які знав напам'ять ще із школи.

Його бойовий шлях пройшов через Польщу, Чехословаччину, Угорщину, Німеччину, Австрію. Вірші, написані на фронтових дорогах, через десятки років були надруковані в книжках «Я хочу жити», «Привіт тобі, сонце».

На фронті Микола Никанорович згадував свою Могилівку, сумував за рідною ненькою.

У 1942-му і в 1943 роках він напише вірші, присвячені матері:

*Виглядає стара мати
День і ніч своїх синів,
Плаче гірко в пустій хаті
І благає всіх богів,
Щоб дітей оберігали
Від ворожих куль і ран,
Щоб до неї ще примчали*

Миша, Толя і Богдан...

1942 [5, с.18-19].

У 1944 році рідне Поділля було визволено і фронт відкотився на Захід. Микола напише вірш, присвячений своїм рідним:

*Дорогі мої батьки,
Мої сестри і брати!
Вам листівку посилаю,
Чи одержите – не знаю,
А писати – пишу я,
Хоч і часу-то нема.
Я – здоровий, молодий,
Правда, трішечки худий.
Та ви знаєте - солдати
Худорляві, не пузаті,
А тому вони сильні
І ніколи не старі!*
1944 [4, с. 59].

У 1945 році, військова частина, в якій служив Магера, звільняла від коричневої фашистської чуми країни Європи. Червоноармійський чобіт відміряв кілометри закордонних доріг. Була весна, квітень 1945 року. На одному з привалів Магера запише рядки нового вірша:

*Весняні квіти розцвіли
У лісі ранньої пори:
Такі ж червоні, сині, білі,
Як там, на милій Україні.
Та запах їхній не такий,
Не рідний серцю, а чужий*
20 квітня 1945 [4, с. 61].

А скупа хроніка ляже на сторінки щоденника.

Уривки фронтового щоденника було надруковано в книжці «Привіт тобі, сонце». У фронтовому щоденнику радиста-телефоніста мінометної батареї, а ним і був рядовий Магера, описано враження про останні місяці війни, про перехід військової частини через Чехословаччину і Австрію на демаркаційну

лінію з американцями і про повернення додому, на Поділля, наприкінці 1945 року.

Уривки з фронтового щоденника Миколи Никаноровича Магери:

12 березня 1945 року.

Ще стоїмо в обороні. Нашу частину поповнюють новачками, зброєю і т.п. Німці чогось нервують, бо ночі від їх ракет стають білими днями. Іноді противник навіть вдень стріляє трасуючими кулями. Написав листа додому.

14 квітня 1945 року.

Тільки що передали по телефону з НП, що Гітлер захворів, що командування взяв на себе Гімлер. Далі говорять, що Гімлер звернувся до союзників, що німці складуть зброю протягом 48 годин. Союзники ніби відповіли, щоб з цією пропозицією Гімлер звернувся до Й. Сталіна... Чи правда це – невідомо... Вчора на наших фронтах взято у полон 28 тисяч німців і очищено від фашистів нашими військами п'ять німецьких міст у центрі країни. Позавчора війська 1-го Українського фронту зустрілися із союзниками в м. Торгау на Ельбі.

1 травня 1945

Здрастуй, довгожданний день! Над Берліном майорить прапор Перемоги! Перше травня! Як я люблю це весняне свято, коли, як молодість, цвіте природа! І скрізь квіти, зелень, сонце, голубе небо!

9 травня 1945 р.

День перемоги! Перемога! Радійте, співайте, ми перемогли!!!

30 травня 1945 р.

Нарешті, відмахавши кирзаками з 30 кілометрів, вийшли за Дунай! Привіт тобі, Дунаю! Ось ти який у центрі Європи! Сильний і могутній! Привіт тобі, річко, від моєї батьківщини України, бо є і українською річкою! А скільки українських пісень присвячено тобі, гордий Дунаю!

Вечір. Темніє швидко. Вмився дунайською водою, попробував на смак.

1 липня 1945 р.

Сьогодні переправилися на правий берег Дунаю і пройшли маршем 26 кілометрів. До місця нашого призначення (після розформування нашої фронтової дивізії у Чехословаччині) залишилося пройти з 20 кілометрів. Тут були запеклі бої з фашистами. Багато осталося слідів.

3 липня 1945 р.

Нарешті ми прибули у нову військову частину – 115 гвардійську стрілкову дивізію. Так закінчилася наша мирна мандрівка через усю Чехословаччину і Австрію до демаркаційної лінії з американцями і англійцями.

21 липня 1945 р.

Вчора їздив у полк. Там дуже багато знайомих, з якими разом воювали. Нас попередили, що у цих лісах є численні фашистські банди, щоб ми ходили групами.

Тепер у Берліні йде Конференція великої трійки – Сталіна, Черчіля і Трумена.

У газетах пишуть про реактивні літаки США, у яких швидкість перевершує звукову. Коли-небудь ще доберуться люди на Місяць...

Дуже цікаво спостерігати, як стоять американські солдати на кордоні з нами. Тут протікає річка Енс, через неї перекинутий міст, розділений посередині шлагбаумом. Посередині американської частини моста до поруччя прибитий хрест з розп'яттям, а на нашому боці – червоний прапор. При в'їздах на міст є ще по шлагбауму. На нашому боці дерев'яна будка, пофарбована червоними і білими смугами, а в американців – грибок. Наші вартіві стоять біля будки у формі, із зброєю, як повинно бути, а американські солдати лежать лише у трусах – як є сонце, то смажяться на ньому до чорноти, поруч валяється зброя, одяг, є запаси пива і води; американців підвозять на джипах, а наші ходять пішки. Ми одягнені у полатані чоботи, таку ж армійську форму, яку щодня перемо, а кирзаки чистимо жмутами зеленої трави; американські солдати одягнені у берети, шерстяні костюми, у штанях на випуск, у добротних черевиках; у кожного солдата є вовняна ковдра – тонка, але тепла. Отака лінія «соприкосновения» з американцями.

26 липня 1945 р.

По дорозі до їдальні, на горі, є велика хата, а кругом неї розцвіли жовтогарячі соняшники. Скільки б я не проходив мимо отого сонячного подвір'я, завжди згадую свою Україну, своє Поділля, свою Дунаєвеччину, свою незабутню Могилівку! Мабуть, «рабині» з України весною тут працювали і насіяли соняшників, щоб цим згадати свою рідну землю, свою Батьківщину.

1 вересня 1945 р.

Сьогодні мій день народження. Надворі прекрасна осіння погода. Вздовж доріг золотіють липи. Опалим листям грається вітерець, воно перекочується з місця на місце, прощається, цілується одне з одним, бо ж розлучається навік... у саду червонощокі яблука лукаво підморгують нам, солдатам...

30 вересня 1945 р.

Одна у мене мрія: вчитися в інституті чи університеті! І обов'язково на українського вчителя, щоб найкраще опанувати рідною мовою, мовою моїх батьків, дідів, прадідів!

7 листопада 1945 р.

На урочистому полковому зібранні мені оголошено подяку і вручено серед п'яти перших нову медаль «За победу над Германией».

24 листопада 1945 р.

Ще в Австрії, стоїмо на березі Дунаю. З дому одержав листа.

13 грудня 1945 р.

Вчора і сьогодні вантажимося у вагони. Кажуть, що вертаємося на Батьківщину. Хоч би не передумало начальство.

15 грудня 1945 р.

Сьогодні ми уже у Відні – столиці Австрійської республіки. Прекрасне місто навіть у руїнах. Відень розкиданий по горбах і тягнеться на десятки кілометрів. Видно трамваї: внизу червоні, зверху білі.

Надзвичайно гарна природа стоїть, казкові дачні будинки і палаці. Відень – це у моїй уяві Моцарт, Штраус, Бетховен, Гайдн! Залізнична станція і вокзал зруйновані. Скрізь видно потворні сліди війни. Прощай, Австріє! Їдемо на Будапешт.

17 грудня 1945 р.

Будапешт – це столиця Угорщини. Річка Дунай ділить місто навпіл: Буду і Пешт. Скрізь руїни. Населення голодує. Нас далі вокзалу не пустили. У «телятниках» дуже тісно – 47 чоловік і багато різних речей і зброя. Ще й буржуйка коптить, як паровоз. Ось так переможці над фашизмом повертаються додому, на Батьківщину.

19 грудня 1945 р.

Здрастуй, Україно, моя Батьківщино! 18:45 перетнули кордон Угорщини з Україною і в'їхали на станцію Чоп!

Майже рік минув з того часу, як я із Сандомирського плацдарму разом з бойовими товаришами розпочали визвольний похід у країні Європи. Наш народ, його Армія перемогли кривавого противника – фашизм! І ось наша священна земля!!!

26 грудня 1945 р.

Тільки що проїхали через станцію Проскурів! Моя область, моя Батьківщино! Привіт вам, земляки! Моя Матуся, Батько, братики і сестрички навіть подумати не можуть, що я був від них всього за якихось 60 кілометрів! [4, с. 114-130].

У 1946-му Микола Магера повернувся додому. Скільки було і сліз, і радощів!.. Мама розповідала з яким нетерпінням вони чекали на його листи. Дуже боялися отримати похоронку.

Заповітною мрією Миколи Никаноровича було стати педагогом. Після війни він вступив на філологічний факультет Київського університету, який

закінчив у 1952 році. Деякий час працював коректором і літредактором у видавництві АН України «Наукова думка». З часом повернувся на Поділля. Працював учителем української мови і директором Віньковецької середньої школи робітничої молоді, завідуючим кабінетом української і російської мов обласного Інституту удосконалення вчителів, інспектором шкіл обласного управління народної освіти, викладачем української мови Хмельницького педагогічного училища.

Взагалі, Миколу Никаноровича вважали дитячим письменником. А втім, його дитячі твори повчальні і для дорослих.

Багаторічні психолого-педагогічні спостереження за дітьми, глибоке бачення їхнього внутрішнього світу зробили його твори близькими дитячому розумінню. Це твори про дітей і для дітей. За педагогічну діяльність Миколу Магера було нагороджено медаллю А. С. Макаренка. В 1983 році його було прийнято в обласну організацію Спілки письменників України. В 90-х роках уже минулого ХХ століття він очолював обласне Товариство української мови, відроджував кращі традиції Подільської «Просвіти».

Микола Никанорович став лауреатом премій ім. Мелетія Смотрицького, Богдана Хмельницького. 19 травня 2000 року йому було вручено диплом лауреата Хмельницької обласної премії імені Т. Г. Шевченка.

Свого часу доля подарувала мені знайомство з Миколою Никаноровичем - письменником, педагогом і просто чудовою людиною. Ми разом бували на зустрічах із шкільною і студентською молоддю міста Хмельницького. Зустрічі відбувалися також в світлиці літературного музею. Просто, дохідливо і щиро розповідав М. Магера про пережитий в дитинстві голод, колективізацію і про війну. Усе життя його турбували старі рани. До кінця своїх днів, носив він в собі «відлуння війни» тобто осколки снарядів, які періодично давали про себе знати. Серед хмаринки сивого волосся виднілися вм'ятини – сліди від ран, отриманих в бою. А втім, він ніколи не жалівся на своє самопочуття. Розповідав, як у фронтових листах писав казки, оповідання. Їх починав в одному, продовження писав у другому листі, а потім і завершував розповідь.

Дванадцятого червня 2008 року письменник відійшов у вічність, залишивши після себе свої твори, які увійшли до літературної спадщини краю.

Окремими виданнями вийшли книжки: «Мати», «Журавка», «Чубчик», «Юрасик», «Друзі», «Добра дівчинка», «Кам'янецькими стежками», «Хлопчаки», «Я хочу жити», «Батіжок», «Хитрий горобчик» (два видання), «Зелені паляниці», «Привіт тобі, сонце», «Читаночка» (два видання), «З давніх літ», «Хоробрі з найхоробріших», «Казки», «Вибрані твори», «Маленька хрестоматія» (два видання), «Мій Шевченко», «Їх щастя попереду» (п'єси), «Безсмертний корінь», «Моє воскресіння» та інші.

У книжці «Літературна Хмельниччина», яку видала обласна організація НСПУ в 2005 році, подано відгуки про творчість Миколи Никаноровича Магери.

Багато думок викликають Ваші розповіді про дітей Поділля, про їхні нелегкі долі. Такі людяні, такі природні ці життєві історії...

Якби моя змога, то я такі речі, як «Мати Божя», або «Добра дівчинка», або «Діда спродують» і «Зелені паляниці» давав би у шкільних читанках, щоб їх читала вся юна підростаюча Україна!

О. Гончар

Дякую сердечно Вам за новорічний подарунок – за «Зелені паляниці», які випікали Ви на щедрому, ласкавому, ніжнотеплому вогні Вашої неспокоїної душі і огортали милосердям, співчуттям, вірою в нашу незалежну Україну...

Я переконаний, що така нічим не скута правда, щира сповідь про національну долю, натхненна вірою в щасливе майбутнє України, вкрай потрібна сьогодні українській дитині.

М. Жулинський

Сердечне спасибі Вам за повість «Кам'янецькими стежками». Я в свій час, працюючи над своєю «Думою про огонь», мандрував тими стежками теж. Читаючи Вашу книжку, я наче знову побував у тих краях, де ходив наш Тарас.

П. Жур

[6, с. 192].

Залишаються з нами твори Миколи Магери – супутники його фронткових доріг.

Список використаної літератури:

1. Проскурів. – 1993. – 17 серп.
2. Магера Микола. Хитрий горобчик. – Хмельницький, 1993.
3. Магера Микола. Мати. – Львів, 1971.
4. Магера Микола. Привіт тобі, сонце! – Хмельницький, 1995.
5. Магера Микола. Я хочу жити. – Хмельницький, 1990.
6. Літературна Хмельниччина ХХ століття. – Хмельницький, 2005.

Ю.А.Хоптяр, А.Ю.Хоптяр,
м.Кам'янець-Подільський

Стан освіти на Поділлі в період нацистської окупації (на матеріалах Дунаєвського району 1941-1944 рр.)

У статті робиться спроба розглянути освітні процеси на Поділлі, у Дунаєвському районі, в період нацистської окупації 1941-1944 рр.

Ключові слова: окупаційний режим, німецька цивільна адміністрація, штраф, освітня справа, інспектор, вчителі.

Розбудова суверенної України передбачає створення об'єктивної історичної науки, переосмислення існуючої спадщини, введення до наукового обігу нового джерельного матеріалу. Важливе місце в історичному дослідженні відводиться й аналізу розвитку освіти, у тому числі і періоду нацистської окупації.

29 червня фашисти захопили перший населений пункт Кам'янець-Подільської області – село Білотин Плужнянського району. А 30 червня 1941 р. Ставка Головного командування прийняла рішення відвести радянські війська на рубіж Білорівчичі – Новоград-Волинський – Шепетівка – Проскурів – Кам'янець-Подільський. Натиск ворога з кожним днем посилювався. Гітлерівці 3 липня захопили с. Берездів, 4 липня – м. Шепетівку, 8 липня – м. Проскурів, а 9-10 липня прорвали оборону радянських військ у районі м. Новоград-Волинського. 11 липня ворог захопив м. Дунаївці та м. Кам'янець-Подільський. Протягом першого місяця війни, з 29 червня по 18 липня, Кам'янець-Подільська область була окупована гітлерівцями.¹

З початком окупації на території генеральної округи "Волинь-Поділля", крім органів німецької цивільної адміністрації, окупаційною владою було

дозволено функціонування органів місцевого управління, якому відводилася допоміжна роль у виконанні завдань окупаційного режиму. У зв'язку з цим в генеральній окрузі було утворено 24 гебітскомісаріати. На території Кам'янець-Подільської області – 9 гебітів: Антонінський, Дунаєвецький, Ізяславський, Летичівський, Кам'янець-Подільський, Проскурівський, Старокостянтинівський, Шепетівський, Ярмолинецький. У гебітскомісаріатах працювали переважно німецькі чиновники, представники місцевого населення займали низові посади (секретарів, перекладачів, прибиральниць).

На районному рівні, зокрема в Дунаєвецькому гебіті, владу представляли районні управи. Керівниками районів призначалися місцеві мешканці. Від керівника району вимагалось виконання всіх розпоряджень та наказів керівників поліції, місцевих комендантів та чиновників німецької цивільної влади, заборонялося проводити будь-які заходи без дозволу німецьких посадовців. У структуру районної управи входило 12 секцій. У штаті кожної секції працювали від двох (шкільництва) до п'яти осіб. Керівники секцій, у тому числі шкільництва, несли відповідальність перед головою управи. Виключенням був лише керівник правничого відділу – мировий суддя району, який підпорядковувався безпосередньо гебітскомісару. Робота в органах місцевого самоврядування оплачувалася окупантами. Так, заробітна плата голови районної управи залежала від кількості громадських господарств (колгоспів). Якщо в районі працювало 30 господарств, то голова управи отримував заробітну плату в розмірі 1000 крб.

Наступною ланкою в структурі місцевого самоврядування були волосні управи, які створювалися замість ліквідованих радянських сільських рад і поширювали свою юрисдикцію на декілька населених пунктів. Найнижчою ланкою в адміністративному управлінні були сільські управи. У кожному населеному пункті владні повноваження виконували старости. Претендентів на посади старост призначали керівники районів і несли особисту відповідальність за їх благонадійність. У початковий період окупації старости виконували обов'язки на громадських засадах, утім, із розгортанням радянського та

національного рухів Опору, окупаційна влада змушена була виплачувати їм грошову винагороду².

У стратегічних планах колонізації окупованої території України гітлерівські загарбники значну увагу приділяли механізму духовного підкорення населення. Вони мали на меті позбавити український народ можливості отримати повноцінну освіту, користуватися благами науки та культури.

Нацисти не збиралися виконувати запити місцевого населення щодо освіти та підтримувати українських вчителів, інтелігенцію. На їх думку, вона "...є невиваженою і відчуває себе робочою частиною своєї нації"³. Українські освітяни були для нацистського режиму зайвим тягарем і підлягали поступовому винищенню через обмежене забезпечення продуктами, товарами першої необхідності, закриття закладів освіти та культури.

Вироком для українського народу став висновок рейхскомісара Е.Коха: "Для поведінки німців в рейхскомісаріаті має бути вирішальною та точка зору, що ми маємо тут справу з народом, який в усіх відношеннях є неповноцінний"⁴.

Нацистська колоніальна політика передбачала для українських дітей лише елементарні знання – уміння читати дороговкази та рахувати. Вся інша інформація вважалася такою, що несла загрозу для майбутнього Німеччини. Гауляйтер України Е.Кох з підозрою ставився навіть до трирічних шкіл, які на його думку давали ґрунтовну освіту, а значить були потенційно небезпечними. Окупаційна влада через засоби масової інформації цинічно заявляла про нову політику в освітній галузі: "Весь советський мотлох, тарабарщину і все пусте всезнайство відкинуто. Натомість сконцентрувати педагогічну роботу на вивчення арифметики, письма, рідної мови"⁵.

Відкриття шкіл у Дунаєвецькому гебіті подавалося окупантами як відродження української освіти. Так, розпорядженням Дунаєвецької окружної управи від 22 квітня 1942 р. про обов'язкове відвідування шкіл дітьми та накладення штрафів на батьків, які не пускали дітей до школи, вказувалося, що за даними районних відділів освіти та культури сільські старости, завідувачі

шкіл і вчителі приділяють недостатньо уваги роботі шкіл. Наголошувалося, що відвідування у багатьох школах вкрай незадовільне. Одночасно вказувалося, що розпорядженням гебітскомісара Єгерса навчання українських дітей в обсязі 4-х класів було обов'язковим і всі діти мусили відвідувати школу поки не закінчать чотири класи. Тому окружна управа постановила: "Запровадити на терені округи обов'язкове чотирьохрічне навчання дітей обох статей. Відповідальність за відвідування дітей школи покласти на завідуючих шкіл і старост сіл. Віддати право старостам сіл штрафувати батьків, що не посилають дітей в школу, без поважних причин, перший штраф від 10-50 крб. включно, а при повторенні передавати списки в управу, для накладення штрафу до 300 крб., або адміністративного впливу через поліцію. Штрафи стягувати старостам сіл та поліції не пізніше 2-х днів з дня проголошення про це батькам і здавати у фінвідділ. На старост, які будуть байдуже відноситися до справи навчання накладати штрафи до 300 крб. Райвідділам освіти часто перевіряти і контролювати роботу шкіл, а тому бути у райвідділі не більше 2-3 дні на тиждень. Дітей, що закінчили 4 класи, використовувати на легких роботах в громадських дворах".⁶ У кінці документу проявляються істинні наміри окупантів попри гучні політичні заяви – це використання українського народу і дітей, зокрема, в якості робочої сили для вирішення своїх потреб.

Реально ситуація в освіті була на межі катастрофи. За даними звітів чиновників окупаційної влади, середня наповнюваність класів на території Поділля складала 2-3 учні. Максимальна відвідуваність учнів в окремих школах Дунаєвеччини сягала до 20 осіб⁷.

Про недоліки у виховній роботі неодноразово повідомлялося у місцевій пресі. Так, в газеті "Подільнин" вказувалося: "Організація виховного процесу одне з корінних питань наших шкіл. На, жаль, в цій галузі наші педагоги працюють недостатньо, тому й дисципліна серед учнів стоїть на низькому рівні. Внаслідок цього мають місце невиконання учнями домашніх завдань, запізнення на лекції, прогули. Неввічливе, некультурне поведження школярів серед дорослих, особливо поза межами школи. Замість того, щоб працювати з

книжкою, виконувати домашнє завдання, багато учнів у вечірні години вештаються по вулицях, відвідують ресторани, буфети. Виховна робота повинна зайняти в наших школярів визначне місце. З метою покращення дисципліни серед учнів в школах заведено порядок колективного відвідування театру, кіно, драмтеатрів, концертів. Та багато учнів під час концертів чинять бешкети, сидять в головних уборах.... Все це проходить поза увагою вчителя. Цю спадщину ми мусимо тепер викорінювати. Теперішня українська школа носить інший характер по виховній роботі. Завдання всіх інших педагогів – працювати над тим, щоб виховна робота сучасних українських шкіл порівнялась з виховним процесом німецьких шкіл".⁸

У січні 1942 р. в рейхскомісаріаті було проведено реформу системи освіти. Загальноосвітню програму забезпечували чотирирічні, семирічні школи та чоловічі гімназії. Професійну освіту надавали ремісничі та середні фахові школи з трирічним терміном навчання. Вищу освіту забезпечували інститути. Проте із загальноосвітніх закладів працювали лише чотирирічні народні школи, які охоплювали навчанням дітей до 11 років. Їх робота була можлива при наявності вільних приміщень, палива, лояльних або нейтральних до "нової влади" педагогів. Через ідеологічні міркування гітлерівці вилучали в школах радянські підручники. Вчителів примушували поширювати серед дітей провокаційні чутки, нісенітницї, брехливі повідомлення про стан справ на фронтах. Педагогів та учнів заставляли брати участь в урочистостях, приурочених ювілеям нацистських вождів.

З метою підготовки медичних працівників нижчої ланки, 8 квітня 1942 р. в м. Дунаївцях розпочала роботу фельдшерська школа, розрахована на три курси навчання. У школі навчалося 192 курсанти, навчальний рік розподілявся на 2 семестри з місячною перервою.⁹

Розпорядженням Дунаєвецького окружного комісара від 11 червня 1942 р. встановлювався термін літніх канікул для шкіл округи з 16 червня по 31 серпня¹⁰. Під час літніх канікул вчителі та учні залучались до збору урожаю, про що свідчить газетне повідомлення: "В Дунаєвецькому районі є школи, які

активно і організовано включились у жнива. Звичайно ця допомога учнів у збиранні хліба залежить від ініціативи вчителів, які власним прикладом показують, як треба працювати, щоб швидко допомогти зібрати врожай, бо вборонити його селянинові було нелегко, а дати пропасти хоч зернині, це значить не цінити важкої праці селянина.... Школярі школи с.Чаньків виконали роботи: 15 учнів зібрали ячмінь, пшеницю, качали покоси, 22 учні допомагали микати горох, зносити снопи, 11 учнів подавали на фури снопи, 19 учнів біля молотарки відкидали соломку, 5 учнів орали під озимий посів. В гарячі дні жнив, малята, які в полі дають меншу користь, доглядали вдома птицю, телят, давши цим змогу батькам працювати в полі. Ця організація учнів – турбота вчителів..., які в свою чергу допомагали односельчанам викосити півгектара пшениці та жита та вимолотити його". Учні та вчителі народної школи с.Маків збирали горох, садовину, працювали погоничами біля жаток та молотарки і інше¹¹.

З часом політика окупантів щодо загравання з місцевим населенням в освітній галузі зазнала цілковитого краху. Так, у директиві рейхскомісара Е.Коха про закриття шкіл та інститутів від 24 жовтня 1942 р. вказувалося:"... в районах генеральних комісаріатів крім чотирьохкласних народних шкіл існує ряд інших, функціонування яких я не дозволяю. Тому пропоную панам генеральним комісарам закрити школи та інститути в яких навчаються учні старше 15 років і всіх учнів незалежно від статі направити в робітничі групи в Німеччину"¹².

Бутафорність освітньої політики німецьких загарбників проглядає із промови генерал-комісара Шене про стан справ в освітній галузі 30 січня 1943 р.: "Ми в місяці вересні 1941 р. відкрили школи незважаючи на те, що дуже мало дітей ходило до школи. Коли ми пізніше закрили школи, Ви ляляли нас, а коли їх знову на весну відкрили, прийшла знову мала кількість дітей"¹³.

Таким чином, освітянська політика окупантів дуже швидко виявила свою цинічність та безперспективність. Її втіленню завадили саботаж місцевого населення, організація руху Опору і, врешті решт – довгоочікуване визволення,

що настало для мешканців Дунаєвецького району 31 березня 1944 р. Відступаючи під натиском радянських військ, фашистські загарбники повністю знищили центральну частину м.Дунаєвець, на яку припадало 50% житлових будинків із 350 зруйнованих. Зазнали руйнації приміщення МТС, кількох шкіл та бібліотек, кінотеатру, вивезено та знищено промислове обладнання, тракторний парк. Збитки, що їх завдали місту німецько-фашистські окупанти, перевищували 36 млн. крб., у тому числі по суконній фабриці – 7,5 млн. крб.¹⁴

Список використаних джерел та літератури:

1. Історія міст і сіл УРСР. В 26 томах. – Хмельницька область. – К.,1971. – С.244.
2. Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941-1944 // за ред. Вавринчука М.П., Завальнюка О.М. [та ін.]: док. і матер. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – С.7-8.
3. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. – С. 260.
4. Коваль М.В. "Просвіта" в умовах "нового порядку" (1941-1944) // Укр. іст. журн. – 1995. - №2. – С.37-41.
5. З питань шкільного виховання і навчання // Український голос. – 1942. – 23 трав.
6. Державний архів Хмельницької област, ф.р. 458, оп.1, спр.1, арк.45.
7. Там само, ф.132, оп.1, спр.38, арк.10.
8. Подолянин. – 1941. – 13 листоп.
9. Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941-1944... – С.321-322.
10. Там само. – С.326.
11. Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1943. – 19 серп.
12. Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941-1944... – С. 334-335.
13. Держархів Хмельницької області, ф.р. 458, оп.1, спр.2, арк.19.
14. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. В 26 томах... – С.244.

А. П. Куверіна,
м. Дунаївці

Освіта і культура на Дунаєвеччині в період нацистської окупації (1941-1944)

В статті представлено «Дунаєвецькі урядові вісті» - окружну окупаційну газету як джерело інформації про освіту і культуру на Дунаєвеччині вказаної доби.

Ключові слова: окупація, навчальний процес, фахові школи, ідеологізація, культура.

Незаперечним є той факт, що позитивний освітній та культурний стан українського народу ніколи не був пріоритетом фашистів. Гітлер вважав: «Принципова лінія для нас абсолютно зрозуміла – цьому народу не треба давати культуру».¹ Хоча такої різкої лінії поведінки притримувалися не всі окупанти. Так

генерал-комісар Волині-Поділля Шоне, генерал-губернатор Галичини Г. Франк та райхслайтер Г. Лейббранд були прибічниками тої думки, що до культури окупованого народу варто ставитися більш ліберально. Це було зумовлено тим, що так на їх думку легше маніпулювати населенням. Однак варто зазначити, що реальні дії окупантів залежали переважною більшістю від того, що відбувалося на фронті, що дає можливість зрозуміти причину несистематичної й нестабільної роботизакладів освіти та культури.

Протягом жовтня 1941 р. до лютого 1944 р. у Дунаєвецькій окрузі випускався окружний часопис «Дунаєвецькі вісті», який став основним джерелом інформації для населення. У Державному архіві Хмельницької області дослідникам доступні три підшивки цієї газети, починаючи з 5 жовтня 1941 р. (№2) до 9 березня 1944 р. (№20(242)). У газеті публікувалися постанови та накази німецького керівництва, антирадянські публікації і навіть анекдоти, в яких висміювалися більшовики, заклики до антисемітизму, художні твори та багато іншого. Газета тричі перейменовувалася: спочатку називалася «Дунаєвецькі вісті», з 27 листопада 1941 р. по 4 листопада 1943 р. – «Урядові Дунаєвецькі вісті», потім 7 листопада 1941 р. була перейменована в «Дунаєвецькі вісті». Ця назва проіснувала до останнього номеру газети. Незмінним головним редактором часопису був Костянтин Пілецький. Лише вісім номерів газети 1943 року підписав його заступник О. Карвасінський.

У першій підшивці 107 номерів газети: з 5 жовтня 1941 р. №2 до 24 грудня 1942 р. №97(122), немає таких номерів газети: №10, №21 за 1941 р. та №10(35), №11(36). №24(49), №40(65). №41(66), №43(68), №75(100) за 1942 р. У другій підшивці газети за 1 січня – 26 грудня 1943 р. Збереглося 93 номери цього періоду, відсутні №10(132), №97(219), №98(220). Найменшою є третя підшивка, у ній збереглося лише 15 номерів: від 3 січня 1944 р., №10(232) до 9 березня, №20(242) того ж року. Відсутні №10(232), №11(233), №12(234).

Редакція знаходилася в окружному центрі м. Дунаївці за адресою вул. Шевченка, 30. Часопис випускався двічі на тиждень – у четвер та неділю. Ціна варіювалася від 20 копійок у перші роки окупації до 1 карбованця в останні роки. Кількість сторінок також не завжди була сталою, газета могла мати чотири або й

дві сторінки. До святкових днів публікувалися поздоровлення та програми свят, зазначалася інформація про проведення культурних заходів як в самих Дунаївцях, так і в районах, повідомлялося про святкові богослужіння в храмах.² Змістове наповнення газети протягом трьох з половиною років окупаціїзнало різночких змін. Спочатку восхваляння німецької влади, повідомлення про покращення становища, українізацію шкіл, підвищення культурного рівня населення, а згодом – дедалі частіші повідомлення про все можливі заборони, про комендантську годину. Ілюзія показного щастя та благоденства дунаївчан з плином часу зникла. Далі неможливо було приховувати загарбницький характер ти антиукраїнську політику навіть на папері. Різко зросли норми заготівлі хліба та городини. З'явилися заклики антисемітського характеру, карикатури Сталіна. У перші місяці сторінки газети рясніли повідомленнями про успіхи німецьких військ на фронтах, їх «переможну ходу», а вже в останні місяці номери були заповнені будь-якими повідомленнями, усе частіше публікувалися оповідання, нові заборони та норми поборів.

Однак, цей калейдоскоп повідомлень – подій з життя округи – є водночас джерелом для дослідника. Незважаючи на заідеологізованість газети, інколи поверховий опис допомагає все ж відтворити хід подій. Тому мета цієї статті – шляхом огляду публікацій «Дунаєвецьких вістей» реконструювати тогочасний стан освіти і культури на Дунаєвеччині в роки окупації протягом 1941-1944 рр.

На шкільництво окупанти покладали свої функції – вони мусили стати центрами ідеологізації населення. Викладачі мали виховувати в дітей працелюбність та покірність німецькій владі, готувати студентів для середньо-технічних навчальних закладів, дармову робочу силу для окупантів. Будь-які заходи щодо так званого покращення роботи шкіл були продиктовані радше далекоглядними планами повного впокорення українського народу, а не зацікавленістю освітніми справами окупованого народу. Окупанти розуміли, що в умовах функціонування шкіл можна було робити організовано та систематично експлуатувати працю дітей у своїх інтересах.

Освітній процес на Дунаєвеччині мав досить нестабільний характер, школи то поновлювали, то припиняли свою роботу. Якщо на початку гітлерівської

окупації мережа шкіл розросталася, то в останні роки панування німецьких загарбників основна увага приділялася виключно ремісничим школам.

З перших місяців свого панування гітлерівська влада на Дунаєвеччині розпочала реформу освіти й проголосила курс на її покращення, українізацію школи – російська мова заборонялася і уроки дозволялося вести лише українською.³ Це стало своєрідною «грою в українізацію», що мала б забезпечити німцям симпатії українського люду та викорінення ідейних засад радянської системи освіти. Інспектор шкіл Дунаєвцького окрвдділу освіти і культури Д. Л. Саніцький закликав до відродження школи, формування нової освітньої політики.⁴ Засуджувалася не тільки радянська система освіти, а й піддавалося критиці низове керівництво, якому дорікалося, що «не всі школи забезпечені обладнанням та паливом на зиму...», «сільські старости передають шкільні будинки, обладнання школи приватним особам ..., релігійним громадам», «погане відвідування». **Проголошувалася** безоплатна обов'язкова освіта, батькам, які не хотіли посилати дітей до школи, погрожували штрафом у 300 крб.⁵

У таких умовах почався перший навчальний рік в умовах окупації. На 12 жовтня в районі працювало 32 школи: 12 вищесередніх та 16 початкових,⁶ для яких округовою базою було завезено 55 000 зошитів.⁷ Станом на 16 листопада того ж року в школах округу навчалася 28 448 дітей.⁸ У школі, як окремий предмет, почала вивчатися німецька мова. Також були створені гуртки, де тричі на тиждень німецьку мову вивчали дітьми та вчителями.⁹ Станом на 9 жовтня 1941 р. у такому гуртку німецькою мовою оволодівали 20 осіб, викладачем був Козловський.¹⁰ Крім загальноосвітніх шкіл в окрузі діяло кілька ремісничих шкіл та професійних училищ. Зокрема на 19 жовтня 1941 року відбувався набір учнів до Голозубинецької ветеринарної школи, де з 25 жовтня мав розпочатися навчальний процес.¹¹

Однак, вже на 17 листопада 1941 року в «Дунаєвцьких вістях» було вміщено повідомлення генерального комісара про закриття шкіл,¹² офіційною причиною котрого стала нестача палива та небезпека розповсюдження інфекційних хвороб. Директорам було рекомендовано проводити можливі

ремонти, догляд за обладнанням, у визначені дні організовувати роботу гуртків, зокрема з вивчення німецької мови для вчителів.¹³

Робота шкіл була відновлена 18 лютого 1942 р., коли стало тепліше.¹⁴ З 26 березня в школах округу систематично навчалося 20 449 учнів.¹⁵ Отже, протягом 1941-1942 рр. школи діяли трохи більше 5 місяців замість 9 місяців нормального навчального процесу.

Зважаючи на потребу в медичних працівниках з 8 квітня в Дунаївцях почала роботу фельдшерська школа.¹⁶ Станом на 1941-1942 р. в місті працювали дві неповносередні та фельдшерська школи, загальні кількість учнів в яких складала 746 учнів.¹⁷ Навчання в народних школах переривалося на літні канікули протягом середини липня і до кінця серпня, але це не стосувалося фахових шкіл, котрі мали свій розклад роботи та індивідуальний графік канікул.¹⁸ Однак, з настанням холодів школи знову ж таки переставали працювати.¹⁹ Така нестабільна робота шкіл характерна для всього періоду перебування німецької влади на Дунаєвщині. І хоча німецька влада постійно критикувала радянську систему освіти та методику викладання, реального покращення та позитивних змін освіта не зазнала. Дедалі частіше закривалися народні школи та створювалися професійні навчальні заклади, менше уваги приділялося теоретичному навчанню, а більше – практичному.

Зате 9 вересня 1942 р. почала працювати німецька школа в Дунаївцях. У ній навчалося 28 дітей-німців, батьки яких на той час проживали в Дунаївцях.²⁰

Можна зробити висновок, що стан освіти на Дунаєвщині в період німецько-фашистської окупації був явно нестабільний. Попри українізацію навчального процесу освіта народу допускалася рівно в такій мірі, в якій вона не могла викликати вільнодумства й опору нацистській окупації.

Заклади культури мали завдання обслуговувати потреби окупантів та їх прибічників, впливати на світогляд населення в потрібному владі напрямку. Театр, що діяв у Дунаївцях, німецькі військовики полюбили як спосіб відпочинку та розваг. Театральний репертуар орієнтувався на західних класиків, однак на сцену інколи пробивались і українські спектаклі.

Проводились і деякі мистецькі заходи. 1941 року було дозволено діяльність «Просвіти» при окружних і сільських театрах та клубах. Діяли бібліотеки та мережа гуртків української пісні й музики.²¹ У дунаєвецькому театрі вистави давали здебільшого аматорські колективи.²² Однак у лютому 1942 р. на гастролі приїхав професійний колектив з Відня.²³ Інколи проводилися вечори української пісні. У неділю 14 грудня 1942 р. в Дунаєвецькому театрі ім. Шевченка відбувся вечір пісні, на якому виступав хор Голозубинецької ветеринарної школи.²⁴

Драматичний і хоровий гуртки, струнний і духовий оркестри діяли в будинку культури Маківської цукроварні.²⁵ Діяв також кінотеатр, відремонтований 1941 року.²⁶

Звісно, що стан культури залишав бажати кращого, однак в період окупації культурне життя таки тривало, проводились мистецькі заходи, народні і релігійні свята.

Отже політика Німеччини в галузі освіти та культури була досить неоднозначною. Спочатку вона носила ліберальний характер, в останні місяці панування нацистів стала відверто обмежувальною. Мережа шкіл зменшувалася. Була закрита й медична школа. Це яскраво видно зі сторінок «Дунаєвецьких вістей».

Список використаних джерел і літератури:

1. Потильчак О. Економічний колабораціонізм в Україні в роки нацистської окупації (1941-1944): причини і прояви / О. Потильчак. – К., 1997. – С. 14–15.
2. Про святкування введення у Храм Пресвятої Богородиці : повідомлення // Урядові Дунаєвецькі вісті / ред. К. Пілецький. – 1941. – №18. – С. 4.
3. Час вернутися до рідної мови // Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 6 листоп. (№11.) – С. 1.
4. Саніцький Д. Л. Покращити роботу шкіл / Д. Л. Саніцький // Там само. – 12 жовт. (№4). – С. 1.
5. Постанова №3 Кам'янець-Подільської Обласної Управи від 12-X-1941 р. // Там само.
6. В районі працюють 32 школи // Там само. – С. 4
7. Округова база завезла для шкіл 55 000 зошитів // Там само. – 30 жовт. (№9). – С. 4.
8. По окрузі : [про кількість дітей, що навчаються в школах Дунаєвецького округу] // Там само. – 16 листоп. (№14). – С. 3.
9. Вчителі вивчають німецьку мову // Там само. – 20 листоп. (№15). – С. 2.
10. Вивчають німецьку мову // Там само. – 9 жовт. (№3). – С. 1.
11. Голозубинецька ветеринарна школа продовжує набір студентів... : оголошення // Там само. – 19 жовт. (№6). – С. 2.

12. Про закриття шкіл : повідомлення Пана Генерального Комісара у Бресті-Литовському від 14 листопада 1941 року // Урядові Дунаєвецькі вісті / ред.. К. Пілецький. – 1941.– 27 листоп. (№17). – С. 4.
13. Державний архів Хмельницької області, ф.р.420, оп. 1, спр. 60, арк. 61.
14. Про відкриття шкіл : розпорядження Дунаєвецького окружного комісара від 18 лютого 1942 року // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 19 лют. (№15(40)). – С. 1.
15. Навчається 20 449 учнів // Там само. – 26 берез. (№25). – С. 4.
16. В медшколі почалось навчання // Там само. – 16 квіт. (№30). – С. 4.
17. Наше місто сьогодні // Там само.– 23 серп. (№62). – С. 3.
18. Держархів Хмельницької області, ф.р.420, оп. 1, спр. 52, арк. 60.
19. Про закриття народних шкіл : розпорядження гебітскомісара Дунаєвецької округи від 20 листопада 1942 року // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – №88. – С. 3
20. Німецька школа в Дунаївцях // Там само. – 1943. – 1 січ. (№1(123)). – С. 4
21. Про дозвіл Кам'янець-Подільського гебітскомісара на утворення товариства «Просвіта» // Подолянин. – 1942. – 5 лют.
22. Діброва О. «Безталанна» в міському театрі ім. Т. Г. Шевченка // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 26 лют. (№17(42)). – С. 2; «Пошились у дурні» // Там само.– 16 квіт. (№30). – С. 4.
23. Венська трупа німецької поліції в Дунаївцях // Там само.– 29 берез. (№26). – С. 4.
24. Вечір української пісні // Там само. – 1941.– 18 груд. (№23). – С. 2.
25. По окрузі : [про діяльність гуртків при будинку культури Маківської цукроварні] // Там само. – 1942. – 4 черв. – С. 4.
26. В м. Дунаївцях приступили до ремонту кінотеатру // Дунаєвецькі вісті. – 1941.– 30 жовт. (№9). – С. 4.

М.П.Горин,
м. Хмельницький

Звірства окупантів на Дунаєвеччині в 1941-1944 рр.

У статті мова йде про злочини, що коїлись німецькими загарбниками на окупованій території Дунаєвецького району Кам'янець-Подільської області в 1941-1944 рр.

***Ключові слова:** Дунаївці, гетто, табір для військовополонених, знищення, німецькі злочини, пособники, зрадники Батьківщини.*

Минула 68-ма річниця Великої Перемоги над німецьким фашизмом. Велика Вітчизняна війна 1941-1945 років була найтяжчим із випробувань будь-коли пережитих нашим народом.

З перших днів окупації мирне населення зіткнулось з фактами жахливих злодіянь німецьких властей. За короткий час, з 2 по 18 липня 1941 року, фашистські війська захопили Кам'янець-Подільську область, встановивши на загарбаній території жорстокий окупаційний режим. Із числа

зрадників Батьківщини були створені поліцейські підрозділи та військові формування, які знущались над мирним населенням, знищували радянських патріотів, партизанів та осіб, що їм допомагали. Разом із окупантами вони розстрілювали, насильно відправляли в німецьке рабство, примушували працювати на загарбників, забезпечували німецьку армію продуктами харчування та теплим одягом. За роки окупації було знищено близько 200 тис. жителів області та понад 250 тис. військовополонених Радянської Армії, на примусові роботи до Німеччини відправлено 118 тис. молоді [1, арк. 2].

З перших днів окупації районів Кам'янець-Подільської області розпочались масові арешти та розстріли, які супроводжувались не людськими знущаннями. Не обійшли стороною ці жахіття і Дунаєвецький район. Про це свідчили очевидці Палешевська Євдокія, Єрминюк Дарина, Огородник Тихон із с. Демянківці, Ребалтовська Марія та Стукалюк Олександра із м. Дунаївці та й безпосередні виконавці фашистських злочинів зрадники Батьківщини Кушнір та Магера. Протягом 1941-1944 років окупанти систематично та планово здійснювали заходи з масового винищення мирних жителів та військовополонених, відправки до Німеччини на примусові роботи молоді Дунаєвецького району. Окупантами було зруйновано частину міста, де проживало єврейське населення, спалено та розкрадено найкращі споруди та будівлі міста [1, арк. 64].

Масове винищення місцевого єврейського населення розпочалось із зосередження євреїв у гетто м. Дунаївці, під яке були відведені їх власні будинки. Кожен єврей, що перебував у гетто, зобов'язаний був носити розпізнавальний знак із тканини жовтого кольору. У квітні 1942 року понад 2000 осіб єврейської національності (чоловіки, жінки, діти та старі) були загнані в фосфоритну шахту біля Дем'янковець та шляхом її підриву знищені заживо. Очевидці свідчать, що протягом кількох днів із шахти доносились стогін та крики. Існувало гетто з весни до осені 1942 року. Протягом цього періоду близько 5000 бранців гетто були розстріляні поблизу лісу Солонинчик. Розстріли здійснювались за наступною схемою: викопувалась яма, до якої

групами по п'ять чоловік заводили оголених людей, вкладаючи обличчям до землі та здійснювали постріл у потилицю. Наступних п'ять вкладали на трупи попередніх. І так група за групою, поки не було винищено усіх привезених на розстріл. На дітей зазвичай набоїв не витрачали, вони гинули під масою тіл та землі. Усі особисті речі євреїв ділилися між поліцаями, що здійснювали охорону місця розстрілу [2, с. 15-22, 24-30, 61-62].

Окрім гетто в Дунаївцях, неподалік елеватора залізничної станції Дунаївці, у період з травня по листопад 1942 року був створений тимчасовий табір, в якому утримувались особи єврейської національності із навколишніх населених пунктів. Керівником табору був німець Краузе. Охорону здійснювали поліцаї. Бранці табору використовувались на розвантажувальних, навантажувальних та сільськогосподарських роботах. Протягом всього періоду існування табору повсякчас здійснювались розстріли невеликих груп євреїв, а згодом в листопаді 1942 року внаслідок ліквідації табору знищили всіх, хто залишався. Поховання здійснювалось у полі поблизу табору, неподалік складів «Райсільгоспхімії» [1, арк. 69].

Показовим випадком жорстокості окупантів було повішання в Дунаївцях у грудні 1941 року на телефонних стовпах 20-ти юнаків єврейської національності, які відмовились вантажити зерно.

1935 року в с. Кривчик був організований зразковий будинок інвалідів, розташований у мальовничій лісистій місцевості. Він був забезпечений усім необхідним: обладнанням, харчуванням, обслуговуючим та медичним персоналом. До останнього часу в ньому проживало 78 інвалідів – безрукі, безногі та ті, які не могли переміщуватись самостійно. З приходом німців усе стало по-іншому: різко зменшилася норма харчування, змінилося ставлення. Згодом, коли будинок став потрібен коменданту Гоффу та гебітскомісару Єггерсу під масток, з інвалідами вирішили вчинити по-фашистськи: посадили в машину, вивезли до лісу Солонинчик поблизу села Чаньків і розстріляли.

Військовополонені, які перебували в таборах на території Дунаєвецького району потерпали від постійних знущань. У таборі для

військовополонених на території Дунаєвецької МТС утримувалося близько 2500 осіб. Охорону здійснювали шуцмани, до функцій яких входило патрулювання на території табору та конвоювання полонених на роботи. Одяг полонених був цілком зношений, деякі з них не мали взуття. Полонені перебували в абсолютній антисанітарії. Харчування та медичне обслуговування було відсутнє. Не зважаючи на те, що місцеві жителі у великій кількості приносили полоненим продукти харчування, вони до них не потрапляли. Були випадки побиття та розстрілів громадян, які приносили продукти. Полонених використовували на важких фізичних роботах.

У таборі для військовополонених, який знаходився за 3 кілометри від залізничної станції Дунаївці в приміщенні Лошковецької МТС, утримувалося близько 200 осіб, які також потерпали від нелюдських умов. Працювали на важких сільськогосподарських роботах. Внаслідок таких умов у таборах розпочались масові захворювання. 1942 року медична комісія, створена у таборі на території Дунаєвецької МТС, визнала захворювання, яке панувало в таборі заразним і невиліковним. Після чого 2000 бранців розстріляли в лікарняному парку. При ліквідації цих таборів решту полонених було направлено до Проскурівського табору [3, арк. 3, 128, 164; 5, арк. 46-48, 79-81].

На підставі висновку комісії судово-медичних експертів у складі заступника фронтового експерта 1 Українського фронту гвардії майора медичної служби Червинського Петра Яковича та армійського судово-медичного експерта гвардії капітана медичної служби Голубева Віктора Петровича в присутності представника Державної надзвичайної комісії Кононова Василя Андрійовича, голови районної комісії Ларкіна Іллі Прохоровича, голови Дунаєвецького райвиконкому Бабія Христофора Тихоновича, завідувачої районним відділом охорони здоров'я Влагової Варвари Михайлівни, завідувача районною поліклінікою лікаря Вокалюк Федора Тихоновича, учителя Зазикіна Костянтина Костянтиновича, священика Тація Володимира Кіндратійовича та випадково врятованої від розстрілу громадянки м. Дунаївці Койман Єлизавети Семенівни, комісія встановила факт знищення

мирних громадян – жителів м. Дунаївці Кам'янець-Подільської області та навколишніх сіл, а також військовополонених, що вказувала наявність місць поховань: на піщаних кар'єрах в районі лісу Солонинчик, де поховано 5-7 тис. осіб, на території саду поблизу лікарні 2-2,5 тис. осіб, у фосфоритній шахті понад 2 тис. осіб.

Отже на території Дунаєвець та навколишніх сіл німцями загалом знищено 10-12 тис. мирних жителів та військовополонених. Більшість із виявлених тіл свідчать про те, що смерть наступила від вогнепального пошкодження черепа, а за відсутності пошкоджень від поховання заживо [1, арк. 68].

Жорстокість німців не мала меж. Але найжахливішим було усвідомлення того, що серед осіб, які коїли злочини, знаходились свої ж. Уповоєнний період розшуком колишніх злочинців займалися органи державної безпеки. Основним завданням спецслужби було викриття агентів розвідувальних і каральних органів фашистської Німеччини, карателів і поліцаїв: керівників і співробітників окружних, районних, куштових, сільських поліцій, співробітників німецької служби “СД” і жандармерій, в'язниць і таборів, військовослужбовців поліцейських, козачих та інших каральних батальйонів. Завдяки ефективній взаємодії на території Хмельницької області 1944 року виявлено та розшукано сотні таких зрадників, з яких 690 осіб засуджено.

Так, у вересні 1944 року військовим трибуналом засуджені за зраду Батьківщини начальник Дунаєвецької поліції Войтюк і 28 підлеглих йому поліцейських. Саме ними, за вказівкою німців, були поховані живцем у шахті кілька тисяч осіб єврейської національності, повішані за відмову від роботи на окупантів юнаки, знищені хворі з будинку інвалідів с. Кривчик, розстріляні 10 учасників молодіжного підпілля міста Віньківці. За скоєні злочини всі 29 обвинувачених понесли заслужену кару [5, с. 140-141].

Велика кількість карателів розплатилася за свої злочиння, але ще й досі дехто переховується в інших країнах, перевтілившись у “тихеньких” та “набожних” емігрантів. Їх імена відомі. Нехай вони одержали громадянство

Німеччини чи Великобританії, Канади чи США, та для злочинів проти людства немає і не може бути строків давності. Ті, хто втекли від справедливого покарання, ніколи не зможуть уникнути суду власної совісті. А в серця і душах жителів Дунаєвеччини, які пережили жахіття окупаційного періоду назавжди залишаться глибокі рани минувшини та світла пам'ять про загиблих рідних, близьких, друзів та товаришів односельчан.

Список використаних джерел та літератури:

1. ГДА СБУ, Хмельницький, ф. 5, спр. 70, т. 7, арк. 206.
2. Там само, ф.6, спр. 11759, арк. 86.
3. Там само. Колекція друкованих видань, ф. 68, спр. 348, т. 22, арк. 181.
4. Там само, ф.6, спр. 23436, арк. 82.
5. Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941-1944: док. і матер. / М.П. Вавринчук, О.М. Завальнюк, П.Я. Слободянюк, О.Б. Комарницький, Ю.В. Олійник. – Кам'янець-Подільський, Оіюм, 2009. – 574 с.
6. Прокопчук В.С. Голокост на Дунаєвеччині: 1941-1944 рр. // Матеріали Х-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції / редкол.: Винокур І.С. (відп. ред.), Баженов Л.В., Блажевич Ю.І. [та ін.]. – Кам'янець-Подільський: К-ПДПУ, 2000. – С. 55 – 62.

В.С. Прокопчук,
м. Дунаївці

Трудящі Дунаєвеччини – фронту (1941 – 1945 рр.)

В статті відображено внесок дунаївчан – трудівників тилу у перемогу над нацизмом після визволення району від фашистських окупантів, труднощі відбудови зруйнованого сільського господарства та промисловості в першому повоєнному році.

Ключові слова: окупація, визволення, фронт, тил, перемога.

Тема «Дунаєвеччина в роки Великої Вітчизняної війни» знайшла відображення в низці публікацій.¹ Мета цієї статті – показати внесок трудящих району в перемогу на заключному етапі війни – після визволення району 31 березня 1944 року і до завершення Другої світової війни.

Райцентр Дунаївці був визволений одним з останніх в області. 31 березні 1944 року Радянське інформаційне бюро повідомило: «Війська 1-го Українського фронту продовжували успішний наступ. Запеклі бої відбувалися сьогодні на підступах до районного центру Кам'янець-Подільської області міста Дунаївці. Німці намагаються великою ціною затримати у своїх руках

опорний пункт і важливий вузол шосейних шляхів, який давав їм можливість маневрувати своїми силами. Бійці Н-ського з'єднання (підрозділи 161-ої та 317-ої дивізій. – В.П.). Зламали опір противника і рішучим ударом вибили німців з міста Дунаївці. Нашими військами захоплено велику кількість озброєння і військових матеріалів».²

І, дійсно, сюди противник відводив розгромлені в Проскуріві, Кам'янці-Подільському та інших населених пунктах області військові з'єднання, готуючи прорив на захід. Штаб 4-ої танкової армії повідомляв командування фронту: «... Через містечка Дунаївці, Шатава противник відводив частини 1,16 і 17 танкових дивізій, 18, 359, 389 і 371 піхотних дивізій. Крім того, діяли частини танкової дивізії «А. Гітлер» і рештки розбитих частин 7 танкової і 68 піхотної дивізій».³

Очевидці згадують, що дорогами Грушка – Привороття – Великий Жванчик – Голозубинці – Дунаївці зі сходу, Шатава – Гниловоди – Дунаївці з півдня, Дунаївці – Залісці – Балин – Смортич неможливо було не тільки проїхати. І не тільки із-за скупчення людей і техніки. Напередодні випав та інтенсивно танув глибокий сніг. Саме тут Костянтин Симонов спостерігав картину: «За п'ятнадцять метрів від дороги, прямо в болоті, стирчить башня танка... Танк цілий і неушкоджений, він просто втопився в болоті... Коли я нарешті прийшов, повторюю, прийшов, а не приїхав до знайомого ще з Халхін-Гола генерала, то у відповідь на мою лайку з приводу доріг, багнюки і необхідності кинути машину та йти пішки він тільки розсміявся і відповів, що я просто наслідую його власний приклад: щоб не відставати від своїх передових частин, він сам, кинувши машину, останні дві доби також йшов пішки».⁴

Відступаючи, фашисти нищили підприємства, колгоспні будівлі. Район, який напередодні війни налічував 34 населених пункти, 10164 сільських і 1350 міських будинків, 45519 жителів, мав жалюгідний вигляд.⁵ Створена на спільному засіданні виконкому Дунаєвецької районної ради й бюро райкому КП(б)У районна комісія по встановленню злочинів німецько-фашистських окупантів (Ларкін – голова, Бабій – заступник, члени Філоненко Козаревич,

Влагова, Векалюк)⁶, відповідні комісії в сільських радах, колгоспах, на підприємствах і в установах засвідчили, що фашисти спалили три і поруйнували одну школу (1198726 крб.), пограбували бібліотеку, зруйнували 2 суконних фабрики і спалили вщент Маківський цукровий завод, поліклініку. Збитки по колгоспу ім. Ворошилова с. Маків склали 14697953 крб., «Змичка» с. Михайлівка – 19375045 крб., ім. Леніна с. Кривчик – 14 282367 крб., ім. Сталіна с. Блищанівка – 19431622 крб., «Колос» с. Рахнівка – 19514321 крб., ім. Молотова с. Гниловоди – 14462006 крб., ім. Шевченка с. Воробіївка – 18791723 крб., ім. Петровського с. Шатава – 16436943 крб., «Перермога», с. Гута Блищанівська – 2368870, «Ідешер Поер» с. Шатава – 2916322 крб., загалом по 41 колгоспу Дунаєвецького району – 392389093 крб.⁷ Серйозних матеріальних втрат зазнав практично кожен селянський двір. У Байрак Маланки (с. Блищанівка) забрали корову, продуктів і грошових податків на суму 2320 крб., у Заєць Тетяни – на 6170 крб., Якубишина Мартина – 6685 крб.⁸, збитки 320 господарів с. Кривчик склали 1701180 крб.⁹ У жительки с. Маків І.М. Олинець окупаційна влада забрала корову – 1982 крб., кукурудзи на 27 крб., 2 рядна – 1200 крб., 6 курей – 300 крб., подушного податку – на 800 крб., м'яса – 750 крб., яєць – 940 крб., молока – на 2100 крб.¹⁰ Збитки суконної фабрики – 7488861 крб., цукрового заводу – 3343 620 крб., загальні втрати по району в цінах 1940 року сягнули півмільярда крб.¹¹

Вже в перші дні почалось формування органів влади, партійних і комсомольських структур. Дунаєвецький райком партії 10 квітня 1944 року очолив Ілля Прохорович Ларкін, колишній другий секретар Покровського райкому КП(б)У Луганської області,¹² райвиконком – Бабій Христофор Тихонович. 2 квітня 1944 року була видана постанова виконкому Дунаєвецької районної ради депутатів трудящих за № 1, яка засвідчила повернення району до радянських норм і правил життя. Вона гласила: «30 березня 1944 року героїчною Червоною Армією звільнено м. Дунаївці від німецьких окупантів.

А тому виконком Дунаєвецької райради ухвалив:

1. Відновити роботу всіх підприємств, радянських установ та організацій з 2-го квітня 1944 року.
2. Зобов'язати всіх робітників та службовців радянських установ та організацій з'явитися на місця попередньої роботи і приступити до виконання своїх обов'язків.
3. Робочий день в радянських установах та організаціях встановлюється з 9 годин ранку до 5 годин вечора.
4. Директорам підприємств, заводів та фабрик видати накази про внутрішній розпорядок.
5. Попереджується, що винні у невиконанні цього будуть притягуватися до відповідальності згідно з Указом Президії Верховної Ради депутатів трудящих від 26 червня 1940 року.

Голова виконкому райради
депутатів трудящих

Бабій

В .о. секретаря виконкому
райради депутатів трудящих

Іванов». ¹³

Спільними рішеннями виконкому районної ради та бюро райкому партії призначалися голови сільрад, колгоспів, підбирались керівники підприємств, організацій, установ. Прокопчук Василь Іванович згадував: «З речмішком з'явився я на призовний пункт для відправки на фронт. Там був голова райвиконкому Бабій Х.Т., який знав мене ще до війни як грамотного для того часу активіста.

- А ти куди?
- На фронт...
- Нікуди не поїдеш. Негайно, сьогодні ж, відправляйся в Рачинці – виконком призначає тебе головою рачинецького колгоспу. Головне твоє завдання – відновити колгосп, організувати посівну, будівництво хат для сімей, яких попалили відступаючі фашисти...

Того ж дня попутними підводами я добрався до Рачинець і ввечері зібрав нараду

сільського активу...». ¹⁴

Кам'янець-Подільський облвиконком та обком партії звернулись до трудящих області із закликом взяти активну участь у відбудові народного господарства, закликали посіяти і зібрати з гектара не менше 100 пудів зернових, 200 цнт цукрових буряків, 250 цнт картоплі. «Пам'ятайте, що кожен пуд хліба – це удар по німецько-фашистській армії, – говорилося у зверненні. – Нині працювати треба так, щоб кожен міг сказати про себе: «Я – гвардієць тилу, я все зробив, щоб наблизити день великої перемоги».¹⁵

А відбудовувати було що. У колгоспах області окупанти зруйнували 16769 будівель, 573 клуби, 201 дитсад, 7115 тваринницьких приміщень, забрали 176238 голів великої рогатої худоби, 198720 коней, 235 472 свині, 158455 овець і кіз, 686648 штук птиці, вивезли 11 парових машин, 312 двигунів, 50 локомотивів, 35 електромоторів, 2 пересувні електростанції, 153 верстати, 1638 автомашин, 34 трактори, 4834 сівалки, 4846 жнивварок, 476 молотарок, 1207 сінокосарок, 25988 плугів і тисячі одиниць іншої техніки, обладнання, інвентаря. Загальні збитки по області склали 18588112400 крб.¹⁶

Саме в розпал кампанії з демонтажу та нищення підприємств група патріотів Маківського цукрового заводу – головний механік І.М. Федорченко, бригадир слюсарів А.І. Берлінський, І. Авраменко, А. Чута, Й. Вапничний, Я. Трач та інші, очолені М.Л. Чернецьким, – зуміла заховати в ставку, у ємкостях насосного відділення основне обладнання, а в ящики для відправки упаковувала списані деталі й механізми.¹⁷ Не зважаючи на те, що спецкоманда напередодні втечі німців спалила приміщення, все ж основне обладнання збереглося, завод був врятований і вже восени 1944 року дав цукор Батьківщині. 11 жовтня 1944 року перші метри шинельного сукна для армії випустила суконна фабрика. Запрацювали завод «Змичка», молокозавод, артіль «Текстиль».

Нелегкі завдання стояли перед трудівниками села – зібрати колгоспне майно, інвентар, посівний матеріал, організувати весняний посів, відродити ферми, забезпечити збір натуральних і грошових податків у фонд Червоної Армії. А посівна розпочалася із запізненням із-за бойових дій та зтяжної весни. На 19 квітня 1944 р., скажімо, у с. Михайлівка було посіяно лише 21 га

вівса, 7 – ячменю, 12 – гороху – 43 відсотки наміченого. Не вистачало посівного матеріалу, тягла, техніки і людей. Тягар перекладався на жінок і підлітків. По інформації голови Михайлівської сільради П.М. Ковалю, що «старими керівниками перед приходом Червоної Армії було роздано жителям села 152 цнт ячменю, 112 цнт гороху, 40 цнт вівса, а повернуто лише 70 відсотків», з райвиконкому поступила команда: до 6 години ранку зібрати решту насіння, працювати в полі з 6-ої ранку і до смеркання, посів закінчити до 1 травня.¹⁸ 23 квітня на засіданні виконкому знову обговорювався хід посівної кампанії, яка проводилась низькими темпами. Завідуючий початковою школою С.І. Прокопчук пропонував «до посівної віднести дуже серйозно, мобілізувати всі сили, усіх цілком дорослих, не спиратись тільки на підлітків, не розкачуватися».¹⁹

Гостро стояло питання збору зерна у фонд РСЧА, виконання інших податків. Наприклад, по Михайлівській сільській раді тільки у фонд армії до 1 травня 1944 р. треба було поставити 374 цнт зерна, 3100 штук яєць, а ще й кількасот центнерів молока, м'яса. І це – з розорених війною селянських дворів. Збір, зрозуміло, йшов низькими темпами. У той же час райвиконком і райком партії вимагали виконання нових завдань. «Голові сільської ради с. Михайлівка т. Ковалю. Категорично вимагаю протягом трьох діб забезпечити збір військового податку 3 тис. і сільськогосподарського 20 тис. із платників вашого села. Гроші щоденно здавати в банк», – гласила одна з чисельних телеграм.²⁰ І люди, як і вся держава, з останніх сил підтримували армію, забезпечували її усім необхідним, щоб наблизити перемогу.

Одним із способів такої конкретної допомоги був збір коштів на танкову колону «Радянське Поділля».

Обком партії і облвиконком схвалили і поширили ініціативу колгоспників Волочиського району про будівництво за власні кошти танкової колони. «Ми, колгоспники, не можемо стояти осторонь велетенської боротьби з німецько-фашистським загарбниками. Всі наші помисли з тими, хто в перших рядах пробиває дорогу до перемоги, - говорилося в їх зверненні. – Ми закликаємо

трудящих Кам'янець-Подільської області підтримати наш почин і внести свої заощадження на побудову танкової колони».²¹

У відповідь 27 липня 1944 р. Дунаєвецький райком КП(б)У та райвиконком прийняли постанову «Про збір коштів на танкову колону «Радянське Поділля», якою підтримали волочиських трудівників і зобов'язали керівників підприємств, організацій, установ, голів сільських рад та колгоспів «провести широко-масово-роз'яснюючу роботу серед широких мас населення, добитися добровільного внеску своїх коштів на побудову танкової колони «Радянське Поділля» під лозунгом «Все для фронту!», довели контрольні цифри».²²

Село Блещанівка здало у фонд танкової колони 9 тис. крб.,²³ колектив суконної фабрики – 100 тис.,²⁴ маківського цукрозаводу – 109275 крб. та ще 12950 крб. облігаціями державної позики.²⁵ У листі на ім'я Верховного Головнокомандуючого Й.В. Сталіна директор заводу Іванов, парторг Крупельницький, голова завкому Шпортак просили «внесені засоби спрямувати на побудову танка «Маківський цукровик» й обіцяли до 27-ої річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції відновити завод і виробити 1944 року не менше 75 тис. пудів цукру. 18 березня надійшла телеграма–відповідь Верховного Головнокомандуючого, в якій зазначалося: «Прошу передати робітникам, робітницям, інженерно-технічним працівникам Маківського цукрового заводу, які зібрали 109275 крб. грішми і 12 950 крб. облігаціями держпозики на будівництво танка «Маківський цукровик» танкової колони «Поділля», моє велике вітання і вдячність від Червоної Армії. Й. Сталін».²⁶

Кампанія закінчилася успішно. Секретар Дунаєвецького райкому КП(б)У І.П.Ларкін і голова райвиконкому Х.Т. Бабій відрепортували Й. Сталіну, що на побудову танків «Трудівник Дунаєвеччини» район направив 1055000 крб. Типовою телеграмою Верховний Головнокомандуючий подякував трудящим району за їх внесок у боротьбу з нацизмом.²⁷

8 лютого обласна та районні газети повідомили : «Цими днями танкова колона «Радянське Поділля» вирушила на фронт для поповнення бойової техніки військ генерал-полковника Рибалка».²⁸

Держава посилювала свою владу на визволених територіях. 10 червня 1944 р. директивним листом районна рада зажадала від голів сільрад на розширених зборах активу сіл обрати перші повоєнні виконкоми, розширивши таким чином коло відповідальних за організацію господарського, культурно-освітнього й побутового життя сільських громад. 1 липня був сформований виконком Блищанівської сільради (Д.В. Цвітун-голова, Т. Д. Мосьондз – заступник, Г.В. Якубишена – секретар, О.С. Боднар, М.Я. Шевчук - члени),²⁹ 6 липня – виконком Михайлівської сільської ради (П.М. Коваль – голова, Я. А. Федорів – заступник, С.С. Підпригора – секретар, Е.А. Чекалюк, В.С. Ваврентюк – члени).³⁰ Аналогічні збори проходили в усіх селах району. Формувались і комсомольські осередки. А 15-16 лютого 1945 р. на VI комсомольській звітно-виборній конференції було обрано бюро райкому комсомолу в складі СЕНІК – першого секретаря, Тижа – другого, Степанова, Єлманової, Іванова, Ковальчука, Борисова.³¹

Посилювалась і дисципліна. Рішенням бюро райком КП(б)У та райвиконкому за невиконання графіки вивозки хліба державі, «за прояв саботажу у виконанні хлібопоставки» голову колгоспу с. Дем'янківці Мокринського було звільнено з посади, прокурору Казаревичу рекомендовано «притягти його до судової відповідальності», голові колгоспу ім. Чкалова Папуніцькому «за невиконання п'ятиденного завдання» оголошено сувору догану, кількох голів колективних господарств було попереджено про наслідки із зволіканням хлібоздачі.³² Воєнний час диктував свої методи управління. Одне з липневих 1944 року засідань Михайлівського сільвиконкому було присвячене питанню дисципліни в колгоспі. Рішення гласило: «... Громадян, які не підкорюються бригадиру, голові колгоспу і не з'явилися на засідання правління, оштрафувати : Миронюк Докію – на 3 трудовні, ланкову Лазарук Югину – 3 трудовні, Федорову Ксеню і Керничну Тетяну – попередити».³³

Водночас проводилась агітаційно-пропагандистська робота, організовувалося соціалістичне змагання. 28 липня облвиконком та обком партії підвели підсумок змагання колгоспів, констатували, що план весняної сівби по області був виконаний на 116 % - посіяно 499477 га. Перевиконав план посіву ярих культур і Дунаєвецький район. Успішно відбудовувалися тваринницькі ферми. Колгосп «Шлях Леніна» с. Нестерівці був визнаний кращим в області і відзначений перехідним червоним прапором облвиконкому та обкому партії.³⁴

Учасники районного зльоту передовиків сільського господарства в листах до Й. Сталіна і М. Хрущова доповіли: «Як тільки Армія рідна прийшла та волю нам принесла, ми взяли за колгоспів відбудову, щоб стали вони багатими знову. Своєчасно сівбу закінчили – основу врожаю високого заложили. Турбуємось про колгоспні ферми. Хочемо їх відбудувати, щоб були в нас і коні, і вівці, і телята». Від імені всіх працівників аграрного сектора вони обіцяли домогтись 100 пудового врожаю зернових та 250 цнт цукрового буряка з гектара, не менше 2000 літрів молока від кожної корови за рік, по 14 поросят від свиноматки, відбудувати в кожному колгоспі не менше як по 3 ферми, забезпечити теплу і сити зимівлю тварин.³⁵

Організовано проходили перші жнива. Старі і діти, жінки працювали від зорі ранішньої до зорі вечірньої. Успішному вирішенню завдань, що стояли перед працівниками сільського господарства, сприяла Дунаєвецька МТС (директор Ф.П.Гоголь), яка до жнив відремонтувала і поставила в стрій 21 трактора, 12 плугів та багато іншої техніки. Горчичанські жаткарі А. Слободян і В. Гуменюк за 3 дні скошили жаткою 33,3 га хліба. Це був рекорд, відзначений і районною газетою «Ленінський шлях».³⁶

25 серпня 1944 року хлібороби Миньковецького району, більшість сіл якого згодом ввійшли до складу Дунаєвецького, достроково виконали план хлібоздачі, річний план сінопоставок упорали на 100, молока – на 80, а м'яса – на 40 відсотків.³⁷

Відроджували промислове виробництво трудівники Дунаївців. Приклад показувала суконна фабрика (директор Хуторів). До ткацьких верстатів на суконній фабриці стали ветерани виробництва, вливалась і молодь, якій вони передавали досвід. Чесальниця М.М. Добжанська виконувала планові завдання на 180, ткалі О.Ф. Корнілова і Н.П. Мартинюк – на 120 відсотків.³⁸ Завод «Змичка», який очолював В.Коломієць, за жовтень 1944 р. дав продукції на 92225 крб., значно перевиконавши план.³⁹ Дунаєвецька контора зв'язку у всесоюзному змаганні зайняла третє місце і отримала Почесну грамоту і грошову премію Наркомату зв'язку СРСР.⁴⁰ До кінця року дали продукцію артілі «Праця інвалідів» (Куппервассер), «Текстиль» (Висоцький).

Влада дбала про відновлення шкіл. 25 травня райвиконком прийняв постанову «Про ремонт шкіл і забезпечення шкіл та учителів паливом», визначив невідкладні завдання: «Враховуючи, що під час окупації школам завдано великих матеріальних збитків і з метою забезпечення нормальної роботи шкіл, необхідно приступити до ремонту і обладнання шкіл. Ремонт і обладнання шкіл розпочати з 1-го червня і завершити 1 серпня 1944 року».

Термін два місяці був досить стислий, тому до справи підключився не тільки райвідділ освіти, завідуючий П.Ф. Щербина, який замінив на цій посаді І.В. Алексеєва, а й фінвідділ (Чубар), райплан (Леонович), комунвідділ (Дерикоз), голови сільрад і колгоспів.⁴¹ Спільними зусиллями були проведено ремонтні роботи на суму 90 тис. крб., завезено паливана 48 тис. крб. Район отримав 4000 зошитів, 3500 олівців, 3700 пер, 400 букварів і понад 600 інших підручників. У фонд дітей фронтовиків було зібрано 15 тис. крб. На 1 вересня 32 школи прийняли 4756 учнів різного віку, їх навчали 180 педагогів.⁴²

З перших доходів і дотацій 28 липня 1944 року був сформований перший повоєнний бюджет району: доходи передбачалися в сумі 2 млн. 684 тис. крб. і така ж сума виділялася на видатки.⁴³

Злидні, бідність, відсутність належного медичного обслуговування спричинили загрозу висипного тифу. На пропозицію зав. районним відділом охорони здоров'я В.Влагової райвиконком затвердив відповідні заходи,

зобов'язав голів сільрад, колгоспів і медпрацівників «протягом 24-х годин побудувати примітивні вошобойки та перепустити через них одяг всього населення».⁴⁴

Зважаючи на військові дії й можливість проникнення ворожої авіації на звільнені території, райвиконком створив міський штаб протиповітряної та протихімічної оборони в складі начальника МППО голови райвиконкому Бабія, голови районної ради Тсовіахіму начальника штабу Пантелімонова, начальника райвідділу НКВС Пономаренка, начальника пожежної дружини Савіцького, зав. райздороввідділом Влаговой, начальника контори зв'язку Штейнберга, зав. військовим відділом райкому партії Ельманова, зобов'язав керівників суконної фабрики, механічного заводу «Змичка», маслозаводу, райспоживспілки сформувати групи самооборони. Чотири групи самозахисту з домогосподарок і службовців створила селищна рада, групу самоохорони з 25 осіб – штаб ППО, встановлювалося чергування, проводилося навчання.⁴⁵

Почастішали випадки підриву дітей на залишених боєприпасах. Райвиконкомом затвердив графік розмінування території району, збору боєприпасів, у першу чергу на пасовищах, у кущах, ставках і ріках, лісах, на полях зернових, овочів, сіна, встановив жорсткий контроль за його виконанням. Тільки протягом квітня – серпня 1945 року було виявлено і знешкоджено 744 одиниці боєприпасів.⁴⁶ Однак випадки підриву дітей мали місце ще й на початку 50-х років.

Особливу турботу влада приділяла інвалідам, сім'ям фронтовиків, дітям – сиротам. Здійснювалась відбудова спалених у ході війни будинків, особливо в с. Рачинці, ремонт житла, завіз дров. На початок 1945 року в Дунаєвецькому районі проживало 75 круглих сиріт, батьки яких загинули в боротьбі з фашистами. Вони або утримувалися в дитбудинку (зав. Боднар), або перебували під опікою родичів й зусиллями місцевої влади забезпечувались взуттям, одягом.⁴⁷

Навіть в умовах війни на звільненій території відновлювалася спортивна робота. Район брав активну участь у всеукраїнській спартакіаді 1945 року.

Шляхом кооперації матеріальних і фінансових зусиль формувалася спортивна база, закуплявся, а то й виготовлявся спортінвентар. Зокрема, завод «Змичка» отримав завдання вилити 5 ядер і 5 дисків, промкомбінат – виготовити чохли для м'ячів, 2 волейбольні сітки, 2 комплекти городків, 15 гранат та інше.⁴⁸

Водночас район брав участь і в інших загальнодержавних заходах. В умовах, коли і на місцях не вистачало робочої сили, організовував відправку молоді в ремісничі, залізничні й інші училища і школи ФЗН. Наприклад, 3 жовтня 1945 року було прийняте рішення, підписане головою райвиконкому Яковлевим, про відправку до шкіл ФЗН протягом 5 жовтня -15 листопада 1945 року 100 юнаків з сільської місцевості 1928 року народження. І це завдання було виконане у встановлений термін.⁴⁹

10 вересня 1944 року військовий трибунал під головуванням майора юстиції Аніканкіна, членів трибуналу молодшого лейтенанта Смирнова і Трапезнікової, за участі прокурора майора юстиції Петенко судив 28 зрадників батьківщини – колишнього начальника поліції Войтюка, поліцаїв Магєру, Жеребкова, Кобиляра, Ющишена, Керничного, Лізвінського та інших. Мати закатованого підпільника з Віньковець Володі Гудованого Софія Михайлівна звинуватила поліцаїв Кушніра і Магєру у вбивстві сина. Коли під час розстрілу йому вдалося втекти й добігти до скирти, ті догнали змученого допитами хлопця і застрелили. Скригленко засвідчила, що 78 інвалідів Кривчицького будинку інвалідів в урочищі Солонинчик також і розстрілювали поліцаї Кушнір, Керничний, Магєра, Жеребков. Військовий трибунал засудив 24 зрадників до розстрілу, 4-х – до 20 років таборів кожного.⁵⁰

Повні гарячого бажання допомогти синам, чоловікам, батькам, які воювали на фронтах, і старі, і малі робили все, щоб наблизити перемогу, з власних дворів, з колгоспів вносили у фонд перемоги і кошти, і зерно. Той патріотизм яскраво ілюструє рішення загальних зборів трудівників блищанівського колгоспу: «У дні, коли наша рідна Червона Армія, перемагаючи жорстокий опір ворога, одержує одну блискавичну перемогу за другою, у нас тільки одна думка – більше допомогти рідним воїнам,

забезпечити їх хлібом, м'ясом та іншими продуктами. 1200 пудів хліба, що ми маємо здати у фонд перемоги, – це наш дарунок Червоній Армії за визволення нас з німецької неволі».⁵¹

Важливою віхою, до якої трудівники міст і сіл прагнули прийти з гідними результатами, стала двадцять сьома річниця Великої Жовтневої соціалістичної революції. За 8 повоєнних місяців в області було відбудовано 1622 колгоспи, 66 МТС, 6 МТМ. До 24 вересня трудівники полів області повністю виконали державний план хлібоздачі, а до ювілейної дати і додаткове завдання. Було відбудовано 4570 тваринницьких ферм, цукровики, у тому числі й маківські, дали країні 57000 цнт цукру. На 109 відсотків виконали річний план 20 маслозаводів. Було відремонтовано 10 тис. хат колгоспників. 1407 шкіл прийняли 243 тис. учнів. Відновив роботу Кам'янець-Подільський учительський інститут. На шахтах Донбасу працювало 20 тис. посланців області

52

У цих досягненнях була й частка трудівників Дунаєвеччини, які на 1 лютого 1945 року внесли у фонд перемоги 17 тис. цнт хліба,⁵³ у 40 колгоспах відновили діяльність 154 тваринницьких ферми, перевиконали контрольні цифри відновлення поголів'я великої рогатої худоби, свиней, птиці. За підсумками 1944 року тваринницька ферма голозубинецького колгоспу імені 13-річчя Жовтня була визнана переможцем соцзмагання, отримала перехідний червоний прапор облвиконкому та обкому КП(б)У і премію 25 000 крб.⁵⁴ Цей подвиг творили гвардійці тилу – старі і малі, ті, хто сьогодні має статус солдатських вдів, учасників і дітей війни.

За неповних півроку 1941-го, дев'ять місяців 1944-го і 1945 рік до лав Червоної Армії з Дунаєвечького району було мобілізовано 13942 юнаки.⁵⁵ Четверо з них – Г.К. Атаманчук з Тернави, Д.Г. Бачинський зі Смотрича, М.С. Майдан з Великого Жванчика, Ф.М. Рогульський із Зеленча – стали Героями Радянського Союзу. Жителі Дунаєвеччини за участь у Великій Вітчизняній війні удостоїлись 4530 орденів і 1979 медалей. На жаль, більше половини з них

додому не повернулися. Книга пам'яті зафіксувала 8345 прізвищ загиблих на фронтах. Їх пам'ять увічнили 76 обелісків.³⁶

На 1 січня 2012 року в Дунаєвецькому районі проживало 594 солдатських вдови, 3997 учасників війни, 7604 дитини війни. Якщо 1975-го 30-річчя Перемоги в районі ще відзначило 6000 фронтовиків, 40-річчя – 3200, 50-річчя – 1864, то сьогодні залишилося лише 269 учасників бойових дій,⁵⁷ у більшості населених пунктів – жодного: один за одним відлітають вони у пам'ять. З цього приводу із'яславець Василь Кравчук писав:

Старіли колишні солдати.

На плечі лягали літа.

Все менш їх збиралось на свято –

Приймала земля їх свята.

Бо їхнє і в мирній годині

Ще тіло німіло від ран.

І ось у селі моїм нині

Останній лишивсь ветеран.

Останній із тих, хто дороги

Здолав крізь пожарища й дим...

Тож серцем синівським гарячим

У День Перемоги ясний

Вам кажемо, славний земляче,

Прийміть наш уклін доземний.⁵⁸

Сьогодні, як ніколи, стає актуальним звернення маршала Г.К. Жукова: «...Серед вас живуть колишні солдати. Ставтесь до них шанобливо. Я багато разів бачив, як солдати піднімалися в атаку. Це – нелегко піднятися на повний зріс, коли смертоносним металом пронизане повітря. Але вони піднімалися!... Не ображаючи гордості, ставтесь чуло і шанобливо. Це дуже мала плата за все, що вони зробили для вас у 1941, 42, 43, 44, 45-му».⁵⁹

Список використаних джерел та літератури:

1. Прокопчук В.С. Дунаївці : краєзн. нарис / В.С. Прокопчук. – Львів : Каменяр, 1989. – 80 с.: іл.; Його ж. Дунаєвеччина в роки Великої Вітчизняної війни: краєзн. матер., бібліогр. / В.С. Прокопчук. – Дунаївці, 1990. – 30 с.: іл.; Хотюн Г.М. Дунаївці / Г.М. Хотюн // Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область / редкол.: Мехеда М. І.(голова), Галай Д.М. (відп. секр.) [та ін.]. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – С. 237-247; Прокопчук В.С. Тернова стежка : нариси, оповід. / В.С. Прокопчук. – Хмельницький : Облполіграфвидав, 1991. – 84 с.; Оліневич С.С. Їм несемо свою любов / С.С. Оліневич // Книга пам'яті України. Хмельницька обл. : іст.-мемор. вид.: В 10 т. / облредкол. : Дарманський М.М. (голова), Шиманський І.Х. (відп. ред.), Буб'яков І.Т. [та ін.]. – Хмельницький : Поділля, 1995. – Т.3: Деражнянський і Дунаєвський райони. – С. 237-243; Прокопчук В.С. Два села – одна доля / В.С. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2001. – 272 с.: іл.; Його. У вічній скорботі / Віктор Прокопчук // Книга скорботи України. Хмельницька область / облредкол.: Роздобудько А.Г. (голова), Шиманський І.Х. (відп. ред.), Боднар І.М. [та ін.]. – Хмельницький : Поділля, 2003. – Т. 1. – С. 309-316.
2. Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941-1945 рр.) : зб. док. і матер. – Львів : Каменяр, 1969. – С. 302.
3. Там само, с. 304.
4. Симонов К.М. Собрание сочинений в десяти томах / К. Симонов. – М.: Художественная л-ра, 1983. –Т. 9.: Разные дни войны. Дневник писателя, т. 2 (1942-1945 гг.). – С. 314.
5. Державний архів Хмельницької області (далі – Держархів Хмельницької області), ф.р. 338, оп. 5, спр. 118, арк.34.
6. Там само, ф.р. 1042, оп. 2, спр. 2, арк. 222.
7. Там само, ф.р. 863, оп. 3, спр. 220, арк. 2-3.
8. Там само, ф.р. 864, оп. 3, спр. 221, арк. 73,120.
9. Там само, спр. 239, арк. 10.
10. Там само, спр. 242, арк. 15.
11. Архівна довідка від 29 листопада 1988 р. № 230, надіслана завідувачому Дунаєвечким райВНО Прокопчуку В.С. за підписом директора Державного архіву Хмельницької області С.М. Федоренка і ст. методиста І.М. Чернікова.
12. Ілля Прохорович Ларкін (1907-1969) народився на ст. Нарашкіна Орловської губернії. 1929 року переїхав на Донбас, працював шахтарем, секретарем комсомольської організації. 1932 року вступив до лав ВКП(б), підвищував політичну освіту на різних курсах, був секретарем парткому, заступником директора радгоспу «Привольє», інструктором Ворошиловградського обкому КП(б)У, другим секретарем Покровського райкому партії, а після визволення Донбасу – першим секретарем цього ж райкому. У Дунаївці на посаду першого секретаря був направлений ЦК КП(б)У і вже 3 квітня 1944 р. був взятий на облік райвськкоматом. 1948 року переведений в Кам'янець-Подільський на посаду директора швейної фабрики. Похований на руськофільваровецькому кладовищі.
13. Держархів Хмельницької області, ф.р. 1042, оп. 2, спр.2, арк. 1.
14. Прокопчук В.С. Два села-одна доля..., с.115.
15. Поділля у Великій вітчизняній війні..., с. 333.
16. Там само, С. 322-323.
17. Див. детальн.: Прокопчук В.С. Тернова стежка..., С. 61-70.
18. Держархів Хмельницької області, ф.р.3824, оп. 1, спр. 1, арк. 28.
19. Там само, ф.р. 2370, оп. 2, спр. 1, арк.80зв.–81.
20. Там само, ф.р. 3824, оп. 1, спр. 1, арк. 8.
21. Поділля у Великій Вітчизняній війні..., с 343.
22. Держархів Хмельницької області, ф.р. 1042, оп. 2, спр. 2, арк. 229.
23. Прокопчук В.С. Два села-одна доля..., С. 116.

24. Ленінський шлях. – 1944. – 30 верес.(№18).
25. Там само. – 1944. – 17 верес. (№ 17).
26. Повний текст листа до Верховного Головнокомандуючого Й. В. Сталіна та його відповідь були поміщені в спецвипуску заводської стінгазети, у 70-х роках переданої до музею села Макова, що розміщувався в старому приміщенні Маківської СШ.
27. Ленінський шлях. – 1944. – 7 листоп. (№25).
28. Поділля в роки Великої Вітчизняної війни..., с. 361-362.
29. Держархів Хмельницької області, ф.р. 2370, оп. 2, спр. 1, арк.83.
30. Там само, ф.р. 3824, оп. 1, спр. 1, арк. 18.
31. Ленінський шлях. – 1945. – 21 лют. (№10).
32. Держархів Хмельницької області, ф.р. 1042, оп. 2, спр. 12, арк. 41.
33. Там само, ф.р. 3824, оп. 1, спр. 1, арк. 15-15 зв.
34. Поділля у Великій Вітчизняній війні..., с. 341-342.
35. Держархів Хмельницько області, ф.р. 1042, оп. 2, спр. 2, арк.254-255.
36. Ленінський шлях. – 1944. – 14 серп. (№11).
37. Поділля у Великій Вітчизняній війні..., с. 345.
38. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область..., с. 244.
39. Ленінський шлях. – 1944. – 7 листоп. (№25).
40. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область..., с. 245.
41. Держархів Хмельницької області, ф.р. 1042, оп. 2, спр. 2, арк. 41.
42. Ленінський шлях. 1944. – 7 листоп. (№25).
43. Держархів Хмельницької області, ф.р. 1042, оп. 2, спр. 2, арк. 70.
44. Там само, арк. 14.
45. Там само, арк. 256.
46. Там само, спр. 10, арк. 95.
47. Там само, арк. 190.
48. Там само, спр. 12, арк. 31.
49. Там само, арк. 42.
50. Ленінський шлях. – 1944. – 14 верес.(№16).
51. Григоренко О.П. Дунаєвеччина в роки Великої Вітчизняної війни // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : матер. наук. краєзн. конф. – К. : Рідний край, 1997. – С. 127.
52. Поділля в роки Великої Вітчизняної війни..., с.351-352.
53. Ленінський шлях. – 1945. – 21 лют. (№10).
54. Там само. – 11 лют. (№8).
55. Держархів Хмельницької області, ф.р. 1042, оп. 2, спр. 12, арк. 42.
56. Книга пам'яті України. Хмельницька область... – Т. 3. – С. 315.
57. З інформації, наданої головою Дунаєвцької районної організації ветеранів війни і праці П.В. Скоробогачем 18 січня 2012 р.
58. Подільські вісті. – 2006. – 9 трав. (№65).
59. Жуков Г.К. Спогади і роздуми / Г.К.Жуков. – К. : Політвидав України, 1985. – С. 838.

В. В.Дзьоник,
м. Хмельницький

**Поховання періоду Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.
на території Дунаєвцького району**

У статті подана інформація пропоховання періоду Великої Вітчизняної війни 1941-1945рр. на території Дунаєвецького району.

Ключові слова: *війна, окупанти, Дунаєвеччина, визволителі, поховання.*

У березні 1944 року почалося визволення Дунаєвецького району від німецьких загарбників.

Проскурівсько-Чернівецька операція розпочалася о 8 годині ранку 4 березня. Після артпідготовки пішли вперед воїни 1-ї гвардійської армії. З повітря громили ворога льотчики 2-ї повітряної армії. У той же день для розвитку успіху в смузі 60-ї армії генерала І.Черняховського були введені в битву 4-а і 3-я гвардійські танкові армії. 5 березня перейшли в наступ 18-а (генерал-лейтенант Є.П.Журавльов), 11 березня – 38-а армії.

29 березня було повністю оточене Дунаєвецьке угруповання ворога, війська 18-ї армії продовжували наступ і долаючи опір ворога оволоділи: Лошківцями, Федорівкою, Міцівцями, Татариськами, Пільним Мукаровим, Вихрівкою, Підлісним Мукаровим і Варварівкою. Частини 22-го стрілецького корпусу впродовж 30 березня продовжували наступ. Долаючи сильний опір ворога, вони просунулися на відстань до 10 км і оволоділи населеними пунктами: Нестерівці, Ганнівка, Стасівка, Гірчична, х. Степок, Червоне Село, Дем'янківці і Слобідка Гірчичанська. Радянські військові частини утримували блоковані гітлерівські війська по лінії: 18 - а загальновійськова армія головними силами вийшла на лінію Лошківці – Підлісний Мукарів – Гірчична; 38-а загальновійськова армія – Руда Гірчичнянська – Мала Побіянка та Велика Побійна, Лисець – Грушка; 1-а гв. загальновійськова та 3-я гв. танкові армії – Чемерівці – Великий Карабчіїв – Тернава Пільна.

30 березня частини 221-ї та 241-ї стрілецьких дивізій, відбивши в районі Малого Жванчика декілька атак ворога, звільнили села Ксаверівку та Млаки.

У цей же день командування 10-о гв. танкового корпусу віддало наказ командиру 30-ї стрілецької дивізії розпочати наступ в напрямі на Гуменці, Маків, Дунаївці, захопити до кінця дня м. Дунаївці та перекрити можливість ворогові відійти за р. Дністер. Бої за м. Дунаївці вели також війська 317-ї стрілецької дивізії.

Кільце оточення радянські війська зімкнули 30 березня в районі Кам'янця-Подільського. Оточення провели: 4-а танкова армія лівого флангу 1-го Українського фронту, 40-а армія правого флангу 2-о Українського фронту. В кільці опинилися 11 піхотних, 10 танкових, 1 моторизована та 1 артилерійська дивізії. Всього 23 військових підрозділи. Майже цілий Сталінград. Оточення на відстані 150 км від лінії фронту було новим напрямом у воєнному мистецтві.

Підрозділи 22-о стрілецького корпусу 31 березня взяли останній райцентр – Дунаївці, населені пункти Залісці, Січинці, Довжок, Воробіївка, Панасівка, Слобідка Рахнівецька, Рахнівка, Гниловоди, Михайлівка.

Упродовж ночі ворог чинив відчайдушний опір наступаючим підрозділам 22-го стрілецького корпусу в районі Залісці, Панасівка. Сильний опір німецькі війська чинили в районі сіл Шатава та Маків. 31 березня підрозділи 7-о гв. танкового корпусу в районі хутора Степок вступили в бій з ворожою частиною. Ворог втратив 2 танки типу „Пантера”, 10 автомашин, 50 підвід, 40 солдатів і офіцерів, в полон взято 200 гітлерівців.

Ці населені пункти були звільнені 1 квітня.

За визволення Дунаєвеччини від німецько-фашиських окупантів склали свої мужні голови 815 бійців і офіцерів, прах яких покоїться у вісімнадцяти братських могилах району[2].

Безпосередньо участь у визволенні району брали: 15, 640 стрілецькі, 379 артилерійський полки, 231 окремих винищувальний протитанковий дивізіон 147 стрілецької дивізії і 955, 957 стрілецькі, 842 артилерійський полки 309 стрілецької дивізії 17 гв. стрілецького корпусу. 714, 723, 726 стрілецькі полки 395 стрілецької дивізії 107 стрілецького корпусу 1 гв. армії; 320, 325 гвардійські стрілецькі полки 129 гв. стрілецької дивізії, 565, 569, 575 стрілецьких, 1036 артилерійського полків, 413 окремого винищувального протитанкового дивізіону 161 стрілецької дивізії і 600, 606 стрілецьких полків 317 стрілецької дивізії 22 стрілецького корпусу 18 армії; 472 стрілецького, 1031 артилерійського полків, 408 окремого винищувального протитанкового дивізіону, 189 окремої розвідувальної роти 100 стрілецької дивізії, 581, 626, 683

стрілецьких, 353 артилерійського полків 151 стрілецької дивізії і 264, 318, 332 стрілецьких полків, 698 окремого саперного батальйону 241 стрілецької дивізії 67 стрілецького корпусу, 227 стрілецького полку 183 стрілецької дивізії 74 стрілецького корпусу, 203, 207 гв. стрілецьких полків 70 гв. стрілецької дивізії, 887, 894, 896 стрілецьких полків 211 стрілецької дивізії, 625, 671 стрілецького полку 221 стрілецької дивізії 101 стрілецького корпусу 38 армії; 69, 70, 71 механізованих бригад 9 механізованого корпусу 3 гв. танкової армії.

На обліку та під охороною держави у Дунаєвецькому районі рахується 6 меморіальних комплексів, 16 братських могил радянських воїнів, одна – комсомольців, підпільників, одна – військовополонених, жертв фашизму, 3 одиночні могили; 6 братських могил; 2 – радянських воїнів, одна – військовополонених; 3 – жертв фашизму вщяті на тимчасовий охоронний режим.

З 1987 року співробітники відділу охорони пам'яток досліджують прізвища радянських воїнів, що загинули при визволенні Хмельниччини.

У відділі зосереджено 40 робочих зошитів з виписками Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації (м. Подольськ) та архіву Військово-медичних документів (м. Санкт-Петербург).

Зокрема по Дунаєвецькому району за матеріалами ЦАМО РФ, АВМД та районного військомату досліджено 815 прізвищ, створено персональну картотеку на 448 радянських воїнів, додатково виявлено прізвища 38 воїнів, які загинули при визволенні району та 9 зниклих безвісти [3].

У центрі міста, по вул. Шевченка знаходиться братська могила радянських воїнів та пам'ятний знак на честь воїнів-земляків.

Поховані воїни 957 стрілецького полку 309 стрілецької дивізії 17 гв. стрілецького корпусу 1 гв. армії, 320 гв. стрілецького полку 129 гв. стрілецької дивізії, 571, 606 стрілецьких полків 317 стрілецької дивізії 22 стрілецького корпусу, 569 стрілецького полку 161 стрілецької дивізії 52 стрілецького корпусу, 896 стрілецького полку 211 стрілецької дивізії 101 стрілецького корпусу 38 армії та 77 авіаційної бази 2 повітряної армії, що загинули при

визволенні м. Дунаївці та сіл Червоне (тепер приєднане до Дунаєвець), Чаньків від німецьких загарбників та померли від ран в період з 27 по 31 березня 1944 року.

Відомі прізвища 42 загиблих воїнів:

<i>№ з/п</i>	<i>Прізвища, ім'я, по-батькові</i>	<i>Військова частина та звання загиблого</i>	<i>Дата народження (рік)</i>	<i>Дата загибелі</i>	<i>Місце загибелі</i>	<i>Джерело відомостей</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>
1.	Андреев Борис Иванович	Рядовий	1919	29.03.1944	Дунаївці	РВК плита
2.	Багдасарьян Егим (Бегиш) Габрилович	Рядовий 606сп 317сд	1924	30.03.1944	Дунаївці	ЦАМО РФ плита
3.	Барагузин Василий Петрович	Старший сержант		29.03.1944	Дунаївці	РВК плита
4.	Баукин Михаил Васильевич	Рядовий	1919	29.03.1944	Дунаївці	РВК плита
5.	Борисенко Иван Федорович	Рядовий 571сп 317сд	1898 (1919)	29.03.1944	Дунаївці	ЦАМО РФ плита
6.	Волобуев Петр Яковлевич	Рядовий 577сп 317сд	1926	29.03.1944	Дунаївці	ЦАМО РФ плита
7.	Галкин Михаил Дмитриевич	Рядовий 571сп 317сд	1904	29.03.1944	Дунаївці	ЦАМО РФ плита
8.	Гуменюк Сергей Тимофеевич	Рядовий 571сп 317сд	1915	29.03.1944	Дунаївці	ЦАМО РФ плита
9.	Густомясов Михаил Николаевич	Сержант 571сп 317сд	1911 (1919)	29.03.1944	Дунаївці	ЦАМО РФ плита
10.	Гущин Иван Яковлевич	Лейтенант 77 авіабаза 2па	1918	19.03.1944	Дунаївці	ЦАМО РФ плита
11.	Должников Иван Дмитриевич	Рядовий 571сп 317сд	1910 (1919)	29.03.1944	Дунаївці	ЦАМО РФ плита
12.	Запасников Григорий Григорьевич	Рядовий 571 сп 317сд	1919	29.03.1944	Дунаївці	ЦАМО РФ плита
13.	Иванов Алексей Васильевич	Рядовий 571 сп. 317 сд.	1920	29.03.1944	Дунаївці	ЦАМО РФ плита
14.	Игмалиев Сексин	Рядовий 606сп 317сд	1922	30.03.1944	Дунаївці	ЦАМО РФ плита
15.	Лебедева Людмила Георгиевна	Сержант 317 сд	1910	29.03.1944	Дунаївці	РВК плита
16.	Левчук Василий	Рядовий	1908	29.03.1944	Дунаївці	ЦАМО РФ

	Романович	571сп 317сд				плита
17.	Лисицин Иван Григорьевич	Рядовой 571сп 317сд	1925	29.03.1944	Дунаївці	ЦАМО РФ плита
18.	Лысенко Анатолий Петрович	Рядовой 606сп 317сд	1910	30.03.1944	Дунаївці	ЦАМО РФ плита
19.	Мартынюк Александр Григорьевич	Рядовой	1922	29.03.1944	Дунаївці	РВК плита
20.	Матухненко Мария Семеновна	Рядовой	1924	29.03.1944	Дунаївці	РВК плита
21.	Маценко Михаил Григорьевич	Рядовой 571сп 317сд	1911	29.03.1944	Дунаївці	ЦАМО РФ плита
22.	Медведев Василий Леонтьевич	Рядовой 571сп 317сд	1911	29.03.1944	Дунаївці	ЦАМО РФ плита
23.	Медведева Анастасия Михайловна	Мол. сержант 317 сд		29.03.1944	Дунаївці	РВК плита
24.	Мойсеенко Иван Федорович	Рядовой 571сп 317сд		29.03.1944	Дунаївці	ЦАМО РФ плита
25.	Нежиков Николай Григорьевич	Рядовой 571сп 317сд	1903	29.03.1944	Дунаївці	ЦАМО РФ плита
26.	Огородничук (Огородник) Яков Михайлович	Рядовой 569сп 161сд	1913	29.03.1944	Дунаївці	ЦАМО РФ плита
27.	Петренко Антон Леонтьевич	Рядовой 606сп 317сд	1925	30.07.1944	Дунаївці	ЦАМО РФ плита
28.	Пистнов Анатолий Иванович	Рядовой 571сп 317сд	1921	29.03.1944	Дунаївці	ЦАМО РФ плита
29.	Поляков Иван Степанович	Рядовой 320сп 129сд	1910	29.03.1944	Чаньків	ЦАМО РФ плита
30.	Пономарчук Онуфрий Андреевич	Рядовой 129 сд	1903	29.03.1944	Дунаївці	РВК плита
31.	Сазонов Федор Константинович	Рядовой 317 сд	1903	29.03.1944	Дунаївці	РВК плита
32.	Санин Александр Андреевич	Рядовой 571сп 317сд	1922	28.03.1944 (1904)	Дунаївці	ЦАМО РФ плита
33.	Синельщиков Федор Михайлович	Рядовой 571сп 317сд	1922	29.03.1944	Дунаївці	ЦАМО РФ плита
34.	Спицкий Мойсей Федорович	Рядовой 317 сд	1921	29.03.1944	Дунаївці	РВК плита
35.	Тимофеев Прокопий Романович	Рядовой 571сп 317сд	1900	29.03.1944 (1909)	Дунаївці	ЦАМО РФ плита
36.	Ткачев Алексей (Андрей) Федорович	Мол. лейтенант 57 сп 317сд	1913	29.03.1944	Дунаївці	ЦАМО РФ плита
37.	Харченко Иван Карпович	Рядовой 571сп 317сд	1919	29.03.1944 (1914)	Дунаївці	ЦАМО РФ плита

38.	Шароватов Иван Андреевич	Рядовий 317 сд	1915	30.03.1944	сmt. Дунаївці	ЦАМО РФ плита
39.	Шашко Алексей Петрович	Рядовий 957сп 309сд	1911	27.03.1944	Дунаївці	ЦАМО РФ плита
40.	Шищук Кондрат Митрофанович	Капітан 569сп 161сд	1914	30.03.1944	Червоне	ЦАМО РФ плита
41.	Щербак Петр Николаевич	Рядовий 571сп 317сд	1917	29.03.1944	Дунаївці	ЦАМО РФ плита

Додатково виявлено прізвище воїна, що похований у даній могилі:

1.	Заневалов Александр Александрович	Сержант	1924	Помер 31.03.1944	Дунаївці	ЦАМО РФ
----	-----------------------------------	---------	------	---------------------	----------	---------

На фронтах Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років загинуло 216 дунаївчан.

У 1973 р. (на заміну пам'ятника 1965 р.) на могилі розміром 3х5 м встановлено цегляний цементований надгробок розміром 1,2х0,9х0,4 м з гранітною меморіальною плитою розміром 1,2х0,9 м з написом: «Вічна слава воїнам, які віддали своє життя за звільнення м. Дунаєвець в період Великої Вітчизняної війни» та прізвищами похованих воїнів.

Перед могилою, на загальній цокольній площадці, вимощеній бетонними плитами, розміром 26х3,2 м залізобетонна, окута міддю, скульптура воїна висотою 4,38 м, дві залізобетонні, окуті міддю, скульптурні композиції радянських воїнів, висотою 3,6 м, п'ять гранітних меморіальних плит розміром 1х0,6 м з написом: «Вічна слава воїнам-дунаївчанам, які віддали свої життя за Батьківщину у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років» та прізвищами воїнів-земляків.

Ліворуч цокольної площадки залізобетонна стела розміром 2,8х8,5 м з барельєфним зображенням скорботної жінки, вічного вогню, трьох воїнів з прапором та написом: «Ніхто не забутий, ніщо не забуто».

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Хмельницької області, ф.р. 863, оп.2, спр.30, арк.3; спр. 38, арк.71; спр. 39, арк. 56-102.
2. Проскурівсько-Чернівецька операція - видатна подія Другої світової війни: зб. док. і матер. / упоряд.: Вавринчук М.П., Завальнюк О.М., Слободянюк П.Я. – Хмельницький. – 2009.
3. Картотека відділу охорони пам'яток історії та культури на загиблих радянських воїнів у Хмельницькій області.
4. Облікова документація відділу охорони пам'яток історії та культури.

А.Г.Роздобудько,
м.Хмельницький

Електронні сайти «Меморіал» та «Подвиг народа» – важливе джерело інформації про наших співвітчизників – фронтовиків

Велика Вітчизняна війна жахливими спустошеннями прокотилася по нашій землі, опалила кривавим вогнем мало не кожну українську родину. Давно вже відгриміли бої, виросло не одне повоєнне покоління, але в суспільстві не згасає увага до трагічних, а поряд із цим – і героїчних, сторінок всенародної боротьби із загарбниками.

У багатьох сім'ях нащадки воїнів Великої Вітчизняної бажають знати правду про війну, про долю своїх рідних, про їх участь у боях, героїчні подвиги, про місця поховання загиблих. Однак далеко не всі пошуковці обізнані, де і як віднайти потрібні відомості. Мета даної статі – ознайомити читачів із двома маловідомими широкому загалу, але дуже цінними джерелами інформації в мережі Інтернету, які містять персональні відомості про мільйони воїнів Червоної армії.

Одним із таких унікальних джерел є об'єднаний банк даних(ОБД) «Меморіал», що містить електронну інформацію про фронтовиків, які загинули або потрапили в полон у роки Великої Вітчизняної війни. Другим не менш унікальним джерелом є загальнодоступний сайт «Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.», на якому розміщені дві групи документів: в одній копії документів з питань оперативного управління бойовими діями

військ Червоної армії, у другій – оригінали нагородних документів радянських солдатів, офіцерів та генералів періоду Великої Вітчизняної війни.

Обидва сайти розроблялися спеціалістами комп'ютерних технологій під керівництвом міністерства оборони Російської Федерації. Спочатку робота розгорнулася над проектом «Мемориал». Поштовх до його заснування дав Указ Президента Росії «Питання увічнення пам'яті загиблих при захисті Вітчизни» від 22 січня 2006 року. У мережі Інтернету ОБД «Мемориал» з'явився в 2007 році, адреса сайту – www.obd-memorial.ru/.

Банк даних ресурсу наповнювався шляхом сканування документів з офіційних джерел. В електронний вигляд переведено 13,7 млн. аркушів архівних документів про безповоротні втрати періоду Великої Вітчизняної війни з 38 тис. справ Центрального архіву міністерства оборони Російської Федерації (ЦАМО РФ) та інших архівів Росії 42,2 тис. паспортів військових поховань. Всього на сайті близько 29 млн. записів з архівних документів і близько 10 млн. записів із Книги Пам'яті. Подібного банку даних немає в одній країні світу. Робота над ним продовжується.

Отримати відомості про загиблого воїна ОБД «Мемориал» нескладно: достатньо ввести на сторінці «Расширенный поиск» його прізвище, ім'я та по-батькові, потім із наданого списку обрати потрібну особу й на екрані комп'ютера з'явиться електронна копія документа, в якому міститься інформація про полеглого бійця. В обов'язковому порядку подаються архівні реквізити документа.

У більшості джерел вказується рік народження воїна, його звання та посада, яким військкоматом призваний, назва частини, в якій служив, дата й причина смерті (убитий, помер від ран, пропав безвісти), місце поховання. Документи першоджерел дозволяють з великою точністю ідентифікувати полеглих, оскільки в них часто міститься додаткова інформація, зокрема, імена та адреси родичів, яким відсилалися повідомлення про загибель воїнів.

Ведучи мову про ОБД «Мемориал», не можна не згадати про історико-меморіальне видання Книга пам'яті України. Грандіозна за обсягами й

надзвичайно важлива за соціально-політичним значенням багатотомна праця була видана за рішенням Президента та Уряду України до 50-річчя Перемоги над фашизмом у Великій Вітчизняній війні. Наповнення Книгіпам'яті України іменами загиблих і померлих воїнів набагато більше, ніж в ОБД «Мемориал». Нерідко в «Меморіалі» відсутня інформація про ту особу, яка є в Книзі. У такому разі залишається сподіватися, що поповнення сайту не припиниться й, можливо, з'являться нові прізвища.

Інколи трапляється й навпаки: відомості про загиблого захисника Вітчизни можна знайти лише в «Меморіалі». Так, наприклад, у поіменних списках безповоротних втрат по 336 стрілецькій дивізії за період з 17 по 21 липня 1944 року значиться Лісецький Домінік Семенович із села Нестерівці, 1901 року народження, рядовий 1128 стрілецького полку, який загинув 18 липня, похований на кладовищі села Засув Радивилівського району Рівненської області, дружина Броніслава Андріївна [1, арк. 4]. На тому ж кладовищі похований його однополчанин Медвідь Петро Григорович із села Зеленче, 1910 року народження, єфрейтор, заступник командира відділення, призваний Дунаєвецьким райвійськкоматом 7 квітня 1944 року, який загинув 21 липня 1944 року, дружина Олена Павлівна [1, арк. 5]. Їх імена в Книзіпам'яті України серед дунаєвчан відсутні. Танасюк Адам Мойсейович з села Чаньків, 1901 року народження, сержант [2, арк. 631], кулеметник 1130 стрілецького полку 336 стрілецької дивізії, який загинув 15 липня 1944 року і був спочатку похований на 1 км західніше села Нище Зборівського району Тернопільської області, у «Меморіалі» значиться як Томасюк [1, арк. 10]. Отже, досліджуючи список полеглих уродженців того чи іншого населеного пункту, доцільно керуватися як сайтом «Мемориал», так і відповідною Книгою пам'яті. На «Меморіалі» можна зразу отримати список загиблих та померлих у період війни уродженців будь-якого населеного пункту, ввівши його назву на тій же сторінці ««Расширенный поиск»».

Інформація з ОБД «Мемориал» може стати важливим доповненням до стислих відомостей в Книзіпам'яті України. До прикладу, у Книзі пам'яті серед

тисяч подолян, які віддали життя в боротьбі проти фашистської Німеччини, значиться червоноармієць Прокопчук Степан Іванович родом із села Блищанівка, 1916 року народження, мобілізований Дунаєвецьким райвійськкоматом весною 1944 року. За даними Книги він загинув 21 січня 1945 року й похований в с.Янковіце Катовіцького воєводства, Польща [2, арк. 570]. Ось і вся інформація. На сайті «Меморіал» знаходимо первинний документ про загибель Прокопчука С.І. та багатьох його бойових побратимів – іменний список № 1 безповоротних втрат особового складу 322 стрілецької Житомирської Червонопрапорної дивізії за період з 20 січня по 7 лютого 1945 року. У списку четвертим записаний Прокопчук Степан Іванович, рядовий, телефоніст 7-ї батареї 886 артилерійського полку, безпартійний, уродженець с.Блищанівка. Сайт уточнює: дата загибелі не 21, а 31 січня 1945 року. Похований в с.Янковіце, дружина Емілія Іванівна, сповіщення про загибель відправлене їй 3 лютого 1945 року [3, арк. 3]. До списку додана схема захоронення загиблого, підписана начальником штабу 3-го дивізіону артполку, на якій вказана та ж дата загибелі, що й в іменному списку – 31 січня 1945 року [3, арк. 9].

Нові відомості про Прокопчука С.І., про найменування з'єднання, у складі якого він воював, дозволяють встановити бойовий шлях воїна за його коротке військове життя. Виявилось, що влітку 1944 року 322 стрілецька дивізія у складі 60 армії 1 Українського фронту брала участь у Львівсько-Сандомирській стратегічній операції (13.07. – 29.08.), визволяла Львів (27.07.1944.). Із серпня 1944 року дивізія вела бойові дії на території Польщі.

У січні 1945 року її полки в ході Сандомирсько-Сілезької наступальної операції (12.01. – 3.02. 1945.) брали участь у звільненні Кракова (19.01.1945), Освенціма (27.01.1945), Катовіце (28.01.1945) [4]. Бої були запеклими, з'єднання понесло значні втрати бійців, у числі яких був і С.І. Прокопчук.

Ще одна особливість інформаційного банку «Меморіал» полягає в тому, що тут можна ознайомитися з табірними обліковими картками багатьох полонених бійців Червоної армії. Поворознюк Микола Михайлович, 1911 року

народження, уродженець села Балин, рядовий 395 стрілецької дивізії, встиг повоювати декілька тижнів і на початку травня 1944 року потрапив у полон. Його з групою таких же бранців відправили в шталаг XVIIIА (Австрія), присвоїли табірний номер 165870, тут він перебував до лютого 1945 року. Про все це дізнаємося з персональної картки І (ПКІ), заведеної на Поворознюка М.М. при реєстрації [5, арк. 233, 234]. На картці є його фотознімок, вказане прізвище матері – Кубецька та ім'я дружини – Євдокія. Відмітка про смерть відсутня, видно Поворознюку М.М. пощастило вижити в пекельних муках фашистського полону.

Про рядового Бакулича Гаврила Петровича, 1904 року народження, у Книзі пам'яті записано коротко: помер у полоні 19.03.1943 року [2, арк. 256]. Де саме це сталося й де покоїться його прах, не зазначається. Ввійшовши на сайт «Мемориал», знаходимо табірну картку Бакулича Г.П., з якої видно, що він потрапив у полон під Ворошиловградом у квітні 1942 року, утримувався в шталазі VIК (326), табірний номер – 99416, похований в Оберлангені (Німеччина), ім'я його дружини – Євдокія, проживала в с.Могилівка (тепер у складі м.Дунаївці) [6, арк. 162, 163].

Таким чином, на згаданому сайті нащадки тих бійців Червоної армії, котрі потрапили в полон, можуть отримати нові відомості про своїх рідних.

Інформаційний інтернет-ресурс «Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.» був створений дещо пізніше від ОБД «Мемориал». Його відкрили для широкого доступу в квітні 2010 року за адресою www.podvignaroda.ru/ 3 тижнів сайт відвідували 13,5 млн. разів. На даний час тут є документи, які стосуються оперативного управління частинами та з'єднаннями Червоної армії, а також містяться електронні копії першоджерел на 12,7 млн. нагороджень. Робота над проектом, аналогіякому також немає у світі, розрахована на декілька років. Після її завершення будуть розміщені документи на 30 мільйонів нагороджень.

На сайті зібрані Укази Президії Верховної Ради СРСР, накази командуючих фронтів про нагородження, а також додатки до них – нагородні

листки з особистими даними про нагороджених й описами бойових подвигів. За Указом Президії Верховної Ради СРСР від 10 листопада 1942 року право нагороджувати бойовими орденами та медалями «За відвагу», «За бойові заслуги» рядових й визначену категорію начальницького складу отримали командуючі армій, флотилій, командири корпусів, дивізій і бригад. Командирам полків надали право нагороджуватиме медалями «За відвагу» та «За бойові заслуги». До наказів, виданих безпосередньо в частинах, нагородні листки не передбачалися, короткий опис подвигу міститься безпосередньо в наказі поряд із прізвищем нагородженого.

Поки що на сайті завантажені нагородні документи лише з одного архіву – ЦАМО РФ. На електронні носії переведені нагородні справи по бойових орденах, а також по двох медалях – «За відвагу» та «За бойові заслуги». Планується завантажити документи про нагородження з Центрального військово-морського архіву міністерства оборони РФ.

Щоб розшукати на сайті відомості про нагородження, потрібно ввести на сторінці «Поиск награждения» прізвище, ім'я та по-батькові учасника бойових дій. Далі в списку нагороджених вибрати потрібне прізвище, після чого відкриється доступ до нагородних документів. На кожен з них подається архівна адреса.

Сайт «Подвиг народа» надає можливості для широкого спектру досліджень, зокрема, дозволяє отримати детальну інформацію про бойові подвиги нагороджених, визначити кількість нагороджень бойовими орденами та медалями «За відвагу», «За бойові заслуги» по кожному районному військкомату в адміністративно-територіальних межах 1941 року.

За даними сайту бійці та офіцери, призвані в Червону армію Дунаєвецьким райвійськкоматом, нагороджувалися орденами та медалями «За відвагу», «За бойові заслуги» 3040 разів, зокрема за роки війни було 24 нагородження орденом Червоного Прапора, 4 – орденом Олександра Невського, орденом Вітчизняної війни I ступеня – 38 нагороджень, II ступеня – 124, орденом Червоної Зірки – 452 нагородження, орден Слави II ступеня вручали

дунаєвчанам 15 разів, а III ступеня – 439 разів, медаллю «За відвагу» було 1347 нагороджень, медаллю «За бойові заслуги» – 597. Ця статистика свідчить про масовий героїзм дунаєвчан на фронтах Великої Вітчизняної війни. Конкретні приклади їх хоробрих вчинків описані в нагородних листках.

Червоноармієць Францішко Павло Іванович, 1921 року народження, із села Голозубинці, кулеметник 17 гвардійської механізованої бригади, здійснив подвиг при форсуванні річки Одер. 26 січня 1945 року під інтенсивним обстрілом ворога одним із перших переправився через річку, зайняв вигідну позицію й вогнем із кулемета підтримав переправу стрілецьких підрозділів. Під час контратаки гітлерівців Францішко підпустив їх на 100-120 метрів і кулеметним вогнем знищив 16 ворогів. У бою він зумів вистежити ворожого снайпера й влучною чергою знешкодив його, а також подавив вогонь ручного кулемета. За хоробрість та мужні бойові дії по завоюванню плацдарму Францішко П.І. 29 січня був представлений до звання Героя Радянського Союзу, пропозицію підтримав навіть командуючий 4 танкової армії Лелюшенко. Питання про високу відзнаку вирішувалося протягом усього лютого. Але з якихось причин кандидатуру Францішка на звання Героя відхилили, а нагородили 5 березня орденом Червоного Прапора [7, арк. 1, 5, 104, 105].

Чи встиг Павло Францішко отримати нагороду, невідомо – 16 березня він загинув у бою, похований у населеному пункті Реймен, у Німеччині, про що й було відправлено повідомлення в Голозубинці його дружині Броніславі Тимофіївні [8, арк. 3, 22, 23].

Красовський Олександр Іванович, 1911 року народження, був призваний Дунаєвецьким РВК у червні 1941 року. Йому довелося з боями відступати до Сталінграда, потім у складі роти автоматників 385 стрілецького полку 112 стрілецької дивізії дійти до Німеччини. У боях отримав чотири поранення й контузію, у серпні 1944 року нагороджений медаллю «За відвагу» [9, арк. 1, 2]. П'яте поранення було самим важким – Красовський О.І. втратив ногу. Наказом командуючого Центральною групою військ № 0153 від 2 листопада 1945 року

відважний солдат був нагороджений орденом Червоного Прапора [10, арк. 1, 102].

Отже, Інтернет-ресурси ОБД «Мемориал» та «Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.» відкрили прямий доступ до величезного обсягу інформації про трагічні й героїчні сторінки Великої Вітчизняної війни, до відомостей про мільйони воїнів Червоної армії. Їх використання сприятиме увічненню пам'яті про наших співвітчизників, які мужньо боролися з фашистськими загарбниками.

Список використаних джерел:

1. Центральний архів міністерства оборони Російської Федерації (далі – ЦАМО РФ), ф. 58, оп. 18002, спр.1202.
2. Книга пам'яті України. Хмельницька область: іст.-мемор. багатотомне вид. в 10 т. Т. 3. Деражнянський, Дунаєвецький р-ни. – Хмельницький: Поділля, 1996. – 720 с.: іл.
3. ЦАМО РФ, ф. 58, оп. 18003, спр.158.
4. Електронний ресурс. – www.poisk-pobeda.ru/forum/index.php?topic=2060.msg21630#msg21630.
5. ЦАМО РФ, ф. 58, оп. 977525, спр. 347.
6. Там само, оп. 977521, спр. 1447.
7. Там само, ф. 33, оп. 690306, спр. 3572.
8. Там само, ф. 58, оп. 18003, спр. 562.
9. Там само, ф. 33, оп. 690155, спр. 5080.
10. Там само, оп. 686196, спр. 4809.

В.К. Топольницький,
м. Дунаївці

Участь моєї родини у Великій Вітчизняній війні

Я переконаний, що слід ретельно стирати з лиця землі шрами війни. Але в той же час – зберігати і передавати новим поколінням спогади, живий дух тієї звитяжної пори. Пам'ять про минуле – це не тільки історична інформація. Це ще й надійний повсякденний вихователь, своєрідний моральний компас для нащадків.

А щоб передати правду про війну, треба її самому знати. Що відомо мені про участь рідних у Великій Вітчизняній війні?

У Великій Вітчизняній війні брали участь мої прадідусі – Прокопчук Степан Іванович, Пижов Костянтин Костянтинович, прабабуся Якимчук Анастасія Василівна. Я ніколи їх не бачив, бо народився, коли їх вже не було в цьому житті. Пам'ятаю лише прабабусю Мілю, чоловік якої, а мій прадідусь Степан Іванович, загинув у боях за визволення Польщі.

Прабабуся Якимчук Анастасія Василівна народилася 20 березня 1922 року в селі Прислuch Шепетівського району.¹ 1937 року, після закінчення семирічної школи, поступила в медичне училище. У червні 1941 року, відразу після закінчення училища, була направлена на фронт. Важко було, адже радянські бійці відступали, а медикам потрібно було підтримувати поранених, надавати їм допомогу під ворожим вогнем. Але воювати довго не довелося. На початку липня 1941 року окремі підрозділи 6 армії, у тому числі й санчастина, в якій служила прабабуся Настя, потрапили в оточення...

У концтаборі під Бердичевом, на оборі, оббитій частоколом, без будь-якого даху над головою, вона перебувала майже два місяці. Місцеві жителі приходили до обори, кидали, хто що міг – варену картоплю, буряки, яблука, які відразу з'їдали полонені. Окремих, за заявами місцевих жінок, що то їх родичі, відпускали. З іншими медсестрами допомагала пораненим, перев'язувала рани. Оскільки бинтів не було, рвали білизну і нею перев'язували. Інколи німці відпускали до річки прати перев'язувальні матеріали. Одного разу, наприкінці серпня, під час такого прання пожилий німець відпустив їх – наказав тікати, а сам зробив дві автоматні черги в повітря. Майже два тижні з-під Бердичева добиралася до села. Так закінчилась участь у війні прабабусі Насті.

Прадідусь Пижов Костянтин Костянтинович – росіянин, народився 28 вересня 1909 року в селі Коротниха Вожегодського району Вологодської області. Після закінчення початкової школи навчався у Вологодському ремісничо-технічному училищі, потім працював у Вожегодському лісництві.

Брав участь у радянсько-фінській війні, яка тривала з 30 листопада 1939 року по 13 березня 1940 року, всього 105 днів. У ній Радянський Союз втратив більше 700 тисяч убитих, поранених, обморожених та безвісти пропавших.

З перших днів Великої Вітчизняної війни прадідусь Костя був мобілізований у Червону армію. Але на фронт потрапив лише в серпні 1942 року (воював у складі Воронежського та 1 Українського фронтів). Старшина Пижов К.К., парторг батальйону 332 стрілецького полку 241 стрілецької Вінницької дивізії, був мужнім і хоробрим воїном. Нагороджений двома медалями «За відвагу» (1943, 1944 рр.), орденом Червоної Зірки (1944 р.), орденом Вітчизняної війни другого ступеня (1945 р.). У представленні до ордена Червоної Зірки 24.11.1944 року зазначено: «У боях за висоту 442 тов. Пижов К.К. йшов першим у шерензі наступаючих, ведучи за собою бійців стрілецької роти. Коли вийшов зі строю командир 2 стрілецького взводу, він прийняв на себе командування й успішно виконав поставлене перед взводом завдання. У цьому бою тов. Пижов К.К. знищив 5 фашистів, був прикладом хоробрості для своїх підлеглих».

У травні 1943 року був поранений, лікувався в госпіталі.

Після війни був нагороджений усіма ювілейними медалями та до 40-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні ще одним орденом Вітчизняної війни другого ступеня.

З розповідей бабусі Тамари мені запам'ятався такий епізод з фронтових буднів прадідуся. Десь під Прагою його підрозділ визволив село, і чешки розібрали бійців по домівках, щоб просушити одяг, нагодувати. Але вночі німці відвоювали північну частину села. Тоді чешка заховала прадідуся і ще трьох бійців на горищі, а вночі вивела із зайнятого німцями села до своїх тільки їй відомими стежками. Цю жінку звали Вожена, і її фотографію прадідусь ще довго зберігав після війни.

Ще не раз фашистська куля шукала його, але він повернувся з війни, бооберігали його і мамина молитва, і пекуче бажання вижити. Після війни залишився в Україні, у селі Новоселиця Полонського району тоді Кам'янець-Подільської області. Одружився з прабабусею Настею, з нею дали життя двом синам і двом дочкам. Одна із них – то моя бабуся Тамара Костянтинівна, нині директор Дунаєвської центральної районної бібліотеки. Більше 15 років був головою сільської ради в с.Прислуч, а потім – у селі Новоселиця. Перед пенсією

працював завгоспом місцевої школи. Помер 4 березня 1989 року і похований в селі Новоселиця поруч з бабусею Настею. Вічна їм пам'ять, пухом земля...

Учасником Великої Вітчизняної війни був і мій прадідусь Прокопчук Степан Іванович. Розповіді про нього я слухав ще в дитинстві, сидячи на колінах у дідуся Віті, нашорошивши вуха. Та детальніше зацікавився його життям вже трохи пізніше, після того, як прочитав дідусеву «Зустріч з батьком», надруковану в газеті «Радянське Поділля», яку й досі зберігаємо в сімейному альбомі «Родовід». Зворушлива розповідь про те, як дідусь, не бачивши ніколи свого батька, зустрівся з ним уже на братській могилі, змусила мене задуматися і розпитати родину про мого прадідуся Степана. На жаль, цікавих історій про його подвиги ніхто із старших не знав, адже прадідусь не повернувся живим з поля бою. Та про дещо мені таки вдалося довідатись, аби в уяві намалювати портрет прадідуся-героя.

Він народився 1916 р.² Знаю, що був кмітливим, співав, грав на гітарі, балалайці. Закінчив 7 класів у Маківській семирічці, а потім – педагогічну школу і став, як і його батько Іван, учителем. Працюючи в Мушкутинцях, познайомився з Мілею Францішко, одружився. Мали двох дітей. У моїй уяві він завжди був молодим учителем. Адже найчастіше я його бачив на фотографії з портфелем, у чорному костюмі, у картузі, наче щойно повернувся від своїх учнів. Прадідуся Степана на фронт взяли не відразу, адже в селі хтось повинен був навчати дітей. Згодом, коли за німців школу закрили, працював на конюшні. Коли прийшли радянські війська, відновив навчання в школі, а сам у квітні 1944 року пішов на фронт.

Попав у 60-ту армію генерала І.Д. Черняховського, 322-гу стрілецьку дивізію. Визволяв Тернопіль, Західну Україну, Польщу. За спогадами однополчанина П.М. Олійника, під час форсування Вісли прадідусь Степан перебрався з телефоном ближче до розташування противника і звідти коригував артилерійський вогонь. Але його вислідив німецький снайпер. Про смерть чоловіка прабабуся дізналася з похоронки, в якій командир полку майор Янков повідомив, що «Прокопчук Степан Іванович у боях за Батьківщину, проявивши героїзм і мужність, загинув у Польщі в с Янковіце».³

Прадідусь Степан писав листи з фронту. Зберігся лист, написаний 26 серпня 1944р. Він невеликий, всього декілька рядків, а в них – турбота про рідних, про дочку і сина.

Не мав живої, душевної розмови з батьком мій дідусь Віктор. Не потиснув мужньої руки, не відчув батькової підтримки, не подивився йому в очі. Пекло в душі, коли спостерігав, як його однолітків татки забирали зі школи, а ті кидалися теплі обійми фронтовиків... Люта і невмолима війна 31 січня 1945 року забрала життя Степана Івановича, коли його синів, а моєму дідусеві було лише 6 місяців. Віктор Степанович Прокопчук – мій дідусь, як і батько, став педагогом, професором.⁴ А зустрівся з своїм батьком у 28 років, коли поїхав в екскурсійний тур по Польщі. Цей важливий момент свого життя описав у книзі про рідне село «Два села – одна доля». Читаючи цей крик душі, я зрозумів, яким нелегким було дитинство мого дідуса без батька, без чоловічої опори в житті. Це зобов'язує і мене задуматися й оцінити своє життя, ставлення до рідних.

Я хочу також потрапити на могилу прадідуса Степана, щоб подякувати йому за те, що він дав життя й мені через покоління, захистивши рідну землю, загородивши від ворожих куль рідних, близьких, нас усіх...

А прабабуся Міля залишилася вірною своєму чоловікові, не вийшла заміж, хоча й сваталась. Присвятила життя дітям, онукам, нам – правнукам. У роки окупації переховувала на горищі єврейську сім'ю Бронів із сусідньої Гути-Блищанівської, за що її до останніх днів шанувало Хмельницьке єврейське товариство. Після визволення трудилася в колгоспі, своєю працею наближала перемогу. За це й нагороджена медаллю «За перемогу над Німеччиною в роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.».

Ось такий внесок моєї родини у Велику Перемогу. У моїх фронтовиків сьогодні зростає троє правнуків. І ми ніколи не забудемо їх – наших мужніх прадідусів, прабабусь, пам'ять про них передамо нашим наступникам.

Список використаної літератури:

1. Духовні витоки Поділля: жінки в історії краю: матер. всеукр. наук.-практ. конф.

- (Хмельницький, 1 березня 2012 р.). – Хмельницький: Заколотний М.І., 2012. – С. 322.
2. Заторжинська В. За покликком серця / Заторжинська В.М., Філінюк А.Г. – Кам'янець-Подільський: Абетка – Нова, 2004. – С.15.
 3. Книга Пам'яті України: іст.-мемор. вид. у 10 т.: Хмельницька область. Дунаєвецький район. – Хмельницький: Поділля, 1995. – С. 570.
 4. Завальнюк О.М. Віктор Прокопчук – науковець, педагог / О.М. Завальнюк, Л.В. Баженов; Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 3.

Н.М. Майнгардт – Гоголь,
м. Хмельницький

Моя родина в історії Дунаєвеччини

На підставі документів сімейного архіву, книги «В боях за Жовтень», публікацій в газетах, документів Держархіву Хмельницької області висвітлюється біографія Ф.П. Гоголя – учасника революційних подій і громадянської війни Поділля, директора Дунаєвецької МТС і коротка інформація про О.Г. Майнгардта – головного агронома Маківського цукрового заводу.

Ключові слова : Ф.П.Гоголь, революція, громадянська війна, МТС, репресії, Велика Вітчизняна війна, О.Г.Майнгардт, агроном.

Мій дідусь Феофіл Павлович Гоголь народився 16 грудня 1892 року в селі Отроків Ушицького повіту (тепер Новоушицький район Хмельницької області) у багатодітній сім'ї бідного селянина. З 12 років почав трудову діяльність, працював пастухом у поміщика. Світогляд юнака формували постійні моральні й фізичні знущання. Коли відгомін буржуазно-демократичної революції докотився до Отрокова, у селі був створений соціал-демократичний гурток з 9 осіб. Керівником був учитель Шипов, входили Курський, Ключник, Гаврило Романюк, Кирило та Феофіл Гоголі. Вони організовували виступи проти поміщиків.

Тривала Перша світова війна і Ф.П. Гоголя 1916 року призвали до армії. Служив у 3-ій Заамурській дивізії, куди у вересні 1916 року прибув і московський робітник, член РСДРП/б/ Леонід Олександрович Федоров. Він організував підпільну групу з 3-х чоловік, до якої ввійшов Феофіл Гоголь. У березні 1917 р. дідусь став членом партії. Більшовика Ф.Гоголя обрали головою революційного комітету 3-ої Заамурської дивізії. Він організовував

політзаняття з солдатами, мітинги, на яких викривали політику Тимчасового уряду, розповідали правду про війну, земельну реформу, меншовиків, есерів, анархістів. На початку 1918 р. ревком та дивізійна організація РСДРП/б/ пішли в підпілля. З великими труднощами добрався до Києва, звідки в серпні того ж року був направлений в Ушицький повіт, до складу якого входили й Дунаївці, для організації підпільної роботи.

Пізніше згадував: «У серпні 1918 року за розпорядженням голови губернської Надзвичайної Комісії тов. Морозова я був відряджений в Ушицький повіт для організації партизанських загонів по боротьбі з німецькими окупантами та військами гетьмана Скоропадського. Разом з головою ревкому т. Дайчманом ми проводили в цьому напрямку відповідну роботу. Нами були організовані партизанські загони в ряді сіл повіту: Сиворогах, Полуцькій Слободі, Острівцях, Мурованих Курилівцях та інших селах повіту»[1, с.217].

Озброївшись, партизани нападали на німецькі гарнізони, гетьманські війська, окремі залізничні ділянки, затримували ешелони з хлібом, худобою, іншим майном, підготовленим для відправки в Німеччину. У грудні 1918 року партизанськими загонами був обеззброєний гетьманський гарнізон в Ушиці (батальйон піхоти та два кавалерійських ескадрони), гетьманці були вигнані з поміщицьких маєтків Глібова та Цибулівки. Однак у січні 1919 року, коли в Ушицю пройшли петлюрівські війська, ревком перейшов у підпілля [1, с.218].

У квітні 1919 року в Ушицький повіт прибув уповноважений Подільського губкому партії Житницький, була створена Ново – Ушицька більшовицька організація в складі 9 членів та 6 співчуваючих. Серед них були Емануїл Ісакович Дайчман, згодом голова першого Новоушицького повітового ревкому, та Феофіл Павлович Гоголь [2].

4 квітня 1919 року повітовий ревком прийняв рішення про звільнення Ушиці від петлюрівців. У цей час Червона армія вела бої в районі Вінниці. Ревком встановив зв'язок з Бесарабським полком, який стояв у Дунаївцях, вважаючись нейтральним, і домовився про спільний наступ на Кам'янець-

Подільський. З 7 на 8 квітня наші повстанські загони розпочали наступ на Ушицю. Після її взяття об'єднаний партизанський загін перейшов у наступ на Кам'янець [1, с.218].

14 квітня Червона армія вступила в Нову Ушицю, а 15 квітня Ф.П. Гоголь був призначений головою Новоушицького повітового ЧК.

«У липні 1919 року війська УНР разом з галицьким січовими стрільцями знову зайняли Ушицю, тому ушицькі повстанці змушені були відступити в напрямку Вапнярки, у серпні злилися 1-й Бесарабським полком 45-ї дивізії»[5,с.218]. У районі Вапнярки з'єдналися з підрозділами Г.Котовського.

І знову Ф.П.Гоголь був направлений в тил для ведення підпільної роботи. Із спогадів Ф.П. Гоголя: «Організований нами партизанський загін став активно діяти в тилу ворога. Зокрема, ми примусили батальйон галицьких січовиків залишити село Острівці, нападали на польські загони в селах Говорів, Куцька Слобода та інших»[1, с.218].

Наприкінці червня 1920 року 45 дивізія Червоної армії знову визволила Нову Ушицю. За наказом комісара штабу Зозулі всі партизанські загони були передані дивізії. А для Ф.П. Гоголя чекало нове призначення – налагодження діяльності органів радянської влади [1, с.218]. Брав участь у боях села Сокілець, Жванчик, Тимків, Песець, Отроків, Вашківці, Нову Ушицю. Біля містечка Китайгорода отримав важку контузію... Лікувався в шпиталі в Гайсині. Після одужання, у грудні 1920 р., був призначений завідуючим оргвідділом Новоушицького повітвиконкому.

А коли навесні 1923 року в рідному Отрокові постала перша комуна, Феофіл Гоголь, її організатор, став першим головою був. Однак з кінця 1923 року був мобілізований на партійну роботу, яку проводив у різних селах Поділля. Займався й колективізацією.

7 грудня 1929 року на засіданні Кам'янець – Подільського окружного виконкому було вирішено створити в Дунаївцях МТС. У рішенні підкреслювалося: «Організація машино-тракторної станції в Дунаївцях, у центрі економічних тяжінь широкого виробничого району, в умовах

інтенсивного сільського господарства (бурякосіяння, поруч з інтенсивним скотарством) забезпечує максимальну ефективність станції як міцного чинника глибокої соціалістичної реконструкції та колективізації сільського господарства не лише Дунаєвецького, але й оточуючих його районів».

Утворивши МТС, радянська держава зосередила в своїх руках основні засоби виробництва – власність на землю, нову сільськогосподарську техніку й використовувала їх як велику силу в здійсненні масової колективізації [8].

25 грудня 1929 року МТС отримала нову техніку – трактор «Фордзон», молотарку «БДО», сівалки, косарки, плуги та борони. За кермо першого трактора сів Володимир Корчак. Шофера текстильної фабрики Ільницького було призначено інженером. Агрономом став Гаврилов. Та досить сказати, що вже на кінець 1930 р. на подвір'ї станції нараховувалось 34 трактори та багато інших машин. Майстерня збагатилась токарним верстатом, почала працювати кузня [4].

Дунаєвецька МТС на чолі з її першим директором Тубманом і першим викладачем по машинах О.І.Курілкою багато зробила для підготовки перших механізаторських кадрів для Поділля в 1930-1934 рр. у роки першої п'ятирічки в Дунаєвецькій МТС виростили знатні механізатори – організатори виробництва – головний інженер Ф.П.Гоголь, один із перших комсомольців-трактористів, а пізніше – головний інженер Залісецької МТС Н.І. Натолочний та ін.[8].

З якого року дідусь Феофіл обійняв посаду директора МТС в мене даних немає. Вдома вважали, що директором МТС він був з 1930 по 1952 р.р. Хоча автор статті «Дунаєвецька МТС – перша на Поділлі» П. Хомич твердить, що перший директор МТС упродовж 1930-1934 рр. був Тубман. Достеменно, що очолив МТС Ф.П. Гоголь ще до війни? А його підписи в виробничо - фінансових планах МТС починаючи з 1944 р. [11] є тому свідченням.

Станом на 9 вересня 1930 р. МТС обслуговувала 32 колгоспи – 2183 господарства, 6480 га орної землі, трактористів було 56 у 5 бригадах, у майстернях працювало 12 осіб, агрономів – 4, тракторів – 34, плугів тракторних – 43, луцильників ЛТУ – 26, АТ – 8 – 11, культиваторів – 26, борін – 173,

снопов'язок – 4, сівалок – 10, молотарок – 10. Трактори працювали у дві зміни. МТС допомогла бідноті зорати 18 га, зібрати 301 га зернових, хліба намолотили 3600 пудів. Того року колгоспи за допомогою МТС своєчасно зібрали, обмолотили хліб і виконали план хлібозаготівлі на 101,4 %, а план посіву озимих – на 120 % [5,арк. 15].

А вже в роки другої п'ятирічки (1934-1937) на колгоспних ланах Дунаєвеччини працювало емтеєсівських понад 200 тракторів, 18 комбайнів, 93 вантажні автомобілі, МТС мала 108 молотарок.

У січні 1937 року було розукрупнено Дунаєвецьку і утворено додатково Залісецьку МТС. При машино-тракторній станції організовувались курси трактористів, комбайнерів, шоферів. Росла і міцніла матеріальна база. Працівники МТС включились у стахановський рух, показували приклад колгоспним трударям [12].

1937 року потужна хвиля політичних репресій прокотилася по країні. Вона не оминула і дідуся. Але вже 1939 року він повернувся в МТС, яка набирала сили й авторитету. У квітні 1939 року кращого тракториста Дунаєвецької МТС комсомольця М.П.Доротюка було занесено на Дошку пошани ХУІІІ з'їзду ВКП(б) і нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора [7, с.243].

1941 року, напередодні війни, директора МТС майора Ф.П. Гоголя призвали на військові збори, які проходили на базі Броварських курсів удосконалення командного складу [8, с. 11]. З початком війни майже 50-річного Ф.П.Гоголя з дружиною Іриною Єфремівною і молодшою донькою Любою направили в евакуацію в Чистоозерний район Новосибірської області, і працював він там до 18 січня 1944 року. У березні 1944 р. відповідно урядової телеграми за підписом уповноваженого ЦК партії Пінчука, Феофіл Павлович був відкликаний в Україну і почав відновлювати Дунаєвецьку МТС (ця телеграма зберігається в сімейному архіві).

Застав у Дунаївцях сумну картину: за час окупації було зруйновано 350 будинків, у т.ч. приміщення МТС, шкіл, кінотеатру. Довелося майже заново відроджувати МТС. Перш за все розшукали по селах механізаторів. А коли

прибув директор МТС, до напівзруйнованої контори потягнулися робітники. Працювали по 14 і більше годин. Одні устатковували майстерню, інші в селах шукали трактори, які німці не встигли вивезти. Запрацювала кузня і три токарних станки, які також знайшли аж за межами району. З 20 серпня по 20 листопада 1944 року механізатори відремонтували 21 трактор, 12 плугів, 8 зернових сівалок та інших машин включились у польові роботи [7, с. 244, 245]. На 126 процентів виконала своє завдання тракторна бригада Миколи Доротюка. Від нього не відставали й інші.

Навіть у найбільш напружений період польових робіт не припинялася робота зі збору різних деталей з трофейних машин. Бо згідно дефектних відомостей ще 13 тракторів підлягали капітальному ремонту, а 8 – поточному. Майже в усіх тракторах треба було замінити поршні, гільзи та поршневі пальці. Першим почав робити форми і відливати поршні різних марок слюсар Франц Степанович Гребенюк і за короткий час відлив їх 170. Електромонтер Микола Радіонов шукав магнето на розбитих трофейних машинах, реставрував їх і пристосовував до тракторів. У майстерні добре працював сконструйований ним електрозварювальний апарат [10].

Протягом зимового періоду 1944-1945 рр. готували техніку [3 с. 6]. 20 лютого 1945 р. обласна газета «Радянське Поділля» помістила зведення про хід ремонтів в МТС: на 100 відсотків виконали план ремонту реманенту Дунаєвецька, Красилівська, Кутковецька, Війтовецька, Чорно-Острівська МТС [9].

Про результати роботи МТС 1945 року свідчить річний звіт [11]:

	Основні види робіт	Виконано робіт в колгоспах за кошти держбюджету (га)		
		план	фактично	
1.	Веснооранка	1100	3832	
2.	Підйом парів	900	1044	
3.	Глибока оранка	500	1276	
4.	Інша оранка	600	1184	
5.	Культивація зябу й парів	3700	5733	
6.	Посів зернових та ін.	1600	1641	

	культур			
7.	Міжрядний обробіток просапних	500	1566	
8.	Молотьба	430	1850	

Держархів Хмельницької області зберіг ще один документ – інформацію «Про виконання постанови Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 5 грудня 1948 р. в Дунаєвській МТС». Вона свідчить про зростання машино – тракторного парку МТС [12]:

		план	виконання	%
1.	Ремонт тракторів	64	60	90
2.	Ремонт плугів	33	32	99
3.	Ремонт культиваторов	43	32	80
4.	Ремонт сівалок - зернових	20	20	100

1952 року дідусь пішов на заслужений відпочинок. Проживав у Чернівцях. Поруч з ним, розділяючи труднощі і радощі життя завжди була вірна подруга і дружина Ірина Єфремівна (дівоче прізвище Сметанюк, родом з Притулівки Миньковецького р-ну). Разом вони виховали двох доньок: мою тітку Ольгу, теж ветерана Великої Вітчизняної війни, механіка-моториста 723 штурмового полку 211 штурмової авіаційної дивізії, та мою маму Любу. У квітні 1944 року мама була призначена другим секретарем Дунаєвського районного комітету ЛКСМУ. Вона була нагороджена медалями «За доблестний труд в Великій Отчественной войне 1941-1945 гг.», «Ветеран праці» (1982), нагрудним знаком «Відмінник народної освіти» (1967). 1973 року їй присвоєно почесне звання Заслуженого вчителя Української РСР, а 1987-го – звання «Вчитель - методист» [22, с. 440].

27 грудня 1959 р., через рік після ліквідації в СРСР усіх МТС, дідуся не стало. Мені було на той час сім років. Похований він у Чернівцях. Я добре пам'ятаю його, його люльку, пам'ятаю, як, заколисуючи онука – мого молодшого брата, співав пісню «Розпрягайте, хлопці, коней ...».

Дуже хотілося б розповісти про другого дідуся Олександра Георгійовича Майнгардта, який певний час працював головним агрономом Маківського цукрового заводу. На жаль, крім його дати народження (1889) і дати смерті (1960) я майже не володію інформацією. Знаю, що батько мій Максиміліан

Олександрович народився в селищі Чечельник на Вінниччині в жовтні 1922 року. Там батько закінчив 7-річну школу, а середню освіту вже здобував у Дунаївцях. Ймовірно, сім'я дідуся переїхала в Дунаївці 1937 року. Також знаю, що в роки політичних репресій дідусь з бабусею знаходились у м. Сталінабаді (тепер Таджикистан). Батько мій після важкого поранення деякий час перебував там у відпустці. В які роки дідусь працював у Макові, мені дізнатись не вдалося. Буваючи в Макові на кладовищі, де похований дідусь, я зустрічала людей, які пам'ятали його. Дідусь з дружиною Пелагією Микитівною (дівооче прізвище Романовська) виховали двох дітей: дочку Ольгу (по чоловіку Майорова) – була заступником директора одної з Ленінградських шкіл, і сина Максиміліана, фронтовика, ветерана Великої Вітчизняної війни, льотчика 193 винищувального полку 5-ї повітряної армії, після поранення – командира розвідувального артдивізіону в складі Особливої артилерійської дивізії резерву Ставки Головнокомандуючого. Нагороджений бойовими орденами Червоної Зірки, Вітчизняної війни I, II ступенів (двічі), болгарською медаллю «За взяття Будапешта», ювілейними медалями, численними подяками Верховного Головнокомандуючого. У мирний час, на протязі майже 30 років, очолював Хмельницьку обласну раду добровільного спортивного товариства «Авангард» [13 с. 435,437].

У Дунаївцях 1945 року – народився мій старший брат Олександр Гоголь, тренер по велоспорту Хмельницької дитячої спортивної школи, 1949 року. двоюрідна сестра Любов Тарарієва, лікар-невропатолог вищої категорії, консультант Чернівецької лікарні швидкої медичної допомоги.

Отже доля моїх рідних пов'язана з Дунаєвчиною, як і моя. У дитинстві я часто бувала в Макові в дідуся з бабусею, нині буваю на кладовищі, щоправда – рідко.

Гоголь Феофіл Павлович з дружиною Іриною Єфремівною

Майнгардт Олександр Георгійович з дружиною Пелагією Микитівною

Список використаних джерел:

1. ГогольФ. Боротьба проти петлюрівців в Ушицькому повіті // В боях за Жовтень: спогади учасників революційної боротьби на Поділлі. – Хмельницький: Обл. вид-во,1958.– С.217-218.
2. БіликА. За владу Рад // Наддністрянська правда. – 1988.– 9 січ. (№ 4).
3. ХомичП. Дунаєвецька МТС – перша на Поділлі // Ленінським шляхом. – 1979. 7 серп. (№ 93).
4. ОліновичС. Перша п'ятирічка Дунаєвеччини // Там само. – 1967. – 1 лип. (№80).
5. Держархів Хмельницької області, ф.р. 115, оп.1, спр. 91.
6. ОліновичС. Друга п'ятирічка Дунаєвеччини // Ленінським шляхом.– 1967. – 15 лип. (№86).
7. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. – К.,1971. – С. 237-247.

8. Прокопчук В.С. Початок Великої Вітчизняної війни в пам'яті сучасників // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. пр. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2000. – Вип. 2. – С. 10-12.
9. Радянське Поділля. – 1945. – 24 лют. (№ 38).
10. Шевчук П. Знайдений скарб // Радянське Поділля. – 1945. – 28 лют.
11. Держархів Хмельницької області, ф.р. 3749, оп. 1, спр. 2.
12. Там само, ф.р. 115, оп. 2, спр. 117, арк. 51.
13. Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції «Хмельниччина в контексті історії України» (75-річчю утворення Хмельницької області). – Хмельницький, 2012. – С. 435-442.

О.Є.Стецюк,
с. Чаньків

Мефодій Ковальчук та його роль в історії села Чаньків

У статті на основі відомої літератури та маловідомих джерел простежується життєвий шлях голови колгоспу «Маяк» Ковальчука М.В., здобутки господарства під його керівництвом, його роль у піднесенні соціально-економічного і культурного життя села Чаньків.

***Ключові слова:** Чаньків, колгосп «Маяк», М. В. Ковальчук, орденоносці, минуле, УРСР.*

Ім'я Мефодія Васильовича Ковальчука тісно пов'язане з Чаньковом. Після закінчення війни усі сили жителів села були спрямовані на відбудову колективного господарства. Нелегко було піднімати сільське господарство. Запустили поля, бракувало робочих рук, тягла, посівного матеріалу. Не кожен міг скласти іспит керівника господарства в таких нелегких умовах протягом 1944-1959 рр. голови колгоспу змінювалися шість разів. І хто знає, як би склалося, якби 1959 року колгосп у Чанькові не очолив М.В.Ковальчук.

Він народився 14 січня 1920 року в с. Збруч Кам'янець-Подільського району тодішньої Кам'янець-Подільської області. Після закінчення Жванецької середньої школи вступив у сільськогосподарський технікум у Вінницькій області на спеціальність «агрономія».

Потім розпочалася Велика Вітчизняна війна. Мефодій Васильович пішов на фронт, брав участь у боях, на початку 1945-го року був важко поранений і проходив курс лікування в госпіталі в м. Тула в Росії. Після війни працював

агрономом на Довжоцькому спиртовому заводі. Пізніше був головним агрономом колгоспу ім. Будьонного в с. Довжок.

1955 року закінчив Київську сільськогосподарську академію. 1956 року був направлений на роботу в м. Дунаївці на посаду головного агронома Дунаєвецької МТС. Після реорганізації МТС з 1958 по 1959 роки працював начальником сільгоспінспекції Дунаєвецького району. У грудні 1959 року був обраний головою чаньківського колгоспу (до 1963 р. називався імені Котовського) і пропрацював на цій посаді до грудня 1987 року.

З приходом нового голови трудові здобутки колективного господарства покращувалися з року в рік. Уже за підсумками 10 місяців 1960 року колгосп був визнаний переможцем змагання на честь 43-ої річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції. Тоді на районну Дошку Пошани були занесені колгосп імені Котовського с. Чаньків, голова колгоспу М.В. Ковальчук, секретар парторганізації П.І. Островський, доярка Б.П. Антонова, ланкові М.П. Чекман, О.М. Васильєва, Н.С. Глушко.²

А 1961 року колгосп імені Котовського перетворений в районне дослідно-показове господарство. Він мав 3000га с/г угідь, у тому числі 2829га орної землі. Діяла науково – технічна рада, куди ввійшли колишні спеціалісти колгоспу, райсільгоспінспекції та РТС, передовики артільного господарства. Ця рада систематично вивчала й поширювала серед працівників досвід передових колгоспів, бригад, ферм і окремих новаторів. Головою науково-технічної ради був голова М.В. Ковальчук.

Щоб забезпечити колгосп високоврожайним насінням, створили насінницьку бригаду, за якою закріпили 1500га землі, сільськогосподарський інвентар і зерносховище.

Для впровадження в колгоспне виробництво досвіду передовиків і досягнень науки організовувались практичні семінари. На міжрядному обробітку просапних культур застосовувались механізми. На фермах запроваджувалося механізоване приготування і роздача кормів, самогодівниці, підвісні доріжки на відгодівельних майданчиках, хімічна обробка грубих

кормів шляхом їх вапнування та кальціювання. З метою підвищення матеріальної заінтересованості колгоспників впроваджено додаткову оплату. Весь керівний склад переведено на оплату в залежності від одержаної продукції.³

1963 року сільські трудівники перейменували свій колгосп, давши йому назву «Маяк».⁴

Колгосп розвивався, зростали потужності, підвищувалася врожайність, збільшувалося виробництво тваринницької продукції. Розширювалася мережа тваринницьких та господарських приміщень колгоспу: чотири капітальних корівники на 600 місць, свинарник – маточник, два відгодівельні майданчики на 1200 свиней, гараж на 22 автомашини, пункт штучного осіменіння худоби, механізований кормоцех, молочний пункт, капітально відремонтовано всі інші колгоспні приміщення. Велось також будівництво механізованої майстерні, будинку правління артїлі. Колгосп тепер щороку витрачав на будівництво 60-70 тис. крб. Як наслідок — створилися добрі умови для зростання добробуту трудівників села, підвищення оплати праці колгоспників.

Колгосп «Маяк» став справжньою гордістю села. Таких успіхів ще не мав жоден колгосп району. Завдяки керівництву М. В. Ковальчука господарство стало відоме не тільки в районі, області, а й республіці.

У 1962 – 1963 рр. колгосп “Маяк” заносився на обласну Дошку пошани передовиків сільськогосподарського виробництва. Багатьох працівників було відзначено високими урядовими нагородами: ордена Леніна удостоєна доярка Броніслава Антонова, орденів Трудового Червоного Прапора – доярка Лідія Григор’єва та бригадир Степан Кривоносюк, ордена “Знак пошани” – завідуючий фермою Микола Дмитрієв, медалі “За трудову доблесть” – механік артїлі Григорій Кравець.⁵

1967 року за підсумками Всесоюзного змагання колгосп “Маяк” отримав Перехідний Червоний прапор Ради Міністрів СРСР і ЦК профспілки робітників та службовців сільського господарства та заготівель і грошову премію.⁶

1968 року колегія Міністерства сільського господарства УРСР і Президія Українського республіканського комітету профспілки робітників і службовців с/г і заготівель визнали колгосп «Маяк» переможцем республіканського соціалістичного змагання за перше півріччя 1968 р. та нагородили Перехідним Червоним прапором Ради Міністрів УРСР та Української республіканської Ради профспілок і грошовою премією.⁷

У колгоспі впровадили правильні сівозміни – три польових, ґрунтозахисну та овочеву. Гарного успіху досягли механізовані ланки М. Волянського, А. Куровського, Й. Мазура, В. Косяка, А. Войцехова, В. Олійника, які виростили по 435 – 420 ц буряків на кожному гектарі.

Велику увагу приділяли правильному використанню земельного фонду. Ні один гектар марно не гуляв. Звузили польові дороги, у міжряддях саду щорічно вирощували кормові культури. Чимало кормів додатково збирали з ущільнених та пожнивних посівів. Сто гектарів кукурудзи ущільнили кормовими гарбузами. Крім кукурудзи, з кожного гектара одержали по 62 ц “дарових” гарбузів, а всього 6200 ц, або 620 ц кормових одиниць.⁸ Два Перехідних Червоних прапори райкому та райвиконкому міцно осіли в дружній чаньківській сім’ї тваринників і рільників.⁹

У Чаньків за досвідом їздили не тільки з сусідніх колективних господарств, слава про колгосп “Маяк” линула далеко за межі району.

За роки головування Мефодій Васильович зробив чимало добрих справ для села. 1967 року побудований у Чанькові двоповерховий Будинок культури. 15 травня 1967 р. правління вирішило:

1. Встановити на будинку пам’ятний знак до 50-річчя Жовтня.
2. Замовити пам’ятний знак у художній майстерні скульптора Воїнова Аркадія Петровича в м. Чернівцях.
3. Виділити на оплату знака 200 крб.¹⁰

Дошка розміром 60 см на 80 см була вилита з бронзи. На ній напис: «Споруджено в честь 50-роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції». 6 листопада 1967 року на мітингу працівників колгоспу «Маяк» – жителів

Чанькова, Степка і Заставля виступив голова правління Ковальчук М.В., стрічку перетнув перший секретар райкому партії О.І. Товстановський.

У Будинку культури діяла стаціонарна кіноустановка, працювали гуртки художньої самодіяльності – хоровий, драматичний, художнього читання, вокальна група, танцювальний, духових інструментів, сільська бібліотека з книжковим фондом 6200 екземплярів, ошадкаса, відділення зв'язку.

У Чанькові активно діяли спортивні секції – волейбольна, футбольна, тенісна, шахо - шашкова, гирьова, легкої атлетики. У 1967-1968 рр. сільські гирьовики зайняли перше місце і нагороджені Грамотою районного спортивного товариства “Колгоспник”, шахо – шашкова секція за друге місце відзначена дипломом II ступеня, була нагороджена і легкоатлетична команда.

Того ж року правлінням колгоспу було вирішено розпочати будівництво нового приміщення для сільської школи та пам'ятника-стели воїнам Великої Вітчизняної війни, які віддали своє життя за перемогу над нацизмом.

Особлива увага приділялася соціальній сфері села. У мальовничому куточку було споруджено дитячий садок з дитячими «гірками», каруселями, човниками. Тут за рахунок колгоспу утримувались на протязі тижня діти не тільки Чанькова, а й сіл Степка, Заставля.

Побудували лазню, проклали шосе, яке зв'язало Чаньків з навколишніми селами, провели ремонт доріг, упорядкували цвинтар. 1963 року завершилася радіофікація села, 1965-го – встановлена АТС на 20 номерів.

У селі працювали ФАП, два продовольчих магазини, кафе «Дружба», магазин промислових товарів і «Господарчі товари». На честь 50-річчя Великого Жовтня колгосп був нагороджений Пам'ятним прапором районного комітету КП України і виконкому районної Ради депутатів трудящих, занесені на Дошку пошани колгосп «Маяк» і М.В. Ковальчук, його голова.¹¹ Багато колгоспників за високі досягнення були відзначені державою. Окрім згаданих орденоносців трудову славу села примножували передові доярки – переможці соціалістичного змагання М.О.Завадська, Л.С. Матвеева, В.П. Матвеева, О.І. Савчук, Є.Й. Григор'єва.

Антонова Броніслава Петрівна — жінка, яка свого часу прославила Чаньків далеко за його межами, стала Героєм Соціалістичної Праці. Односельці не раз обирали її депутатом сільської Ради, членом правління колгоспу. Народилася вона 20 квітня 1923 року в Чанькові в сім'ї колгоспників. 1935 року залишилася без батька. 1943 року була відправлена на роботу до Німеччини. Усе своє життя трудилася в колгоспі. Спочатку – в рільничій бригаді, а потім – на тваринницькій фермі чверть віку дояркою. Саме тут розквітли найкращі якості Броніслави Петрівни.

Її досвід був цінним надбанням, а досягнення демонструвалися на Всесоюзній виставці народного господарства колишнього Радянського Союзу. Кращим дояркам Дунаєвецького району за високі показники в праці вручався приз імені Броніслави Антонової. На жаль, вона рано пішла із життя – померла 2 червня 1981 року. Вулиця, де колись жила Броніслава Петрівна Антонова, названа на її честь.

М.О. Завадська – чаньківчанка з діда прадіда, тут закінчила школу й почала трудовий шлях. Працювала на фермі. Про її старанність, майстерність свідчать 13 грамот, 3 вітальні листи, 3 почесні дипломи, значки “Переможець соціалістичного змагання”, “Ударник 10 і 11 п’ятирічок”, 3 Золоті медалі ВДНГ, ордени “Жовтневої революції”, “Знак Пошани”. Вона була занесена до республіканської Книги трудової доблесті, її портрет красувався на Алеї Трудової Слави ВДНГ України. Обиралась депутатом районної ради.

Мефодій Васильович Ковальчук за свої здобутки теж був нагороджений двома орденами Леніна, орденами Жовтневої революції, Трудового Червоного Прапора, медалями та іншими відзнаками. На його честь названа головна вулиця села.

Список використаних джерел та літератури:

1. Записано із спогадів Ковальчука В.М.
2. Ленінським шляхом. – 1956. – №116.
3. Там само. – 1960. – № 14.
4. Із спогадів В.М. Ковальчука.

5. Ленінським шляхом. – 1966. – № 45.
6. Там само. – 1967. – № 4.
7. Там само. – 1968. – № 106.
8. Ковальчук М.В. Головний напрям колгоспу / М.В. Ковальчук. – К., 1965.
9. Ленінським шляхом. – 1970. – № 20.
10. Ленінським шляхом. – 1967. – № 133.
11. Там само.

Н.Б. Гурська,
с. Морозів

Віктор Петрович Нижанківський у спогадах земляків

Віктору Петровичу Нижанківському виповнилося б 75 років. Народився він 25 січня 1938 року в селі Гута Морозівська тоді Миньковецького району в сім'ї колгоспників. У сім'ї Петра Романовича та Станіслави Іванівни Нижанківських зростало ще троє дітей: він був другою дитиною, старша сестра Броніслава була інвалідом дитинства, тому батько більше спирався на синову допомогу по господарству.

1945 року переступив поріг 1 класу Гуто – Морозівської початкової школи, 1949-го перейшов на навчання до Морозівської середньої школи, яку закінчив 1955 року.

Починав завклубому Гуті – Морозівській, де проявив здібності керівника, хорошого організатора культмасової роботи. Але мріяв Віктор Петрович здобути сільськогосподарську спеціальність, адже змалечку з батьком, колгоспним їздовим, обробляв землю й полюбив хліборобську працю. Тому 1957 року залишив посаду завклуба і поступив в Кам'янець – Подільський сільськогосподарський технікум. Навчання було перервано у зв'язку з призовом до Радянської армії. До 1961 року служив в НДР. Повернувшись з армії, продовжив навчання в технікумі, а після закінчення поступив на заочне відділення Кам'янець – Подільського сільськогосподарського інституту.

Сільгоспуправлінням направлений в с. Чаньків на посаду головного зоотехніка. 1963 року перейшов зоотехніком в с. Осламів Новоушицького

району, працював два роки. 1965 року повернувся в рідне село Морозів, але вже головним зоотехніком.

1966 року райком партії направив Віктора Петровича на річні курси керівного складу працівників сільського господарства. Був у резерві, а 1976 року обраний головою колгоспу «Паризька комуна», в якому пропрацював 20 років.

Свято беріг те, що зробили його попередники С.І. Соломович, В.П.Слободян, Л.Г. Герасимов, підтримував їх традиції. І в той же час енергію, ентузіазм і віддавав розбудові рідного колгоспу і села. Він згуртував однодумців, патріотів свого села. Заступником обрав Ф.К. Коцемира, який в одночас очолив партійну організацію, бригадирами – І.К. Бучківського, В.О. Бедраківського, агрономами В.Кицюка, М. Беха. У той час сільську раду очолював І.Й. Бучківський. За період свого господарювання з командою, як сьогодні модно говорити, він зробив дуже багато для господарства та свого села.

1977 року закінчив будівництво плодоконсервного цеху, розпочате ще 1972 року головою колгоспу Л.Г. Герасимовим. Продукція цеху (директором був Ю.А. Коцемир) славилась по всій Україні, а це – смачні повидла, які можна було взяти в рахунок зарплати чи за гроші. Полиці магазинів були заставлені морозівськими компотами, салатами, варенням. З ініціативи Віктора Петровича розпочалося будівництво торгового комплексу, в якому мали працювати їдальня, відділи промислових продовольчих та господарських товарів. Комплекс був зданий 1985 року (бригадиром будівельників на той час був односельчанин Б.С. Брезіцький)

і працює до сьогоднішнього дня. 1981 року розпочато будівництво спортзалу школи. 1986 року закінчено будівництво гуртожитку для учнів та учителів.

Велося будівництво кормодвору, тваринницьких приміщень, вівчарника і кузні в селі Гута Морозівська, реконструкція тваринницьких ферм. 1989 року було омолоджено частину саду (4 квартали – 60 га), а засаджено частину нового. Вагомі здобутки були досягнуті в тваринництві та рільництві. За

трудові успіхи Верховна Рада УРСР нагородила Віктора Петровича Почесною грамотою.

З 1978 року жителі села відчули велику підтримку держави та місцевої влади. «Як нам колгоспникам та й не будувати нових осель, – говорили морозівчани, – адже для будівництва можна виписати камінь з місцевого кар'єру, дерево – з колгоспного лісу «Дубина», пісок – з свого кар'єру, цемент завозили цементовози на територію господарства». Тоді майже всі дороги, вулиці та провулки були засипані гравієм. На той час в господарстві числилось 20 автомашин, 40 тракторів. На тракторному стані побудували піднавіси для тракторів та комбайнів, обладнали кімнату для механізаторів, побудували нову кузню, майстерню, встановили свою електростанцію, викопали криницю.

З часом колгосп досяг помітних успіхів у тваринництві та рільництві, мав 1000 голів ВРХ, в Гуті – Морозівській – понад 50 овець. Ланкова Н.П. Смок вирощувала цукрових буряків по 350 – 360 ц з га на сухих глиняно – піщаних землях, урожай пшениці в урочищі Діхтярка склав 60 ц з га. В оселях колгоспників, зокрема слюсаря П.А. Смока, бригадира тракторної бригади Л.П. Розгонюка, токаря С.І. Врублевського, доярки Л.Д. Коцемир з'явилися перші телевізори, як можна було не придбати пральну машину чи мотоцикл, які пропонувала райспоживспілка. Завершилося будівництво майстерень школи, де учні здобували професійну освіту шофера, швеї. 1996 року було відкрито дитячий садок «Сонечко» з усіма зручностями: просторі кімнати для ігор і навчання, прекрасна кухня і їдальня. Правління колгоспу надавало допомогу продуктами харчування – молоко, м'ясо, цукор, муку та ін.

Не було позаувагою Віктора Петровича медпункт, відділення зв'язку, заклади культури. Будівельна бригада вчасно проводила ремонтні роботи.

Він збудував міцну сім'ю. Дружина Владислава Броніславівна була прекрасною вчителькою, хорошим директором місцевої одинадцяти річки своє місце в житті зайняли й сини.

1996 року за станом здоров'я Віктор Петрович розрахувався з посади голови колгоспу, але продовжував працювати завідуючим господарством

Мороозівської середньої школи. Вірним служінням рідному селу здобув шану, повагу і любов односельців, назавжди залишився в пам'яті морозівчан.

РОЗДІЛ VI. У ДОБУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

І. В. Рибак,
м. Кам'янець-Подільський

Сільські поселення Дунаєвеччини: соціально – економічні процеси на зламі двох століть 1941 – 2012 рр.

У статті проаналізовано соціально – економічний розвиток сільських поселень Дунаєвеччини в добу незалежності України. Встановлено, що поряд з деякими модернізаційними процесами мають місце депопуляція сільського населення, деградація сільськогосподарського виробництва, наростання депресивних тенденцій.

Ключові слова: Дунаєвецький район, сільські поселення, сільськогосподарське виробництво, природній приріст населення, міграція, соціально – побутова інфраструктура.

Сучасний стан аграрного (агропродовольчого) сектору економіки та його виробничо-соціального осередку – села і селянства зумовлений великою сукупністю причин і обставин. Одні з них є внутрішніми, тобто безпосередньо пов'язані із сільським господарством, інші є зовнішніми щодо нього спричиненими аграрною, продовольчою, соціальною, фінансовою, фіскальною політикою держави. Співвідносність цих факторів і ступінь впливу кожного з них на соціально – економічну результативність пострадянських аграрних відносин поки що не вивчається глибоко та всебічно. Проте такі дослідження могли б повніше і глибше вивчити причини того, що останні роки відбулося із селом, сільським сектором економіки. Масштабність і багатоаспектність проблеми націлюють на проведення великої відповідної наукової, організаційної роботи. Однією з початкових складових може стати поглиблене вивчення різноманітних аспектів дорадянського розвитку сільських поселень у розрізі району, області, історико–етнографічного регіону: Поділля, Волині, Буковини, Галичини, Полісся, Закарпаття тощо. Адже кожен регіон має свою своєрідність у спеціалізації сільськогосподарського виробництва, притаманні йому особливості господарювання. На основі узагальнення можна було б створити синтетичну працю про порадянські аграрні відносини, долю села. Така праця, на наш погляд, могла б привернути увагу суспільства і владних структур до проблем вироблення аграрної політики, яка б змогла вивести нинішнє село з глибокої депресії і забезпечити якісно вищий рівень його життя.

Однією з пріоритетних, на наш погляд, є проблема соціального розвитку села. Необхідно визнати, що за радянської влади село обділялося не лише в оплаті праці трудівників полів і ферм, але й у торгівельно-побутовому обслуговуванні, забезпеченні культурно-освітніми закладами, прокладанні доріг з твердим покриттям, газу та енергопостачанні тощо. 1987 року з 82 сільських поселень Дунаєвецького району 54% - не мали дошкільних закладів, 43% – денних загальноосвітніх шкіл, 34% - закладів охорони здоров'я, 49% - закладів фізкультури і спорту, 11% - бібліотек, 5% - клубів, 9% стаціонарних і пересувних кіноустановок, 46% - стаціонарних відділень зв'язку, 49% - будинків побуту і комплексних приймальних пунктів, 71% лазень [1]. Занепокоєні долею села, керівні органи вирішили змінити критичну ситуацію, що склалася в сільських населених пунктах. 1987 року на пленумі Хмельницького обкому Компартії України було досить критично проаналізовано соціально-економічний стан села, а згодом на сесії Хмельницької обласної ради народних депутатів прийнято комплексну програму соціальної перебудови села до 2000 року. Восени 1990 року Верховна Рада УРСР прийняла закон «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України».

Проте життя з програмою розійшлося. Обвальний характер руйнування колгоспно-радгоспної системи ведення сільського господарства спричинив занепад, а то і крах соціально – побутової інфраструктури, створеної в радянські часи. Серйозні недоліки в соціальній сфері були зумовлені прорахунками в стилі і методах роботи керівних органів, які аж ніяк не відзначалися жвавою організаторською діяльністю, спрямованою на задоволення людських потреб. Переважна більшість закладів торгівельно-побутового господарства приватизувалася, нерідко змінювала характер своєї діяльності. Керівники місцевих органів нерідко займали пасивну позицію, недооцінюючи всієї складності зростаючих негативних процесів і не забезпечуючи комплексного вирішення соціальних проблем.

В особливо важкому становищі опинилися малі села. Вони залишилися без виробничих підприємств, шкіл, шляхів і навіть магазинів. Про школи, дитячі дошкільні заклади та мережу охорони здоров'я, газ говорити не доводилося.

Колись бригадні села Дунаєвеччини: Петрівське, Малий Жванчик, Трибухівка, Чимбарівка, Панасівка, Дем'янківці, Рачинці, Гута – Блищанівська, Ксаверівка, Млаки, Яцьківці, Харитонівка, Антонівка, Держанівка, Слобідка – Гірчичнянська, Дубинка, Руда – Гірчичнянська, Синяківці, Ярова Слобідка, Загłosна, Притулівка, Сприсівка, Катеринівка, Велика Кужелова, Гамарня, Гута – Морозівська, Варварівка, Лисогірка, Соснівка, Михівка, Криничани, Ріпинці, Малий Карабчіїв, Удріївці, Степок швидко занепадали, деякі перетворилися на безлюдні пустки спорожнілих селянських хат. Нагадаємо, що йдеться про населені пункти краю, звідкіля вийшли у широкий світ вчені, письменники, прославлені військові і державні діячі. Водночас з малими обезлюднювалися і великі села: Чаньків, Стара Гута, Сокілець, Сивороги, Рудка, Підлісний Мукарів, Морозів, Михайлівка, Мала Побіанка, Мала Кужелівка, Лисець, Кривчик, Іванківці та інші. У селах Дунаєвеччини припинилося спорудження осель. Якщо в 1990 року в селах Дунаєвеччини споруджено 5567 м^2 , то 2005 р. – 125 м^2 , 2002 р. – 108 м^2 . Лише з 2007 р. дещо поновилося спорудження житла в селах Дунаєвеччини. У цей рік було введено в експлуатацію житла – 571 м^2 , 2010 р. – 2141 м^2 , 2011 р. – 1376 м^2 [2]. Але тут варто мати на увазі, що житло не рідко споруджувалося не мешканцями сіл, а дачниками, які облюбували сільські обезлюдненні краєвиди. Для цього використовували добротні будівельні матеріали. Будували розкішні дачі чиновники, олігархи, яким було байдуже майбутнє села.

Другою характерною рисою порадянського села є депопуляція, спричинена постарінням сільського населення, безповоротною міграцією молоді в місто, закордон. Перші ознаки цього жахливого явища проявилися ще 1979 року і з того часу набули незворотного, а з початку 90 – х років – катастрофічного характеру. 1996 року в сільській місцевості Дунаєвеччини

району коефіцієнт народжуваності склав 9,8, а кількість померлих 19,9 на тисячу чоловік населення, природний приріст мав від'ємне сальдо 10,1 проміле. В області відповідно 10,3; 22,5; 12,2. Дунаєвеччина була в цьому відношенні благополучним районом з посередніми показниками від'ємного природного приросту населення. До прикладу найвищі показники – 18,3 були зафіксовані у Деражнянському; 18,0 – у Ярмоленецькому; 15,8 – у Летичівському; 15,3 – у чемеровецькому районах і найнижчі 5,9 – у Віньковецькому; 5,4 – у Хмельницькому; 7,1 – у Славутському; 9,8 проміле – у Шепетівському районах [3]. Проте в наступний період темпи скорочення сільського населення дещо зменшилися. 2003 року коефіцієнт народжуваності в сільській місцевості Дунаєвечького району склав 8,2, а померлих 21,6, скорочення природного приросту досягло 13,4. У сільській місцевості Хмельницької області пересічно: 8,0; 22,6; 14,6 [3]. 2009 року зменшення природного приросту населення склало – 13,0; 2010 р. – 11,3; 2011 р. – 10,5 проміле. У сільській місцевості Хмельниччини пересічно скорочення населення у 2009 р. склало – 12,1; у 2010 р. – 11,8; 2011 р. – 10,7 проміле [4]. На фоні скорочення населення в 2010 р. у Летичівському районі – 16,2; Ярмолинецькому – 16,0; Городоцькому – 14,7; Чемеровецькому – 14,2; Білогірському і Шепетівському – 6,6; Славутському – 6,5; Хмельницькому – 7,1; Теофіпольському і Кам'янець – Подільському – 9,4 [5]. Скорочення населення на Дунаєвеччині було дещо нижчим. Це були посередні показники, які не повинні бути заспокійливими. Вони свідчать про неухильний процес вимирання сільського населення і зменшення поселенської мережі на Дунаєвеччині в найближчому майбутньому.

Сьогодні серед безмірно великих втрат села чи не найбільшою є прискорена і надміру глибока деградація людського капіталу, відображенням якої стало стрімке скорочення тривалості життя сільських жителів, погіршення стану їхнього здоров'я, зниження рівня освіченості, фахової і кваліфікаційної підготовки. У зв'язку з розпадом колгоспів і радгоспів, закриттям шкіл, лікарень, бібліотек, клубів село швидко втрачає інтелектуально – інтелектуальну складову його людського капіталу: вчителів, лікарів, працівників культурно –

просвітницької сфери, спеціалістві сільського господарства: агрономів, ветеринарів, інженерів, механізаторів. Вихідці з села, ставши сільською інтелігенцією, глибоко знали і розуміли інтереси і запити селян. Їм належала винятково важлива роль у загальнопросвітницькій роботі. І лише тепер, коли переважна більшість сільських поселень у великій мірі або й повністю втратила свій безцінний людський капітал, стає зрозумілим, чим і ким була сільська інтелігенція для села. Її відродження і зміцнення повинно стати одним з найважливіших пріоритетів новітньої державної аграрної політики.

Характеризуючи сучасний стан сільських поселень Дунаєвщини не можна не зачепити такої болісної проблеми, як деградація сільськогосподарського виробництва на шляхах обвального – системного реформування, а також руйнації колгоспно – радгоспної системи ведення сільського господарства. У 1991 – 2012 рр. спостерігався спад виробництва всіх без винятку галузей сільського господарства. Цьому сприяла нічим не вмотивована тотальна відмова від позитивів минулого в перші ж порадянські часи, глибоке руйнування набутого в останні радянські роки виробничо – ресурсного потенціалу, започаткування аграрної реформи без попереднього всебічного обґрунтування їхньої кінцевої мети та надійного нормативно – правового, науково – методичного, організаційно – управлінського забезпечення, відсутність науково обґрунтованої стратегії розвитку сільського сектора економіки. Це стало однією з головних причин важкого сучасного стану сільського господарства. Особливо постраждало тваринництво. Якщо у 1940 р. на Хмельниччині нараховувалося 516 тис. голів великої рогатої худоби, у тому числі 302,6 тис. корів, 445,6 тис. свиней, 170,7 тис. овець, 290 тис. коней [5], то у 2011 р. відповідно – 257,6 тис., 151 тис, 301,3 тис, 6,1 тис, 27,7 тис [6]. Тобто окрім свиней поголів'я худоби порівняно з передвоєнним періодом зменшилося вдвічі. Особливо швидкими темпами занепадало тваринництво у 90 – ті рр. ХХ ст. Якщо продукція тваринництва Хмельниччини в постійних цінах 2010 р. у 1990 р. складала 5905,5 млн. грн., у 1995 р. – 4037,8 млн. грн., то

2002 року – 2978,9 млн. грн. [7]. Тобто за 10 років зменшилася вдвічі. Такого обвального занепаду галузі не спостерігалось навіть у повоєнні роки.

Не стала винятком у цій сумній статистиці і Дунаєвеччина. У 1988 – 1990 рр. державі колгоспами Дунаєвечького району було продано в середньому за рік 44296 т. зерна, 228 тис. т. цукрового буряка, 13556 т. картоплі, 9431 т. овочів, 8156 т. фруктів та ягід. Щільність великої рогатої худоби на 100 га. земельних угідь склала 73,1, у тому числі корів – 16,5, свиней – 14,3, овець – 16,6 голів [8]. Пересічні показники в Хмельницькій області були відповідно 67,0, 16,4, 11,9, 17,5 [9]. Отже, Дунаєвечький район був одним із кращих в області. Крім того, чимало худоби і птиці утримувалося в підсобних особистих господарствах. Зокрема 1990 року тут нараховувалося 12609 голів великої рогатої худоби, 9204 корів, 15190 свиней, 376 овець і кіз. У 1990 р. різними суб'єктами господарювання Дунаєвечького району було реалізовано 34031 т. зерна, 806 т. картоплі, 1035 т. овочів, 316 т. фруктів і ягід, 201 тис. т. цукрових буряків [10]. Проте в наступний період розпочався обвальний спад сільськогосподарського виробництва. Виробництво м'яса в живій вазі зменшилося з 12763 т. у 1990 р. [11] до 5192 т. у 1996 р. [12]. Середній річний надій молока на корову упав з 3781 кг у 1990 р. до 2476 у 1996 р. [13]. Саме в 90 – ті рр. на Дунаєвеччині було втрачено основне поголів'я продуктивного тваринництва, а вівчарство опинилося на межі зникнення.

Відбулася прискорена диверсифікація сільського виробництва в бік зернового господарства. Головними сільськогосподарськими культурами стали: пшениця, ріпак, соняшник. Різко скоротилося вирощування картоплі, овочів, цукрового буряка. В останні роки спостерігається зростання посівів кукурудзи. В результаті цього тисячі селян, переважно жінок, втратили роботу. Чимало з них зайняті в особистих селянських господарствах. І хоча вони виробляють близько 60% продукції тваринництва та 90% овочів, ряд експертів і соціологів фактично оцінює це як приховане безробіття.

У цілому в 1991 – 2012 рр. відбулося прискорене знеселянювання і загальне знелюднення сільських поселень, які опинилися в умовах

всеохоплюючої і соціальної бідності, яка в більшості випадків переросла у тотальну злиденність, зневіру і безпросвітність переважної частини селянства та інших сільських жителів. Дехто намагається спростувати такий висновок тим, що процес зменшення сільського населення в світі є нормальним прогресивним явищем, мовляв 12-15% сільського населення України годують 46 млн. українців (у Франції 1,5% фермерів годує 59 млн. жителів, у Німеччині – 1,2% - 82 млн., у США – 1% - 370 млн.) [15]. Різниця у співвідношеннях величезна, але цивілізований світ до цього йшов поступово. На відміну від країн з ринковою економікою, де зайнятість у сільськогосподарському виробництві зменшувалася у зв'язку з підвищенням його продуктивності, в Україні цей процес відбувається під дією передусім різкого звуження місткості ринку вітчизняної продовольчої продукції внаслідок падіння платоспроможності населення, експансії імпорту, деградації сільськогосподарського виробництва, а звідси загального знелюднення сільських поселень [16]. Сільську молодь все більше продовжувало вабити місто, де були можливості працевлаштуватися, кращі умови праці і життя, вищі заробітки. Чимало з них виїжджали за кордон і стали учасниками вторинного ринку праці малих і середніх підприємств Європи, які не мали змоги використовувати дорогі працевзберезувальні технології. Як правило міграція набувала безповоротного характеру. На цій основі в селах сформувалося явище, яке можна розглядати, як принизливе для хлібороба – стражденність.

Список використаних джерел та літератури:

1. Социальное и экономическое развитие области. От выборов к выборам. – Хмельницький: Хмельниц. обл. упр. стат., 1990. – С. 44 – 45.
2. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2003 р. – Хмельницький: Головне упр. стат. у Хмельниц. обл., 2004. – С. 148 .
3. Хмельниччині 60 років: стат. зб. – Хмельницький: Хмельниц. обл. упр. стат., 1997. – С. 30 – 31.
4. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2009 р. – Хмельницький: Головне упр. стат. у Хмельниц. обл., 2010. – С. 252.
5. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2010 р. – Хмельницький: Головне упр. стат. у Хмельниц. обл., 2011. – С. 253.
6. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2011 р. – Хмельницький: Головне упр. стат. у Хмельниц. обл., 2012. – С. 254.

7. Развитие агропромышленного производства в Хмельницкой обл.: стат. сб. – Хмельницкий: Хмельниц. упр. стат., 1990. – С. 215.
8. Социально-экономическое положение Хмельницкой области за послевоенный период: юбил. стат. сб. – Хмельницкий: Хмельниц. обл. упр. стат. – 1990. – С. 48 – 50.
9. Падолка С. С. Селянство України: соціальна конфігурація та новітні ментальні імперативи самобутності (1990 – 2000 – і роки) / С.С. Падолка // Вісник аграрної історії: зб. наук. пр. – К.: 2011. – Вип. 1. С.108.
10. Андрійчук В. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти / В. Андрійчук, М. Зубець, В. Юрчишин. – К.: Аграрна наука, 2005. – С. 15.
11. Хмельниччині 60 років: стат. зб. – Хмельницький: Хмельниц. обл. упр. стат., 1997. – С. 34.
12. Там само. – С. 40.
13. Там само. – С. 42.
14. Дем'янчук О. І. Розвиток процесу самозайнятості на селі / О.І. Дем'янчук // Економіка АПК. - № 7. – С. 134.
15. Луненко Ю. О. Тенденції зайнятості сільського населення у постреформаційний період / Ю. О. Луненко, Є. І. Луненко // Економіка АПК. – 2005. – р№ 12. – С. 108.
16. Кириленко І. Г. Напрями підвищення конкурентоспроможності вітчизняного сільськогосподарського виробництва / І. Г. Кириленко // Економіка АПК. – 2005. - №11. – С.69.

І.А. Скворцова,
м. Кам'янець-Подільський

Дунаєвеччина в добу незалежності України: здобутки, проблеми та труднощі розвитку

У статті проаналізовано соціально-економічний розвиток Дунаєвецького району в 1996-2012 рр. Встановлено, що в цей період відбувалося наростання депресивних тенденцій у економічній, соціальній та культурно-освітній сфері.

Ключові слова: район, сільське господарство, промисловість, торгівля, освіта, культура, охорона здоров'я, злочинність.

Сучасна Дунаєвеччина, як мікрорегіон характеризується такими основними географічними, адміністративно-територіальними ознаками: територія Дунаєвецького району складає 1182 км² і поступається лише Кам'янець-Подільському, Ізяславському, Старокостянтинівському районам, на 1 січня 2012 р. проживало 64,5 тис. осіб, з них 20,7% – у містах, а решта – у сільській місцевості. За рівнем урбанізації Дунаєвецький район посідає четверте місце серед 20 районів Хмельниччини. Проте щільність населення на

Дунаєвеччині становить 55 осіб на км².¹ Це найвищий показник серед усіх сільських районів Хмельницької області.

Адміністративно-територіальний поділ Дунаєвечького району є таким: одне місто, два селища міського типу, 43 сільради і 83 сільських населених пункти. За кількістю поселень поступається лише Кам'янець-Подільському, Красилівському, Ізяславському та Волочиському районам.²

Найбільше багатство Дунаєвеччини – її люди. На 1 січня 2012 р. в районі проживало 15147 чоловіків і 18062 жінок. На 1000 жінок припадало 830 чоловіків. Ця небажана статева диспропорція пояснюється меншою тривалістю життя чоловіків. Середня тривалість життя жінок у міських поселеннях у 2011 році склала 77,6, а чоловіків – 73,3 років, у сільській місцевості – відповідно 70,2 і 75,7 років.³ Вікова структура населення Дунаєвеччина на 1 січня 2012 р. характеризувалася такими даними: до 14 років нараховувалося 9682 або 14,9 % , від 15 до 64 років – 42148 – 65,1%, 65 і старше – 12967 – 20,0 % від загальної кількості населення.⁴ У районі нараховувалося 23700 пенсіонерів або на 1000 чоловік населення припадало 366 пенсіонерів. Це один з найвищих показників в області, де на тисячу осіб пересічно припадає 327 пенсіонерів. За цим показником Дунаєвеччина поступається таким депресивним районам як Віньковецький, Новоушицький, Ярмолинецький.⁵

Варто зазначити, що доба незалежності співпала з негативними демографічними процесами, які спричинило зменшення населення. 1980 року на Дунаєвеччині проживало 88,4 тис. осіб, а у 1990 р.- 80,7.⁶ У 1996 р.- 78,6,⁷ у 2003 р. – 71,4 тис.⁸ Тобто за період з 1988 по 2012 рік населення скоротилося майже на 24 тисячі. Причиною такого негативного демографічного явища було зниження народжуваності і переважання смертності на тисячу чоловік населення.

Вже у 1996 році кількість народжених на Дунаєвеччині склала 10,5, а померлих 19,9. В Результаті природній приріст населення мав від'ємний показник у 10,1 проміле.⁹ Це було майже удвічі більше ніж у Хмельницькій області, де пересічний показник природного приросту становить – 5,3 проміле.

Проте це було дещо менше, ніж у таких районах, як Ярмолинецький, Чемеровецький, Городоцький. Така ж сумна тенденція мала продовження і в наступному періоді. У 2003 р. – від’ємний показник природного приросту склав – 13,4,¹⁰ а у 2009 р. – 13,0,¹¹ у 2011 р. – 10,5 проміле.¹² Особливо катастрофічна демографічна ситуація склалася на селі. Тут відбувалися надзвичайно деструктивні процеси, пов’язані з різким постарінням села, а звідси – наростанням депопуляції населення.

У 90-ті роки різко зріс середній вік працівників сільського господарства й досяг 58 років, питома вага сільської молоді зменшилася до 14%. Цього було вкрай недостатньо для відтворення трудових ресурсів. Проте і ця мізерна кількість сільської молоді намагалася мігрувати до міста. Серед її причин: низька мотивація праці, зміна структури виробництва, безробіття, недооцінка керівниками підприємств значення підготовки кадрів, скорочення фінансування освіти і відсутність належного соціального захисту сільських працівників, низька ефективність сільськогосподарського виробництва. Мізерні зарплати, несвоєчасна її виплата, відсутність морального симулювання перетворило сільськогосподарську працю в меншоплатісну, непривабливу, а життя на селі через відсутність соціально-побутової інфраструктури важким і безпросвітним. Через це в сільській молоді склалися стійкі міграційні настрої, психологічна настанова на негативне ставлення до проживання на селі, до аграрної праці.

У 90-х роках на Дунаєвеччину прийшло безробіття. У 1995 році з 4448 зареєстрованих безробітних у Хмельницькій області 229 жителів Дунаєвцького району, рівень безробіття склав 0,59 %, в області – 0,56 %.¹³ Проте вже в наступному році безробітних в області побільшало – 13313 осіб, з них 4424 – з Дунаєвцького району, рівень безробіття в області склав 1,72 %, у районі 1,84.¹⁴ У 2003 р. кількість безробітних досягла 1664 особи або 4,7 %, а у 2009 р. – 1709, або 4,7 %. Рівень безробітних в області складав 3,7 %¹⁵. У 2005 році кількість зареєстрованих безробітних громадян, не зайнятих трудовою діяльністю, у Дунаєвцькому районі становила 1648, у 2010 р. – 861,4 у 2011 р. – 711, а потреба підприємств Дунаєвеччини у працівниках на заміщення

вільних робочих місць склала у 2005 р. – 117, 2010 р. – 8, а у 2011 р. – 2 вакансії. Навантаження на одне вільне робоче місце та вакансію у 2005 р. становила 14, а у 2005 р. – 108, у 2011 р. – 356. Пересічні показники навантаження на одне вільне робоче місце та вакансію на Хмельниччині у 2005 р. – 9, 2010 р.- 53, 2011 р. – 51 осіб.¹⁶ Отже, рівень безробіття в Дунаєвецькому районі був значно вищим, ніж в області, район за рівнем навантаження на одне вільне місце та вакансію посів перше місце в області. Найінтенсивніше процес безробіття відбувався на селі. Хоча вітчизняна статистика неправомірно відносила до числа економічно зайнятих селян тих, хто, втративши роботу у сільськогосподарських підприємствах, змушений був працювати в особистому господарстві. Фактично це було приховане безробіття.

Проблема удосконалення відносин у сфері праці, особливо на селі розв'язувалася повільно, спонтанно із застосуванням розрізнених за суттю, нерегульованих у часі й неадекватно спрямованих заходів. Основний акцент робився на зміну власності, грошовий обіг, оподаткування тощо. Мало місце сподівання, що закони ринку розставлять все на свої місця і відбудеться саморегулювання. Як наслідок людина праці виявилася найменше захищеною. Держава, відмовившись від тотальної регламентації соціально-трудових відносин, не подбала, аби створювалися і працювали інші регулятори, у тому числі і соціальне партнерство. Становлення нової системи соціально-трудових відносин відбувалося шляхом ігнорування власного історичного, сучасного світового досвіду, а також причин економічної кризи. В Україні з часу проголошення незалежності спостерігалось падіння престижу праці та недостатня її мотивація, відчуження працівників від управління, зниження творчої активності й трудової дисципліни. Одночасно на Дунаєвеччині в цій царині відбулися деякі позитивні зміни, зокрема було створено умови для розвитку приватної власності, ліквідована державна монополія на використання робочої сили, розширення можливості щодо вибору форми і видів трудової діяльності, ліквідовані обмеження щодо мобільності робочої сили, зростання інтересу працівника у висококваліфікованій, якісній праці, що гарантує йому

матеріальний достаток та підтримання власної конкурентоспроможності, створення конкурентного виробничого середовища тощо. Все це дало змогу працевлаштувати у 2007 р. – 1834 осіб, що склало 39,9 % від загальної кількості незайнятого населення, у 2009 р. – 1841 або 36,5 %, 2009 р. – 1506, або 34,8 %, у 2010 р. – 1513 осіб – 48,0 %, 2011 р. – 1525; 48,7 %.¹⁷

Безробіття штовхало дунаєвчан працездатного віку на міграцію в пошуках кращої долі. Щороку сотні жителів району покидають рідні місця. Розрізняють міграцію в межах України – внутрішньо-регіональну, міжрегіональну, та міждержавну. Найбільшої шкоди завдавала народному господарству міждержавна міграція у 1900 – 2000 рр. Україна виступала як держава – експортер дешевої робочої сили. Українські мігранти були учасниками вторинного ринку праці, у більшій мірі нелегального, працювали на малих і середніх підприємствах з високою долею ручної праці, які були неспроможні використовувати дорогі працевбережувальні технології. Пік міждержавної міграції припав на 90-ті-початок 2000 рр. у 2003 р. Хмельниччину покинуло 27169 осіб, кількість вибулих на 1000 жителів склала 19,3 особи, на Дунаєвеччині відповідно – 30 чоловік або 0,4 особи, у 2011 році Дунаєвеччину покинуло в розрізі міждержавної міграції – 31, а міжрегіональної – 293 особи.¹⁸ Як правило, міграція мала безповоротний характер. Особливо негативними були розміри міграції для села. Причина: суцільна бідність і тотальне безробіття змушувало сільське населення демографічно активного віку полишати рідне село. Міграційні втрати підривали природну основу демовітворювальних процесів на селі. Воно втрачало чимало майбутніх батьків, подружніх пар для створення нових сімей. Причому не тільки за масштабами вибуття, а й за тенденціями результативного показника міграції. Абсолютну більшість сільських мігрантів становили громадяни працездатного віку, п'яту частину – діти до 15 років і лише кожний десятий мігрант був пенсіонером. Переважна частина їх рухалася в бік міст обласного і районного підпорядкування. Тут селян приваблювали можливості працевлаштування, професійного зростання, кращі умови праці й життя, вищі

заробітки і реальні доходи. Міждержавна міграція характеризувалася зміною громадянства і виїздом не лише у країни Заходу, передусім до Італії, Іспанії, Португалії, але й до Росії.

Проголошення незалежності України співпало з різким погіршенням матеріального добробуту переважної більшості населення. З великим запізненням було усвідомлено загрозу високих темпів економічної і соціальної бідності, яка в більшості випадків переросла в тотальну злиденність, зневіру і безпросвітність. Пік масового зубожіння, майнової нерівності припадав на 90-ті роки. У 2000 рр. цей процес уповільнився, з'явилися деякі позитивні зміни. Якщо у 2000 р. частка населення Дунаєвеччини із середньодушовими грошовими доходами на місяць нижчими прожиткового мінімуму складала 93 %, загальних – 83,8 %, то у 2005 р. – відповідно 70,4 %, а у 2010 р. – 39,3 %, 27,8 %.¹⁹ Різниця співвідношення грошових доходів 10 % найбільш та 10 % найменше забезпеченого населення у 2001 склала 12,9 разів, у 2005 – 7,9, а у 2010 р. – 5,7 разів.²⁰ У 2000 р. вибіркові бюджетні обстеження на Дунаєвеччині виявили, що сукупні витрати одного домогосподарства в середньому на місяць склали 552,8 грн., у 2005 р. – 2971,4 грн., а у 2011 р. – 3032,9 грн.²¹ Середній розмір пенсії у 1996 р. склав 36,8 грн., у 2001 р. – 75,2 грн., 2006 р. – 383,4 грн., 2008 р. – 657, 1 грн., 2009 р. – 791,8 грн., 2010 р. – 886,6 грн., 2011 р. – 1004,5 грн. 2012 р. – 1100,6 грн.²²

Важливим показником матеріального добробуту є житлові умови, зокрема забезпечення сімей якісним і комфортним будинком чи квартирою. У 1990 р. на квартирному обліку в міських поселеннях Дунаєвецького району перебувало 1156 сімей, а отримали житло 64 сім'ї, у 1995 р. відповідно 1207,0; 2000 р. – 935,5; 2005 р. – 489, 64; 2007 р. – 482,168; 2008 р. – 428,5; 2009 р. – 134, 2; 2010 р. – 424; 17; 2011 р. – 322,0.²³ З 435 сімей Дунаєвецького району які перебували на квартирному обліку для отримання кооперативного житла протягом 1990-2011 року жодна не змогла задовольнити чи поліпшити свої житлові потреби.²⁴

Наведені дані свідчать, що за роки незалежності України не відбулося суттєвого покращення матеріального добробуту. Значна частина населення Дунаєвецького району опинилася за межею бідності, одночасно мізерна кількість розбагатіла і поповнила ряди середнього класу, зуміла звести житлові котеджі, придбати дорогі автомобілі іноземного виробництва, вкласти значні кошти в мале чи середнє підприємство.

У дуже скрутному матеріальному становищі опинилися люди похилого віку у сільській місцевості. У селах Дунаєвеччини сформувався явище, яке може розглядатися як стражденність, що є дуже принизливим для хліборобів, які віддали свої кращі роки життя, здоров'я, роботі на полях і фермах, а сьогодні змушені виживати за рахунок мізерної пенсії, невеличкого підсобного господарства.

Основою матеріального добробуту є матеріальне виробництво, або народне господарство. Традиційно головною і визначальною його галуззю було сільське господарство. Дунаєвеччина, маючи добрі ґрунти, оптимальні кліматичні умови, значні трудові ресурси, вирощувала добірні врожаї зернових, цукрового буряка, картоплі, овочів, фруктів і ягід. У 1986-1990 рр. колгоспи Дунаєвеччини виростили і продали державі 561295 т. зерна.²⁵ За цим показником Дунаєвеччина поступалася лише Старокостянтинівському і Городоцькому районам. У цей період колгоспники Дунаєвецького району реалізували державі 114652 т. картоплі і посіли друге місце в області, поступившись Славутському району. Дунаєвеччина у 1986 – 1990 рр. виробила 1121,2 тис. т. цукрових буряків. Більші валові збори солодкої продукції мали лише Волочиський, Старокостянтинівський, Чемеровецький і Красилівський район. За цей період колгоспи, радгоспи, міжгосподарські підприємства району виростили 9730 т. фруктів і ягід, посівши шосту сходинку в області за цим показником після Новоушицького, Віньковецького, Городоцького, Кам'янець-Подільського і Чемеровецького районів. Окрім рослинницької продукції. У колгоспах і міжгосподарських підприємствах Дунаєвеччини вирощувалося чимало великої рогатої худоби, свиней, овець, птиці. За 1986-1990 рр.

середньорічне виробництво м'яса в живій вазі на Дунаєвеччині склало 8361 т. Більшу кількість цієї продукції виробили господарства Старокостянтинівського, Хмельницького і Кам'янець-Подільського районів. Середньорічне виробництво молока склало 36257 т. За цим показником трудівники тваринницьких ферм були абсолютними лідерами серед 20 районів Хмельниччини. Середньорічне виробництво яєць у 1986-1990 рр. склало 18417 тис. шт. За цим показником Дунаєвеччина посідала третє місце в області після Хмельницького і Кам'янець-Подільського районів. Середньорічне виробництво вовни склало 379 цнт, вищі показники мав лише Волочиський і Новоушицький район.²⁵

У 1990 р. на фермах Дунаєвеччині району утримувалося 59673 голови великої рогатої худоби, у тому числі 13330 корів, 30 787 свиней, 13454 овець. Високою була питома вага особистих підсобних господарств у загальному поголів'ї худоби на Дунаєвеччині. Наприклад, 41,3% корів та 32,1 % свиней утримувалося на подвір'ях сільських жителів. В абсолютних показниках це 9204 корови і 15190 свиней.²⁶ За щільністю худоби на 100 га сільських угідь Дунаєвеччині район у 1988 – 1990 рр. посів друге місце в області після Чемеровецького, корів – п'яте місце після Чемеровецького, Славутського, Волочиського, Хмельницького районів, свиней.²⁷ Проте за цими статистичними показниками слід бачити і неефективність колгоспно-радгоспної системи ведення сільського господарства, а саме, низьку врожайність сільськогосподарських культур. На Дунаєвеччині з одного гектара пересічно збирали 27,9 цнт. зернових, 276 цнт. цукрового буряка, 130 цнт. картоплі, надій молока у рік на корову 3242 літри.²⁸ І хоча це були найвищі показники в області, все ж вони не відповідали тим затратам, які вкладалися у сільське господарство у вигляді інвестицій на придбання сільськогосподарської техніки, паливно-мастильних матеріалів, мінеральних добрив тощо.

Аграрна реформа, яка почала здійснюватися на початку 90-х років мала ж лише модернізувати сільське господарство, значно підвищити його ефективність, насамперед – через зміну власності на землю, засоби

виробництва, ринкові механізми. Проте нічим невмотивована тотальна відмова від позитивного досвіду, набутих минулого в перші ж порадянські часи, глибоке руйнування набутого в останні роки виробничо –ресурсного потенціалу, започаткування аграрних реформ без надійного нормативно-правового, наукового та організаційно – управлінського забезпечення стали головними причинами сучасного стану аграрної галузі і сіл Дунаєвеччини. Наслідки аграрної реформи є надзвичайно руйнівними. Виявилися примарними надії на розвиток потужного фермерського руху, ефективного підприємництва в аграрному бізнесі. Переважна більшість бізнесменів задіяна в торгівельно-посередницькій сфері.

Протягом 1991-2002 рр. оброблювані площі сільгоспугідь колишніх колгоспів скоротилися майже на третину. Вони виявилися занедбаними. Лише з 2002 року розпочалося їх розорювання і належний обробіток. Змінилась структура посівів. Менше почали культивувати трудомістких просяних культур, цукрових буряків, картоплі, овочів. Натомість розширювалися посіви високомеханізованих в обробітку площ зернових. Рільництво набуло яскраво вираженого зернового характеру. У 2010 році різні суб'єкти господарювання Дунаєвечського району зібрали 93,7 тис. т. зернових, у 2011 р. – 116,4 тис. т., цукрових буряків відповідно 10,0; 35,1 тис. т., картоплі 92,5; 148,7 тис. т., овочів 20,9; 22,8 тис. т; плодів та ягід – 8,0; 6,6 тис.²⁹ Таким чином, в останні роки дещо поліпшилася динаміка у бік збільшення виробництва продукції рослинництва. Урожайність сільськогосподарських культур виявила нестійку тенденцію до збільшення. Якщо урожайність зернових культур у 1995 р. склала 28,9 цнт., 2000 р. – 23,8 цнт., у 2005 р. – 22,2 цнт., то у 2008 р. – 33,0 цнт., 2008 р. – 31,6, 2010 р. – 31,5 цнт., а у 2011 р. – 37,5.³⁰

Найбільшій деградації зазнало тваринництво. Різко скоротилося поголів'я худоби, особливо корів. Виявилися розореними більшість тваринницьких ферм. Разом з тваринниками втратили роботу зоотехніки, ветеринари, механізатори та інші спеціалісти. 1 січня 2012 року в Дунаєвечському районі було 14,8 тис. голів

великої рогатої худоби, в тому числі 9,4 тис. корів, 19,5 тис. свиней, і всього біля двох тисяч овець.³¹ Вівчарство, як галузь, майже повністю зникло.

У результаті катастрофічно знизився обсяг виробництва тваринницької продукції на Хмельниччині. Якщо в передвоєнному 1940 р. було вироблено м'яса в забійній вазі 56,6 тис. т., то у 1911 р. – 49,5 тис.т. м'яса, 345,1 тис.т. молока, то у 2011 р. – 598,2, вовни відповідно 278 т., 8 т. У 2011 році на Дунаєвеччині вироблено продукції тваринництва: м'яса всіх видів у живій вазі – 9,6 тис. т., молока – 37,0 тис. т., яєць – 9,2 мл.т., вовни – жодну тонну, відповідно до 2010 р. – 9,3 тис. т., 38,1 тис. т., 9,5 млн., шт.³² Отже, падіння обсягів виробництва тваринницької продукції продовжує мати місце. Відрадным є той факт, що річні надої молока на одну корову виявляють нестійку тенденцію до збільшення. Якщо у 1995 р. вони склали на Дунаєвеччині – 2712 літрів на корову, то у 2000 р. – 2040, 2005 – 3155 л., 2007 – 2512 л., 2008 р. – 4059, 2009 р. – 3891, 2010 р. – 4415 л., у 2011 р. - 4649 л. Пересічні показники в Хмельницькій області відповідно – 2252 л., 1848 л., 2896 л., 2848 л., 3285 л., 3862 л., 4009 л., 4316 л.³³ Можна стверджувати, що сільськогосподарське виробництво зазнало величезних втрат і в своєму розвитку було відкинуто на кілька десятиліть назад. Дунаєвеччина втратила провідні позиції у вирощуванні рослинницької та тваринницької продукції. Відбувся системний соціально-економічний занепад якщо не всіх, то переважаючої кількості сільських поселень, зубожіння селян.

У 70-80-ті на Дунаєвеччині було збудовано і введено в дію чимало промислових підприємств. Провідне місце належало підприємствам, що спеціалізувалися на переробці сільськогосподарської продукції. Темпи зростання загального обсягу промислового виробництва у 80-ті роки мали нестійку тенденцію до збільшення. У 1981 р. – 109 %, 1985 р. – 100,4 %, 1986 р. – 99,5 %, 1987 р. – 135,7 %, а у 1990 р. – 148,2.³⁴ Приріст промислової продукції досягався за рахунок екстенсивних чинників. Низькою залишалася трудова дисципліна. Втрати робочого часу в середньому на одного робітника на промислових підприємствах Дунаєвеччини в 1989 р. склали 0,82, у тому числі

в результаті прогулів – 0,47 днів. Пересічний показник у Хмельницькій області відповідно 0,67; 0,10 днів.

Високою залишалася плинність кадрів на підприємствах Дунаєвеччини. У 1989 р. коефіцієнт плинності становив у районі 14,3, у Хмельницькій області – 11,7. Мало місце невиконання договірних зобов'язань із поставок промислової продукції. У 1989 р. промислові підприємства Дунаєвеччини не поставили промислової продукції на 5378 тис. крб. і за цим показником посіли перше місце в області.³⁵

Ринкові реформи початку 90-х років, пов'язані з переходом на самофінансування, ваучерна приватизація, а згодом акціонування підприємств сприяли різкому зменшенню випуску промислової продукції, скороченню кількості робітників. Якщо індекс обсягу промисловості Дунаєвеччини у 1985 році прийняти за 100 %, то 1996 році він склав 50 %, ³⁶ а 2003 року – 80,1 %.³⁷

Сьогодні на території району знаходиться 17 великих і середніх підприємств переважно харчової, легкої промисловості, які працюють не на повну потужність. Чимало з них, як-от Маківський цукровий завод, взагалі припинили виробництво. У 1996 р. зупинило випуск продукції за відсутності збуту продукції, інфляції, зростання цін на енергоносії найстаріше підприємство району ВАТ «Дунаєвецька суконна фабрика». У 1998 р. вона відновила роботу, але через відсутність вітчизняної сировини підприємство змушене було закуповувати вовну в Росії, Казахстані, Румунії, Англії, Новій Зеландії, Австралії. За таких умов відновити виробництво уславлене підприємство не взмозі.

Значних деформаційних змін зазнала і будівельна галузь. Через відсутність замовлення на будівництво державного і кооперативного житла, об'єктів соціально-культурного та побутового призначення переважна більшість будівельних організацій розпалася. Якщо у 1990 р. на Дунаєвеччині було введено в експлуатацію 6442 м² індивідуального житла, то 2005 р. – 10 797 м², у 2010 р. – 4601 м² Спад спорудження індивідуального житла зумовлений неплатіжеспроможністю населення.

Найбільшого розвитку в добу незалежності України набула торгівля, особливо приватна. Про 90-ті роки можна говорити як про своєрідний стихійний, торгівельний, базарний бум. Наприкінці 90-х років на Дунаєвеччині на базі державних та кооперативних магазинів, їдалень, ресторанів виникла досить розгалужена мережа приватних торгівельних закладів. На початку 90-х років відвідувачів магазинів зустрічали майже порожні полиці, то приватні торгівельні заклади швидко були заповнені товарами переважно іноземного виробництва. Якщо у 1995 р. роздрібний товарообіг на одну особу в Дунаєвечському районі склав 128 грн., то 2005 – 720 грн., а у 2011 р. – 1608 грн.

39

Неоднозначні процеси відбулися і в соціальній інфраструктурі. За роки незалежності України Дунаєвечський район через оптимізацію загальноосвітніх закладів у зв'язку із скороченням контингенту учнів, передусім у сільській місцевості, втратив 5 загальноосвітніх шкіл.⁴⁰ Натомість на Дунаєвеччині з'явилися нові типи навчальних закладів: гімназія, ліцей, 2 колегіуми, навчально-виховний комплекс, педагогічні колективи яких в умовах недофінансування намагаються надати якісну освітню підготовку своїм учням. Збитки галузі напевно були б більш значними, якби на чолі освітянської галузі району не були такі досвідчені менеджери як В.С.Прокопчук. Завдяки їх зусиллям вдалося зберегти освіту району від руйнації та деградації.

Непрості часи переживали і заклади охорони здоров'я. Відбувається зменшення мережі, медичного персоналу, ліжок. Якщо у 1990 р. на Хмельниччині було 143 лікарні в яких працювало 4920 лікарів, 16558 осіб середнього медичного персоналу, нараховувалося 20605 ліжок, то у 2010 р., відповідно – 90; 5530; 13330. Тобто відбулося скорочення закладів охорони здоров'я через їх закриття, насамперед, у сільській місцевості. До того ж, в умовах значного державного недофінансування галузі, лікування майже цілком залежало від гаманця хворого пацієнта. Якщо у 1990 р. на Дунаєвеччині нараховувалося 1040 лікарняних ліжок,⁴¹ то 2003 р. – лише 410.⁴²

Різко зменшувалася мережа закладів культури. Якщо у 1990 р. в області нараховувалося 1273 бібліотеки і 1430 закладів культури клубного типу, то у 2010 р. – 955 бібліотек і 1187 клубів.⁴³ Бібліотеки закривалися передусім у невеликих селах, позбавляючи їх мешканців можливості задовольняти найелементарніші культурні запити. Відтепер у цих селах наймасовішим заходом стала участь у похоронах і поминках небіжчика.

90-ті роки співпали із загостренням та погіршенням криміногенної ситуації. Якщо у 1990 р. на Дунаєвеччині було зареєстровано 163 злочини то у 1995 р. – 312.⁴⁴ У наступні роки кількість зареєстрованих злочинів мала стійку тенденцію до збільшення і чутливо реагувала на рівень матеріального добробуту, безробіття тощо. У 2000 р. на Дунаєвеччині було зареєстровано 243 злочини, у 2005 р. – 279, 2007 р. – 255, 2008 р. – 262, 2009 р. – 295, 2010 р. – 323, 2001 р. – 411.⁴⁵ За цим показником злочинність у районі не лише досягла, але й перевищила рівень її найбільшого піку, що припадав на середину 90-х років. Ріст злочинності є надзвичайно загрозливим явищем і може мати важкі наслідки.

Суспільно-політичні процеси на Дунаєвеччині є неоднозначними. З одного боку відбувається залучення населення до управління країною, районом через участь у президентських, парламентських виборах і обрання депутатів до обласної і районної, сільських рад. А з іншого, в умовах майже повної відсутності демократичних традицій та за радянською звичкою слухняно виконувати настанови начальства і голосувати за провладних кандидатів, отримавши за це декілька кілограмів гречки або безплатне дешеве морозиво, відбувається маніпулювання голосами виборців. І такий кандидат, отримавши мандат депутата негайно забуде свої передвиборчі обіцянки, залишивши своїх виборців наодинці з повсякденними проблемами.

Отже, Дунаєвеччина та її мешканці в 90-ті – на початку 2000 років пережили нелегкі часи. Тепер очевидно, що для значної частини дунаєвчан позитивна відповідь на референдумі 1 грудня 1991 року означала не стільки принциповий громадянський вибір, як просто імпульсивну реакцію, породжену

відштовхуванням від минулого і сподіванням на докорінне і негайне поліпшення свого життя в незалежній демократичній Україні як правовій державі з потужною ринковою економікою, у колі європейських країн. Пропаганда – офіційна і опозиційна – підтримувала й сама творила такі сподівання. З історичного погляду це було правильно, справедливо і виправдано. Наша праця, майбутнє залежало від результатів референдуму. Але краще – лише у перспективі. Порадянська дійсність виявилася дещо іншою, набагато сумнішою і похмурішою. Залишається лише сподіватися, що до ліпшого завтра дунаєвчанам доведеться перейти через нелегке сьогодні, долаючи труднощі, виборюючи свою кращу долю.

Список використаних джерел та літератури:

1. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2001 р. – Хмельницький, 2012. – С.16-17.
2. Там само. – С.18.
3. Там само. – С.230.
4. Там само. – С. 231.
5. Там само. – С.235.
6. Социально-экономическое положение Хмельницкой области за послевоенный период: юбил. стат. сб. – Хмельницкий, 1990. – С.13.
7. Хмельниччині 60 років: стат. зб. – Хмельницький, 1997. – С.19.
8. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2003 рік. – Хмельницький, 2004. – С. 6.
9. Хмельниччині 60 років: стат. зб. – Хмельницький, 1997. – С.30-31.
10. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2003 рік. – Хмельницький, 2004. – С.266.
11. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2009 рік. – Хмельницький, 2010. – С.216.
12. Хмельниччині 60 років: стат. зб. – Хмельницький, 1997. – С.19.
13. Там само. – С.70.
14. Там само. – С.72.
15. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2003 р. – Хмельницький, 2004. – С.289.
16. Хмельниччині 60 років: стат. зб. – Хмельницький, 1997. – С.250.
17. Там само. – С.259.
18. Там само. – С.246.
19. Там само. – С.286.
20. Там само. – С.290.
21. Там само. – С.289.
22. Там само. – С.286.
23. Там само. – С.147.
24. Там само. – С.319.
25. Развитие агропромышленного производства в Хмельницкой области: стат. сб. – Хмельницкий, 1989. – С.18-20.

26. Социальное и экономическое развитие области. От выборов к выборам... – С.78-80.
27. Там само. – С.82.
28. Там само. – С.83.
29. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2011 рік. – Хмельницький, 2012. – С.100.
30. Там само. – С.103.
31. Там само. – С.108.
32. Там само. – С.105.
33. Там само. – С.112.
34. Социально-экономическое положение Хмельницкой области за послевоенный период: юбил. стат. сб. – Хмельницкий, 1990. – С.83-85.
35. Социальное и экономическое развитие области. От выборов к выборам... – С.72-74.
36. Хмельниччині 60 років: стат. зб. – Хмельницький, 1997. – С.151.
37. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2003 р... – С.66.
38. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2010 р. – Хмельницький, 2011. – С.148.
39. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2011 р. – Хмельницький, 2012. – С.185.
40. Там само. – С.324.
41. Социальное и экономическое развитие области. От выборов к выборам... – С.58.
42. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2003 р... – С. 382.
43. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2010 р... – С. 372.
44. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2011 р... – С. 382.
45. Там само. – С.385.

Р. В.Ліфантій,
м. Запоріжжя

Уродженці Дунаєвецького району в міжнародній громадській організації «Земляцтво Хмельниччина»

У статті розглядається унікальне явище духовного життя сучасного українського суспільства – зародження і становлення земляцтв, історія появи земляцтва хмельничан у Києві, його філій, участь у їх діяльності вихідців з Дунаєвецького району Хмельницької області.

Ключові слова: земляцтво, громадські формування, київські хмельничани, Запоріжжя, філія.

Діяльність в Україні земляцтв, їх становлення, утвердження, сьогодення мало вивчена сторінка вітчизняної історії. Адже земляцькому рухові в нашій державі менше двадцяти років. Наразі його висвітлюють лише журналісти – газетярі, радійники, телевізійники. Ця стаття – чи не перша спроба узагальнити діяльність міжнародної громадської діяльності (МГО) «Земляцтво Хмельниччина», діяльність у ньому уродженців Дунаєвецького району.

Що таке земляцтва, для чого створювалися і чи виникатимуть у майбутньому? В тлумачному словникові української мови написано: «Земляк – уродженець однієї з кимось місцевості. Синонім – співвітчизник. Земляцтво – об'єднання земляків для взаємної допомоги. Приналежність до однієї місцевості за народженням чи проживанням.¹ У навчальному словникові – довіднику для студентів «Політологія» значиться, що найпоширенішими різновидами громадських організацій в сучасному світі є профспілки, організації інвалідів, організації ветеранські, молодіжні, наукові, технічні, культурно-просвітницькі, фізкультурно-спортивні та інші добровільні товариства, різноманітні земляцтва.² У Києві та Україні земляцькі об'єднання з'явилися тільки після розпаду СРСР, коли місто стало геополітичним центром суверенної держави.

У багатомільйонному Києві проживають не тільки корінні мешканці, а й вихідці з усіх регіонів країни, близького та далекого зарубіжжя. Щонайбільше з Чернігівщини, Житомирщини, Вінничини, Черкащини, Хмельниччини... Так, за статистикою 2001 року в Києві проживало понад 34 тисячі громадян, які народилися на благословенній подільській землі.³

90-ті роки 20 століття були складними для більшості громадян молодшої суверенної України. Безробіття, затримки виплат заробітної плати та пенсій спонукали до пошуку роботи, кращої долі. Київські сумчани, житомир'яни, чернігівці, хмельничани, закарпатці стали гуртуватися в земляцькі громади: товариства, об'єднання, групи тощо. Найпершими згуртувалися житомирці та сумчани. Обидва земляцтва постали в Києві 1995 року, за рік до прийняття Верховною Радою України нової Конституції, 36 стаття якої наголошує: «Громадяни України мають право на свободу об'єднань у політичні партії та громадські організації. Громадські організації об'єднання громадян, які виникають у результаті вільного волевиявлення громадян, об'єднаних на основі спільних інтересів.⁴ Таким чином, 1995 р. – дата започаткування в суверенній Україні земляцького руху, який швидко активізувався, збагатився новим змістом, формами тощо.

Зараз у Києві 26 земляцтв, дванадцять зареєстровані як міжнародні.⁵ Третина всіх спільнот – зі всеукраїнським статусом. Чому тотожні формування різняться статусами? Річ у тім, що крім земляцьких центрів у столиці вони мають філії, відділення, представництва, осередки в областях, близькому й далекому зарубіжжі. «Хмельницьке земляцтво» також має статус міжнародної громадської організації.

Вона започаткована 19 грудня 1996 року в день Святого Миколая. Ініціатори створення земляцтва – доктор історичних наук Олег Бондарчук, будівельник Микола Колесник, телеведуча Людмила Лисенко, генерал-полковник Володимир Шеремета, бізнесмени Михайло Каплун і Микола Вельма, співачка Ольга Басистюк. На установчих зборах було 40 краян і краянок. А тепер МГО «Земляцтво «Хмельниччина» – більше півтисячі подолян: ізяславців, дунаєвчан, славутичів, шепетівчан, летичівців... Їх число повсякчас зростає. Відповідно до адмінтериторіального поділу Хмельницької області в МГО діють секції: Дунаєвецька, Шепетівська, Летичівська та ряд інших. «Дунаєвецька налічує 27 краян – військовослужбовців, лікарів, будівельників, юристів.

Серед них заступник голови Державного комітету прикордонних військ Олександр Ліщинський, президент групи будівельних компаній холдингу «ENSOgroup» Віктор Федьков, головний хірург 8-ї лікарні Оболоського району Києва Валерій Бучнев, генеральний директор будівельно-транспортної компанії «Інап і К» Анатолій Петровський, професор-фармаколог Іван Чекман, директор будфірми БУ-14 Віктор Токар, бізнесмени-будівельники брати Юрій та Дмитро Сенкевичі. Очільник секції Анатолій Петровський родом з Вихрівки Дунаєвського району. Закінчивши технікум у Кам'янці-Подільському, за розподілом переїхав до Києва в трест «Київпідземшляхбуд», в якому, почавши рядовим техніком, виріс до начальника управління, здобув фахову вищу освіту. З 1997 р. Анатолій Францович гендиректор будтранспортної компанії «Інап і К».

Гендиректор Анатолій Францович Петровський – дійсний член Академії будівництва України, нагороджений міжнародною відзнакою «Золотий Меркурій», подякою Благодійного фонду захисту ветеранів Великої Вітчизняної війни м. Києва за повагу і турботу, постійну фінансову допомогу.⁶ Анатолій Францович – генерал-лейтенант українського козацтва. Це високе почесне звання він заслужив за вагомий особистий вклад у розвиток козацького руху в країні та її столиці, взірець патріотизму, насаги в служінні Батьківщині й народові.

Прилучившись до київської «Хмельниччини», А.Ф. Петровський зібрав у земляцьку секцію дунаївчан, уродженців Вихрівки, Чанькова, Смотрича та інших населених пунктів, з ними цілеспрямовано працює для отчого краю. Анатолій Францович протягом кількох років спонсорував футбольну команду Дунаєвець. Зараз Дунаєвецька філія готується до відзначити 90-ліття створення Дунаєвецького району, планує встановити меморіальні дошки іменитим людям з малої батьківщини, видати перші краєзнавчі нариси з історії, сьогодення сіл і містечок, життєписи відомих письменників, художників, артистів, науковців...

Майже десять років тому згуртувались у спільноту хмельничани Запоріжжя. До осередка увійшли подоляни обласного центру і приміських сіл. А до його започаткування першопричетні народжені в Дунаївцях сестра і брат Чернякови – студенти вишів. Нині лікар-реабілітолог Оксана Чернякова проживає в Німеччині, виховує сина і двох дочок. Андрій Черняков, після закінчення фізичного факультету університету, осів у Запоріжжі, має дружину, сина. Сучасна Запорізька філія МГО «Земляцтво «Хмельниччина» має осередки в Мелітополі, курортному селищі Кирилівка Якимівського району, кількох селах Вільнянського та Запорізького районів. У Запорізькому та інших осередках філії півтора десятка уродженців Дунаєвського району Хмельницької області. Всі з вищою освітою, переважно лікарі, також є освітяни, юристи, спеціалісти-аграрії, викладачі університетів. А саме – доктор економічних наук, завідувача кафедрою Таврійського агротехнічного університету (ТАТУ) Тетяна Яворська і доцент Запорізького медуніверситету, кандидат медичних наук

Анатолій Афанасьєв, до речі, внук авторитетного в 20-30-ті роки минулого століття в Дунаївцях фельдшера (лікпома) Іллі Афанасьєва. Дід Анатолія Віталійовича залишив помітний слід не тільки як висококваліфікований медик, а й просвітник, садівник і пасічник. Його життєвий шлях і громадська праця заслуговують уваги краєзнавців.

Заслуговує уваги пошукова діяльність директора обласного краєзнавчого музею доктора історичних наук, професора Георгія Шаповалова, мати якого з Чанькова, і директора Горьківської загальноосвітньої школи Якимівського району Галини Доротюк. У Галини Дмитрівни два рідних села в Дунаєвському районі: Лисець – місце народження та Сокілець, де вчителювала, де проживають син Олександр з дружиною, внучки-школярки.

Пошуківці встановили, що серед подолян, які в 1934 році зголосилися на заклики партії переселятися в степи півдня України, також були мешканці Дунаєвського району. Їх оселили в Якимівському районі: де чимало людей повмирали у голодний рік. Одні новоприбульці згодом повернулися до дому, але дехто прижився та вкоренився. Наприклад, родина Трохима Баранова. Один із його синів Анатолій, котрий вже народився на Запоріжжі, донедавна успішно керував радгоспом, а внук також аграрій.

Можна навести чимало фактів культурно-просвітницької, медико-соціальної, пошукової діяльності дунаєвчан Запорізької філії МГО «Земляцтво «Хмельниччина». Всі та кожний зокрема переконливо доводять: вона спрямовується на розбудову України, добробут її людей, процвітання малої Батьківщини, утверджуючи незаперечну істину, що земляцтва єднають Україну.

Список використаної літератури:

1. Тлумачний словник української мови. – Харків: Синтекс, 2005. – С. 222.
2. Політологія. Поняття, терміни, персоналії, схеми, таблиці: словник-довідник для студентів. – К.: Каравела, 2001. – С. 27.
3. Злагода. – 2001. – №2.
4. Земляцтва областей України у м. Києві: каталог учасників громадсько – творчої акції «Земляцтва України – рідній столиці». – К.: Центр інноваційного розвитку, 2008. – С. 3.
5. Урядовий кур'єр. – 1996. – № 129-130.
6. Хто є хто на Хмельниччині. Видатні земляки. – Вип. 3. – С. 112-113.

РОЗІДЛ VII. ОСВІТА, НАУКА, КУЛЬТУРА І МЕДИЦИНА

І. О. Старенький,
Н. В. Крик,
м. Кам'янець-Подільський

Розвиток освіти на Дунаєвеччині в 70-х рр. ХХ ст.

У статті аналізується стан освітньої галузі на Дунаєвеччині в 70-і роки ХХ століття, її роль і місце в реалізації рішень всесоюзних та республіканських органів влади, регіональні особливості і пролеми переходу до загальноосвітньої трудової політехнічної школи.

Ключові слова: Дунаєвеччина, освіта, школа, реформування, трудова політехнічна школа, постанова.

Освіта перебуває в постійній динаміці. І сьогодні продовжуються трансформаційні процеси, адаптація української школи до європейських норм. Не був виключенням і радянський період, особливо 70-ті рр. ХХ ст., ознаменовані мало не найбільшими перетвореннями в галузі освіти УРСР.

У пропонованій статті розглядається розвиток освітньої галузі на Дунаєвеччині в 70-х рр. ХХ ст., її регіональні особливості. На превеликий жаль, в історіографії цьому питанню не присвячено уваги. Мета статті – до певної міри заповнити вказану історіографічну прогалину.

Протягом 70-х років минулого століття була прийнята низка партійних і державних постанов ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР в галузі освіти: “Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді і подальший розвиток загальноосвітньої школи” (1972), “Про заходи подальшого поліпшення роботи сільської загальноосвітньої школи” (1973), “Про організацію міжшкільних навчально-виробничих комбінатів трудової освіти і професійної орієнтації учнів” (1974), “Про атестацію вчителів загальноосвітніх шкіл” (1974), “Про подальше поліпшення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл, підготовку їх до праці” (1977) [39, с. 332]. Саме на

виконання вказаних постанов була спрямована діяльність працівників освіти Дунаєвщини у 70-і рр. ХХ ст.

Великої уваги надавалося розвитку дошкільних навчальних закладів. Саме в 70-х роках значно збільшилася їх кількість. 1971 року в районі діяло 22 постійнодіючих дитячих садки. Цього ж року на базі дошкільного навчального закладу “Білочка” в с. Маків був проведений обласний семінар працівників дошкільних навчальних закладів п’яти районів [3, с. 4]. Систематично відбувалися районні наради працівників ДНЗ. Так, на нараді 1974 року були заслухані доповіді, присвячені навчанню та вихованню дітей, методиста райвно Н. О. Яцківської, вихователів дитсадків № 3 м. Дунаївці Т. Г. Терехової, № 1 – В. В. Вікентьєвої, № 4 – З. І. Ястремської, № 2 – О. Д. Балагури, дитсадку ст. Дунаївці – Л.А. Ороховської. Було також повідомлено, що дошкільний навчальний заклад “Білочка” с. Маків та вихователька ясел-садку колгоспу ім. Войкова М. В. Марунчак нагороджені Почесними грамотами Міністерства освіти УРСР, а інспектор райвно В. О. Бенько удостоєна знака “Відмінник народної освіти” [27, с. 2].

1970 рік ознаменувався прийняттям Статуту середньої загальноосвітньої школи, затвердженого Радою Міністрів СРСР. Він був підготовлений у відповідності з рішенням ХХІІІ з’їзду КПРС та постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР “Про заходи подальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи”. Статут передбачав перехід до середньої загальноосвітньої школи, на нові навчальні плани і програми, підвищення якості навчально-виховної роботи, трудового виховання та політехнічної підготовки. Визначалася максимальна кількість годин на тиждень, поділ року на чверті, наповненність класів, регламентувалося навантаження домашнім завданням. Згідно Статуту заборонялося звільняти учнів з уроків для виконання громадських доручень та участі в різних заходах. Не допускався також відрив учителів від роботи, визначалася відповідальність за якість навчання, рівень знань і виховання. У той же час збільшувалися права та обов’язки директорів шкіл, які несли персональну відповідальність за організацію та якість

навчально-виховної роботи. Усі ці положення були доведені в жовтня 1970 року на нараді до працівників освітньої галузі [16, с. 3].

Для обміну досвідом та впровадження освітніх інновацій кожного року проводилися наради вчителів Дунаєвського району, на яких підбивалися підсумки роботи за попередній навчальний рік, аналізувався стан підготовки до нового.

Так, на серпневій нараді 1973 року особливо наголошувалося на переході до кабінетної системи навчання, на розв'язанні питання гарячого харчування учнів. Найкращу успішність учнів за підсумками року показали школи №№ 1, 2, 4 м. Дунаївці, сіл Миньківці, Маків, Морозів, Маліївці, Голозубинці, смт Смотрич та ст. Дунаївці [32, с. 2].

Серпнева нарада 1974 року особливий наголос робила на трудовому вихованні учнів та профорієнтаційній роботі. Кращими в районі знову були визнані школи №№ 1, 2, 4 м. Дунаївці, сіл Маків, Миньківці, смт Смотрич [28, с. 3].

Учительська серпнева нарада 1977 року констатувала 99,3% успішності учнів району, з них 42,2% навчалися на "4" і "5". Найбільших успіхів у навчальній роботі та зміцненні матеріально-технічної бази забезпечення досягли школи м. Дунаївці, смт Смотрич, ст. Дунаївці, сс. Маків, Миньківці, Маліївці, Міцівці та Іванківці. Досвідом підвищення ефективності навчально-виховного процесу і якості знань на основі широкого використання технічних засобів навчання поділився з педагогами директор школи № 1 м. Дунаївці А. Л. Дзекцерман, досвідом взаємодії школи, сім'ї і громадськості в розвитку громадсько-політичної активності учнів – організатор позакласної роботи с. Велика Побійна Л. О. Снятинська [30, с. 4].

Відділ освіти в нових умовах дбав про організацію навчання педагогічних кадрів, підвищення кваліфікації вчителів. Для цього залучалися викладачі Кам'янець-Подільського педагогічного інституту ім. В. П. Затонського. 1972 року з лекціями перед вчителями виступили викладачі педінституту ім. В. П. Затонського кандидат історичних наук В. В. Зайцев, І. П. Юришинець, кандидат

фізико-математичних наук А. А. Томусяк, кандидат філологічних наук О. М. Рокаш, доктор медичних наук М. Є. Квітницький, майстер спорту В.О. Жабенко [13, с. 4]. Важливою організаційною формою підвищення професійних знань став народний університет науково-педагогічних знань для керівників і вчителів району. 1977 року в школі № 1 м. Дунаївці проводилося чергове заняття. З доповідями виступили кандидат економічних наук М. М. Остапенко, старший викладач Кам'янець-Подільського педагогічного інституту ім. В. П. Затонського А. П. Гавришук, голова обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури І. П. Демидов [41, с. 3].

Завдання завершення переходу до обов'язкової середньої освіти потребувало розширення та удосконалення матеріально-технічної бази закладів освіти, будівництва нових приміщень, які б відповідали тогочасним освітнім нормам. Так, 1970 року були відкриті нові шкільні приміщення в селах Великий Жванчик [11, с. 3], Нестерівці (на 420 учнів) [2, с. 4], Велика Кужелева та Яцківці. Крім того, у с. Макові побудували чотири будинки для вчительських сімей. Загалом на той час у згаданому селі за допомоги колгоспу було побудовано цілий вчительський квартал з новою вулицею Учительською [33, с. 3]. 1974 року нове приміщення школи було відкрито в с. Маліївці [37, с. 3], 1975-го – ст. Дунаївці [15, с. 2; 17, с. 4], 1976-го – у с. Залісці [18, с. 4].

У 70-х рр. велика увага надавалася позакласній роботі. Зокрема, у Маківській школі діяв клуб “Батьківщина”, а при ньому – загін червоних слідопитів, який очолювали вчитель історії В. С. Прокопчук та учениця Ю. Білокінь [36, с. 2]. Юним слідопитам вдалося відшукати визволителя Дунаєвеччини Василя Миколайовича Цвілія [5, с. 2]. У Старогутянській восьмирічній школі діяв гурток “Юний математик” (керівник Е. Т. Наїста) [7, с. 4]. Періодично проводилися зустрічі з видатними людьми. Так, 1971 року в школі смт Смотрич відбулася зустріч учнів з членом Спілки письменників України Петром Гнатовичем Горецьким [34, с. 4].

У 70-х роках значно зріс інтерес до краєзнавства. Проте педагоги зіткнулися з проблемою відсутності методичних розробок та посібників з

регіональної історії. Щоб виправити ситуацію, В. С. Прокопчук на шпальтах газети “Ленінським шляхом” вмістив серію публікацій, присвячених різним періодам історії Поділля, зокрема – статті “Поділля у визвольній війні 1648-1654 рр.” [24, с. 4], “Поділля у XIV-XVI сторіччях” [23, с. 3], “І в Макові кувалась перемога” [19, с. 4], “Поділля в період середньовіччя” [22, с. 4], “Перший декабрист. До 175-річчя з дня народження В. Ф. Раєвського” [21, с. 3], “Кармалюкові місця” [20, с. 4], “Фрунзе у Макові” [25, с. 4] тощо.

Одним з пріоритетних завдань у 70-х роках було поглиблення трудової освіти і залучення учнів до роботи в сільському господарстві та на підприємствах. Навчання проводилося на шкільних навчально-дослідних ділянках, у навчальних майстернях. В окремих школах проводилося виробниче навчання з автомобільної та тракторної справи. Велика увага приділялася таборам праці та відпочинку.

Особливої актуальності набули учнівські виробничі бригади та шкільні лісництва, що створювалися. 1970 року в районі діяло 15 учнівських бригад у складі 82 ланок, які охопили 1454 учнів 9-10 класів та 1345 – 7-8 класів. Бригади обробляли 362 га землі, в основному вирощували кукурудзу, виконували левову частку роботи на зерноочисних токах [31, с. 3]. 1971 року особливо було відзначено працю 96 учнів бригади Смотрицької середньої школи, які обробили 25 га землі [35, с. 4]. 1974 року 1571 учень з 15 сільських шкіл району обробив 423 га землі, вони входили до бригад “Чайка”, “Урожай”, “Юний тваринник”, “Юний механізатор”, “Будівельник” [29, с. 3].

Велике значення надавалося діям системи учнівських літніх оздоровчих таборів. Найкращим у Дунаєвецькому районі був табір “Орлятко”, який функціонував на базі Маківської середньої школи. У ньому проводилися спортивні змагання, свята Квітів та Нептуна, походи в кіно, екскурсії до колгоспного зоопарку, заняття з бальних танців, збирання лікарських рослин, був створений куток гумору та видавалися стінгазети [1, с. 4].

Профільний табір піонерського та комсомольського активу (голови рад дружин та секретарі комсомольських організацій) працював у смт Смотрич [12,

с. 4]. Загалом, влітку 1977 року піонерськими таборами було охоплено 9200 учнів 1-8 класів. Окрім того, частина учнів відпочивала у відомчих обласних таборах профспілок працівників освіти, споживчої кооперації, у профільних таборах юних техніків, натуралістів, туристів [38, с. 3].

Під час літніх канікул для учнів організовувались екскурсії. 1972 року для 25 кращих піонерів району була проведена 3-денна екскурсія в Карпати за маршрутом Івано-Франківськ – Яремче – Делятин – Ворохта [6, с. 4]. 1973 року 18 учнів 10 класу Томашівської середньої школи здійснили 4-денну екскурсію за маршрутом Чернівці – Вижниця – Верховина – Говерла – Ворохта – Яремче – Івано-Франківськ – Долина – Галич – Тернопіль – Хмельницький (932 км). Вони відвідали музей Івана Франка в Криворівні [9, с. 4].

XXIV з'їзд КПРС поставив завдання протягом 1971-1975 рр. завершити перехід до загальної середньої освіти молоді. Важливу роль в охопленні працюючого населення середньою освітою відігравала заочна школа. Вона працювала під девізом: “Кожному молодому трудівнику – середню освіту”. З метою заохочення учнів заочних шкіл до навчання передбачався скорочений на один день робочий тиждень зі збереженням 50% зарплати, додаткова на період іспитів відпустка для 8 класів на 8 днів та на 20 днів для 10 класів. Кращим учням надавались путівки до санаторіїв, будинків відпочинку, їх нагороджували подяками, заносили на Дошку пошани. 1972 року заочну середню освіту здобували 935 робітників Дунаєвеччини. Найкращими були заочні школи в селах Блищанівка (34 учні), Тернава (37), Маків (117), Воробіївка (80), Гірчична (47), Чаньків (34), Нестерівці (45), Великий Жванчик (64) [40, с. 2; 14, с. 3].

У серпні 1977 року було проведено з'їзд вихователів дошкільних навчальних закладів Дунаєвеччини, під час якого наголошувалося на розширенні мережі дошкільних навчальних закладів, покращенні підготовки до школи. На той час у районі функціонували 28 дитсадків, ними охоплено понад 2000 дітей [26, с. 4; 4, с. 3].

У 70-х роках покращилася матеріальна база Балинського СПТУ № 6. 1972 року було введено в експлуатацію новий 5-поверховий гуртожиток на 450 місць, в якому облаштовані зал-вестибюль, читальний зал, книгосховище, кімнати для гуртків, медичний ізолятор, фотолабораторія, перукарня [10, с. 4]. 1974 року училище мало в своєму розпорядженні 29 тракторів, 9 комбайнів, 8 машин, сільськогосподарський інвентар, обробляло 150 га землі [8, с. 4].

Отже, розвиток освітньої галузі Дунаєвеччини в 70-х роках ХХ ст. проходив в контексті республіканських та союзних трансформаційних освітніх процесів. Саме в цей час був завершений перехід до середньої загальноосвітньої школи, поглиблювалась трудова й політехнічна освіта. У вказаний період значно покращилася матеріально-технічна база (відкривалися нові приміщення шкіл, дошкільні навчальні заклади), якісний склад вчительських колективів, рівень надання шкільної освіти. Проте, поряд з цим існували і певні проблеми: значна заідеологізованість освітньої галузі, відсутність забезпечення методичними розробками та підручниками краєзнавчих курсів та ін.

Список використаних джерел та літератури:

1. Басистий Б. День “Орлятка” / Б. Басистий // Ленінським шляхом. – 1972. – 22 лип. (№ 88). – С. 4.
2. Його. Подарунок дітям від колгоспників / Б. Басистий // Там само. – 1970. – 3 верес. (№ 103). – С. 4.
3. Бенько В. Краще турбуватися про дошкільні заклади / В. Бенько // Там само. – 1971. – 15 лип. (№ 84). – С. 4.
4. Її. Турбуватись про наймолодших / В. Бенько // Там само. – 1977. – 28 лип. (№ 88). – С. 3.
5. Вінничук В. Історія одного пошуку / В. Вінничук // Там само. – 1972. – 9 трав. (№ 56). – С. 2.
6. Гончарук Г. Піонерське літо почалося! / Г. Гончарук // Там само. – 1972. – 24 черв. (№ 75). – С. 4.
7. Городецька Н. Математичний вечір / Н. Городецька // Там само. – 1971. – 27 лют. (№ 25). – С. 4.
8. Гуна О. Чекаємо вас, випускники / О. Гуна // Там само. – 1974. – 8 черв. (№ 67). – С. 4.
9. Дзядух В. Цікава подорож / В. Дзядух // Там само. – 1973. – 5 лип. (№ 79). – С. 4.
10. Єфремов К. Обнова училища / К. Єфремов // Там само. – 1972. – 24 серп. (№ 102). – С. 4.
11. Криворука В. До загальної середньої освіти / В. Криворука // Там само. – 1970. – 26 верес. (№ 114). – С. 3.
12. Мельник Р. Піонерське літо / Р. Мельник // Там само. – 1973. – 5 лип. (№ 79). – С. 4.

13. Ніжанківський С. Науковці – вчителям / С. Ніжанківський // Там само. – 1972. – 25 квіт. (№ 50). – С. 4.
14. Орлов І. Школа робітничої молоді / І. Орлов, І. Теслюк // Там само. – 1972. – 2 берез. (№ 27). – С. 3.
15. Осипов М. Буде нова школа / М. Осипов // Там само. – 1974. – 26 берез. (№ 36). – С. 2.
16. Перепелюк П. Основний закон школи / П. Перепелюк // Там само. – 1970. – 10 жовт. (№ 120). – С. 3.
17. Побережний С. Шкільна прем'єра / С. Побережний // Там само. – 1975. – 6 верес. (№ 106). – С. 4.
18. Його. Шкільна прем'єра / С. Побережний // Там само. – 1976. – 4 верес. (№ 106). – С. 4.
19. Прокопчук В. І в Макові кувалась перемога / В. Прокопчук // Там само. – 1970. – 4 черв. (№ 65). – С. 4.
20. Його. Кармалюкові місця / В. Прокопчук // Там само. – 1972. – 11 квіт. (№ 44). – С. 4.
21. Його. Перший декабрист. До 175-річчя з дня народження В. Ф. Раєвського / В. Прокопчук // Його. – 1970. – 7 квіт. (№ 41). – С. 3.
22. Його. Поділля в період середньовіччя / В. Прокопчук // Там само. – 1970. – 23 трав. (№ 60). – С. 4.
23. Його. Поділля у XIV-XVI сторіччях / В. Прокопчук // Там само. – 1970. – 7 лип. (№ 79). – С. 3.
24. Його. Поділля у визвольній війні 1648-1654 рр. / В. Прокопчук // Там само. – 1970. – 1 груд. (№ 142). – С. 4.
25. Прокопчук В. Фрунзу у Макові / В. Прокопчук // ЛШ. – 1974. – 5 січ. (№ 3). – С. 4.
26. Радились вихователі дошкільнят // Там само. – 1977. – 8 верес. (№ 106). – С. 4.
27. Рябуха Г. Нарада працівників дошкільних закладів / Г. Рябуха // Там само. – 1974. – 12 верес. (№ 108). – С. 2.
28. Тарнорудський Б. Вчити і виховувати відмінно. З районної наради вчителів / Б. Тарнорудський // Там само. – 1974. – 29 серп. (№ 102). – С. 3.
29. Його. Є кому плекати рідну землю. З роботи зльоту випускників середніх шкіл / Б. Тарнорудський // Там само. – 1977. – 7 квіт. (№ 42). – С. 3.
30. Його. За високий рівень навчальної роботи / Б. Тарнорудський // Там само. – 1977. – 15 січ. (№ 7). – С. 4.
31. Його. Колгосп і школа / Б. Тарнорудський // Там само. – 1970. – 5 лист. (№ 131). – С. 3.
32. Його. Нові горизонти радянської школи. З серпневої наради вчителів / Б. Тарнорудський // Там само. – 1973. – 30 серп. (№ 103). – С. 2.
33. Теслюк І. Турбота про учня і вчителя / І. Теслюк // Там само. – 1970. – 11 лип. (№ 81). – С. 3.
34. Тондій Д. Зустрічі з чарівним світом поезії / Д. Тондій, О. Дармограй // Там само. – 1971. – 20 берез. (№ 33). – С. 4.
35. Його. Шкільна виробнича / Д. Тондій // Там само. – 1971. – 5 серп. (№ 93). – С. 4.
36. Хоптинець М. Клуб “Батьківщина” за роботою / М. Хоптинець // Там само. – 1972. – 9 трав. (№ 56). – С. 2.
37. Швець І. Подарунок школярам / І. Швець // Там само. – 1974. – 31 серп. (№ 103). – С. 3.
38. Шепета Л. Піонерське літо: праця і відпочинок / Л. Шепета // Там само. – 1977. – 14 лип. (№ 82). – С. 3.
39. Шкільна освіта // Українська радянська енциклопедія. – К.: Головред. Укр. рад. енцикл., 1984. – Т. XI, кн. II. – С. 331-333.
40. Яворська Г. Працюючій молоді – середню освіту / Г. Яворська // ЛШ. – 1972. – 14 лип. (№ 136). – С. 2.
41. Яковлева М. Вчаться педагоги / М. Яковлева // Там само. – 1977. – 5 лист. (№ 131). – С. 3.

О.М.Завальнюк,
м. Кам'янець-Подільський

**Український історик В.С.Прокопчук
про минувшину і сьогодення Дунаєвеччини**

Регіональна історія України в добу незалежності окреслилася в окремий напрямок наукових досліджень, привертає велику увагу багатьох вчених – істориків і краєзнавців. Як наголошував академік П.Т.Тронько, до цього процесу «потягнулися сьогодні сотні тисяч ентузіастів, які хочуть прилучитися до власної історії, щоб краще збагнути сенс тих змін, які відбуваються в нашому житті».¹

Це стосується практично усіх регіонів нашої держави, зокрема і Хмельниччини, де з року в рік нарощується науково-історичний і краєзнавчий потенціал, на високому фаховому рівні досліджується історична спадщина як у межах краю загалом, так і його різних районах, що дозволяє здебільшого уникати такого негативного явища, як «сурогатні версії історичного минулого, новітні міфи і нашвидку сфабриковані легенди».²

Вже не одне десятиліття в полі зору вчених і краєзнавців знаходиться Дунаєвеччина – мікрорегіон, на якому в різній мірі позначилися загальноукраїнські історичні події і процеси. Так чи інакше тут творилася своя мікроісторія, періодично чи епізодично працювали відомі українські державні, політичні, наукові і культурні діячі. З'ясувати увесь цей величезний комплекс питань і повинні ті, хто бачить сенс свого життя в науці, вивченні регіональної історії, розгортанні наукового і громадського краєзнавства, щоб створити цілісне розуміння того, що відбувалося на цих землях упродовж століть, дати змогу нинішнім творцям історії краю, молодому поколінню, пізнати близьке і далеке минуле своїх населених пунктів, продовжити традицію тих незабутніх постатей, які народилися, зростали, трудилися тут та увійшли до численної когорти, якою по праву пишається регіон, вся країна.

Різноманітні питання історії Дунаєвеччини вже кілька десятиліть поспіль успішно досліджує та популяризує сучасний український історик Віктор Степанович Прокопчук, уродженець цього краю, патріот, інтелігент, невтомний науковий, культурний і освітній діяч, визнаний організатор місцевого краєзнавства. У доробку вченого понад 250 наукових праць, зокрема майже 40 монографій і книг-нарисів. Завдяки його ініціативі й наполегливості, за активного сприяння районних держадміністрації і ради в Дунаївцях впродовж 1997-2013 рр. проведено чотири всеукраїнські науково-практичні конференції «Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій» за участю сотень докторів і кандидатів наук (за цим показником з Дунаївцями не можуть зрівнятися інші райцентри Хмельницької та інших областей, зокрема ті, в яких зосереджено набагато вищий потенціал істориків).

Науковий світогляд вченого формувалася у Близько-Дніпро-Дніпровській та Рахнівській школах, на історико-філологічному факультеті Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту в 1962-1967 рр., коли завершувалася хрущовська «відлига», яка інерційно продовжувала живити надії кращих представників інтелігенції, молодого покоління на позитивні зміни в суспільно-політичному житті, зокрема, послаблення ідеологічного контролю за гуманітарними науками. Доктори і кандидати наук вишу (Л.А.Коваленко, В.І.Тищенко, І.С.Зеленюк, П.Ф.Лаптін, Є.М.Гінзбург, Г.М.Краєвська, П.І.Свідер, І.С.Винокур, П.Ф.Щербина, М.Ф.Александра, О.Д.Степенко, І.Ф.Слизький, А.О.Копилов та ін.), які викладали студентам різні навчальні курси, звісно ж дотримувалися офіційної точки зору на історичний та літературний процеси, хоча, як виняток, дозволяли собі наводити власні погляди на різні події, що не залишали без уваги студенти. Ці епізоди назавжди залишилися в пам'яті майбутнього історика, накладалися на ті розповіді, які випадково чув від односельців про політику репресій, розкуркулення, нищення культових споруд тощо, заставляли юнака, який за 5 років навчальної праці у виші заробив диплом з відзнакою, задумуватися над співвідношенням реального та офіційного історичного процесів, деформацією останнього.

Педагогічна робота на Дунаєвеччині спонукала до розширення історичного світогляду, збору різноманітних усних і документальних свідчень про події, які мали місце в дунаєвецьких селах, примноження знань з регіональної історії для гурткової роботи з учнями, створення шкільного історико-краєзнавчого музею, пропаганди історії в сільській громаді тощо. З першої краєзнавчої публікації 1969 року «Наш край у давнині» і районній газеті й почалася краєзнавчо-пошукова діяльність молодого вчителя, яка згодом привела його до вивчення архівних документів про події у рідному краї.

Науково-дослідну і краєзнавчу діяльність В.С.Прокопчука, пов'язану із Дунаєвеччиною, умовно можна поділити на кілька етапів: 1) 1969 – середина 80-х років минулого століття – перші кроки у вивченні краю, популяризації її історії і культури, створення музею с. Маків у Маківській СШ, участь разом з учителем історії і директором І.І. Сохатюком у зборі матеріалів до нариса про Маків, вміщеного до Хмельницького тому «Історії міст і сіл Української РСР»; 2) середина 80-х – початок 1990-х рр., коли дослідник заявив про себе на всеукраїнських і регіональних наукових конференціях, опублікував перші праці з історії мікрорегіону в наукових; 3) початок 1990-х-2004 рр., найбільш продуктивний час, коли в умовах незалежності, суміщаючи наукову діяльність з управлінською у сфері районної освіти, під керівництвом академіка П.Т.Тронька виконав і успішно захистив кандидатську дисертацію, присвячену історії краєзнавчого руху на Поділлі в XIX-XX ст., організував першу науково-краєзнавчу конференцію про Дунаєвеччину, опублікував десятки праць про свій край; 4) з 2004 р. і до наших днів – науково-педагогічна діяльність у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка на посадах професора і водночас директора університетської наукової бібліотеки, творчі контакти з Дунаєвецькою районною організацією Національної спілки краєзнавців України, участь у низці її науково-краєзнавчих проектів.

Про дослідника В.С.Прокопчука вчені вперше почули 1986 року, коли він взяв участь у VI Подільській історико-краєзнавчій конференції в Кам'янці-Подільському. Його виступ про події 1905-1907 рр.³ запам'ятався керівнику

секції історії дожовтневого періоду професору П.Ф.Щербині. У 1987 року історик взяв участь у двох наукових форумах, які відбулися на базі його alma mater, виступив з двома доповідями— про перекази і легенди щодо перебування Устима Кармалюка на Дунаєвеччині⁴ і ставлення дунаївчан до Володимира Леніна⁵ (очевидно, ця тема була продиктована статусом автора, який тоді працював у партійних органах). Ці перші наукові (конференційні) праці були невеликими, як і вимагали правила Головліту СРСР, а тому відображали лише суть доповідей, з якими виступав дослідник. Однак для того часу це був неабиякий успіх, адже можливості друку результатів наукових досліджень виглядали надто скромними (до серйозних наукових журналів могли «пробитися» навіть не всі доктори наук, а для виходу в світ монографії потрібно було домовлятися на високому рівні щоб потрапити до видавничого плану, який погоджувався в ЦК Компартії України). Інтерес до наукових досліджень ставав для Віктора Степановича все більш усвідомленим, хоча через надмірне завантаження роботою із темою серйозного дослідження вирішив зачекати, обмежившись консультаціями в завідуючого кафедрою історії СРСР і УРСР Кам'янець-Подільського державного педінституту Іона Срулевича Винокура.

Розгортання демократизації і гласності в країні за Михайла Горбачова пробудило величезне зацікавлення суспільства різними періодами історії Радянського Союзу, особливо соціалістичної доби, правда про яку у великій мірі приховувалася. У науковій періодиці з'явилися проблемні статті, друкувалися раніш заборонені владою документи, які очищували історичні знання від ідеологічних нашарувань, заповнювали «білі плями» історії. Не встояв перед натиском цього потужного процесу і В.С.Прокопчук, який ще з студентських часів мріяв написати книгу про свій край, його людей. Для дослідження обрав місто Дунаївці, яке стало його рідним, дало кар'єру, житло, можливість проявити себе на різних управлінських посадах, завоювати авторитет чесної, порядної, працюючої, конструктивної і надзвичайно дисциплінованої та організованої людини. Були надії, що обіцяне

реформатором відкриття секретних архівів дасть змогу опрацювати документи, які раніш не були в науковому обігу, але ілюзії швидко розвіялись – процес розсекречення архівних документів був болісним, затягувався з різних причин і не відразу давав потрібні дослідникам результати. Тож зібраний для книги матеріал не виділявся особливою свіжістю, утім мав позитивне значення, так як уперше був узагальнений в широких хронологічних рамках. 1989 року львівське видавництво «Каменярь» випустило в світ книгу «Дунаївці» (з ілюстраціями),⁶ яка швидко розійшлася в торговельній мережі і викликала позитивний резонанс серед громадськості. Вчителі історії району, готуючись до уроків на тему „Наш край”, особливо з історії радянської доби, дістали змогу скористатися цим корисним і змістовним виданням. Тоді ж побачила світ брошура «Славетні Дунаєвеччини»⁷ (частина нарисів, вміщених тут, згодом увійде до більш об’ємного одноосібного видання –«З народних глибин. Славетні подоляни»⁸), а через рік інша –«Дунаєвеччина в роки Великої Вітчизняної війни»,⁹ яка містила системний виклад основних подій, які відбувалися в краї у 1941-1945 рр.

90-і й перші роки ХХІ ст. стали стрімким зростанням наукового авторитету В.С.Прокопчука. Одна за одною з’являються його праці, присвячені рідному краю. Зокрема, він узагальнює досвід запровадження в школах району народознавства,¹⁰ аналізує сучасний і минулий стан освіти на Дунаєвеччині, співпрацю закладів освіти і культури в національному відродженні краю,¹¹ діяльність бібліотечної мережі,¹² розвиток краєзнавчого руху.¹³ Продовжує заглиблюватися в пантеон славетних імен (Данило, Герасим і Мелетій Смотрицькі, С. Маковецький, Т.Г.Шевченко, В.І.Заремба, М.М.Любинський, П.О.Богацький, Д.О.Богацький, С.Д.Риндик, Ф.Ф.Лендер, А.М.Коляновський, Ф.П. Шевченко, М.П.Чорнобривий, В.Ф.Шинкарук, Ю.В.Телячий), які тут народилися, працювали,¹⁴ зацікавився подіями і пам’ятними місцями Української революції 1648-1654 рр. на території Дунаєвеччини,¹⁵ перебуванням тут польських письменників,¹⁶ історією села Блищанівка,¹⁷ заходами Василя Завой 1904-1907 рр. із надання Дунаївцям

статусу міста,¹⁸ дунаєвецьким рахунком голодомору 1932-1933 рр.¹⁹ і голокосту 1941-1944 рр.,²⁰ подіями Великої Вітчизняної війни.²¹

Найбільшим досягненням вченого стали ґрунтовні праці, присвячені кільком населеним пунктам малої батьківщини – Лисцю,²² Блицанівці та Михайлівці,²³ які представляли новий напрям історико-краєзнавчих монографічних досліджень на Хмельниччині, 1995 року започаткований професором І.В.Рибаким із Кам'янця-Подільського.²⁴ На багатому фактичному матеріалі, у широких хронологічних рамках – від найдавніших часів до сьогодення – тут детально представлено основні періоди розвитку сіл, які в різні історичні епохи відгравали неоднакову роль у регіональних господарських, політичних і культурних процесах. Монографії насичені унікальним фактажем, зафіксували сотні імен, працею яких піднімався рейтинг цих населених пунктів у різні часи, творилася місцева економіка і культура. Дослідження про два села одночасно є унікальним прикладом наукової лабораторії, зразком синхроністичного мислення вченого.

Резонансною подією в колах інтелігенції області став вихід у світ окремого нарису про життєвий і науково-медичний шлях вихідця з Дунаєвеччини професора М.П.Чорнобривого.²⁵

Як учасник краєзнавчого руху на Хмельниччині, науковець представив ідоробок дунаєвецьких краєзнавців у своїй монографії «Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність»,²⁶ яка в добу незалежної України стала першою узагальнюючою, вільною від ідеологічних догм працею, помітною подією в науковому краєзнавстві і була схвально сприйнята громадськістю.

І досі освітяни і краєзнавці Дунаєвеччини послуговуються методичним посібником В.С.Прокопчука «Топоніми рідного краю»,²⁷ підготовленим на допомогу керівникам краєзнавчих гуртків шкільних і позашкільних закладів освіти, віддаючи належне автору за ґрунтовність викладу такого потрібного матеріалу, зокрема топонімічного словника Дунаєвеччини.

Перейшовши на науково-педагогічну роботу до Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, де довелося освоювати нові

посади й нові досі невідомі службові обов'язки, В.С.Прокопчук швидко освоївся в новому соціумі, заявив про себе, як здібного науковця, керівника, професора. Звісно ж, що перший час наукові інтереси були в нього не на провідному місці, адже керівної, організаційної та й, чого гріха таїти, рутинної роботи було надзвичайно багато, допоки не розібрався в кожному найдрібнішому сегменті бібліотечного життя, професорсько-викладацької праці, не вивчив роботу всіх без винятку підлеглих працівників тощо. Швидко справившись із етапом становлення і відновивши свою звичну дослідницьку форму, напружено зайнявся створенням двох великих за обсягом змістовних монографій,²⁸ завершенням раніш розпочатого великого наукового проекту – написанням докторської дисертації, присвяченої інституалізації краєзнавчого руху на Правобережній Україні 20-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. (блискучий захист її відбувся в лютому 2009 р.), підготовкою науково-педагогічних кадрів через аспірантуру.

Попри заслужене визнання в новому трудовому колективі, нові сміливі плани щодо розвитку бібліотечної сфери університету та цікаві і змістовні наукові проекти, душею був там, де сформувався як зрілий, високопрофесійний, визнаний в широких колах управлінець і вчений. Дунаївчани не раз відвідували і відвідують свого іменитого земляка, консультуються з різних питань історичного краєзнавства, отримують корисні поради. Саме в такій співпраці народилася ідея продовжити всеукраїнські науково-краєзнавчі конференції, присвячені рідному краєві (тут вчений підставив своє надійне плече, поділився власним досвідом проведення попередніх подібних форумів, звертався до очільників району з відповідними вмотивованими пропозиціями). Після цього відбулися і залишили яскравий, незабутній слід у їх учасників ІV і V конференції «Дунаєвеччина в контексті історії України» (2008, 2013 рр.). За їх результатами видано дві вагомні збірки науково-краєзнавчих праць,²⁹ які варто поставити в заслугу професору В.С.Прокопчуку.

Допомагав краєзнавцям у підготовці і виході в світ літератури з історії малої батьківщини, брав на себе наукове редагування таких видань. Не забував учений і про нарощення свого внеску в загальний доробок праць, присвячених історії Дунаєвеччини. Так, з-під його пера вийшли два цікаві і корисні довідкові видання про визначні особистості в історії краю,³⁰ брошура про академіка П.Т.Тронька в контексті історико-краєзнавчого руху на Дунаєвеччині,³¹ науково-популярна праця, присвячена Мелетію Смотрицькому.³² На різних наукових форумах доповідав, наприклад, про історію отримання Дунаївцями статусу міста,³³ педагогічну діяльність і письменницькі уподобання А.М.Коляновського,³⁴ проблеми творення наукових біографій Смотрицьких,³⁵ діяльність загонів ОУН-УПА на Дунаєвеччині.³⁶ У кількох наукових збірках з'явилися його розвідки про працю дунаївчан в радянському тилу 1944-1945 рр.,³⁷ долю лікаря М.В.Рум'янцева, який пов'язав своє професійне життя з охороною здоров'я жителів Дунаєвеччини.³⁸ В одній із праць над якою працював тривалий час поглиблено представив репресовану родину Богацьких.³⁹

Дбаючи про підготовку наукової зміни, опублікував методичні рекомендації про виконання і захист учнівської науково-дослідної роботи,⁴⁰ які відразу стали незамінним посібником для членів як Хмельницького обласного територіального відділення Малої академії наук України, так і «манівців» Дунаєвеччини району. До видання рекомендацій вченого підштовхнули його багаторічна участь у ролі голови журі конкурсах–захистах наукових робіт школярів з історії України та історичного краєзнавства, величезний досвід співпраці з юними істориками та краєзнавцями.

Отже, уродженець Дунаєвеччини, український історик В.С.Прокопчук, попри дослідження великих і складних проблем, пов'язаних із розвитком історичного краєзнавства в Україні, чимало зусиль доклав до з'ясування багатьох різноманітних питань минувшини і сьогодення своєї малої Батьківщини. Опубліковані понад 150 праць з її історії мають як пізнавальне, так і наукове значення, оскільки насичують науково-краєзнавчий простір

цікавими матеріалами, цінними розповідями, характеристиками і оцінками діяльності десятків творців мікроісторії, слугують надійними точками опори в розумінні тих давніх і новітніх процесів, які нині потребують більш ширшого тлумачення і узагальнення на рівні ґрунтовного монографічного дослідження про Дунаєвецький край, за яке, цілком ймовірно, і візьметься Віктор Степанович Прокопчук. Свого часу академік П.Т.Тронько, керівник Національної спілки краєзнавців України, назвав його «самовідданим і талановитим дослідником за покликом серця, людиною, яка глибоко розуміє значення краєзнавства для національно-патріотичного виховання, особливо молоді. ... Джерелами його набутків є любов до України, її історії, культури».⁴¹

Список використаних джерел та літератури:

1. Тронько П.Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи) / П.Т.Тронько. – К.: Ін-т іст. України НАН Укр., 2000. – С. 6.
2. Там само.
3. Див.: Прокопчук В.С. Дунаєвеччина в роки першої російської революції (1905-1907) / В.С.Прокопчук // VI Подільська історико-краєзнавча конференція (секція історії дожовтневого періоду). – Кам'янець-Подільський, 1986. – С.11 – 12.
4. Див.: Прокопчук В.Перекази і легенди про перебування У. Кармалюка на Дунаєвеччині / В.С.Прокопчук // Тези доповідей наук. конф. «Народний герой Устим Кармалюк» (до 200-річчя від дня народження). – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут, 1987. – С. 55 – 56.
5. Див.: Прокопчук В.С. Трудящі Дунаєвеччини – В.І.Леніну / В.С.Прокопчук // VII Подільська історико-краєзнавча конференція (секція історії радянського періоду): тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 32 – 34.
6. Див.: Прокопчук В.С. Дунаївці: іст. нарис / В.С. Прокопчук. – Львів: Каменяр, 1989. – 79 с.: іл.
7. Див.: Прокопчук В.С. Славетні Дунаєвеччини: краєзн. матер., бібліогр. / В.С.Прокопчук, С.В.Олійник. – Дунаївці: Дунаєвецька ЦРБ, 1989. – 23 с.: іл.
8. Див.: Прокопчук В.С. З народних глибин. Славетні подоляни / В.Прокопчук. – Хмельницький: Облполіграфвидав, 1991. – 97 с.: іл.
9. Див.: Прокопчук В.С. Дунаєвеччина в роки Великої Вітчизняної війни: краєзн. матер., бібліограф. список / В.С.Прокопчук, Ю.В.Олійник. – Дунаївці: Дунаєвецька ЦРБ, 1990. – 30 с.: іл.
10. Див.: Прокопчук В.С. Народознавство в закладах освіти Дунаєвеччини / В.С.Прокопчук // V Всеукр. наук. конф. з іст. конф.: тези доп. і повід. – К., Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 683 – 684.
11. Див.: Прокопчук В.С. Сучасний стан освіти на Дунаєвеччині / В.С.Прокопчук // Тези доповідей наук. конф. «Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля». – Дунаївці, 1993. – С. 113 – 116; Його ж. Освіта на Дунаєвеччині до 1917 р. // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків іст. подій: матер. наук.-краєзн. конф. – К., 1997. – С.157-163; Його ж. Дошкільна освіта Дунаєвеччини: стан, проблеми, перспективи / В.С.Прокопчук // Дошкільна освіта в регіоні: проблеми, пошуки, досвід: зб. теор.–практ. статей. – Хмельницький, 2001. – С. 72-74; Його ж. Співдружність закладів освіти і культури в

- національно-культурному відродженні краю / В.С.Прокопчук // Культура Поділля: історія і сучасність: матер. другої наук.-практ. конф., присв. 500-річчю м. Хмельницького, 27-29 серп. 1993 р. – Хмельницький, 1993. – С. 272 – 274.
12. Див.: Прокопчук В.С. Бібліотеки Дунаєвеччини: історія, сучасність / В.С.Прокопчук, Т.К.Прокопчук // Бібліотеки в інформаційному суспільстві: матер. наук.-практ. конф. ОУНБ ім. М.Островського, 21 верес. 2000 р. – Хмельницький, 2001. – С. 269 – 275.
13. Див.: Прокопчук В.С. Розвиток краєзнавства на Дунаєвеччині / В.С.Прокопчук // Тези доповідей наук. конф. «Дунаївці: їх роль і місце в історії краю». – С.8 – 12; Його ж. Доробок дунаєвечських краєзнавців / В.С.Прокопчук // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: матер. наук.-краєзн. конф. – К.: Рідний край, 1997. – С. 7 – 8; Його ж. Літературне краєзнавство в системі дослідження минулого Дунаєвеччини / В.С.Прокопчук // Academia на пошану Л.А.Коваленка (до 90-річчя від дня народження). – Кам'янець-Подільський, 1997. – **II**. – С.138 – 142; Його ж. Хроніка діяльності Дунаєвечської районної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців / В.С.Прокопчук // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків іст. подій: зб. наук.-краєзн. пр. – Вип. II. – С. 143 – 146; Його ж. Внесок краєзнавців Дунаєвеччини в розбудову незалежної України / В.С.Прокопчук // Хмельниччина в роки незалежності України: стан і перспективи: матер. обл. наук.-теор. конф., присвяч. 10-й річниці незалежності України, 15 серп. 2001 р. – Кам'янець-Подільський, 2002. – С.158 – 162; Його ж. Можливості районної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців / В.С.Прокопчук // III з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців (29-30 жовт. 2003 р.): матер. та док. – К., 2004. – С.52 – 55.
14. Прокопчук В.С. Данило, Герасим та Мелетій Смотрицькі і українська культура / В.С.Прокопчук // Науково-практична конференція «Культура України і слов'янський світ»: тези доп. – К., 1992. – Ч. II. – С. 74 – 76; Його ж. Просвітителі з Поділля / В.С. Прокопчук. – Дунаївці: Дунаєвечська ЦРБ, 1992. – 24 с.: іл.; Його ж. Помилявся, але йшов вперед (Смотрицький Мелетій (Максим) Герасимович) / В.С.Прокопчук // Подільської землі сини. – Хмельницький, 1993. – С. 114 – 117; Його ж. Ректор академії (Смотрицький Герасим Данилович) / В.С. Прокопчук // Там само. – С. 111 – 114; Його ж. Смотрицькі / В.С. Прокопчук // Тези наук.-теорет. конф. «Місту Хмельницькому – 500». – Хмельницький, 1994. – С. 53 – 55; Його ж. Школа імені Мелетія Смотрицького / В.С. Прокопчук // Південно-Східна Волинь: наука, освіта, культура: матер. наук.-краєзн. конф. – Хмельницький; Шепетівка, 1995. – С. 223 – 226; Його ж. Природодослідник Стефан Маковецький / В.П. Степанов (В.С. Прокопчук) // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків іст. подій: матер. наук.-краєзн. конф. – К., 1997. – С. 216 – 219; Його ж. Наш земляк – організатор відбудови Кам'янця-Подільського після турецької окупації / В.С.Прокопчук // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. праць. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2003. – Вип. III. – С.101 – 107; Його ж. Т.Г. Шевченко в долі Дунаєвеччини / В.С. Прокопчук // Тарас Шевченко і сучасність: зб. матер. і тез всеукр. наук.-теорет. конф., 21 трав. 1996 р. – Рівне, 1996. – С. 225 – 227; Його ж. Шевченко в долі Дунаєвеччини / В.С.Прокопчук // Педагогічний вісник. – 2000. – №2(9). – С.7 – 8; Його ж. Автор вічних мелодій (Заремба Владислав Іванович) / В.С.Прокопчук // Подільської землі сини. – Хмельницький, 1993. – С. 43 – 46; Його ж. Владислав Заремба – український і польський композитор / В.С.Прокопчук // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: зб. наук. пр. за матер. міжнар. наук. конф., 23-24 черв. 1999 р. – Хмельницький, 1999. – С. 562-565; Його ж. Міністр УНР – виходець із Стріховець / В.С. Прокопчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: іст. науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – Т. 6 (8). – С. 559 – 564; Його ж. Павло Богацький – учений, краєзнавець / В.С. Прокопчук // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: зб. статей. – К.: Ін-т іст. України НАН, 1999. – Вип. 9. – С. 357-363; Його ж. Павло Богацький – повернення в Україну / В.С.Прокопчук // Вільна

- думка (Австралія). – 2000. – Ч. 1-2. – С. 14 – 15; Його ж. Павло Богацький – повернення в Україну // Архіви (Австралія). – Сідней, 2003. – С.8 – 19; Його ж. Трагічна доля Д.Богацького – голови Кам'янець-Подільського наукового товариства ВУАН / В.С.Прокопчук // Педагогічний вісник. – Хмельницький, 2003. – №1 (16). – С. 34 – 36; Його ж. Трагічна доля Дмитра Богацького / В.С.Прокопчук // Архіви (Австралія). – 2003. – С. 191 – 197; Його ж. Богацькі з Нестерівців / В.С. Прокопчук // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: матер. наук-краєзн. праць. – Вип. III. – С. 259 – 263; Його ж. Голова Дунаєвечської «Просвіти» в 1918-1919 рр. / В.С. Прокопчук // Там само. – С. 264 – 267; Його ж. Творець першої зенітки (Лендер Франц Францович) / В.С. Прокопчук // Подільської землі сини. – Хмельницький, 1993. – С. 67 – 70; Його ж. Герой із Дунаєвеччини / В.С. Прокопчук // Тези доповідей VIII Подільської іст.-краєзн. конф. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 85 – 86; Його ж. Слово про автора / В.С.Прокопчук // Коляновський А. Сльозою згірколю не змилось / А.Коляновський. – Хмельницький, 1990. – С. 4 – 8; Його ж. Коляновський Афанасій Миколайович / В.С. Прокопчук // Кам'янець-Подільський університет в особах. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2005. – Т.2. – С. 772 – 781; Його ж. Різносторонність знань (Шевченко Федір Павлович) / В.С. Прокопчук // Подільської землі сини. – Хмельницький, 1993. – С. 124 – 127; Його ж. Вшанування пам'яті Ф.П.Шевченка на його батьківщині в м. Дунаївці / В.С. Прокопчук // Історіографічні дослідження в Україні: наук. зб. – К., 1999. – Вип. 7. – С. 91 – 99; Його ж. Федір Павлович Шевченко і Дунаєвеччина / В.С. Прокопчук // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків іст. подій: зб. наук.-краєзн. праць. – Вип. II. – С. 205-213; Його ж. Наш земляк – професор М.П.Чорнобривий / В.С. Прокопчук // Там само. – С. 218 – 220; Його ж. На вершині визнання / В.С. Прокопчук // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків іст. подій: зб. наук.-краєзн. пр. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2003. – Вип. III. – С. 281 – 286; Його ж. Вірний обов'язку / В.С. Прокопчук // Там само. – С. 291 – 298; Його ж. Юрій Телячий: на злеті творчості / В.С. Прокопчук, О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 36 с.: іл.
15. Див.: Прокопчук В.С. Дунаєвеччина в роки Визвольної війни 1648-1654 рр. / Прокопчук В.С. // Тези доповідей наук.-практ. конф. «Поділля в роки Визвольної війни українського народу 1648-1654 рр.». – Дунаївці, 1992. – С.16 – 18.
 16. Див.: Прокопчук В.С. Польські письменники на Дунаєвеччині / В.С. Прокопчук, Т.К. Прокопчук // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: матер. наук.-краєзн. конф. – К.: Рідний край, 1997. – С. 209 – 216.
 17. Див.: Прокопчук В.С. Блищанівка: час і доля / В.С.Прокопчук // Тези доповідей наук. конф. «Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля». – Дунаївці, 1993. – С. 71 – 75.
 18. Див.: Прокопчук В.С. Спроба В.С.Завойка 1904-1907 рр. добитися Дунаївцям статусу міста /В.С. Прокопчук // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків іст. подій: зб. наук.-краєзн. праць. – Вип. III. – С. 12 – 15.
 19. Див.: Прокопчук В.С. Архівні матеріали ЗАГСу про голодомор 1932-1933 рр. на Дунаєвеччині / В.С.Прокопчук // Хмельниччина: роки становлення та поступу (1937-1997): матер. всеукр. наук. іст.-краєзн. конф. 26 верес. 1997 р. – Хмельницький, 1997. – С. 276 – 279; Його ж. Звинувачують архівні документи ЗАГСу / В.С. Прокопчук, Л.М. Ковальчук // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: матер. наук.-краєзн. конф. – К., 1997. – С. 95 – 98.
 20. Див.: Прокопчук В.С. Голокост 1941-1944 рр. на Дунаєвеччині / В.С. Прокопчук // Матеріали ІХ Поділ. іст.-краєзн. конф. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 55 – 63.
 21. Див.: Прокопчук В.С. Початок Великої Вітчизняної війни у пам'яті сучасників / В.С. Прокопчук // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. пр. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2000. – Вип. II. – С. 10 – 12; Його ж. У пам'яті вдячних нащадків / В.С. Прокопчук // Там само. – С. 32 – 44.

22. Див.: Прокопчук В.С. Лисець: іст.–краєзн. нарис / В.С. Прокопчук, Ю.В. Телячий. – К.: Рідний край, 1997. – 95 с.: іл.
23. Див.: Прокопчук В.С. Два села – одна доля / В.С. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – 272 с.: іл.
24. Див.: Рибак І.В. Зінків в історії Поділля / І.В.Рибак. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський педінститут, наук.-видав. від., 1995. – 120 с.: іл.
25. Див.: Прокопчук В.С. Професор М.П.Чорнобривий: нарис життя й наук. – медич. діяльності / В.С. Прокопчук. – Хмельницький: Міськ. друкарня, 2003. – 150 с.: іл.
26. Див.: Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність / В.С. Прокопчук. – К.: Рідний край, 1995. – 204 с.
27. Див.: Прокопчук В.С. Топоніми рідного краю: метод. посіб. / В.С.Прокопчук. – К.: Рідний край, 1999. – 96 с.
28. Див.: Прокопчук В.С. Під егідою Українського комітету краєзнавства / В.С. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. – 312 с.; Його ж. Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років ХХ – початку ХХІ століття: від репресій, занепаду – до відродження, розквіту / В.С. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. – 600 с.
29. Див.: Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук. – краєзн. праць / відп. за випуск В.С.Прокопчук. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2008. – Вип. IV: за матеріалами всеукр. наук-краєзн. конф. «Дунаєвеччина в контексті історії України», присвяч. 605-ій річниці з часу першої згадки про м. Дунаївці і 85-річчя утворення Дунаєвецького району, 18 верес. 2008 р. – 624 с.; Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук. – краєзн. праць / відп. за випуск В.С.Прокопчук. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. – Вип.V: за матеріалами всеукр. наук.-краєзн. конф. «Дунаєвеччина в контексті історії України», присвяч. 610-ій річниці з часу першої згадки про м. Дунаївці і 90-річчя утворення Дунаєвецького району. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. – с.
30. Див.: Дунаєвеччина в іменах: біобібліогр. довідн. / В.С. Прокопчук, Т.К. Прокопчук, Ю.В. Олійник. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Вип.1. – 92 с.: іл.; Дунаєвеччина в іменах: біобібліогр. довід. В.С. Прокопчук, Т.К. Прокопчук, С.В. Олійник. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Вип. 2. – 112 с.: іл.
31. Див.: Прокопчук В.С. Академік НАН України П.Т. Тронько і Дунаєвеччина (до 90-річчя від дня народження) / В.С. Прокопчук, Т.К. Прокопчук. – Дунаївці: Дунаєвецька ЦРБ, 2005. – 22 с.: іл.
32. Див.: Прокопчук В.С. Я спасення шукав для народу (Мелетій Смотрицький в долі України): наук. – попул. вид. / В.С. Прокопчук, Т.К. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський: Мошак М.І., 2008. – 64 с.: іл.
33. Див.: Прокопчук В.С. Історія отримання Дунаївцями статусу міста / В.С. Прокопчук // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків іст. подій: зб. наук.-краєзн. праць. – Вип. IV. – С. 47 – 56.
34. Див.: Прокопчук В.С. А.М. Коляновський – педагог, письменник / В.С. Прокопчук // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук. – краєзн. праць. – Вип. IV. – С. 511-523.
35. Див.: Прокопчук В.С. Проблемні аспекти життєпису Смотрицьких / В.С. Прокопчук // Дунаєвеччина очима істориків, учасників і свідків іст. подій. – Вип. IV. – С. 558-565.
36. Див.: Прокопчук В.С. ОУН-УПА на Дунаєвеччині: хроніка, факти / В.С. Прокопчук // Дунаєвеччина очима істориків, учасників і свідків іст. подій: зб. наук. – краєзн. праць. – Вип. IV. – С. 398 – 408.
37. Див.: Прокопчук В.С. Внесок дунаївчан – працівників тилу в перемогу над нацизмом (1944-1945 рр.) / В.С.Пркопчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного

- університету імені Івана Огієнка: іст. науки. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2012. – Т. 22. – С. 410 – 421.
38. Див.: Прокопчук В.С. Доля лікаря М.В. Рум'янцева / В.С. Прокопчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: іст. науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 20. – С. 359 – 364.
39. Див.: Прокопчук В.С. Терниста стежка родини Богацьких / В.С. Прокопчук // Реабілітовані історією. Хмельницька область. – Хмельницький, 2008. – Кн.1. – С. 752 – 755.
40. Див.: Прокопчук В.С. Учнівська науково-дослідницька робота: написання і захист (метод. реком.) / В.С. Прокопчук. – Хмельницький, 2006. – 48 с.
41. Тронько П.Т. Слово про учня / П.Т.Тронько // Заторжинська В. За покликом серця: нарис життя й наук.-краєзн. діяльності В.С. Прокопчука / В. Заторжинська, А. Філінюк. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. – С. 4.

А.П. Гавришук,
м. Кам'янець-Подільський

Уродженці Дунаєвеччини – науково-педагогічні працівники Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

У статті йдеться про науково-педагогічних працівників, уродженців Дунаєвеччини, які в різні роки працювали в Кам'янець-Подільському інституті народної освіти, педагогічному інституті, державному університеті. Розповідається й про тих, які продовжують свою науково-педагогічну діяльність у національному університеті імені Івана Огієнка.

Ключові слова: аспірантура, викладач, доктор наук, професор, кандидат наук, доцент, дисертація, кафедра, педінститут, університет, факультет.

Здавна Дунаєвеччина славилась працьовитими, мудрими і талановитими людьми, які залишили світлий і вдячний слід в усіх сферах. Чимало серед них – відомих педагогів та вчених. Прославили свій край Г.Д. Смотрицький, М.Г. Смотрицький (народились у Смотричі), академік АН УРСР Ф.Г. Яновський (Миньківці), член-кореспондент АН УРСР Ф.П. Шевченко (Дунаївці). Вагомий внесок в науку зробили доктори медичних наук, професори С.А. Кшановський (Підлісний Макарів), М.П. Чорнобривий (Нестерівці), В.М. Чорнобривий (Нестерівці), І.С. Чекман (Чаньків), доктори історичних наук, професори Л.Л. Місінкевич (Дунаївці), П.П. Гай-Нижник (Дунаївці) та ін.

Вихідці із Дунаєвеччини стали також науково-педагогічними працівниками Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (у минулому – педагогічного інституту). Гордістю навчального закладу є доктори наук, професори Д.І. Мартинюк, Л.М. Марчук та В.С. Прокопчук.

Доктор фізико математичних наук, професор Дмитро Іванович Мартинюк - визначний спеціаліст у галузі диференціальних рівнянь, представник школи Боголюбова – Митропольського.¹

Народився Д.І. Мартинюк 11 березня 1942 року в с. Іванківці в сім'ї колгоспника. Навчався в Іванківській семирічній та Горчичанській середній школах. З 1957 року він студент, з 1962 року – викладач фізико-математичного факультету Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. В аспірантурі Інституту математики АН УРСР під керівництвом Ю.О. Митропольського достроково захистив кандидатську дисертацію «Периодические решения нелинейных систем дифференциальных уравнений с запаздывающим аргументом» (1967 р.), згодом став доктором наук. Дмитро Іванович працював на кафедрі інтегральних та диференціальних рівнянь Київського державного університету, де обіймав посади старшого викладача, доцента, професора кафедри. Очолював кафедру математичної фізики механіко-математичного факультету університету.² Автор понад 90 наукових праць, серед них 6 монографій. Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1985 р.). Підготував 9 кандидатів наук, у т.ч. працівників нашого університету.³

Доктор філологічних наук, професор Людмила Миколаївна Марчук народилася 14 жовтня 1960 року у м. Дунаївці. Навчалася в місцевій середній школі №2. 1981 року закінчила філологічний факультет Кам'янець-Подільського педінституту. Педагогічну роботу розпочала у рідній Дунаєвецькій середній школі № 2, згодом продовжила у Кам'янець-Подільському індустріальному технікумі.⁴ З 1988 року Л.М. Марчук працює в Кам'янець-Подільському педагогічному інституті (університеті), викладаючи навчальні дисципліни з української мови. Активно і плідно займається науково-дослідною роботою. Вона автор 119 публікацій, з них 103 наукового і 12 навчально-методичного характеру: 53 публікації у фахових журналах (з них – 45 одноосібних); монографія; 4 навчальні та навчально-методичні посібники, рекомендовані Міністерством освіти і науки України (1 одноосібний, 3 у співавторстві).⁵ З 2008 року очолює кафедру української мови, член

спеціалізованої Вченої ради в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича.⁶

Доктора історичних наук, професора Віктора Степановича Прокопчука добре знають як талановитого педагога, плідного науковця, вмілого організатора, невтомного працелюба. Він – педагог у третьому поколінні. Народився 20 липня 1944 року у селі Блищанівка. У 1962-1967 рр. навчався на історико-філологічному факультеті Кам'янець-Подільського педагогічного інституту.⁷ Учитель історії, директор Маківської середньої школи, впродовж 20 років – завідувач райВНО.⁸

З 1996 року працює на історичному факультеті Кам'янець-Подільського національного університету. Автор близько 400 наукових та науково-методичних праць у т.ч. 40 книг. Яскравий талант організатора В.С. Прокопчука проявився і на посаді директора наукової бібліотеки університету, яка налічує близько 1 млн. документів. Це своєрідна інформаційна індустрія, найбільша в системі бібліотек ВНЗ. Науково-педагогічна праця вченого відзначена п'ятьма Почесними грамотами Міністерства освіти та науки України, медаллю «За трудову доблесть», знаками Міністерства освіти і науки України «Відмінник освіти України», «Петро Могила», званнями Почесний член Всеукраїнської спілки краєзнавців, заслужений працівник народної освіти України тощо.⁹

Плідно працювали в університеті інші відомі науковці.

Кандидат економічних наук доцент Юхима Семеновича Латер народився 6 січня 1946 року в м. Дунаївці в сім'ї службовця. Згодом сім'я переїхала до Кам'янця-Подільського. Працював у Кам'янець-Подільському вищому військово-інженерному училищі та Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті (викладав політичну економію).¹⁰ З 1981 року – у Кам'янець-Подільському педагогічному інституті. Очолював кафедри. Опублікував понад 100 наукових та навчально-методичних праць.¹¹

Олександр Трифонович Щур народився 29 грудня 1929 року в старовинному містечку Балин тодішнього Смотрицького району в селянській

сім'ї. 1944 року, після визволення Дунаєвеччини від німецько-фашистських загарбників, п'ятнадцятирічний Олександр, приписавши собі кілька років, добровольцем вирушив на фронт. Брав участь у бойових діях, був поранення.¹²

28 років працював в Голосківській середній школі Кам'янець-Подільського району. Автор наукових публікацій документальних повістей «Заграви над Смотричем» (молодіжне підпілля міста Кам'янця-Подільського) та «Шумлять сосни» (Шепетівське підпілля).¹³ З 1981 року Олександр Трифонович викладав на історичному факультеті Кам'янець-Подільського педагогічного інституту читав курс історії СРСР (радянський період), методику викладання суспільствознавства. 1983 року захистив кандидатську дисертацію «Боротьба комсомольців і молоді Поділля проти німецьких загарбників в період Великої Вітчизняної війни». 1999 року побачила світ капітальна монографія «Голосків. Село на Поділлі: історія і сучасність».¹⁴

Степан Миколайович Дмитрієв народився 5 січня 1936 року с. Чаньків у селянській сім'ї. Навчався у місцевій початковій та Дунаєвецькій середній школах. Закінчив історико-філологічний факультет Кам'янець-Подільського педінституту. Очолював на Дунаєвеччині восьмирічні школи в с. Слобідці-Рахнівській та Чанькові.¹⁵ 1973 року С.М. Дмитрієва запросили до Кам'янець-Подільського педінституту. Кандидат педагогічних наук, доцент викладає предмети педагогічного циклу. З-під пера науковця вийшло понад 60 наукових праць, 6 методичних посібників. Дванадцять років С.М. Дмитрієв завідував підготовчим відділенням педінституту.¹⁶

Кандидат філологічних наук, доцент Віктор Григорович Притуляк народився 22 червня 1956 року в селі Іванківці. Навчався в місцевій восьмирічній та Дунаєвецькій середній № 2 школах. Закінчив факультет романо-германської філології (спеціальність німецька мова та література) Ужгородського державного університету). Вісім років працював у школах.¹⁷ 1987 року пов'язав свою долю з Кам'янець-Подільським університетом, викладаючи зарубіжну літературу. В Інституті літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України захистив кандидатську дисертацію «Часово-просторовий

континуум в романах Франца Кафки».¹⁸ В.Г. Притуляк активний учасник громадського життя в університеті і місті. Був членом Народного Руху України. Очолював міськрайонну організацію, згодом – міську організацію ВО «Свобода». 2010 року обраний депутатом міської ради (від ВО «Свобода»).

Тридцять років працює в університеті кандидат педагогічних наук, доцент Володимир Васильович Присакар. Народився 4 лютого 1949 року в селі Шатава. Після закінчення Чернівецького педагогічного училища працював вихователем групи продовженого дня в Маківській восьмирічній школі. Бездоганна військова служба була відзначена медаллю «За військову доблесть» та Грамотою ЦК ВЛКСМ. Працював у Дунаєвецькому районному відділі народної освіти методистом методкабінету.¹⁹ З 1979 року – в університеті, викладає дисципліни педагогічного циклу, досліджує проблеми етнопедагогіки, міжнаціонального спілкування, підготовки студентської молоді до педагогічної діяльності, педагогічні погляди відомих педагогів тощо.²⁰

Упродовж багатьох років на фізико-математичному факультеті успішно працює Сергій Олександрович Кріль. Після закінчення 1977 року в рідному Зеленці середньої школи навчався на фізико-математичному факультеті Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, працював учителем математики Тернавської та Вихрівської восьмирічних шкіл на Дунаєвеччині. За успішне виконання бойових завдань в Афганістані нагороджений медаллю «За відвагу». Навчався в аспірантурі, став кандидатом фізико-математичних наук, доцентом, висококваліфікованим фахівцем вищої школи. Активно займається науково-дослідною роботою.²¹

На природничому факультеті університету близько 10 років працює кандидат хімічних наук Лілія Станіславівна Трофімова (у дівочтві – Загороднюк). Народилася 9 січня 1967 року у с. Шатава, де навчалась у місцевій восьмирічній, а згодом – у Маківській середній школах. Після закінчення хімічного факультету Чернівецького університету імені Юрія Федьковича працювала вчителем хімії в Кам'янець-Подільській середній школі №1. З 2004 р. – викладач Кам'янець-Подільського університету. Викладає

дисципліни хімічного циклу. Автор методичних вказівок до лабораторних робіт з органічної хімії. Досліджує особливості обміну речовин і енергії м'язової діяльності школярів, досягнення та розроблення методів вакуумування термоелектродних охолоджувачів і пристроїв на їх основі.²²

Серед молодих науковців плідно працює кандидат історичних наук, доцент Анатолій Леонідович Глушковецький. Народився 20 серпня 1982 року в с. Міцівці в сім'ї службовця. Його студентське наукове дослідження «Міжцивілізаційний діалог в сучасному світі з позицій Третьої світової теорії Муамара Кадаффі» на всеукраїнському конкурсі було визнане кращим, автор нагороджений дипломом переможця та цінним подарунком посольства Лівії в Україні. Кандидатську дисертацію «Вибори до Державних Дум і становлення парламентаризму в Російській імперії у 1906 – 1917 рр. (на матеріалах Подільської губернії) виконував під керівництвом доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента НАН України, заступника директора Інституту історії НАН України О.П. Реєнта. З 2007 року викладач, доцент кафедри історії народів Росії та спеціальних історичних дисциплін університету. У його науковому доробку близько 50 праць наукового та науково-методичного характеру.²³

У 20-ті роки в Інституті народної освіти (ІНО) та інших навчальних закладах міста викладав хімію уродженець села Нестерівці Д.О. Богацький. А його брат Павло Олександрович 1919 року очолював архів Кам'янець-Подільського українського державного університету, стояв біля витоків державної архівної справи УНР. 1920 року опинився за кордоном.

В ІНО, згодом інституті соціального виховання (ІСВ), працював викладач історії Іван Захарович Чекурлій (народився в с. Рахнівка). Навчався на науково-дослідній кафедрі (НДК) економіки, сільського господарства та культури Поділля.²⁴ 1933 року було заарештовано багатьох викладачів НДК та її вихованців, серед них і І.З. Чекурлія.²⁵ Автору цих рядків довелось спілкуватися з дружиною І.А.Чекурлія – педагогом-біологом Неонілою Семенівною (студентом проживав у неї на квартирі). Знав дітей Івана

Захаровича: дочку – лікаря Оксану та сина – інженера Вілена. На кафедрі англійської мови університету працює родичка І.А. Чекурлія В.І. Остапенко. Дочки сестри І.З. Чекурлія Ганни (Галина і Марія закінчили філологічний Кам'янець-Подільського педінституту і працювали в Слобідко-Рахнівській восьмирічній школі).

Помітний слід в історії Кам'янець-Подільського педагогічного інституту залишив Павло Андрійович Цикра, який народився 18 квітня 1907 року в містечку Смотричі (нині Дунаєвецького району) в сім'ї селянина-бідняка. 1928 року райком комсомолу направив активного і енергійного комсомольця на навчання до Кам'янець-Подільського інституту соціального виховання. Після його закінчення перебував на педагогічній роботі у школах області. Працював викладачем історії середніх віків Кам'янець-Подільського учительського інституту. Був членом Державної екзаменаційної комісії у тривожні червневі дні 1941 року. Війну закінчив у Берліні. У повоєнні роки працював викладачем історії середніх віків, нової та новітньої історії, деканом історичного факультету. На сьомому десятку літ побував на важливих будовах СРСР (БАР, Комсомольськ – на Амурі, Ульяновськ тощо), зустрічався з молодим поколінням.²⁶ 1991 року Павло Андрійович у Кам'янці-Подільському завершив свій земний шлях.

Володимир Панкратович Анцут народився 30 вересня 1907 року невеличкому селі Варварівка. Упродовж 1930-1933 років навчався на історико-економічному відділенні Кам'янець-Подільського інституту соціального виховання. У довоєнні роки В.П. Анцут перебував на педагогічній роботі, згодом пройшов фронтами Великої Вітчизняної війни, став офіцером. 1951 року очолив кабінет марксизму-ленінізму Кам'янець-Подільського педінституту. Одночасно проводив семінарські заняття з суспільних дисциплін. Після виходу на пенсію проживав у місті, в якому навчався, працював, прожив 33 роки.²⁷

Викладач філософських дисциплін Лонгин Григорович Мартинюк прийшов на роботу в педінститут у досить зрілому віці – після демобілізації з

армії як кадровий офіцер. Народився 9 липня 1928 року у с. Зеленче. Закінчив Проскурівське (тодішня назва Хмельницького) військово-танкове училище, згодом філософський факультет Білоруського університету. У нашому педінституті викладав складну і цікаву науку логіку (1978-1998 рр.). Нагороджений десятьма медалями.²⁸

Марія Аполлінаріївна Пієнко увійшла в історію університету як талановитий і кваліфікований педагог та активний наставник студентської молоді. Народилася 26 червня 1952 року у селищі Дунаївці («Станція Дунаївці»). Закінчила Київський педагогічний інститут іноземних мов. Викладала англійську мову в середніх школах №15, 16 у м. Кам'янець-Подільський. З 1981 року працювала на кафедрі іноземних мов педінституту, університету. Була автором кількох посібників (у співавторстві). Життєвий шлях талановитого педагога закінчився передчасно.²⁹

Валентина Іванівна Остапенко (у дівочтві Підгорна) народилася 19 травня 1967 року в селі Рахнівка. Закінчила відділення російської та англійської мов та літератури філологічного факультету Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. Працювала в міських школах №7, №17 учителем англійської мови. З 1995 року – викладач, згодом старший викладач факультету іноземної філології університету.³⁰

Старший викладач кафедри легкої атлетики з методикою викладання Олександр Іванович Колісник (народився 2 січня 1959 року) захопився спортом ще у рідному селі Яцьківці. Навчаючись у Великому Жванчику, успішно захищав честь школи з військової підготовки, на факультеті фізичного виховання входив до складу збірної команди факультету і області з легкої атлетики, захищав честь області на обласних та республіканських змаганнях, 8 липня 1980 року брав участь в естафеті Олімпійського вогню. Наукові праці присвячені проблемам спорту і фізичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл, окремим аспектам фізичного виховання студентів.³¹

До молодшого покоління викладачів університету належить Олександр Анатолійович Юга, який народився 14 квітня 1982 року в селі Ставище.

Закінчивши із золотою медаллю Підлісномукарівську середню школу, вступив на історичний факультет Кам'янець-Подільського державного університету. Старший викладач кафедри всесвітньої історії. Активно працює над написанням кандидатської дисертації «Еліта Речі Посполитої та «українська проблема» в 1948-1949 рр.». Автор 28 наукових праць та навчального посібника.³²

Петро Антонович Білий з 1979 року працював проректором адміністративно-господарської частини і одночасно викладав предмети «Охорона праці» (техніка безпеки) та «Безпека життєдіяльності людини». Випускник Миньковецької середньої школи, факультету міського будівництва Київського інженерно-будівельного інституту.³³

Понад два роки (лютий 1963 р. – серпень 1965 р.) Петро Васильович Ялоха, уродженець смт Смотрич, випускник фізико-математичного факультету Кам'янець-Подільського педінституту, працював асистентом на кафедрі фізики. Виявивши бажання працювати в школі, повернувся до рідного Смотрича.³⁴

Уродженцями Дунаєвеччини є інші працівники університету: начальник юридичного відділу В.О. Мельник (народився у с. Сивороги), керівник педагогічної практики Л.М. Римар (с. Маків), провідний фахівець М.С. Карпович (Музика) (смт Смортич), голова профкому студентів, аспірантів та докторантів М.В. Моштак (с.Лисогірка).

У Кам'янець-Подільському педагогічному інституті, університеті працювали викладачі, чия педагогічна діяльність у різні роки відбувалась на Дунаєвеччині. З 1944 року упродовж кількох років очолював районний відділ освіти відділ народної освіти П.Ф. Щербина (згодом доктор юридичних наук, професор). У 1950-1959 рр. Л.Г. Ништа працював директором Підлісномукарівської середньої школи (майбутній декан філологічного факультету, завідувач кафедри педагогіки і психології). У ті роки учителем згаданої школи була його дружина А.М. Копчук. (згодо доцент, викладала у педінституті педагогіку). На Дунаєвеччині розпочиналась педагогічна робота

доцента філолога Л.В. Козак (с. Маків, Дунаєвецька середня школа №4) та викладача суспільних дисциплін А.П. Гаврищука (с. Підлісний Мукарів).

Уродженці Дунаєвеччини зробили помітний внесок у розвиток вищої освіти та науки, працюючи у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка (у минулому – педінституті). Науково-педагогічна діяльність багатьох згаданих вище науковців продовжується і сьогодні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Щирба В.С. Дмитро Іванович Мартинюк / В.С. Щирба // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – Т. 1. – С. 681.
2. Там само. – С. 681, 682, 683.
3. Там само. – С. 683, 684.
4. Поточний архів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Особова справа Л.М. Марчук, с. 1, 5.
5. Там само, с. 6, 10.
6. Там само, с. 11, 15, 20, 21.
7. Баженов Л.В. Віктор Степанович Прокопчук / Л.В. Баженов // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – Т. 1. – С. 731-732.
8. Там само. – С. 733 – 736.
9. Там само. – С. 736-742; Гаврищук А. Подвижник краєзнавства, вчений керівник / Анатолій Гаврищук // Студентський меридіан. – 2009. – 1 верес. (№1648-1651). – С. 4.
10. Суровий А.Ф. Юхим Семенович Латер / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т. 2. – С. 276-279.
11. Там само. – С. 280, 281, 283.
12. Баженов Л.В. Олександр Трифонович Щур / Л.В. Баженов// Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т. 2. – С. 611, 612.
13. Там само. – С. 613 – 618.
14. Там само. – С. 620-625.
15. Суровий А.Ф. Степан Миколайович Дмитрієв / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – Т. 1. – С.125-127.
16. Там само. – С. 128.
17. Поточний архів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Особова справа В.Г. Притуляка, с. 1, 2, 4, 5.
18. Там само, с. 6, 8-9.
19. Там само. Особова справа В.В. Присакара, с. 1, 3, 5.
20. Там само, с. 4, 9-10.
21. Там само. Особова справа С.О. Кріля, с. 1 – 3, 8, 10.
22. Там само. Особова справа Л.С. Трофімової, с. 1- 2, 7, 8, 10-12.
23. Там само. Особова справа А.Л. Глушковецького, с. 1-3, 7, 11, 13 – 15.

24. Нестеренко В.А. І. А Любарський – визначний провідник політики «українізації» на Поділлі / В.А. Нестеренко // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам’янець-Подільський, 2011. – С. 223.
25. Там само. – С. 224, 226 – 227.
26. Гаврищук А.П. Павло Андрійович Цикра / А.П. Гаврищук // Кам’янець-Подільський державний університет в особах. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т. 2. – С. 564 – 570.
27. Гаврищук А.П. Володимир Панкратович Анцут / А.П. Гаврищук // Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка в особах. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2008. – Т. 3. – С. 586 – 589, 591.
28. Поточний архів Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Особова справа Л.Г. Мартинюка, с. 1-3, 5 – 7, 10.
29. Сурова Т.І. Марія Аполлінаріївна Пієнко / Т.І. Сурова // Кам’янець-Подільський державний університет в особах. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т. 2. – С. 365-370; Березіна Р.С. Пієнко Марія Аполлінаріївна / Р.С. Березіна // Студентський меридіан. – 2012. – 20 листоп. (№ 1646-1749). – С. 8.
30. Поточний архів Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Особова справа В.І. Остапенко, с. 1 – 3, 8, 10 – 12.
31. Суровий А.Ф. Олександр Іванович Колісник / А.Ф. Суровий // Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка в особах. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2008. – Т. 3. – С. 274-280.
32. Поточний архів Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Особова справа Олександра Анатолійовича Юги, с. 1 – 3, 5, 7, 9 – 12.
33. Гаврищук А.П. Петро Антонович Білий / А.П. Гаврищук, А.Ф. Суровий // Кам’янець-Подільський державний університет в особах. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т. 2. – С. 30, 31, 33, 36, 39, 40.
34. Поточний архів Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Особова справа П.В. Ялохи, с. 2, 4, 7, 11, 12 – 15.

Т. Бойко,
с. Шатава

Краєзнавча робота в Шатавському НВК

«ЗОШ І – ІІ ступенів, колегіум»

В статті досліджується практичне використання краєзнавчих матеріалів в урочний та позаурочній роботі з учнями Шатавського НВК «ЗОШ І – ІІ ступенів, колегіум».

Ключові слова: *шкільне краєзнавство, музей, конкурсна робота, урок, Мала академія наук України.*

Шкільне краєзнавство - це вивчення учнями під керівництвом учителя на уроках і в позаурочний час природи, соціально-економічного життя, історії і культури певного краю. Воно вирізняється двома ознаками: локальністю досліджуваних подій і діяльним характером [3, с. 14]. Як галузь наукового пізнання минулого краю шкільне краєзнавство ґрунтується на певних основоположних засадах – принципах, дотримання яких носить обов’язковий

характер. Шкільне краєзнавство – це поліфункціональна діяльність. У ході краєзнавчої співпраці учителів та їх вихованців здійснюється виконання таких функцій:

1) освітньо – пізнавальна – вивчення, пізнання минулого краю;

2) пошуково – дослідницька – науковий пошук, відкриття раніше невідомих подій, явищ, імен. Школярі під керівництвом учителя набувають не тільки знань, а й навичок працювати з науковою літературою, архівними матеріалами, музейними фондами, спостерігати, записувати спогади, аналізувати, робити власні висновки, трансформувати їх у повідомлення, реферати, лекції, доповіді, наукові конкурсні роботи, статті;

3) перетворювальна, суспільно корисна праця – це і догляд за пам'ятниками, шефство над ветеранами, учасниками бойових дій, організація виставок, музеїв, поширення знань про рідний край.

Ця робота ґрунтується на використанні різних джерел краєзнавчих знань: матеріальних (археологічні, архітектурні, речові), письмових (краєзнавча література, преса, довідники, путівники), усних (спогади, пісні, легенди, перекази, казки).

Мета цієї роботи полягає у тому, щоб окреслити основні напрямки, форми і методи краєзнавчої роботи в Шатавському НВК«ЗОШ I – II ступенів, колегіум», що на Дунаєвеччині.

Краєзнавчій роботі в Шатавській школі приділяється велика увага. У цій галузі чимало зробив вчитель історії, нині пенсіонер Василь Миколайович Варвалюк. Для мене, випускниці цієї школи, він уособлює сівача розумного, доброго, вічного. Бо професія в цьому випадку відповідає станові душі. Під його керівництвом був створений краєзнавчий музей, який зайняв експонатами три великих кімнати на другому поверсі шкільної будівлі, він організував його роботу, дослідив чимало сторінок історії села. Однак цю велику роботу не можна вважати завершеною. У музеї ніби перегукуються покоління: з одного боку – видобуті десь із скринь родинні реліквії – вишиті сорочки, блузки, рушники, що не втратили з плином часу ні кольорів, ні відтінків, з іншого –

роботи теперішніх майстринь, чиї прізвища та імена відомі й уже не забудуться ніколи. Далі – знаряддя землеробської праці. А ще – знаряддя війни, залишені тут-таки, у Шатаві, чужинцями. Працюючи в архівах Хмельницького, Кам'янця – Подільського, Києва, вчителі спільно з учнями не втомлювалися шукати й знаходити будь-яку писемну згадку про рідну землю. В Інтернет-сайтах учнями школи було знайдено герб с. Шатави періоду 1750 – 1793 років, на якому зображено покровителя села, апостола Хому зі списом у руці. У музеї діє рада, дві екскурсійні групи.

Цій вдячній справі вчителі М.З. Богач, П.С. Чобан, В.І. Чобан, Н.А. Зюбрицька, С.С. Войткова, О.В. Тихончук, Г.М. Фурман присвятили своє життя. За їх участі музей працює влітку. Діти збирають й приносять до музею різні експонати, записують та упорядковують спомини батьків, дідусів та бабусь, ходять в експедиції, на екскурсії [1].

З метою привернення уваги молодого покоління до участі односельців у Великій Вітчизняній війні, виховання патріотизму, поваги до ветеранів війни, людей старшого покоління в краєзнавчому музеї оформлено зал «Бойової слави» з експозиціями «Фронтіві дороги моїх земляків», «Орден та медаль у моєму домі», «Зустріч через роки». Рада музею організовує екскурсії «Шляхами бойової слави наших земляків», «Вони визволяли наше село», «Вдови! Ви сиві ластівки війни», «Вони наближали Перемогу». Тут проводяться уроки мужності, виховні години, зустрічі з ветеранами війни, очевидцями подій, родичами визволителів села. Вже традиційними стали акції «Доброго ранку, ветеране», «Вітальна листівка» (привітання ветеранів війни та тилу, вдів напередодні державних свят), «Забуті могили» (упорядкування могил воїнів на місцевому кладовищі). У 2008 році була оновлена рекреація зали.

Навпроти школи, у сквері, знаходиться могила і пам'ятник воїнам, які загинули при визволенні села. Першим у списку на гранітній плиті викарбувано прізвище рядової Ніни Борщ. Слідопити школи розшукали її сестру Параску Борщ – учасницю бойових дій. Вона побувала в селі, поклонила праху своєї

сестри, подякувала слідопитам за те, що знайшли її, повідомили про місце поховання сестри – фронтовички.

Краєзнавці брали участь у всеукраїнському конкурсі шкільних літературних творів та творів образотворчого мистецтва «Безсмертний подвиг українського народу», активно включилися в історико-краєзнавчу акцію «Пам'ять», під час якої зібрали матеріали для експозиції музею «Орден та медаль в моєму домі». Тоді учениця, а нині студентка історичного факультету нашого університету Ольга Яковенко, взяла участь в обласному конкурсі учнівських творів «Цей біль у серці не вщухає». Свою роботу вона назвала «Спогади, що спопеляють душу».

Велику роботу з географічного краєзнавства веде вчитель географії С.С. Войткова. Щороку в колегіумі під її керівництвом проводяться тижні географії, які стимулюють пізнавальну активність учнів, розширюють світогляд. Світлана Станіславівна залучає учнів до науково – дослідницької діяльності, написання творчих робіт. Зокрема, під її керівництвом учнем 11 класу Павлом Фіялковським виконано дослідження «Шатавка – річка нашого дитинства», в якому той з'ясував походження й основні проблеми річки Шатавка з давнини і до сьогодні, фізичні властивості води (глибина, ширина, температура, колір, каламутність, падіння та нахил річки), живлення та режим річки, її господарське використання [4]. Ще один екологічний проект – «Сучасні тенденції глобального потепління та їх екологічні наслідки» - виконала Тетяна Гладій, член екологічного клубу. Її висновки не є втішними для нашого регіону. Незабаром подільські погодні умови можуть нагадувати щонайменше одеські – з теплою зимою і спекотним дощовим літом. Іншим краєзнавчим дослідженням є робота В'ячеслава Поливаного «Карстові форми рельєфу Товтрового кряжу». Актуальність теми полягає в тому, що вона дозволяє більш узагальнено і комплексно вивчати географію рідного краю і поглиблено розглянути один з аспектів геоморфологічного розвитку Поділля – утворення карстових форм рельєфу, причин їх утворення, хронології, видів і класичних зразків їх прояву. 2004 року побачило світ видання «Географія рідного краю. Дунаєвецький

район» виконане під редакцією С. С.Войткової, яке акумулювало всі напрацювання географів-краєзнавців під її керівництвом [2].

Природничі краєзнавчі дослідження школярів очолює вчитель біології та хімії Олександр Васильович Тихончук. Під його керівництвом чимало зроблено для вивчення флори і фауни рідного краю. Радіон Пелих виконав роботу «Еколого-гідрологічна характеристика поверхневих водойм 1-ої зони санітарного контролю Маківського родовища мінеральних вод», в якій з'ясував, що досліджувані водойми знаходяться в межах цієї охоронної зони – зони суворого контролю, тож їх стан може безпосередньо впливати на хімічний склад і лікувальні властивості води. Денисом Шарпацьким виконана робота «Дослідження трофо-сапробного стану водойм села Шатава за видовим складом мікроальгофлори», в якій він з'ясував, що найвищим різноманіттям водоростей відзначається ставок у середній частині річки Шатавка, де сконцентровано їх 85,9 відсотка. Ця водойма характеризується різними умовами розвитку водоростей, що сприяє формуванню високого загального видового багатства. Трохи біднішим є видовий склад водоростей ставка Томашівка, розташованого у верхній частині річки, там їх 72,4 відсотка. Дослідження Дениса Шарпацького у 2011 – 2013 рр. продовжив учень Дмитро Чорний, який результати своєї роботи представляв на національному етапі міжнародного конкурсу «Стокгольмський юнацький водний приз», який з 1997 р. щорічно проводить Стокгольмський водний фонд та адмініструє Стокгольмський міжнародний водний інститут.

Під керівництвом вчительки історії Н.А. Зюбрицької краєзнавці беруть участь у всеукраїнських історико-краєзнавчих експедиціях, зокрема: «Моя Батьківщина – Україна», «Історія міст і сіл України». Заслуговує уваги робота Д. Чорного «Церква - Ротонда», виконана під керівництвом вчителя історії і правознавства О.С. Чорної. У 2012 – 2013 рр. учні продовжили старанно виконувати наукові роботи, за які отримали чимало призових місць. Зокрема, на конкурсі «Моя Батьківщина – Україна» із науковою роботою «Паломництво – частина релігії» Дмитро Чорний посів I місце в районі. Він виконав ще одну

роботу «Дерево закоханих», яка була представлена на конкурсі «Сто чудес України». У конкурсі «Мій край в роки окупації» взяли участь Ольга Фалендиш («Окупація мого краю») та Дмитро Чорний («Страшні роки нашого дитинства: спогади дітей війни»). Також ученицею 10 класу Ольгою Фалендиш було досліджено історію Шатавської школи «Шатавський НВК крізь призму віків». До написання історії рідного краю долучалися й інші учні, їх доробок знайшов відображення в праці «Спогади, обпалені війною», яка була відправлена на конкурс «Історія міст і сіл».

На базі Шатавського НВК під керівництвом Ю. М. Чорної функціонує осередок Дунаєвецької районної філії МАН «Еврика» [5].

Отже, у Шатавському НВК «ЗОШ I – II ст., колегіум» організована різностороння за напрямками, формами і методами шкільна краєзнавча робота. Цю школу пройшло кілька поколінь учнів, формували національний світогляд, гартували свої патріотичні почуття.

Список використаних джерел:

1. Василевський М. Й. Хоча Шатава не Варшава: вчитель створив краєзнавчий музей і написав історію села / Михайло Василевський // Подільські вісті. – 2005. – 14 січ.
2. Войткова С. С. Рідний край. Дунаєвецький район / С. С. Войткова, В. В. Кучерява. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2004. – 60 с.: іл.
3. Прокопчук В. С. Шкільне краєзнавство: навч. посіб. / В. С. Прокопчук. – К. : Кондор, 2011. – 338 с.
4. Пушко Н. В. Вчитель за покликанням душі і серця / Надія Пушко // Дунаєвецький вісник. – 2010. – 30 верес.
5. Шкварелюк І. Плекаємо обдаровану дитину / Ірина Шкварелюк // Дунаєвецький вісник. – 2010. – 16 груд.

С.В. Олійник,
м. Дунаївці

Л.М. Дунець – науковець і педагог, психолог – практик

Дунець (Грошко) Лілія Михайлівна народилась 28 серпня 1961 року у м. Дунаївці в родині журналістів. Сьогодні проживає у м. Хмельницькому.

Навчалась у Хмельницькому педагогічному училищі, Одеському державному педагогічному інститут ім. К.Ушинського. 2001 року захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. У 2003 році їй присвоєно звання доцента кафедри педагогіки та психології Хмельницького національного університету.

Працювала директором та доцентом Хмельницького навчально-консультаційного центру Київської академії міжнародної економіки і міжнародних відносин. Психолог-практик і науковець одночасно організовує роботу психологічної служби Хмельницького національного університету.¹

Дунець Л.М. – автор понад 60-ти науково-методичних публікацій у збірниках наукових праць та статей у ЗМІ, а також 6-ти навчальних посібників із психології таких, як: „Психологія спілкування“ (навчальний посібник для студентів спеціальностей „Соціальна педагогіка” та „Практична психологія”), „Психологія спілкування“ (методичні вказівки для самостійного вивчення курсу студентами спеціальності „Соціальна педагогіка”), „Психологія здоров'я“ (навчально-методичний посібник), „Обери здоров'я – обери життя“ (посібник на допомогу лекторам, кураторам, вихователям), „Соціально незахищена категорія студентів: проблеми формування особистості“ (навчально-методичний посібник), „Психодіагностика особистості у професійному навчальному закладі (для вивчення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування)“ (навчально-методичний посібник). Серед вищеназваних – посібник „Обери здоров'я – обери життя!“ (2007), „Психодіагностика особистості у професійному навчальному закладі“(2010).

Педагогічний такт психолога-практика і науковця Л.М. Дунець виявляється у психолого-педагогічних особливостях її спілкування та взаємодії зі студентами, а також у її вмінні в кожній ситуації знаходити правильну лінію поведінки. Адже, як вважає Лілія Михайлівна, педагогічний такт потрібен науково-педагогічному працівнику в системі його виховного впливу і на студентський колектив, і на кожного студента зокрема.

Науковець-практик бере участь у Міжнародних, Всеукраїнських та регіональних наукових конференціях. Дунець Л.М. – член Ради товариства „Знання“ України.

2009 року Лілія Михайлівна у відкритому конкурсі виборола для свого навчального закладу право взяти участь у пілотному впровадженні навчальної програми зі здорового способу життя та профілактики ВІЛ/СНІД у форматі спільного Проекту Академії педагогічних наук України та Німецького товариства технічного співробітництва (GTZ) у рамках компонента „Профілактика ВІЛ/СНІД у Східній Європі“ та загальнодержавної програми України із забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції на 2009-2013 роки шляхом удосконалення превентивної та інформаційної роботи в системі професійно-технічної освіти.²

За проведену психологом-практиком і науковцем наукову, практичну, тренінгову роботу та апробацію в цьому проекті навчальний заклад отримав подяку від Німецького товариства технічного співробітництва (GTZ) і комп'ютерну техніку.³

За сумлінну працю, вагомий внесок у справу навчання і виховання учнівської та студентської молоді, високий професіоналізм, активну участь у підготовці та проведенні інноваційних проектів системи професійно-технічної освіти, за вагомий особистий внесок в інтелектуальне і духовне збагачення українського суспільства, багаторічну та плідну працю в Товаристві „Знання“ України неодноразово нагороджувалась грамотами і цінними подарунками керівництва навчальних закладів, управління освіти і науки, особисто голови Хмельницької обласної державної адміністрації, президента товариства „Знання“ України, академіка НАН України В.Г. Кременя .

Л.М. Дунець як творчий науково-педагогічний працівник постійно досліджує навчально-виховний процес, експериментує. Вона є переможцем обласної педагогічної виставки „Освіта Хмельниччини на шляхах реформування“ 2011 року.

Список використаної літератури:

1. Прокопчук В.С. Дунаєвеччина в іменах: бібліогр. довідник / В. Прокопчук, Т. Прокопчук, С.Олійник. – Дунаївці, 2006. – Вип.1. – С. 29.
2. Петрушенко М. У профтехучилищах навчатимуть здоровому способу життя / М. Петрушенко // Урядовий кур'єр. – 2009. – 26 жовт.
3. Гаврилюк О. Молоді потрібно допомогти обрати свій шлях / О. Гаврилюк // Твій погляд. – 2009. – 30 квіт.

Т.Р. Кароєва (Соломонова),
м. Вінниця

Біля витоків літературної бібліографії на Поділлі

Історично склалося, що перший бібліографічний покажчик з літературної бібліографії на Поділлі побачив світ у Новій Ушиці у 1893 році. Його укладач граф Путятін Євген Євфимович (1852-1908), син відомого російського адмірала, державного діяча і дипломата Євфимія Васильовича Путятіна (1803-1883), закінчив Пажеський корпус. З 1872 року служив в армії, брав участь у російсько-турецькій війні 1877-1878 років. Звільнився у відставку 1885 року в чині полковника і осів у маєтку, придбаному 1869 року його батьком у с. Глібово Ново-Ушицького повіту Подільської губернії (нині с. Глібів Новоушицького р-ну Хмельницької обл.). Одружився 1889 року.

Серед місцевих російських поміщиків славився, як вмілий господар та садівник. За переказами, ще його батько привіз японців, які заснували прекрасний парк з оранжереями. Разом з батьком та сестрою Ольгою Є.Є. Путятін 1882 року був одним із членів-засновників православного Палестинського товариства. У вільний час займався бібліографічними пошуками, колекціонуванням, малюванням і музикою. Пробивав гравірувати офорт, літографії. На прохання відомого російського колекціонера гравюри Д.О. Ровинського (1824-1895) Євген Євфимович склав список власноруч зроблених гравюр[1]:

«1. Копія с рисунка Горшельта: «inve. Norchelt 1853-1854 Espagne 3. Гр. Е. Путятин».

2. Мужик едет, стоя в санях, на одной лошади: «с рисунка | А. Шарлеманя 11882 гр. Гр. Путятин 22 Октября | 1882 г. | Стрельна».

3. Грифонаж: Амур, голова оленя, портрет в рамке и портрет самого графа Е.Е. Путятин (en face): «Гр. Е.П. (2 раза) 1880:19 Февраля».

4. Женская головка в шляпе: «гр. Е. Путятин 185/184».

5. Лошади у водооя.

6. Поясное изображение кирасира: «Гр. Е. Путя 1822/х82».

7. Казак верхом: «Гр. Путя».

8. Грифонаж; внизу справа осел; слева вверху пальма: «12 Апреля 1880. Гр. Е. Путятин».

9. Возок парой, а вдаль виден железнодорожный поезд: «Гр. Е. Путятин. 1882. 13 А.».

10. Заголовок к сочиненной им польке: «Cousou, Echo du printemps... by E. Routiatine».

11. Заголовок к его польке-мазурке: «Souvenire de Venise» 1892.»

Є.Є. Путятін на основі власної книгозбірні з використанням довідкової літератури склав перший в українському та російському бібліографознавстві бібліографічний покажчик альманахів і літературних збірників, надрукованих упродовж 1794-1850 років. Його покажчик отримав назву «Перекличка альманахам» [2]. Укладач, розуміючи об'ємність виконаної роботи, вказав на складність відбору видань і визначив основні його критерії. Адже доволі часто він не мав можливості оглянути видання *de visu*, тому вимушений був покладатися на бібліографічний опис з інших видань, визначення жанру видавцями та специфічно альманашну назву видань, як то «Эрато», «Жасмин и Роза» [2, 4].

Книга стала першим виданням, яке побачило світ у Новій Ушиці, відповідно, першим виданням друкарні Генриха Чарковського. Вона вийшла малим накладом, всього 220 прим., причому 8 прим. направлялися цензурному комітету, 52 прим. не призначалися для продажу (з них 10 – на японському папері та під номерами). Таким чином, для широкого загалу доступними були

160 прим. за доволі високу вартість – 2 руб. 25 коп.[2]. Поки видання готувалося до друку, укладач продовжував отримувати інформацію про інші альманахи, що дозволило наприкінці того ж 1893 року випустити «Доповнення» до покажчика [3].

Російський соціолог читання А.І. Рейтблат вважає[4], що літературні альманахи зіграли специфічну роль у громадському та культурному житті Російської імперії кінця XVIII – першої половини XIX ст., зокрема в розвитку російської літератури. Упродовж XVIII – початку XIX ст. твори російських письменників мали дуже вузьку аудиторію: в елітарній аудиторії читали здебільшого французькою мовою, а серед соціальних низів грамотних було мало, і читали вони переважно релігійні книги. Європейська альманашна традиція була звернута до світських дам. В альманахах переважали матеріали, присвячені приватному життю, любові, водночас робилися спроби подати в популярній формі наукові відомості з історії, природи. Саме через альманахи російська література почали проникати в побут. Жінки, виховуючи дітей, привчали їх до рідної літератури (а з 1840-х років російську словесність почали викладати в гімназіях), що привело до різкого зростання статусу літератури у російському суспільстві.

Є.Є. Путятін зібрав інформацію про майже 300 альманахів і літературних збірників, зокрема 38 – дитячих. Найбільший розквіт альманашної літератури, як відомо, приходить на 1830-ті роки, коли щороку виходило до двадцяти альманахів.

Дуже важливу роль літературні альманахи відігравали в українському літературному процесі, за відсутності українських журналів та через складність активного громадського життя. Перший досвід у цій галузі належав І.І. Срезневському, який разом з І.В. Росковшенком випустив друком «Украинский альманах» (Х., 1831), два випуски «Украинского сборника» (Х., 1838, 1841). Згодом з'явилися українські альманахи «Ластівка» (СПб., 1841, укладач Є.П. Гребінка); «Сніп» (Х., 1841 укладач А. Корсун); «Молодик» (Х., 1843-1844, укладач І. Бецький); «Барвінок України» (СПб., 1844); «Южный Русский

зборник» (К., 1848, уклад. А. Метлінский) тощо. Ці покажчики також знайшли відображення на сторінках подільського видання.

Піонерний характер праці зумовив інформативний характер рецензій [5; 6], адже їхнім авторам складно було оцінювати цей перший узагальнюючий досвід бібліографування альманахів і літературних збірників Російської імперії. Але це не завадило книзі відразу потрапити до числа бібліофільських видань. Мабуть, причиною цього був не тільки її малий наклад, а й зміст. Згадки про неї можна знайти на сторінках тодішніх фахових видань О.Є. Бурцева «Обстоятельное библиографическое описание редких и замечательных книг» (СПб., 1901), Д.В. Улянінського «Библиотека Д.В. Ульянинского: библиографическое описание» (3 т., М., 1912), М. Соловйова «Каталог № 105. Редкие книги» (СПб., 1910) [7]. Наступна бібліографічна робота в царині літературного бібліографознавства починалася з цього покажчика. І відомі бібліофіли нашого часу вважають за потрібне вказати на присутність цієї книги в їхньому зібранні: М.П. Смирнов-Сокольський «Моя библиотека: библиографические описания» (М., 1969), М.В. Сеславінський «Книги для гурманов: Библиофильские издания конца XIX – начала XX вв.» (у співавт., М., 2010). Останній придбав свій примірник у не менш знаного українського і російського бібліофіла В.В. Тарноградського (1919-2006), сина відомого вінницького поета Валеріана Тарноградського (1880-1945) [8].

20 січня 1894 року Є.Є. Путятін повернувся на службу в Морське міністерство чиновником з особливих доручень і покинув подільський маєток, але продовжив бібліофільську діяльність. Так, в одного з лондонських букіністів він знайшов працю англійського морського офіцера Джона Дена «История российского флота в царствование Петра Великого», переклав російською і надрукував 1897 року в Санкт-Петербурзі [9]. Того ж року маєток у Глібові був проданий князю В.Н. Львову, родина якого володіла ним до революції 1917 року.

І більше в Новій Ушиці бібліофільських видань ніхто не друкував.

Список використаних джерел і літератури:

1. Путятин Евгений Евфимиевич [Электронный ресурс] // Энциклопедии& Словари : веб-сайт. – Режим доступа: http://enc-dic.com/enc_biography/Putjatin-evgeni-evfimievich-4815/. – Дата доступа: 15.03.13.
2. Переключка альманахам: матер. для библиогр. русских лит. альманахов и сборников конца XVIII-го и первой половины XIX-го столетия (1794 г. по 1850 г.) / составил в с. Глеbove Подольской губернии граф Е. Путятин. –Новая Ушица: Тип. Генриха Чарковского, 1893. – 75 с. ; 17,5 x 13 см.
3. Дополнение к «Переключке альманахами»: матер. для библиогр. русских лит. альманахов и сборников конца XVIII-го и первой половины XIX-го столетия (1794 г. по 1850 г.) : бесплатное приложение / составил в с. Глеbove Подольской губернии граф Е. Путятин. – Новая-Ушица : тип. Генриха Чарковского, 1893. – 32 с. ; 17,5 x 13 см.
4. Рейтблат А.И.История книги и литературных культур: обзор выступлений на международном симпозиуме / А.И. Рейтблат // Новое литер. обозрение. – 2005. – № 73. – С. 346-354.
5. Гаршин Е. Рец. на кн.: Переключка альманахам: матер. для библиогр. русских лит. альманахов и сборников конца XVIII и первой половины XIX столетия. (С 1794 г. по 1850 г.). Составил в селе Глеbove Подольской губернии граф Е.Путятин. Новая Ушица. Типография Генриха Чарковского. 1893 // Ист. вестник. – 1893. –№ 7. – С. 237.
6. И. Граф Путятин. Переключка альманахов и дополнение к ним (с 1794 по 1850 г.) // Киев. старина. – Т. 44. – № 3. – С. 590.
7. Аукцион №7. Шедевры русского книгопечатания, редкие книги, рукописи и автографы [Электронный ресурс] // Дом антикварной книги в Никитском : веб-сайт. – Режим доступа: <http://www.vnikitskom.ru/ru/antique/auction/8/2692/>. – Дата доступа: 10.02.13.
8. Ласунский О.Г. Портрет на фоне книг: Всеволод Валерианович Тарноградский / О. Г. Ласунский // Библиофилы России : альманах. – М., 2008. – Т. 5. – 2008. – С. 93 – 102.
9. Ден Дж. История российского флота в царствование Петра Великого / Дж. Ден ; пер. з англ. Е. Путятин. – СПб., 1897. – 108 с. // Российская национальная библиотека : веб-сайт. – Режим доступа:http://www.nlr.ru/e-case3/sc2.php/web_gak/lc/26077/80. – Дата доступа: 10.02.13.

О.І. Трембіцька,
А.М. Трембіцький,
м.Хмельницький

«Літературні вечериці» Степана Риндика

Про відомого українського письменника, поет-сатирика, вченого-механіка, знаного педагога, професора, подолянина Степана Риндика написано не багато, хоча його своєрідна творчість заслуговує на посилену увагу літературознавців, істориків, краєзнавців. На жаль, досі відсутнє і ґрунтовне монографічне дослідження про його життя, діяльність і творчі здобутки.

Його діяльність частково висвітлили в своїх розвідках відомі дослідники української діаспори Л. Полтава [1], Г. Костюк [2; 3], І. Вергун [4], І. Качуровський [5], Г. Черінь [6], часописи «Свобода [7-12] та «Українська думка» [13]. Короткі біографічні статті-гасла подано в «Енциклопедії Українознавства-II» [14], «Вікіпедії» [15] та інших виданнях [16]. У незалежній Україні цінні, але фрагментарні історично-краєзнавчі біографічні розвідки опублікували знані історики та подільські краєзнавці В. Мацько [17-21], О. Завальнюк [22], С. Феодосьєв [23-27], М. Вакуленко [28], О. Будзей [29], В. Горбатюк [30; 31] та інші.

Степан Титович Риндик народився 1 вересня 1887 р. у Заставлі, передмісті містечка Дунаївці (*районний центр [Хмельницької обл.](#)*). Закінчив двокласну міську школу в Новій Ушиці (1902), Кам'янець-Подільську чоловічу гімназію – класичну російську гімназію (1906) зі срібною медаллю, один курс фізико-математичного факультету Київського університету (1906-1907) і механічний відділі Київського політехнічного інституту (1908-1914), одержав диплом інженера-технолога. У 1914-1919 рр. – машиніст паровоза, начальник дільниці на станціях Бірзула (*нині місто Котовськ Одеської області*) та Сарни (*нині село Монастирищенського району Черкаської області*) Південно-Західної залізниці. В 1919 р. переїхав до Кам'янця-Подільського, де працював у видавництві «Дністер», старшим асистентом кафедри фізики Кам'янець-Подільського державного українського університету (1 серпня – 15 вересня) [12; 14; 15; 21, с.81; 22; 23].

Після поразки Української революції 20 листопада 1920 р. разом із українським військом емігрував до Польщі, де працював на фабриці рільничих машин. У 1923 р. переїхав до Чехословаччини, де впродовж 1923-1945 рр. читав лекції з геометрії, математики, механіки і фізики в Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова в Празі [7; 12; 21, с.82; 23] та українській гімназії у Празі-Ржевніцах-Модржанах [12; 16, с.220]. Брав участь у діяльності [Українського громадського комітету](#), як член його ревізійної комісії [3], а також належав до «Празької школи української поезії» [23]. С. Риндик був

«високовальорною людиною: віруючою, правдомовною і справедливою. Релігійні та пластові принципи, хоч вони ними не афішувався, вважав незаступною базою морального виховання» [4, с.953], регулярно відвідував Богослужіння, які час від часу відправляв у Ржевницях греко-католицький священник о. В. Гопко із Праги. С. Риндик дуже болісно сприйняв розкол і занепад пласту в гімназії, а «простудіювавши причини його занепаду, старався своїми порадами запобігти лихові». До «справи підходив об'єктивно, залишаючи на боці персональні ресантименти», був «суворим в осудах» щодо інших і себе самого [4, с.954].

Після закінчення Другої світової війни переїхав до Німеччини, читав лекції в українських гімназіях у таборах для переміщених осіб (Ді-Пі) [12]. З 1945 р. належав до організації «Мистецький український рух» (Фюрт, Німеччина), друкував свої твори в його літературно-мистецькому альманасі [23].

Восени 1950 р. (за іншими даними на початку 1951 р.) [12; 23] разом із родиною переїхав у Чикаго (США) [12; 21, с.82], де й мешкав до самої смерті.

Був автором підручників «Міцність матеріалів» (1924), «Елементи машин» (1943, 2-ге вид. 1963) [12; 14; 21, с.82; 22], «Збірник алгебраїчних задач» і ряду наукових праць з української технічної [термінології](#) [15].

Видав поетичну збірку сатиричних віршів «Логос» (Прага, 1942, перевидані 1961, 1971), оповідання «Терентій Трохимович Тарадайка» (Прага, 1943), збірки оповідань «Смілянська хроніка» (Прага, 1944) і сатирично-гумористичних оповідань «Пригоди і люди» (1960), віршовану збірку оповідань для молоді «Пригоди Сірка Клаповухого» (1961) [12; 14; 21, с.82; 22]. Був активним співробітником україномовного часопису «Свобода», на сторінках якого друкував свої сатири, фейлетони та рецензії [12]. Як літературний критик публікував свої рецензії в часопису «Український Прометей» [23].

Помер Степан Риндик 27 вересня 1972 р. у Чикаго (США) і похований 30 вересня на цвинтарі Елмвуд [12; 21, с.83; 23].

Характеризуючи творчі здобутки С. Риндика і загальну панораму «поетичного цеху» української діаспори за 15 років діяльності Об'єднання

українських письменників «Слово», знаний український політичний діяч, учений-літературознавець, критик, мемуарист, довголітній голова ОУП «Слово», дійсний член УВАН та НТШ, член НСПУ, відомий подолянин [Г. Костюк](#) у своїй доповіді на 4 з'їзді Об'єднання українських письменників «Слово» 28-29 листопада 1970 р. у Нью-Йорку, яка була опублікована під назвою «З літопису літературного життя. До 15-річчя діяльності Об'єднання українських письменників «Слово»: 1954-1969» (Мюнхен, 1971) вказує, що Степан Риндик «дуже своєрідний і свіжий» поет. Основним засобом його поетичного думання є «наскрізно політична інвектива, памфлет і сатира, з використанням форми байки, притчі, а часто й анекдоти». Мова С. Риндика, що «позначена багатющою лексикою, барвистими подільськими льокалізмами, а часто цікавими і мовно виправданими новотворами, заховала той поетичний чар слова, що надавав виразній памфлетній тенденції його поезій справжнього хвилюючого поетичного звучання» [2, с.67].

Відомий славіст-мовознавець, історик української літератури, літературний і театральний критик, професор Гарвардського і Колумбійського університетів, іноземний член НАН України, президент УВАН, член Американського лінгвістичного товариства, Польського інституту мистецтв і науки в США, почесний доктор Альбертського, Люндського, Харківського університетів та Києво-Могилянської академії [Ю. Шевельов](#) відгукує про творчість С. Риндика, зокрема про його збірку «Смілянська хроніка», писав: «Щира людяність, український національний гумор, приперчений дуже сильно, але не перетворений усе таки на мащення всього світу дьогтем, уміння показати, як людське обличчя в умовах дрібної і чужої дійсності перетворюється раптом на свиняче рило – все це в Риндика щиро українське і все це веде до Гоголевих традицій». Увесь цикл оповідань С. Риндика «пронизаний глибокою ідеєю – мертвотного духу повітової Росії, – але все таки складники циклу ще надто пройняті анекдотизмом, надто епізодичні, випадкові». Водночас, його «національна, органічна проза» ще більше в сподіванні, ніж у здійсненні» [15].

Український педагог, перекладач, поет, прозаїк і радіожурналіст, авторитетний діаспорний літературознавець, член ОУП «Слово», Спілки аргентинських письменників SADE, НСПУ І. Качуровський в статті «Гумор української еміграції» (Мюнхен, 1992) пише, що одним із тих хто в міжвоєнний період репрезентував український гумор в еміграції був С. Риндик, – «чи не єдиний гуморист з уенерівської еміграції, який продовжував свою літературну діяльність і після Другої світової війни» і який «висміював те прагнення спрямувати течію нашого письменства в русло загальноосвітньої культури, що розпочали колись «хатяни», підхопили Зеров і Хвильовий, продовжували В. Державин і Михайло Орест» в своїх сатиричних віршах. Зокрема, він писав:

«Ой, покину я, друзі, покину,
Солов'їв і червону калину,
І про ту чорноброву Оксану
Гомоніти пісні перестану,
А свій хист і снагу молоду
У велике письменство вкладу...
.....
Хай живе Беатріче безброва –
Джерело ірреального слова
І моїх вогнекрильних стремлінь.
А Оксані сердешній – амінь...»

«Але ці формально досконалі рядки, – пише І. Качуровський, – «щасливий виняток: решта віршів Риндика стоїть на рівні колгоспної самодіяльності»:

«Зашуміла ліщинонька,
Плаче-стогне дівчинонька,
Плаче вона та й ридас,
Свиноматка не рождає...»

«Це, очевидно, – зазначає дослідник, – мала б бути та літературна продукція, котру ми можемо протиставити «Божественній комедії» і цілому Заходу» [5, с.159]. Проте сучасний літературознавець І. Качуровський «не до

кінця зрозумів і не вловив тонкої іронії цієї поезії» С. Риндика, як автора «сатиричних віршів та оповідань про большевицьку дійсність», про «ту дійсність про яку, справді, без сатири і без іронії писати було важко» в ті часи [27].

Доктор філологічних наук В. Мацько характеризує творчу спадщину письменника і поета-сатирика, пише, що «неоромантичність творів С. Риндика характеризується природними компонентами, пригодницьким змістом, внутрішнім настроєм», його проза «насичена сентиментальністю», а «фразеологізми, фольклорні мотиви, повторення висловленого, нагромадження речень із складними синтаксичними конструкціями, широкі побутові сцени й водночас вмонтування в текст ліричних відступів із описами природи, пригод спостерігаємо» в багатьох його творах. Але, його праці не можна зводити лише до «описів природи і різноманітних пригод», що, на думку В. Мацька, «характеризують стиль неоромантичного письма С. Риндика» [20, с.2]. Так, відомий український письменник, поет, публіцист, культуролог-енциклопедист, літературний критик Є. Маланюк, стверджує, що в більшості праць С. Риндика (*копії майже півсотні його праць зберігаються в родинному архіві А. М. Трембіцького*) гармонійно поєднується лірика і сатирика, а його «жива й соковита» народна мова, «вражає влучністю і майже математичною точністю вислову». Автор безпомилково, «місцями блискуче», «оперував тією мовою і просодичними засобами». І, на думку Є. Маланюка, С. Риндика варто назвати «віртуозом і (коли вже треба історично-літературного визначення) щасливим спадкоємцем, продовжувачем і збагачувачем школи досі самотнього і досі вповні неоціненого Самійленка» [21, с.82].

Колишній студент Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі І. Жегуц щодо «перфектного знання української мови» С. Риндиком пише, що він як учитель математики і дескриптивної геометрії, як талановитий сатирик «володів бездоганно мистецтвом віршованого слова» [16, с.208].

Знана письменниця української діаспори Г. Черінь у своїх спогадах «Степан Риндик, як я його знаю» згадує, що С. Риндик «писав чудові гуморески. Читаючи їх, зі сміху може і не тріснеш – але чи неодмінно треба тріснути? Вони дотепні, цікаві – і такі особливі, «риндиківські» [6, с.386].

Значну цінність для дослідників життєвих шляхів, діяльності і творчих здобутків С. Риндика мають маловідомі спогади колишнього гімназиста І. Вергуна (1929-1932) «Степан Риндик – педагог і людина (1887-1972)» (Лондон, 1978) [4]. Автор спогадів вказує, що доцент Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі і професор Української гімназії у Празі-Ржевницях-Модржанах С. Риндик [16, с.220] «є передовсім знаний як науковець та поет-сатирик, але майже невідомий як педагог і людина» [13]. Хоча педагогічній ниві присвятив понад 20 літ свого трудолюбивого життя [16, с.220]. Його «лекції були ясними і зрозумілими, які пояснював добірною літературною мовою» [16, с.148].

Директор Модржанської гімназії в 1940-1945 рр. А. Штефан підкреслює, що «серед добрих фахівців, які вміли передати своє знання учням», був математик С. Риндик [16, с.157]. І. Вергун згадує, що С. Риндик, який «володів бездоганно українською мовою, не міг стерпіти коли учні зверталися до нього через «пане професор», або говорили «пану професору». «Пане професоре, пану професорові, Степанові, а не Степану» – поправляв нас інж. Риндик. А відтак, іронізуючи, додавав: «Не знаєте відмінків, але це не моя справа вас їхчити» [4, с.953]. Крім того, в «гімназії було прийнято вживати в писанню «придніпрянське я», але С. Риндик, «як це личило знавцеві української мови, писав «я» за галицьким правописом». І розповідав учням, що «галицьке я» давно перед тим вживали у своїх грамотах наші гетьмани, відтак Шевченко у своїх віршах, і таким чином воно убереглося донині в тих частинах України, де не було московських впливів». Гімназисти, далі пише І. Вергун, «дивувались лінгвістичним тонкощам» С. Риндика, адже добре знали, що він за фахом інженер-механік. Лише пізніше, згадує колишній гімназист, ми довідались, що він був «незрівняним майстром нарисів і поезій-сатир» [4, с.953], які друкував

під власним іменем, або під псевдонімами С. Киднир ([прізвище](#), прочитане справа наліво) [4, с.953; 14; 15; 23] чи Сігмаро (грецькі назви початкових букв його імені та прізвища) [4, с.953].

Своє відношення до нарікань на мову книжок, часописів, публічних виступів, загалом до гвалтування української мови, а також до тих хто не дотримувався правил правопису, С. Риндик висловив у працях «Чистки в мові» (Нью-Йорк, 1965), «Дещо з нашої мовної практики» (Нью-Йорк, 1965) та інших. Він зокрема пише, що в «багатьох наших пресових публікаціях зустрічаємо слова і звороти, які цілком відбігають від норм нашої літературної мови, — і то в такій мірі, що дають картину повної неписьменности друкованого тексту».

Так, у сатиричній праці «Літературні вечерниці» С. Риндик, пише, що «літературні вечори», «де одні читають свої твори, другі хвалять чи гудять їх, треті плещуть у долоні, а четверті сидять тихо», він називає «вечерницями». Адже такими «вечерницями» густо переплетені його «парубоцькі літа, і від цього плетива залишились чудові спогади». Далі С. Риндик пише, що на літературних вечорах часто виступає «модерний візіонер» доктор Шум, який «проповідує наскрізь оригінальний погляд на мистецтво», зауважуючи при цьому, що мистецтво, – це «процес суґубо суб'єктивний і заразом абсолютно об'єктивний». «Досить часто так буває», – пише С. Риндик, – що «якийсь майстер дуже добре знає як треба писати, але сам того ніяк не втне, а другий знов пише вам, аж дух радується, але теорії ані в зуб», серед яких і «отой нетерплюх гуцул, що перший заспівав»:

«Попутаю сиві коні
На пута короткі,
А сам піду до дівчини
На слова солодкі!»

Або той пряшівський лемко, що перший виспівав велику правду кохання:

«Кращі наші два позори,
Як да-чий штири воли!» [32].

Основним критиком всіх цих «писань» виступав доктор Шум, який поєднавши в «своїй особі два таланти: письменника великого формату і ще більшого формату есеїста», сам «поки що не оприлюднив ані одного рядка своїх творів», хоча розповідав, що «пише велику епопею» і це «має бути трилогія», або «тетралогія або навіть пенталогія». Всім цікавим казав, що це має бути «широке полотно», адже його покликання як автора – «монументальна творчість, не клаптики слова» [32].

Таким чином, доктор Шум здобувши «славу правдивого парнасця» сидить на літературних вечорницях у першому ряді, викликаючи «трему в тілі і в душі кожного автора, що відважується виступати прилюдно з виплодами своєї лірики чи кобзи. Навіть автори-модерністи, дарма що такі сміливі, лякаються». Проте даремно, адже Шум «ще ніколи не дозволив собі сказати якесь прикре слово на адресу автора вечорниць, свого колеги і страждальника, бо доля українського письменника – це найбільший біль його серця. Навіть у випадках очевидного безглуздя він знаходить для автора слова потіхи і співчуття» [32].

Одного вечора, – пише С. Риндик, – уперше із своїми творами виступив молодий поет Трембіта. З прочитаних жмугу поезій, «можна було побачити, що характером своєї творчості він зайняв якусь проміжну між реалістами і модерністами постать. З першими лучили його старосвітські, традиційні мотиви кохання, а з другими – спосіб віршування. Кожний вірш був скомпонований так хитро, що його з однаковим успіхом можна було читати вперед і назад і будь-як мішати строфи». Вірші Трембіти сподобались слухачам, і вони привітали талановитого поета гучними оплесками, а особливу «бурю захоплення» викликав вірш «Гимн кохання»:

Не ходи! Не дивися в той бік і

Не напружуй очей ані трохи.

Це не вчора було, не торік,

А за дуже давньої епохи.

Ще як прудко летів альбатрос,

Птеродактиль летів понад морем

І в переблисках сонця і рос

«Перебором!» співав: «Перебором!» [32].

Однак, така «глибока містика цієї поезії не сподобалась одному з присутніх на вечорницях приклонників чистого реалізму, і він, виждавши аж ущухли оплески», попросив, щоб шановний автор пояснив «чому він цю поезію назвав «Гимном кохання», коли тут нема ані натяку на якесь кохання?» Адже при цьому, зауважував «раціоналіст», автор міг би із «однаковим успіхом назвати свою поезію не «Гимном кохання», а «Печеною бараболею» або якоесь ще чудніше» [33].

Слово взяв доктор Шум, який дав свою відповідь: «Оце маємо типовий підхід раціоналіста до поезії, як такої... Ці люди зароїли собі в голову, що поезія – це друге видання геометрії Евкліда! І в кожному вірші шукають насамперед логіки». Але поезія – «не логіка, а поетичний твір – не науковий трактат, побудований на аксіомах, теоремах чи лемах. Це навіть не інтуїція. Це щось вище. Це якийсь транс тіла і душі, це сомнамбулізм ... готичний сон, шалених мрій аеродром, це містика космогонії, мряковиння далеких галактик людського духа, талісман незреченого й незбагненого, це ... нірвана, солодке блаженство в раю краси. Тож раціоналістам і реалістам можемо сказати: Капітулянти! Якщо хочете логіки, то купіть собі підручник алгебри, читайте його і насолоджуйтесь, але не заглядайте туди, де бринить поезія, «двері райскія нам отверзающая» [33].

Новоявлений поет Трембіта, сильно підбадьорений доктором Шумом і оплесками присутніх, зголосився з новою поезією «Серенада динозавра»:

«Я бачив тінь її... На гори,

Де бились білі завірюхи,

З долин, яруг неслись потвори

Тіла без тіл, без руху рухи.

А тінь її, велично-горда:

«О сурсум корда! Сурсум корда!» [33].

Після цього встав доктор Шум і захоплено сказав: «Екце поезія! А які метафори! Які метонімії! Які синекдохи!». Але до слова попросився раціоналіст: «Чи не міг би шановний автор пояснити нам, чому сам він назвав цю поезію серенадою динозавра, а не лантозавра чи бронтозавра? Або навіть мастодонта? Бо це співав якраз динозавр, скромно усміхаючись, пояснив Трембіта», і присутні зайшлися веселим сміхом [34].

Серед присутніх запанувала тиша, всі чекали, що скаже доктор Шум, який помалу встав і звернувся до слухачів: «Дозвольте сказати кілька слів про тільки що зачитані поезії, як такі. Буду говорити по суті речі. Я, звичайно, не міг би на сто відсотків погодитися з деякими концепціями автора. Але в основному, коли йдеться про самі твори, як такі, і коли взяти на увагу чисто формальні моменти, то мушу з приємністю зазначити, що нашому авторові пощастило уникнути певних колізій і завдяки цьому показати, що процес наростання психологічного напруження в поетичному творі повною мірою залежить від творчої наснаги письменника, як такого. Бо не треба ані на мент забувати, що ми, письменники, насамперед і переважно творці психологічних вартостей». Адже «досягнення мистецького ефекту повинно пройти крізь призму внутрішнього спостереження ідеального світу і я б дозволив собі додати, крізь індивідуальне мірило авторової душі – його власного світовідчуження, його автопсії». Проте, від «авторової психоаналізи, від його творчого потенціалу, а найбільше таки від своєрідного світу його власних психологічних законів, мотивів та стимулів залежить, які саме шляхи найбільше відповідають виявові його творчих задумів» [34].

Слухаючи «нашого шановного прелегента», – сказав доктор Шум, – мушу «з приємністю зазначити одно відрядне явище: слухаючи такі твори, наша література показує, що вона виразно виходить із давно вже стухлих рамок провінціалізму й твердими кроками ступає до широко – поля світового мистецтва. А це в першу голову і найбільше радує нас, українських письменників». Підсумовуючи свій виступ доктор Шум зауважує, що люди, які «ходять на тутешні літературні вечорниці, розуміються між собою, як лиси

коні». Вони в своїй більшості «ходять на літературні вечери для «фасону» або ради своїх чоловіків, щоб не скакали там у гречку, чи ради своїх жінок, щоб не робили того самого» [34].

Щасливий Трембіта «підбіг до промовця, вхопив його за руку і довго тряс нею», а його «очі опромінилися брильєнтами сліз». «Пане докторе! Переживаю якусь трансмутацию. Відчуваю, що мене не існує, як такого! Настала дуже мила атмосфера мистецької консолідації душ», яка трохи згодом перейшла у скромний бенкет [34]. На бенкеті знову виступив доктор Шум, який сказав: «Стоїмо перед лицем майбутнього. Безперечно! Сьогодні можемо вже сміливо сказати це. Тож відкиньмо важкі пута формалізму і поговорім собі щиро. Не мікрофільми. а великі формати, експерименталізм на тлі мистецьких полотен, аналізи і оформлення позицій на складнім візерунку світла і тіней, прищиплення динамічним лініям якості поетичного жанру, тонуси, півтони, нюанси та підтексти – ось ті аспекти, що мають миготати перед внутрішнім модерного візюнера. У світлі сказаного, поставивши точки над усіма можливими «і», ми творці мистецьких вартостей, відкидаємо всякі формальні ізми і несхибним кроком простуємо до нашого майбутнього» [35].

Все було добре, проте вороги модерної літератури пустили поголоску, що молодий поет Трембіта не ночував після бенкету вдома, а втрапив до поліції. При цьому він «борюкався з поліційними голятіми», але, «уступаючи перевазі фізичної сили цих бардадимів», поет сказав: «Я безумовно п'яний, але я маю розум і попрошу прийняти до відома, що я рішуче протестую проти такого брутального погвалтовання законів конституції і застерігаю за собою право зайняти супроти цього акту належне становище, що станеться у відповідному місці, у відповідний час і у відповідній формі. Окей! – відповіли безоглядні верзила і відтранспортували Трембіту в поліцію». Пізніше в одній із поезій Трембіти появились такі два рядки:

«Обхопив мене за плечі,
Говорив мерзенні речі...» [35].

Якщо ці слова написано на адресу котрогось із тих нічандників, – пише С. Риндик, – то «почуття справедливості примушує нас сказати, що тут поет Трембіта допустився певної гіперболізації, бо тутешні поліцаї дуже чемні і з п'яними обходяться досить культурно» [35].

Таким чином, – пише І. Вергун і ми з ним повністю солідарні, – «з перспективи пройдених років постать проф. Риндика зарисовується чіткіше й величніше. Не тільки він був науковцем і поетом-сатириком широкого діапазону, але теж оригінальним педагогом і шляхетною людиною». 250 його учнів після закінчення гімназії вибрали «йому споріднені фахи, бо вмів, викладаючи ясно, вщепити любов до своїх предметів». Нехай цих декілька згадок-споминів «являтимуться китицею живих квітів» [4, с.954] від вдячних йому подолян на його могилу в Чикаго.

Список використаних джерел:

1. Полтава Л. С. Риндик – для дітей / Л. Полтава // Свобода (Нью-Йорк). – 1962. – 17 трав. (Ч. 93.) – С. 4.
2. Костюк Г. З літопису літературного життя. До 15-річчя діяльності Об'єднання українських письменників «Слово»: 1954-1969 / Григорій Костюк // Сучасність (Мюнхен). – 1971. – № 10. – С. 63-82.
3. Костюк Г. Зустрічі і прощання: спогади у 2-х кн. – Кн. 2. / Г. Костюк. – К. : Смолоскип, 2008. – С. 328-329.
4. Вергун І. Степан Риндик – педагог і людина (1887-1972) / Іван Вергун // Визвольний шлях (Лондон). – 1978. – Лип. – серп. (Кн. 7-8). – С. 952-954.
5. Качуровський І. Гумор української еміграції / Ігор Качуровський // Сучасність (Мюнхен). – 1992. – № 10. – С. 152–162.
6. Черінь Г. Степан Риндик, як я його знаю // Черінь Г. Перо жар-птиці / Ганна Черінь. – Тернопіль : Горлиця, 2000. – С. 384-389.
7. Річні збори Українського громадського комітету в ЧСР // Свобода (Нью-Йорк). – 1924. – 25 квіт. – (Ч. 97). – С. 4.
8. Повернення С. Риндика // Свобода (Нью-Йорк). – 1927. – 4 лют. (Ч. 28). – С. 1.
9. Дня 17 лютого 1951 року помер Мирослав Риндик // Свобода (Нью-Йорк). – 1951. – 14 берез. (Ч. 60). – С. 4.
10. Посмертні згадки // Свобода (Нью-Йорк). – 1952. – 9 серп. – С. 4.
11. Збірка Степана Риндика «Логос» вийшла третім виданням // Свобода (Нью-Йорк). – 1971. – 16 верес. (Ч. 171). – С. 1.
12. Помер проф. інж. Степан Риндик, учений-механік і поет-сатирик // Свобода (Нью-Йорк). – 1972. – 30 верес. (Ч. 181). – С. 1.
13. Степан Риндик – поет і сатирик // Українська думка (Лондон). – 1976. – 12 лют.
14. Риндик Степан // Енциклопедія Українознавства-ІІ. – Львів: НТШ, 1998. – Т. 7. – С. 2513.
15. Риндик Степан Титович // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://uk.wikipedia.org/wiki> (30.04.2013). – Назва з екрану.

16. Українська гімназія в Чехії, 1925-1945 [Текст] : альманах Української гімназії в Празі-Ржевніцях-Модржанах / ред. В. Маруняк. – Мюнхен : Вид. кол. учнів УРРГ-УРГ, 1975. – 293 с. : іл. – Рез. парал. нім., франц.
17. Мацько В. Риндик Степан // Мацько В. Білий цвіт на камені / В. Мацько. – Хмельницький, 2001. – С. 73.
18. Мацько В. Риндик Степан Титович (псевдонім С. Киднир) / Віталій Мацько // Хмельничани в діаспорі: довід.-інформ. вид. / упр. культури, туризму і курортів Хмельниц. облдержадмін., Хмельниц. ОУНБ ім. М. Островського. – Хмельницький, 2009. – Вип. 1.– С. 72.
19. Мацько В. П. Українська еміграційна проза ХХ століття : монографія. – Хмельницький: Дерепка І. Ж., 2009. – 388 с. – Бібліогр.: С. 358–384.
20. Мацько В. П. Концепція людини і світу в українській діаспорній прозі ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ст. доктора філолог. наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2010. – 36 с.
21. Мацько В. Усміхнений співець Поділля. 125 років з дня народження Степана Титовича Риндика / Віталій Мацько // Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2012 рік: реком. бібліогр. довід. / упр. культури, туризму і курортів Хмельниц. облдержадмін., Хмельниц. ОУНБ ім. М. Островського; уклад. В. Мельник. – Хмельницький, 2011. – С. 81–83.
22. Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.) / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2006. – С. 419.
23. Феодос'єв С. Степан Риндик – письменник і інженер родом з Дунаєвець / С. Феодос'єв // Дунаєвецький вісник. – 2008. – 10 лип. (№ 51-52). – С. 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://uk.wikipedia.org/wiki> (30.04.2013). – Назва з екрану.
24. Феодос'єв С. Остап Вишня української еміграції (Нові штрихи до портрета письменника-дунаївчанина Степана Риндика) / С. Феодос'єв // Дунаєвецький вісник. – 2008. – 27 листоп. (№ 91-92). – С. 6.
25. Феодос'єв С. «Логос» Степана Риндика / С. Феодос'єв // Дунаєвецький вісник. – 2010. – 24 черв. (№ 49-50). – С. 7.
26. Феодос'єв С. Степан Риндик – письменник й інженер родом з Дунаєвець / Сергій Феодос'єв // «Є» Поділля. – 2010. – 25 берез. (№12).
27. Феодос'єв С. Риндик – перекладач Бокля / С. Феодос'єв // Подолянин (Кам'янець-Подільський). – 2011. – 14 жовт. – С. 8.
28. Вакуленко М. О. Сучасні проблеми термінології та української наукової термінографії / Максим Олегович Вакуленко. – К., 2009. – С. 11–12.
29. Будзей О. Дунаєвецький дударик / О. Будзей // Подолянин (Кам'янець-Подільський). – 2010. – 13 серп.
30. Горбатюк В. І. Степан Риндик – вчений, публіцист, поет / В. І. Горбатюк // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції (18-19 листопада 2010 р.). – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 648–653.
31. Горбатюк В. Слово повертається на Батьківщину / В. Горбатюк // Подільські вісті. – 2011. – 16 серп. – С. 6.
32. Риндик С. Літературні вечери / С. Риндик // Свобода (Нью-Йорк). – 1961.– 19 лип. (Ч. 134). – С. 2.
33. Риндик С. Літературні вечери / С. Риндик // Свобода (Нью-Йорк). – 1961. – 20 лип. (Ч. 135). – С. 2.
34. Риндик С. Літературні вечери / С. Риндик // Свобода (Нью-Йорк). – 1961. – 21 лип. (Ч. 136). – С. 2.
35. Риндик С. Літературні вечери / С. Риндик // Свобода (Нью-Йорк). – 1961.– 22 лип. (Ч. 137). – С. 2.

А.А.Трембіцький,
А.М.Трембіцький,
М.Хмельницький

«Троїсті музики» Степана Риндика

Одним із активних діячів української еміграції був подолянин Степан Титович Риндик, який народився 1 вересня 1887 р. у передмісті Заставля містечка Дунаївці (нині районний центр [Хмельницької області](#)) [1; 2; 3; 4, с.81; 5; 6]. Після поразки української революції Степан Риндик разом із українським військом емігрував до Польщі, в 1923 р. переїхав до Чехословаччини [1; 4, с.82; 6; 7]. Після закінчення Другої світової війни виїхав до Німеччини [1], а восени 1950 р. разом із родиною – у Чикаго (США) [1; 4, с.82].

Знана українська письменниця [Г. Черінь, висвітлюючи життя його родини в Чикаго](#) пише, що «як до Риндиків зайдеш, обов'язково мусиш пообідати чи повечеряти, на що вже попадеш... Риндики були задоволені своїм добробутом, казали, що їм вистачає пенсії на все, що вони їдять все, що потрібно. Обоє готували смачні овочеві страви, вареники і «кнедлики» по-чеському, любили варити й частувати гостей. Бувало, прийде хтось їх відвідати, принесе «бідним стареньким» щось попоїсти, вони те, сто разів відмовившись, якось приймуть, але гостя нагодують краще, ніж десь у багатих» [8, с.385].

Степан Риндик помер 27 вересня 1972 р. і похований 30 вересня на цвинтарі Елмвуд у Чикаго [1;4, с.83; 6].

Характеризуючи значні творчі здобутки С. Риндика, який твори друкував під власним іменем або під псевдонімами С. Киднир ([прізвище](#), прочитане справа наліво) [2; 3; 6; 9, с.953] чи Сігмаро (грецькі назви початкових букв його імені та прізвища) [9, с.953], знаний український політичний діяч, літературознавець, відомий подолянин [Г. Костюк](#) вказує, що він «дуже своєрідний і свіжий» поет, а його «мова позначена багатющою лексикою, барвистими подільськими льокалізмами, а часто цікавими і мовно

виправданими новотворами», що надає «виразній памфлетній тенденції його поезій справжнього хвилюючого поетичного звучання» [10, с.67].

Відомий славіст–мовознавець, історик української літератури, літературний і театральний критик, професор [Ю. Шевельов](#) характеризує творчість С. Риндика, писав: «Щира людяність, український національний гумор, приперчений дуже сильно, але не перетворений усе таки на мащення всього світу дьогтем, уміння показати, як людське обличчя в умовах дрібної і чужої дійсності перетворюється раптом на свиняче рило – все це в Риндика щиро українське» [3].

Авторитетний диспорний літературознавець, знаний перекладач, поет, прозаїк і радіожурналіст І. Качуровський пише, що одним із тих хто в міжвоєнний період репрезентував український гумор в еміграції був С. Риндик, – «чи не єдиний гуморист з уенерівської еміграції, який продовжував свою літературну діяльність і після Другої світової війни» і який «висміював те прагнення спрямувати течію нашого письменства в русло загальноосвітньої культури» в своїх сатиричних віршах (Мюнхен, 1992) [11, с.159].

Колишній студент Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова І. Жегуц писав, що талановитий сатирик С. Риндик «володів бездоганно мистецтвом віршованого слова» [12, с.208].

Доктор філологічних наук В. Мацько вказує, що «неоромантичність творів С. Риндика характеризується природними компонентами, пригодницьким змістом, внутрішнім настроєм», його проза «насичена сентиментальністю», а «фразеологізми, фольклорні мотиви, повторення висловленого, нагромадження речень із складними синтаксичними конструкціями, широкі побутові сцени й водночас вмонтування в текст ліричних відступів із описами природи, пригод спостерігаємо» в багатьох його творах [13, с.2].

Відомий український письменник, поет, публіцист, літературний критик Є. Маланюк, стверджував, що в більшості праць С. Риндика гармонійно поєднується лірика і сатирика, а його «жива й соковита» народна мова, «вражає

влучністю і майже математичною точністю вислову». Він безпомилково, «місцями блискуче», «оперував тією мовою і просодичними засобами» [4, с.82].

Однією із таких праць С. Риндика є історико-побутове оповідання «Троїсті музики», опубліковані в україномовному часопису української діаспори США «Свобода» (Нью-Йорк, 1962) [14-16]. Автор на прикладі одного гурту троїстих музик вказує, що вони «мають у своїй історії одну великої слави сторінку: вони грали перед новонародженим Сином Божим, у вифлеймському вертепі!» [14]. Загалом же, троїсті музики, як народний інструментальний ансамбль у складі скрипки, басолі (баса), бубна (в центральних областях), або скрипки, цимбалів, бубна (у західних областях), вперше згадуються в Україні наприкінці XVII–на початку XVIII ст. Створення троїстої музики, як основи розвитку народної інструментальної творчості, було великим досягненням у житті простого люду [17]. Крім того, С. Риндик розкриває роль і значення троїстих музик у житті сільської громади, які відігравали важливу роль у побуті українського села: на народних святах, весіллях, ярмарках і «коли хлопці справляли якісь гульки». А також показує гірку долю українця Василя, який вирішив стати троїстим музиком [14].

С. Риндик пише, що для тих, «що кохаються в симфонічних оркестрах, де нараз грають усі породи струн, дуд і труб, а кожного роду по кілька штук, троїсті музики – дуже вбогий примітивізм. Та для мого вуха це найкраща музика. Була і є. І коли я буду вмирати, то нізачим не буде мені так шкода, як за троїстими музиками». Загалом, троїсті музики, це коли «один музика грав на скрипку, другий – на цимбали, а третій – на баса». При цьому «скрипка вела перед. Де треба, говорила, де – плакала, а де – зойкала», цимбали «щебетали. Часом ніжними синичками, часом щигликами, а частіше голосними жайворонками», а «на те все басоля тільки порохувала: рох та рох! Раз так, раз і так. А раз трохи вище. Три ноти від сили». А коли троїсті музики «об'являлися на селі, люди добрішали», «діти скакали від радості». А коли «молода з дружками й музиками ходила по селі, то собаки переставали гавкати», переймаючись «врочистим настроєм загалу» й замовкали [14].

Порівнюючи сучасних і троїстих музик, С. Риндик писав, що, на жаль, «модерна музика возлюбила хаос. Їй припала до вподоби гамарня, де співають такі майстри вокального мистецтва, як стругарки, циркулярки, довбарки, молотки і погано сцентровані мотори. Це відродження музикального смаку наших далеких пращурів, коли єдиним музичним інструментом була довбня, а єдиною музикою – бабахання нею». «Цей атавізм», – пише далі автор, – був одним із основних законів у царській армії (*на жаль, і досі є в українській армії. – Авт.*), що «вимагав, щоб кожний вояк співав, байдуже, чи має голос чи не має, чи має слух чи не має, чи знає пісню, чи не знає. І начальство дуже пильнувало, щоб ця засада дисципліни була докладно виконувана» [14].

У троїстих музик, – пише С. Риндик, – «кожний музика називався по-своєму. Котрий грав на скрипку, на того казали «скрипістий», а на цимбали – «цимбалістий», або й цимбал, а на баса – «басістий». Але, на жаль, далі пише автор «не було в нашому селі своїх музик. Їх треба було спроваджувати з будь-звідки з інших сіл». Тому для селян було великою радістю коли в селі об'явився «свій цимбалістий» [14] Василь Дермеда, хоча «ніхто того не сподівався». «Люди якось недобачали хлопця», адже був «мало скульптурний, мав сяк-так обтесану фігуру, і мало котра дівчина задивлялася на нього». А тим часом Василь, «бігаючи з малих літ по весіллях, завсіди крутився коло музик», приглядаючись, як грають цимбали [14].

Василь дуже пильно не відступаючи приглядався, як «цимбалістий, ледве держачи між пальцями мосяжеві молоточки – скочики, пускав їх на струни – двох ясних соколів на стадо лебедів! Бачив, як кожне таке брязкало вільно падало на струну і, торкнувшись її, легко відскакувало, а струна вже сама знала, що має робити далі». Він «приглядався виключно до самого процесу постання музики: на які струни та в якому порядку спадали бринькала та яка саме музика з того виходила. За якийсь час дійшов до того, що міг закривши очі сказати, яка струна бринькнула, і заграти не один танець у голові» [15].

Пильнуючи за музиками, Василь «добре підстеріг, що в тілі (чи в руках, чи тільки в пальцях) кожного музики є щось таке, що само грає». При цьому він

зауважив, що музики під час гри «можуть собі розмовляти один із одним, а музика тим часом іде. А кожний черговий танець відбувається так, що скрипка починає його на будь-якій струні і з будь-якої позиції, а бас і цимбали негайно вскакують їй у сліди, і відразу маєте повні вуха краси. Ніхто не махає руками. Ніхто не ляскає перед музикантами ліскою» [16].

Великою подією для Василя стало запрошення цимбалістого пограти. Так, «на одному весіллі, ні сіло, ні впало, цимбалістий кивнув до Василя головою» і сказав йому: «На цимбали, а я трохи розімнуса та й помахая тією Калиною. Нехай покуштує, як цимбал танцює!». Далі С. Риндик пише, що цимбалістий, «обхопивши Калину обіруч», загадав «Чабарашки!» і «скрипка зойкнула, цимбали скочили за нею, басистий смикнув смиком – і відразу счинилася завірюха. Старий цимбал вимахував Калиною і садив закаблуками, аж земля лупилася. А скрипка швидше, а цимбали за нею, а басоля тільки рох та рох, як та поросна льоха, коли її шкрябати попід живіт. За чабарашкою пішла гандзя, за гандзею подригуля, аж нарешті цимбалістий гукнув: «Ой лопнув обруч!» і музики врізали «обруч» [16].

На жаль, – пише далі С. Риндик, – дебют Василя «не привернув до себе нічиєї уваги», немовби «музики і весільні люди» того не бачили. Так здавна велося, – пише автор, – «бо в нас на селі мистецтво не мало ніякої ціни. Ні грання, ні співання, ні що інше. Мистецтво – діло сліпих і калік, або дармоїдів чи взагалі таких людей, що не здібні до чогось путнього. Мало вартість ремесло. У пошані був коваль, кушнір, швець ... І тому той факт, що в селі об'явився свій цимбал, не означав нічого вартісного. Це не був жадний набуток для села». Тобто виступ Василя «на мистецьку арену пройшов непомітно», хоча з цього часу «не раз траплялось, що Василь Дермеда заступав старого цимбалістого. Сам не просився, тільки послухав його волю. І було йому все одно, що грати: чи гопака, козака, тропака, чи гайдука, журавля, голубця, чи метелицю, коломийку, вербунку, чи дудочку, манджарку, санджарівку, чи що хочете». Одного разу старий цимбалістий сказав: «Граєш, парубче, не погано». І Василь вирішив «придбати собі власні цимбали». Але вони, по-перше,

коштували гроші, а де їх було взяти? По-друге, де купити цимбали, адже їх ніхто і ніде не виробляв і ними не торгував? Цимбали музики мусіли «робити самі, своїми власними руками», тому, – стверджує С. Риндик, – «доля цимбалістого на Україні була і є гірка. Її аж ніяк не можна рівняти з долею тих панів, що бринькають на струнах по міських оркестрах і сценах. Із цих панів рідко котрий здібний собі кілочок вистругати». А Василь Дермеда, як усі його попередники й наступники, таки за «пару добрих років» зробив собі цимбали і став знаним цимбалістом [16].

Троїсті музики[39]

Список використаних джерел:

1. Помер проф. інж. Степан Риндик, учений-механік і поет-сатирик // Свобода (Нью-Йорк). – 1972. – 30 верес. (Ч. 181). – С. 1.
2. Риндик Степан // Енциклопедія Українознавства-ІІ. – Львів: НТШ, 1998. – Т. 7. – С. 2513.
3. Риндик Степан Титович // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://uk.wikipedia.org/wiki> (30.04.2013). – Назва з екрану.
4. Мацько В. Усміхнений співець Поділля. 125 років з дня народження Степана Титовича Риндика / Віталій Мацько // Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2012 рік: реком. бібліогр. довід. / упр. культури, туризму і курортів Хмельниц. облдержадмін., Хмельниц. ОУНБ ім. М. Островського; уклад. В. Мельник. – Хмельницький, 2011. – С. 81-83.
5. Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.) / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2006. – С. 419.
6. Феодосьєв С. Степан Риндик – письменник і інженер родом з Дунаєвець / С. Феодосьєв // Дунаєвецький вісник. – 2008. – 10 лип. (№ 51-52). – С. 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://uk.wikipedia.org/wiki> (30.04.2013). – Назва з екрану.
7. Річні збори Українського громадського комітету в ЧСР // Свобода (Нью-Йорк). – 1924. – 25 квіт.(Ч. 97.) – С. 4.

8. Черінь Г. Степан Риндик, як я його знаю // Черінь Г. Перо жар-птиці / Ганна Черінь. – Тернопіль : Горлиця, 2000. – С. 384-389.
9. Вергун І. Степан Риндик – педагог і людина (1887-1972) / Іван Вергун // Визвольний шлях (Лондон). – 1978.– Лип.–серп. (Кн. 7–8). – С. 952–954.
10. Костюк Г. З літопису літературного життя. До 15-річчя діяльності Об'єднання українських письменників «Слово»: 1954–1969 / Григорій Костюк // Сучасність (Мюнхен). – 1971. – № 10. – С. 63–82.
11. Качуровський І. Гумор української еміграції / Ігор Качуровський // Сучасність (Мюнхен). – 1992. – № 10. – С. 152-162.
12. Українська гімназія в Чехії, 1925-1945 [Текст] : альманах Української гімназії в Празі-Ржевніцях-Модржанах / ред. В. Маруняк. – Мюнхен : Вид. кол. учнів УРРГ-УРГ, 1975. – 293 с. : іл. – Рез. парал. нім., франц.
13. Мацько В. П. Концепція людини і світу в українській діаспорній прозі ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. доктора філолог. наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, К., 2010. – 36 с.
14. Риндик С. Троїсті музики (Лист від А.З.) / С. Риндик // Свобода (Нью-Йорк). – 1962. – 19 лип. (Ч. 136). – С. 2.
15. Риндик С. Троїсті музики (Лист від А.З.) / С. Риндик // Свобода (Нью-Йорк). – 1962. – 20 лип. (Ч. 137). – С. 2.
16. Риндик С. Троїсті музики (лист від А. З.) / С. Риндик // Свобода (Нью-Йорк). – 1962.. – 21 лип. (Ч. 138). – С. 2.
17. Троїсті музики // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://uk.wikipedia.org/wiki> (30.04.2013). – Назва з екрану.

О.А. Сидорович,
м. Дунаївці

Золоті зерна дунаєвецького «Соняха»

У статті розглянуто історію становлення та розвитку Дунаєвецького літературно-мистецького об'єднання «Сонях».

Ключові слова: об'єднання, «Сонях», поети, збірка, вірші.

27 років тому літератори Дунаївеччини об'єдналися в студію, яка діє, а головне розвивається донині. Сталася ця подія під час святкування 70-річчя письменника-земляка В.С. Бабляка. Хрещеним батьком осередку став присутній на ювілеї тодішній секретар райкому партії В.С. Прокопчук, відомий на Хмельниччині, як історик-краєзнавець. Він і запропонував присвоїти літературному осередку ім'я Володимира Бабляка. Головою студії обрали поета-байкаря Романа Болюха. На той час у студію входили Афанасій

Коляновський, Григорій Іліх, Микола Іщенко, Альберт Соколовський, Володимир Захар'єв та багато інших талановитих земляків.¹

Велику роль зіграло небайдуже ставлення до літераторів редакції «Ленінського шляху» (згодом «Дунаєвецького вісника»). Тут у перші роки розмістився штаб студії, а на його сторінках з'являлися твори поетів. 1990 року вийшла поетична збірка «Сльозою згірколю не змилась» Афанасія Коляновського, яка стала першою ластівкою літературної весни Дунаєвеччини. З цього часу щорічно виходили збірки поезій наших талановитих земляків Р.Болюха, В.Захар'єва, Т.Мельник, А.Паславського, А.Коляновського, М.Іщенка, Л.Ковальчук, А.Браверман. Порадували читачів прозаїчними творами Володимир Сутковецький, Петро Тулизик та Микола Іщенко. Результатом стало прийняття до Співки письменників України Романа Болюха (1993) та Афанасія Коляновського (1995).

Роман Іванович Болюх народився 9 березня 1930 року в селі Мотрунки, на Красилівщині. 1948 року закінчив середню школу і вступив до Бережанського педучилища на Тернопільщині. Після закінчення працював завпедом дитячого будинку, був на партійній роботі. 1959 року закінчив філологічний факультет Львівського університету, працював директором шкіл у Тернопільській та Хмельницькій областях. 1959 року опублікував перший вірш. Друкувався в районних та обласних газетах Тернопільщини, Хмельниччини, у «Сільських вістях», «Молоді України», у журналах «Україна», «Прапор», «Перець», «Малютко» та ін. 1990-го вийшла перша його збірка та «Персональні ляпаси». Лауреат обласної літературних премій імені М. Годованця та В.Булаєнка. Автор книг сатири і гумору «Сміх без утіх», «Несучий півень», «Буряковий ряст», «Жертовний вогонь», «Вибране».²

Афанасій Миколайович Коляновський, член [Національної спілки письменників України](#) з 1995 року, народився [6 серпня 1925](#) року в селі Тернавка (нині [Томашівка](#)) [Дунаєвецького району Хмельницької області](#). Був учасником [Великої Вітчизняної війни](#), нагороджений орденами і медалями. 1953 року закінчив історико-філологічний факультет Кам'янець-Подільського

педагогічного інституту. Лауреат обласної премії імені М. Годованця. Понад 30 років працював учителем у селах Удріївці, Томашівка Дунаєвецького району. Поет Правди та Любові, фронтових доріг та літоспаду, він надзвичайно любив людей. З великою вдячністю та повагою ставився до Віктора Прокопчука, який допоміг йому повірити в себе, у свій талант, знайти місце в літературному процесі. Останні роки життя провів поет в селі Ляпинці Хмельницького району, проживаючи в доньки. 14 лютого 2013 року не стало з нами великого поета та правдолюбця. Автор збірок поезій «Сльозою згірколю не змилось» (1990), «Повернення до себе» (1992), «На грані часу» (1993), «За словом слово» (1994), «Вибір» (1995), «Підкова на щастя» (1996), «Очима пам'яті» (1997), «З дерева буття» (1997), «Велінням совісті» (1998), «Цвітовидь райдужна» (1999), «Нерідний дід» (1999, 2002), «Літоспад» (2000), «Живу своїм», (2003), «Квінтет» (2003), «Сміх під страхом» (2005), «На рідних стежках» (2006), «Повернення» (2007), «Незігране танго» (2007).

1998 року завдяки кропіткій праці Володимира Захар'єва вийшов перший літературно-мистецький альманах «Сонях». На його сторінках були розміщені твори та короткі біографії досвідчених та молодих літераторів. 19 травня 1998 року, на презентації альманаху, враховуючи, що окрім поетів та письменників до кола студії приєдналися композитори, співаки, майстрині декоративно-прикладного мистецтва, було вирішено перейменувати студію ім. В. Бабляка в літературно-мистецьке об'єднання «Сонях» ім. В. Бабляка. Головою міського осередку стала поетеса та мисткиня, авторка неповторної техніки виготовлення картин з пір'я Віра Спірякіна.

З цього часу розпочався другий етап діяльності об'єднання – твори «соняхівців» друкувались у різноманітних періодичних виданнях, альманахах та колективних обласних та всеукраїнських збірках «Літературна Україна», «Жінка», «Дзвін», «Дніпро», «Автограф», «Безсоння вишень», «Осик осінніх сон» та ін. Свої книги випустили Віра Спірякіна, Галина Бабляк, Людмила Гулей, Лариса Ковальчук, Володимир Захар'єв, Олена Ткачук, Людмила Весела, Ольга Остапчук, Валентина Байталюк, Марія Гуменюк, Євгенія

Бучківська. Завдяки тісній співпраці з Дунаєвецькою районною бібліотекою на чолі з досвідченим керівником Т.К. Прокопчук тут регулярно проводились засідання, «круглі столи», презентації нових збірок, творчі вечори. Активізувало роботу і мистецьке крило «Соняху».

Творити красу і ділитися нею з людьми стало основним завданням майстрів декоративно–ужиткового мистецтва Віри Спірякіної, Оксани Цимбалюк, Оксани Войткової, Світлани Денисенко, Людмили Чорної, художника Олександра Островського та фотохудожниці Олени Прокоф'євої. Вони неодноразово брали участь в обласних та всеукраїнських виставках, конкурсах, фестивалях. Олександр Островський влаштував дві персональні виставки в Польщі. За ініціативи Валентини Войткової щорічно проводиться районне свято–конкурс «В гостях у писанки» та конкурс «Писанкове зернятко».

Важливою складовою ЛМО є музичне відділення, до якого входять соліст Франц Чешневський – виконавець власних пісень та пісень на слова місцевих поетів Віри Спірякіної, Раїси Попюк, Анни Браверман, Афанасія Коляновського, Леоніда Лупана, Миколи Іщенко, співак і композитор Віктор Ніколишин, композитор і аранжувальник Володимир Шкорбецький, виконавиця авторських пісень Вікторія Крупник.

Вже багато років пліч-о-пліч з «Соняхом» йде дитячо-юнацька студія «Джерельце», де виховуються молоді дарування і систематично поповнюють ряди старшого брата «Соняха».

Ідея створення студії, яка б виявляла та підтримувала талановиту молодь, виникла 1990 року. Біля витоків студії була Марія Дзекцерман. Підтримав ідею янгол–охоронець усього нового та прогресивного, що створюється в районі, Віктор Прокопчук (тоді начальник відділу освіти). Основним завданням студії стало виявлення і підтримка обдарованої молоді. Ще в далекому 1992 році яскраво заявила про себе вихованка студії Інна Куртик. Вона, будучи ще школяркою, стала володаркою гран-прі 2-го Всеукраїнського фестивалю «Таланти твої, Україно!». Твори студійців знайшли місце у двох збірках «Тернавське гроно»(1993, 2001).³ З тих пір кількість талановитих дітей не

зменшується, на даний час студія нараховує понад три десятки талановитих особистостей з усіх куточків Дунаєвецького району. «Джерельчата» – активні учасники й переможці Всеукраїнських літературно-мистецьких конкурсів. Вихованками «Джерельця» є талановиті поетеси, члени ЛМО «Сонях» – Людмила Весела та Олена Ткачук, які стали членами Національної спілки письменників України.

Людмила Весела народилася 1977 року в с. Лисець. Закінчила Кіровоградську академію, за фахом – педагог–психолог. Працює в редакції «Дунаєвецького вісника». Друкувалася в газетах «Літературна Україна», «Молодь України», журналах «Дзвін», «Жінка», у колективних збірниках та періодичних виданнях. Велике значення в творчій долі поетеси має підтримка відомого поета та громадського діяча Сергія Пантюка, який консультував, підтримував, підштовхував її до участі у всеукраїнських та міжнародних конкурсах. В результаті Людмила Весела стала переможцем міжнародного конкурсу «Гранослов» (2002), авторкою збірок «Вереснева містерія» (2002), «Кленовий пасьянс» (2009). Член Національної спілки письменників України з 2012 року.⁴

Олена Ткачук народилася 1987 року в м.Норильську, де проживала до восьмирічного віку. Українською почала писати в Дунаївцях, де пішла в другий клас. Навчаючись у школі, вступила до дитячої літературної студії «Джерельце» і за підтримки тодішнього керівника Наталі Барахтенко засвоїла перші канони віршування. У 16 років надіслала твори до обласної газети «Подільські вісті». Згодом вийшла перша збірка юної поетеси «Бентежний вітер». Брала участь у багатьох літературних конкурсах, у всеукраїнській нараді молодих літераторів у Коктебелі. З відзнакою закінчила філологічний факультет Вінницького державного університету іноземних мов імені Михайла Коцюбинського. Працювала молодшим науковим співробітником у Хмельницькому обласному літературному музеї.⁵ Авторка трьох збірок «Бентежний вітер», «Тяжіння неба», «Дороги і роздоріжжя». З 2009 року – член Національної спілки письменників України.

Ольга Остапчук народилася 20 травня 1974 року в Києві. Проживає в містечку Дунаївці, що на Хмельниччині. Закінчила філологічний факультет Чернівецького державного університету. Журналістка, автор поетичних збірок «Ієрогліф самотності» (2004) та «Нагорода за ніжність» (2009). Дипломант всеукраїнських та міжнародного поетичного конкурсу, член Національної спілки письменників України з 2012 року.⁶

Вже дев'ятий рік студію «Джерельце» очолює Наталія Погинайко. Лави студії поповнюють нові таланти. 2009 року побачила світ нова спільна збірка гуртківців «Джерельце-3».

2011 року об'єднання «Сонях» відзначило свій ювілей – 25 років. До цієї дати був виданий другий випуск літературно-мистецького альманаху «Сонях», в якому зібрані твори ветеранів пера та маловідомих поетів і письменників. Наталя Мазур, Ольга Блажеєва, Володимир Тимошкін, Маргарита Шевернога, Людмила Глухова, Лана Дармограй, Степан Репецький стали членами об'єднання протягом в останніх років і вже вагомо заявили про себе.

Ось уже п'ятий рік головою ЛМО є Валентина Байталюк багаторічний та незмінний керівник районної «Просвіти», організатор численних конкурсів, фестивалів, олімпіад. Не так давно вона очолила колектив газети «Дунаєвецький вісник», який за її керівництва значно помолодів та активізувався. За п'ять років «Сонях» ще більш розквітнув, дозріли і розсипалися зерна нових творчих особистостей. Здобутком об'єднання є прийняття Людмили Веселої, Олени Ткачук, Ольги Остапчук до Національної спілки письменників України, а Володимира Шевченка і Йосипа Осецького – до лав «Конгресу літераторів України».

Йосип Петрович Осецький народився [5 грудня 1946](#) року в селі Держанівка [Дунаєвецького району](#). 1967 року закінчив історико-філологічний факультет Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. Працював у школі. Перебував на службі в органах державної безпеки. [Полковник Служби безпеки України](#). Член [Конгресу літераторів України](#). Один із небагатьох сучасних поетів, хто пише [ронделі](#). Кандидат юридичних наук, доктор філософії в галузі

права (2011). Дослідження в сфері порівняльно-історичного мовознавства – українська мова і санскрит. Мешкає в м. [Хмельницькому](#). Один із співзасновників Хмельницького обласного осередку всеукраїнської творчої спілки. «Конгрес літераторів України» (zareєстровано 23 серпня 2006 року). Випустив збірки «Офіцерський вальс», «Черешневий сад», «Грона любові», «На майдані надії».

Володимир Шевченко народився 21 серпня 1940 року в селі Ганнівка. Середню освіту здобув у Кам'янці–Подільському. Після служби в Радянській Армії закінчив факультет журналістики Київського державного університету імені Т. Шевченка. Працював у Летичівській і Дунаєвецькій районних газетах «Колгоспна правда», «Ленінський шлях» обласній «Радянське Поділля». Член Національної спілки журналістів України. Автор книг «Глибока долина», «Стоптані калачики». Проживає в місті Хмельницькому, але ніколи не забуває рідну Дунаєвеччину. Член Конгресу літераторів України.¹⁰

На жаль, пішли з життя Тамара Мельник, Микола Іщенко, Іван Гаврилук, Петро Тулизик. Але вони завжди будуть у нашій пам'яті, як і їх твори. 2013 року в Дунаєвецькій районній бібліотеці проведено вечори пам'яті Миколи Іщенко і Тамари Мельник.

Список використаної літератури:

1. Захар'єв В. Сонях міцний зернятками / В.Захар'єв – Хмельницький: Цюпак, 2011. – С. 9.
2. Літературна Хмельниччина ХХ століття: хрестоматія / упоряд. Федунець М.Ф. – Хмельницький, 2005. – С. 280.
3. Там само. – С. 239.
4. Прокопчук В.С. Дунаєвеччина в іменах: бібліогр. довід. / В.С. Прокопчук, Т. К. Прокопчук, С. В. Олійник. – Дунаївці, 2006. – Вип. 1. – С. 62.
5. [ТкачукО. “Вже думаю, якою має бути моя четверта збірка поезій” / О. Ткачук // Проскурів. – 2012. – 1 берез.](#)
6. Прокопчук В.С. Дунаєвеччина в іменах... – С. 68.
7. Козак І. Вірші полковника / І. Козак // Голос України. – 2004. – 18 черв. – С.16.
8. Прокопчук В.С. Дунаєвеччина в іменах... – С. 67.
9. Глухова Л. Серпневі мотиви зустрічі «соняхівців» / Л. Глухова // Дунаєвецький вісник. –2011. – 18 серп. – С.6.
10. Прокопчук В.С. Дунаєвеччина в іменах... – С. 71.

Н. В.Сохатюк,
м. Дунаївці

Дорога пам'яті, що встелена любов'ю

Стаття присвячена пам'яті поетів Тамари Мельник та Миколи Іщенка.

Ключові слова: поет, любов, пам'ять, бібліотека, літературно-мистецька вітальня.

Кажуть людина живе доти, допоки її пам'ятають. І якщо ж ця людина ще й дарувала цьому світу свою любов, тепло, ніжність, допомагала усміхатись і зігрівала людські серця, її зірка завжди буде яскравою і світло це далеко буде видно.

Саме таким душевно багатим, яскравим особистостям поетам Дунаєвщини Тамарі Борисівні Мельник та Миколі Петровичу Іщенку присвячено вечори пам'яті, проведені літературно-мистецькій вітальні, що діє при читальному залі районної бібліотеки. Ідея проведення з'явилась після знайомства з новими книгами, які, на жаль, уже не побачили самі автори, «Богиня таємниць» Миколи Іщенка та «Душею нескінченності належу» Тамари Мельник. У них залишилися жити їх трепетні і ніжні почуття, болі, тривоги, роздуми.

Микола Петрович Іщенко був частим гостем літературно-мистецької вітальні. Його запрошували на презентації книг, ювілейні зустрічі, літературні вечори. Він залишив нам у спадок багатий творчий доробок: 1995 року вийшла його перша збірка поезій «Латка жита», 1996 року – «Пізнай себе», 1997 року – «Круча» та «Перевал», 2007 року – роман «Чужий хрест», 2009-го – «Барви твоєї душі», 2010 – збірка поезій «Цілющою сльозою» та «Хлопчик Мить». Остання збірка поезій «Богиня таємниць» прийшла до нас 2012 року[3].

А скільки журналістських матеріалів вміщено в «Дунаєвському віснику», куди він прийшов працювати вже в досить зрілому віці. Його творчість – це великий і щедрий дар рідній землі. Він любив людей, свою рідну землю:

Я крізь любов іду до свята
І буде свято! Не мені.
То внукам. Правнукам напевне,
Ніщо на праведній землі
Любов синівську не повергне!

Складне життя прожив Микола Петрович. На його долю випали важкі випробовування. Напівголодне дитинство, важка праця в колгоспі, на шахтах Донбасу [4].

У 60-х доля закинула Миколу Петровича на Дунаєвеччину. Та завжди в своїх спогадах і віршах з теплотою та навіть святістю згадував місця, де народився. А почав він пізнавати свій світ у селі Дарівка Канівського району, що на Черкащині [6].

Моє село – неначе птах,
На роздоріжжі, на вітрах,
Природне все, суспільне все
Знесло, живе і ще знесе.
Не плачте, птахи – журавлі,
Я скоштував чужих країв,
І ви повернетесь здаля,
Бо вдома пухом і земля.

Маленька земля, де народився Микола Петрович, є одним із острівців Шевченківського краю. Великого поета завжди шанували в сім'ї Іщенків. Миколка ще був зовсім маленьким коли мати купила великий портрет Шевченка, а батько примостив його на покуті та ще й під ним поклав «Кобзаря». Віддаючи шану великому Кобзарю, Микола Петрович часто їздив на могилу Т. Г. Шевченка.

Він безмежно любив свою Україну, вболівав за народ, його вічні проблеми.

Дожилися. Хто кого!
Чвари між кадилами.
Я хотів би, щоб перо –
Слугувало вилами.

Сказати, що Микола Петрович любив матінку – землю, напевне мало, він був невід'ємною її частинкою. Милувався безкрайними полями та стиглими хлібами. І саме тоді народжувалася така прекрасна поезія [2].

З великою повагою ставилися колеги по перу до Миколи Петровича. Він був для них величиною, талантом. А ще старшим товаришем, порадником, критиком. У той день вшанувати пам'ять журналіста, поета, прозаїка Миколи Петровича Іщенка у літературно – мистецькій вітальні зібрались його найближчі люди: рідні, колеги,

друзі. Усі хто знав, поважав і дуже любив Миколу Іщенка – людину кришталевої совісті і великого таланту [5].

А Тамара Мельник пішла з життя надто рано – їй було лише 54. Крім поетичного таланту, вона гарно співала, а ще була людиною рідкісної душевної краси. Усі хто знав Тамару Борисівну, пам'ятають її доброту. «Для когось вона була колегою, для когось поетесою, співачкою... А загалом була Людиною, яка випромінювала тепло та енергію для інших, Людиною, завжди готовою прийти на допомогу будь – кому... Її душа була широким і багатим світом, сповненим неспокою, тривог та надії... Вона могла вмістити в собі всі болі й страждання землі...», – так писала про Тамару Мельник колега по перу Валентина Байталюк [1].

Світ Тамари Мельник був різнобарвним і багатим. На рушнику її долі міцно переплітались кольори радості і печалі.

Народилася 6 листопада 1952 року в селі Заліссі Дунаєвецького району. Закінчила десятирічку, Жмеринське залізнично – дорожнє училище. Працювала черговою на залізниці, а з 1974 року – вихователем Балинського ПТУ-36. Удостоєна звань «Вихователь року – 2004», «Відмінник освіти України», нагороджена грамотами, подяками, дипломами. Друкувалася у районній, обласній газетах. Автор книг «Довічне відлуння любові», «Душею нескінченності належу». Була членом районного літературно – мистецького об'єднання «Сонях» імені Володимира Бабляка. 29 липня 2006 року передчасно померла. Ніби передчуваючи найгірше, писала:

Коли все втратиш, отоді й сягнеш
Всю глибину печалі неповторну...
І вже мені повік не повернеш
Такий кінець... раптовий і безславний
На цій землі ряснітимуть сади,
Поля хлібами знов перешумують,
І тільки я не прийду вже сюди...
Переживуть, як все, пересумують...

Кажуть Бог забирає найкращих. Але чому ж так рано і несподівано. На зустріч, присвячену пам'яті Тамари Мельник, у літературно – мистецькій вітальні зібрались шанувальники її таланту, друзі, усі хто знав її і любив, найближчі та найрідніші люди. Послухавши вірші із нової книги «Душею нескінченності належу» у виконанні учнів

Дунаєвецької ЗОШ №2 I-III ст., усі полинули в світ її думок і почуттів. У них – любов до усіх нас і до усього світу. Найбільше своїх віршів вона, напевно, присвятила темі кохання. Їй так, як і кожній жінці, хотілося бути коханою... Розраду своїм болям знаходила в тихому спокійному світі природи.

Приходив ти у сон мій чи здалося?

Умилась гладіолуси вогнем,

Тонка берізка розчесала коси

І привітала хату з новим днем.

Читаючи вірші Тамари Мельник, усвідомлюємо величину й багатогранність її таланту. Тож нашим обов'язком є – дати життя усім її надбанням, що ще не побачили світ.

Список використаних джерел:

1. Байталюк В. «Я із осені родом»/ Валентина Байталюк // Дунаєвецький вісник. – 2012. – 1 листоп.
2. Бучківська Є. Нас небо береже, допоки любим.../ Євгенія Бучківська // Дунаєвецький вісник. – 2011. – 3 лют.
3. Весела Л. Він промовляє крізь простір і час... / Людмила Весела // Дунаєвецький вісник. – 2012. – 20 верес.
4. Її. Коли сльоза очищає і лікує / Людмила Весела // Дунаєвецький вісник. – 2010. – 22 лип.
5. Остапчук О. Пам'ятаємо, любимо.../ Ольга Остапчук // Дунаєвецький вісник. – 2013. – 14 люто.
6. Прокопчук В.С. Дунаєвеччина в іменах: бібліогр. довід. / В.С. Прокопчук, Т.К. Прокопчук, С.В. Олійник. – Дунаївці, 2006. – Вип. I. – 92 с.

Ж. П. Фурман,
с. Голозубинці

Славетний син голозубинецької землі

Простежується життя і творчий шлях Заслуженого артиста України Олександра Даниловича Полянського, який народився на Дунаєвеччині в селі Голозубинці.

Ключові слова: Олександр Полянський, співак, опера, пісня, професор.

Народився Олександр Полянський 9 жовтня 1951 року в селі Голозубинці Дунаєвецького району. Красивим і сильним голосом наділила його мати Надія Олексіївна, яка була першою співункою в селі.

Перша проба голосу відбулася на розлогих голозубинецьких луках, коли Сашко підлітком пас колгоспних телят та корів. Вони й були його першими безмовними «слухачами». А співочої наснаги надавала чарівна краса подільських краєвидів, гаїв – розмаїв, де відлунням горбами та долами котилися мелодії подільських пісень, які чув не раз від матері, на сільських весіллях, гулянках, вечорницях.

- Мій перший прилюдний виступ відбувся 1961 року в стінах рідної школи на новорічному вечорі, розповідав датує Олександр Данилович. – Ще й сьогодні стає не по собі, коли пригадую той вечір. З переляку перехопило подих, а слова пісні, як горобці з клуні, вилетіли з голови всі до одного. Виручила однокласниця – сусідка, яка знала на зубок мій «репертуар». Я тоді наслідував свого кумира – співака Трошина. Пісні пам'ятав з грамплатівок, які крутив на патефоні, коли в селі не було ні радіо, ні телебачення. Нотної грамоти нас ніхто не вчив, та й рояль вперше побачив під час служби в армії.

Перший успіх прийшов на сцені Дунаєвецького районного будинку культури під час шкільної олімпіади. Перша премія – флакон парфумів з пульверизатором. Не так парфуми радували, як пульверизатор: от штука! Скільки то радості і дитячої радості за таку відзнаку. Зрозумів головне – мій голос оцінили...

Тяжким, голодним і холодним було дитинство Олександра. П'ятнадцятирічним юнаком працював підсобним робітником.

Після восьмирічки подався до Балинського СПТУ №13 вчитися на комбайнера. Потім була робота машиністом на бавовняно-паперовому комбінаті в Підмосков'ї, де закінчив середню вечірню школу.

Єдиною втіхою тих років був спів на сценах сільських та заводських клубів. Бажання реалізувати себе, як співака привело 18 – річного Сашка на прослуховування в Московський ансамбль пісні і танцю військ ППО. За рекомендацією керівника ансамблю строкова служба О. Полянського розпочалася в Ленінградській артшколі, згодом продовжилися у Хабаровську, в

ансамблі прикордонних військ Далекосхідного військово-прикордонного округу.

По закінченню строкової служби залишився в ансамблі і поступив на вечірнє вокальне відділення Хабаровського училища мистецтв. Професійну музичну освіту здобув у Свердловській (сьогодні Єкатеринбурзькій) консерваторії у класі В. І. Удодової.

Прожити на одну стипендію було важко, тому змушений був паралельно з навчанням працювати солістом Свердловської обласної філармонії. Життєві труднощі змусили згодом перевестись у Саратовську консерваторію, яку закінчив 1981 року.

Творче амплуа співака визначилося ще в студентські роки: це – оперний та камерний спів (баритональний бас).

По закінченню консерваторії працював солістом Новосибірського, Свердловського та Львівського оперних театрів (1983-1987 рр.). Підготував 12 басових партій, зокрема: графа Монтероне в опері Дж. Верді «Ріголетто», дожа Альвізе в опері А. Понкієллі «Джоконда», Лонграфа в опері Р. Вагнер «Тангейзер», Досіфея в опері «Хованщина» М. Мусоргського, Володимира Галицького в опері «Князь Ігор» О. Бородіна, короля Рене («Іоланта» П. Чайковського), Карася («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемівського), Захар Беркут («Золотий обруч» Б. Лятошинського). Деякі з них виконував під час гастролей в Дніпропетровську (1988) та Києві (1992).

Якщо оперна класика в творчу естетику співака О.Полянського, вихідця з села, привнесена штучно академічними вимогами навчання у ВНЗ, то естрадне виконавство, камерний спів – це те, що засвоєне природньо з дитинства. Визначальним фактором стала народна пісня. Він чув ще її в колисці з уст матері, з нею зростав, формувався як митець. Пісня, романс – це справжнє його «Я», дане йому природою, Богом.

Тому після тяжких і тривалих роздумів О. Полянський віддав перевагу камерному співу. Доля камерного співака складна і обтяжлива, постійні виїзди з концертами в районні центри і села області, де в Будинках культури і клубах

неякісна акустика. А часто-густо виступи й під відкритим небом. Слухацька аудиторія дуже різноманітна – від досвідчених музичних естетів до школярів, які не звикли слухати класику.

Ще в студентські роки О. Полянський підготував декілька концертних програм. Його дипломною роботою були два сольні концерти. До них були включені твори західноєвропейської і російської оперної класики (арії, аріозо, каватини), російські романси, сучасні пісні.

Працюючи солістом Свердловського оперного театру О.Полянський викладав «поставу голосу» у місцевому педінституті. За замовлення товариства «Знання» підготував концерт у двох відділах з творів М. Мусоргського (арії з опери та цикл «Песни и пляски смерти»). З цією програмою виступав у педінституті, з нею об'їздив усю Свердловську область.

Отож, приїхавши працювати в 1983 р. в Хмельницьку обласну філармонію О.Полянський, не починав свою діяльність з «нульового циклу». В його творчому доробку було вже декілька концертних програм з чітко визначеною культурно-просвітницькою й виховною спрямованістю.

Як камерний співак О.Полянський зумів себе повністю реалізувати на рідному Поділлі. 1985 року стає лауреатом республіканського конкурсу, 1992-го - дипломантом міжнародного конкурсу вокалістів. 1996 року Указом Президента України йому присвоєно звання Заслуженого артиста України.

Завдяки участі О. Полянський в концертах – лекціях для школярів міст і сіл Хмельниччини концертна група «Діапазон», заснована 1986 року, набрала з роками належного професійного резонансу й популярності у шанувальників музики.

Паралельно з плановими концертами О.Полянський брав участь в різноманітних святкових, акторських концертах, благодійних вечорах. Співак разом з органісткою Г.Мокровою 1989 року підготував концерт з творів Ж. Бізе, Дж. Верді, П.Чайковського, М. Мусоргського. Великою популярністю в слухачів користувався цикл «Старовинний російський романс» з концертмейстером С. Бабицькою. А звуковий обшир, діапазон голосу О.

Полянського – від драматичного пафосу в густих базових фарбах до триумфальної святковості звучання у високому регістрі – надає його співу чарівності і свіжості джерельної води. Голос О.Полянського благородний, плинний, що так рідко буває в басів.

Творча палітра співака не завжди рівна. Простота інтерпретації часто поєднується з надуманістю, претензійністю, відходом від встановлених естетичних норм. Це можна розцінювати і як новаторство, і як певний виконавський нігілізм.

Олександр Данилович має своїх учнів у Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії, передає їм свої знання і вміння, бере активну участь у найрізноманітніших концертах, благодійних вечорах, тощо. Він чітко усвідомлює сутність своєї громадсько-просвітницької діяльності в цей складний для України час.

Список використаної літератури:

1. Кульбовський М.М. Одержимий співом / М.М. Кульбовський // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників історичних подій: зб. наук.-краєзн. праць. – К., 1997. – С. 231-233.
2. Прокопчук В. С. Дунаєвеччина в іменах: бібліогр. довід. / В.С. Прокопчук, Т.К. Прокопчук, С. В. Олійник. – Дунаївці, 2006. – С. 76.

Т.В. Лесик,
м. Дунаївці

Поет, публіцист, журналіст Валерій Грошко: зріє колосом творча нива

У статті розповідається про поета, журналіста і громадського діяча Валерія Грошка, уродженця с. Миньківці Дунаєвецького району.

Ключові слова: поет, журналіст, громадський діяч, поезії, поетична діяльність.

Поет, журналіст і громадський діяч Валерій Грошко вважає, що йому пощастило народитися на славній Дунаєвеччині в мальовничому селі Миньківці, на берегах загадкової річки Ушиці, названої так пращурами на честь богині вранішньої зорі.

Потяг до літератури не був випадковим. Його батько Михайло Львович та мати Валентина Костянтинівна – відомі на Хмельниччині журналісти. Вони віддали цій професії понад 40 років творчого життя.

У своєму житті Валерій займався різними справами. Перемагав у шахових турнірах і змаганнях, добре грав у футбол і, навіть, хотів стати тренером, закінчив школу із золотою медаллю, на відмінно вчився в університеті, писав наукові роботи, займався громадсько-політичною діяльністю і бізнесом, був лауреатом конкурсів молодих поетів, видав книги поезій, публікував гуморески[1]. І усюди виходило непогано. Бо він любить працювати.

На початку поетичної діяльності В. Грошка письменник Олег Дрямін писав: «Валерій Грошко лише нещодавно закінчив факультет журналістики Львівського університету. І так вже вийшло, що перші кроки його в журналістиці збігаються з першими кроками в поезії, а все це разом визначає нелегкий період його творчого становлення. Але вже з'явилися перші публікації Валерія в обласній періодиці, вже чітко вимальовується розкиданий по газетних шпальтах цикл його віршів про Поділля – як би своєрідний літопис рідного краю, літопис, в якому історія пропущена через свідомість, через образне сприйняття людини ХХ століття. Поетична манера Валерія в кращому сенсі цього слова традиційна для української поезії. Але може в цьому і складність його творчого завдання. Тому залишається побажати, щоб, розумно остерігаючись цієї традиційності, він водночас мав мужність не поспішати з наслідуванням поетичним модам і пошестям, а, оберігаючи дарований йому природою голос, шукав свої теми, формував свою образну систему».

Лірика Валерія Грошка – філософська. Їй притаманні символіка і озорювання. З під його пера вийшли збірки «Поезії» (1993), «Наковальня радості і духу» (2010), «На землі атлантів і титанів» (2011) [2; 3; 4]. У поезії чільне місце посідає громадянська лірика. Поезія дає можливість висловити своє ставлення до різних подій емоційніше. Автору хочеться, щоб його поетичне слово піднімало у людей дух, змушувало працювати їх душі.

Є слова прості і випадкові,
І наївні, як в очах блакить,
Як веселий напис на підкові:

«Хай тобі в житті завжди щастить!»

У село свого дитинства, у місця, які сходив пішки, на рідну Дунаєвеччину, Валерій Грошко завжди повертається уявою і душею. Радіє за своїх земляків, пише для них і готовий допомагати вусьому. На сторінках обласної газети “Подільські вісті” часто виходять його публікації про життя дунаївчан, яких він щиро любить і поважає. Його статті пристрасні й аналітичні, бо написані розумом і серцем неординарної та глибокої особистості. Тут, на “малій батьківщині”, поет і журналіст черпає снагу та натхнення. По характеру – оптиміст і дружелюбна людина, по натурі – діяч і організатор. Валерій Грошко завжди просить у Бога благословення і смирення. І ніколи не дозволяє звертатися до себе словом “пан”, поправляючи його на “добродій”[5].

Він щиро вірить у те, що з кожним днем життя тільки починається. І обрав собі за девіз заклик: “Поспішай робити добрі справи!”

Список використаної літератури:

1. Прокопчук В. Дунаєвеччина в іменах: бібліогр. довід. / В. Прокопчук, Т. Прокопчук, С. Олійник. – Дунаївці, 2006. – Вип.1. – С.63
2. Грошко В. Поезії / В.Грошко. – Хмельницький: РВВ обл. управ. по пресі, 1993. – 106 с.
3. Грошко В. Наковальня радості і духу: поезії / В. Грошко. – Сімферополь: Доля, 2010. – 200 с.
4. Грошко В. На землі атлантів і титанів: лірика / В.Грошко. – Сімферополь: Доля, 2011. – 112 с.
5. Поспішай робити добрі справи: док. – публіц. розповідь / [упоряд. В. Грошко]. – Хмельницький: В-во Алли Цюпак, 2012. – 220 с.

О.Б. Покровка,
м. Дунаївці

Фотограф – літописець

У статті йдеться про знаного на Дунаєвеччині фотомайстра, члена Національної спілки журналістів України Давида Каца. Увага приділяється творчому доробку митця, який є візуальним літописом історії нашого краю.

Ключові слова: Д.Кац, майстер, фотомистецтво, історія, літопис, фотоальбом, Дунаєвеччина, клуб «Палітра».

Давид Кац народився 4 листопада 1945 року в м. Гадячі Полтавської області. Змалечку проживає у Дунаївцях. Понад чверть століття працював товаровзнавцем, завідуючим міським споживчим товариством. Але відомий на Дунаєвеччині, й далеко за межами краю як майстер фотографії, фотокореспондент газет «Дунаєвецький вісник», «Подільські вісті», «Подільські новини», «Теленавігатор», «Голос України». Давид Михайлович – переможець і дипломант Всеукраїнського фотоконкурсу, організованого газетою «2000» у 2005, 2006 рр., член Національної спілки журналістів України.

Славетні люди славетного міста Дунаївців – добрі справи не зникають. Фотомистецтво Давида Каца, яким він займається понад тридцять років, стає візуальним літописом життя краян, культурної спадщини міста Дунаївці.

Творчим доробком фотомайстра, фотохудожника Давида Каца стали його фотоальбоми, в яких з любов'ю відображений у фотосюжетах, фотоетюдах, фотопейзажах, фотопортретах яскравий калейдоскоп життя Дунаєвеччини.

Перше мистецьке видання під назвою «Серед земних щоденних див» побачило світ 2008 року в Києві у видавництві Сергія Пантюка, нашого земляка, письменника, виходця із Сокильця.¹ Після двох передмовних статей журналістів В. Оліфера «Візитна картка фотомайстра», Л. Данилевич «Слово про колегу» розміщені знакові фото: Наталія Рохова, на той час голова Дунаєвецької РДА, вітає юну чемпіонку світу з дзюдо Ірину Кіндзерську, на другому – міський голова Станіслав Небельський тримає символічну булаву, вручену йому як одному з кращих державних службовців України, занесених до книги – альбому «Україна від краю до краю», за утвердження та зміцнення української державності. Фотопанорама Дунаєвеччини в альбомі поділена на дванадцять тематичних розділів. З неї постає неповторна краса нашого краю, його чудове дихання у квітах, деревах, безмежних просторах в очах жінок, молоді, дітей.

2010 року у видавництві ТОВ «Поліграфіст – 2» міста Хмельницького побачило світ нове видання – фотоальбом Д. Каца «Я так люблю оту красу творить» (до речі, назва фотоальбому взята з поезій нашої славетної землячки В. Спірякіної, саме вона називає в цьому альбомі Давида Михайловича «майстром фотоострова життя»²). Автор сам чітко визначає мету свого творчого пошуку: зупинити час і донести до людей неповторну красу нашого краю. Фотоальбом цікавий тематичним розміщенням фотоматеріалів, до яких використані поезії талановитих дунаєвчан Михайла Чубаря, Тетяни Барабаш, Валентини Байталюк, Віри Спірякіної, Олени Покровки. У розділах «Літопис естради та кіно Д. Каца», «Навмисне не вигадасеш» авторпредставляє автографи відомих артистів естради Й.Кобзона, Л. Доліної, А. Пугачової та ін., в оригінальному вигляді знайомить читача з парадоксами сучасної реклами, оголошень, звернень, що заповнили вулиці сіл, міст, преси. І це – не тільки смішно.

«Я замітив – дунаєвецькі краєвиди поєднуються з людськими долями і навпаки», – пише в передмові до третього альбому «Маю честь презентувати» Д. Кац.³ Тут він виступає і майстром портретної фотографії, і публіцистом. Книга –цесвоєрідна історико-візуальна розвідка в минуле і сучасне Дунаєвеччини, розповідь про земляків, золоті руки, розум, талант яких славить рідну землю, трудова, наукова, педагогічна, культурна, мистецька спадщина, яких увійде до скарбниці історії, буде гарним прикладом для наших нащадків. Головними героями книги виступають заслужені лікарі І. М. Понцак, В. С. Садлій, В. Ф. Шинкарчук, освітяни, науковці В.С. Прокопчук, Ф.П. Поліщук, З.Л. Присяжна, А.В. Ковальчук, працівники культури Т.К. Прокопчук, С.В. Грідін, Т.Г. Коваль, митці В.П. Спірякіна, Л. М. Чорна, Р. Б. Твардовська, С. П. Чобан, служитель церкви – настоятель В'ячеслав Добжанський, працівники сільського господарства, підприємці М. М. Мазур, Й. В. Бомк, А.А. Скоморохова, Н. М. Казімірова, ветеран Великої Вітчизняної війни Д.З. Рехтер. Книга – альбом дає можливість познайомитись з роботою редакції районної газети «Дунаєвецький вісник», дунаєвецьких музеїв,

бібліотек, місцевого телебачення, районного товариства інвалідів. Автор з великим задоволенням представляє у своєму виданні юні таланти: Ірину Кіндзерську, Ангеліну Кісілюк, Юлію Котлінську, Артура та Поліанну Рижаків, Настю Хитрюк, Ілону Шелковкіну, Яну Ціту.

2008 року в районній бібліотеці експонувалася фотовиставка Д. Каца «Очима обіймаю світ» (біля 300 світлин). Вона надала можливість мені особисто познайомитись з митцем і запросити його до літературно – мистецького клубу «Палітра», який працює на дорослому абонементі Дунаєвецької РБ. Тепер Давид Михайлович з допомогою фото документує мистецьку діяльність клубу, допомагає створювати електронний каталог робіт членів клубу – живописців, майстрів декоративно – прикладного мистецтва.

Тож ми, сучасники Давида Михайловича, добре розуміємо – його фотографічний літопис увійде в історію Дунаєвеччини, через роки та віки донесе до прийдешніх поколінь правду про рівень розвитку району на межі ХХ – ХХІ ст.

Список використаної літератури:

1. Кац Д. М. Серед земних щоденних див: фотороботи. – К.: Вид-во Сергія Пантюка, 2008. – 54 с.
2. Його. «Я так люблю оту красу творить»: фотоальбом. – Хмельницький: ТОВ «Поліграфіст – 2», 2010. – 160 с.
3. Його. Маю честь презентувати: книга – фотоальбом. – Хмельницький: ТОВ «Поліграфіст -2», 2012. – 96 с.

Н.В.Городецька,
с. Рачинці

Бібліотека – музей у Рачинцях

*Повідомлення присвячене створенню і діяльності в Рачинцях бібліотеки – музею села.
Ключові слова: село, бібліотека, музей, історія, експонати.*

Село Рачинці вперше згадується 1598 року. Історія його насичена багатьма подіями, тому виникло бажання укомплектувати всі матеріали про село і створити музей у сільській бібліотеці.

І 2011 року рішенням сесії Рачинецької сільської ради сільська бібліотека перейменована в поліфункціональний заклад – бібліотеку – музей.

Над створенням музею працювали колеги з районної бібліотеки, районного краєзнавчого музею, сільський бібліотекар та інші представники сільської громади. Створена справжня скарбниця минувшини, наповнена старожитностями – предметами побуту, старовинними речами, реліквіями прадавніх часів, друкованими виданнями та публікаціями. Збирали ці речі односельці, активні читачі бібліотеки. Особливо великий внесок зробив В.П.Глуховатий, краєзнавець, який багато років працює над дослідженням історії рідного села. Свій краєзнавчий матеріал (історичний нарис про село, архівні документи, фотографії та ін.) передав музею саме він. Жителі Рачинець, яким не байдужа історія села, надали спонсорську допомогу на суму 1500 гривень. Зібрані гроші витрачено на виготовлення та оформлення музейних стендів.

Відкриття музею було приурочене 20-ій річниці незалежності України і відбулося 23 серпня 2011 року.

Площа історико – краєзнавчого музею складає 45 м². На шести стендах відображена багатогранна історія села від найдавніших часів і до сьогодні. Це і легенда про походження назви села, епізоди, пов'язані з У. Кармалюком. У документах, фотографіях, речових пам'ятках представлені часи репресій, голодомору, Великої Вітчизняної війни, радянський період та роки незалежності. У народознавчому куточку зібрано старовинні речі, якими користувалися наші діди, прадіди.

Найдавнішими експонатами є церковна книга – том 6-ий «Сочинения преосвященного Тихона» (1836) та дві святкові гребенні вишиті сорочки 18 століття (чоловіча та жіноча). Усі експонати, подаровані музею жителями Рачинців, записані в інвентарній книзі.

Односельці залюбки приходять, роздивляються, знаходять щось старовинне у себе вдома і приносять до музею. Це наша історія, і ми будемо берегти її завжди.

У музеї проводяться різні заходи – екскурсії, зустрічі, тематичні вечори, презентації. З того часу в бібліотеці збільшилася кількість читачів, у бібліотеку – музей ідуть не тільки жителі Рачинців, але й інших сіл, приїжджають зі своїми родинами вихідці з села. Бібліотека – музей стала центром духовного спілкування, взаєморозуміння, обміну думками. Це місце, де завжди раді відвідувачу, де його завжди чекають.

Список використаної літератури:

1. Заєць В. Відкриття бібліотек – музеїв – необхідність та вимога часу / Веліна Заєць // Дунаєвецький вісник. – 2011. – 25 серп.
2. Городецька Н. Робота бібліотеки – музею / Неля Городецька // Там само. – 29 верес.
3. Іванець О. Щоб пам'ятали: про Рачинецьку бібліотеку - музей / Оксана Іванець // Там само. – 2012. – 26 квіт.

С.О. Бондар,
С.М. Шпаковський,
ДІКЗ “Межибіж”

Пам'ятки архітектури і містобудування Дунаєвеччини

У статті показано процес занесення об'єктів культурної спадщини Дунаєвецького району до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, описано найвизначніші пам'ятки архітектури і містобудування, а також подано переліки об'єктів культурної спадщини.

Ключові слова: Державний реєстр, нерухомі пам'ятки, культурна спадщина, архітектура і містобудування.

Значною частиною культурного надбання Хмельниччини та України є культурна спадщина Дунаєвеччини. Збереження і примноження культурного надбання належить до пріоритетних напрямів державної політики у сфері культури.

Відповідно до чинного пам'яткоохоронного законодавства в Україні державному обліку й охороні підлягає широкий спектр об'єктів, комплексів та визначних місць культурної спадщини: окремі будівлі, їхні комплекси та ансамблі, монастирі і фортеці, квартали, площі й історичні центри стародавніх міст і містечок, сади і парки, історико-меморіальні будинки, городища і вали тощо. Одним із основних напрямів охорони культурної спадщини є захист,

збереження, відповідне використання, реставрація та реабілітація об'єктів культурної спадщини, а також захист традиційного характеру архітектурного середовища історичних населених місць від руйнівного процесу активної урбанізації.

Дунаївці (1403 р.) рахуються серед 24 населених пунктів Хмельницької області, що включені до Списку історичних населених місць України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26.07.2001р. №878 [1]. У кожному історичному населеному місці розробляється історико-архітектурний опорний план та визначається історичний ареал – частина населеного місця, що зберегла об'єкти культурної спадщини і пов'язані з ними розпланування та форму забудови, які походять з попередніх періодів розвитку, типові для певних культур або періодів розвитку. На жаль, на сьогодні в м. Дунаївці не розроблено історико-архітектурного опорного плану та не визначено історичний ареал.

Основу формування Державного реєстру Хмельницької області склали пам'ятки культурної спадщини, які набули пам'яткоохоронного статусу на підставі постанов Ради Міністрів Української РСР 1963-1979 років. Значну роботу з формування Реєстру пам'яток архітектури і містобудування Хмельницької області виконано відділом пам'яток архітектури і містобудування Науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування (НДІТІАМ) Мінрегіонбуду України в 1993 році. В основу зазначеного реєстру покладені матеріали архівного фонду НДІТІАМ, особисті матеріали автора реєстру по пам'ятниках архітектури Хмельницької області Е.В. Тимановича, матеріали, накопичені до “Зводу пам'яток історії та культури”, але головний масив даних становили матеріали, отримані під час загального обстеження усієї території Хмельницької області, яке проводилось в 1992-1993 рр. шляхом організації 8 спеціальних автоекспедицій [2].

Проведена робота дала можливість включити до зазначеного Реєстру 1104 об'єкти як у статусі пам'яток архітектури загальнодержавного (республіканського), регіонального та місцевого значення, так і

рекомендованих об'єктів для взяття на держаний облік, лише 172 пам'ятки були занесені до списку пам'яток області в 1963 та 1979 рр.

Науковцями відділу пам'яток архітектури і містобудування НДІТІАМ по Дунаєвецькому району було включено 67 об'єктів культурної спадщини (додаток 1), зокрема по м. Дунаївці включено 9 об'єктів архітектури, по району – 58 [2]. Управлінням культури, національностей та релігій Хмельницької ОДА проведено моніторинг об'єктів архітектурної спадщини, які були визначені НДІТІАМом, в результаті чого низка щойновиявлених об'єктів культурної спадщини підлягають занесенню до Реєстру.

Протягом 2009-2012 років по Хмельницькій області до Державного реєстру нерухомих пам'яток України занесено 150 пам'яток місцевого значення [3]: 7 пам'яток архітектури, 16 археології, 3 монументального мистецтва та 124 пам'ятки історії. Постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 року №929 до Державного реєстру нерухомих пам'яток України занесено 3 пам'ятки архітектури національного значення, у тому числі костел Св. Йосипа Обручника Пресвятої Діви Марії у с. Підлісний Мукарів (охоронний № 220022-Н). Підготовлено облікову документацію на 159 об'єктів історії, мистецтва та архітектури Хмельницької області для занесення їх до Державного реєстру.

Згідно інформації, наданої управлінням культури, національностей та релігій Хмельницької ОДА, станом на 01.01.2013 року на території Хмельницької області на обліку перебуває 3098 пам'яток культурної спадщини, з них 256 пам'яток археології (11 – національного значення), 345 пам'яток архітектури та містобудування (232 – національного значення), 126 пам'яток мистецтва (одна – національного значення), 2368 пам'яток історії (4 – національного значення) та одна пам'ятка науки і техніки всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, яка знаходиться у Хмельницькому та Ярмолинецькому районах[4, с. 530].

Серед пам'яток архітектури Дунаєвецького району можна виділити:

Палацовий комплекс XVIII – XIX ст. графів Орловських (с. Маліївці).

Пам'ятка культурної спадщини національного значення. Палацовий комплекс

разом з парком займає 20 га. До складу комплексу входили: палац, господарський будинок, художня огорожа, міст на під'їзді, флігель (не зберігся) та парк з парковими спорудами, пізніше, з 1900 року – водонапірна вежа з оглядовими майданчиками та флагштоком.

Головний будинок з оранжереєю та флігелем споруджено у 1788 році графом Ігнатієм Орловським за проектом архітектора Доменіко Марміні. В основу архітектурної композиції покладено класицистичну концепцію архітектора А. Палладіо з використанням форм французького раннього класицизму. Внаслідок розташування будівлі на крутому схилі головний її фасад має два, а парковий - три поверхи. Вирішення фасадів – симетричне. Центральна вісь головного фасаду акцентована чотириколонним портиком, франкованим ризалітами з пілястровим ордером. Фасади палацу за своїми пропорціями наслідували античні зразки. Звідси, зокрема, вимушене розташування вікон другого поверху на рівні підлоги, що створює невідповідне для житла освітлення.

Зовнішній вигляд відповідає внутрішньому розплануванню. Це – дворядна анфілада з розташованим на центральній осі парадним вестибюлем та двосвітним залом, якому в цокольному поверсі відповідає домова каплиця з порталом, франкованим оригінальними атлантами. Завдяки цьому, зберігається вироблена ще в період бароко симетрично-осьова система розпланування, що відбиває єдність внутрішнього та зовнішнього об'ємів.

Це вирішення притаманне сформованій ще в другій половині XVII ст. французькій репрезентативній резиденції так званого типу між “двором та садом”. За взірцем Палладіо парадні апартаменти зайняли 1-й поверх, на 2-му поверсі розміщувались житлові приміщення. Таке переміщення є новим етапом розвитку об'ємно-просторових структур палаців, який був завершений у період зрілого класицизму. Це вплинуло й на формування центральної групи приміщень. Сходи у головному вестибюлі палацу не мають колишнього парадного характеру, вони зміщені з центральної осі і зайняли пристінне положення.

В інтер'єрі застосовано повний набір декоративних форм стилю Людовіка XI (рококо). Це особливо стосується головного залу, стіни якого прикрашені ліпниною у вигляді музичних інструментів (ріжки, кларнети, гітари тощо), підвішених на стрічках з бантами, перевитих витончено трактованими рослинними стеблами. Стіни були вкриті орнаментальними малюнками (тепер забілені), а міжвіконні простінки декоровані дзеркалами. Північну стіну обіднього залу займало живописне зображення “Виверження Везувію”.

У післяреволюційний час палац намагалися розібрати, але він був врятований завдяки клопотанню перед В. Куйбишевим місцевого лікаря Едуарда Селецького, дружина якого походила з родини Куйбишевих.

З відкритої тераси паркового фасаду палацу відкривався чудовий краєвид на ставок з лебединим озером, водоспадом, гротом (первісно із скульптурою Св. Онуфрія з овечками) та Василіанською Хрестовоздвиженською церквою 1673 року (знищена у 1934-35 рр.) на вершині, а також на масив лісу та відкриті польові простори, які візуально розширювали межі паркової території [5, с. 194].

Іоанно-Богословська церква (с. Маків). Пам'ятка культурної спадщини національного значення. Побудована у 1839-1862 роках.

Планово-об'ємна структура споруди характерна для класицизму. Являє собою ротонду, десять внутрішніх стовпів, які розміщені по колу і об'єднані арками, несуть циліндричний світовий барабан з куполом. Стрілчаті вікна в стилі неоготики, обрамовані на барабані дрібною профіліровкою. Під карнизом проходить декоративний пояс з різьбою рослинного мотиву. Пам'ятка є витвором в стилі класицизму з характерною для Поділля готичною ретроспективою [5, с. 201].

Флігель палацу (с. Маків). (І чверть XIX ст.). Пам'ятка культурної спадщини національного значення. Був частиною архітектурного ансамблю, палац якого не зберігся. Цегляний, двоповерховий, отинькований, прямокутний в плані. Побудований в стилі класицизму. Планування коридорно-секційне.

Особливістю планувальної схеми є функціональний розподіл на житлову і службову частини.

Перший поверх і підвал включали комплекс господарських приміщень. Перекриття – хрестові і напівциркульні зводи. Фасади прорізані прямокутними віконними прорізами, декоровані по першому поверху сандриками – поличками і маскаронами на лопатках другого поверху. Фасади приміщення завершені простим антаблементом [5, с. 202].

Садиба Скібневських (с. Голозубинці). Об'єкт культурної спадщини місцевого значення. Реконструйована садиба 1870 року Віктором Скібневським (перший проект виконав відомий адепт класицизму Томаш-Оскар Сосновський). 1905 року збудував одно-двоповерховий палац з оригінальним архітектурним рішенням центрального фасаду та всього комплексу будівель за проектом барона Гороха. До східного крила палацу (флігеля) добудована декоративна оборонна псевдовежа з високим шпилем, з дахом покритим гонтою, яка в оригіналі збереглась до наших днів. Голозубинецький палац було значно розширено, зникла симетрія досить суворої будівлі, змінено інтер'єр палацу.

Роботи з реконструкції прилеглого до палацу парку були закінчені лише 1916 року, про що свідчить викарбуваний з лівого боку пілона в'їздної брами до маєтку Скібневських напис польською мовою.

Після 1917 року Віктор Скібневський залишив Голозубинці і тривалий час палац пустував. У травні 1924 року будівлю зайняла дворічна сільськогосподарська профшкола, з 1946 року – ветеринарно-зоотехнічний технікум, який 1957 року перевели до Кам'янця-Подільського. В 1956 році у приміщеннях садиби розташовувався евакогоспіталь на 250 ліжок для інвалідів Великої Вітчизняної війни [6, с. 72-75].

Костел Св. Йосипа Обручника Пресвятої Діви Марії (с. Підлісний Мукарів). (1859-1872 рр.) Пам'ятка культурної спадщини національного значення.

Костел Св. Йосипа Обручника знаходиться на узвишші в південній частині села Підлісний Мукарів. Костел побудований у 1859-1872 рр. на місці дерев'яного, який існував з 1613 р. За часів турецької окупації (1672-1699 рр.) цілком зруйнований. В 1760 р. заново зведений новий дерев'яний костел, який проіснував ще 100 років. 1859 року на кошти віруючих розпочато будівництво нового кам'яного костелу. Роботи тривали до 1872 р. Саме тоді постав нинішній величний костел. Єпископом Людовідським храм був освячений в 1886 р. З 1933 р. – костел закритий, а через три роки пристосований під клуб. Впродовж 1941-1962 рр. в костелі проводились богослужіння. У цей період був розширений балкон (хори) для хорового співу, відремонтовані вівтар, амвон. 1962 року костел знову закрили, перетворивши його в зерносховище, а згодом на музей. 1989 року храм повернений громаді, 1992 року відремонтований парафіянами під керівництвом о. Юзефа Чопа і реконсекрований (повторне освячення) єпископом Яном Ольшанським [7, с. 53].

Кам'яний, однонавний, довжиною 25,8 м та шириною 10, 6 м. Прямокутна в плані нава завершується видовженим пресвітерієм з п'ятигранною апсидою. До пресвітерію примикають сакристії з двох сторін та новозбудовані в 90-х роках приміщення. Із східного боку в підвалі влаштовано котельню з окремим входом. У північно-західному куті костелу розміщені гвинтові дерев'яні сходи, що ведуть на хори. Хори підтримують дві різьблені дерев'яні стійки в інтер'єрі костелу. Нава перекрита напівциркульним склепінням. В інтер'єрі пілястри розділяють площини стін, що оздоблені сучасними розписами.

Головний фасад має високий ступінчастий фронтон, невеликі вежки з гострими шпилями, розетка над порталом та архітектурні деталі з ажурним різьбленням в камені. Різьблені дерев'яні двері із дерев'яними решітками прикрашають портал головного входу.

В інтер'єрі Костелу збережені дерев'яні елементи: вхідні двері з решіткою, двері в сакристії, двері в ніші, стійки хорів, фрагмент огорожі хорів.

Костел Св. Йосипа Обручника Пресвятої Діви Марії збудований в стилі неоготики і є цінним архітектурним об'єктом [8].

Найбільш гострого проблемного значення в даний час набуває забезпечення збереження, належного утримання, реставрації, ремонту, консервації, відновлення великої кількості пам'яток архітектури та містобудування й здійснення за ними належного державного контролю.

Вирішення цієї проблеми ускладнюється тим, що пам'ятки архітектури, ансамблі та комплекси є невід'ємною частиною структури населених місць, а відтак охорона їх не може вирішуватися відокремлено від вирішення архітектурно-містобудівних та інженерно-технічних питань створення повноцінного середовища життєдіяльності населення, без відповідних державних будівельних норм і належної науково-проектної й реставраційно-будівельної бази.

Обмежене фінансування негативно позначається на стані збереження пам'яток. Об'єкти архітектурної спадщини Дунаєвеччини потребують проведення науково-дослідних робіт, адже статус їх ще не визначений на законодавчому рівні.

Список використаної літератури:

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 року №878 "Про затвердження Списку історичних населених місць України" // Урядовий кур'єр. – 2001. – 9 серп. (№142).
2. Реєстр пам'яток архітектури і містобудування Хмельницької області, виконаний відділом пам'яток архітектури і містобудування НДІТІАМ Мінбудархітектури України / під ред. Тимановича Е.В. – К., 1993.
3. <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/doccatalog/document?id=316075>
4. Лукашук В.С. Методологічні аспекти занесення об'єктів культурної спадщини Деражнянського району до Державного реєстру нерухомих пам'яток України / В.С.Лукашук, С.М. Шпаковський // Матеріали всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції «Деражнянщина: минуле і сучасне». – Хмельницький, 2013. – 656 с.
5. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: каталог-справочник. – К., 1982. – Т.4.
6. Трембіцький А. З історії родового маєтку Скібневського в Голозубинцях // Маєток: наук.-краєзн. зб. Державного історико-культурного заповідника «Самчики». – Самчики, 2009. – 172 с.
7. Свінцицька Л. Проведення паспортизації нововиявлених пам'яток у Хмельницькій області // Національний історико-архітектурний заповідник Кам'янець: історія, сьогодення, перспективи. – Кам'янець-Подільський, 2012. – 60 с.
8. Паспорт об'єкта культурної спадщини Костелу Св. Йосипа Обручника Пресвятої Діви Марії // Архів Управління культури, національностей та релігій Хмельницької ОДА. – Кам'янець-Подільський, 2010.

Перелік об'єктів архітектури м. Дунаївці та Дунаєвського району (1993 р.)

№ п/п	Найменування, матеріал, використання (сучасне, первісне)	Адреса	Дата спорудження, автор	Дата, номер постанови (рішення). Ким рекомендовано взяття на облік	Прізвище дослідника
1	2	3	4	6	14
1.	Садиба, нині районна лікарня	м. Дунаївці, вул. Горького, 7	Др. пол. XIX ст.	НДІТІАМ	С'єдін О.І., Ставинська Н.І.
2.	Палац (мур.), нині адмінкорпус	м. Дунаївці, вул. Горького, 7	Др. пол. XIX ст.	НДІТІАМ	С'єдін О.І., Ставинська Н.І.
3.	Флігель (мур.), нині рентгенкабінет	м. Дунаївці, вул. Горького, 7	Др. пол. XIX ст.	НДІТІАМ	С'єдін О.І., Ставинська Н.І.
4.	Парк		Др. пол. XIX ст.	НДІТІАМ	С'єдін О.І., Ставинська Н.І.
5.	Кірха (мур.), нині будинок молитви	вул. 3-го Інтернаціоналу	Др. пол. XIX ст.	НДІТІАМ	С'єдін О.І., Ставинська Н.І.
6.	Михайлівська церква (мур.). Діюча	вул. 3-го Інтернаціоналу	1898 р.	НДІТІАМ	С'єдін О.І., Ставинська Н.І.
7.	Суконна фабрика	вул. Шевченка, 59	Др. пол. XIX ст.	НДІТІАМ	С'єдін О.І., Ставинська Н.І.
8.	Капуцинський монастир	-	XVIII ст.	НДІТІАМ	Тиманович Е.В.
9.	Костьол (мур.)		1751-1790 рр.	НДІТІАМ	Тиманович Е.В.
10.	Кінний завод	с. Балин	1845 р.	НДІТІАМ	С'єдін О.І., Ставинська Н.І.
11.	Дім керуючого (мур.), нині адмінбудинок	с. Балин	I пол. XIX ст.	НДІТІАМ	С'єдін О.І., Ставинська Н.І.
12.	Стайня (мур.), використовується за призначенням	с. Балин	Др. пол. XIX ст.	НДІТІАМ	С'єдін О.І., Ставинська Н.І.
13.	Парк	с. Балин	XIX ст.	НДІТІАМ	С'єдін О.І., Ставинська Н.І.
14.	Будинок Садовського (мур.), нині селищна рада	с. Балин	Др. пол. XIX ст.	НДІТІАМ	С'єдін О.І., Ставинська Н.І.
15.	Садиба Скибневських, нині тублікарня	с. Голозубинці		НДІТІАМ	Тиманович Е.В.
16.	Палац (мур.), нині житловий будинок працівників лікарні	с. Голозубинці	XIX ст.	НДІТІАМ	Тиманович Е.В.
17.	Голозубинецький парк (21,0 га)	с. Голозубинці	XIX ст.	НДІТІАМ Рішення Держкомітету УРСР по екології та національного природовикористання № 48 від 30.08.91 р.	-
18.	Будинок керуючого господарством	с. Гірчичне	Др. пол. XIX ст.	НДІТІАМ	С'єдін О.І., Ставинська Н.І.

19.	Садиба Крупенських, нині психоневрологічний інтернат	с. Кривчик	Др. пол. XIX ст.	НДІТІАМ	Тиманович Е.В.
20.	Палац (мур.), нині спальний корпус	с. Кривчик	Др. пол. XIX ст.	НДІТІАМ	Тиманович Е.В.
21.	Флігель (мур.)	с. Кривчик	Др. пол. XIX ст.	НДІТІАМ	Тиманович Е.В.
22.	Покровська церква (мур.), діюча	с. Лисогірка	1865 р.	НДІТІАМ	С'єдін О.І., Ставинська Н.І.
23.	Церква Іоанно-Богословська (мур.), діюча	с. Маків	18-30 рр. XIX ст. (1839-1862 рр.)	Постанова РМ УРСР від 06.09.79 № 442	Тиманович Е.В.
24.	Садиба Рациборовських	с. Маків			
25.	Флігель палацу (мур.), нині середня школа	с. Маків	30-і рр. XIX ст.	Постанова РМ УРСР від 06.09.79 № 442	Тиманович Е.В.
26.	Маківський парк (3,0 га)	с. Маків	Кін. XVIII ст.	НДІТІАМ Рішення облвиконкому від 30.01.69 № 72	
27.	Водяний млин (мур.)	пров. Річний, 6	1846 р.	НДІТІАМ	С'єдін О.І., Ставинська Н.І.
28.	Здвиженська церква (мур.). Діюча	-	1876 р.	НДІТІАМ	Тиманович Е.В.
29.	Будинок станового (мур.), нині житловий	-	Др. пол. XIX ст.	НДІТІАМ	Тиманович Е.В.
30.	Цукровий завод А.Журовського	-	I пол. XIX ст.	НДІТІАМ	С'єдін О.І., Ставинська Н.І.
31.	Виробничий корпус (мур.)	-	Кін. XIX ст.	НДІТІАМ	С'єдін О.І., Ставинська Н.І.
32.	Склад готової продукції (мур.)	-	Поч. XX ст.	НДІТІАМ	С'єдін О.І., Ставинська Н.І.
33.	Склад готової продукції (мур.)	-	Поч. XX ст.	НДІТІАМ	С'єдін О.І., Ставинська Н.І.
34.	В'їзна брама (мур.)	-	30- рр. XIX ст.	НДІТІАМ	Тиманович Е.В.
35.	Склад (мур.)	-	I пол. XIX ст.	НДІТІАМ	С'єдін О.І., Ставинська Н.І.
36.	Будинок священика (мур.)	с. Мала Кужелева	XIX ст.	НДІТІАМ	С'єдін О.І., Ставинська Н.І.
37.	Млин (мур.)	с. Мала Кужелева	Кін. XIX ст., поч. XX ст.	НДІТІАМ	С'єдін О.І., Ставинська Н.І.
38.	Парк	с. Маків	-	-	За усними відомостями в натурі не перевірено
39.	Садиба графів Орловських*	с. Маліївці	XVIII ст.	Постанова РМ УРСР від 06.09.79 № 442	Тиманович Е.В.
40.	Палац (мур.), нині обл. дитячий туберкульозний санаторій	с. Маліївці	1788 р.	Постанова РМ УРСР від 06.09.79 № 442	Тиманович Е.В.
41.	Водонапірна башта (мур.)	с. Маліївці	Поч. XIX ст.	Постанова РМ УРСР від 06.09.79 № 442	Тиманович Е.В.
42.	Господарський будинок (мур.)	с. Маліївці	XIX ст.	Постанова РМ УРСР від	Тиманович Е.В.

				06.09.79 № 442	
43.	Мур. Огорожі та міст з обелісками (мур.)		XVIII ст.	Постанова РМ УРСР від 06.09.79 № 442	
44.	Мур. огорожі*	с. Маліївці	XIX ст.	НДІТІАМ	Тиманович Е.В.
45.	Брама фруктового саду (мур.)*	с. Маліївці	1788 р.	НДІТІАМ	Тиманович Е.В.
46.	Міст з обелісками (мур.)*	с. Маліївці	1788 р.	НДІТІАМ	Тиманович Е.В.
47.	Маліївський парк (17,2 га). Належить обласному дитячому санаторію	с. Маліївці	Кін. XVIII- XIX ст.	НДІТІАМ Постанова Держкомітету по екології та раціональному природокористу ванню від 30.08.91 № 18	
48.	Малі архітектурні форми парку				Тиманович Е.В.
49.	Фонтан «Лев»	с. Маліївці	Кін. XVIII ст.	НДІТІАМ	Тиманович Е.В.
50.	Фонтан «Лебеді»	с. Маліївці	XIX ст.	НДІТІАМ	Тиманович Е.В.
51.	Круглий стіл з скам'єю	с. Маліївці	Кін. XVIII ст.	НДІТІАМ	Тиманович Е.В.
52.	Скала з гротом та водоспадом	с. Маліївці	Кін. XVIII ст.	НДІТІАМ	Тиманович Е.В.
53.	Михайлівська церква (мур.)	с. Миньківці	1838 р.	НДІТІАМ	С'єдін О.І., Ставинська Н.І.
54.	Садиба Маковецьких	с. Михайлівка	I пол. XIX ст.		Тиманович Е.В.
55.	Михайлівський парк	с. Михайлівка	I пол. XIX ст.	НДІТІАМ Рішення Держкомітету по екології та раціональному природокористу ванню від 30.08.91 № 18	
56.	Грот (мур.)	с. Михайлівка	I пол. XIX ст.	НДІТІАМ	Тиманович Е.В.
57.	Костьол св. Іосипа Обручника (мур.). Діючий	с. Підлісний Мукарів	1859 -1872 рр.	НДІТІАМ	Тиманович Е.В.
58.	Садибний будинок Корф (мур.)	с. Рахнівка	1910 р.	НДІТІАМ	С'єдін О.І., Ставинська Н.І.
59.	Водяний млин (мур.)	с. Січенці	XVIII ст.	НДІТІАМ	С'єдін О.І., Ставинська Н.І.
60.	Дзвіниця Успенської церкви (мур.)	смт. Смотрич	1833 р.	НДІТІАМ	С'єдін О.І., Ставинська Н.І.
61.	Домініканський костьол св. Миколая (мур.)	смт. Смотрич	1796-1837 рр.	НДІТІАМ	Тиманович Е.В.

62.	Костьол Пресвятої Діви Марії	с. Сокілець	XVII ст.	НДІТІАМ	Тиманович Е.В.
63.	Покровська церква (мур.)	с. Сокілець	1857 р.	НДІТІАМ	С'єдін О.І., Ставинська Н.І.
64.	Різдво-Богородицька церква (мур.)	с. Тинна	1869 р.	НДІТІАМ	С'єдін О.І., Ставинська Н.І.
65.	Стефанівська церква (дер.)	с. Яцьківці	1771 р.	НДІТІАМ	За усними даними наявність та стан натурно не перевірені

Л.А. Іваневич,
м. Хмельницький

До проблеми створення загальної класифікації жіночого натільного одягу українців Поділля

Завдяки аналізу відомих і маловідомих праць у статті висвітлюється проблема формування загальної та єдиної класифікації жіночого натільного одягу українців Поділля. Подається порівняльна характеристика й наукова оцінка різноманітних джерел ХХ – початку ХХІ ст., присвячених дослідженню української народної сорочки та особливостей її класифікації.

Ключові слова: народний натільний одяг, українці Поділля, Дунаєвеччина, жіночі сорочки, історіографія, класифікація, рукав, горловина, пазуха, манжети, комірець.

Загальновідомо, що єдиним різновидом традиційного натільного одягу українського народу як чоловічого, так і жіночого була сорочка. Причому найстаріші сорочки українців у цілому та подолян зокрема, мали тунікоподібний крій. Однак у процесі історичного розвитку кількість способів крою й різновидів оздоблення особливо жіночих вишиванок значно збільшилася. Вже наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. етнографи, історики, мистецтвознавці та інші науковці почали звертати увагу на оригінальність і велике розмаїття традиційних сорочок українок. Актуальність дослідження цього типу народного вбрання відтоді не зникала, хіба що в певний період зменшувалася. Але то були вимоги складного часу, коли все, що стосувалося ідентифікації нації вважалося проявом антирадянського націоналізму. Не зважаючи на це, вивчення особливостей конструктивного рішення та

декорування натільного одягу й до сьогодні вважається актуальною темою, а насамперед локальні аспекти розглядуваної проблематики.

Однак пізнання специфіки крою і характерних ознак пошиття жіночих сорочок вимагає створення чіткої класифікації за усіма різноманітними, а не лише загальними ознаками. Певною мірою це питання розглядалося у ґрунтовних працях В. Білецької (1929)¹, К. Матейко (1977)², Р.Захарчук-Чугай (1988)³, Н.Даниленко (1992)⁴, Т.Кари-Васильєвої (1994)⁵, Г.Кожолянка (1999)⁶, М.Білан і Г.Стельмашук (2000)⁷, Л.Лиганової (2003)⁸, Л.Булгакової-Ситник (2005)⁹, Т.Ніколаєвої (2005)¹⁰, З.Васіної (2006)¹¹, Є.Причепія і Т.Причепій (2007)¹² та О.Косміної (2008)¹³. Попри все до цього часу практично не створено єдиної загальної класифікації традиційних вишиванок українок за усіма ознаками їх конструктивного рішення. З огляду на це саме формуванню такої класифікації присвячена наша стаття на прикладі великого різноманіття народних жіночих сорочок українців Буковинського, Західного, Східного та Центрального Поділля, що і визначає її новизну. За результатами вивчення й аналізу значної кількості колекцій сорочок з фондів подільських обласних і районних музеїв та науково-дослідницьких лабораторій ми мали змогу об'єднати, вдосконалити й розширити існуючі класифікації та створити одну найбільш практичних для використання в подальших наукових дослідженнях.

Вперше загальну класифікацію українських традиційних жіночих вишиванок запропонувала початку ХХ ст. В.Білецька в своїй змістовній праці “Українські сорочки, їх типи, еволюція й орнаментация” (1929)¹⁴. В залежності від типу крою плечової частини виробу дослідниця виділила чотири різновиди сорочок: тунікоподібні, з уставкою (вставкою, поликом), з цільнокрійним рукавом та на кокетці. Тунікоподібні автор вважала найархаїчнішим типом сорочок, для пошиття яких довге полотно складалося так, щоб обидві частини були рівними, на плечах без швів, на заломі утворювався вирв для голови. Тунікоподібні як чоловічі, так і жіночі сорочки шилися без коміра з простою обшивкою навколо вирізу горловини. Окремо до перегнутого полотнища пришивалися під прямим кутом довгі широкі рукави як правило без чохла

(манжет), бочки – прямокутні смужки полотна, за допомогою яких розширювали стан сорочки та підрукавні клинці (ластки) – прямокутні смужки полотна, за допомогою яких розширювали рукава сорочки. Хоча побутували і варіанти тунікоподібних жіночих сорочок без бочків та ласток. Уставкові сорочки В.Білецька поділяла на два типи: сорочки з уставками пришитими до основного полотнища по основі та сорочки з уставками пришитими по пітканню. Сорочки з уставками найчастіше прибирували біля шиї, рукава пришивали під прямим кутом до стану й уставки. В сорочках з цільнокрійним рукавом або безуставкових рукава кроїли суцільно з уставками з одного полотнища і пришивали паралельно до стану (по основі). Ці сорочки характеризувалися густими зборками біля шиї, стоячим коміром, іноді боковою застібкою та розрізом, або зовсім не мали коміра. Згідно досліджень ученої, уставкові й безуставкові сорочки набули поширення на території України на початку ХІХ ст., на відміну від сорочок на кокетці, котрі ввійшли в побут українок наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. У сорочках з кокеткою, кокетка викроювалася на ширину спинки, до якої пришивались переднє і заднє полотнища. В порівнянні з плечовою частиною, конструктивне рішення стану жіночої народної сорочки було простішим і визначалося насамперед кількістю полотнищ. У східнослов'янських сорочках в залежності від ширини доморобного полотна їх могло бути від трьох до шести (пізніше від двох), і розміщувалися вони симетрично або не симетрично відносно центру фігури. Стан стародавніх українських сорочок зшивався найчастіше з трьох, рідше чотирьох полотнищ, причому в об'ємі сорочка складала 140-145 см, а довжина мала бути такою, щоб поділ (низ, пелена) обов'язково виглядав з-під іншого одягу. В жіночих сорочках могла бути й додаткова довжина, яка служила напуском у поясі. Стан сорочки робили або суцільним (додільна сорочка) або відрізним (сорочка до підточки). Сорочка з відрізним станом складалася з двох частин: верхньої (станок, чохлик) та нижньої (підточка, підтичка).

Відомий науковець К.Матейко вперше комплексно та ґрунтовно дослідила український народний одяг у однойменній праці в 1977 році¹⁵. Вона

виокремила три конструктивних типи жіночих сорочок: тунікоподібні, з уставками і з кокеткою. Тунікоподібні вона поділила на сорочки з бочками та без бочків. Серед уставкових сорочок розрізняла сорочки з уставками пришитими по основі або по пітканню та сорочки з рукавами із підрукавними клинами або без них. Також на Київщині, Поділлі й Полтавщині автор ще виділила четвертий тип сорочок – це сорочки з суцільним рукавом, зібрані навколо шиї і морщені на нитку (так звані сорочки-морщинки). За довжиною, згідно досліджень К.Матейко, сорочки були додільні (суцільні), сорочки до підточки (з двох частин: станка і підточки) та короткі сорочки (переважно з кокеткою). Окрім цього вона класифікувала сорочки за:

- способом сполучення полотнищ на плечах на: сорочки з призборюванням горловини біля коміра (уставкові і безуставкові) та кроєні в перекидку (тунікоподібні);

- способом розміщення розрізу – пазушки, яка може бути посередині станка, збоку – на одному із швів, на плечовому шві або іноді навіть на спині;

- формою коміра на: сорочки зі стоячим коміром, викладеним коміром, пишно зібраною горловиною на вузеньку обшивку або на нитку, зовсім без коміра, з круглим або чотирикутним вирізом горловини (каре);

- способом оформлення рукавів на: сорочки з вільними рукавами, з рукавами з манжетами або рукавами, зібраними на нитку і з лиштвою.

Доктор мистецтвознавства Р.Захарчук-Чугай, вивчаючи українську народну вишивку західних областей України, зауважила, що розміщення вишивок на рукавах жіночих сорочок залежить від їх крою та характеру призбирування горловини. Автор виділила лише три основні групи сорочок: тунікоподібні, уставкові та безуставкові, оминувши сорочки на кокетці¹⁶.

За кордоном у 1992 році побачила світ цікава колективна робота “Український народний одяг” під редакцією Н.Даниленко. Автори класифікували сорочки за будовою її основи на додільні (святкові) і до підточки (буденні). За різновидом плечового шва вони виокремили наступні три типи: сорочки до уставки, сорочки із суцільним рукавом та сорочки хлоп’янки (без

плечових швів), тобто теж не врахувавши сорочки на кокетці. Але до кожного типу сорочок було подано додаткові особливості їх конструктивного рішення. Так, сорочки до уставки та сорочки із суцільним рукавом характеризувалися ластками, манжетами (чохлами, дудами, оторочками) або їх відсутністю (з обшивкою), коміром-стійкою, відкладним коміром або оформленням горловини обшивкою і двома петлями для стрічки. Сорочки хлоп'янки шилися без плечового шва з прямим рукавом, без коміра з обшивкою горловини і двома петлями для шнурка, з ластками та з бочками або без бочків (тобто як тунікоподібні – автор). Сорочки також різнилися довжиною (довгі – до долу, середні – під коліна) та шириною рукавів (широкі і вузькі)¹⁷. Крім цього на Поділлі були поширені сорочки з морщинками – цеуставкові або безуставкові сорочки, зібрані навколо шиї і морщені на нитку¹⁸.

Видатний мистецтвознавець Т.Кара-Васильєва в змістовному альбомі “Українська сорочка”(1994)¹⁹ класифікувала сорочки теж тільки на три види: тунікоподібні, поликові та без уставки з суцільним рукавом. Причому в останньому виді сорочок, підкреслювала науковець, рукав пришивався паралельно до станка і призбирувався разом із вирізом горловини. Поликові сорочки були з пухликами (пухлики – це зібране у верхній частині рукава, яка пришивається до уставки полотна в декілька рядів у зигзаги між зборками) та без пухликів, призбирані навколо шиї або з коміром.

Відомий сучасний історик та етнограф Г.Кожолянко у своїй монографії, присвяченій етнографії Буковини (1999), за різновидом основи сорочок теж поділяв їх на додільні і до підтички (верхня частина – стан, станок, по поясниця, а нижня – подолки, підтичка). На території Буковини в ХІХ – першій половині ХХ ст., згідно дослідження вченого, побутували такі типи жіночих сорочок, як: морщянки з суцільнокрійним рукавом або з уставкою, тунікоподібні – хлопнянки і сорочки на кокетці. Причому сорочка з суцільнокрійним рукавом носила назви “безполикова морщянка”, “безполикова зморщенка” або “безполикова морщенка”. В свою чергу сорочка-морщянка з уставкою називалася “сорочка з уставкою”, “плечикова”, “рукагіянка”,

“поликова морщанка”, “поликова зморщенка” або “поликова морщенка”. Конструктивною особливістю безполикової сорочки було те, що основні частини станка збиралися зверху на шнурок, утворюючи викот з густими зборками. А в поликовій сорочці зборки на викоті зашивалися на планку шириною в 1 см. Також нижній край рукава сорочки-морщанки обов’язково збирався “в чохла” або “в зморшку”. У придністровській зоні Буковинського Поділля були поширені морщанки з дуже високими уставками, іноді аж до 20 см. До того ж з трьох боків навколо полика вшивалась окрема вишита смужка полотна шириною 1,5 см у вигляді рамки, що відокремлювала полик від інших частин рукава²⁰.

Визначні вчені М.Білан і Г.Стельмащук у ґрунтовній праці “Українській стрій” (2000)²¹ поділяли сорочки за конструктивним рішенням вже на чотири головних типи: перекидні, вуставкові, сорочки, в яких рукав був викроєний одночасно з вуставками та сорочки на кокетках (гестках). Найдавнішими вони вважали перекидні сорочки, які шилися з одного полотна складеного удвоє. Отже це тунікоподібні сорочки, названі авторами по-іншому через спосіб їх пошиття (полотно складалося або ще перекидалося пополам). Подальшим розвитком перекидної сорочки була вуставкова, уставкова або поликова. Серед уставкових сорочок дослідники виокремлювали додільні (інша назва – вильотні) та з підточкою. Для плечової частини поликової сорочки викроювали прямокутну вставку – полик, уставку, вуставку у вигляді однієї четверті полотна, який перегинали по основі й ділили надвоє. Також у цьому типі сорочок науковці вирізняли наступні різновиди комірів: стійки, виложисті з заокругленими або прямими кінчиками. Інші типи сорочок могли бути без коміра, з обшивкою або без. У сорочках на кокетках горловина мала овальний або квадратний вирізи без коміра, з коміром-стійкою чи з виложистим коміром. Низ рукавів усіх типів сорочок, крім перекидної завершувався обшивкою, чохлами або був прямий.

Сучасна дослідниця традиційного вбрання українців Л.Лиганова у своїй праці “Сорочка-вышиванка конец XX — начало XX вв.” (2003)²² теж виділяла

чотири типи жіночих сорочок, як і В.Білецька, К.Матейко, М.Білан та Г.Стельмащук. Зокрема, тунікоподібні, з уставкою, з цільнокрійним рукавом та на кокетці. В свою чергу у сорочках з уставкою вона виокремлювала два підвиди: з плечовою вставкою, пришитою по основі та з плечовою вставкою, пришитою по пітканню. А в сорочках з цільнокрійним рукавом вирізняла два типи: прямий рукав пришивали тільки по основі та призбирували його по всій ширині разом з пілками стану; верхня частина рукава мала форму вставки, рукав пришивали або по основі або по пітканню. Рукав міг бути вузьким (в одне полотнище) або широким (в півтора полотнища). Крім цього автор класифікувала сорочки за:

- оформленням горловини на: сорочки з комірцем та без комірця;
- формою комірці на: сорочки з комірцем стоячим або відкладним;
- формою вирізу горловини: сорочки з квадратним або круглим вирізом горловини;
- за способом оформлення низу рукавів на: сорочки з рукавами без манжет (незібрані прямі), сорочки з рукавами призібраними шнурком у вузькі зборки-манжети, сорочки з рукавами з широкими манжетами, сорочки з рукавами призібраними на нитку з наступною обшивкою вузькою смужкою полотна.

Видатний науковець Т.Ніколаєва у змістовному дослідженні “Український костюм. Надія на ренесанс” (2005)²³ поділила сорочки за основною ознакою конструктивного рішення натільного одягу також на чотири різновиди: тунікоподібні, із плечовими вставками, з суцільнокроєними рукавами та на кокетці. Локальна специфіка основних типів крою, на її думку, виявилась у засобі поєднання плечової ставки та рукава зі станом, у розмірі та формі вставки, рукавів та ласток, у характері призбирування верхньої частини рукава та горловини, в оформленні коміра та низу рукавів – манжет; у горизонтальному чи вертикальному членуванні стану сорочки. Плечові вставки мали прямокутну, пізніше трапецевидну форму і вшивалися по основі або по пітканню стану сорочки. І хоча на значній території України побутовали обидва

види уставкових сорочок, сорочка з уставками по основі була більш поширеною, а тому вважалася характерною “українською”. За шириною уставка сягала або половини ширини доморобного полотнища, або всієї його ширини. Уставка шириною в половину полотнища вшивалася разом із рукавом як по основі, так і по пітканню стану сорочки. При повній ширині полотнища уставка пришивалася лише по основі. Існувало два варіанта пришиття рукава до уставки: без призбирування рукава або з призбируванням у дрібні збірки (пухлики). Особливістю подільської жіночої уставкової сорочки було те, що уставка шириною в половину полотнища була досить довгою, а вузький (в одне полотнище) рукав пришивався до неї незбираним. Це надавало сорочці об’єму у плечах та занижувало лінію рукава. Отже форма поликових сорочок визначалася довжиною і шириною уставки та шириною рукава. Сорочки з суцільнокрійним рукавом були двох типів (обидва побутували у центральних районах України). Частина рукава першого типу сорочок мала форму уставки і рукав міг пришиватися або по основі, або ж по пітканню. Рукав другого типу сорочок призбирувався по всій ширині разом із горловиною та пілками стану і пришивався лише по снові. Рукав безуставкових сорочок міг бути вужчим (в одне полотно) або ширшим (в півтора полотна). Об’ємність верхньої частини сорочки залежала від розміру ласток. Наскільки ширшим робився рукав, настільки меншою була ластка. Сорочка на кокетці, вважає Т.Ніколаєва, продовжує розвиток народного крою сорочок з плечовими уставками, пришитими по пітканню. Також дослідниця класифікує сорочки за іншими локальними ознаками, а саме:

- за цільністю стану сорочки були: додільні (стан сорочки суцільний) та до підтички (стан сорочки відрізний);

- за оформленням горловини на: сорочки з рясно призбираною горловиною; сорочки без коміра (призбираний викот овальної або квадратної форми горловини обшивався тасьмою або вузькою смужкою полотна, на кінцях обшивки робилися петлі, крізь які протягувалася стрічка для зав’язування); сорочки з коміром-стійкою; сорочки з відкладним коміром;

- за оформленням низу рукавів: сорочки з рясно призбираними рукавами і викінченими відповідно обшивкою або манжетом (чохли – “чохлисті сорочки”); сорочки з рукавами, що завершуються манжетами зібраними у збори (брижі) і викінченими оборкою.

Відомий учений та художник З.Васіна у двотомній праці “Український літопис вбрання” (2006)²⁴ виокремлювала тунікоподібні, уставкові (з плечовими вставками), безуставкові (суцільні з уставкою рукава) сорочки та сорочки на кокетці. Причому сорочка на кокетці під впливом міської моди отримала ще іншу назву – талійка. Розділяла автор жіночі сорочки й за конструктивними особливостями основи сорочки (додільні та до підточки), горловини (без коміра та стоячим або відкладним коміром) та низу рукавів (прямі рукава, призбрані рукава з манжетами або без).

Подільські науковці Є.Причепій і Т.Причепій, вивчаючи вишивку Східного Поділля, у своїй праці (2007)²⁵ підкреслили, що для цієї подільської території були характерні переважно два типи сорочок: без уставки та гестки.

Знана вітчизняна дослідниця традиційного вбрання українців О.Косміна у однойменній роботі (2008)²⁶, також виділила чотири різновиди сорочок: тунікоподібні, з уставкою, з цільнокрійним рукавом та на кокетці. Окремо автор описала інші локальні конструктивні особливості жіночих сорочок без формування загальної класифікації натільного одягу.

Більш чітку та розгалужену класифікацію вишиванок запропонувала відома вчена Л.Булгакова-Ситник у своїй монографії “Подільська народна вишивка: Етнографічний аспект” (2005)²⁷. За особливостями крою вона виділила наступні важливі елементи жіночої сорочки: 1) оформлення плечової частини, 2) пазушного розрізу, 3) вирізу горловини, 4) низу рукавів.

За оформленням плечової частини автор розрізняла такі групи сорочок: без плечових швів (тунікоподібні), з плечовими вставками (суцільнокроєними з рукавом, пришитими по основі чи по пітканню), з нагрудною чи плечовою кокеткою.

За оформленням пазушного розрізу виокремлювала сорочки: без застібки,

із застібкою, із застібкою, прикритою манишкою, без пазушного розрізу.

За оформленням вирізу горловини поділяла сорочки на підгрупи:

- без коміра: навколо шиї зібрані і морщені на нитку (сорочки-морщинки), з обшивкою, без обшивки, з випущеною оборкою;

- з коміром: з пришитим коміром-стійкою; коміром-стійкою, утвореним зібраними та скріпленими вишивкою “по брижах” збирочками; пришитим виложистим коміром.

За оформленням низу рукавів вирізняла сорочки: з пришитими прямими манжетами; з манжетами, утвореними зібраними і вишитими “по брижах” дрібними складочками; з призбираними під облямівку краями; з випущеною шлярочкою або пришитою оборкою; незібрані на зап'ясті (холошні).

Хоча запропонована Л.Булгаковою-Ситник класифікація жіночих вишиванок є найбільш розширеним з усіх наведених вище варіантів, але теж не зовсім повноцінним та досконалим. Крім цього науковець об'єднала уставкові й безуставкові сорочки в одну групу, однак вони мають різні конструктивні рішення і власні підгрупи як бачимо з вищезазначених досліджень.

Тому на основі глибокого аналізу опрацьованих робіт вітчизняних і закордонних учених та за результатами ґрунтовного вивчення значної кількості колекцій із фондів подільських краєзнавчих, етнографічних, художніх обласних і районних музеїв та науково-дослідницьких лабораторій при вищих навчальних закладах жіночих сорочок українців Буковинського, Західного, Східного й Центрального Поділля нами здійснена спроба сформувавши найбільш повну класифікацію натільного одягу подолян.

Отже, традиційні жіночі сорочки українців Поділля можна класифікувати за такими основними ознаками:

I. За способом крою:

1) основи сорочки; 2) плечової частини; 3) пазушного розрізу; 4) вирізу горловини; 5) низу рукавів; 6) низу сорочки.

II. За формою:

1) вирізу горловини; 2) рукавів.

III. За довжиною:

1) сорочки; 2) рукавів.

За способом крою основи сорочки подільські жіночі вишиванки поділялися на:

- додільні (вильотні) – сорочки з суцільним станом, які шили з одного шматка полотна;

- сорочки з підточкою (підтичкою) – з відрізним станом, склалися з двох частин: верхня частина (станок, чохлак, поясниця) була з тонкого полотна, а нижня (підточка, підтичка, подолки) – з грубого полотна (із метою економії та практичності, тому що підточка зношувалася швидше ніж верх);

- сорочки до підточки (сорочки-станки), які були довжиною до талії та носилися окремо від підточки (іноді підточка шилася у вигляді спідниці теж з полотна).

До речі святкова й обрядова (весільна, “на смерть”) жіноча сорочка не розділялася поперечним швом на дві частини, як буденна, а завжди шилася додільною. Це пояснюється віруваннями праукраїнців у те, що шов міг переділити життєвий шлях людини. Хоча буденна сорочка теж могла бути додільною, якщо в її якості використовувалася стара зношена святкова сорочка.

За способом крою плечової частини розрізняють такі типи жіночих сорочок:

- без плечових швів, кроєні в перекидку (тунікоподібні, перекидні, хлоп’янки або хлопнянки) сорочки були двох варіантів: з бочками нижче рукавів по основі або без бочків;

- з плечовими вставками (установкові, вуставкові або поликові сорочки з вставками спочатку прямокутної, а пізніше трапецевидної форми) двох варіантів:

- вставки пришиті по основі або по пітканню;

- вставки пришиті до рукава без його призбирування або з призбируванням верхньої частини рукава у декілька рядів дрібних збірок із зигзагами між ними (установкові сорочки з пухликами);

- з суцільнокрійним рукавом (безуставкові, безвуставкові або безполикові сорочки) двох варіантів: у першому – прямий рукав пришитий лише по основі та призбираний по всій ширині разом з пілками стану (рукав-реглан); у другому – верхня частина рукава мала форму вставки, а рукав пришивали або по основі або по пітканню;

- з нагрудними, плечовими або нагрудно-плечовими кокетками чи гестками (сорочки на кокетці, сорочки-гестки).

За способом крою пазушного розрізу зустрічаються такі групи сорочок:

- без пазушного розрізу: без застібки; із застібкою збоку на плечі; із застібкою ззаду на спині (хоча застібки на плечовому шві або на спині подекуди розглядають як своєрідні способи розміщення розрізу пазушки);

- з одним пазушним розрізом по центру: без застібки; із застібкою на один або декілька гудзиків; із зав'язками – стрічками, шнурками (які стягують по всій довжині горловини або які вставлені у дві петлі чи пришиті біля пазушного розрізу); із застібкою, прикритою манишкою (накладна застібка); з наполовину зашитим пазушним розрізом із застібкою чи зав'язками;

- з двома пазушними розрізами з обох боків, один з яких зашитий, а інший на застібці.

За способом крою вирізу горловини жіночі вишиванки Поділля поділяються на підгрупи:

- без коміра: з незібраною горловиною з обшивкою або без обшивки; з пишно зібраною горловиною на вузьку обшивку або на нитку (сорочки з морщинками, сорочки-морщинки, морщанки, зморщенки чи морценки були як уставкові так і безуставкові); з випущеною оборкою (шляркою);

- з коміром: з пришитим коміром-стійкою; коміром-стійкою, утвореним зібраними та скріпленими вишивкою “по брижах” зборочками; виложистим (відкладним, викладеним) коміром (з гострими чи заокругленими кутиками), пришитим по всій довжині горловини без основи або на стійці чи пришитим лише до передньої частини горловини; виложистим коміром, обшитим навколо

по всій довжині шляркою.

За способом крою низу рукавів сорочки бувають таких варіантів:

- без манжет, вільні незібрані на зап'ясті прямі рукави (холошні);
- з призбираними на нитку або під облямівку (вузьку обшивку) краями (так звані рукава зібрані "в чохла" або "в зморшку" сорочки-морщянки);
- з випущеною шляркою або пришитою оборкою;
- з пришитими прямими без оборки або з оборкою манжетами (чохлами, дудами): до призібраних у складки або дрібні зборки (брижі) рукавів чи до рукавів, закладених у застрочені середньої ширини складки;
- з манжетами, утвореними зібраними дрібними зборками (брижами);
- з манжетами, утвореними закладеними та застроченими середньої ширини складочками.

За способом крою низу розрізняють сорочки:

- без бічних клинців;
- з бічними клинцями: з одного боку або по обидва боки, пришитими від талії до самого низу або від долу догори на одну третину довжини підточки;
- з розрізом з одного або двох боків;
- зі шляркою з домотканого полотна, фабричним або вив'язаним гачком мереживом по низу.

За формою вирізу горловини виділяють сорочки з: прямокутним, квадратним, круглим, овальним або трапецевидним вирізом.

За формою рукавів зустрічаються сорочки з:

- широкими рукавами (у півтора полотнища, більш характерні для Лівобережжя);
- вузькими рукавами (в одне полотнище, більш характерні для Поділля);
- з підрукавними клинцями (ластками, ластовицями);
- без підрукавних клинців;

За довжиною сорочки поділяються на:

- довгі (довгополі);
- середньої довжини (під коліна);

- короткі (сорочки до підточки або короткополі).

За довжиною рукавів виокремлюють наступні типи сорочок:

- без рукавів;
- з короткими рукавами;
- з четвертними рукавами;
- з довгими рукавами.

Отже аналіз фондкових колекцій народного вбрання Вінницького, Тернопільського, Хмельницького та Чернівецького обласних краєзнавчих музеїв, Бершадського, Оратівського, Тиврівського та Тульчинського краєзнавчих музеїв, державного історико-культурного заповідника "Межибіж", Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка, навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського дає можливість стверджувати, що для українців Поділля характерні жіночі сорочки всіх типів крою. Але якщо на Східному Поділлі (усі райони Вінницької та окремі прикордонні райони Житомирської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської і Черкаської областей) переважають безуставкові, уставкові та сорочки-гестки, то на півдні Центрального Поділля (уся Хмельниччина без північних районів) уставкові та сорочки-гестки, а на півночі – уставкові та безуставкові вишиванки. На Буковинському Поділлі (придністровські райони Чернівецької області) українці перевагу віддавали уставковим сорочкам-морщенкам та тунікоподібним сорочкам-хлопянкам. На Західному Поділлі (південно-східні райони Тернопільщини) найбільш поширеними були уставкові сорочки та також сорочки-хлопянки.

Що стосується безпосередньо українок Дунаєвщини, то як бачимо, вони теж надавали перевагу сорочкам двох типів уставковим і гесткам, характерним для південних районів Центрального Поділля. Причому уставкові жіночі сорочки були як додільні або з підточкою, так і до підточки. Також вони обов'язково мали комір – відкладний або стійку та манжети на рукавах, а

пазушний розріз прикривався манишкою. Сорочки-гестки шилися з прямими або призібраними у манжети рукавами різної довжини, без коміра. Пазушний розріз розміщувався посередині на грудях, на плечі або на спині. Святкові сорочки-гестки були додільні, буденні переважно з підточкою. І уставкові і сорочки-гестки мали підрукавні клинці. Низ обох типів довгополих сорочок міг бути без бочків або з бочками як з однієї так і з двох сторін.

Запропонована класифікація, на наш погляд, найбільш повноцінно враховує всі конструктивні особливості крою традиційних жіночих сорочок українців Поділля. Хоча її цілком можна використовувати для опису характерних ознак натільного одягу будь-якого історико-етнографічного регіону України, оскільки вона є універсальною в цьому плані. З іншого боку застосування поданої класифікації значно полегшує процес дослідження й визначення локальних характеристик українських народних вишиванок для науковців, а також процес відтворення крою жіночих сорочок у сучасній інтерпретації етноодягу для прихильників національних традицій і шанувальників модних тенденцій. Ну а в своїй сукупності наведені процеси лише сприятимуть продовженню відродження історії та культури нашої нації й формуванню справжнього громадянського суспільства зі своїми власними, а не запозиченими традиціями і звичаями.

Список використаних джерел та літератури:

1. Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція й орнаментация / В. Білецька // Матеріали до етнології й антропології. – Львів, 1929. – Т. XXI–XXII. – Ч. I. – С. 43–109.
2. Матейко К. Український народний одяг / К. Матейко. – К. : Наук. думка, 1977. – 224 с. : іл.
3. Захарчук-Чугай Р. В. Українська народна вишивка (західні області України) / Р. В. Захарчук-Чугай. – К. : Наук. думка, 1988. – 190 с. : іл.
4. Український народний одяг (укр. і англ. мовами) / [під ред. Н. Даниленко]. – Торонто; Філадельфія, 1992. – 311 с.
5. Кара-Васильєва Т. В. Українська сорочка:альбом / Т. В. Кара-Васильєва.–К.: “Томіріс”, 1994.– 30 с. : іл.
6. Кожолянко Г. Етнографія Буковини:монографія / Г. Кожолянко. - Чернівці: Золоті литаври, 1999. - 384 с. : іл.
7. Білан М. Українській стрій / М.Білан, Г. Стельмащук. – Львів : Фенікс, 2000. – 328 с.

8. Лыганова Л. А. Сорочка-вышиванка конец XX – начало XX вв. / Л. А. Лыганова. – Донецк : ДОКМ, 2003. – 76 с.: ил.
9. Булгакова-Ситник Л. Подільська народна вишивка: етногр. аспект / Л. Булгакова-Ситник. – Львів: Ін-т народознав. НАН України, 2005. – 328 с.
10. Ніколаєва Т. Український костюм. Надія на ренесанс / Т. Ніколаєва. – К. : Дніпро, 2005. – 320 с.: іл.
11. Васіна З. О. Український літопис вбрання: [книга-альбом]. – Т. 2. XIII – початок XX ст. : наук.-худож. реконструкції. Текстівки, рез. англ., рос. / З. О. Васіна. – К.: Мистецтво, 2006. – 448 с. : іл.
12. Вишивка Східного Поділля: альбом / Є. М. Причепій, Т. І. Причепій, Л. П. Лихач. – К. : Родовід, 2007. – 344 с.: іл.
13. Косміна О. Традиційне вбрання українців / О. Косміна. – К.: Балтія-Друк, 2008. – Т. І. Лісостеп. – 160 с.: іл. – Рез. англ.
14. Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція й орнаментация... – С. 43–68.
15. Матейко К. Український народний... – С. 49–62.
16. Захарчук-Чугай Р. В. Українська народна вишивка... – С. 86.
17. Український народний одяг (укр. і англ. мовами) / [під ред. Н. Даниленко]... – С. 266–267.
18. Там само... – С. 103.
19. Кара-Васильєва Т. В. Українська сорочка... – С. 7–8.
20. Кожолянюк Г. Етнографія Буковини... – С. 241.
21. Білан М. Г. Українській стрій... – С. 78–79.
22. Лыганова Л. А. Сорочка-вышиванка... – С. 8–14.
23. Ніколаєва Т. Український костюм... – С. 107–115.
24. Васіна З. О. Український літопис вбрання... – С. 247–248.
25. Вишивка Східного Поділля: Альбом... – С. 51.
26. Косміна О. Традиційне вбрання українців... – С. 113.
27. Булгакова-Ситник Л. Подільська народна вишивка... – С. 186–187.

О.І. Панков,
магістрант

Календарно – обрядові свята Великої Побійни

В статті відображено календарно – обрядові свята села Велика Побійна – Різдво Христове, Водохреще, Великодень, які передаються від покоління до покоління, зазнаючи деяких змін.

Ключові слова: Різдво Христове, Водохреще, Великодень, Велика Побійна, свята.

Село Велика Побійна розташоване на рівнині, яку вздовж і впоперек пересікає невелика і неширока низовина з декількома по ній розкиданими джерелами, які в спекотне літо висихають і населенню в таких випадках доводиться переносити великі труднощі щодо забезпечення себе водою [17, с.

970]. Віддаль до обласного центру 80 км, до районного 20 км, а до Дунаєвецької залізничної станції – 35 км. Місцевість, на якій розкинулося село, в основному рівнинна, суха. Село потопав в сливових і яблуневих садах. Грунти на полях суглинисті, в окремих місцях – піщані, з неглибоким чорноземом [17, с. 970].

На території села знайдені знаряддя праці доби неоліту, датовані IV тис. до н.е. [5, с. 256]. На південь від села, на кордоні з землями с. Лисець, в урочищі Бобровка, залишки двошарового поселення скіфського та черняхівського часів. Звідси знахідка 35-сантиметрової булавки скіфського часу. За 1 км східніше урочища, над ставком і кар'єром, – ще одне черняхівське місцезнаходження. У кар'єрі на глибині 2 – 3 м у шарі гравію, піску і каміння – кістки, зуби мамонтів. На протилежному боці яру – залишки трипільського поселення початку середнього етапу розвитку. Його перекриває шар давньоруського часу, в якому знайдено шиферне прясельце.

На захід від села в урочищі Баштан – залишки ранньослов'янського поселення. За 2 км південно – західніше урочища знайдено крем'яну сокиру. На схід від села (за колишньою птахофермою) часто виорювалася пізньосередньовічна кераміка.

У VIII – IX століттях у Придністров'ї проживали племена уличів і тиверців [4, с.5]. 863 року київські князі Аскольд і Дір намагалися їх підкорити, воював з ними і князь Олег [7, с.11].

З незапам'ятних часів у Придністров'ї було чимало населених пунктів, в яких жваво протікало життя. У результаті розбійницьких нападів сусідів на місці колишніх міст і поселень Бобров, Ластенія можна знайти незначні сліди людського житла. Усе знищено і стало попелом, у верхньому шарі ґрунту часто знаходились уламки домашнього посуду, знарядь праці, монет, прикрас.

Свідченням страхіть, які пережило населення, є людські перекази. Зокрема назву села Велика Побійна пов'язують з іменем половецького хана Боняка, який володів північними територіями Поділля в XI ст. [15, с.6].

Існує ще одна версія походження назви села. У середньовіччі Поділля часто зазнавало спустошливих набігів кримських татар. Тільки протягом 1450 - 1550 років відбулось більше двадцяти їх вторгнень [4, с.6]. За народними переказами на місцевості, де стоїть село відбулося велике побоїще між татарами і місцевим ополченням. У цій битві перемогли татари. Вони повністю знищили с. Бобров. Населення Боброва, що уціліло, розбіглося по навколишніх територіях і заснувало декілька нових поселень – села Лисець, що розмістилося на Лисій горі, Малу Побіянку, де порівняно був невеликий бій, Велику Побійну, де було велике побоїще. Поселення Боброва зникло з лиця землі, але його назва залишилася за маленькою річечкою Бобровка, яка часто в літні місяці пересихає[4, с.2].

Історія Великої Побійни тісно пов'язана з історією Миньківців, тому що миньковецькі магнати володіли багатьма селами, у тому числі й Великою Побійною.

Село Миньківці зустрічається в історичних документах з XVI ст., як власність польського короля, що була в руках шляхтича Мілековського. У XVII ст. ними володіли магнати Станіславські [8, с.4]. 1786 року миньковецькі землі купив поміщик Войцех Мархоцький. 1788 року передав їх племіннику Ігнатію Сцібору Мархоцькому. Свої маєтки у 1794 – 1827 рр. граф Ігнатій Мархацький називав “Миньковецькою державою”, до якої входили навколишні села і Велика Побійна.

Для себе і родини Ігнатій Мархоцький спорудив чотири резиденції – по одній для весни, літа, осені і зими [1, с.6]. Зимова резиденція Ігнатія Мархоцького у Великій Побійній була одним з улюблених його місць. Побіянське обійстя було великим, у будинку налічувалося кільканадцять кімнат, умебльованих з певним комфортом. Були там дві великі їдальні, два покої для розваг, кабінет, канцелярія, спальня, гардеробна та кілька віталень для прийому гостей. Стіни оббиті різнобарвними тканинами, меблі – гданські і кальбушівські, великі французькі і малі венеціанські люстри. На стінах висіли англійські гравюри, олійні портрети графа та його предків в орденах[13, с.16].

Ще більшу різноманітність мав інвентар та домашнє начинання. Гардероб Ігнатія був показовим; високий сановник мусив мати кільканадцять комплектів мундирів, які відрізнялися кольорами: був мундир у барвах Подільського воєводства, Холмської землі, Волинського воєводства, а також Чернігівського та Брацлавського. Металом карбованих поясів була ціла колекція, понад сотню: паризьких, ліонських, московських, мушлями оздоблених турецьких і важких найкоштовніших персидських, не було жодного пояса вітчизняного виробництва. На тлі того розмаїття шат, кунтушів, жупанів, безрукавок, вельми цікавим був домашній арсенал, де поряд із шаблями, пістолями, бойовими гаками, великим набором турецьких та козацьких рушниць в окремій будівлі знаходився солідний запас кінських обладунків, призначених для дворової міліції[13, с.16].

У зимовій резиденції Мархоцького була й бібліотека, яка нараховувала біля 2000 книг релігійної, історичної, філософської тематики. Поряд з релігійними фігурували популярні в той час “Забави приємні і корисні”, “Комедії”, “Годинник монархів”, “Листи маркграфа де Роселя”, “Загальна історія”, “Конституція Варшавського Сейму 1766 року”, “Книга про мистецтво садівництва”, словники, бухгалтерські та касові книги і ін[2, с.180].

У маєтку Мархоцького у Великій Побійній ще була зброярня з мисливською зброєю, пивниця з алкогольними та безалкогольними напоями[13, с.41]. У пивниці було кілька десятків бочок з медом, деренівкою та вишняком, чимала кількість менших бочок угорського вина, сотня пляшок токайського і бургундського вина. Все скло було гданське, фаянсові вироби привезені або з самого Дрездена, або з Дубна. Були там чайники, кавоварки, кубки та обрядові чаші. Срібла було на 6 тис. злотих. У рахунок не входили годинники, ланцюжки, інші коштовності, такі як: діамантові гудзики, запонки, перстенці.

У резиденції була стайня, яка свідчила про рицарські уподобання господаря, чимало стояло в ній верхових коней різної масті – турецької та арабської породи, придбаних із табунів князя, генерала Подільських земель. Поряд з ними стояло двадцять четверо коней, призначених для двірської міліції, повоз окремо

для пана й окремо для пані, кілька четвериків під шарабани, похідна кухня[13, с.17].

У Великій Побійній на подвір'ї Мархоцького знаходився флігель з чистими апартаментами. Кімнати в них носили назви осіб, котрим були призначені: Боворовських, Завальських, Городиських, Тадеуша Чацького. Заглядав він сюди на декілька днів і радо їх проводив у товаристві господаря [13, с.18].

Дорога, яка вела до панського маєтку, по оба боки була висаджена деревами і встелена кам'яним покриттям. У маєтку працювало багато людей. Одні прислужували в будинку, займалися гардеробом, приготуванням їжі, приби-ранням.

Багато людей займалися господарством, доглядом за волами, кіньми, худобою, збиранням урожаю. Після закінчення жнив снопи жита і пшениці селяни привозили до стодоли. Граф влаштовував селянам у своєму дворі пишну вечерю, де вони танцювали, співали. Селяни займалися обмолочуванням снопів. Для цього підготовляли територію. Біля стодол змащували землю рідкою глиною. Снопи розв'язували, розкладали на землю і обмолочували ціпами.

Мархоцький звільнив селян від кріпосної залежності, дарував їм самоуправління. Після того, як цар Олександр II підписав маніфест про скасування кріпосного права в Російській імперії, була створена Лисецька волость, яка мала своє управління на чолі зі старшиною, а також волосний суд. Вона об'єднувала містечка Сокілець і Великий Жванчик та села Велика Побійна і Малий Жванчик [9, с.507].

За архівними даними та розповідями односельчан в селі Велика Побійна 1885 року була відкрита церковно-парафіяльна школа, яка спочатку розміщувалася в дерев'яній хаті. 1892 року була побудована кам'яна школа, яка й сьогодні використовується як їдальня Великопобіянської ЗОШ І–ІІІ ступенів.

За розповідями І.А. Миськова, першим учителем був Афанасій Кухрявий. У школі спочатку навчалось 10 – 12 дітей. Діти вчилися читати, писати,

рахувати, співати. Суворою була дисципліна, за всілякі провини били різкою по руках. Першим уроком обов'язково був Закон Божий.

Здавна в селі діяла церква. У «Трудах Подольського епархиального историко-статистического комитета» згадується: «Старая церковь этого села, существовавшая до постройки настоящей, была деревянная, разобрана в 1837 году. Нынешний храм построен в 1857 г., посвящен как и прежний имени архистратига Михаила, именной, однокупольный, крестовой формы, с пристроеной к нему каменной колокольней, построен на средства прихожан и обошелся в 12 тысяч. Прихожан – 847 мужчин, 817 – женщин».

Жителька села Г.Н. Жовнір, 1915 року народження, пам'ятає: «Церква була велика, гарна, кам'яна, огорожена кам'яним муром. Правилося на всі свята та понеділях. Було багато ікон, плащівниця, 10 хоругв, великий образ святого архистратига Михаїла. У церкві був хор».

Учитель-пенсіонер І.Г. Баранецький, 1912 року народження: «Церква була кам'яна, велика, побудована в формі хреста, кругом церкви кам'яний мур. На куполі церкви височів хрест». Говорили люди, що його можна було побачити з Бессарабії. Церква була збудована за ініціативи мого прадіда Ступницького. За що, його й було намальовано на стелі церкви. При церкві діяв хор півчих, що допомагав священику при проведенні служб [6, с.142-143].

Ігнатій Мархоцький запровадив римське свято Церери–богині урожаю римському язичницькому пантеоні, яке свого часу збирало чимало людей. Однак не прижилось.

З давніх часів дійшло до наших днів відзначення Різдва Христового. У Великій Побійній Різдво розпочиналося після Святвечора. Готувалися ретельно, заготовляли корм для тварин, паливо на всі святкові дні.

Найповажнішою особою на Святвечорі був господар. Він вносив до хати „дідух” – сніп пшениці або жита, жмут сіна й стелив його на столі, який потім накривали білою скатертиною – „обрусом”. Сіно мало пролежати до Водохреща. Як тільки на небі з'явилася підвечірня різдвяна зірочка, всією родиною сідали за стіл, який називався багатим. І це дійсно так – на ньому мало

бути дванадцять різноманітних пісних страв, а найголовніша – кутя. „Багату кутю” заправляли медом, тертим маком, волоськими горіхами. Усі страви готувались у печі в спеціальному глиняному посуді. Подавалися до столу в глиняних мисках. Першим, як і годиться, займав місце господар, за ним – члени родини. Під час святкової вечері промовляли молитву, а потім бралися за кутю та інші страви.

Після церковної служби розходились по домівках. Зайшовши до оселі, господар урочисто вітав хатних:

- Христос рождається!

Йому відповідали:

- Славимо його!

Надвечір село оживало – починалося масове колядування. Колядували лише хлопчики із власноруч зробленою зіркою. За давнім віруванням на великі свята першими колядниками мають бути представники чоловічої статі, котрі й ошчасливають хату господаря. Колядників чекали з нетерпінням і щедро віддячували яблуками, бубликами, горіхами, а найчастіше спеціально випеченими маленькими хлібинами.

Голодна кутя, або другий Святвечір, починалась 18 січня. Як і на Різдво, на другий Святвечір готували пісні страви, але в меншій кількості. Вся родина збиралася за святковим столом. Після вечері йшли до церкви на Службу Божу, святили „вечірню воду”, яку вважали дуже корисною. Для цього готували обрядові свічки – трійці, їх пишно уквітчували різним зіллям. Повертаючись із Божої Служби, господар робив із цілющих трав кропило, наповнював миску свяченою водою і обходив усі господарські будівлі, окроплюючи їх водою. Потім заходив в хату і ставив хрест на дверях, віконницях, миснику. Господар вітався з родиною:

- Христос хрестився!

Йому відповідали:

- У річці Йордан!

Свячену „Йорданську воду” клали під образи, і вона зберігалася впродовж року.

На Водохреща, як освятилася вода, щедрівники ходили щедрувати. Заходячи на подвір'я, вони просили дозволу защедрувати, і коли господар дозволяв, починали забавних веселих щедрівок.

Після святкування зимових свят наставав Великий піст перед Великоднем, який тривав 40 днів. Поступово збігав Великий піст, і побіянци з нетерпінням чекали, коли прийде останній перед Великоднем Вербний тиждень. Напередодні Вербної неділі сільські підлітки йшли до узлісся, щоб заготовити вербових гілок і принести їх до церкви. У неділю „Вербну” в церкві відбувалася Божа Служба, а потім – посвячення вербових гілок. Першими намагалися взяти гілочки діти. При цьому відщиплювали пухнастого котика і з'їдали його, „щоб горло не боліло”. Повертаючись з відправи, господарі посвячені гілки ставили за образи, бо вважали, що ці гілочки мають магічну силу, оберігають оселю від блискавок. Також гілки верби ставили біля худоби. Виганяючи вперше корів на пасовище, їх обов'язково благословляли свяченою вербою.

Останній тиждень посту у Великій Побійній пов'язаний з багатьма обрядами. Починали приготування до Великодня з прибирання хат: білили стіни та стелю, фарбували мисники, двері, підвіконня, мили лави та стіл, змащували жовтою глиною призьбу. Жінки прали,золили білизну, підготовляли до празника святковий одяг. Чоловіки працювали в полі й заготовляли найкращі дрова для випікання пасок. Дівчата вибирали яйця для писанок, а хлопці прибирали подвір'я.

У Чистий четвер готувались до випікання пасок. Паски випікали в печі у спеціальних формах. Коли саджали паски в піч, всіх, хто був у хаті, просили вийти на двір, „щоб не потурбувати пасок”. Саджаючи паски, господиня читала спеціальну молитву. У Чистий четверкупали дітей.

У Великодню п'ятницю сім'ї між собою розмовляли півголосом. У цей день, окрім дітей, не вживали їжі до того часу, поки не внесуть Плащівницю. Ввечері майже всі йшли до церкви на Плащівницю.

Нарешті наставала Велика субота. В обов'язки господаря входило посукати свічок і зладнати кошик для посвяти. Жінки ж фарбували крашанки в лушпині з цибулі. У цей день найбільше „трудилася” піч, де готувалося смажене і варене їство. Як тільки темніло, запалювали свічку, яка горіла цілу ніч. Біля церкви молодь розпалювала багаття, яке мало горіти доти, поки не проспівують „Христос воскрес”. Усі дорослі і підлітки намагались не спати цілу ніч. Вони збиралися на Божу Службу до церкви. Брали з собою кошики з пасками, крашанками, писанками, сиром, шматком сала, хроном, ковбасою. Божа Служба тривала цілу ніч. Посвячення селянських наїдків проводилося на церковному дворі. Священик до людей промовляв:

- Христос воскрес!

Люди хором відповіли:

- Воістину воскрес!

Прийшовши додому господині готували паскальний сніданок. Першою їжею була звичайна паска, крашанки. Після родинного сніданку дорослі і молодь йшли на цвинтар, на могили, „христосуватися з ріднею”.

Непомітно одійшли Великодні свята. Але люди не поспішають розлучатись з Великодніми виробами, писанками та крашанками. Їх обов'язково тримали до наступної неділі, яку називають „Провідною неділею”. У цей день проводилася поминальна служба на цвинтарі біля могил. І так закінчувалися Великодні свята й наставали робочі будні для великопобіянських селян.

Різдво Христове, Водохрещя, Великдень. Кожне з цих свят у родинах великопобіянців відзначається з великою радістю, з традиційними обрядовими ритуалами, які передаються від покоління до покоління.

Список використаних джерел і літератури:

1. Граф Мархоцький і Миньковецька держава (Маловідомі сторінки історії Поділля XVIII – XIX ст): нарис / під ред. Б. Грищука. – Хмельницький: Поділля, 1992. – 32 с.
2. Дунаєвечина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: матер. наук., краєзн. конф. – К.: Рідний край, 1997. – Вип. 1. – 248 с.
3. Дунаєвечина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук. –

- краєзн. праць. – Кам'янець- Подільський: Абетка- НОВА, 2003. – Вип. 3. – 332 с .
4. Дунаївці: краєзн. нарис / Віктор Прокопчук. – Львів: Каменяр, 1989. – 79 с.
 5. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область / під ред. Тронька П.Т. – К., 1971. – 689 с.
 6. Історія церкви с. Велика Побійна / С. Луков // Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук. – краєзн. праць. – Кам'янець- Подільський, 2000. – Вип. 2. – 252 с.
 7. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність / Віктор Прокопчук. – К.: Рідний край, 1995. – 159 с.
 8. Літопис села Велика Побійна. – 11 с.
 9. Населенные места Подольской губернии / А. Крылов. – Каменец – Подольский: Изд. Под. губ. стат. комитета, 1905. – 545 с.
 10. Населенные места Подольской губернии / В. К. Гульдман. – Каменец- Подольский: Изд. Под. губ. стат. комитета, 1893. – 625 с.
 11. Наш край в історії України / І. В. Рибак. – Кам'янець-Подільський: Сисин О. В., 2007. – 260 с.
 12. Поділля – колыско і доле: роман / Броніслав Грищук. – Львів: Каменяр, 1998. – 294 с.
 13. Ролле А. Ю. Граф Редукс / пер. з польської В. Ганущак. – Дрогобич: Вид-во «Відродження», 2008. – 81 с.
 14. Скуратівський В. Святвечір. – К.: «Перлина», 1994. – 288 с.
 15. Стелися, зелений кудрявцю. Колядки, щедрівки, гаївки / В. С. Прокопчук, Т. К. Прокопчук. – Хмельницький, 1992. – 158 с.
 16. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета/ под ред. Юхима Сицинского. – Каменец-Подольский, 1886. – Вып. 1. – 324 с.
 17. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета/ под ред. Юхима Сицинского. – Каменец- Подольский, 1892-1893. – Вып. 6. – 560 с.
 18. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета / под ред. Юхима Сицинского. – Каменец- Подольский, 1901. – Вып. 9. – 1064 с.

Л. А. Бобрик,
с. Велика Побійна

Народні традиції села Велика Побійна

Стаття вміщує інформацію про народні звичаї та традиції, зокрема в селі Велика Побійна, а також особливості їх проведення.

Ключові слова: *традиції, звичаї, обряди, Пасха, Маланка, козачата.*

Наш народ має багату культуру, величезний скарб якої складається з цінностей, надбаних багатьма поколіннями. З прадавніх часів до нас ідуть життєва мудрість та настанови, закладені в українських традиціях, звичаях та обрядах. У них пояснюються та обґрунтовуються взаємини між людьми, цінність духовної культури окремої людини і народу взагалі.

Село Велика Побійна славиться давніми традиціями. Одна із них – це садівництво. Споконвіку тут збирають щедрий урожай найпахучіших і найсоковитіших плодів, сушать груші, яблука, сливи. Великопобіянська сушка (особливо чорнослив) високо цінується не лише на Дунаєвеччині.

До древніх традицій відноситься і святкування найзначнішого християнського свята – Пасхи. У селі Велика Побійна на Великдень всі люди йдуть до церкви святити паски, крашанки, ковбасу, сир, масло та ін. І в цей день священик на цвинтарі править панахиду по померлих. Люди зносять паски, яйця, солодоці до хреста. Потім це віддають до будинку престарілих .

У лісі Тимківщина, що за селом, є криниця, яка має цілющі властивості – покращує зір. Кожного року 12 липня, на свято Петра і Павла, до сходу сонця святять воду. Кожен може взяти води для себе.

У нашому селі є також сучасні традиції.

Ось уже чотири роки відзначають у селі свято Маланки, яке припадає на 13 січня. Цього дійства з нетерпінням чекає кожен. За народною традицією 13 січня святкується Щедрий вечір. За християнським календарем — це день преподобної Мелани. Це залишок стародавнього дохристиянського звичаю. Церква повністю не заборонила поганські звичаї, тому у народній традиції ці обидва свята об'єдналися і тепер святкуємо Щедрий вечір, або свято Меланки. Стародавні легенди свідчать, що окрім сина, у всединого Лада, вірного побратима бога Місяця, була ще донька, яку називали Маланкою, бо була вона мила і чарівна.

Зранку готують обрядову кутю — щедру. Як і на Святвечір, кутю також ставлять на покуть, куди було покладене кубельце з сіна. Власне, у нього й ставлять горщик із кутею, прикривши хлібом та дрібком солі. По закінченні свят частину сіна віддають тваринам, а решту тримають для кубел, де мають нестися кури чи висиджуватися курчата. Поруч ставлять солом 'яного «дідуха». Виготовляють його з першого або останнього зажинкового снопа. Пучки соломи ув'язують в пишній вінок, знизу соломі розділяють на три купки — ніжки. Кожний прикрашає «дідуха» по-своєму: хто обплітає кольоровими

стрічками, хто уквітчує засушеними квітами. Такий «дідух» є своєрідним талісманом, оберегом усього роду — дух дідів. У кожній родині поіменно знають і шанують пращурів. Вважається, що душі предків допомагають родині в господарській діяльності, оберігають від пожеж, зберігають у родині лад та спокій. Від Різдва «дідух» стоїть на покуті протягом тижня. Опівночі, напередодні Василя, його виносять з хати. У цей час душі предків начебто залишають родину і прямують до свого останнього пристановища. Одну частину «дідуха» спалюють, сповіщаючи цим про народження нового року. З іншої — роблять перевесла, якими обв'язують садові дерева, щоб наступного літа рясно вродили. Крім куті, господині печуть млинці із салом, пироги, готують вареники з сиром, щоб обдарувати щедрувальників та посівальників.

Головним персонажем свята є Маланка – юнак, переодягнений у дівчину. Разом із Маланкою у дійстві беруть участь Коза, Дід, Чорт, Циган, Жандарм, Ведмідь та колядники.

Свято відбувається у сільському парку – Огруді. Під час святкування жителі села приносять святкові страви та напої, якими частують присутніх. Парк має три яруси, що дає змогу влаштувати катання на санчатах. Впродовж свята присутніх розважають піснями, танцями і колядками. Після цього Маланка з колядниками вітають колядками усіх Василів. Свято триває до ранку, усі жителі чудово проводять час.

Ще однією сучасною традицією стало прийняття учнів до дитячо-юнацького об'єднання «Козаченьки». Це дійство проходить щорічно і приносить неабияке задоволення учасникам та гостям. Посвята в козаки проходить згідно із законами Запорозької Січі. У першу чергу козачата дають клятву на вірну службу. Кошовий отаман зачитує для них основні правила козацтва:

1. Регламентування норм поведінки членів козацьких громад – посилення авторитету Кола та його виборчих органів, відродження поваги до старших та людей похилого віку, покращення дисципліни.

2. За будь-яких обставин виключається зневажливе ставлення козака до іншого козака, до громади, до старійшин та до обраного начальства, оскільки це ставить під сумнів власне поняття козацького братства, як руху, надійність козацької родини, інтереси якої на Колі відстоює старший в родині.
3. Козак в козакові бачить все козацтво, в отамані – волю громади, у старійшині – досвід і традицію. Той, хто поводить себе інакше, ображає всіх.
4. Поважливе ставлення до старійшини – це ставлення до батька, командира, напутника.
5. Старший козак повинен власним прикладом бездоганної поведінки, безвідступним дотриманням вимог Козацького Звичаєвого Права, справою та прикладом допомагати молодшому. Він зобов'язаний бути з усіма відвертим і простим у спілкуванні, думати про молодого козака, як про рівного. Він не має права, помітивши проступок іншого козака, не зробити зауваження і пройти повз. Молодший козак повинен дочекатися вибачення від старшого, що зробив зауваження, або догану, при не виконанні цієї умови громада (Коло) позбавляє козака своєї прихильності та опіки, до вирішення ситуації, де суто людське ставлення старшого не може бути виправданням молодшому козаку, який тільки починає здобувати гідність.
6. Молодший козак зобов'язаний доповісти за інстанцією про свій вчинок, приховування – неприпустиме.
7. У конфліктній ситуації в примиренні козаків зацікавлене все Коло, козаки з Кола відразу залишають усі інші справи. Громада особливо переймається за козака, що порушив вимоги Козацького Звичаєвого Права, оскільки той потребує моральної допомоги. Втрата козака для громади є непоправною.
8. Громада, в якій не дотримуються козацьких заповідей та норм козацького гуртожитку, не має морального права на існування.

9. Козак, що не дотримується правил, повинен залишити громаду. Повернення можливе не раніше визначеного громадою строку, за умови відвертого каяття винуватця.
10. Козак має служити козацтву і народу України, як того від нього вимагає обов'язок.
11. Свято дотримуватись козацьких традицій, що нам їх заповіли наші предки.
12. Бути хоробрим, чесним, терплячим і охоче, з доброю волею, переносити усілякі злидні, виконувати доручену справу і допомагати друзям.
13. Підпорядковуватися рішенням власної громади, вищим структурним органам. Зберігати честь козака та членів козацької громади, посилювати та зберігати традиції, виховувати в собі та у своїх близьких високу культуру, любов до віри християнської, до Вітчизни, до святині нашої – України.

Юні козачата виконують усі вказівки отамана: змагаються, вчаться вправлятися з шаблею, їдять козацьку кашу. Усі присутні гості мають змогу поспівати народних пісень і танцювати запальну польку.

Кожна з цих традицій є особливою і неповторною. Від наших предків перейшли чудові звичаї, Сподіваємося, що ми, зуміємо передати їх нащадкам.

В.В. Черняк,
с. Біляни Вінницької обл.
О.М. Романюк,
м. Вінниця

Дивак з Дунаєвеччини

У статті висвітлюються основні життєві і творчі віхи уродження Дунаєвечької землі, історика-аматора, фольклориста Александра Вериги Даровського

Ключові слова: дослідник, Поділля, історичні твори, польські прислів'я, панщина.

На Дунаєвечькій землі розпочав свій життєвий шлях польський письменник, поет, історик-аматор, фольклорист Александер Верига Даровський. Його ім'я мало що скаже сучасним дослідникам історії Поділля. У відомому енциклопедичному словнику Брокгауза і Ефрона міститься невелика

довідка, зі змісту якої ніяк не можна пов'язати ім'я Даровського з Поділлям [1, с.32]. Згадки в працях С.Баженової [2, с.271, 276, 277] та В.Колесник [3, с.489, 490, 643] дають підстави зарахувати Даровського до близького оточення таких відомих на Поділля людей, як Й.Ролле, К.Подвисоцький, В.Гурський. І лише праці власне самого Й.Ролле [4, s.383-410] та його сина Міхала [5] вказують на зв'язок Даровського з Поділлям і безпосередньо з Дунаєвеччиною.

Александр Верига Даровський (Aleksander Weryha Darowski) народився 17 серпня 1815 року в селі Томашівці Ушицького повіту Подільської губернії (нині – село Дунаєвецького району Хмельницької області) в сім'ї орендаря і був охрещений в Тинній ксьондзом Геримським. Варто відмітити, що в некролозі, який Й.Ролле надрукував у тижневику «Kłosy», вказано, що Даровський народився 1813 року в Любарі (нині – районний центр Житомирської області) [6]. Очевидно в подальшому досліджуючи життя та діяльність Даровського для написання нарису про нього у своїх «Оповіданнях», Ролле знайшов документи чи свідчення про те, що Даровський народився 17 серпня 1815 року саме в Томашівці. Власне, такі ж дані наводить і його син Міхал у своєму творі «Зі старих нотатків» [5]. «Słownik geograficzny Królestwa Polskiego» також подає різні дати народження та смерті Даровського. Так у статті про Тетіїв Едвард Руліковський пише, що він помер у 1879 році [7, s.324], а в статті про с. Жердя роками життя Даровського вказані 1818-1887 [8, s.778]. Даровські прибули на Поділля на початку XVIII століття. Батько Александра Кароль Даровський мав братів Каєтана (проживав у селі Красному Ямпільського повіту), Марцелія та сестру Бенігну [9, s.203-204].

Александр Даровський закінчив школу в Жолібожі (нині – район Варшави). Мав намір вступити до Варшавського університету. Але внаслідок повстання 1831-1832 рр. університет був закритий. Юнак оселився в батька, який на той час мешкав у селі Жердя (нині – село Чемеровецького району), що перейшло до родини 1826 року [8, s.778]. Батько користувався великим авторитетом серед сусідських поміщиків, серед яких були Маурицій Гославський, Станіслав Стажинський, більш відомий як Стах із Замехова,

Францішек Ковальський. До цього товариства належав і Северин Маліновський, директор Кам'янецького театру. Кароль Даровський помер у 1832 році. Тільки в 1850 році відбувся поділ майна між його синами. Александру дістався Тетіїв в Київській губернії. 1856 року Даровський поселився в Києві, звідки здійснював подорожі по Україні і за кордон. Одружився 1849 року з Антоніною Гутуровічовою. Мав двох дітей – сина і дочку. Помер у Берліні 16 квітня 1874 року [4, s.386].

Александр Даровський писав багато, але лише незначну частину своїх творів надрукував. Його праці, як правило, були невеликі за розміром, видавалися дуже малими тиражами і роздаровувалися автором друзям. У мережу книгарень вони практично не потрапляли, тому вже за життя автора були бібліографічною рідкістю. Друкувався в Києві, Львові, Лейпцигу, Брюсселі, Парижі, Дрездені. Часто свої твори підписував псевдонімами – Артеніуш (Arteniusz), Мізантроп (Mizantrop), Чомбер (Czomber), Солецький (Solecki), Дуда (Duda) [10, s.21]. Ролле серед творів, що належить Даровському, називає збірник «Розповіді про земляка», виданий у Могилеві 1859 року під псевдонімом Дуда. Але підкреслює, що сам Даровський про цю працю ніколи нічого не говорив. Це дає підстави вважати, що твір належить іншому автору. І справді, під таким псевдонімом творив білоруський і польський поет Верига-Даревський Артем Гнатович (1816-1884), учасник польського повстання 1863-1864 рр. [11, с.293]. Очевидно, дуже схоже прізвище та роки життя обох діячів спричинили плутанину.

Даровський негативно відносився до кріпосництва і 1859 року написав віршований «Лемент Сквирський» («LamentSkwirski»). Твір, написаний у формі сатири, був спрямований проти панщини та засуджував зволікання з відміною кріпосного права. Він набув значного поширення серед населення (очевидно, у рукописному варіанті). Побачив світ 1862 року в Брюсселі.

Серед інших творів Даровського варто відмітити «Три королеви» (Лейпциг, 1862), «Війна Хотинська» (Брюссель, 1862), «Пісня Кшиштофа Арцішевського» (Львів, 1863). У вступі до останнього твору автор писав, що

автограф твору він знайшов у архіві К. Подвисоцького. Той же Ролле вважав, що твір належить перу самого Даровського. Разом з тим відзначав, що автор бездоганно володів особливостями мови різних історичних періодів – чи то часів Сигізмунда, чи то часів панування Сасів [4, s.389]. У подальшому ці факти дали підстави назвати Даровського фальсифікатором та диваком. Схожа ситуація була із твором «Діаріуш подорожі до Варшави» (Львів, 1873) [1, с.32].

Результатом фольклорних досліджень Даровського стала праця «Прислів'я польські, що стосуються прізвищ шляхетських та місцевостей» (Познань, 1874). Видання ввібрало в себе попередні дослідження автора в цій галузі [12]. Багато польських прислів'їв для Даровського зібрав його друг, власник Рихти К.Подвисоцький [3, с.490].

Даровський листувався з багатьма відомими людьми – Бартошевичем, Руліковським, Максимовичем, Гурським, Ролле. Останній у своєму архіві мав близько 150 його листів [4, s.395].

Часопис «Tygodnikilustrowany» вмістив невеликий посмертний спогад Ю.Крашевського про А.Даровського. Відомий польський письменник незадовго до смерті Даровського зустрічався з ним у Берліні. Як свідчить Крашевський, «до останньої хвилини він проводив пошуки бібліографічних рідкостей та книжкових пам'яток у берлінських антикварів» [13, s.10-11].

Життя та творчий доробок уродженця Дунаєвецької землі Александра Вериги Даровського заслуговують на увагу та глибоке вивчення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Энциклопедический словарь. Том VI: Венцано – Винога / Издатели: Ф.А.Брокгауз, И.А.Ефрон. – С-Пб., 1894.
2. Баженова С. Від романтизму до реалізму. «Українська школа» в польській літературі 20 – 90-х років XIX ст.: етапи діяльності, історія України в творчості її представників / Стефанія Баженова. – Кам'янець-Подільський: Сисин О.В., 2009. – 400 с.
3. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини: біограф. словник / Вікторія Колесник. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2007.
4. Dr. Antoni J. Opowiadania. Serya szwarta. Tom II. – Warszawa: Nakład Gebetherai Wolffa, 1884.
5. Rolle M. Ze starych szpargałów / Michal Rolle // Gazeta Lwowska. – 1917. – Nr.210.
6. Dr. JózefRolle. Aleksander Weruha Darowski // Kłosy. – 1874. – №340.

7. Rulikowski Edward. Tetyjów / Edward Rulikowski // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1892. – Т. XII. – 960 s.
8. Dr. M. Żerdzie // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1895. – Т. XIV. – 930 s., 8 s.
9. Spis ważniejszych miejscowości w powiecie Starokonstantynowskim na Wołyniu. – Stary-Konstantynów: Nakładem niektórych ziemian wołyńskich, 1910.
10. Słownik pseudonimów i kryptonimów pisarzy polskich oraz Polska dotyczących / Opracował Adam Bar. – Kraków, 1938. – Т. III.
11. Мальдіс А.Й. Верига-Даревський Артем Гнатович // Ф.Й.Мальдіс // Українська літературна енциклопедія: В 5 т. / редкол.: І.О.Дзевєрін (відп. ред.) [та ін.]. – К.: Голов. ред. УРЕ ім. М.П.Бажана, 1988. – Т.1: А – Г. – 536 с.: іл.
12. Przysłowia polskie odnoszące się do nazwisk szlacheckich i miejscowosci / Spisał i objaśnił Aleksander Weryha-Darowski. – Poznań, 1874.
13. Kraszewski J.I. Kronika zagraniczna / J.I.Kraszewski // Tygodnik ilustrowany. – 1874. – №340.

Ю.І.Блажевич,
О.І. Блажевич,
м. Хмельницький

Самобутній світ сучасних дунаєвецьких народних майстринь

У статті висвітлено самобутню творчість народних майстринь Дунаєвеччини, тих, хто недавно прилучився до дивовижного світу народного мистецтва і їх творіння з вишивки, бісеру, солом, дерева, глини, лози, шкіри та інших матеріалів хвилюють кожного з нас навіть більше, ніж творча спадщина професійних вітчизняних митців.

Ключові слова: майстриня, народне мистецтво, вишивка, глиняні вироби, вироби з бісеру, шкіра, лоза, ляльки-мотанки.

На Поділлі споконвіків займалися народною творчістю. Вироби, виготовлені місцевими майстринями, славилися в Україні та світі. Вишиті сорочки і рушники, солом'яні чи дерев'яні статуетки, різноманітні обереги, ляльки-мотанки, глиняний розписаний посуд, писанки, іграшки, декоративний розпис, лозоплетіння, вироби зі шкіри – цей духовний спадок поколінь передавався від роду до роду, від матері до доньки, від батька до сина і дійшов до наших днів.

Нині на Хмельниччині, окрім знаних професійних митців, зокрема таких як всесвітньовідома Ніна Косарева, заслужений майстер народної творчості Раїса Патраманська з Летичева, низки інших уславлених мисткинь, творить рукотворні дива ціла когорта самобутніх умільців. Усі ми родом з дитинства і тому в нашому краї є чимало майстринь, які виготовляють дитячі іграшки з різноманітних матеріалів.

У селі Рахнівка, що на Дунаєвеччині, про Інну Куровську знають всі односельчани. Невиліковна хвороба прикувала її до інвалідного візка, покрутила пальці і руки. У затишній кімнаті Інни майже всі полиці заставлені витворами, які вона ось вже декілька років, незважаючи на нестерпний біль, виготовляє власноруч. Коли дівчина починає діставати з шухляд жіночі прикраси з бісеру, професійно вишиті ікони, мініатюрні дерева, квіти та пасхальні яйця, навіть на думку не спадає, що усе це було зроблено руками майстрині-самоучки, в якій ось уже декілька років хворобою покручені руки. Вони погано слухаються, але вона щоранку бере голку. «Буває таке, що через біль не можу взятися до роботи, – ділиться дівчина, – та поки маю сили, творю. Ось зараз вишиваю ікону, яку, до речі, у вашій «Сімейній газеті» побачила. Розумієте, вона мене настільки причарувала та надихнула, що я відклала усі роботи з бісеру. Тепер ось вони недороблені відпочивають, а я від ниток відірватися не можу. Все вишиваю та вишиваю».

Матеріали для бісероплетіння та вишивки Інні привозять друзі та батьки. До речі, подібне хобі (а саме так називає своє захоплення дівчина, яка не любить, коли її величають майстринею), не з дешевих та й для того, щоб виконати насправді якісну роботу, потрібно купувати лише дорогі матеріали. «Інколи, – каже Валентина Куровська, – доводиться по декілька разів їздити до райцентру, щоб привезти саме той колір ниток для картини, над якою донька працює». Та, як відомо, краса вимагає жертв.

Серед рідних, друзів та знайомих дівчини, напевно, не знайдеться жодної людини, яка б не мала в своїй колекції витвору від Інни Куровської. Проте, свої роботи, які спокійно могли б продаватися на рівні з витворами визнаних майстрів цієї галузі, наша героїня не те що жодного разу не продала, а й навіть ніде на виставках не показувала. «Звісно, є роботи, які мені особливо дорогі та залишаться зі мною, наприклад, поки незакінчене яйце Фаберже, – каже майстриня. – А так я намагаюся дарувати. Хоча, не усім. Не знаю, як пояснити, та я відчуваю, кому свій витвір можна й потрібно, презентувати. Більше того, я знаю, що саме підійде тій чи іншій людині» [1, с.8].

Дунаєвецька майстриня Світлана Денисенко працює викладачем декоративно-прикладного мистецтва в місцевій дитячій школі мистецтв. У навчальному класі, який одночасно є і приміщенням для занять з дітьми, і, власне, виставковим залом, де стіни, стелажі, столи дбайливо обставлені, обвішані десятками витворів: і учительки, і її учнів. А навчаються тут діти від шестирічного – до підліткового віку, осягають рукотворне мистецтво витинанок, писанок, аплікацій, вишивки, ліплення, мотання... Звісно, насамперед привертають увагу мистецькі роботи Світлани Миколаївни. Обереги з природних матеріалів, витончені флористичні (із пелюсток, листків, гілочок) натюрморти та пейзажі, витинанки, роботи з бісеру... Жінка пізнала давню магію оберегів, тож переконана, що виконані в народному стилі її кукурудзяні мотанки, лісовички, домовички, вінички, авторські ляльки приносять у домівку не лише затишок, а й родинну гармонію. Ось закохана парочка, виготовлена злистя та соломки – Лель і Леля – для вірного взаємного кохання. В іншому кутку – парочка статечних господарів... Ось добродушний домовичок, дух хати, хитромудро «народжений» з мішковини, ниток, жолудів, соснових шишок, квасолі, кісточок плодів, засушених суцвіть безсмертника. «Його лише задобрити треба, покласти біля нього грудочку цукру, і домовичок вірно оселю оберегатиме», – усміхаючись, розповідає Світлана оберегові таємниці.

Без сумніву, гордістю Світлани є «Берегиня», виготовлена для однієї з виставок в м. Хмельницькому. Вона вирішила зробити Берегиню, поєднавши елементи ляльки-мотанки і авторську фантазію. Звісно, самій це зробити було б важко. Тому, як завжди, на допомогу прийшла родина. Чоловік, Сергій, зробив металевий каркас-сітку. Наповнили ці «нутрощі» сіном, а поставу, обличчя, сукню виготовили-виплели з сухої лепехи, дуже зручного і гарного в роботі зілля, що росте по берегах річок. Чим завітчати голову, одяг? Вирішили з донькою Анею, що виготовимо кукурудзяні ружі. На вінок-корону, на поділ сукні пішло більше сімдесяти троянд з кукурудзяного листя. Ми працювали цілий тиждень... Допомагав і син Андрійко. І як потрапила наша Берегиня до

Хмельницького, то й з того часу і живе по виставках... Але я рада, що їй дісталася така доля. Берегиня має дарувати людям красу, радість, і це – найвища оцінка нашої праці [2, с.4].

Малюки дитячого садочка з села Залісці Дунаєвецького району вміють виготовляти килимки. Цьому їх навчає вихователька Олена Волохівська.

«Техніка виконання дуже проста, – каже Олена Володимирівна. – Оволодіти нею досить легко, якщо це вдається дітям, то що вже казати про дорослих. Було б бажання, то й кожен зуміє навчитись!». А почалося все у 1990 році, коли тодішня завідувачка садочка на одному з методоб'єднань побачила такий вид народного промислу. Зацікавилась і собі, а незабаром впровадила виготовлення килимків і в садочку. Відтоді тут діє гурток «Килимок», який діти залюбки відвідують двічі на тиждень.

«Для плетива потрібен простий дерев'яний каркас, на якому набиті невеликі цвяхи. На них і натягуються нитки, – ділиться секретами Олена Володимирівна, – Отут вже є де розгулятися фантазії! Ми використовуємо нитки різної якості і кольору – тонкі, прями, покручені, часом й з тих речей, котрі вже непридатні, але які вдалося розторочити. Дітки самі обирають розташування ниток та самостійно поєднують кольори. Мабуть, це найзворушливіший момент, коли вони настільки зосереджено та вдумливо створюють красу». Такі килимочки дуже практичні, їх можна використовувати де завгодно – менші – на диван чи крісло, більші на підлогу, не зайвими вони будуть і в автомобілі. А ще Олена Володимирівна збирається опанувати методику виготовлення об'ємних фігурок з використанням дроту і навчити цьому і своїх вихованців [3, с.6].

Подільська майстриня Надія Головачук, родом з Дунаєвеччини, з дитячих років познайомила з народною творчістю, і це знайомство з роками переросло в незгасну любов до вишивання. Невимовної краси квіти, що розквітають на полотнах за її голкою, мають магичну властивість миттєво підняти настрій і змусити забути про всі буденні клопоти. Пані Надія каже, що квіти любила, відколи себе пам'ятає. Усі, без винятку. Горді іриси, сором'язливі ромашки,

п'янкi маки, вишуканi лiлеї на її роботах дихають живою сонячною енергією. Кожним стiбком голки майстриня вкладає власнi вiдчуття, а тому ніколи не сiдає за вишивання у поганому настрої. Вишивку в родині Надії Головачук, а народилася майстриня, як це вже зазначалося, у мальовничому селі Велика Побійна на Дунаєвеччині, любили і шанували завжди. Змалечку, переймаючи досвід бабусі та матері, вчилася вишивати і Надійка. Найбільше полюбився дівчинці «хрестик», з яким не розлучалася тривалий час.

Після закінчення сільської школи Надія вступила до тодішнього Хмельницького педагогічного училища, аби стати вчителем молодших класів, а за кілька років, отримавши направлення на роботу, повертається на роботу у рідне село, а потім – в рідне педучилище. Поруч з навчанням і роботою завжди була вишивка. Пані Надія намагалася вділити улюбленій справі бодай годинку-дві на день, часто засиджувалася за вишиванням до глибокої ночі. І, до речі, тривалий час не «зраджувала» хрестик. Аж поки під час поїздки у Канів на Черкащину не відвідала музей Тараса Шевченка, де в одному з залів побачила вишитий художньою гладдю портрет Кобзаря. Робота, виконана простою сільською жінкою, настільки вразила майстриню, що вона вирішила повернутися до цієї техніки. Першу роботу – пишні іриси на темному фіолетовому фоні, вишивала півтора року. Каже, тоді невдало підбрала за основу вовняну тканину. По-новому художню гладдю Надія Головачук почала сприймати після знайомства з дизайнером, художницею Лідією Поліщук, яка нині є художнім керівником майстрині та автором більшості малюнків для її вишивок.

«Нині існує дуже багато схем, орієнтованих на хрестик. Я його дуже люблю, але з цією технікою можна працювати лише за схемами, які ставлять майстриню у рамки. Мені ж подобається втілювати на полотні цікаві ідеї, домислювали щось. Іноді не погоджуюсь з авторами ескізів і змінюю кольори. Часом можу й помилитися, але саме помилки сприяють розвитку і вдосконаленню будь-якого ремесла. У мене немає полотен, які б повторювалися. Майже завжди вишиваю кілька робіт одночасно. Нині,

наприклад, працюю над трьома картинами. Одна з них з зображенням сакури, основа якої з батіку, інша – цвітом шипшини. І ще одна – надзвичайно складна патріотична робота «Україно моя» – соняхи і калина на синьому полотні Її, до речі, «забракував» мій чоловік. Каже, щоб не вишивала на темному фоні».

У колекції Надії Головачук нині 20 робіт. На деяких з них майстриня завбачливо вишила маленький оберіг – жучок сонечко, який, за її словами, є символом щастя, достатку і родини.

Кілька «авторських» стібків майже на кожному полотні майстрині завжди залишає її донька Настя, яку пані Надія назвала на честь своєї бабусі. «Дуже хочу вишити сільський пейзаж, – усміхається пані Надія. – Щоб на березі річки був рибалка з вудкою, за ним – хата. Також планую спробувати себе в обличчях. Знаю, що їх дуже складно вишивати. А ще хочу поєднати з вишивкою батик».

Серед досягнень майстрині – декілька персональних виставок. Одна з них була організована 30 вересня 2010 року в стінах рідної гуманітарно-педагогічної академії, інша – у лютому 2011 року в галереї на Проскурівській. А нещодавно Надія Головачук брала участь у роботі Міжнародного благодійного Фонду «Україна-3000», куди майстриню запросили для знайомства з керівництвом. Там пані Надія представляла нову вишиту роботу – яскраві маки з житніми колосками, символом життя [4, с.9].

Нещодавно знаній мисткині присвоєно високе звання «Заслужений майстер народної творчості України». Останнім часом Надія Головачук опановує нову вишивку – на батіку. Вона почала об'єднувати дві техніки: батік і вишивку, щоб досягти глибини, осяйності і зачарування веселковою грою кольорів.

Як бачимо, Дунаєвеччина багата не тільки своїми природними умовами, унікальними пам'ятниками, але й талановитими жінками – народними майстринями, творчістю яких захоплюється Україна і весь світ.

Список використаних джерел:

1. Подільський Г. Я відчуваю, коли необхідно та можна подарувати свої роботи / Г. Подільський // Є Поділля. – 2011. – 28 квіт. (№ 17).
2. Слободянюк Т. Берегиня / Т. Слободянюк // Подільські вісті. – 2011. – 25 жовт. (№ 162-163).
3. Іванець О. Малюки залісецького садочка вміють виготовляти килимки / О. Іванець // Є Поділля. – 2011. – 15 верес. (№ 37).
4. Землякова Т. За голкою – магія сонячних садів / Т. Землякова // Проскурів. – 2009. – 11 черв. (№45-46).

С.М. Єсюнін,
м. Хмельницький

Храми Римо-Католицької церкви Дунаєвеччини за візитацією 1844 року

У статті розглянуто поділ на класи парафій Римо-Католицької Церкви в межах сучасного Дунаєвецького району, подано відомості про історію будівництва костелів і каплиць, чисельність духовенства та віруючих-католиків станом на 1844 р.

Ключові слова: Поділля, Дунаєвецький район, Ушицький повіт, Кам'янецький повіт, Римо-Католицька церква, костел, каплиця.

У сучасній Україні одним з найбільших регіонів за кількістю віруючих римо-католиків є Хмельницька область, в якій 1992 року було відроджено римо-католицьку єпархію з центром у м. Кам'янці-Подільському, відкрито духовну семінарію у м. Городку. Історія Римо-Католицької церкви на Поділлі знайшла відображення в багатьох працях, серед яких найгрунтовнішими є дослідження як істориків минулого – М. Симашкевич [6], так і сучасних – Е. Зваричук [2].

Проте нині й досі є актуальною потреба в науково – пізнавальному плані розглянути історичну долю Римо-Католицької церкви на Поділлі часів Російської імперії, щоб засвідчити ті позитивні зміни і здобутки, які відбулися в сучасній Українській державі. Особливо цікавим є перша половина XIX ст., зокрема, період після польського повстання 1830–1831 рр., коли розпочалася нова сторінка історії Римо-Католицької церкви на Поділлі, позначена кардинальним втручанням самодержавства в церковні справи. Внаслідок поразки повстання царська адміністрація рішуче обмежила господарську чинність католицьких священиків, скоротила кількість релігійних споруд та

священнослужителів, реалізувала секуляризаційну реформу, яка суттєво підірвала підвалини економічної спроможності римо-католицького духовенства на Поділлі, значно обмежила його господарську діяльність та змусила священників, окрім державного грошового утримання, вишукувати інші джерела доходів[3, с.156].

Ключовим у питанні державного грошового утримання римо-католицьких храмів став Указ імператора Миколи I від 15 грудня 1843 р., за яким 31 травня 1844 р. усі римо-католицькі парафії були поділені на п'ять класів, для утримання духовенства виділено кошти, суми яких залежали від "оголошеного духівництвом прибутку" [4, с.802]. Парафіяльні костели першого класу отримували 600 руб. сріблом у рік, другого класу – 500 руб. сріблом, третього класу – 400 руб., четвертого класу – 275 руб. та п'ятого класу, які мали розраховувати свої видатки на суму 230 руб. на рік [5, с.317]. Під час ліквідації парафій кошти, які виділялися на їх утримання, розподілялися між іншими парафіями, а при створенні нових відбувався перехід існуючих парафій у нижчі класи зі зменшенням кількості грошей на їх утримання.

Яким чином на Поділлі відбувся розподіл римо-католицьких парафій на класи, зафіксовано у "Візитному описі костелів 1844 року" [1]. Розглянемо його на прикладі Дунаєвецького району, територія якого в XIX ст. відносилася до Ушицького повіту та частково до Кам'янецького. Крім того, враховуючи інформативну цінність візитації як джерела, що поки широко не введено в науковий обіг, подамо зазначені в документі відомості з історії будівництва храмів, кількість парафіян, імена священнослужителів та служників.

Отже, згідно візитації в межах сучасної Дунаєвеччини 1844 року нараховувалося 8 римо-католицьких парафій, з яких 6 були підпорядковані Ушицькому деканату, а 2 – Зіньковецькому. Станом на 1844 р. діяло 7 парафіяльних костелів, 1 парафіяльна філіальна каплиця, 3 приписних каплиці. Всього віруючих католиків було 19650 осіб, їх духовні потреби обслуговували 11 священників та 23 служники. За поділом 1844 р. лише одна парафія отримала II клас, всі інші – IV та V класи.

Зокрема, до *II класу* було віднесено один храм:

Дунаївці, містечко Ушицького повіту (Ушицький деканат): парафіяльний, Святого Михайла. Початково побудований з дерева, ким і коли, достовірних відомостей не має, але із попередніх візит видно, що цей костел існував з 1639 р. Мурований, з вежею, на якій був невеликий дзвін, по боках костелу – дві прибудовані каплиці. Після останнього ремонту 1841 року – доволі міцний. Мав 6 престолів, орган, на внутрішніх колонах – 4 пам'ятники родини генерал-ад'ютанта графа Красинського. Костельну територію оточував мур, в який 1841 року вбудована дзвіниця з чотирма аркадами і чотирма дзвонами в них. Парафіян – 3708. Настоятель – ксьондз Лука Павловський (з 1833 р.), вікарний ксьондз – Еразм Вержейський (з 1841 р.), другий вікарний ксьондз – Антон Топольський (з 1842 р.), 4 служники: органіст Йосип Киташевський, ризничий Вікентій Козловський, дзвонар Ігнатій Павловський, другий служник – Андрій Ситар [1, арк. 621]. До Дунаєвецького парафіяльного костелу приписані дві каплиці у селах Дем'янківці та Голозубинці.

До *IV класу* віднесено три храми:

Залісці, село Кам'янецького повіту (Зіньковецький деканат): парафіяльний, Успіння Пресвятої Богородиці. Побудований 1648 року коштом місцевого землевласника Залевського спочатку з дерева, але з часом зазнав руйнації. На його місці 1791 року місцевий поміщик Іван Комарницький побудував новий костел з дубового дерева. Мав 3 престоли, орган. Навколо костелу дерев'яна огорожа, в яку вбудована на чотирьох дерев'яних стовпах дзвіниця з трьома дзвонами. Парафіян – 2448. Настоятель – ксьондз Г.Яворський (з 1841 р.), 3 служники: органіст Станіслав Василевський, прислужники Іван Горбачевський та Миколай Слободинський [1, арк. 92].

Мукарів Підлісний, село Ушицького повіту (Ушицький деканат): парафіяльний, Св. Йосипа Обручника. Початково побудований власником Мукарівського староства подільським підсудком Андрієм Гурським 1613 року, але під час нападу турків вщент зруйнований. Нині існуючий храм побудований 1760 року, ремонтований 1839 р., дерев'яний, на кам'яному фундаменті, по

боках – дві прибудовані каплиці. Має 3 престоли, орган. Костел оточує плетений тин, з північного боку в нього вбудована дерев'яна дзвіниця з чотирма дзвонами. Парафіян – 3193. До Мукарівського парафіяльного костелу була приписана каплиця села Маліївці, яка знаходилася в будинку поміщика Орловського. Настоятель – ксьондз Антоній Василій Барнаба Шах (з 1836 р.), 3 служники: органіст Нарцис Поланський, ризничий Петро Поланський, дзвонар Казимир Петровський[1, арк. 642].

Смотрич, заштатне місто Кам'янецького повіту (Зіньковецький деканат): парафіяльний, Успіння Пресвятої Богородиці. Побудований на скалистому місці при впадінні Яромирки до Смотрича коштом монахів-домініканців та графів Потоцьких і частково із добродійних внесків. Будівництво розпочате 1786 року стараннями домініканського пріора Емеріка Шадбея та остаточно завершене 1821 року пріором Серафимом Войцеховським. Мурований, мав 5 престолів, орган. Поблизу костелу – мурована дзвіниця на 4 дзвони. При костелі був дерев'яний будинок, звався шпиталем, де жебраки давно не жили, але мешкали служники. Парафіян – 3721. Настоятель – ксьондз Амвросій Сікорський (з 1844 р.), вікарний ксьондз Іван Романовський (з 1844 р.), 3 служники: органіст Вікентій Кржеминський, прислужники Іван Остапович та Казимир Голинський[1, арк. 83].

До V класу віднесено чотири храми:

Жванчик, містечко Ушицького повіту (Ушицький деканат): парафіяльний, Успіння Пресвятої Богородиці. Побудований з давньої каплиці вотчинником Жванецького маєтку Казимиром Липинським 1769 року. Дерев'яний, ветхий, на мурованому фундаменті, при вході з правого боку – кам'яна каплиця, верх увінчувала вежа та купол з хрестами. Мав 5 престолів, орган. Навколо костелу – дерев'яна огорожа, на подвір'ї – дзвіниця на чотирьох дерев'яних стовпах. Парафіян – 1694. Настоятель – ксьондз Кароль Ясинський (з 1843 р.), 2 служники: органіст Матвій Францов, дзвонар Павло Бернашевський [1, арк. 716].

Миньківці, містечко Ушицького повіту (Ушицький деканат): парафіяльний, Воздвиження, на правах філіальної каплиці Дунаєвецького костелу. Побудований 1797 року місцевим поміщиком Ігнатієм Мархоцьким, стіни частково муровані, частково дерев'яні. 1841 року фундушем настоятеля Дунаєвецького костелу ксьондза Луки Павловського стіни перебудовані на муровані. На фасаді – чотири колони з капітелями, верх увінчував купол з хрестом. Мав один престол. Перед храмом – ветха дзвіниця на чотирьох дубових стовпах, покритасоломою. Подвір'я храму зі сходу, півдня та заходу оточував мур, з півночі – огорожа будинку дворянина Крижановського. Парафіян 1651. Управитель – ксьондз Федір Павловський (з 1841 р.), 2 служники: півчий Фелікс Боруцький, дзвонар Іван Захарський [1, арк. 628].

Сокілець, містечко Ушицького повіту (Ушицький деканат): парафіяльний, Св. Роха. Побудований понад 200 років до того воєводою подільським Реверою Потоцьким. Під час турецької окупації прийшов у руїну, заново відбудований 1723 року коштом Гуменецьких із Рихти. Мурований, по боках – дві прибудовані каплиці, верх увінчував купол, має 6 престолів, орган. Костельну територію оточував мур частково кам'яний, частково дерев'яний, в який вбудована дзвіниця з чотирма дзвонами. При костелі є шпиталь для жебраків, дерев'яний, побудований 1759 р., мешкає дві родини жебраків та органіст, утримувались на фондуш Казимира Липинського. Парафіян – 1035. Настоятель – ксьондз Едуард Фальборк (з 1832 р.), 3 служники: органіст Яків Гросицький, ризничий Гаспер Гросицький, дзвонар Лаврентій Клецинський [1, арк. 646].

Тинна, містечко Ушицького повіту (Ушицький деканат): парафіяльний, Пресвятої Богородиці. Розпочато будівництво 1717 року та завершено у 1784 р. воєводою подільським Стефаном Гумецьким, який по втраті старого 1590 р. фундушевого документу (ерекції) надав новий фондуш. Мурований, по боках дві прибудовані каплиці, мав 9 престолів, орган. Костельну територію оточував мур, в який вбудована дзвіниця з чотирма дзвонами. У чотирьох кутках цього муру було 4 кам'яні круглі каплиці. При

костелі діяв шпиталь для жебраків, одноповерховий, дерев'яний, мешкало 9 осіб, які утримувалися коштом Гумецького. Парафіян 2200. Настоятель – ксьондз Антоній Галлі (з 1833 р.), вікарний ксьондз Андрій Рогозинський (з 1841 р.), 3 служники: органіст Франц Ганецький, ризничий Йосип Бродецький, дзвонар Михайло Марканов [1, арк. 673].

Отже, візитація 1844 року містить значний масив інформації щодо римо-католицьких парафіяльних храмів у межах сучасного Дунаєвецького району станом на згаданий рік, а також чимало цінних історичних фактів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Держархів Хмельницької обл., ф.685, оп.2, спр.22, арк.115–192.
2. Зваричук Е.О.Римо-Католицька церква на Поділлі кінця XVIII– початку XX ст.: економічний, суспільний та культурний аспекти: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Е.О. Зваричук; Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. – Чернівці, 2005. – 20 с.
3. Зваричук Е.О. Становище Римо-Католицької церкви на Поділлі в першій половині XIX ст. / Е.О. Зваричук // Поляки на Хмельниччині: Погляд крізь віки: зб. наук. пр. за матер. міжнар. наук. конф. (23-24 червня 1999 р.). – Хмельницький: Поділля, 1999. – С.155–157.
4. Полное собрание законов Российской империи. – Собрание второе. – СПб., 1844. – Т. XVIII. – Отделение первое. – № 17403.
5. Там само. – СПб., 1853. – Т. XVIII. – Отделение второе. – Штаты и таблицы. – с.317.
6. **Симашкевич М.** Римскокатоличество и его иерархия в Подолии / М. Симашкевич. – Каменец Подольский, 1872. – 528 с.

І. В. Лехіцька,
м. Кам'янець-Подільського

Розбудова Української греко-католицької церкви в м. Дунаївці та Дунаєвецькому районі на початку XXI ст.

У статті розповідається про розбудову УГКЦ о. Дмитром Михайловичем Суховичем та парафіянами в м. Дунаївці та с. Балин.

Ключові слова: УГКЦ, владика Василь Семенюк, отець Дмитро Сухович, м. Дунаївці, с. Балин, храм «Вознесіння Господнього», храм «Святого Миколая», літургія.

Українські греко-католицькі церкви на Дунаєвеччині до приєднання Поділля до Російської імперії 1793 року були, як зазначає Юхим Сіцинський, мало не в кожному селі. У праці «Парафії та церкви Поділької губернії» він

згадує храми в селах Дунаєвецького району [8; 781-826], а також монастир у селі Маліївці (1708 – 1810 р. р.) [8; 786].

«В архівних документах зазначається, що вперше церква Вознесіння Господнього була споруджена в 1650 році і, як свідчить перепис 1772 року, займала далеко не останнє місце серед храмових будівель стародавніх Дунаєвець. Але після приєднання Правобережної України до Росії царат вирішив повернути усі греко-католицькі громади Поділля Волині й Київщини на одержавлене російське православ'я. Низку відповідних заходів було здійснено упродовж 1794, 1796 років» [2; 178-179]. Священослужителі, які не хотіли змінювати власне віросповідання, втратили парафії. У роки царювання Миколи I було ліквідовано останні греко-католицькі громади, «а в 1839 році закрито останню греко-католицьку церкву у Кам'янці-Подільському» [2; 178-179].

В грудні 2012 року прийшов час відродження Українську греко-католицьку церкву (далі – УГКЦ) в Дунаївцях та районі. Ініціаторами відбудови виступили віруючі, які виявили бажання мати власну церкву і священнослужителя. Утворенням парафії тоді займалися отець Дмитро Сухович та отець Василь Демчишин (з часом очолив парафію у м. Чемерівці). І вже 16 грудня було зареєстровано парафію «Вознесіння Господнього» УГКЦ. Назва її була вибрана не випадково, оскільки таку назву мав храм УГКЦ в місті. Владика Михайло Сабрига адміністратором цієї парафії призначив о. Дмитра Суховича.

Народився Дмитро Михайлович 28 жовтня 1976 р. в с. Саджівки Гусятинського району Тернопільської області в селянській родині. Мати Євгенія Михайлівна працювала прибиральницею в школі, а батько Михайло Степанович – у колгоспі [10;3]. Бог благословив їх двійком діточок. Дмитро був старшим за Марійку на чотири роки. Сім'я була релігійною, дітей виховували в любові і повазі до Всевишнього.

Навчався майбутній душпастир спочатку в Саджівецькій початковій, а потім у Красненській середній школі, яку закінчив 1994 року. Ще з дитинства

цікавився життям церкви, богослужіннями, за що неодноразово був осміяний на шкільних зборах, не прийнятий в піонерську організацію.

1990 року почав співати в церковному хорі. Поступав в Тернопільську семінарію, але не поступив. Тоді, в 1995 р., прийшов до Зарваниці, де залишився для підготовки до вступу в семінарію. Готував до вступу в семінарію і був першим духовним наставником Дмитро Квич. Після року духовного вишколу поступив в Тернопільську вищу духовну семінарію ім. патріарха Йосипа Сліпого. Куратором курсу і ректором семінарії був мітрофорний протоієрей Василь Семенюк. Саме в цьому навчальному закладі доля подарувала йому зустріч з вчителем історії Ігорем Геретою (на його подвір'ї побудована семінарія, батько був греко-католицьким священником), який зумів привити йому любов до історії та археології, що в подальшому стало одним з улюблених занять. Навчання в семінарії було переповнене як інтелектуальною, так і фізичною працею. Отець Дмитро згадує: «Іноді не вистачало сил ані до праці, ані до навчання, але віра та любов до Бога додавала завзяття та натхнення. Під час навчання в семінарії співав в семінарському хорі та грав в оркестрі. Багатий душпастирський досвід переймав у своїх викладачів, які пройшли підпілля та сибірські табори» [10; 3].

Після закінчення семінарії продовжив навчання в Люблінському католицькому університеті, де здобув ступінь магістра екзегетичних наук, що надало право пояснювати Святе писмо [4; 4].

28 липня 2011 р. одружився з Рибачишин Вітою Василівною. Проживав в смт Гусятин. Пастирську діяльність розпочав на теренах Хмельницької області, де займався реєстрацією громад. Коли була утворена парафія в місті Дунаївцях, то отримав направлення на цю парафію. Переїхав з дружиною та дочкою Яною, друга дочка Юля народилася вже в Дунаївцях [10; 3].

23 січня 2003 року Дунаєвецькою міською радою було ухвалено рішення про місце розташування церкви. В цій справі не було жодних перешкод, активно сприяв міський голова Небельський Станіслав Борисович, запропонував декілька ділянок. Остаточний вибір був за ділянкою, що

розмістилася за кінотеатром «Мир» по вулиці Пролетарська, 1, у старому занедбаному парку, який навколишні жителі перетворили на смітник. Розчистивши та вирівнявши невеликий клаптик землі, о. Дмитро разом з семінаристами Тернопільської духовної семінарії після Квітної (Вербної) Неділі 2003 року розпочали спорудження каплички. Основним будівельним матеріалом був шифер. Бувало так, що священику доводилося ночувати в автомобілі біля новобудови, бо за ніч могли розікрасти половину будматеріалів. Щоб вчасно завершити будову, працювали навіть вночі. А вже за тиждень, на Великдень, було відслужено першу літургію, на якій були присутні лише двоє дунаївчан.

Першим парафіянином був Гарбер Леонід Андрійович, який, не зважаючи на свій похилий вік, багато допомагав своїм організаційним хистом. А вже через півроку парафія нараховувала десять родин [11; 1]. Богослужіння в храмі проводились двічі на день (зранку і ввечері). Згодом в неділю на службу збиралося близько 150 осіб. Інтенсивно проводилася робота з молоддю. Було здійснено прощу до Маріїнського центру в Зарваниці... Проводилося вивчення Святого письма та Закону Божого з старшими людьми. До праці з дітьми, юнаками та дівчатами часто запрошувались студенти духовних семінарій, монахині. Все спрямовувалося на те, аби відновити в людських серцях те, що втрачено чи з певних причин не розкрилося [5; 7].

Згодом Дунаєвецька міська рада ухвалила проект нового храму й ропочалася підготовка території до будівництва. Щоб вивезти сміття, яке накопичувалось роками, потрібно було 7 днів. До цієї справи активно долучилися родини Кобітів, Баб'юхів, Камінських [11; 1].

На 2 вересня 2004 року було заплановано освячення церкви.

Газета «Дунаєвецький вісник» писала: «Трохи більше двох років біля кінотеатру «Мир» з'явилась дерев'яна капличка. Ця маленька будівля стала початком відродження в Дунаївцях української греко-католицької церкви. Саме відродження, а не утворення, бо ще в 1750 р. нижче міського ринку стояв Храм Вознесіння Христового. В архівних документах збереглося благословення

єпископа Кам'янець-Подільського на будівництво цього храму» [7; 2]. Свячення проводив Владика Михайло Сабрига. Ця подія була великою радістю для нової громади. Її розділяли з нею прихожани Кам'янець Подільської УГКЦ Святого Йосафата на чолі з священником-репдемтористом отцем Володимиром, семінаристи Тернопільської вищої духовної семінарії, сестри – монахині зі Згромадження Пресвятої Родини. На Службі Божій було висвячено нових священників.

Не змогло затьмарити цю світлу подію навіть те, що вночі хтось з противників відбудови Святині закидав болотом стіни каплички.

У спогадах отець Дмитро зазначає: «Прийшли важкі дні побудови нового храму, пошуку матеріалів та коштів, щоб їх придбати. Бог почув щирі молитви громади та завжди посилав людей, котрі радо допомагали. Найперше, це були єпископи Тернопільсько Зборівські – Василь Семенюк і Михайло Сабрига, які, як люблячі батьки, завжди дбали про парафію, допомагаючи коштами. За придбання будівельних матеріалів та за різну техніку для будови потрібно скласти щиру подяку Кобіті Володимирі Івановичу. За фінансову підтримку велика подяка Магері Івану Васильовичу та фірмі «Верест». Сприяла будівництву уся громада, а також допомогли різні підприємства та бізнесмени міста, лише декілька людей міста були ворожо налаштовані до цієї справи» [11; 2].

Спорудженням фундаменту займався батько отця Дмитра. Внутрішні роботи – шпаклювання стін, вкладання плитки – здійснювали семінаристи Тернопільської вищої духовної семінарії, які радо приїжджали не тільки працювати, але й співати, катехизувати, ходити з Різдвяним вертепом. Згодом вони ділилися на шпальтах газети «Божий сіяч» своїми враженнями: «Другого дня Різдвяних свят ми відвідали новостворену громаду в місті Дунаївцях Хмельницької області. Ця спільнота є дійсно подиву гідна, бо за зовсім короткий час люди зорганізувалися в міцну церковну родину. Душпастирствує тут випускник нашої семінарії отець Дмитро Сухович, який прикладає усіх старань, щоби парафія повноцінно росла та розвивалася. На даний час

Богослужіння відбуваються в тимчасовій каплиці та з весни, з Божою допомогою, планується почати будівництво церкви. Важливо відмітити те, що люди в цій місцевості прагнуть жити з Богом, бути практикуючими християнами, виховувати дітей в душі християнської віри. Слід зазначити, що громада веде інтенсивне Євхаристійне життя, а це свідчить про високу свідомість та мораль» [1; 2].

Зовнішні роботи та благоустрій території профінансували Петро Гончаров, Степан Паньо, Володимир Кобіта.

Парафіяни з с. Біла Тернопільської області привезли і подарували іконостас. Парафіяни церкви — ікони. Вишивали для ікон рушники, фелони (ризи) отець Дмитро з дружиною Вітою Василівною, долучились до цієї клопіткої праці і їхні мами.

Зі Скали-Подільської привіз отець Дмитро панікандило (світильник). Він побачив його там у господарському приміщенні церкви, оскільки для храму було придбано нове. Парафіяни передали світильник Дунаєвецькій церкві. Його купив ще в кінці XIX, чи на початку XX ст. багатий пан для освітлення своєї оселі. А потім, купивши другий, зберігав його і через деякий час передав для освітлення костелу. На початку 30-х років костел був закритий і панікандилом почали освітлювати церкву, переробили з часом його зі свічного під електричне освітлення. Перед встановленням його в храмі Вознесіння Господнього священник почистив. Цей старовинний світильник дотепер є окрасою церкви.

І вже через рік, 23 жовтня 2005 року, відбулось освячення новобудови. У богослужінні, яке очолював помічник єпископа Тернопільсько-Збрівського, єпископ Василій Семенюк, взяли участь благочинний о. Іван (Хмельницький), ігумен монастиря ремпдемтористів о. Петро (Кам'янець-Подільський), о. Михайло (Тернопіль), о. Анатолій (Красилів), о. Анатолій (Деражня), о. Ігор (Сатанів), о. Василь (Чемерівці), о. Юрій (Старокостянтинів), о. Зіновій (Городок).

Розділити радість прихожан прийшли о. Володимир та о. В'ячеслав (Українська православна церква Київського патріархату), ксьондз Богуслав

(римо-католицька церква), пастирі Михайло Муц, Олександр Ткачук та Роман Муц (церква Євангельських Християн Баптистів).

Святкову літургію величним співом супроводжував хор Тернопільської духовної семінарії ім. Патріарха Йосипа Сліпого.

У храмі Вознесіння Христового молилися тієї світлої неділі разом з парафіянами представники влади. На освячення новобудови завітали голова райдержадміністрації Наталія Рохова, заступник голови районної ради Геннадій Отрубчак, заступник голови РДА Володимир Захар'єв, міський голова Станіслав Небельський.

Многая літа співали для всіх, хто молився в цьому храмі, для меценатів, котрі матеріально підтримали будівництво, для представників влади, які всіляко сприяли побудові церкви [7; 2].

Великої уваги священик та парафіяни надають духовному просвітництву серед дітей. При церкві Вознесіння Господнього діє недільна школа, де вивчають Святе Письмо та освоюють розуміння про Святі Тайни. Допомогала їм у цьому вчитель Галина Михайлівна Бойчик [3; 6]. А 9 червня 2011 р. парафіяни раділи з того, що до першого Святого Причастя приступили діти, які були охрещені в церкві і вирости, змалечку відвідуючи храм.

Парафія нараховує близько 200 родин. Взимку парафіяни з Різдвяним Вертепом на чолі зі священиком несуть радісну звістку про народження Христа дунаївчанам, співаючи колядки та показуючи театральне дійство. Влітку відбуваються катехитичні зустрічі для дітей та молоді, поїздки по різних відпустових місцях. Також у храмі проводяться спільні молитви з релігійними громадами міста.

2005 року мешканці с. Балин Дунаєвецького району, відвідавши недільне богослужіння в храмі «Вознесіння Господнього» у Дунаївцях, виявили бажання мати в своєму селі греко – католицьку церкву. І, незважаючи на перешкоди з боку сільської ради і релігійної громади Московського патріархату, почали сходитись на богослужіння в приміщенні старого магазину. Воно було вибране

не випадково, адже магазин побудований з цегли зруйнованої під час антирелігійної компанії [1; 4].

14 лютого 2006 року 23 сесія сільської ради IV скликання прийняла рішення: «Надати дозвіл на виготовлення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки для надання в оренду релігійній громаді Української греко-католицької церкви с. Балин для громадських та релігійних організацій (будівництва та обслуговування храму) площею 0,10 га за рахунок резервних територій с. Балин по вул. Учительській, 17» [9].

Вже в грудні 2006 року був закладений камінь під фундамент нового храму. І весною 2007 року неподалік сільської ради за проектом священика Михайла Суховича почали його будувати. Невелика церковна громада (40 сімей) власними силами та з благословенням і великою допомогою Владика Василя Семенюка за короткий проміжок часу спорудила церкву.

Кошти на церкву збирали отець Дмитро Сухович в церквах і селах Млинець, Іванівка Теремовлянського району Тернопільської області, на покрівлю даху 15 тисяч гривень передала єпархія Тернопільської області, жителі Балина – Галина Олійник та Євгена Дмитришина. Покривали церкву жителі с. Попельна Снятинського району Івано-Франківської області.

Будівництво здійснювали батько о. Дмитра Михайло Іванович Сухович і місцеві жителі Михайло Яцків, Леонід Кобилянський, Володимир Кушнір. Допомагали Людмила Тетервачук, Клавдія Фролова, Галина Олійник, Тетяна Хаткевич, Галина Щур, Євгена Дмитришина, Тетяна Кушнір, Олена Штунь, Ганна Крентовська, Емілія Яцкова, Ольга Шиманська, Станіслав Шиманський, Василь Олійник, Віктор Хаткевич, Іван Дмитришин, Михайло Штунь, Олександр Мартинюк, Ніна Солтисюк та інші. За значний внесок у будівництво церкви Владика нагородив першу і найактивнішу парафіянку Людмилу Тихонівну Тетервачук Вдячною грамотою.

Ікони розписував балинчанин Микола Лалак, а встановлення проводив Ернст Кураш [6; 15].

15 грудня 2007 року, у переддень свята Святого Миколая, відбулося перше богослужіння і освячення новозбудованої УГКЦ, яка отримала назву Миколаївської. Освячення здійснював єпископ Тернопільсько – Зборівської єпархії владика Василь Семенюк (теперішній Митрополит і архієпископ).

«Запрестольну ікону подарував храму ієромонах Йосип Будай (Чин Святого Василя Великого) – настоятель Кам'янець-Подільського Святотроїцького храму.

Крім того, батьки священника Михайло Степанович і Євгена Михайлівна подарували храму вишиті рушники і ікону Святого Пантелеймона.

У служінні церкви своїм співом допомагали Ольга Юріївна Баб'юк з м. Дунаївці, а також прихожани церкви святого Вознесіння Господнього.

Допомогу надавали також семінаристи Тернопільської духовної семінарії ім. Йосипа Сліпого, особливо п. Михайло та Микола [6; 16].

Церква має не багато прихожан, але богослужіння проводяться регулярно.

Багато сил фізичних та духовних докладено прихожанами Дунаєвецької та Балинських церков, щоб відновити з нуля свої святині. Величезна заслуга в цьому їх душпастиря отця Дмитра Суховича. Ця Богоугодна справа об'єднала не тільки їх у спільноти, а й дала можливість проявити жителям західних областей свою готовність прийти на допомогу.

Список використаної літератури:

1. Баглей В. Різдвяна Зоря над Хмельниччиною / Брат Василь Баглей // Божий сіяч. – 2004. – 2 лют. (№100). – С. 2.
2. Геровська О.М. Ліквідація греко-католицької церкви у м. Кам'янці-Подільському за часів Російської імперії // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 178-179.
3. Глухова Л. Перша Сповідь і Перше причастя // Дунаєвецький вісник. – 2011. – 9 черв. (№46-47). – С. 6.
4. Іванець О. Греко-католики Дунаєвець зводять новий храм // Є! Сімейна газета. Регіон. – 2004. – 12 серп. (№32). – С. 4.
5. Колісник С.Т. Церкви села Балин. – Балин, 2013. – 58 с.
6. Лемешко Л. Освячення Храму // Дунаєвецький вісник. – 2005. – 3 листоп. (№86-87). – С. 2.
7. Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. священника Евфимия Сецинского. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2008. – С. 781-826.

8. Рішення двадцять третьої сесії сільської ради IV скликання с. Балин Дунаєвецького району від 14 лютого 2006 р., №10-23/2006 р.
9. Сухович Д.М. Автобіографія. – 2013. – 4 с.
10. Сухович Д.М. Спогади. – 2013. – 1 с.

Ю. І. Блажевич,
м. Хмельницький

Цілющі джерела та родовища Дунаєвеччини: минуле і сьогодення

В статті, на основі архівних і документальних матеріалів, висвітлено питання щодо лікувальних родовищ, джерел і криниць області, зокрема й Дунаєвеччини, які в народі називають «цілющими», «помічними», «рятівними», відображено ставлення православної церкви в різні часові періоди до цього явища природи.

Ключові слова: Хмельниччина, Дунаєвеччина, цілющі джерела, церква, здоров'я, криниці.

Хмельниччина –це край трьох тисяч річок, трьох природнихкліматичнихзон та десяти родовищ цілющої мінералізованої води. Водночас це край неповторної мальовничої природи,кількасот визначних історико-архітектурних пам'яток історії і культури, серед яких виділяються місто Кам'янець-Подільський зі Староюфортецею, історико-культурний заповідник «Межибіж», заповідник«Самчики». Цікаві історичні місця і об'єкти є в Антонінах, Бакоті, Грицеві,Губині, Городищах, Головчинцях, Зінькові, Ізяславі, Пиляві, Сатанові,Сутківцях, Староконстантинові, Тихомелі та ін. Однак найбільше багатствокраю –це його працюовиті, чудові люди –творці історії, культури, майбутнього.Нині нас в області 1,3 млн. осіб, з яких 94% – українці, росіяни – 3,6%, поляки – 1,6%, білоруси – 0,2%, євреї – 0,1 % [1, с.4] та інші.

Багаторобиться на Хмельниччині й для охорони здоров'я нашихкраян.Востаннірокивідкрито декілька амбулаторій, добудовані корпуси лікарень у Хмельницькому, Вінківцях, Волочиську та інших населених пунктах області.

Водночас у нашому регіоні відродилася народна медицина, на допомогу людям прийшли травознаї, цілителі, костоправи, діагности, провидці. На жаль, серед них трапляються й шарлатани. Популярними серед жителів краю стали

відвари, настоянки, мазі, різні лікарські збори корисних трав тощо. Відродився інтерес до «цілющих» джерел і криничок, більшість з яких нині облагороджена і користується великою популярністю серед мешканців краю і сусідніх областей.

На Поділлі споконвіків користувалися цілющою водою для заліковування ран, при різних хворобах серцево-судинної системи, кишківника, печінки, нирок, варикозу, екземи, лишай, ревматизму, подагри, мігрені тощо. Як свідчать архівні матеріали, історико-церковна література, спогади очевидців, православна церква в певні історичні періоди по – різному ставилася до такого явища, як «цілющі» джерела, «чудотворні» ікони, лики святих на зрізах дерев та ін. Так, наприклад, у кінці XVIII – XIX ст. у селі Сокілець Ушицького повіту (нині Дунаєвецького району) ще з середини XVIII ст. користувалося великою популярністю цілюще джерело, до якого на десяту п'ятницю після Великодня, тобто на Трійцю (Зелені свята), завжди збиралося по кілька тисяч людей з навколишніх сіл і повітів, щоб зцілити хвороби та недуги. Цим користувалися православні священники і католицькі ксьондзи, які під час таких паломництв проводили богослужіння, продавали іконки, хрестики, свічки, освячували воду з «цілющого» колодязя тощо. Було й так, що, реагуючи на рапорт Ушицького духовного правління, Подільська духовна консисторія наказала оштрафувати священників і дияконів, які відлучались без дозволу зі своїх парафій для заробітку грошей на «цілющій» воді, відповідно на три та один руб на користь вдів і сиріт. Водночас консисторія звернулася з клопотанням до губернського правління для вжиття заходів щодо закриття цього колодязя і заборони зібрань людей біля нього в майбутньому. Також було направлена відповідна реляція римсько-католицькому єпископу Стефановському з настійливою вимогою, щоби ксьондзи Соколецького кляштору (монастиря) припинили будь-які дії біля цього колодязя, розібрали капличку, а також не проводили богослужінь, освячення цілющої води, продаж свічок, іконок тощо [2, арк. 21-23]. До речі, цілюща соколецька вода й понині лікує людей від різних хвороб і недуг.

Такі ж проблеми щодо «цілющих» колодязів і джерел були в селах Юзефівка Балтського повіту [3, арк. 2, 4-5], Джурин Гайсинського повіту [4, арк. 1-6], Росоша Проскурівського повіту [5, арк. 1-2, 29-30], Любомирка Ольгопільського повіту [6, арк. 1, 32] та інших. Духовна консисторія своїм указом 1798 року зобов'язала духовні правління два рази на рік доповідати архієрею про проведену в парафіях роботу, щоб не «виникали будь-які забобони і марновірства, прояви лихослів'я при іконах святих, а також при колодязях і джерелах фальшивих чудес, чи не з'являються де фальшиві навіжені, юродиві і чаклуни...» [7, арк. 1-55]. В селян утвердилася стійка віра, що вода, зокрема й цілюща, також може викривати відьом, відьмаків, вовкулаків, перевертнів тощо. Так, наприклад, у с. Лисець Ушицького повіту (нині Дунаєвецького району) влітку 1809 р. була засуха, тому прикажчик Студзинський наказав втопити в річці жінку, яку підозрювали у відьмарстві, щоб викликати дощ [11, арк. 2-21].

Однак, у ХХ – на початку ХХІ ст. церква почала підтримувати і освячувати цілющі джерела, якщо відповідні інстанції підтверджували їх лікувальні властивості. Адже нині вже ні для кого не секрет, що вода – це справжня жива субстанція. Вона здатна змінювати свою структуру навіть від інтонації голосу людини. А ще вода єдина з чотирьох природних стихій, яка має найбільш виражену властивість лікувати тіло і очищати душу. Звісно, ефект гарантований лише тоді, якщо твердо вірити в це. В області є чимало незвичайних місць, вода в яких вважається цілющою. Таке джерело є за Дунаївцями, біля села Дем'янківці. Вже кілька років до нього з усіх усюд приходять і приїжджають дорослі та діти, аби набрати додому води, напитися і перепочити з дороги. А віднедавна тут ще й облаштували купальню і найвідважніші сміливо опускаються в благодатну прохолоду. Адже після такого купання ще ніхто не захворів, навіть, навпаки, є чимало випадків коли, саме ця вода допомогла побороти недуги. Тепер кілька разів на рік у найбільш урочисті свята та на свято Живоносного джерела Ікони Божої Матері освячується вода. Щороку людей

збирається все більше. Приходять і з інших конфесій, бо не має значення яку віру сповідує людина, адже Бог дав воду для усіх [8, с.6].

У лісі біля с. Маків Дунаєвецького району є цілющі джерела, які в народі називають Білою Криничкою. Хтось із хазяйновитих лісників свого часу розкопав у білій глині кілька джерел і з'єднав їх в одну криничку. З того часу до кринички прикріпилася назва «Біла». 1979 року головний лікар маківського санаторію «Україна» Олександр Лисюк замовив працівникам Правобережної геологічної експедиції пошук мінеральних вод. У результаті на 93 – 100 – метровій глибині було виявлено нафтусеподібну воду, а на 334 – 395-метровій глибині – хлоридно-натрієву воду типу «Миргородська». Експлуатація цих родовищ не тільки ефективна, але й відбувається без шкоди надрам й дарує здоров'я людям [10, с. 4].

У 1965 році неподалік Сатанова, на мальовничому лівому березі річки Збруч, розпочалися геологічні дослідження. Під час робіт із свердловини вдарив стрімкий водяний фонтан висотою понад 50 метрів. Десь за три роки, фармацевт Ніна Нестерова після наполегливої праці та тривалих досліджень, відкрила не одне, а одразу декілька лікувальних джерел. Відповідні аналізи встановили, що за вмістом мінералів та мікроелементів сатанівська вода не має аналогів у світі. Поняття мінеральної води стало своєрідним синонімом назви селища [9, с.6].

Давній Бакотський печерний чоловічий монастир, перші згадки про який датуються ще XIV ст., видовбаний у самісінькій скелі, а неподалік від нього – три джерела. Після першої ж випитої склянки джерельної води одразу відчувається якийсь хміль у голові. Люди здавна вважали ці джерела святими, а воду в них, багату різноманітними мінералами, – цілющою. Кажуть, якщо помолитися і подумки попрохати у Бога зцілення від хвороби – вона відступить назавжди. Святе місце з потужною енергетикою, омолоене десятиліттями, щороку відвідують тисячі людей. Молячись за здоров'я, кожен залишає біля джерела якусь дрібничку – ікону, монету, стрічку або хустинку. А 14 серпня, на свято Маковея, хворі збирають довкола монастирських джерел квіти і трави.

Вони зв'язують їх в пучечки та забирають додому, вірячи в цілющу силу зілля, яке захищатиме їхні оселі від негараздів увесь рік [9, с.6].

Як бачимо, такі місця, пов'язані з лікувальними властивостями цілющих вод, омолоді десятиліттями, з потужною духовною енергетикою щороку відвідують тисячі і тисячі людей. Для більшості з них вода приносить зцілення, вселяє віру в краще майбуття. Матеріали, в яких висвітлено історію і сучасний стан лікувальних джерел і криничок Дунаєвщини, можна використати на уроках історії України і рідного краю, у курсах релігієзнавства та історії української культури, під час проведення різноманітних виховних та духовних заходів, олімпіад і досліджень МАН.

Список використаних джерел та літератури:

1. Щегельська О. Портрет Хмельниччини / О. Щегельська // «Є Поділля». –2010. – 30 груд. (№52).
2. Державний архів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 3578. Справа про виконання прибутків, одержаних від церковного колодязя на утримання Ушицького духовного правління, церкви і священика с. Сокілець Ушицького повіту, 1798-1804 рр., 131 арк.
3. Там само, спр. 76. Справа про закриття колодязя в с. Юзефівка Балтського повіту, 1807 р., 7 арк.
4. Там само, спр. 1145. Справа про закриття колодязя в с. Джурина Гайсинського повіту, що визнавався забобонними особами «чудотворним», 1822-1823 рр., 6 арк.
5. Там само, спр. 208. Справа про дослідження води в колодязі с. Розсош Проскурівського повіту, що на думку селян має «цілющі» властивості, 1829 р., 31 арк.
6. Там само, спр. 1365. Справа щодо клопотання Ольгопільського духовного правління про закриття колодязя в с. Любомирка, вода якого на думку селян має цілющі властивості, 1851-1852 рр., 33 арк.
7. Там само, спр. 35. Рапорти духовних правлінь щодо проповідей в церквах проти дій юродивих і «чаклунів», 1801-1802 рр., 55 арк.
8. Іванець О. Благодатна сила Дем'янкевецького джерела / О. Іванець // «Є Поділля». –2011. – 4 серп. (№31).
9. Захарчук Т. Підземні «аптеки» Хмельниччини / Т. Захарчук // «Є Поділля». – 2010. – 23 верес. (№38).
10. Шелепало О. Віз байдужості і нині повний / О.Шелепало // Подільські вісті. – 2013. – 17 січ. (№ 7-8).
11. Слободянюк Т. Свято води з ароматом подільського саду / Т.Слободянюк // Подільські вісті. – 2012. – 20 верес. (№ 139-140).

В.Ф. Шинкарчук,
м. Дунаївці

Медицна школа в Дунаївцях у довоєнний і післявоєнний період

У статті прослідковується спроба, інколи й вдала, створити в Дунаївцях регіональний медичний заклад як до Великої Вітчизняної війни, у роки окупації, так і в повоєнний час.

Ключові слова: Дунаївці, районна лікарня, курси, медичне училище, фельдшер, акушерка.

У тридцяті роки минулого століття в приміщенні колишнього маєтку панів Завойків діяли однорічні курси Червоного Хреста, які готували медичних сестер.

Курси були вечірніми однорічними курси. 1931 року на них навчалися і дівчата, і жінки. 1932 року вони отримали спеціальність медичних сестер. Набір курсанток відбувався щорічно і щорічно був випуск медичних сестер.

А 1936 року вечірні курси перетворилися в денну дворічну школу медсестер. Очолював її Бродський, досвідчений керівник, популярний, авторитетний. Справа йшла не погано.

1936 року до Дунаєвецької школи медсестер приєднали групу студенток – акушерок другого курсу Кам'янець – Подільського медичного училища, і заклад отримав назву школи медичних сестер та акушерок. 1938 року в Дунаївцях відбувся перший випуск акушерок та вже традиційно – медсестер [1].

1939 року директором школи медичних сестер та акушерок була призначена Валентина Михайлівна Влагова (1911 – 2005), яка декількома роками раніше закінчила Дунаєвецькі вечірні курси медсестер. Одержавши спеціальність медсестри, працювала лаборантом Дунаєвецької районної лікарні. Вона полюбила свою роботу і досягла хороших успіхів, що відомий тоді лікар – терапевт В. Є. Галавський, визнавши її сумлінну працю, вручив їй особливий, надзвичайно дорогий для неї подарунок – лабораторну книгу з написом: «Майбутньому лікареві – гематологу».

Валентина Михайлівна мріяла про вищу освіту. 1938 року, закінчивши робфак, готувалася до вступу. Але несподівано 1939 року їй була зроблена пропозиція районного керівництва обійняти посаду директора школи медичних

сестер та акушерок, і вона погодилася. Виконувала обов'язки аж до початку війни.

1941 році на останньому місяці вагітності В.М. Влагова вимушена була евакуюватися на Поволжя. По дорозі народила сина. Перенесла безліч злигоднів, важко працювала в колгоспі. Хвилювалася за доньку і чоловіка, про яких не було жодних відомостей з України. Але найважчою бідою стала смерть дев'ятимісячного сина.

Після звільнення повернулася в Дунаївці, з квітня 1944 року працювала завідуючою районним відділом охорони здоров'я. 1948 року перейшла на роботу в районний комітет партії, згодом була обрана секретарем райкому партії. Завідувала й плановим відділом, відділом соціального забезпечення райвиконкому. Працювала також секретарем райвиконкому. Її завжди цінували за велике працелюбство, за серйозне і сумлінне ставлення до роботи, за порядність і принциповість. Валентина Михайлівна була нагороджена орденом «Знак Пошани» [2].

У роки окупації головний лікар М.В. Румянцев спробував відновити навчання у медичній школі. Навесні 1942 року був проведений набір до школи. 8 квітня «Урядові дунаєвецькі вісті» повідомили що в Дунаєвецькій фельдшерській медичній школі на всіх трьох курсах навчалося 197 учнів. Вони були забезпечені медичною літературою, обладнувався біологічний музей [8]. Спочатку вона розміщувалася в приміщенні школи №2, де нині власник зводить другий поверх. А 1 вересня 1942 року школу перемістили на територію райлікарні в двоповерховий будинок колишнього поміщицького палацу. Директором школи працював знаменитий лікар – хірург Михайло Васильович Рум'янець (1888 – 1960) [3]. Спеціальні предмети викладали лікарі, які працювали в медичній школі і до війни: Гольденцвайг, Вікалюк, Соскіни (чоловік і жінка), Г.Й Годлевська та інші.

У цій школі навчалися Микола Никанорович Магера (пізніше став письменником), Михайло Терентійович Кузьмов (став фельдшером), Петро

Адольфович Варфоломеев, згодом економіст сільгоспуправління та інші. Медична школа проіснувала до початку зими 1942 року.

Директор Дунаєвецької фельдшерської медичної школи був унікальною людиною. Медична сестра хірургічного відділення районної лікарні Людмила Олексіївна Надвірняк, згадувала: «Я вчилася в Дунаєвецькій медичній школі на сестринському відділенні в 1939 – 1941 рр.». Там вперше побачила лікаря М. В. Рум'янцева. Він читав у нас лекції по хірургії, дуже гарно читав, старався, щоб ми добре розуміли і засвоювали те, що він казав. Він завжди був акуратно вдягненим, підтягнутим, красивим, очі світилися радістю. Був добрим. Нам здавалося, що такого лікаря, як Рум'янцев, ніде нема. Своїми діловими якостями він явно відрізнявся від інших лікарів. Навіть до нас, учнів, ставився інакше, ніж інші. Завжди проявляв чемність і повагу. Бачив у нас вже дорослих людей, поважав нашу людську гідність. На його лекціях було так тихо, що, як мовиться, муха пролетить, то буде чути. Ми ловили кожне його слово. Йому від того було радісно, він був у гарному настрої. Це був надзвичайно культурний лікар, освічений, високоінтелектуальний.

У багатьох людей існує переконання, що лікар повинен бути глибоко гуманним. М.В. Рум'янцев був саме таким. Він не нехтував простими людьми. Траплялися випадки, коли, відвідуючи на додому хворих з великими нестатками, він залишав під подушкою гроші на ліки, а, бувало, і на їжу.

Для М.В. Рум'янцева було звичним приймати хворих не тільки хірургічного профілю, але й інших захворювань. Складалося враження, що він здатний допомогти будь – якому хворому»[5].

Учень Дунаєвецької фельдшерської медичної школи письменник Микола Никонорович Магера залишив спогади: «Мені дуже легко давалася хірургія, анатомія, латинська мова і терапія. А ще любив спостерігати за майстром своєї справи хірургом М.В. Рум'янцевим. Він свої пояснення пересипав спогадами про окремих хворих, наводив багато цікавих анекдотичних ситуацій, які приваблювали не лише до його особи, але й до предмета – хірургії. Неповторним віртуозом був він і під час операцій. То був великий майстер

хірургічної справи. Прекрасним він був і як людина. Можу засвідчити, що він два рази спас мене від депортації до Німеччини, коли вже не працювала фельдшерська школа. Спас і мою сестричку Галю, коли та хворіла на дифтерію. Вночі побіг я до його будинку (а жив він в особняку недалеко суконної фабрики), розповів, чому прийшов у таку пізню пору, що сестричці погано, а звернувся до нього, бо він головний лікар серед усіх лікарів. Він зі скляної шафи вийняв коробку, розкрив її, взяв велику ампулу, сказав, що оце єдина ампула з німецькою сивороткою, хоч термін дії минув кілька місяців тому, але треба поспробувати, іноді термін дії ще в лабораторії завбачують. Ота антидифтерійна німецька сиворотка й врятувала життя сестрички Галі» [4].

1942 року в Дунаївцях при лікарні, яка мала 110 ліжок, працювали місячні курси Червоного Хреста, на яких навчалось 20 осіб [9].

Після звільнення Дунаєвеччини від окупантів у жовтні 1944 року почався набір до Дунаєвечької дворічної школи медичних сестер, директором якої була призначена Ольга Іванівна Слободян. Вона не була фахівцем, за те мала досвід керівної роботи. Через рік посаду директора обійняв лікар Григорій Юхимович Коршевер, який очолював медичну школу досить довго, аж до її закриття 1956 року. Щорічно проводився набір до школи. 1954 року Дунаєвечька дворічна школа медсестер була перепрофільована в дворічне медичне училище з денною формою навчання. 1954 року був здійснений набір на вечірньою форму підготовки протягом трьох років фельдшерів.

Але 1956 року медичне училище в Дунаївцях зазнало кардинальних змін: із-за недостатньої матеріально – технічної бази студентів – дворічників перевели в Чемерівці, де місцевекерівництво надало під училище добротні приміщення, студентам з трирічною вечірньою формою навчання, що вступили 1954 року, дали можливість закінчити навчання в Дунаївцях. Але училище з 1956 р. вже мала статус філіалу Кам'янець – Подільського медичного училища, і випустило 1957 року фельдшерів.

А групу студентів після десяти класів, яких прийняли в Дунаєвечьке медучилище 1955 року на денну форму навчання, 1956 року після закінчення

першого курсу перевели до Кам'янець – Подільського медучилища, де вони 1958 року стали фельдшерами.

З 1945 по 1956 рік директором Дунаєвецької школи медсестер був лікар Коршевер Григорій Юхимович дивовижна людина у якої було так багато чудових рис, що порою не віролося, що можуть серед нас бути такі відповідальні керівники. Перше враження, коли бачиш його зблизька – дуже суворий начальник.

Багато разів автору цієї статті доводилося зустрічатись з Григорієм Коршевером на нарадах в обласному центрі. Він тоді працював головним лікарем Шепетівської міської лікарні. Вражав своєю солідністю, здатністю переконливо роз'яснювати складні заплутані випадки. Додавало йому величч і те, що в роки Великої Вітчизняної війни брав участь у бойових діях.

Терапевт Галина Олександрівна Зайцева, яка працювала в терапевтичному відділенні поряд з Г.Ю. Коршевером, тоді головним лікарем Дунаєвецької районної лікарні, згадує: «Мені довелося працювати з Григорієм Юхимовичем в терапевтичному відділенні. Для мене він був першим, бо я тільки починала свою лікарську діяльність, хто давав мені найбільше порад щодо лікування хворих, правильного ставлення до них. Робив він це тактовно, щоби не показувати своєї переваги в лікарській практиці, ніби ми, як лікарі, були рівні. Я дякую йому за те, що відчула таки тоді себе лікарем, що я, як лікар, чогось варта. Всі роки, скільки б я не працювала, завжди хотілося бути схожою на Григорія Юхимовича. Багато людей довелося бачити на своєму життєвому шляху, але таких як Григорій Юхимович Коршевер зустрічала рідко. Такі, як він, не стираються з пам'яті. Він першим у Дунаєвецькій райлікарні почав займатися вивчення електрокардіограм і успішно їх розшифровував» [6].

Дунаївцям випала честь за дорученням обласного комітету Червоного Хреста 1962 року відкрити медичні курси підготовки медичних сестер за спеціальною програмою з цивільної оборони. Вони були дворічні. Був проведений набір дівчат з семикласною освітою. Вони були випущені 1964 року, другий набір на ці курси були здійсненні 1964 року, а випуск – 1966 року.

Завідував курсами лікар-інфекціоніст Мечислав Станіславович Кочмар. Він народився у 1920 році на Городоччині в сім'ї селянина. Після семирічки закінчив Кам'янець – Подільський медичний технікум. Деякий час працював сільським фельдшером. Під час Великої Вітчизняної війни військову службу проходив на кордоні з Афганістаном в погранзаставі Кушка. Після демобілізації вчився в медінституті в місті Ташкенті, потім перевівся до Вінницького медінституту, який закінчив в 1948 році з відзнакою. Був направлений в Дунаївці на посаду завідуючого районним відділом охорони здоров'я. 1952 року був знову призваний на військову службу. Служив у Підмосков'ї військовим лікарем і начальником аптеки. Згодом повернувся в Дунаївці на попередню роботу. Коли райздороввідділи розформували, очолив інфекційне відділення Дунаєвецької центральної районної лікарні.

«Мечислав Станіславович, – згадує Заслужений лікар України, хірург Садлій В.С.,– був досить досвідченим лікарем – інфекціоністом. Атестований по вищій кваліфікаційній категорії. Дисциплінований і вимогливий і до себе, і до медперсоналу. Неодноразово перемагав у соціалістичному змаганні. Був активним у громадському житті лікарні. Обирався головою профкому медиків району» [7].

Багато років редагував він лікарняну стінну газету «Медик». Був організатором і активним учасником художньої самодіяльності райлікарні. Написав пісню «Мої Дунаївці » і виконував її разом з працівником лікарні Борисом Гучком та хором медичних працівників. Слова пісні сповнені великої любові до Дунаївців, викликають шану до рідного міста. Ця пісня є гімном Дунаївців:

Тече – біжить Тернавка тихо й легко,
Де береги в тіні вербових віт,
На пагорбах розкинулось містечко,
Що прожило понад шістсот буремних літ.

Мої Дунаївці – маленьке місто,

Ти здавен славне хистом сукнарів,
Перлиною вплелося ти в намисто
Подільських міст – невтомних трударів...

Не стало Мечислава Станіславовича Кочмара 4 травня 1996 року. Старше покоління медичних працівників району з повагою згадує цього талановитого лікаря.

Отже в Дунаївцях кілька разів і до війни, і в роки окупації, і після війни робилася спроба відкрити середній спеціальний медичний заклад, діяла школа медичних сестер, акушерок, училище, що готувало фельдшерів. Місто славалося не тільки суконним виробництвом, а й школою підготовки кадрів середньої медичної ланки. Однак із-за неуваги до матеріальної бази, а отже належної підтримки з боку районного та міського керівництва, втратило свій шанс мати й до сьогодні середній медичний навчальний заклад.

Список використаної літератури:

1. Шинкарчук В.Ф. Дунаєвецьке медичне училище: наук. зб. / В.Ф. Шинкарчук, В.Б. Оліфер // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій. – Кам'янець – Подільський, 2003. – Вип. 3. **-С**
2. Пам'яті В. Влагової // Дунаєвецький вісник. – 2005. – 8 груд. (№ 96).
3. Свідчить архівно – кримінальна справа // Дунаєвецький вісник. – 2009. – 16 лип. (№ 55-56).
4. Спогади М. Н. Магери про лікаря М.В. Рум'янцева з фонду його музею в районній бібліотеці.
5. Письмові спогади про навчання в Дунаєвецькому медичному училищі медсестри – пенсіонерки з с. Січинець Л. О. Надвірняк з особистого архіву автора.
6. Письмові спогади про спільну роботу з Г.Ю. Коршевером лікаря – пенсіонера Г.О. Зайцевої з особистого архіву автора.
7. Письмові спогади хірурга Садлія В.С. про лікаря М.С. Кочмара з особистого архіву автора.
8. Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – № 30. – С. 4.
9. Там само. – №70. – С. 4.

Н.М. Муляр,
с. Маків

Животворна Маківська перлина

Стаття присвячена санаторію «Україна», відкритому 1975 року. Сьогодні – це оздоровчий заклад, відомий за межами країни, він спеціалізується на мінеральних водах типу

«Нафтуся» та «Миргородська». Великий внесок у розвиток санаторію зробив головний лікар О.Д. Лисюк.

Ключові слова: санаторій, здравниця, мінеральна вода, лікарі, здоров'я, відпочиваючі.

На південно – східних схилах Медоборів розкинулося село Маків, перша письмова згадка про яке з'явилася 1482 року, коли поселення ще носило назву Ступинці.

Маків розташований в південно–західній частині Дунаєвецького району Хмельницької області, поблизу траси Хмельницький – Чернівці. Через Маків протікає річка Батіг або Шатавка, яка в цих місцях розливається в озерця і впадає в річку Мукшу.

Історія Маківського санаторію почалася ще 1950 року, коли мешканці села засадили гору Сідлатицю деревами, перетворивши її на мальовничий парк. Згодом на вершині цього пагорба з'явилася здравниця – міжгосподарський санаторій «Україна».

Найактивнішу участь у будівництві санаторію взяв маківський Ордена Леніна колгосп «Україна», його голова Віталій Володимирович Стеньгач. Саме він виділив на будівництво корпусів та облаштування приміщень майже 1800 тис. крб.

Санаторій відкрив двері для відпочиваючих 1975 року. Тоді головним лікарем став Микола Антонович Тиж. Це був оздоровчий заклад на два корпуси, побудований спеціально для колгоспників і розрахований всього на 150 місць. Коли ж у грудні того року ключі від санаторію прийняв Олександр Дмитрович Лисюк, Маківська оздоровниця стала набувати всесоюзної слави.

У народі здавна кажуть, що той чоловік не дарма на світі прожив, який дерево посадив, побудував дім та виростив сина. Це повною мірою стосується Олександра Дмитровича, адже в нього народилося двоє синів, яких він виховав і вивчив. По слідах батька пішов молодший син Юрій, який також став лікарем, а старший син Віктор продовжив шлях дідуся і став військовим.

Олександр Дмитрович Лисюк народився 6 січня 1935 року в місті Новоград-Волинський Житомирської області в сім'ї військовослужбовця.

Родина пережила важкі часи, коли батько пішов на фронт. «Ніколи не забуду тих тривожних днів і ночей, коли з хвилюванням чекали татового повернення з війни», – розповідав Олександр Дмитрович. А він тоді був важко поранений, лікарі ледве врятували. Тоді син твердо рішив, що справою його життя стане тільки медицина [6].

1958 року Олександр Дмитрович закінчив Чернівецький медичний інститут. Працював у Великожванчицькій дільничній лікарні, потім головним лікарем Великожванчицького дитячого санаторію, розгорнув бурхливу діяльність. Кожен, хто вперше потрапляв на територію дитячого санаторію, був вражений красою парку, зразковою чистотою і порядком. Олександр Дмитрович здійснив надбудову другого поверху санаторного корпусу, побудував нову кухню, житловий будинок, розширив приміщення школи, посадив прекрасний сад, реконструював спальні та ігрові кімнати для дітей.

Працювати головним лікарем в дитячому санаторії - це велика відповідальність. Йому постійно треба було думати не тільки, як забезпечити лікування дітей, а й організувати їх навчання, виховання, побут. І Олександр Дмитрович успішно впорався з поставленими обов'язками. Тому 1975 року Дунаєвецький райком компартії України запропонував йому посаду головного лікаря обласного міжгосподарського санаторію «Україна».

Олександр Дмитрович Лисюк дбав, щоби у здравниці панували доброзичливість, атмосфера тепла й піклування про відпочиваючих. Мабуть, саме завдяки йому Кабінетом Міністрів України 12 грудня 1997 року село Маків було визнане курортним населеним пунктом. 1987 року йому за значні заслуги в розвитку охорони здоров'я, впровадження нових методів діагностики та лікування, за сумлінне виконання службових обов'язків було присвоєно почесне звання «Заслужений лікар України»[5, с.47].

Посада керівника санаторію вимагала неабияких організаційних здібностей. Його можна було бачити в різних інстанціях, і він таки домігся, щоб всі корпуси були розташовані компактно, стало зручно хворим. Незабаром завдяки його старанням та невичерпній енергії, почалось спорудження нової

просторої їдальні та клубу. Окрім їдальні та клубу до двох вже існуючих корпусів водолікарні добудували ще один – п'ятиповерховий спальний корпус. Всі споруди були з'єднані між собою галереями, усі призначені процедури можна було отримати не виходячи із приміщення.

Був проведений пошук природних лікувальних джерел. У 1980-82 рр. на території санаторію відкрито родовища цілющих мінеральних вод типу «Нафтуса» та «Миргородська», завдяки яким на водолікування до Макова потягнулися люди з усіх куточків країни. Мальовничі краєвиди села, помірний клімат, прекрасний медперсонал і привітні жителі Макова щороку приваблюють до санаторію сотні відпочиваючих.

Для тих, хто бажає покращити своє здоров'я, санаторій пропонує широку лікувальну базу: від хвойних, перлинних, соляних ванн – до унікальних мінеральних вод оздоровчого закладу. Саме воді тут приділяється особлива увага, її є два види – «Маківська» хлоридно–натрієва вода і «Перлина Поділля» - гідрокарбонатна натрієва вода. Обидві однаково ефективні при лікуванні захворювань кишково–шлункового тракту, печінки, нирок, порушення обміну речовин, мають протизапальну й знеболюючу дію.

Для сучасного лікування потрібна відповідна діагностична апаратура, тому були удосконалені та пущені в дію два десятки спеціалізованих кабінетів. Зокрема клінічна лабораторія, кабінети гастродуоденоскопії, рН-метрії, голкорексфлексотерапії, мануальної терапії, дуоденального зондування, ультразвукової діагностики, ЛФК, ЕКГ, стоматологічний, зубопротезний, озокеритний, фізіотерапевтичний, лікувальних ванн, гальвано-грязевий, гідротерапії, підводного душу-масажу, рентгенологічний, колоноскопії, психотерапевтичний, фітотерапії, кишкових зрошень, гінекології, кліматотрон. 1998 року було введено в дію кабінет підводного душу-масажу. Завершилася реконструкція відділення, де використовуються куюльницькі грязі. Усі кабінети санаторію оснащені необхідним медичним обладнанням, твердим і м'яким інвентарем. Пацієнти здравниці оточені увагою та кваліфікованою консультативною допомогою спеціалістів [4].

Для відпочинку пропонуються одно- і двомісні номери готельного типу з усіма зручностями. Також є однокімнатні напівлюкси та двокімнатні люкси з просторими кімнатами, килимовим покриттям підлоги, по-сучасному оздобленою ванною кімнатою. Кімнати укомплектовані телевізорами та холодильниками. Для відпочиваючих передбачене п'ятиразове дієтичне харчування.

Санаторно-курортний комплекс має котельню на природному газі, автономне водопостачання, автомобільні гаражі з вантажними та легковими автомобілями, тракторами, автобусами, а також автостоянку.

Вражає приміщення їдальні. Дві просторі зали, зі смаком оформлені деревом та квітами, створюють неповторну атмосферу затишку.

Чимало зусиль керівництво санаторію докладает для організації дозвілля відпочиваючих. Тут проводяться дискотеки, організуються зустрічі з відомими концертними та самодіяльними творчими колективами, організуються конкурси, демонструються кінофільми, проводяться вечори-прощання та інші цікаві дійства. Регулярно проводяться екскурсії до Почаївської Лаври, заповідника Бакоти, до фортець старовинного Кам'янця-Подільського, Чернівців, Хотина. Прекрасна бібліотека, клуб і танцювальний зал – все продумано для затишного та зручного відпочинку. Тут все обладнано зі смаком: гарні клумби, парк, оригінальний фонтан, круті сходи, які ведуть до озера та пляжу. У санаторії обладнані кімнати для гри в більярд та настільний теніс, ігрові кімнати для дітей. Є майданчики для гри в футбол, волейбол, теніс, бадмінтон. [3].

Олександр Дмитрович завжди дбав про санаторій, його славу, про високий авторитет і професійність працівників, тому тут постійно ведеться наукова робота. Сюди приїжджають обмінюватися досвідом учені, лікарі Вінницького медуніверситету, Київського інституту удосконалення лікарів, Одеського науково-дослідницького інституту курортології. У вересні 1993 року в санаторії проводилася перша Подільська науково-практична конференція гастроентерологів України, на якій мова велася про нові методи в лікуванні

хвороб органів травлення. У конференції взяли участь 9 докторів і 12 кандидатів медичних наук [1; 2]. О.Д. Лисюк був вимогливим керівником, але за будь-яких обставин ніколи не дозволяв собі зневажливого ставлення до людей. Коли ж головного лікаря санаторію не стало (він загинув в 1998 році в автокатастрофі), весь персонал, як і все село Маків, важко переживав цю втрату.

А на посаді головного лікаря батька замінив син, до того начмед санаторію Юрій Олександрович Лисюк. Він гідно продовжив традиції батька: разом з дружиною Іриною підтримував у належному стані довірене йому господарство, розвивав напрямки та методи лікувальних та оздоровчих послуг, популяризував санаторій за участі преси, проведенням конференцій та ін. заходів. Недаремно санаторій ввійшов у число лауреатів Всеукраїнського рейтингу-проекту «100 кращих підприємств України» в номінації «Санаторно-курортні послуги».

Сюди їдуть не лише мешканці України, але й Росії, Казахстану, Білорусії, Литви, Латвії, Естонії. Приїжджають на оздоровлення громадяни Польщі, Німеччини. Багато гарних вражень залишають у книзі відгуків відпочиваючі санаторію. Щиро дякують медперсоналу за повернене здоров'я, тепло та затишок.

Список використаної літератури:

1. Ілліх Г. А він, як маківка, цвіте // Дунаєвецький вісник. – 1995. – 21 січ.
2. Наконечна Л.І. Господар на землі / Л. Наконечна, О. Романюк. – Маків, 2001. – 24 с.
3. Остапчук О. Животворна Маківська перлина // Дунаєвецький вісник. – 2000. – 25 трав.
4. Ратушняк Л.І. Історія Маківського санаторію «Україна» / Л.І. Ратушняк, І. Чупіль. – Маків, 2002. – 37 с.
5. Мошак М.І. Маківська здравниця / М.І. Мошак, Ю.О. Лисюк. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2008. – 104 с.
6. Маринич Н. Династії // Поділ.вісті. – 1998. – 29 січ.

В.С. Прокопчук,
В.Ф. Шинкарчук,
м. Дунаївці

Вірність Гіппократовій клятві

Стаття присвячена заслуженому лікарю України, відомому хірургові, випускнику Чернівецького медінституту 1960 року Володимиру Степановичу Садлію, упродовж 35 років завідувачеві хірургічного відділення Дунаєвецької районної лікарні на Хмельниччині.

Ключові слова: хірург, хірургічне відділення, лікарня, Дунаївці, пацієнт.

На Хмельниччині добре знають Володимира Степановича Садлія, авторитет хірурга серед населення досить високий. Адже за плечима в нього – 46 років самовідданої праці, у Дунаївцях він врятував життя тисячам хворих, які не могли обійтись без хірургічного втручання. Публікації про молодого, але вже вправного хірурга почали з'являтися на початку 70-х років минулого століття.¹ Лікар-хірург, та ще коли він очолює відділення і повністю відповідає за здоров'я пацієнтів, живе не для себе. Він завжди готовий прибути на виклик, у будь-яку пору дня чи ночі надати невідкладну медичну допомогу, терпеливо виходжувати післяопераційного хворого. Такий напружений ритм роботи забирає чимало сил і здоров'я, вимагає від лікаря справжнього подвижництва. Це зазначав у Дунаєвецькій районній газеті Р. Браташ, в обласній – В. Єфімчук.² Випускниця Дунаєвецької ЗОШ І-ІІІ ст. Інна Севастьянова присвятила знаменитому медику науково-дослідницьку конкурсну працю.³ Про В.С. Садлія писала поетеса і журналіст Людмила Весела,⁴ історик охорони здоров'я на Дунаєвеччині, колишній головний лікар Дунаєвецької райлікарні, член Національної спілки краєзнавців України В.Ф. Шинкарчук.⁵ Не обійшов увагою постать професіонала В.С. Садлія часопис «Медичний кур'єр Хмельниччини»,⁶ біобібліографічний довідник «Дунаєвеччина в іменах».⁷ З нагоди 80-річчя Володимира Степановича, урочисто відзначеного в червні цього року громадськістю району та області, «Дунаєвецький вісник» відвів ювіляру цілу сторінку.⁸

Мета цієї статті – комплексно представити багатогранну постать випускника Чернівецького медінституту, відомого хірурга Володимира Степановича Садлія, на чиєму досвіді вчилися й продовжують вчитися десятки фахівців хірургічної справи.

Він 35 років очолював хірургічне відділення районної лікарні. І це досить непросто. На такій посаді здатні працювати тільки висококваліфіковані і самовіддані фахівці. Хірургія – це його життя, без цієї професії не було б у нього

щастя. Коли Володимира Степановича запитали, чи є в нього хобі, він з усмішкою відповів:

- Ну, це як його розуміти. Коли знесилений приходиш додому з роботи і трохи відпочинеш, коли на душі спокійно, з'являється бажання, оте, напевне, хобі, щоб мене викликали знову до лікарні. А ще понад усе люблю книги, вони – моя пристрасть.

Сила хірурга В.С. Садлія у високому професіоналізмі, який є результатом поєднання обдарованості з надзвичайною працелюбністю і високими моральними якостями. Робити людям добро – це його девіз.

Народився Володимир Степанович 16 червня 1931 року в селі Майдан-Олександрівський Віньковецького району Хмельницької області в сім'ї колгоспників.

Батьки Володимира Степановича були людьми працелюбними, старанними, порядними, в усьому – зразковою сім'єю. Батько, Степан Іванович, хоч і вступив до колгоспу, все ж зазнав репресій, в основному за релігійні переконання. Його намагались вислати з села, звинувативши в активній ролі в житті церковної громади, керівництві церковним хором. Виявляється, що у ті страшні часи це розцінювалося, як злочин. На щастя знайшлася смілива жінка, яка на сході села звернулася до керівників: «Що ж ви робите! Пелагія під час громадянської війни втратила свого батька, його вбили польські жовніри, бо був головою комнезаму. А тепер ви її караєте, забираючи чоловіка і батька її сина. Де ж тут справедливість?» Степан Іванович залишився в селі, але був позбавлений права голосу.

Під час війни батько воював на фронті, розділив трагічну долю призваних до війська в 1944 році подолян. Скільки їх полягло на Тернопільщині... На передовій батько дав клятву, як що залишиться живим, то присвятить себе служінню Богу. На щастя, вижив і дотримався клятви. 1947 року архієрей висвятив Степана Івановича в сан священика, і з того часу він правив службу Божу в селах свого району.⁹

Володимир Степанович розпочав навчання в рідному селі. Під час німецької окупації важко захворів, хвороба прикувала до ліжка на цілий рік. Після звільнення краю від нацистів закінчив сім класів і 1946 року поступив на навчання до

Кам'янець-Подільської фельдшерсько-акушерської школи. Після її закінчення, з 1949 року, працював на різних посадах середнього медичного персоналу у Віньковецькій райлікарні та Зінківському тубдиспансері на Хмельниччині.

Однак не покидала думка стати лікарем. Бажання підсилював приклад хірурга Б.І. Денисюка, який в ті роки очолював Віньковецьку районну лікарню. Він, фронтний хірург, майстерно оперував, був взірцем для Володимира Степановича, згодом очолив Макарівську райлікарню на Київщині, незабаром – Київську обласну клінічну лікарню.

Бажання бути схожим на Бориса Івановича привело до вечірньої середньої школи, а 1954 року – на лікувальний факультет Чернівецького медичного інституту.

1960 року, після завершення навчання, повернувся до Зінькова, де медсестрою працювала дружина Людмила Трач. Хірург В.С. Садлій швидко набув авторитету й був висунутий на посаду головного лікаря.

1963 року В.С. Садлій здійснив ще один відважний вчинок – вступив у клініку госпітальної хірургії Чернівецького медичного інституту, де протягом двох років навчався під керівництвом професора Л.І. Романа. Лев Іванович був тоді найкращим спеціалістом із загальної хірургії й урології в Чернівцях. Замітивши неабиякі здібності свого учня, професор часто залучав ординатора в ролі асистента до операцій, які здійснював особисто. Там Володимир Степанович освоїв техніку ендотрахеального наркозу. Професор був задоволений хірургічною підготовкою свого учня, який за два роки ординатури повністю оволодів усіма видами оперативних втручань, які здійснював він. Лев Іванович вважав В.С. Садлія кращим з випускників ординатури, тому 1965 року надіслав Хмельницькому облздороввідділу письмову характеристику Володимира Степановича, яка зіграла вирішальну роль у його долі: він був направлений у Дунаєвецьку районну лікарню завідувачем хірургічного відділення.

Лікарня мала непогану матеріальну базу, славилася лікарськими кадрами. На шостому курсі Володимир Степанович проходив тут практику і склав гарне враження про її колектив. Лікарня на той час входила в число кращих, мала високі показники в роботі. Вже тоді ходили легенди про незвичайного довоєнного хірурга

М.В. Румянцева.¹⁰ Знав, що в Дунаївцях ще до Великої Вітчизняної війни працював відомий на всю область терапевт В.Е. Галавський. Знав Д.Є. Бабляка, який теж починав з Дунаївців і став знаменитим кардіохірургом, завідувачем кафедри хірургії Львівського медичного університету, акушер-гінеколога Є.В. Коханевич, згодом – професора, доктора медичних наук Київського науково-дослідного інституту онкології, хірурга Ф.К. Безвершука, терапевта Л.Г. Житомирську, про яких у повоєнні роки ширилася добра слава в Дунаївцях.¹¹

Поступово набував досвіду й авторитету Володимир Степанович. Оперував блискуче. Тільки хірург здатний оцінити майстерність колеги. Не дивно, що професор Л.І. Роман, коли треба було самому оперуватися, приїхав у Дунаївці і довірився своєму учневі.

З діяльністю В.С. Садлія пов'язане запровадження ендотрахеального наркозу, поява в лікарні лікаря-анестезіолога, анестезіологічної служби, а згодом і відділення реанімації та інтенсивної терапії. Це сприйнялося як справжня революція в Дунаєвецькій лікарні. Завідувач хірургічного відділення ввів у лікарську практику набагато ширший, ніж раніше, об'єм обстеження урологічних хворих, що значно поліпшило їх лікування. З ініціативи Володимира Степановича було впроваджено цілодобовий пост у складі операційної медсестри, санітарки і медсестри-анестезистки. Він також запровадив хірургічне лікування хворих з варикозним розширенням вен та тромбофлебитами та інші інновації.¹²

1972 року хірургічне відділення Дунаєвецької райлікарні наказом облздороввідділу було затверджено базою підготовки хірургів з числа лікарів-інтернів. Це стало можливим ще тому, що крім В.С. Садлія у відділенні працювали такі кваліфіковані хірурги, як В.М. Майструк, С.І. Омелянчук, П.І. Марущак. Підготовка хірургів з числа інтернів здійснювалася аж до 2000 року, майже 30 років. За цей час підготовлено більше 50 хірургів, які успішно працюють в усій Україні. Серед них є професори та кандидати медичних наук. Володимир Степанович оцінює це так: „Кожний вчитель бачить себе в успіхах учнів і дуже радий, коли учні в чомусь перевершують свого учителя”.

Новий етап хірургічної діяльності почався із завершення будівництва хірургічного корпусу. Це сталося 1975 року. Тоді хірургія зайняла весь другий поверх нової просторої будівлі. Прекрасні показники служби, багата матеріальна база привернули увагу головного хірурга облздороввіддлу С.О. Рев'якіна, і Дунаєвецьке хірургічне відділення отримало статус школи передового досвіду з диспансеризації хірургічних хворих. Тут проводились обласні та республіканські семінари хірургів, у тому числі й за участі головного хірурга Міністерства охорони здоров'я професора Г.Н. Матяшина, головного дитячого хірурга України професора А.Б. Сітковського та інших учених України.

Вже наприкінці 60-на початку 70-х В.С. Садлій вдається до аналізу власної практики, її теоретичного обґрунтування й узагальнення набутого досвіду. З'являється низка публікацій про лікування трасилолом гострого панкреатиту,¹³ оперативного втручання з приводу кишкової непрохідності, викликаної камінцем тонкої кишки,¹⁴ спонтанного розриву шлунка.¹⁵

1977 року до лікарні завітав міністр охорони здоров'я, професор-хірург А.Ю. Романенко і був у захопленні від побаченого. В результаті В.С. Садлій отримав почесне звання «Заслужений лікар Української РСР».

Свого часу в Дунаївцях оперувався академік О.О. Шалімов, видатний хірург, вчений з світовим ім'ям, оскільки в дорозі в нього сталася серйозна травма. Його оперували хірурги В.М. Майструк, С.І. Омелянчук за анестезійної підтримки В.Д. Севастьянова. Пізніше академік відмітив:

- Хірургія в Дунаївцях сильна. Хірурги грамотні, не розгубилися. Вони – молодці, діяли швидко та правильно.

Доктор медичних наук, професор М.П. Чорнобривий, який знав ціну кожному хірургу області, про В.С. Садлія сказав:

- У нашій області з В.С. Садлієм може зрівнятися хіба що 3-4 хірурги.

А колишній головний хірург облздороввідділу, високий професіонал С.О. Рев'якін висловився коротко:

- Володимир Степанович Садлій, безперечно, сильний хірург, таких в області мало, він чесний, як сама правда.

Був час, коли прізвище В.С. Садлія значилося навіть у списку резерву на заміщення посади головного хірурга обласного відділу охорони здоров'я.

Нинішній головний хірург облздороввідділу А.І. Суходоля також відгукується про В.С. Садлія як першокласного хірурга, сумлінну і щиру людину.

Теперішній завідувач хірургічним відділенням лікарні М.М. Гриб пишається, що є вихованцем В.С. Садлія, людини поважної, розумної, терпеливої, вимогливої до себе та підлеглих. Не раз з приємністю згадує Михайло Михайлович почуту колись розмову: „Не бійся лягати в хірургію, ти попадеш у відділення В.С. Садлія і там тобі пропасти не дадуть”.

Професійний рівень Володимир Степанович постійно вдосконалював на курсах підвищення кваліфікації у провідних клініках Ленінграда, Москви, Києва, Харкова, Львова. Став хірургом вищої категорії, лікарем і людиною незаперечного авторитету. Однак найбільше за свої успіхи він завдячує викладачам Чернівецького медінституту. З теплотою згадує ректора, завідувача кафедри хірургії доктора медичних наук, професора Михайла Макаровича Ковальова, його наступника і ректора Олексія Дем'яновича Юхимця, доцента Федора Захаровича Головка. Гарний слід у пам'яті залишили кандидат медичних наук, доцент В.І. Бережний, доцент і в той же час секретар інститутської комсомольської організації, Арсеній Олексійович Кудла, білорус, учасник партизанської боротьби. Саме за нього, а згодом і Ніни Михайлівни Соловйової, Володимир Степанович був заступником комсомольського лідера закладу. Зберіг хороші враження від лекцій з анатомії кандидата медичних наук Таїсії Василівни. Це вони, та й інші викладачі інституту, заклали «стартовий капітал» - дали міцні знання для дальшого професійного росту хірурга В.С. Садлія.

Все частіше його наукові статті, повідомлення, особисті й в співавторстві, публікують поважні українські журнали та наукові збірники.¹⁰ Дунаєвецьке хірургічне відділення й досі залишається школою передового медичного досвіду.

У нього добре і чуйне серце. Його слово, сказане на людях, багато важить. Він багато років очолював наставництво в Дунаєвецькій лікарні. Від батька, людини

набожної, ще з дитинства перейняв віру у Всевишнього, і вона збереглася на все життя.

Володимир Степанович з дружиною Людмилою Миколаївною виростили доньку та сина. Таміла Володимирівна працює лікарем-офтальмологом у Москві, а син Олександр, за освітою інженер-механік харчової промисловості, працює в Дунаївцях. Дідусь і бабуся щасливі, що мають двох онучок – Таню і Оленку, внука Колю та двох правнуків – Ваню і Данилка.

За станом здоров'я Володимир Степанович 2000 року залишив посаду завідувача хірургічного відділення, але ще активно працює хірургом – оперує, веде прийом у поліклініці, консультує.

Володимир Степанович є гордістю і славою Дунаєвеччини. Його тепло шанують і величають, а громада міста удостоїла звання „Почесний громадянин м. Дунаївці”. Він - „Відмінник охорони здоров'я СРСР”, удостоївся Подяки Президента України, нагороджений орденом „За заслуги III ступеня”.

Отже, в особі лікаря В.С. Садлія маємо непоодинокий випадок, коли генетика, помножена на ґрунтовні знання, отримані у виші, постійне їх удосконалення, теоретичне осмислення практики, дали прекрасний результат: колишній студент-медик став постаттю в охороні здоров'я, визнаною людьми і державою.

Список використаних джерел та літератури:

1. Євдосюк М.І Серце забилося знову // Ленінським шляхом. – 1976. – 6 берез.; Марченко Т. У нього близько 100 рятівників // Ленінським шляхом. – 1973. – 4 січ.
2. Браташ Р. Життя тривоги, надій і радощів // Ленінським шляхом. – 1979. – 29 верес.; Єфімчук В. Високе покликання // Радянське Поділля. – 1987. – 24 берез.
3. Севастьянова І.В. Живе для людей // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. пр. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський: К-ПДП, РВВ, 2000. – Вип. 2. – С. 220-221.
4. Весела Л. То найбільше щастя – рятувати людину // Дунаєвецький вісник. – 2001. – 3 лют.
5. Шинкарчук В. Славетний подільський хірург // Дунаєвецький вісник. – 2001. – 10, 24 листоп., 1 груд.
6. Ювіляр // Медичний кур'єр Хмельниччини. – 2001. – Трав.-черв. (№5-6).
7. Прокопчук В.С. Дунаєвеччина в іменах: біобібліогр. довід. / В.С. Прокопчук, Т.К. Прокопчук, С.В. Олійник. - Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Вип. 2. – С. 79-81.
8. Шинкарчук В.Ф. Видатному хірургу Володимиру Степановичу Садлію — 80! / Віктор Шинкарчук, Володимир Крупко, Віктор Прокопчук // Дунаєвецький вісник. – 2011. – 16 черв. (№ 48-49). – С. 5.
9. Там само.

10. Шинкарчук В.Ф. Зростання матеріальної бази та його вплив на лікувальний процес у закладах Дунаєвцького району в 1968-1979 рр. // Дунаєвчина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. пр. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський: К-ПДП, ІВВ, 2000. – Вип. 2. – С. 160-163; Шинкарчук В.Ф. З історії охорони здоров'я на Дунаєвщині // Там само. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський: “Медобори-2006”, 2008. – Вип. 4. – С. 62.
11. Гуменюк М.І. Дещо з історії медицини Дунаєвцького району / М.І. Гуменюк // Тези доповідей респ. наук. конф. “Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля”. – Дунаївці, 1993. – С. 119.
12. Чорнобривий М.П. Розвиток хірургічної допомоги населенню Дунаєвцького району / Чорнобривий М.П., Гоменюк М.І., Садлій В.С. // Дунаєвчина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. пр. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський: К-ПДП, ІВВ, 2000. – Вип. 2. – С. 158.
13. Садлій В.С. Деякі дані лікування трасилолом гострого панкреатиту // Збірник матеріалів наук.-практ. конф. лікарів Хмельницької області. – Хмельницький, 1967. – С. 187-190.
14. Садлій В.С. Випадок кишкової непрохідності, викликаної камінцем тонкої кишки / В.С. Садлій, Ю.І. Клейман // Клінічна хірургія. – 1971. – № 10. – С. 81-82.
15. Його. Два випадки спонтанного розриву шлунка // Клінічна хірургія. – 1974. – № 9. – С. 72-73.
16. Садлій В.С. Випадок подвоєння жовчного міхура / В.С. Садлій, Ю.І. Клейман // Вісник рентгенології і радіології. – 1985. – № 2. – С. 79; Защеплення хробакоподібного наростку і сліпої кишки в затильному каналі / В.С. Садлій, В.В. Пілюйко // Клінічна хірургія. – 1988. – № 2. – С. 65; До питання про кишкову непрохідність, визвану кишковими камінцями / В.С. Садлій, Ю.І. Клейман // Актуальні питання хірургії органів черевної порожнини. – К.; Хмельницький; Вінниця, 1997. – С. 97; Можливості ультразвукового обстеження хворих при закритих травмах живота / В.С. Садлій, В.І. Коваль // Актуальні питання хірургії органів черевної порожнини. – К.; Хмельницький; Вінниця, 1997. – С. 93; Застосування Кенолог-40 та лікування трофічних змін на нижніх кінцівках в умовах Дунаєвцької ЦРЛ / В.С. Садлій, В.О. Іващук, В.І. Парфенюк, В.І. Коваль // Актуальні питання медицини: матер. респ. наук.-практ. конф., присвяч. 50-річчю Хмельниц. обл. клінічної лікарні. – Хмельницький, 1998. – С. 198; Гриб М.М. Досвід лікування гострого панкреатиту в умовах Дунаєвцької ЦРЛ / М.М. Гриб, В.С. Садлій, О.М. Гриб // Там само. – С. 207.

Л. В. Лісецька,
с. Нестерівці

Музей доктора медичних наук, професора М. П. Чорнобривого у рідних Нестерівцях

Стаття присв'ячена земляку – нестерівчанину, доктору медичних наук, професору, хірургу М. П. Чорнобривому. Йдеться про музей в бібліотеці рідного села, присвячений йому.

Ключові слова: лікар, доктор медичних наук, професор, хірург, бібліотека.

Доктора медичних наук,
професора М. П. Чорнобривого

Бібліотека – музей М.П. Чорнобривого в Нестерівцях

знають не тільки в рідних Нестерівцях на Дунаєвеччині. Він – Почесний громадянин Хмельницької області, заслужений лікар Української РСР [1;2;3;4]. Його любили, до нього звертались за допомогою усі нестерівчани, жителі Дунаєвеччини, вони й через роки пронесли любов до славного земляка, видатного хірурга.

Любов і шана вилилася в ініціативу створення на базі бібліотеки в рідному селі музею Миколи Петровича Чорнобривого. Ініціаторами створення музею виступили доктор історичних наук, професор Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка В. С. Прокопчук, директор Дунаєвечкої районної бібліотеки Т.К. Прокопчук. Спільними зусиллями членів оргкомітету, за фінансової підтримки тих, хто знав Миколу Петровича, 17 вересня 2010 року й постав музей. На його створення використано 14000 гривень [5].

Велику роботу з його організації здійснили директор Дунаєвечкої районної бібліотеки Т.К. Прокопчук, яка створила тематико – експозиційний план, керувала виготовленням експозицій, та художник А.Г. Верстюк, який втілює проект у життя. Збір коштів, ремонт приміщення, придбання меблів та іншого обладнання взяли на себе голова оргкомітету, депутат сільської ради В.П. Огородник, зав. сільською бібліотекою Л.В. Лісецька, електромонтер Дунаєвечкого міськводоканалу В.Г. Лісецький. Коштами та матеріалами допомогли професор КНУКіМ П.Л. Богоніс, начальник управління соціального захисту населення Хмельницької міської ради С.І. Воронецький, підприємець М.О. Пухкий, підприємець із Молдови О.А. Дідур, зав. кадрами Кам'янець-Подільського підприємства „ Адамс ” Г.М. Піщенко. Опікувалися облаштуванням музею сини Миколи Петровича В'ячеслав Миколайович, доктор медичних наук, професор Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова, та Павло Миколайович, кандидат медичних наук, завідувачий алергологічним відділенням Хмельницької обласної лікарні. Вони передали до музею чимало експонатів: родовід Чорнобривих, рукописи

батька, спогади, фотографії, його робочий стіл, книги з домашньої бібліотеки, особисті речі.

Розгорнута в музеї експозиція складається з 9 розділів, які відображають різні періоди життя професора: дитинство, юність, навчання, участь у Великій Вітчизняній війні, діяльність на посаді головного лікаря обласної лікарні. Послідовно розкривається лікарська, наукова, педагогічна і громадська діяльність Миколи Петровича. Особливо підкреслюється його внесок у розвиток вітчизняної медицини, його медичні відкриття та інновації.

Музей постійно поповнюється експонатами. Нині фондова колекція музею налічує понад 500 одиниць збереження. Нещодавно В'ячеслав Миколайович Чернобривий передав музею унікальні рукописи та спогади професора, понад 200 книг з особистої бібліотеки батька, сімейний альбом, десятки світлин, архівні відеозаписи різних років, костюм з нагородами. Серед переданих рукописів досить цікавими є спогади Миколи Петровича „Исповедь за долгие годы врачевания” і „Врач – глазами больного” [5].

За три роки функціонування музею його відвідали більше тисячі осіб з різних куточків України та СНД. Частими гостями музею є В.М. Чернобривий, доктор історичних наук, професор, заступник голови обласної організації Національної спілки краєзнавців України В.С. Прокопчук, директор районної бібліотеки Т. К. Прокопчук, професор П.Л.Богоніс, голова Дунаєвецької райдержадміністрації Ю. В. Кучерявий, С.І. Воронецький. Бібліотеку – музей відвідав народний депутат О. В. Герега. Серед відвідувачів – бібліотекарі та лікарі Дунаєвецького району, ректор Хмельницького університету управління і права кандидат юридичних наук О.М. Омельчук, проректор цього університету доктор історичних наук, професор Л.Л. Місінкевич, ректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, професор І.М. Шоробура та проректор кандидат історичних наук Ю.В. Телячий, голова обласної ветеранської організації В.І. Купратий, чемпіон України з гирьового спорту В.В. Копиченський та інші.

Великий інтерес у відвідувачів викликають експозиції, присвячені науковій діяльності професора М.П. Чорнобривого і його участі у Великій Вітчизняній війні, увагу привертають ордени та медалі, документи фронтовика, учасника Параду Перемоги у Москві старшини М.П. Чорнобривого.

Музейна рада, екскурсоводи розробили низку тематичних екскурсій:

- Життя і діяльність М. П. Чорнобривого (оглядова екскурсія по експонатах).
- М. П. Чорнобривий: випробування війною.
- Сходинами хірургічної майстерності.
- Музейний урок «М.П. Чорнобривий – видатний вчений, талановитий хірург, педагог і громадський діяч».
- Музейний урок «Лікар з великим серцем» для учнів початкової школи.
- Він – родом з Нестерівців.

Кілька десятків вдячних записів залишили в книзі відгуків відвідувачі з Києва, Львова, Вінниці, Хмельницького, Кам'янця-Подільського, колеги – професори А.Суходоля, В Шапринський, В. Керничний, М.Вавлюк, голова Дунаєвецької РДА Ю.В. Кучерявий.

Матеріали музею є невичерпним джерелом для наукової роботи вчених, лікарів, студентів, школярів. На їх основі готуються наукові статті, конкурсні роботи. Музей є навчальною базою шкільних наукових гуртків. У музеї проводяться екскурсії, музейні уроки, зустрічі, бесіди. Все це формує у відвідувачів високі почуття гуманізму, милосердя, доброти, відданості своєму народові.

Список використаної літератури:

1. Прокопчук В. С. Професор М. П. Чорнобривий: нарис життя й науково-медичної діяльності. – Хмельницький: 2003. – 150с.: іл.
2. Прокопчук В. С. Все життя – служіння людям // Дунаєвецький вісник. – 2003. – 13 верес. – С. 7.
3. Шандовська Л. Про таких людей пишуть книги // «Є». – 2004. – 16 груд. – С. 11.
4. Оліфер В. ХХ століття: 100 відомих дунаївчан // Дунаєвецький вісник. – 2006. – 6 квіт. – С. 6.
5. Гординський В. Рідному селу – музей рідної людини // Подільські вісті. – 2010. – 23 верес. – С. 7.

В.С. Прокопчук,
м. Дунаївці

Обереги історичної пам'яті

У статті робиться спроба дати системний погляд на історію зародження, становлення і розвитку архівної справи в Дунаєвецькому районі на Хмельниччині.

Ключові слова: районний архів, трудовий архів, фонди, одиниця збереження.

Такого дослідження до цього часу, на жаль, не було проведено. Історичні довідки, що готувались час од часу для внутрішнього використання,¹ із-за скудності джерел хибують як фактологічними прогалинами, так і системністю розгляду проблеми. Тому й ставиться мета на основі зібраного джерельного матеріалу реконструювати історію зародження і становлення на рівні району такої суспільно важливої справи, як архівна, простежити її розвиток упродовж трьох етапів: до встановлення радянської влади, радянського періоду і доби незалежності України.

До 1918 року кожна установа формувала свій архів. Колекції документів накопичувалися і зберігалися також у родових поміщицьких маєтках Орловських у Маліївцях, Красінських у Дунаївцях, Мархоцьких у Миньківцях. Відомо, що чимало шляхетних родин, зокрема Володийовських, Полубинських, Моржевських, зберігали свої цінні документи в сусідній Михайлівці, у замку Маковецьких, де була відома в губернії бібліотека, а в ній архів документів XVII – XVIII ст. Архів і бібліотека приваблювали дослідників, бібліофілів.² Свого часу Генріх Сінкевич, працюючи над романами «Вогнем і мечем», «Потоп», «Пан Володийовський», аналізував у Михайлівці документальний масив, що належав Ганні Маковецькій – сестрі Юрія Володийовського, захисника 1672 року Кам'янецької фортеці. За архівними документами та друківаними матеріалами простежував, а згодом оприлюднив історію колоритної родини Маковецьких лікар і краєзнавець із Кам'янця-Подільського Юзеф Ролле.³

У роки I Світової війни і національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. Поділля стало ареною кровопролиття і розрухи. Великих втрат у цей період зазнали архівні пам'ятки, до врятування яких докладали зусиль державні органи влади та управління Української Народної Республіки, особливо 1919 року, коли Кам'янець-Подільський став тимчасовим державним центром УНР.

Із встановленням радянської влади розпочалася централізація архівної справи на основі декрету від 1 червня 1918 р. «Про реорганізацію і централізацію архівної справи в РСФРР». Відповідно до постанови Раднаркому УСРР від 20 квітня 1920 р. «Про організацію і централізацію архівної справи на Україні» питання архівного будівництва – збирання, упорядкування та охорони архівних документів – були покладені на народний комісаріат освіти та його місцеві органи, на Поділлі, зокрема – на секцію охорони пам'яток старовини та мистецтва при відділі народної освіти губвиконкому (губКОПМИС). У Кам'янецькому повіті 1921 року цю роботу проводив повітовий комітет охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи. Архіви – урядові, громадські, монастирські і церковні, приватні збірки, рідкісні книги й друковані видання – оголошувалися загальнонародними. Заборонялася утилізація будь-яких документів без дозволу архівних секцій губКОПМИСів. Відповідно до цієї постанови на базі архівної секції ВУКОПМИСу було створене Головне архівне управління. У Кам'янці-Подільському 1922 року архівне управління очолював професор Інституту народної освіти П.Г. Клепатський. Так спільними зусиллями губернського та повітових архівних управлінь розпочалося формування мережі архівних установ.

Особливо активізувалася ця робота з утворенням у березні 1923 року районів та округів. Протягом 1922-1924 рр. був сформований 1231 архів різних відомств і підпорядкувань.⁴ 1925 року, після ліквідації губерній, постало Кам'янець-Подільське окружне управління з штатом 8 одиниць, віднесене до першої групи, наступного року – Проскурівське і Шепетівське окружні архівні управління третьої групи. Дунаєвецький район у плані архівного будівництва

був підпорядкований Кам'янець-Подільському окружному архівному управлінню.

З прийняттям 16 грудня 1925 року постанови РНК УСРР «Про єдиний державний фонд УСРР» було чітко визначено, що до єдиного державного архівного фонду УСРР входять: «Закінчені переведенням справи, документи й листування всіх скасованих і нині існуючих урядових і громадських установ на території УСРР, так і ті, що є в архівосховищах Центрального архівного управління, як і ті, що їх немає там...».⁵ Було заборонено вивіз архівних матеріалів за межі УСРР без дозволу Центрального архівного управління УСРР. Встановлювалася кримінальна відповідальність за порушення визначених постановою норм. На основі цієї постанови розпочався пошук, збір, облік та упорядкування документів єдиного державного архівного фонду, які звозились до архівосховища Кам'янець-Подільського окружного архівного управління, у тому числі з Дунаєвецького району.

Однак чимало документів дореволюційних часів були знищені під час бойових дій. Акт від 18 червня 1920 року, підписаний головою Дунаєвецького райвиконкому Крешенковим, секретарем Панасом, відповідальним за архів Гайдамашком та головою Могилівської сільради Буяром (саме там зберігався на той час архів Дунаєвецького волосного правління. – В.П.), засвідчив: «Весь архів бувшого Волосного Правління, якого малось до 100 пудів, знищено за час горожанської війни поляками в 1920 році, з якого залишилось лише остатки окремих ріжних паперців, всього приблизно 1-2 пуди».⁶ Тому до окрархіву була передана лише частина документів волосних та сільських правлінь. Сьогодні в Державному архіві Хмельницької області зберігаються документи всього п'яти волосних правлінь:⁷

№ п/п	Правління	Номер фонду	Одиниць зберігання	За роки
1.	Балинське, Кам'янецький повіт	79	99	1867-1919
2.	Лисецьке, Ушицький повіт	476	1	1903
3.	Маківське, Кам'янецький повіт	78	1365	1961-1923

4.	Рахнівське, Ушицький повіт	71	1193	1858-1920
5.	Смотрицьке, Кам'янецький повіт	75	70	1910-1916
	Всього	5	2728	

У другій половині 20-х років окружне архівне управління особливу увагу звертало на стан архівів райвиконкомів, великих підприємств, організацій, установ.

12 червня 1926 року інспектор Кам'янець-Подільського окружного архівного управління Ф.І. Барановський обслідував архівну частину діловодства Дунаєвецького райвиконкому і встановив, що навіть у провідній державній установі не була проведена централізація архівної справи – документи окремо зберігалися в шести відділах – загальному, адміністративному, місцевого господарства, земельному, фінансово-податковому та культурно-соціальному – в окремих шафах, не підшиті, не пронумеровані, без опису тощо. А серед цих документів були досить важливі з наукової та соціальної точки зору: метричні книги з 1822 р., книги земельного відділу з 1902 р. Припис інспектора окрархіву вимагав виокремити архівні матеріали від поточного діловодства, упорядкувати їх, виділивши спеціальну кімнату і спеціальну особу з числа співробітників – відповідальну за ведення архіву.⁸

14 червня той же інспектор обслідував архів тресту «Дунфабрик» і виявив дещо кращу картину: під архів була відведена кімната на горищі, книги, справи зберіглись на полицях підшитими, пронумерованими, серед них і дореволюційні документи, газети «Вісти», «Труд», «Известия». Більша частина архівного матеріалу тресту була перевезена до Києва.⁹

1930 рік вніс зміни в архівну справу, після ліквідації округів окружні архівні управління були перейменовані в місцеві, а 26 лютого 1932 року розпорядженням Центрального архівного управління реорганізовані в державні історичні архіви. Того ж року з утворенням Вінницької області було утворено й обласне архівне управління.

1932 року був створений Дунаєвецький районний архів. Керівники установи часто мінялися із-за низької зарплати – 140 крб., відсутності коштів на відрядження.¹⁰ Справи почали поліпшуватися з січня 1936 року, відколи райархів очолив Станіслав Йосипович Пущицький. Він мав незакінчену середню освіту і чотири роки стажу архівної роботи. Архівосховище знаходилося в приміщенні райвиконкому і займало 3 кімнати – 61,95 м² (167,3 м³), стелажна площа складала 30 погонних метрів. Приміщення не опалювалося, потребувало ремонту – облаштування грубок, заміни вікон, установки залізних ґрат і дерев'яних віконниць.¹¹ Значна частина архівних документів зберігалася на підлозі. На 1 липня 1936 року вдалося впорядкувати 42 фонди – 1552 одиниці збереження. Із 278 підприємств, установ, колгоспів, сільрад на обліку в архіві стояло 80. Планом на 1936 рік планувалося посилити роботу з упорядкування архівних матеріалів підприємств, налагодити взаємодію з відповідальними за архіви з метою своєчасної передачі упорядкованих матеріалів за попередні роки до районного архівосховища. Настирливого й відповідального заврайархівом вдалося на 1 жовтня 1936 року упорядкувати 8600 справ.¹²

У 30-і роки влада посилила наступ на релігійні громади, закривала церкви. Фінансово-податковий відділ після вилучення церковних цінностей документи, релігійну літературу та періодику передавав до райархіву. На початок 1937 року цих матеріалів накопичилося біля 2 тон. С. Й. Пущицький акт про прийняття та реєстр матеріалів направив на експертизу до вищих інстанцій. Листування з обласним архівним управлінням та Кам'янець-Подільським архівом засвідчує недооцінку архівістами значення цих матеріалів, які навіть в офіційних документах називались «церковним бумажним хламом», підготовленим до утилізації.¹³

План роботи райархіву на 1937 рік засвідчив посилення уваги до постановки архівної справи в районі, у першу чергу з боку завідувача С.Й. Пущицького. Він передбачав заслуховування стану справ в архівній галузі на засіданні президії райвиконкому, проведення чотирьох інструктивних нарад з

відповідальними за ведення архівів підприємств, колгоспів, установ, сільських рад, обстеження порядку збереження архівних документів у 51 із них, концентрацію в райархіві 8300 справ.¹⁴ Однак цей показник 16 березня 1937 р. був переглянутий Кам'янець-Подільським окружним архівним управлінням і доведена нова цифра – 20000 архівних справ.¹⁵

Завідуючий посилив роботу з колгоспами, які активно створювались з 1930 року. Обслідування діловодства заставського колгоспу ім. Блюхера (голова Марчак, секретар Тарнавська, діловод Дармограй) засвідчило: документів 1930-го – року заснування колгоспу не виявлено, за 1931-1932 рр. – частково, повністю було збережено лише документи за 1934-1936 рр. Справи не були впорядковані, відповідального за архів не призначено.¹⁶ Приблизно такою ж була ситуація з веденням архіву і в Дунаєвецькій сільській раді, створеній 1926 року. На 25 березня 1937 року в ній в окремій шафі зберігалось 117 невпорядкованих справ за 1926-1934 рр. За них відповідав секретар сільради, який не знав жодних вимог до ведення архіву.¹⁷

Завдяки такій кропіткій роботі С.Й. Пущицькому вдалося зібрати до свого сховища 7059 справ 15 фондів, але впорядкувати лише 7 фондів – 1206 одиниць збереження.¹⁸

Протягом 20-22 серпня 1937 року роботу Дунаєвецького райархіву перевіряв інспектор Кам'янець-Подільського окружного архівного управління М.І. Волошко і встановив, що архів не завершив обліку та упорядкування справ і, головне, архіву загрожувало переміщення в гірші умови – у напівпідвальну кімнату розміром 57 м² (114 м³), де після штукатурки стін і цементування підлоги тримався високий рівень вологи.¹⁹ Лише 25 вересня 1937 р. завідувач завершив переноску документів у нове приміщення, звільнивши попереднє для райфінвідділу. Все це уповільнило виконання планових показників: завдання концентрації в архіві 20 тис. справ було виконане трохи більше на половину – 10537, укладених у 42 фондах.²⁰

Після утворення Кам'янець-Подільської області райархів взаємодіяв з Кам'янець-Подільським обласним державним історичним архівом. Однак 1939

року архівні установи області, у тому числі Дунаєвецький районний архів, були передані в підпорядкування обласному архівному управлінню НКВС. Страх перед репресивним органом цього разу посприяв швидшому упорядкуванню архівів підприємств, колгоспів, сільрад, масовій передачі документів до районного та обласного історичного архівів.

Великих втрат архівам завдала нацистська окупація краю 1941-1944 рр. Близькість до кордону привела до того, що вже 11 липня 1941 р. в Дунаївці вступили угорські підрозділи, а за ними й німецька окупаційна адміністрація. Евакуювати архів не вдалось. Вигнані з району фашисти були 31 березня 1944 р., а в квітні райархів при райвідділі НКВС відновив роботу за адресою вул. 1 Травня, 23. Архівосховище мало 16 м^2 (48 м^3), робочу кімнату – $13,6\text{ м}^2$ ($43,5\text{ м}^3$), протяжність стелажів складала 80 погонних метрів. Вони опалювалися й освітлювалися. Умови роботи були цілком задовільними.²¹ Підрозділ з 1 червня 1944 року очолила Розалія Сергіївна Карвацька, 1928 року народження, комсомолка.²²

Перед архівістами області було поставлено завдання проінвентаризувати і впорядкувати вцілілі документи, скласти списки закладів, які функціонували під час окупації, та їх керівників. У наступних директивах начальника обласного державного архіву НКВС Марковського ставились все нові і нові завдання: зібрати листи і спогади жителів району, які насильно були відправлені на роботу до Німеччини, спогади учнів, що проживали на окупованій території. У цих розпорядженнях попри історичну складову проглядала і правова: архівні установи виявилися заложниками в здійсненні каральними органами їх репресивних функцій. Вже в перші дні на адресу голів сільрад був направлений обіжник за підписом начальника Дунаєвецького райвідділу НКВС ст. лейтенанта Пономаренка: «Зберіть декілька листів та відкриток, отриманих від людей, які були насильно відправлені до Німеччини і вишліть до РВ НКВС».²³

Завідуюча райархівом розібрала та впорядкувала архівні документи, що зберігалися в сараї, і згодом передала до облдержархіву 1414 дореволюційних

справ, у тому числі: кримінальних – 730, цивільних – 454, справ народного слідчого – 26, судово-земельної комісії – 55, інших дореволюційних установ – 30 одиниць збереження.²⁴

16 листопада 1944 р. до облдержархіву були відправлені списки установ окупаційного періоду, 102 спогади учнів, згодом – ще 16, а також 94 відкритки від остарбайтерів – дунаївчан з Німеччини. До кінця 1944 року були підготовлені хронологічні довідки про населені пункти, взяті на облік 130 установ, в яких зберігалось 2313 архівних справ за 1944 рік. Ця робота продовжувалася і в наступний період.²⁵

На 1 липня 1945 року кількість спогадів остарбайтерів досягла 169. У районному архіві зберігалось 1445 справ за 1921-1940 роки. Із 170 установ та організацій району постановку архівної справи і діловодства було перевірено в 30, взято на облік архівні справи 125 фондоутворювачів за 1944 р. До облдержархіву вислано хронологічні довідки на всі населені пункти району, акт про збитки, нанесені архівним документам у період окупації.²⁶ А за підсумками 1945 року до обласного державного архіву вже було надіслано 696 спогадів осіб, що повернулися з Німеччини, частину справ періоду німецької окупації.²⁷

Розалія Сергіївна Карвацька, упорядкувавши наявний документальний фонд, перенесла центр роботи на місця – обслідувала архіви установ та організацій, надавала методичну допомогу в оформленні справ, організації діловодства. Тільки за I квартал 1946 року працювала з відповідальними за ведення архівів і діловодства 10 установ, 3 фабрик, 5 колгоспів, 5 сільрад та 2 шкіл. Усі архівні справи за 1921-1944 рр. відправила до облархіву в Кам'янець-Подільський.²⁸

Її наступницею стала Оксана Опанасівна Василенко, яка очолювала райархів протягом 1948-1961 рр. На жаль, документів про цей період роботи Дунаєвецького райдержархіву (планів, інформацій, звітів, листування) не збереглося. Можливо це пов'язано з перепідпорядкуванням архівних установ з міліцейського відомства у відання архівних відділів обласної, районних та міських рад депутатів трудящих, яке відбувалося відповідно із рішенням

виконкому Хмельницької обласної ради від 23 червня 1960 року. Архів був переміщений до напівпідвальної частини приміщення райвиконкому.

Відповідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 грудня 1962 р. розпочалося укрупнення районів Хмельницької області і ліквідований Новоушицький район був приєднаний до Дунаєвецького. Зважаючи на кращі умови, в яких знаходився документальний масив Новоушицького районного архіву, було вирішено перевезти туди і документи Дунаєвецького райархіву. Таким чином Дунаєвецький районний державний архів опинився в Новій Ушиці, його очолила Надія Іванівна Костогриз.²⁹ У зв'язку з цим були внесені зміни до Положення про районний архів, 11 вересня 1963 року затверджене рішення виконкому Дунаєвецької районної ради депутатів трудящих.

Однак відірваність райархіву від райцентру від більшості фондоутворювачів та обласного державного архіву, який дислокувався в ближчому до Дунаївців Кам'янці-Подільському, досить скоро поставила на порядок дня питання повернення установи до райцентру.

Перевезені документи Дунаєвецького районного державного архіву 21 січня 1965 року прийняла новопризначена завідувача Ніна Іванівна Підгурська. У цю частину райвиконкому повернувся 191 фонд – 8775 одиниць збереження, власне, документи Дунаєвецького, частини колишніх Миньковецького та Солобковецького районів.³⁰ Архів документів новоушицьких підприємств, колгоспів, установ залишився в Новій Ушиці, яка 1966 року у відповідності з Указом Президії Верховної Ради УРСР знову стала центром Новоушицького району.³¹

На посаді районного архіваріуса Н.І. Підгурська працювала недовго. 9 червня 1965 року у зв'язку з виходом у декретну відпустку вона передала райархів наступниці Н.А. Севастьяновій, 1929 року народження, жительці с. Могилівка, яке 1958 року злилося з Дунаївцями. Висунення Надії Андріївни на відповідальну посаду було невинуватим. З червня 1945 року аж до призначення завідувачою райархівом вона працювала в райвиконкомі кур'єром, діловодом, інструктором, завідувачою загальним відділом.³²

Умови зберігання документів у сирому архівосховищі по вул. Шевченка, 50 були незадовільними. Скажімо, 1966 року в сухі погожі дні вдалося двічі просушувати справи перед тим як відправити до обласного архівосховища. Результатом злагодженої роботи Надії Андріївни з відповідальними за архіви до архівосховища від підприємств, колгоспів, установ було прийнято 2 тис. нових справ, які разом з раніш упорядкованими склали 9178 одиниць збереження. Стелажі протяжністю 104 погонних метрів були майже заповнені.³³

Помітні зрушення в постановці архівної справи сталися 1967 року у зв'язку з проведенням огляду збереження документальних матеріалів, присвяченого 50-річчю Жовтневої революції. Головний результат огляду для Дунаївців – архів отримав дві сухих кімнати на протилежному боці центральної площі – Ріжка у вивільненому будинку колишнього готелю (вул. Леніна, 1). Туди ж перейшли відділи оргнабору, капітального будівництва райсільгоспуправління та інші районні установи. Архівосховище мало всього 16м², робоча кімната – 13 м². Протягом I кварталу 1968 р. проводився ремонт і облаштування стелажів, переноска архівних справ. Однак, не зважаючи на це, того року Н.А. Севастьянова провела обслідування 61 відомчого архіву, чотири семінари за участю 148 представників організацій, установ, підприємств, колгоспів з питань складання номенклатури поточних справ, методики впорядкування документальних матеріалів, експертизи наукової і практичної цінності документів, відбору їх на постійне збереження, надала методичну допомогу відповідальним за ведення архівів Дунаєвецької суконної фабрики, електроремонтного заводу, прийняла на збереження 1546 справ 26 установ, успішно провела паспортизацію районного та відомчих архівів. До Кам'янець-Подільського облдержархіву передала 29 фондів – 2936 одиниць збереження. На кінець року в архіві був упорядкований 91 фонд, поставлено на збереження 10508 справ.³⁴

У 60-і роки посилилась красзнавча науково-дослідна робота архівів, результати якої відображали заснований у серпні 1965 року журнал «Архіви України», збірники документів та матеріалів, хмельницький том «Історії міст і

сіл Української РСР».³⁵ Члени районної комісії і сільських робочих груп при написанні нарисів про Дунаївці, Маків, довідок про села – центри сільрад користувалися документами Дунаєвецького райархіву.

Діяльність установи, як і постановка архівної справи на підприємствах, у колгоспах та установах, спрямовувалася державою і була під контролем її органів на місцях. 1970 року Дунаєвецький райвиконком заслухав звіт завідуючої райдержархівом про хід виконання постанови Ради Міністрів УРСР від 9 червня 1970 р. та відповідного рішення Хмельницького облвиконкому від 25 червня 1970 р. № 186. Були відмічені успіхи – райархів зберігав 11118 справ, упорядкованих у 102 архівних фондах, 10968 із них за 1944-1980 рр. були впорядковані в основному особисто Севастьяною Н.А., частково приватним підприємством «Оптимум» м. Кам'янця-Подільського та передані на зберігання в облдержархів. Поліпшилося зберігання документів на місцях – архівів на дахах та в підвалах вже не було. Наради – семінари, а їх за неповний рік було проведено 4, сприяли посиленню архівної роботи в установах, сільрадах, 16 із них за звітний період повністю упорядкували і затвердили описи на 1076 одиниць збереження. І в той же час було вказано на недоліки і резерви, зокрема недостатні темпи виконання планових показників.³⁶

1980 року архів був переведений у просторі приміщення ошадкаси по вул. Гагаріна, 25, на збереження укладені 13591 справа – 87 фондів за 1944-1974 рр. Його роботу регулювало затверджене виконкомом райради 9 березня 1983 р. нове Положення про державний архів з перемінним складом документів.

Через руки Надії Андріївни Севастьянової за 27 років роботи пройшли тисячі архівних справ, більшу частину яких вона сама упорядковувала. У 1992-му році, останньому році праці на посаді завідуючої райархівом, вона зібрала у 82 фондах 14700 архівних справ,³⁷ ставши своєрідним оберегом пам'яток про життя і діяльність десятків тисяч робітників підприємств, колгоспників, установ та організацій. Вона не раз відзначалася Почесними грамотами, її портрет був занесений до Книги пошани.

24 червня 1992 року архів очолила історик за професією Наталія Василівна Надвірняк. Відповідно до розпорядження представника Президента України від 23 квітня 1992 р. №2 архів перейшов у підпорядкування Дунаєвецької районної державної адміністрації і був перенесений в одноповерхове приміщення по вул. Леніна, де розташовувався в той час відділ освіти райдержадміністрації. Архівосховище (28 м²) та робоча кімната (12,8 м²) відповідали нормам зберігання – приміщення сухі, з водяним опаленням, електроосвітленням, стелажний фонд (110 погонних метрів) цілком забезпечував зберігання прийнятих 14800 архівних справ за 1944-1987 рр.³⁸

Н.В. Надвірняк велику увагу приділяла навчанню відповідальних за відомчі архіви, підготовці і впровадженні методичних рекомендацій, упорядкуванню справ вже в галузевих архівах, а також своєчасній відправці документів на збереження до обласного архівосховища. 20 серпня 2008 р. вона передала своїй наступниці 106 фондів –10933 справ. Вона сформувала 11 фондів особового походження, збирила 1302 фотодокументи. Чимало зусиль докладала до виконання запитів громадян діючих і, особливо, ліквідованих підприємств, колгоспів. Її портрет неодноразово заносився на Дошку пошани Державного архіву Хмельницької області.

Розпорядженням голови Дунаєвецької райдержадміністрації з 22 серпня 2008 року посаду начальника архівного відділу обіймає Аксинія Іванівна Камінська, жителька с. Заставля, що із заходу прилягає до Дунаївців. Вищу педагогічну освіту здобувала поетапно: протягом 1978-1982 рр. у Хмельницькому педучилищі, 2003-2006 рр. – у Хмельницькому гуманітарно-педагогічному інституті. Фах педагога реалізовувала в дитячих садках міста та на посаді спеціаліста I категорії Служби у справах дітей Дунаєвецької райдержадміністрації.

Райархів змінив місце дислокації, перебазувавшись в орендовані в райвійськкоматі кімнати – архівосховище площею 50,3 м² та робочу кімнату (офіс) – 12 м². Протяжність стелажного обладнання нині становить 219,4 погонних метрів.³⁹ Архівний фонд за роки її праці складав:⁴⁰

Роки (на 1 січня)	Фондів	Одиниць збереження	
		всього	упорядкованих
2009	109	12440	12440
2010	110	13261	13261
2011	111	14473	14473
2012	123	14524	542

Структуру фондів визначила специфіка району: серед 111 фондів управлінської документації 46 створені міською, селищними та сільськими радами, 19 – організаціями, 46 сільгоспформуваннями.

Начальник архівного відділу займається поповненням фондів особового походження. В архіві зберігаються в упорядкованому стані фонди Заслуженого учителя школи Української РСР Семена Дмитровича Риндика (2 одиниці збереження – 6 документів), Заслуженого працівника народної освіти України, доктора історичних наук, професора В.С.Прокопчука (10 і 107 відповідно), колишніх голів колгоспів ордена Леніна «Україна» с. Маків Героя Соціалістичної Праці В.В. Стеньгача (4-13), «Маяк» с. Чаньків М.В. Ковальчука (5 – 39), народного депутата трьох скликань генерал-полковника А.В. Чикала (7-30), голови районної ради і народного депутата А.Я. Глуховського (4-8), колишнього голови районної ради Організації ветеранів війни і праці, багатолітнього заступника голови районної ради М.П. Черпоти (3-16), письменників Р.І. Болюха (4-9), В.А. Захар'єва (3-23) та ін.⁴¹

В архіві накопичуються і фото-кіно-відеодокументи (4 фонди).

У своїй роботі архівний відділ Дунаєвецької районної державної адміністрації керується Положенням, затвердженим 22 травня 2012 р. розпорядженням голови райдержадміністрації за №290/2012 р. і відповідає за реалізацію державної політики в сфері архівної справи і діловодства на території району, координує і контролює діяльність органів державної влади, підприємств, установ та організацій усіх форм власності в питаннях архівної справи і діловодства, забезпечує внесення до Національного архівного фонду документів, які мають місцеве значення, облік, зберігання та використання архівних документів.

А.І. Камінська дбає про збереженість документального фонду. Цьому сприяє й приміщення: воно сухе, обігривається, за її наполягання і турбот обладнане охоронною та протипожежною сигналізацією, вікна заграбовані, повністю забезпечене стелажним обладнанням, стелажі розміщені відповідно до вимог – на відстані 1,5 м, шафи опечатуються. Підтримується належний санітарно-гігієнічний стан, температурно-вологостійкий режим.

Відділ розробив «Програму розвитку архівної справи в Дунаєвецькому районі на 2009-2010 роки» і на її виконання ще 2009 року сформував 18 фондів ліквідованих підприємств району, що значно збільшило обсяг документально матеріалу: вже на 1 жовтня того року в райархіві зберігалася 21431 справа, згрупована в 92 фонди.⁴² Програма була виконана в повному обсязі: забезпечена цілодобова охорона приміщення архівного відділу ТОВ «Гепард», встановлена система протипожежної сигналізації, стелажний фонд зріс на 12 одиниць, проведена значна робота з упорядкування документів особового складу ліквідованих підприємств та бездоглядно покинутих документів 39 сільгоспформувань, 61 установи та організації комунальної та державної форм власності.

На постійному контролі начальника відділу виконання вимог прийнятого 1993 року Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи», зокрема стан та рух документів НАФ. 2009 року, наприклад, було перевірено 53 фонди 7685 справ, а 2010 року – 10 фондів – 1449 одиниць збереження.⁴³

І хоча в штаті архівного відділу райдержадміністрації всього дві штатних одиниць – завідувача та головний спеціаліст Анжела Миколаївна Білан, все ж проводиться чималий обсяг заходів з популяризації та використання фондів. Кожного року А.І. Камінська проводить одну-дві наради з питань архівної справи з представниками фондоутворювачів. 2009 року на нараді за участі 46 голів та 46 секретарів сільських, селищних та міської рад обговорили підсумки огляду стану діловодства в органах державної влади та місцевого самоврядування, а також заходи щодо запобігання незаконному обігу

документів Національного архівного фонду України, а 2011 року на нараді-семінарі – питання діловодства в органах місцевого самоврядування.⁴⁴

За час роботи на посаді начальника архівного відділу вона провела низку документальних виставок: 2009 року – «Голод 1932-1933 рр. в Україні», 2011-го – «Незалежність України: глибоке коріння», до 9 травня 2012 р. – «Стрічка пам'яті». Постійно виступає у засобах масової інформації з статтями відповідної тематики. На сторінках «Дунаєвецького вісника» були опубліковані статті «Державні архіви – важлива і необхідна складова суспільства» (2008, 18 верес., № 71-72), «Український Манчестер»: реквієм – ностальгія по місту сукнярів» (2009, 9 лип., № 53-54), «Тих днів слава не померкне» (2010, 25 берез., № 23-24), «Архівні новини» (повідомлення про створення «Трудового архіву») (2010, 12 серп., № 63-64).

Успішно використовує Аксинія Іванівна веб-сайт Дунаєвецької райдержадміністрації, щоразу розміщуючи на сторінці архівного відділу важливу інформацію, архівні новини, зокрема звіт про виконання «Програми розвитку архівної справи в Дунаєвецькому районі на 2009-2010 рр.» (23.12.2010), статтю «Номенклатура справ – систематизований перелік найменування справ, створюваних у діловодстві установи» (01.06.2011), «Історична довідка архівного відділу» (01.03.2012) та інші.⁴⁵

Проводиться робота з користувачами, запитами та зверненнями громадян. За 4 роки її роботи розглянуто більше 50 заяв під час особистого прийому громадян, виконано 79 тематичних та 3179 запитів із соціально-правових питань.

Інтенсивність цієї праці добре проглядає з таблиці «Дані про роботу архівного відділу Дунаєвецької райдержадміністрації з громадськістю у 2008 – першій половині 2012 рр.»:

Роки	О	на	л-	вист	авок	радіо	пере	дач	теле	пере	дач	пуол	ікаці	я	Виконання	зд	час	осо	буф	ист	ува	чів
															запитів							

						тематичних	соціально- правових		
2008	1	1	1	1	2	2	150	2	16
2009	3	1	-	-	1	-	740	15	2
2010	1	1	-	-	2	-	2121	24	2
2011	1	1	-	-	1	34	127	5	2
за I півр. 2012	3	1	-	-	1	43	41	2	1
всього	9	5	1	1	7	79	3179	48	13

Ще 2001 року Держархів області розпочав роботу з формування «Трудових архівів». Спочатку в Дунаївцях ці функції виконував архівний відділ райдержадміністрації, поки 10 червня 2010 року рішенням районної ради не була створена комунальна установа «Трудовий архів» на засадах спільної власності територіальних громад сіл, селищ та м. Дунаївці. Райдержархів передав новоствореній архівній установі 100 фондів – 21674 одиниці зберігання, зібраних у ліквідованих установах, організаціях, підприємствах, сільгоспформуваннях.⁴⁶

У відповідності із статутом, затвердженим вісімнадцятою сесією Дунаєвецької райради V скликання 17 грудня 2009 р. (протокол № 11-18/2009) «Трудовий архів» є юридичною особою, має самостійний баланс, рахунки в банку, круглу печатку, штампи, бланки, підзвітний і підконтрольний засновнику – Дунаєвецькій райраді, у питаннях організації та методики ведення архівної справи керується нормативними актами Державного комітету архівів України, наказами та рекомендаціями архівного відділу райдержадміністрації. «Трудовий архів» створений для забезпечення збереження документів особового складу та інших документів суб'єктів господарської діяльності, що припинили свою діяльність.

В його обов'язки входить виявлення документів, їх приймання, зберігання, науково-технічне опрацювання, облік, організація використання в службових,

наукових та соціально-правових цілях тощо.

Завідувачкою новоутвореного «Трудового архіву» спочатку була Юлія Анатоліївна Фещук, тепер очолює Анатолій Сигізмундович Закревський. З червня 2010 по квітень 2011 р. «Трудовий архів» орендував 7 кімнат у приміщенні Держказначейства (вул. Шевченка, 83-а), з 14 квітня 2011 р. перебазувався у приміщення районної друкарні по вул. Красінських, 12. А це – 3 кімнати під архівосховище – 140, 3 м² та робоча кімната – 16,6 м².⁴⁷

За період функціонування «Трудового архіву» як окремої комунальної установи кількість фондів збільшилась із 100 до 112, архівних справ – із 21674 до 23367.⁴⁸ Установа виконує повний обсяг робіт, покладених на архів. Тільки за II квартал 2012 року з метою збереження та обліку документів проведено реставрацію 50 аркушів документів на паперових носіях, ремонт 100 аркушів, опрацьовано і підшито 50 од. зб., обезпилено 500 документів, упорядковано 25. Водночас продовжувалася робота з виявлення документів (24 справи 10 фондів), що знаходяться в розшуку. Прийнято 4 фонди документів ліквідованих установ, 8 документів особового складу, виконано 10 тематичних запитів та 336 соціально-правового характеру.⁴⁹

Чимало зусиль забирає робота із зверненнями та запитами. Якщо 2010 року було виконано 970 запитів соціально-правового характеру, то 2011-го – 1160, а за перше півріччя 2012 р. – 20 тематичних та 670 соціально-правових, під час особистого прийому розглянуто 104 звернення.⁵⁰

Екскурс у минуле і сьогодення архівної справи на Дунаєвеччині засвідчує її давність і тяглість в історичному часі. Вона пройшла шлях від архівів церков, монастирів, маєткових документозбірок до організації і належної постановки архівів підприємств, установ, а згодом централізації документів в районному архівосховищі.

На жаль, встановити діяльність такої установи в Дунаєвечькому районі у 20-і роки не вдалося. Як, не дивно, але архіви не зберегли документів, які б засвідчили функціонування райархіву в ті роки, або вони, такі документи, поки не виявлені. Схоже, під тиском обставин та окрархіву функції координатора

архівної справи на підприємствах, установах, а згодом і в колгоспах, що активно створювались з 1929 року, виконувала районна рада. В акті від 18 червня 1926 року про стан архіву колишнього Дунаєвецького волосного правління, підписаному головою Дунаєвецького райвиконкому Крешенковим, секретарем Панасом, головою Могилівської сільради Буяром, є також підпис «відповідального за архів співробітника райвиконкому» Гайдамашка. Можливо, він відповідав не тільки за залишки – 1-2 пуди – документів волосного правління, а й був відповідальним за архівну справу в районі. Однак його прізвище в наявних документах більше не зустрічається, тому важко стверджувати це однозначно.

Зате у фонді 1534 Кам'янець-Подільського окружного архівного управління у справі «Листування з Дунаєвецьким архівом про концентрацію і приведення в порядок архівних матеріалів, статистичний звіт, відомості і пояснювальна записка про роботу районного архіву» в додатку у вигляді таблиці до звіту Дунаєвецького районного архіву за I півріччя 1936 року в п. 2 вказано: «Райархів існує з 1932 року». Дату в друкований на машинці текст вписано чорнилами. Цю дату у відомостях про себе підтвердив Станіслав Йосипович Пущицький, вказавши, що «працює по архівній справі з 7.01.1936 р. в Дунаєвецькому райархіві», а в примітці додав: «По архівній справі працює 4 роки». Тобто – з 1932 року.

З приходом на посаду районного архіваріуса С.Й. Пущицького архівна справа в районі набула системного характеру: на місцях архівна документація була відокремлена від поточного діловодства, визначені відповідальні за архів, був налагоджений документальний потік з установ до райархіву, з райархіву до обласного архівосховища у Кам'янці-Подільському. Вона була успішно продовжена після Великої Вітчизняної війни Р.С. Карвацькою, О.О. Василенко, у 60-90-і роки – Н.І. Костогриз, Н.І. Підгурською, Н.А. Севастьяною, Н.В. Надвірняк, а сьогодні – А.І. Камінською, начальником архівного відділу Дунаєвецької райдержадміністрації, та А.С. Закревським, завідувачем комунальної установи «Трудовий архів».

Дальшого наукового пошуку потребує історія становлення архівної справи на Дунаєвеччині в 1917-1920 рр., у 20-30-і, стан архівної справи в роки нацистської окупації, у час перебування Дунаєвцького райдержархіву в Новій Ушиці.

Список використаних джерел та літератури:

1. Аналізу піддані дві «Історичних довідки» від 1 березня і 8 серпня 2012 р., передані автору завідувачкою Дунаєвцького райархіву А.І. Камінською.
2. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej / Roman Aftanazy. – Wrocław, 1996. – Т.9. – S. 245.
3. Antoni J. Gospodarstwo pana skarbnika Czerwonogradzkiego w Kamienieckiej warowni / Dr. Antoni J. / Opowiadania historyczne. – Warszawa, 1884. – Serya czwarta. – S. 123-150.
4. Прокопчук В.С. Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років ХХ – початку ХХІ ст.: [монографія] / В.С. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – С. 90.
5. Постанова РНК УСРР «Про єдиний державний архівний фонд УСРР» від 16 грудня 1925 р. // Хрестоматія з архівознавства / упоряд.: Г.В. Боряк, І.Б. Матяш, Р.Я. Пиріг. – К.: Видав. дім «КМ Академія», 2003. – С. 140-142.
6. Державний архів Хмельницької області, ф.р. 301, оп. 1, спр. 71, арк. 7.
7. Державний архів Хмельницької області: путівник / [автори – упоряд.: Л. Баланюк, Ю. Олійник, П. Слободянюк; наук. ред. П. Слободянюк]. – Хмельницький: ТВПК «Збруч», 2008. – Т. 1. – С. 26-27.
8. Держархів Хмельницької області, ф.р. 301, оп. 1, спр. 71, арк. 5-5 зв.
9. Там само, арк. 61.
10. Там само, ф.р. 1534, оп. 1, спр. 9, арк. 8.
11. Там само, арк. 9.
12. Там само, арк. 10.
13. Там само, арк. 17.
14. Там само, спр. 34, арк. 11, 15.
15. Там само, арк. 16.
16. Там само, арк. 54.
17. Там само, арк. 23.
18. Там само, арк. 82-82 зв.
19. Там само, арк. 87-87 зв.
20. Там само, арк. 93.
21. Поточний архів архівного відділу Дунаєвцької районної державної адміністрації (далі – ПА АВ), Паспорт Дунаєвцького районного архіву, арк. 1.
22. ПА АВ, Звіти про проведену роботу Дунаєвцьким райархівом НКВС (1944-1946 рр.), арк. 15.
23. Там само, арк. 6.
24. Там само, Історична довідка про архівний відділ Дунаєвцької РДА Хмельницької області від 8 серпня 2012 р. (далі – Історична довідка), с. 1.
25. Там само, Звіти про проведену роботу Дунаєвцьким райархівом НКВС (1944-1946 рр.), арк. 7, 9-11.
26. Там само, арк. 13, 17.
27. Там само, арк. 18.
28. Там само, арк. 15.

29. Олуйко В.М. Адміністративно-територіальний устрій Поділля: історія та сучасність: монографія / Олуйко В.М., Слободянюк П.Я., Баюк М.І. – Хмельницький; Кам'янець-Подільський: Мошак М.І., 2005. – С. 222, 224.
30. ПА АВ, Акт передачі документальних матеріалів, Нова Ушиця, 1965 р., арк. 1-11.
31. Олуйко В.М. Адміністративно-територіальний устрій Поділля... - С. 224.
32. ПА АВ, Автобіографія Севастьянової Н.А., 23.02.2011 р., арк. 1.
33. Там само, Отчет о состоянии и работе государственного архива с переменным составом документальных материалов за 1966 г., арк. 1, 4.
34. Там само, Отчет о работе Дунаевецкого госархива за 1968 г., арк. 1-8.
35. Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941-1945 рр.): зб. док. і матер. / [упоряд.: В.Г. Вітряна, І.В. Гарнага, І.І. Кириченко та ін.]. – Львів: Каменяр, 1969. – 416 с.; Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область / редкол.: Мехеда М.І. (голова), Галай Д.М. (відп. секр.) [та ін.]. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – С. 237-262.
36. ПА АВ, Звіт про роботу Дунаєвцького районного державного архіву за 1970 р., арк. 1.
37. Там само, Паспорт, арк. 5.
38. Там само, арк. 1, 5.
39. Там само, Історична довідка, арк. 3.
40. Там само, Паспорт, арк. 7-8.
41. Там само, Список прийому і упорядкування документів особового походження, арк. 1-3.
42. Там само, Інформація про хід виконання «Програми розвитку архівної справи в Дунаєвцькому районі на 2009-2010 роки» від 2.10.2009 р., арк.1.
43. Там само, Звіт про виконання плану Заходів щодо здійснення контролю за наявністю, станом і рухом документів НАФ на 2009-2019 рр., арк. 1.
44. Там само, Звіти про роботу архівного відділу за 2009 і 2011 рр., арк. 1-1зв.
45. Там само, Тематика виставок і публікацій за 2008 – I півріччя 2012 рр., арк. 1-2.
46. Там само, Інформація, адресована голові районної ради Глуховському А.Я. 30.06.2010 р. № 01-22/40, арк. 1.
47. Поточний архів комунальної установи Дунаєвцької районної ради «Трудовий архів» (далі ПА ТА), Інформація про діяльність комунальної установи Дунаєвцької районної ради «Трудовий архів» за 2010 – I півріччя 2012 р., арк. 1.
48. Там само, арк. 2.
49. Там само, Звіт про роботу комунальної установи Дунаєвцької райради «Трудовий архів» за II квартал 2012 р., арк. 1-3.
50. Там само, Інформація про діяльність..., арк. 2.

А.І. Камінська,
м. Дунаївці

Архівні документи – свідки минулого

Без архіву документів неможливо реконструювати повноцінну історію України. Зібрані поколіннями архівістів документальні свідчення є важливим джерелом наукових досліджень.

Пропрацювавши 25 років у дошкільній освіті, у січні 2008 року я вийшла на пенсію за вислугою років і була прийнята у службу в справах дітей

Дунаєвецької районної державної адміністрації спеціалістом I категорії й зарахована на стажування для подальшої праці в архівному відділі. У приміщенні Дунаєвецького райвійськкомату було відремонтовано зал площею 62,3 м². Для захисту документів від сонячного проміння верхню частину вікон заклали картоном, повісили металеві жалюзі. У кабінеті встановили пластикове вікно та металеві двері до сховища, двері запасного виходу оббили жерстю, у сховищі розмістили стелажі. Розпорядженням голови Дунаєвецької райдержадміністрації від 22 серпня 2008 року за № 858/2008-р мене було призначено на посаду начальника архівного відділу.

На металевих та комбінованих стелажах протяжністю 183,1 погонних метра розмістили 10609 справ 106 фондів. Придбали 2 вуглекислотні переносні вогнегасники по 2 кг (ВВК-2), гідрометр, електричні лампочки захистили скляними колбами. Приміщення має, водяне опалення. Архів оснащений комп'ютерною технікою. Приміщення має державу охоронну сигналізацію, металеві двері й пропускний пункт з постійним чергуванням працівників військкомату. Цілодобову охорону приміщення архівного відділу здійснює ТОВ «Гепард». 2008 року встановлено систему пожежної сигналізації.

31 квітня 2009 року на моє звернення Дунаєвецьке управління юстиції провело перевірку, дало рекомендації, які допомогли привести документацію відділу у відповідність з сучасними вимогами, упорядкувати номенклатуру справ, сформувати справи відділу відповідно до вимог інструкції з діловодства. 17 вересня 2008 року проведено перереєстрацію архівного відділу Дунаєвецької районної державної адміністрації і отримали свідоцтво юридичної особи – серія АО1 № 593090 із зазначенням ідентифікаційного коду юридичної особи 26572484.

Розпочалась активна робота. За серпень-листопад підготували і успішно провели огляд стану ведення діловодства в установах державної влади і місцевого самоврядування, в усіх управліннях і відділах РДА, радах, комунальні установи району розробили інструкції з діловодства, номенклатуру справ, положення про архівний підрозділ та положення про експертну комісію,

доповнили історичні довідки. Одночасно 2009 року прийняла від організацій і рад 1355 одиниць постійного зберігання.

Того ж року зібрали і впорядкували 66 фондів документів усіх ліквідованих (таких, що не мали правонаступників) установ та господарств. До того часу з документами особового складу працювала головний спеціаліст Анжела Миколаївна Білан, котра сформувала 31 фонд. Приміщення її сховища площею 85,5 м² знаходилося за адресою вул. Шевченка, 83-а (у приміщенні колишнього банку «Україна», а потім казначейства). Щорічно Анжела Миколаївна видавала на запити громадян більше 1000 стажових та зарплатних довідок. Якраз розпочалася безкоштовна приватизація земельних наділів, і 2009 року архівний відділ видав 740, а 2010 року – 2121 довідку соціально-правового характеру. Постало питання створення Трудового архіву, збільшення штату його працівників. Була прийнята «Програма розвитку архівної справи в Дунаєвецькому районі на 2009 – 2010 роки». За сприяння районної ради, спонсорів 2011 року Програму в повному обсязі виконано. Впорядковано документи особового складу ліквідованих 39 сільгоспформувань району та 61 установи і організації комунальної та державної форми власності. Придбано 12 металевих стелажів – 219, 40 м погонних. Архів повністю забезпечено стелажним обладнанням. Збільшено площу архівного сховища за адресою вул. Шевченко, 83-а до 235,0 м², отримано комп'ютер, принтер, збільшено кількість штатних одиниць.

Рішенням сесії Дунаєвецької районної ради за № 11-18/200917 грудня 2009 року утворено «Комунальну установу Дунаєвецької районної ради «Трудовий архів», нову юридичну особу зареєстровано державним реєстратором (свідоцтво серія АО1 № 593269).

Архівний відділ документи з особового складу ліквідованих установ передав у «Комунальну установу Дунаєвецької районної ради «Трудовий архів». Це склало 100 фондів на 21 674 одиниці зберігання, у тому числі 39 фондів сільгоспформувань, 61 фонд установ та організацій.

Під трудовий архів виділено архівосховище та робочу кімнату в приміщенні друкарні по вулиці Красінських, 12, встановлено охоронну систему. Там працює 3 спеціалісти, крім того в архівному відділі – 2 спеціалісти.

Ці зміни дали змогу посилити роботу з установами з питань зберігання документів, зібрати заборговані справи.

Нам постійно надавали консультації і методичну допомогу спеціалісти Державного архіву Хмельницької області, які здійснили 6 виїздів у Дунаївці в 2009–2012 роки, експертно-перевірна комісія погодила описів управлінської документації – 5 436 од.зб., з особового складу – 5 282 од.зб.

Станом на 1 січня 2013 року архівний відділ налічує 112 фондів управлінської документації – 15 347 од.зб. за 1978 – 2009 роки.

В архівному відділі упорядковано 187 одиниць зберігання за 1944-2012 роки, поповнено фонди відеодокументів – 17 одиниць зберігання (дисків) на 191 одиницю обліку (відеосюжетів), фонових документів – 7 одиниць зберігання (дисків) на 141 одиницю обліку (сюжетів), фотодокументів – 1552 од.обліку (з них 100 електронних записів), документів особового походження – 12 фондів на 57 справ на 332 документа, упорядковано історичні довідки 45 сільгоспформувань для надання довідок людям при призначенні пенсій для підтвердження факту реорганізації господарств.

Проводиться підготовка до адміністративно-територіальної реформи, здійснюється постійний контроль за документами, які зберігаються в організаціях, установах і радах на місцях з 1944 року по 2012 року. Станом на 1 січня 2013 року завершено вдосконалення описів документів сільських, селищних рад з особового складу за 1945-2012 роки на 3325 од.зб., погосподарських книг за 1938-2010 роки на 6339 од.зб., книг обліку нотаріальних дій за 1951-2012 роки на 1689 од. зб.

Завершується погодження нових інструкцій з діловодства відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 31.11.2012 № 1242, положень про архівний підрозділ, «Типового положення про архівний підрозділ органу державної влади, органу місцевого самоврядування, державного і комунального

підприємства, установи та організації», затвердженого наказом Міністерства юстиції України 10 лютого 2012 № 232/5, впорядкування номенклатур справ установ, організацій відповідно до зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 17 квітня 2012 р. за N 571/20884 «Переліку типових документів, що створюються під час діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших установ, підприємств та організацій із зазначенням строків зберігання документів».

Встановлено графік особистого прийому. Введено в практику оперативне вирішення порушених у запитах та зверненнях проблем – не пізніше в місячний термін. Хоча, як правило, більшість відповідей надається в день звернення. 2012 року на особистому прийомі в архівному відділі побувало 136 осіб.

Архівні документи унікальні за своєю природою, вони не тиражуються, як книги, тому одне з основних своїх завдань вбачаємо в забезпеченні збереження документів. Збираючи документ до документу, факт до факту, ми – архівісти стаємо оберегами історичної пам'яті свого народу.

РОЗДІЛ VIII. СЛАВЕТНІ ДУНАЄВЕЧЧИНИ

П.Г. Даниляк,
м. Київ

Зигмунд Красінський та Поділля

У статті відображено непросте особисте життя поета З. Красінського, частково висвітлено його творчу спадщину, зв'язок з Поділлям, та внесок у світову літературу.

Ключові слова: Польща, Зигмунд Красінський, Дунівці, поет, література.

У лютому минулого року Польща відзначила 200-ліття від дня народження Зигмунда Красінського, одного з “поетів-пророків”, який разом з Адамом Міцкевичем і Юліушем Словацьким – у трійці найвизначніших поетів своєї вітчизни. З. Красінський є видатним представником давнього шляхетського роду герба Слєповрон, що бере початок від легендарного Ваврженти, гетьмана у Конрада I, князя мазовецького (1187–1247). Серед його предків були воїни, сенатори, єпископи, воєводи, депутати сейму, старости; щоправда, траплялися, як це буває в порядних сім'ях, моталиги та гультяї. Єдина коронована особа роду – Францішка Красінська (1744–1796), дружина принца Кароля, сина короля Августа III Саса; її правнук, Віктор Емануїл, став першим королем об'єднаної Італії. Коротко кажучи, цей рід залишив слід в історії не тільки Європи та Польщі, а й Поділля. Дякуючи бабці поета, Антоніні Красінській з Чацьких (її енергійності і господарності), та її сину Вінценту, містечко Дунаївці наприкінці XIX століття стало промисловим центром регіону, отримало неофіційну назву “подільський Манчестер”. Кілька споруд, збудованих Красінськими (або за їхнього сприяння), та якими вони опікувалися, досі є окрасою міста. Це – “скромний, однак вишуканий невеликий палац” [4, с. 270], зображений на відомому малюнку Наполеона Орди (1873), колишній монастир капучинів (нині церква Різдва Христового) і Будинок молитви (колишня кірха). Нажаль, не пережив епоху боротьби з “опіумом для народу” костьол св. Михайла, яким тривалий час особисто опікувалася пані Антоніна; ця ошатна споруда, дуже подібна за розмірами та архітектурою до кафедрального костьолу в Кам'янці-

Подільському, домінувала над містечком і околицями, там зберігались унікальні твори мистецтва.

Очевидно, варто трохи більше розповісти про славетного сина польського народу та перебування поета в Дунаївцях. Тим паче, що навіть окремі вчені-історики донедавна це заперечували. Зокрема Стефанія Баженов якось під час нашої розмови цілком серйозно переконувала мене, що Зигмунд Красінський “тут ніколи не був”, оскільки... вона “досліджувала це питання”.

Побутує й інша думка. Так, “видавець, краєзнавець, просвітник” Мирослав Мошак у статті “Праця Романа Афтаназі як джерело історії Дунаєвеччини” пише, що відомий польський поет Зигмунд Красінський “народився і провів дитячі роки в Дунаївцях...” Там само автор наводить “цікавий факт, що Зигмунта тримав до хреста (тобто був його хрещеним батьком) 19 грудня 1812 року сам Наполеон Бонапарт” [1, с.134].

Обидва твердження дійсно “цікаві”, але не відповідають дійсності. Авторитетні видання стверджують: “Красінський Наполеон Станіслав Адам Фелікс Зигмунд, син генерала Вінцента Красінського і Марії Радзивілл народився 19 лютого 1812 р. в Парижі” [8, с. 726]. А ще точніше – в будинку № 10 на бульварі Монмартр. Мати майбутнього поета була пасербицею Станіслава Малаховського, “одного з найцотливіших поляків”, маршалка сейму Чотирилітнього, дядька матері генерала. Зигмунд став третьою дитиною, дві старших сестри Лаура і Гелена, померли невдовзі після народження.

Стосовно вказаного М.І. Мошаком хрещеного батька, то Наполеон лише мав такий намір. Дійсно, про це збереглася письмова згадка генерала Красінського, зроблена після народження сина: “Сьогодні Імператор повідомив мені, що до хреста пана Наполеона Зигмунда тримати буде”. Проте не склалося, і до хреста його тримали інші люди, зокрема, Л. Пац і М. Валевська. Окрім цього, у грудні 1812 р. Наполеону було далеко не до хрестин...

Батько поета – генерал французький, потім російський, сенатор-воєвода Королівства Польського, російський сенатор, ад’ютант Миколи І. До речі, навчався лише в приватному пансіоні у Львові, однак домігся високого

становища дякуючи, не в останню чергу, своїм природним здібностям і пристрасстю до читання. Мати – Марія Урсула Радзивілл – померла досить рано, коли Зигмунду ледь виповнилось 10 років. Намагаючись відволікти сина від гнітючих думок, генерал після всіх жалобних заходів по смерті дружини приїхав разом з ним до своєї матері. 18 травня він писав з Дунаївців у листі до Каєтана Козьмяна[†]: “...7 травня ми тут зупинились, де нас дуже добре зустріли”.

Юзеф Ролле так описує цю подію в оповіданні “Бабка поета”:

“Дунаєвецький двір набирав ознак урочистості щоразу, коли з’являвся жаданий гість з батьком... Господиня забувала про звичну ощадність, намагалася зробити перебування онука приємним, влаштовувала екскурсії у відомі з кращого боку Мушкутинці...” [4, с. 271].

Прийшла черга поїздки до Кам’янця. Ось як Зигмунд розповідає про поїздку до Старої фортеці в одному зі своїх пізніших листів: “Рояться в пам’яті згадки про те місто, розділене узгір’ями, без дерев, без садів і той цвинтар біля окопів давньої Речі Посполитої, який колись бачив, поїхавши туди ще дитиною”. ...майбутній поет відвідав також Окопи Св. Трійці... Десятилітній хлопчак серйозно і розчулено розглядав пощерблені мури, котрі востаннє обороняли за Пулаських в ім’я ідеї, яку відстоювали прадід молодого мандрівника і брат того прадіда. Мусила глибоко відбитися в пам’яті і місцевість на скалистому узбережжі Дністра, і та стежка, що вужем збігала до ложа старого Тіріса, коли через кільканадцять років розвернув тут дії однієї із своїх чудових поем. Адже його Генрік у “Небожественній комедії”, в Окопах Святої Трійці боронить засади старого світу, а переможений, кидає у розпачі з глибини серця: “Бачу її усією чорною, вона пливе до мене темним простором, моя вічність, без берегів, без островів, без кінця, а посередині Бог, як сонце, що вічно горить, вічно сяє, але нічого не освітлює”. Майже напевно можна стверджувати, що тоді в дитячій голівці, у тому вразливому мозку, в освяченій

[†]Каєтан Козьмян (1771 – 1856), польський поет, громадський і політичний діяч, приятель В. Красінського.

розповідями про минуле уяві, народилася ідея поеми, її перші контури, які з часом змінилися під впливом навколишнього світу...” [4, с. 271–272].

Більшу частину свого дитинства маленький “Зізі” провів у Варшаві, дивував усіх своєю пам’яттю та ерудицією і вважався другим вундеркіндом після Ф. Шопена. Якось у салоні княгині Чарториської малий Красінський перелічив усі європейські столиці та продекламував Вольтера: “Tudors Brutuset Romeest dans les fers!” (Ти спиш, Брутусе, а Рим у неволі!). Перше оповідання він написав у шість років французькою мовою. Успадкував від батька запальний темперамент, а від матері – слабкий організм і симптоми чахотки, мав “майже хворобливу емоційність”.

Навчався хлопчик вдома. Учителями були Юзеф Коженювський, відомий польський письменник, а потім – Петро Хлебовський, викладач Варшавського ліцею. Домашня програма передбачала вивчення історії, літератури, географії, політичної економії, латини, грецької, французької, німецької та арабської мов, арифметики, алгебри і геометрії. У своїх дванадцять років “пан Зигмунд” за розвитком не поступався студентам університету.

Восени 1825 р. тринадцятилітній Зигмунд у супроводі гувернера Хлебовського вдруге здійснив подорож на Поділля. Дорога в Дунаївці пролягала через Володимир, Порицьк, Кременець, Ярмолинці. Про швидкий інтелектуальний розвиток хлопця... свідчить також написаний тоді *Щоденник подорожі*, багатий досить глибокими, як для його віку, міркуваннями [9, с. 60].

У вересні 1826 р. після відповідного іспиту його одразу прийняли в останній клас ліцею. За рік успішно закінчив той навчальний заклад, отримавши “посередньо” лише з математики. Після канікул п’ятнадцятилітній юнак починає навчання на відділі права Варшавського університету. Тоді ж, як наслідок спілкування зі старшими хлопцями, розпочалася й “цигаркова ера”, “домашню дитину” було не впізнати...

Деякі подробиці наступного приїзду З. Красінського на Подільську землю знаходимо у цитованому вище оповіданні Ю. Ролле:

“Улітку 1828 року шістнадцятилітній кавалер, уже студент університету, приїхав разом з нерозлучним Гашинським[‡] в Дунаївці. Вважав за обов’язок знайти даму серця. І знайшов її в особі чорнявої пані Гелени, симпатичної двадцятилітньої дочки єдиної дворової жінки скромного почту старостини, що виконувала обов’язки кухарки. Отже, молодий студент у неї й закохався. Догоджав, говорив компліменти, але дівчина йому рішуче відрізала, вела себе поважно і з гідністю” [4, с. 273].

Закінчити навчання Зигмунду не судилося, 1829 року він залишив університет через остракізм з боку студентства. Причиною була неявка Красінського, всупереч домовленості з товаришами, на похорон голови Суду сейму Петра Белінського, палкого польського патріота. Відмовитись від участі в похороні, куди вийшла майже вся Варшава, його заставив батько. Обурені цим студенти заявили, що він не гідний їхнього товариства і влаштували нищівну обструкцію: шипіли, плювалися, тупали ногами, щирий поляк Леон Лубенський зірвав з недавнього приятеля лацкани та нашивки, не обійшлося без ляпасів по обличчю. А коли недавні товариші взяли за каміння, Зигмунд мусив тікати геть... Через кілька днів знову виникла суперечка з Лубенським, що ледь не закінчилось двобоєм. Скандал набрав розголосу. Університетська рада, врахувавши, що “пан Зигмунд” є “легковажний” і “неспокійний” виключила його з університету “на один рік”. І хоча Лубенського виключили також, повертатися до навчального закладу після такої ганьби шляхтич Красінський не міг...

Взагалі вплив батька на Зигмунда був величезний. Сину ніколи не вдалося вийти з-під опіки “домашнього тирана, безмежно люблячого свою єдину дитину”; генерал постійно втручався в усі справи й особисте життя сина. Майже постійно поет перебував у стані перманентного конфлікту з рідним батьком, був змушений боротися з комплексом приниженої гідності у поєднанні з відчуттям трагізму і безнадії. Зигмунд, маючи чудові інтелектуальні здібності, але слабке здоров’я, не міг забезпечити собі незалежне існування. Окрім матеріального і

[‡]Гашинський Констати, 1809–1866, поет, письменник, учасник Листопадового повстання 1830–31.

морально-політичного аспектів, цей конфлікт мав ще політичний акцент. Річ у тім, що колишній наполеонівський генерал, кавалер ордена Почесного Легіону та учасник кампанії 1812 року після відречення Наполеона перейшов на російську службу. Імператор Микола I у поляку В. Красінському знайшов “ідеал вірності”. Ставлення свідомих поляків до генерала вкрай погіршилося, коли той не підтримав Листопадове повстання. Виникає враження, що якби це сталося на початку його кар’єри, то він був би в перших рядах (йому подобалось “бути першим”), а тепер просто не хотів втратити становище й багатство через участь у ризикованій справі. У грудні 1831 р. повстанці ледь не повісили генерала, навіть “зашморг уже накинули на шию”.

Генерал Красінський співає дифірамби російському імператорові (“тільки об’єднання навколо Вашої Величності врятує світ”), вірно служить, отримує високі посади, нагороди і довіру. Так, у листі до свого повіреного пана Регульського він зазначає: “...монарх до мене так само прихильний, батько не міг бути більш чуйним і ласкавим”.

Натомість поет Красінський пише вірш з показовою назвою – “Москалям” [5, с. 566], де відверто висловлює своє ставлення до руйнівників польської держави і кидає їм у вічі:

*Мав би силу, одним рухом
Всіх жбурнув би до безодні...*

Як на мене, у вірші “До Каєтана Козьмяна” якнайкраще простежуються його сумні думки:

*Мій учителю, чому щасливіший ти
од мене? Не сумний і не похмурий?
Бо з дитинства мав вітчизну,
А я тільки рештки мурів...
Чому, майстре, досі тліє
Жар твій в грудях незгасимий?
Бо ще юним мав надію,
А я тільки відчай-рани.*

*З долу часто злітав вгору,
Відчував ти воскресіння.
Я ж постійно жив у смутку,
Мені Богом надісланим.
Юність, учителю, - коваль,
Що подальшу долю творить;
Хоч і лине швидко вдаль,
Її молот вічно з нами.
Я вже в'яну... і не мужній,
Хоч живий, але нікчемний.
І не стану я безсмертним.
Щасливіший ти од мене!*

Твори Красінського потрібно читати в оригіналі, так само як Шевченка або Пушкіна. Тому нехай шановні читачі вибачать мені за те, що пропоную уривки з поезій класика у своєму перекладі, однаке роблю це лише з метою глибше розкрити духовний світ поета і заохотити до ближчого знайомства з його творчістю. Та й перекладів поезій З. Красінського українською мовою дуже мало. Так, наприклад, в “Антології польської поезії” (Київ, 1979) представлено всього шість ліричних віршів поета в перекладі Віктора Коптілова.

Додаймо, що в Зигмунда почалася важка хвороба очей, йому загрожувала сліпота. Він ще більше заглибився в роздуми, став, як він сам говорив, мислителем. Той важкий стан поета відчувається в рядках:

*У келиху моєї долі
Ще багато крапель горя;
Мушу терпіти, пити поволі,
Все випити... до дна.*

Покинувши університет, він їде за кордон, переважно живе в Німеччині, Франції, Італії, лікуючись на тамтешніх курортах. Окрім того, поринає в самоосвіту, поглиблено вивчає іноземні мови, особливо англійську, знайомиться з європейською літературою. Тоді ж налагоджуються добрі стосунки з А.

Міцкевичем, Ю. Словацьким, А. Цежковським (творець “філософії чину”), що сприяє його розвитку як особистості. Однак найбільшою подією стає знайомство в Неаполі, у грудні 1838 року, з Дельфіною Потоцькою (з Комарів). Власне, вперше він побачив її під час подорожі на Поділля 1825 року. Про неї є згадка в його листі до батька, написаного у той час. Спочатку Красінський поставився до неї доволі неоднозначно, але незабаром вона стала його музою, а називав її “моя Беатріче” [6, с. 5]. Неочікуване почуття принесло поету довгі роки творчого піднесення (“все відчував і весь співав”), і “розігнало чорний пекельний, проклятий смуток, який загрожував... остаточним отупінням і втратою всілякої сили” [8,с. 734].

Вплив Дельфіни на творчість поета величезний. “Шаленому” коханню свого життя поет присвятив багато творів, а ще більше написав, натхненний почуттями. Вражає і захоплює їхнє багатолітнє листування – це понад 5000 листів (збереглося близько 700). Більшість дослідників визнали цю частину його творчої спадщини шедеврами епістолярного жанру.

Дельфіна була одружена з горезвісним авантюристом Мечиславом Потоцьким [2, с. 539]. Через це закохані не надто вірили в своє спільне майбутнє, а батько Зигмунда вкрай негативно поставився до його захоплення. Властолюбний генерал у черговий раз робить так, як вважав за потрібне: “був милостивим”, але “забув” забезпечити грошима. Більше того, домігся, аби син одружився з Елізою Браницькою. Весілля відбулося в липні 1843 року [10,с. 7]. Матеріальна незалежність також прийшла лише після одруження.

Чи був з того всього молодий Красінський задоволеним? Відповідь дає уривок з вірша “До Пані Д. П.”, присвяченого Дельфіні:

Молися за мене, бо з розпачу згину

За провини батьків і власні провини.

Була ще одна людина, яку поет дуже любив, це – його бабка Антоніна. Для Зигмунда вона була “коханою Бабунею”; він намагався “робити все можливе, аби їй прислужитися, не викликати на себе гніву”, “цілими годинами читав їй “Історію великої армії” Сегюра, яка їй дуже подобалась. Востаннє Зигмунд

бачився зі своєю бабкою у Варшаві незадовго до її кону (померла 27 липня 1834 р.). Перед тим він повернувся з Петербурга, де генерал хотів влаштувати сина на службу при царському дворі.

“Прощання було дуже зворушливим...” Пані Антоніна дуже любила онука, “від тієї любовімолоділа, ставала більш енергійною, приїхати з Дунаївців до Варшави після звістки про хворобу хлопчика було для неї дрібницею, усім близьким і далеким розповідала про його чесноти” [4, с. 270].

По смерті бабусі Зигмунд лише одного разу був на Поділлі у 1844 р., куди прибув разом з батьком. Вікарій дунаєвецького костюлу Еразм Вежейський “мав честь” тоді познайомитися з ним і на прохання Ю. Ролле написав і передав йому свої спогади про той приїзд поета:

“...Одного вечора мені повідомили про приїзд гостей і, що поміщик хоче мене бачити. Генерал, стомлений дорогою, прийняв мене сам. Просив мене зранку відправити жалобну службу по його матері...”

Після служби запросив мене до себе. У невеликій залі зустрів незнайомого, худого, із сумним обличчям чоловіка, який неспокійно розглядав натовп у дворі і ніби розмірковував над тим, коли ж те все нарешті скінчиться. Я підійшов ближче, представився. Він сказав, що є сином господаря дому і замовчав. Кілька хвилин сиділи один навпроти одного, не знаючи як розпочати розмову.

– Як та аудієнція втомлює мого батька, – сказав нарешті.

– Але її не уникнути через високе становище, яке займає пан граф, – відповів я в свою чергу.

То був початок, хоча паузи були досить довгими. Пішло швидше, коли торкнулися спогадів про старостину, коли почав розповідати про її доброту та адміністративні здібності. Слухав уважно, але участі в розмові не брав. Потім перейшли до літератури, до нових творів, які непогано знав і які в незначній кількості були відомі мешканцям нашого закутка. Від Гославського, Гошчинського, Міцкевича, Пола наче мимоволі перейшли до

“Небожественної комедії”, яку власне недавно прочитав з великою увагою і, скажу щиро, був захоплений вишуканістю форми та мови. Це також слухав з байдужістю і скляним поглядом, направленим в одну точку, ніби мова йшла не про його твір.

По правді, мені така поведінка сподобалася. Почав припускати, що насправді “Небожественну комедію” написав Гошчинський, а не Красінський. Ще більше став схилитися до цієї думки через те, що він приділяв цьому якусь незначну увагу, показував певну неповагу до твору і перевів розмову на іншу тему... Зокрема, я помітив, що пан Зигмунд у розмові дуже обережний, несміливий, недовірливий, делікатні питання оминав, а буденні його не цікавили.

...Перед від'їздом пан Зигмунд відвідав костюл, уважно розглядав надгробки і медальйони, потім зайшов на хвилину до мене. Після короткої розмови сердечно обняв і, нахилившись, схвильованим голосом тихо запитав: “Чи добродій ксьондз читав інші твори автора “Небожественної комедії?” Відповів, що жодного. Настав час прощання. Через кілька місяців по тому отримав з якоюсь okazji дві невеличкі книжечки його творів, котрі зберігаю, як дуже дорогі моєму серцю” [4, с. 279–282].

Красінський приховував своє авторство. На перший погляд, це викликає подив, адже визнання – цілком природне прагнення і навіть мрія кожної творчої натури. Пояснення просте. Генерал Красінський був досить помітною фігурою в Королівстві Польському, а тому для сучасників поет Красінський, передусім, залишався сином “наполеонівського генерала” і “царського фаворита”, “зрадника” і “політичного опортуніста”, “передбачливого обивателя” і “кар'єриста”. Очевидно, була ще одна суттєва причина – він не хотів позбавити себе можливості вільно приїздити до рідного краю. Тому, був відомий як *le poete anonyme de la Pologne*. Єдина книжка, де вказано повне ім'я автора, – “Гробниця родини Рейхсталів” (1828 р.) [8, с. 727].

Творчість Красінського, визнана світом перлиною європейської літератури. Його поезія, особливо інтимно-філософська лірика, надзвичайно барвиста,

пластична, оригінальна і прониклива. У цьому контексті було цікаво ознайомитися з думкою російських літературознавців. Виявилося, що, наприклад, у російській “Літературній енциклопедії” (1932) про нього немає практично жодного доброго слова. Ось кілька характерних цитат. Поет “не знає природи... його люди – носії умозірних принципів”. “Красінський – однобічний”. Твори поета – “непереконлива проповідь християнських ідеалів”. Його герой – “безжальний і розумний демагог”. “Убогість аргументації...”. “Звідси анемічність, сухість його віршів, мертвотність форми...” [3, с. 542]. Чому так, зрозуміло навіть з кількох рядків поеми “Досвіт”:

*Нас зайди вигнали з землі батьків,
Примусивши чужі орати ниви.
І чулося “Ура!” захланних ворогів,
Які наш край кайданами покрили...*

Найвідоміші твори Зигмунда Красінського – “Небожественна комедія”, “Тридіон”, “Досвіт”, “Фантазія життя”, “Останній”, цикл “Псалми прийдешнього”, “Готичні повісті”, повість “Агай-хан”, “Молитви”, “Спокуса”, “Поет”; поет є автором зворушливих ліричних віршів – “Час і вічність”, “До Пані Д.П.”, “Прощання з Італією, “Нове життя” та багатьох ін.

Хочеться привернути увагу до історіософської “Небожественної комедії”. По-перше, ця драма – один з найвартісніших творів автора (написана, коли Красінському було всього двадцять один). Інша особливість – головні події розгортаються в Окопах Святої Трійці (сьогодні с. Окопи на узбережжі Дністра, неподалік Кам’янця-Подільського). Сама назва поселення є досить символічною і підкреслює оборону віри, як мету Генріка, головного героя драми. Дослідники підтвердили думку Й. Ролле, що Красінський обрав це місце зовсім не випадково, це наслідок захоплення малолітнього Зигмунда від побаченого тут. До того ж, з Окопами Святої Трійці пов’язаний епізод Барської конфедерації (Окопи були останнім плацдармом повстанців на Поділлі). Отже, є підстави вважати, що в образі Генріка, вождя “в остній нашій державі”, увічнено кам’янецького єпископа Адама Красінського, очільника Барської конфедерації, одного з предків

автора. До речі, театр *Wybrzeże* в Гданську підготував до знаменної дати нову інсценізацію “Небожественної комедії”, яку польські театри ставлять, починаючи з 1902 р.

3. Красінський був ревним католиком, однак вірив у спіритизм і реінкарнацію, був прихильником ідей месіанізму і намагався переконати лідерів Європи визнати християнські засади “законами міжнародного права” та заради блага Європи керуватися принципом справедливості, для чого особисто звертався з підготовленим меморіалом до Папи Римського Пія ІХ, та Наполеона ІІІ.

В останні свої роки поет дуже страждав від хвороб і часто шукав найбільш сприятливе для себе місце, певний час перебував навіть в Алжирі. Загрозливе запалення очей, виразка, постійна невралгія, головні болі, неміч в ногах – усе це дуже мучило сердешного. Помер З. Красінський у Парижі 23 лютого 1859 р. Похований в Опіногурі, у родинному склепі Красінських [7, с. 39].

17 лютого 2012 р. сейм Республіки Польща прийняв спеціальну ухвалу щодо вшанування пам’яті поета. Зокрема, там зазначено: “Зигмунд Красінський зіграв важливу роль у польському інтелектуальному житті та займає чільне місце в історії національної культури. Він був не тільки великим Поляком, а й великим Європейцем. Його політичні меморандуми, направлені вождям тодішнього світу, були... дороговказом для усієї Європи” [11].

18 лютого у варшавському костьолі Святого Хреста відбулася літургія на честь поета і покладання квітів під присвяченою йому епітафією. Головні урочистості пройшли 19 лютого в Опіногурі – колишньому родовому маєтку Красінських. Презентовано поштову марку із зображенням автора “Небожественної комедії”, відкрито експозицію “Зигмунд Красінський – поет, драматург, епістолограф”, учні ліцею та гімназії ім. З. Красінського (з Цеханова та Опіногури) декламували його вірші та уривки з драм [12].

Взагалі програма ушанування поета-пророка в Польщі вражає, заходи за участі науковців, артистів і широкої громадськості тривали майже цілий рік. Цілком ймовірно, що незабаром у крипті Вавельського замку, де поховані

найвидатніші мужі Польщі, буде встановлено пам'ятну табличку на честь поета; з цією ініціативою виступив директор Музею Романтизму в Опіногурі Роман Коханович.

Чотири роки тому в Дунаєвцях з'явилася вулиця Красінських. Міська рада своїм рішенням № 6-17/2008 від 22.04.2008 р. “з метою... відновлення історичної справедливості” перейменувала вулицю Леніна. Можливо, незабаром на колишньому “палаці Красінських” (тепер частина комплексної будівлі Районного культурно-мистецького просвітницького центру) ми побачимо й меморіальну табличку про перебування там великого польського поета. Це було б дуже доречно. Адже, як влучно зауважив польський письменник і перекладач Ярослав Івашкевич, шляхи українського і польського народів в ході історії драматично сплітались, нас єднала любов і роз'єднувала ненависть, але ми ніколи не були байдужі один до одного.

Список використаних джерела та літератури:

1. Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків подій: зб. наук.- краєзн. пр. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2008.
2. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінничини. – Вінниця, 2007.
3. Литературнаяэнциклопедия. – М., 1931. – Т. 5.
4. Dr Antoni J. (Rolle), Babka poety / Opowiadania historyczne. – Lwów, 1891.
5. Krasiński Z. Dzieła (pisma wybrane). – Warszawa, [bez. r].
6. Krasiński Z. Moja Beatrice. – Kraków, 1878.
7. Królik J. Opinogóra. – Opinogóra, 2004.
8. Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana. – Warszawa, 1907. – Т. 40.
9. Sudolski Z. Krasiński. – Warszawa, 1983.
10. Sudolski Z. Zygmunt Krasiński przypomniany i żywy. – Opinogóra, 1989.
- 11.<http://wyborcza.pl>(Gazeta Wyborcza”, 17 lutego. 2012 r.).
- 12.<http://www.rzeczpospolita.pl> (Gazeta “Rzeczpospolita”, 20 lutego 2012 r.).

А.М.Трембіцький,
м. Хмельницький

Літературознавець, письменник, журналіст і політичний діяч

Павло Олександрович Богацький

ст.

В українській радянській історіографії ХХ життєві шляхи непересічного українського письменника і публіциста, журналіста і літературознавця, пластового і політичного діяча, редактора періодичних і книжкових видань, учасника національно-визвольної боротьби за незалежність України Павла Богацького майже не знайшли свого

відображення. Імена таких, як він, були вилучені з історії українського культурною процесу і приречені на забуття, як і їхні твори.

Проте його життєві шляхи, діяльність і творчу спадщину частково розкрили такі знані дослідники з української діаспори, як: М. Шаповал [1, с.37-39], А. Животко [2], І. Рибчин [3; 4], В. Січинський [5], С. Довгаль [6], Б. Романенчук [7], І. Качуровський [8], Р. Микитович [9], Л. Богацький [10]. А також фрагментарно висвітлено в «Енциклопедії Українознавства-II» [11], праці «Українська хата» [1], довіднику «Українці Австралії» [12] та в україномовних часописах української діаспори «Вільне слово» [13], «Свобода» [14; 15], «Листки дружнього зв'язку. Бюлетень 1-го куреня УПС ім. Степана Тисовського» [16; 17].

З надбанням Україною незалежності минули часи дискримінації вірних синів українського народу, і Павло Богацький почав потроху входити в наше національно-культурне життя. Так, короткі статті-гасла про його життя і діяльність подали довідково-енциклопедичні видання: «Енциклопедія української діаспори» [18], «Українська журналістика в іменах» [19], «Історія України: Маловідомі імена, події, факти» [20], «Енциклопедія Сучасної України» [21], «Вікіпедія» [22] та інші.

Крім того, 1999 року з нагоди 90-річчя заснування в Києві часопису «Українська хата» (1909) газета «Українська мова і література» (№10) присвятила цій події і одному з чільних редакторів журналу П.Богацькому

майже цілий номер та оприлюднила його спогади «Від «Української хати» до «Музагету» [23].

Цінні історично-краєзнавчі розвідки про знаного подолянина, професора, доктора соціології опублікували відомі подільські історики та краєзнавці Є. Назаренко (1999) [24], В. Прокопчук (1999, 2000) [25; 26], В. Горбатюк (2012) [27].

Павло Олександрович Богацький народився 17 березня 1883 р. у містечку Купин (*нині село Городоцького району Хмельницької області*) у сім'ї священника [1, с.6, 37; 5; 15; 16; 21; 27, с.72]. У своїх спогадах П. Богацький писав, що стародавній шляхетський польсько-німецький рід Богацьких по лінії батька походив від дворянина, письменника і складача релігійних пісень Карла Генріха Богацького (*1690, Янків – †15.06.1774, Галле), а по лінії матері – від «старого священницького роду Цапукевичів, що з діда-прадіда сиділи на одній парафії в селі Павлівці Вінницького повіту» [23]. Згодом сім'я переїхала до с. Грицьків (*нині Городоцький район*), пізніше – у с. Нестерівці (*нині Дунаєвецький район*), де минуло дитинство й отрочество Павла [27, с.72].

М. Шаповал у праці «Трохи біографічного про «хатян» писав, що Павло Богацький «перші початки науки одержав від дяка Каленика Ковальського, а на десятому році був відвезений до повітової духовної школи до Кам'янця» [1, с.37], після її закінчення вступив до Подільської духовної семінарії [1, с.37; 21], яку закінчив у 1903 р. [5; 16; 21].

Хоча В. Січинський та М. Шаповал, які особисто добре знали Павла Олександровича, пишуть, що він був звільнений з 5 класу духовної семінарії в грудні 1902 р. за редагування шкільного українського рукописного часопису «Проба сил» і за участь в «українському русі взагалі» [1, с.37; 27, с.72] на підставі резолюції архієрея «за дух, не соответствующий духу семінарії» [1, с.38]. Далі М. Шаповал пише, що після «молодечого захоплення орнітологією», П. Богацький «захопився літературою, а натрапивши на «недозволені» книжки, захопився ще й революційною акцією» [1, с.37]. Він брав активну участь в українських гуртках та «побирав українофільську» науку в таких відомих

подільських громадян», як Є. Січинський, К. Солуха, В. Чехівський та інших [5].

В 1903 р. П. Богацький, «не в приклад іншим свідомим українцям» [5], вступив до офіцерсько-юнацької школи у Вильно (*нині м. Вільнюс*), яку закінчив 24 березня 1906 р. з рангом підпоручника [1, с.38; 5; 16; 21]. В. Січинський зауважує, що «в ті часи українська молодь, що мала бодай стихійну українську свідомість, оминала військові школи, щоб, мовляв, «не служити царю» та взагалі, під впливом соціалістичних ідей, була настроєна протимілітарично. Тому поміж українською молоддю – земляками викликав подив «поручник і свідомий українець» [5].

Після закінчення військової школи був призначений офіцером 10 роти Луцького полку піхоти в м. Ромни (Полтавщина), де легко нав'язав революційні знайомства [1, с.38] і брав участь в підпільній військовій організації «Військовий Союз». Невдовзі П. Богацький за інтенсивну революційну діяльність серед солдатів був заарештований і ув'язнений в «Косий капонір» київської військової цитаделі. Через 5,5 місяців його звільнили з в'язниці і позбавили права продовжувати військову службу, що в подальшому вберегло його від участі в Першій світовій війні [1, с.38; 16; 27, с.72]. Великою несподіванкою, – пише В. Січинський, – «була вістка, яку передавали пошепки», що в 1906 р. П. Богацького «заарештували військові органи за ... українську революційну діяльність серед вояцтва російської армії!» [5].

Вийшовши з в'язниці, Павло Олександрович «завзявся до продовження освіти, але, на жаль, шлях до університету був заборонений» [1, с.38]. Тому в 1907-1908 рр. він навчався на агрономічному відділі Київського політехнічного інституту [1, с.38; 16; 21; 27, с.72], але повного «курсу не докінчив» [1, с.38].

Одночасно займався журналістською і літературною діяльністю [5], яку розпочав ще в 1906 р. [15; 21; 27, с.72]. З того часу був літературним співробітником багатьох українських часописів, друкувався в літературно-артистичному альманасі «Терновий листок» (Київ, 1908), часописах «Громадський голос» (Київ, 1906-1914), «Рідний край» (Полтава, 1905-1910),

«Український студент» (Київ, 1913-1914), журналі «Бджола» (Львів, 1908), та інших [1, с.38; 21; 27, с.72].

Після того, як революційні події 1905-1906 рр. пішли на спад, почали з'являтися журнали, що розробляли ідеологічні основи визвольного руху і національного світогляду. Так, у 1909 р. три колишніх підпоручники російського війська Павло Богацький, Андрій Товкачевський і Микита Шаповал (М. Сріблянський) [1, с.8] заснували літературно-науково-громадський, економічний ілюстрований місячник книжкового формату «Українська Хата» [1, с.38; 21; 27, с.72].

М. Шаповал у своїх спогадах пише, що основними меценатами і видавцями журналу була «ціла громадка «хатян». Це були «люди не тільки не маєтні, але, навіть, люди, що не мали постійної платної праці, сталого заробітку» й «самі ледве перебивалися з хліба на воду і субсидувати видавництво були не в силі». Проте П. Богацький, Л. Будаї (Котик), Ю. Будяк (Покос), О. Коваленко, Ю. Сірий (Тищенко), В. Скрипник і його дружина Людмила, Г. Чупринка, М. Шаповал і його дружина Ольга все ж «почали і вели впродовж шести років, допровадивши видання журналу до стану, де він міг спокійно існувати, дещо збільшувати свій розмір, частино оплачувати працю своїх цінних співробітників та, розпочавши при журналі й видавництво («Життя й Мистецтво») книжок, видати добрий десяток їх» [1, с.15].

Навколо альманаху, який впродовж п'яти років «зростав і формою, і зовнішнім виглядом, і змістом», гуртувалася студентська молодь, учителі, письменники, дрібні урядовці, науковці, критики і публіцисти, які стали головним ядром, рушійною силою часопису. Новий модерний журнал, в якому публікувалися твори тих, кому довелось відіграти значну роль в новій українській літературі, яка йшла в парі з національним пробудженням українського народу [17]: Х. Алчевської, М. Вороного, М. Євшана, О. Кобилянської, М. Коваленка, Г. Комарової, Я. Мамонтова, О. Олеся, М. Рильського, В. Свідзінського, В. Стефаніка, П. Тичини, А. Товкачевського, Л. Українки, М. Філянського, І. Франка, Г. Чупринки, М. Яцьківа [17; 21; 27, с.73],

Г. Журби, Н. Кибальчича, О. Плюща [11], Г. Хоткевича, М. Шаповала (М. Сріблянського) [17], тримав напрям на психологізм, віддавав перевагу мистецькому над тенденційним [27, с.73].

П. Богацький, – пише В. Січинський, – «особливо багато праці редакційної, літературознавчої, дослідчої та організаційної вложив, видаючи відомий літературний місячник «Українська Хата» з березня 1909 р. по серпень 1914 р. [5], будучи його постійним і незмінним редактором [1, с.38; 15]. Водночас на сторінках журналу він під власним прізвищем [1, с.41], під псевдонімом «Стоколос Як.» чи криптонімом «П. Б.» [1, с.44] друкував свої прозові твори, тонкі, психологічного характеру оповідання й повісті («Сонечко», «Помстилася», «Не доскочив», «Тільки правду дай!» та інші), короткі рецензії, театральні замітки, пройняті повагою, толерантністю, глибокими знаннями життя. Серед них праці «Нині одпускаєці... /пам'яті П. Житецького/» (1911), «Театральні замітки» (1911), «Провінціал. Газетна помилка і Аматори» (1913), «Український театр в 1912 році» (1913), «Фрагмент. Осінній цвіт /психологічні арабески/» (1913) [1, с.15].

З вибухом Першої світової війни стався розгром усього українського життя і в серпні 1914 р. журнал «Українська Хата», який проіснував п'ять років, було заборонено. Його редактора і видавця П. Богацького разом з «іншими українськими діячами за журналістичну, літературну і наукову працю» заарештовано і вислано в Наримський край (Сибір) [1, с.38; 5; 15; 16; 17; 21; 27, с.73]. Письменниця Г. Журба в 1959 р. згадувала, що однією з причин його ув'язнення і конфіскації часопису стала публікація ним деяких матеріалів, у т. ч. її оповідання «Коняка» [17]. В. Січинський писав, що П. Богацького в серпні 1914 р. «як небезпечного революціонера, навіть не мобілізували до війська, натомість т. зв. адміністративним порядком (без суду і слідства – як це практикується в Російській імперії) заслано на Сибір в пустельні і тяжко доступні області». Далі вчений вказує, що «в житті засланця стався дуже рідкий випадок. За ним поїхала його наречена (теперішня дружина), переходячи всі

страшні муки російських тюремних «етапів» та примітивного транспорту в худоб'ячих вагонах і кінських «кібітках» [5].

Після лютневої революції 1917 р. П. Богацький з дружиною повертається з Сибіру в Україну і зразу поринає в громадську діяльність [5]. У квітні 1917 р. на першому Українському Національному Конгресі його обирають першим секретарем [1, с.38]. Був одним із організаторів і керівників «Селянської Спілки» (Київ, 1919-1919) [1, с.38; 21]. Невдовзі він виконує обов'язки начальника народної міліції Києва і Київського повіту. Під час гетьманату Павла Скоропадського був заарештований німецькими військовими органами в зв'язку з справою викрадення членами антинімецького «Союзу порятунку України» директора Російського зовнішньоторговельного банку Абрама Доброго [1, с.38; 5; 15; 16; 21; 27, с.73], які «забрали в нього літературу, рукописи» [5], і до листопада 1918 р. відбував ув'язнення [21; 27, с.73], де уклав збірку новел «Камелії» (Київ, 1918) [5; 16; 27, с.73]. З проголошенням Української Народної Республіки в 1919 р. зайняв посаду столичного отамана м. Києва [1, с.38; 5; 15; 21], а по залишенні Києва Директорією був прикомандирований до корпусу Січових стрільців. З березня 1919 р. [1, с.38], як отаман Коша охорони республіки [5; 15; 1, с.6; 21], брав участь у боях з більшовиками в складі корпусу Січових стрільців [1, с.6; 15; 16; 21; 27, с.73] на Волині та Західному Поділлі [1, с.38].

В 1919-1920 рр. перебував у Кам'янці-Подільському – спершу, як отаман Коша охорони республіки, згодом – архіваріус Кам'янець-Подільського державного українського університету, повітовий комісар Кам'яниччини [21; 27, с.73]. З осені 1919 р. очолював Кам'янець-Подільську Січову команду пласту [16].

Впродовж 1917-1920 рр., як журналіст, брав живу участь у часописах «Книгарь», «Подільський шлях», «Україна», «Шлях», «Слово» [5; 16; 21; 27, с.73], «Наш Шлях», «Наша Думка» та іншими, що виходили у Кам'янці-Подільському – тодішній столиці Української Народної Республіки [1, с.38; 27, с.73]. Зібрав багато матеріалу «до історії революційних рухів в Україні» [5] та

опублікував свої праці «Варвара Рєпніна і Т.Шевченко» (Київ, 1917), «Перше кохання Т. Шевченка» (Київ, 1917), збірку новел «Камелії» (Київ, 1918), спогади «Український Державний Університет в Камінці на Поділлю» (Кам'янець-Подільський, 1918), «Урочисте відкриття Камінецького Державного Українського Університету» (Кам'янець-Подільський, 1918).

Після поразки української революції П. Богацький, – пише В. Січинський, – як учасник боїв української армії з московськими більшовиками, 20 листопада 1920 р. разом із українським військом перейшов річку Збруч [5]. Тобто вимушено емігрував до Польщі [16; 21; 27, с.73] і мешкав у Варшаві. Разом із відомим журналістом О. Саліковським [5; 16] редагував газету «Українська трибуна» (Варшава, 1920) [21] і, не маючи засобів до життя, «рубав дрова на Поліссі» [16].

Весною 1922 р. на запрошення Управи Українського Громадського Комітету [16] переїхав до Праги для участі в організації української культурної праці [1, с.38; 15]. Тут він, як член редакції і керівник видавництва «Нова Україна» [2; 3, с.73; 8; 10], редагував громадсько-політичний та літературно-мистецький часопис «Нова Україна» (1922-1923) і неперіодичний орган ЦК Української партії соціалістів-революціонерів «Трудова Україна» (1932-1939) [1, с.38; 5;16; 21; 27, с.73]. А також співпрацював з українськими часописами «Бібліологічні Вісті» (Київ), «Записки НТШ» (Львів), «Наша Громада» (Подебради), «Сьогочасне й минуле» (Львів), «Українське життя» (Станіслав – нині Івано-Франківськ) та іншими [1, с.38].

М. Шаповал, згадуючи празький період життя і діяльності П. Богацького, писав, що коли «прийняти до уваги величезну громадську працю і особливу активну участь в організації української культурної і наукової праці в ЧСР, то перед нами виступить постать практичного соціолога піонерського типу з доби відродження України» [1, с.38-39]. У травні 1926 р. П. Богацький обраний головою Українського Громадського видавничого фонду в Празі [1, с.38; 15; 16; 21; 27, с.73], секретарем якого був подолянин Євген Приходько [28], рідний брат відомого подолянина Віктора Приходька. В. Січинський писав, що П.

Богацький, перебуваючи в Празі, «найбільше віддав своєї праці, хисту і знання «Українському Громадському видавничому фондові», який очолював до 1929 р. і який «видав велику кількість наукових праць, підручників та літературних творів української еміграції» [5].

1929 року П. Богацький очолив Кабінет шевченкознавства новоствореного Українського соціологічного інституту в Празі [1, с.38; 15; 16; 21; 27, с.73]. 10 грудня того ж року Наукова рада Українського соціологічного інституту на пошану 25-літньої громадської і літературної праці П. Богацького іменувала його доктором соціології «honoris causa» [1, с.39] і професором по кафедрі літературознавства цього ж інституту [1, с.39; 16]. 1930 року його обрали ученим секретарем і членом дирекції Українського соціологічного інституту [1, с.38].

Значну увагу приділяв він громадській діяльності як один із провідних діячів Української партії соціалістів-революціонерів [21], брав участь у роботі Українського громадського комітету [21; 27, с.73].

У празький період П. Богацький брав активну участь в діяльності багатьох наукових установ, зокрема був дійсним членом Українського історико-філологічного товариства у Празі [5; 16], членом Товариства прихильників книги і Біологічної комісії НТШ у Львові [5].

Основна наукова праця П. Богацького проходила в бібліографічній, літературознавчій, письменницькій і журналістській сферах. Особливо цінними для сучасних науковців є його бібліографічні дослідження творів Т. Шевченка, які публікувалися в рубриці «Нове про Шевченка» впродовж 1923-1926 рр. у ЛНВ і в 1927-1929 рр. у збірнику «Народознавство». З бібліології Т. Шевченка вчений написав багато праць, серед них «До історії критичного видання «Кобзаря» Т. Шевченка: бібліографічна замітка» (Львів, 1925), «Празьке видання «Кобзаря» Т. Шевченка 1867» (Київ, 1927), «Повне видання дворів Т. Шевченка ВУАН» (Прага, 1937), «Фальсифікатори Шевченка» (Львів, 1939) та інші. Оцінюючи наукову працю П. Богацького, М. Шаповал писав, що «можна з

певністю сказати», що він «став найвидатнішим «шевченкознавцем» нашої доби» [1, с.38].

У галузі бібліології, письменства і соціології П. Богацький «визначився, як невтомний працівник, редактор, видавець, дослідник літературних напрямків» [1, с.38], про що свідчать такі його праці: «Сьогочасні літературні прямуння» (Прага, 1923), «Матеріали до критичного видання творів Грицька Чупринки» (Прага, 1926), «Хронологічний покажчик творів Гр. Чупринки» (Прага, 1926), «Україніса в журналі «Casopis ceskeho Musea»» від початку його існування по 1926 рік (1827-1925)» (Львів, 1927), «В. Самійленко: до історії його поеми «Гея» (Львів, 1927), «Ф. Достоевський – українець» (Подєбради, 1928), «М. Драгоманов. Вибрані твори» (Прага, 1932) та багато інших. Крім того, за час перебування поза межами України видав повість «Під баштою зі слонової кості» (Берлін, 1923), есе «Сучасний стан світового мистецтва (Прага, 1924) та інші [16; 27, с.74].

1940 року П. Богацький виїхав до Берліна, де в 1943-1945 рр. працював у редакції «Українського Вісника», «рятуючи не одного свого земляка від ока «гестапо» [5]. Водночас досліджував тексти поезій Т. Шевченка та робив критичні огляди їх видань. На жаль, його велика праця «Історія критичного видання творів Т. Шевченка» з років 1930-1942» пропала під час війни. Лише невелику частину цієї критично-бібліографічної монографії під назвою «Кобзар» Т.Г. Шевченка за сто років: 1840-1940» було надруковано в часопису «Українська книга» (1942) і видано окремою книжкою (Краків, 1942) [16; 27, с.74]. У ній дослідник зробив оцінку давніших, зокрема Празького видання «Кобзаря» з 1876 р. Крім того, опублікував збірку новел «На шляху до освіти» (1941), «Г. Квітка-Основ'яненко» (1943), «Іван Котляревський» (1943), «Літературна грамотка» (1943-1944) та інші. Серед них особливо цінним є праця «Грицько Чупринка: студія про життя і працю» (1944) та оригінальне дослідження «Нові літературні прямуння» (1942) [1, с.39].

Після закінчення Другої світової війни П. Богацький переїхав до Мітенвальду (Баварія), де в 1945-1949 рр. викладав історію української

літератури в українській гімназії та вчительській семінарії в таборі переміщених осіб [16; 21; 27, с.73]. В цей період він продовжує свої наукові дослідження і видає цікаву працю «До історії української журналістики в рр. 1909-1914» (Новий Ульм, 1949), а також спогади «Мій дім, мій край... моє життя: хроніка життя родини Богацьких» (Міттенвальд, 1947; перевидано Київ, 2004). У цих спогадах П. Богацький подумки звертається до «рідного краю, звідки походив його рід» і виношує «ідею написати широке автобіографічне полотно – повість-хроніку». На жаль, він написав лише одну – першу частину. У ній автор розкрив скитальче життя старого емігранта з України, який в «очікуванні кращої долі своєї родини, вештався по табору під самими Альпами та пересипався, мов хлопчик крем'ярами, своїми думками, мріями, планами, а найбільш та найчастіше своїми згадками, спогадами давно минулого». Емігрант вважав вартим записати свої спогади «не для науки наступним поколінням, бо воно завжди розумніше від батьків», а щоб передати тим українцям, які вже народились на чужині, «останки свого сентименту до рідної землі, до рідного народу, до знайомого йому закутка України, до незабутнього клаптика родинного поля, двору, саду та того всього, що складає в його уяві – мій дім – мій край, а разом з тим його життя, його я». Старий емігрант із болем згадує, що, на жаль, сам ніколи не питав своїх батьків «про діда, прадіда, хто вони, звідки походили, чим жили, над чи працювали» і тільки тепер він «зрозумів свою помилку, а разом з тим свою втрату. Він, мов той дикун, жив і не цікавився минулим своїм, свого роду а значить, і свого народу, своєї землі...» [23].

Коли через ліквідацію таборів «ДіПи» почалась масова еміграція українців із Західної Європи, Павло Богацький в 1949 р. виїхав до Австралії. Оселився в місті Трірул на південь від Сіднею. Влаштувався робітником на сталеплавильний комбінат [16; 21; 27, с.74], де заробляв «на життя тяжкою фізичною працею» [5]. Пізніше з дружиною і сином придбав кусок землі та побудував дім [16], в якому мешкав до своєї смерті.

П. Богацький був активним громадським діячем. 16 квітня 1949 р. став членом 1-го Куреня УПС ім. Ст. Тисовського [15], а в 1951 р. – дійсним членом (*пластун сеньйор*) під псевдо «Тигр». Діяльність цієї пластової організації тісно пов'язана з організацією «Молода Січ», статут якої було укладено на основі засад Бойден Пауела [16; 21]. В. Січинський зокрема писав, що праця П. Богацького серед молодих українських пластунів «була незвичайно цінна, яку він проводив без розголосу і непомітно для громадянства». Молоді пластуни його любили і поважали, «спеціально за його ідеальну справедливість, безсторонність і чесність». Коли він, як «старший пластун» чи «старший виховник», завідував їдальнею, то саме в той час харчі були найкращі і дітям найбільше смакували» [5]. За визначну та багатолітню керівну і виховну діяльність у Пласті в 1958 р. нагороджений орденом Святого Юрія в золоті [16; 21].

П. Богацький в 1953 р. став одним із засновників і дійсним членом НТШ в Австралії [21]. У тому ж році його обрали дійсним членом Бібліологічної комісії Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові [16]. Українська громада Австралії 1953 року відзначила 70-річчя українського громадського діяча, письменника, науковця та редактора П. Богацького, а відділ НТШ в Австралії видав «чепурну брошуру про життєвий шлях, наукову працю і біографію важніших писань свого дійсного члена» [5].

Водночас він продовжував і літературну діяльність. У часописі «Вільна думка» (Сідней) [16; 21; 27, с.74] та багатьох україномовних журналах Канади і США [14] опублікував низку спогадів про різні періоди свого життя [27, с.74]. Серед них автобіографія дитячих літ «На горбах Поділля» (1959) [16].

Об'єднання українських письменників «Слово» (США), зважаючи на те, що на еміграції мешкають сеньйор українського літературного життя – редактор «Української Хати» П. Богацький (Австралія), визначні співробітники «Української Хати» і письменники Г. Журба і професор О. Неприцький-Грановський (США), влаштувало в березні 1959 р. у Філадельфії вечір споминів «Літературний Київ, перед п'ятдесяти роками» із «спеціальним наświetленням

ролі «Української Хати». Вечір відкрив О. Тарнавський, який охарактеризував політичну і літературну ситуацію, в якій зродилась «Українська Хата». Г. Журба згадала свої зустрічі і співпрацю з П. Богацьким та іншими співробітниками та авторами «Української Хати». Зі спогадами про редактора часопису П. Богацького виступив О. Грановський-Неприцький [17].

В. Січинський, характеризуючи літературно-наукову працю Павла Богацького писав, що «крім статей і рецензій, про сучасний український театр і красне письменство, особливо цінні його розвідки про Т. Шевченка, зокрема до текстології творів: критика редакцій тексту, історія їх постановня та змін, історія видань». Найбільш важливою, на думку вченого, є «оригінальна і дуже цінна праця» П. Богацького «Мала літературна енциклопедія», що «знайомить читача з усіма явищами, напрямками і стилями в літературі та подає короткі відомості про українських письменників та цілу історію українського письменства». Ця праця, далі пише В. Січинський, «особливо потрібна в сучасну хвилю для курсів українознавства та інших українських шкіл на еміграції і треба гаряче побажати, щоб найскорше знайшовся видавець цього підручника нового типу» [5]. Але, на жаль, «Мала літературна енциклопедія» з поясненнями окремих гасел, була видана Левком Богацьким – сином П. Богацького лише в 2002 р. [16; 21; 27, с.74].

Професор, педагог і пластовий діяч, доктор соціології «honoris causa», дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка, заслужений діяч української науки і журналістики [14], почесний член і основоположник Української громади в м. Вуллонгонг (Австралія) [14; 21] Павло Олександрович Богацький помер 22 грудня 1962 р. від виливу крові в мозок внаслідок склерозу в м. Трірул (Австралія) [15; 16; 21; 27, с.74]. Перед смертю тривалий час хворів, був майже спаралізований [16]. Похований на цвинтарі у Вуллонгонгу (Новий Південний Уельс, Австралія) [14].

Життєвий шлях і діяльність Павла Богацького ще й досі чекають дослідника, а його творча спадщина залишається майже невідомою широкому загалу істориків, літературознавців і краєзнавців. Хоча, як писав В. Січинський,

його заслуги в «українському революційному русі, організаційній праці, журналістичній і пропагандивній роботі та зокрема літературознавчій праці виходять поза звичайне коло буденних явищ та заслуговують найбільшого відзначення. А це тим більше, що виняткова скромність та ідеалістичне наставлення цієї людини не давали можливості ширшим колам громадянства знати про цілу муравлину і надзвичайно сумлінну працю П. Богацького» [5]. Адже в якій би країні П. Богацький не знаходився, він завжди працював на українську ідею, літературу, журналістику.

Список використаних джерел:

1. Богацький П. Українська хата. Київ 1909-1914 / П. Богацький, М. Шаповал, А. Животко ; ред.-видав. Павло Богацький; упорядк. Сава Зеркаль; ілюстрації Павла Богацького і Микити Шаповала. – Нью-Йорк : Укр. громада ім. М. Шаповала, 1955. – 50 с.
2. Животко А. Павло Богацький / А. Животко // Краківські вісті. – 1943. – 4 берез. (Ч. 44).
3. Рибчин І. Павло Богацький в 70-річчя / Іван Рибчин. – Сідней, 1953. – 15 с.
4. Рибчин І. Павло Богацький. Профіль / Іван Рибчин // Слово (Сідней). – 1953. – № 1.
5. Січинський В. Павло Богацький / В. Січинський // Свобода (Нью-Йорк). – 1954. – 26 лют. (Ч. 38). – С. 4.
6. Довгаль С. Згадка про Павла Богацького / С. Довгаль // Вільна Україна (Мюнхен). – 1963. – № 37.
7. Романенчук Б. Богацький Павло // Романенчук Б. Азбуковник: енцикл. укр. л-ри. – Філадельфія, 1969. – Т. 1. – С. 380-381.
8. Качуровський І. Роля «хатян» у розвитку української літератури (До семидесятиріччя заснування журналу «Українська хата») / Ігор Качуровський // Свобода (Нью-Йорк). – 1979. – 21 квіт. (Ч. 88). – С. 2.
9. Mykytowycz R. Pavlo Bohatsky: A Founding Member of the Shevchenko Scientific Society in Australia / R. Mykytowycz // Ukrainian Settlement in Australia: Second Conference, Melbourne, 5-7 April 1985 / Ed. M. Pavlyshyn. Melbourne: Monash University, Department of

- Slavic Languages, 1986. – P. 117-134.
10. Богацький Л. Павло Богацький / Лев Богацький // Альманах українського життя в Австралії. – Сідней, 1994. – С. 926-928.
 11. Богацький Павло // Енциклопедія Українознавства-II – К. : Глобус, 1993. – Т. 1. – С. 143.
 12. Богацький Павло // Українці Австралії: енцикл. довід. – Сідней: «Вільна думка» і Т-во збереження укр. спадщини в Австралії, 2001. – С. 76: фото.
 13. Помер проф[есор] П. Богацький // Вільне слово (Торонто). – 1963. – 26 січ.
 14. Павло Олександрович Богацький: [некролог] // Свобода (Нью-Йорк). – 1963. – 19 січ. (Ч. 12). – С. 3.
 15. Помер Павло Богацький, письменник та літературознавець і пластовий діяч // Свобода (Нью-Йорк). – 1963. — 11 січ. (Ч. 6). – С. 1.
 16. Павло Богацький – «Тигр» (1883-1962). Життя і праця // Листки дружнього зв'язку. Бюлетень 1-го куреня УПС ім. Степана Тисовського. – 1963. – Ч. 2. – С. 1-3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.plast.org.ua/?pageid=870> (30.04.2013). – Назва з екрану.
 17. Літературний Київ п'ятдесят років тому // Листки дружнього зв'язку. Бюлетень 1-го куреня УПС ім. Степана Тисовського. – 1963. – Ч. 2. – С. 6-7 (передрук з «Українське слово», Париж, 1959) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.plast.org.ua/?pageid=870> (30.04.2013). – Назва з екрану.
 18. Павло Богацький // Енциклопедія української діаспори. – К.: НТШ і НАН України, 1995. – Т. 4. – С. 45.
 19. Кость С. Богацький Павло / С. Кость // Українська журналістика в іменах : матер. до енцикл. словн. / ред. М. М. Романюк ; НАН України, Львівська наук. б-ка ім. В. Стефаника, Наук.-дослід. центр періодики. – Л., 1996. – Вип. 3. – С. 12.
 20. Прокопчук В.С. Павло Богацький – учений, краєзнавець / В. С. Прокопчук // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – К., 1999. – Вип. 9. – С. 357-364.
 21. Кость С. А. Богацький Павло Олександрович / С. А. Кость, С. І. Білокінь // Енциклопедія Сучасної України. Т. 3. Біо-Бя. – К., 2004. – С. 121.
 22. Богацький Павло Олександрович // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki> (30.04.2013). – Назва з екрану.
 23. Погребенник Ф. Мій дім, мій край, моє життя (хроніка родини Богацьких): неопубл. мемуар. твір Павла Богацького / Федір Погребенник // Пам'ятки України. – 2004. – № 3-4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://donklass.com/arhiv/histdisk/heritage/heritage/istorija/istorichni%20postati/Bogacku/Bogacku.htm> (30.04.2013). – Назва з екрану.
 24. Назаренко Є. Письменник з Купина / Є. Назаренко // Проскурів. – 1999. – 14 лип. – С. 7.
 25. Прокопчук В. Павло Богацький – наш земляк з австралійської діаспори, учений, краєзнавець / В. Прокопчук // Дунаєвецький вісник. – 1999. – 4, 6 листоп.
 26. Прокопчук В. З горбів Поділля / В. Прокопчук // Городоцький вісник. – 2000. – 7 жовт.
 27. Горбатюк В. 4 березня. Письменник-модерніст, редактор і видавець. До 130-річчя з дня народження Павла Олександровича Богацького / В. Горбатюк // Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2013 рік / Упр. культури, туризму і курортів Хмельниц. облдержадмін., Хмельниц. ОУНБ ім. М. Островського. – Хмельницький, 2012. – С. 72-75.
 28. З Українського Громадського Видавничого Фонду в Празі // Свобода (Нью-Йорк). – 1923. – 14 листопада (Ч. 266). – С. 2.

О.П. Григоренко,
м. Хмельницький

Уродженці Дунаєвеччини доктори історичних наук, професори Ф.П. Шевченко і В.С. Прокопчук – видатні історики, організатори архівної справи та історико-краєзнавчих досліджень

В статті розповідається про видатних вітчизняних вчених у галузі історії України, організаторів архівної справи та історико-краєзнавчих досліджень, уродженців Дунаєвецького району Ф.П. Шевченка і В.С. Прокопчука.

***Ключові слова:** Федір Павлович Шевченко, Віктор Степанович Прокопчук, Поділля, Дунаєвецький район, головний редактор, дисертація, вчений, доктор наук, професор, бібліотека.*

За свою багатвікову історію з дунаєвецької землі вийшло багато людей, які прославили свій край і стали відомими в усьому світі. Особливо почесне місце серед цієї славетної когорти видатних особистостей, що своєю невтомною, титанічною працею, яскравим розумом, організаторським талантом зробили неоцінний внесок у розвиток науки, освіти і культури в Україні і зробили нашу країну ще більш відомою у світовому співтоваристві, належить видатним вітчизняним вченим у галузі історії України, організаторам архівної справи та історико-краєзнавчих досліджень, докторам історичних наук, професорам Ф.П. Шевченку і В.С. Прокопчуку.

Історія української науки багата на особистості світового значення, до кола яких належав Ф.П. Шевченко – доктор історичних наук, професор, багаторічний головний редактор «Українського історичного журналу», лауреат Державної премії України, член-кореспондент НАН України. Він народився 11 (24) серпня 1914 р. в бідній селянській родині в селі Дунаївцях Ушицького повіту (нині місто Дунаївці Хмельницької області). Він пізнав важкий фізичний труд, працюючи після закінчення семирічки в колгоспі. Дитячі та юнацькі роки Федора Шевченка припали на складні і суперечливі періоди Першої світової і громадянської воєн, так званого «соціалістичного будівництва». На формування його поглядів вплинули колективізація, голодомор-геноцид 1932-1933 рр. та репресії 30-х років ХХ ст.

У 1932 – 1933 рр. він працював підсобним робітником взуттєвої фабрики в Києві і водночас навчався на вечірньому відділенні робітфаку Київського інституту шкіряної промисловості.

На думку провідного українського філософа М.Поповича, еліта формується з найбільш обдарованих і сильних особистостей, які пробиваються нагору через соціальні перешкоди завдяки творчим і організаційним здібностям, культурним і моральним якостям [1,с.11]. У майбутнього історика рано проявився інтерес до минулого рідного краю. Ще підлітком збирав документи, які проливали світло на його історію. А після закінчення 1933 року робітфаку Ф.П. Шевченко вступив до Московського історико-архівного інституту, слухав лекції видатних істориків В.І. Пічети, М.Н. Сперанського, М.М. Тихомирова та інших. Інститут закінчив з відзнакою і був залишений в аспірантурі.

Восени 1940 р. після закінчення аспірантури та підготовки кандидатської дисертації його направили в Україну і призначили директором державного обласного архіву в Чернівцях. Молодого науковця зацікавили архівні документи, які стосувалися визначної сторінки історії Буковини – селянського визвольного руху 40-х років ХІХ ст. і його ватажка Лук'яна Кобилиці. Як професійний науковець він розшукував, збирав і опрацьовував ще не опубліковані документи, пов'язані з цими подіями. Проте здійсненню творчих задумів, реалізації широких планів перешкодила війна.

У роки війни з особливою силою виявилися організаторські здібності Федора Павловича. Завдяки йому було евакуйовано найцінніші фонди Чернівецького обласного державного архіву. Пізніше він повернувся до них: упорядкував, написав передмову та видав збірник документів[2], а також монографію про Лук'яна Кобилицю[3].

Протягом воєнних років Ф.П. Шевченку довелося працювати на різних посадах за фахом у місцях евакуації у Краснодарі і Ташкенті: у другій половині 1941 р. – він директор Краснодарського державного архіву, з початку 1942 року – завідувач архіву Ради Народних Комісарів Узбецької РСР, з березня до листопада 1943 р. – начальник науково-видавничого відділу Архівного

управління Узбецької РСР. Водночас працював він як фахівець над матеріалами для радіомовлення на Україну, проводячи через них ідею нездоланності українського народу, вселяючи віру в могутність сил козацьких нащадків, вносячи в такий спосіб й свою частку в перемогу над фашистами. Ця сторона його діяльності мала велике моральне значення для населення тимчасово окупованих територій.

1943 року Ф.П. Шевченко захистив кандидатську дисертацію. У листопаді того ж року за викликом уряду повернувся в Україну. Його призначили начальником науково-видавничого відділу Архівного управління УРСР. Цей відділ був створений для керівництва археографічною роботою архівних установ. Це була дуже важка і відповідальна ділянка роботи для молодого науковця. У державних архівах республіки не вистачало висококваліфікованих спеціалістів, насамперед – археографів, була велика плінність кадрів, спричинена низькою заробітною платнею, поганим технічним оснащенням тощо. Більш ніж половина працівників державних архівів не мала спеціальної вищої освіти. Траплялися й випадкові люди, не зацікавлені в підвищенні свого професійного рівня та більш-менш тривалій роботі в архівній системі. Тому для державних архівів мало принципове значення залучення до роботи в архівах спеціалістів з відповідною освітою.

У вересні 1945 р. його, як досвідченого фахівця, призначають заступником голови Комісії з історії Великої Вітчизняної війни Академії наук УРСР. На цій посаді він працював до квітня 1949 р. Фактично під його керівництвом співробітники Комісії збирали й систематизували документальні матеріали про Велику Вітчизняну війну, про антифашистську боротьбу українського народу в період війни в тилу ворога. На основі зібраних документів і матеріалів 1947 року був опублікований збірник "Листи з фашистської каторги"[4], автором передмови і редактором якого був Ф.П. Шевченко. У збірнику містилися викривальні свідчення радянських громадян насильно вивезених на каторжні роботи до Німеччини. Тоді ж учений редагував щоденник про карпатський рейд партизанського з'єднання С.А. Ковпака, С.В.Руднева [5].

З вересня 1944 р. до липня 1950 р. вчений за сумісництвом виконував обов'язки завідувача кафедри архівознавства та доцента Київського держаного університету імені Т.Шевченка.

Ф.П. Шевченко, який постійно стикався з низьким рівнем науково-дослідної роботи державних архівів, неодноразово звертався до начальника Управління державними архівами України з пропозиціями щодо комплектування архівів відповідними фахівцями. У рапорті від 26 липня 1946 р. запропонував конкретні заходи з підготовки та перепідготовки наукових кадрів. Ними передбачалося проведення щорічних двомісячних курсів з таких допоміжних історичних дисциплін, як джерелознавство, історіографія, археографія, краєзнавство. Крім цього, Ф. П. Шевченко вважав за доцільне проводити семінари з питань археографії, сприяти навчанню співробітників архівів на історичних факультетах вищих навчальних закладів. Особливу увагу звертав на обов'язкове вивчення іноземних мов працівниками архівів Західної України[6,арк.46-48].

У січні 1946 р. на засіданні Наукової ради при Архівному управлінні Ф.П. Шевченко порушив питання про створення Археографічної комісії при Архівному управлінні, „яка координувала б всю видавничу роботу". На цьому ж засіданні ним було запропоновано почати систематичне видання документів Коша Запорозької Січі. Разом з тим Ф.П. Шевченко поставив питання й про необхідність збільшення кількості запланованих збірників документальних матеріалів з історії Західної України та Закарпаття.

Співробітники очолюваного ним відділу брали участь у наукових сесіях, конференціях та нарадах. У березні 1946 р. пройшла наукова конференція з питань наукової роботи та створення хроніки Великої Вітчизняної війни. Від архівістів на цій конференції виступив Ф.П. Шевченко. Його доповідь була присвячена складанню хронологічного довідника „Окупація німецько-фашистськими загарбниками населених пунктів УРСР і звільнення їх Червоною Армією". У ній містилися принципові методологічні підходи до видання таких хронологічних довідників.

17-20 травня 1949 р. відбулася республіканська нарада керівних працівників архівних органів і державних архівів УРСР, на якій було відзначено, що видавнича діяльність зайняла одне з провідних місць у діяльності державних архівів. Ф. П. Шевченко повідомив присутніх на нараді, що за повоєнний період державні архіви республіки підготували та видали значно більше збірників документальних матеріалів, ніж за довоєнний час. Тільки за п'ять місяців 1949 р. вийшли з друку чотири збірники [7, с.624].

Особливою сторінкою в житті і науковій діяльності Ф.П. Шевченка були 1957-1972 роки, коли він з невеликою перервою був головним редактором "Українського історичного журналу". У період хрущовської "відлиги" на певний час склалися досить сприятливі умови для наукової творчості вчених-істориків, зокрема й для розробки тематики, якою займався Федір Павлович. Підоймою, що дозволила вирішувати назрілі завдання історичної науки, яка за сталінських часів значно втратила репутацію в очах громадськості й опинилася, по суті, у вакуумі до реальних потреб оновлення суспільних процесів, й став „УІЖ". Мусила з цим рахуватися і партійна номенклатура, без дозволу якої не могло з'явитися жодне видання.

Справа журналу відразу ж опинилася в надійних руках. Його першим головним редактором став Ф.П. Шевченко — історик широкого наукового діапазону та високої професійної ерудиції. Розгорнулася велика, копітка, часом невдячна робота з організаційної підготовки до друку перших чисел. Головного редактора непокоїло все, і не в останню чергу, зрозуміло, популярність і тираж видання. Він докладав багато зусиль для того, щоб тематика часопису була різноплановою й представляла інтерес для всіх, хто вивчав нашу історію. До формування авторського портфеля він підключав кращі сили істориків України. Їхні виступи відповідали атмосфері хрущовської "відлиги" і сприяли певній десталінізації історіографії. На сторінках журналу систематично друкувалися і статті Ф. П. Шевченка методологічного характеру, що орієнтували істориків республіки на розробку пріоритетних проблем.

У другій половині 1967 р. "бунтівного" Ф. П. Шевченка усунули з посади головного редактора, зробили "рядовим" членом редколегії. Півроку журнал залишався без головного редактора, функції якого виконували заступники. І як це не парадоксально, але восени Ф.П. Шевченко знову очолив редакційний колектив. На початку 1970-х років тиск компартійної номенклатури на розвиток історичної думки значно посилювався, набув нових вульгарних форм і проявів. "УІЖ" критикували, і, насамперед, - за недостатнє висвітлення ленінської тематики. Незважаючи на різні звинувачення, Ф.П. Шевченко продовжував наполягати на тому, щоб більше друкувати статей з історії України доби феодалізму та капіталізму. 1972 року його остаточно звільнили з посади головного редактора.

У липні 1997 р. виповнилося сорок років з часу появи першого номера фахового часопису українських істориків "УІЖ". З цієї нагоди до читачів "УІЖ" звернувся його головний редактор, академік НАН України, директор Інституту історії України НАН України В.А. Смолій. Він, зокрема, зазначив: "Його вихід у світ відбувся у тому політичному кліматі, що дістав образну й влучну назву "відлиги". "УІЖ" із самого початку заявив про себе як про академічний науковий орган. У цьому велика заслуга першого відповідального редактора видання, визначного українського історика Федора Павловича Шевченка. В національній історіографії він залишив по собі пам'ять як професіонал високого гатунку, енциклопедист, аналітик. А ті, кому пощастило особисто спілкуватися з ним, згадують його як чесну, чуйну, порядну, високоморальну людину"[8,с.8].

На основі своєї найбільшої монографії «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.» (К., 1959) Ф.П. Шевченко 1963 року захистив докторську дисертацію. Він вніс чимало нового у вивчення складної проблеми, розглядаючи в сукупності економічні, політичні, культурні зв'язки двох країн, їх внутрішнє становище у досліджуваний період. Використовуючи величезний масив архівних документів, виразно розкрив суперечливу позицію царського уряду щодо подій в українських землях, відтворив національний склад козацького війська, показав значення релігійного фактора в приєднанні

України до Російської держави. Вчений, по суті, один із перших порушив питання про державотворчі процеси в роки Визвольної війни українського народу, показав титанічну роль Б.Хмельницького в створенні політичних структур молодій Українській державі.

Федір Павлович завжди проводив велику археографічну роботу, зокрема брав активну участь у редагуванні фундаментальних документальних видань: тритомника «Воссоединение Украины с Россией» (М., 1953), «Документи Богдана Хмельницького (1648 - 1657)» (К., 1961) та ін., де вперше показано постать видатного гетьмана - творця Української держави.

Своєю науковою працею Ф.П. Шевченко намагався всіляко сприяти зростанню професійного, теоретичного та методологічного рівня історичних досліджень. Він порушив питання про створення праці «Вступ до історичної науки», де розглядались би основні проблеми методології історії, історіографії та джерелознавства як основа, фундамент для діяльності історика (УІЖ, 1959, №1), у пресі – про значення дискусій в історичній науці, свободу критики, боротьбу думок як засобів з'ясування істини (УІЖ, 1965, № 3). У статті «Про суд історії» (УІЖ, 1967, № 2) відзначав, що історія, її поступальний хід винесли об'єктивний вирок усім діям історичних осіб та історичним подіям і явищам. Наголошуючи на тому, що в суспільстві постійно відбувається змагання між новим і старим, передовим і віджилим, що розв'язання тих чи інших суперечностей проходить у плині історичного процесу, він критикував істориків, які своєрідно «стерилізували» життя, обминали все складне і суперечливе, вип'ячуючи позитив, не роблячи висновків з помилок минулого.

Ф.П. Шевченко належав до нечисленних у тих умовах дослідників, які бралися за неупереджене, всеохоплююче вивчення непересічної долі Михайла Грушевського. Він написав ґрунтовну статтю «Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну?», яка викликала незадоволення чиновників від науки, котрі не сприймали оригінальності мислення вченого, його наполегливого прагнення до історичної істини навіть всупереч існуючій кон'юктурі. У той час «хрущовська відлига» вже минала, і внаслідок

неприхильного ставлення владної бюрократії протягом ряду років цінні здобутки історика замовчувалися. Тільки в незалежній Україні, в умовах демократизації та лібералізації, дістав гідну оцінку творчий доробок Ф.П. Шевченка.

Велику увагу приділяв Федір Павлович як теоретичним, так і конкретним питанням історіографії, зокрема періодів середньовіччя, нового часу та Другої світової війни. Його цікавили історичні погляди таких велетів України, як Т.Шевченко, І.Франко, І.Кочерга, О.Довженко, О.Досвітній та ін. Вчений активно сприяв розгортанню історіографічних та джерелознавчих досліджень, виступав одним з фундаторів, авторів та редакторів щорічників «Історіографічні дослідження в Українській РСР» (1968 - 1973 рр.) й «Історичні джерела та їх використання» (1964 - 1972 рр.). Він залишив багатий доробок на ниві спеціальних історичних дисциплін, зокрема, архівознавства, археографії, історичної географії, картографії, хронології, іконографії та кінофотознавства тощо. Саме Федір Павлович був ініціатором створення Національного атласу історії України, про що широко писала наукова преса, а також хроніки найважливіших подій сучасної історії республіки. За його редакцією вийшло в світ два випуски цього видання.

Привертала увагу історика й актуальні проблеми соціально-економічного розвитку України, соціальних рухів, історичного краєзнавства, особливо охорони та збереження пам'яток історії та культури. Він взяв активну участь у написанні та редагуванні шеститомного видання, присвяченого історичним зв'язкам українського, російського, білоруського і молдавського народів, що побачив світ у 1978 - 1980 рр. Серед провідних авторів цього циклу праць Ф.П. Шевченко 1984 року був удостоєний Державної премії України.

Федора Павловича знають як співавтора і редактора ряду колективних та індивідуальних наукових праць. Його перу належать змістовні підрозділи різних за обсягом та часом появи видань «Історії Української РСР», статей в енциклопедичних виданнях («Українській радянській енциклопедії», «Радянській енциклопедії історії України», «Шевченківському словнику»,

словнику «Славяноведение в дореволюционной России» та ін.), у різноманітних тематичних збірниках.

У різний час він був членом редколегій «Вісника АН УРСР», журналів «Пам'ятки України», «Київська старовина», міжвідомчого збірника «Питання історії народів СРСР», членом головної редколегії та редколегій окремих томів «Історії міст і сіл Української РСР», членом головної редколегії 10-томної «Історії Української ССР», членом редколегій багатьох тематичних збірників, науковим редактором численних монографій. Загалом перу Федора Павловича належить понад 660 праць[9,с.159].

Ф.П. Шевченко проводив велику науково-організаційну роботу, як член наукових та спеціалізованих вчених рад, брав активну участь у проведенні наукових форумів - конференцій, сесій, симпозіумів різних рівнів тощо.

Багато сил та енергії віддавав учений вихованню та підготовці кадрів фахівців. Він дав путівку в наукове життя цілій плеяді здібних науковців-істориків. Серед його учнів 7 докторів наук і понад 50 кандидатів. За заслуги перед українською наукою Ф.П. Шевченко був відзначений багатьма урядовими нагородами, а також Почесною грамотою Президії Верховної Ради України.

Історик України Ф.П.Шевченко був гідним спадкоємцем фундаторів української історичної науки Володимира Антоновича, Михайла Грушевського, Наталії Полонської-Василенко, Івана Крип'якевича, Володимира Голобуцького. Але в умовах політичного режиму, який сповідував ідеологію лише класової боротьби, спотворюючи поняття націоналізму та інтернаціоналізму, вчений не міг на повну силу розкрити свій таланти. Будучи в своїй творчості обмежений ідеологічними компартійними рамками, він, як зазначає доктор історичних наук, професор Чернівецького національного університету імені Ю.Федьковича П.П. Брицький, «як той птах зі зв'язаними крилами, не міг злетіти до максимальної висоти своїх потенційних можливостей. Але закладені ним методологічні принципи дослідження історії не втратили свого творчого

значення й сьогодні і ще довго будуть служити дороговказом майбутнім дослідникам»[10,с.93].

Ф.П. Шевченко помер 1 листопада 1995 р. Дунаївчани шанують пам'ять свого славного земляка. Вони гідним чином вшанували його науковий подвиг. 19 листопада 1997 р. на приміщенні Дунаєвецької середньої школи №2 було відкрито мармурову дошку з портретом вченого і словами: "1930 року Дунаєвецьку семирічну школу закінчив Федір Павлович Шевченко - видатний учений, доктор історичних наук, член-кореспондент Національної академії наук України"[11,с.155]. У відкритті меморіальної дошки взяли участь академік НАН України П.Т. Тронько, доктори історичних наук, професори Л.В. Баженов, В.С. Прокопчук, І.С. Винокур, О.П. Григоренко, Розалія Карпівна Шевченко - вдова покійного. Вітальний адрес учасникам мітингу надіслав віце-прем'єр-міністр В.А. Смолій.

Ф.П. Шевченко залишив добрий слід на землі. Його подвижницька діяльність на ниві історичної науки та архівної справи знайшла продовження у працях його вихованців. Одним із його найуспішніших учнів є доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Української академії історичних наук, директор наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, заслужений працівник освіти України, член Національної спілки краєзнавців України і Національної спілки журналістів України, громадсько-політичний і культурно-освітній діяч В.С. Прокопчук. Він народився 20 липня 1944 р. у селі Блищанівка Дунаєвецького району, що на Хмельниччині. Тут з 1896 р. дід Іван Якович, а згодом у 30–40-х роках ХХ ст. і батько Степан Іванович Прокопчуки працювали шанованими вчителями місцевої школи, започаткували династію педагогів-освітян[12,с.52]. Проте батькові так і не судилося на власні очі побачити сина Віктора, який народився через два місяці після того, як він влився у бойові дії на заключному етапі Другої світової війни і загинув у боях на польській землі.

На його долю випали важкі часи повоєнної скрути – без батька, без його моральної і матеріальної підтримки. Тут, у Блищанівці, навчався в семирічці і

виявив себе старанним й допитливим учнем. Завершив середню освіту 1961 року в Рахнівській десятирічці того ж Дунаєвського району й оволодів не тільки основами знань, а й деякими навичками роботи з молодшими школярами, досвідом громадсько-корисної діяльності в органах учнівського самоврядування.

Наступним етапом у житті Віктора Степановича стали перші трудові університети поза рідною Блещанівкою, які вивели його на педагогічний, науковий і громадський шлях діяльності. Після закінчення середньої школи отримав пропозицію і працював спочатку завідувачем Слобідкоракнівської сільської бібліотеки, потім старшим піонервожатим Тернавської, учителем російської мови і літератури Кривчицької восьмирічних шкіл. А наступного 1962 р. вступив на російський відділ історико-філологічного факультету Кам'янець-Подільського педагогічного інституту (нині – національний університет імені Івана Огієнка).

Яскравий слід у його студентському житті залишили лекції багатьох викладачів. Особливо імпонували енциклопедичні знання і демократизм професора Л.А. Коваленка, який сформував із числа студентів та молодих викладачів гурт послідовників, котрі розпочали планомірний науковий пошук. Чималий вплив на Віктора Степановича справили тоді ще молодий кандидат історичних наук, згодом ректор А.О. Копилов і, особливо, відомий учений історик-археолог І.С. Винокур, який фактично став його наставником на науковому шляху на всі подальші роки. Під впливом цих та багатьох інших викладачів формувалися історичні знання та навички науково-дослідницької праці студента. 1967 року Віктор Степанович закінчив інститут з відзнакою і твердими намірами зайнятися науково-викладацькою працею [13,с.322].

Строкову військову службу В.С. Прокопчук проходив в елітних підрозділах радянських збройних сил. Нині він підполковник запасу. Повернувшись до рідної домівки, створив власну сім'ю, одружившись на випускниці філологічного факультету Кам'янець-Подільського педінституту Тамарі Пижовій. 1971 року народилася донька Людмила, 1975-го — Ольга.

Водночас Віктор Степанович отримав призначення на посаду вчителя історії Маківської середньої школи Дунаєвецького району, невдовзі став директором цього навчального закладу. За неповні три роки роботи в школі виявив непересічні організаторські здібності в розбудові школи, впровадженні нових форм навчально-виховного процесу. 1970 р. на основі пошукової роботи стараннями Віктора Степановича в Макові був відкритий перший на Дунаєвеччині сільський історико-краєзнавчий музей. За таку наполегливу працю його було відзначено Почесною грамотою Міністерства народної освіти УРСР.

Людина, яка сповна віддається роботі, ставить громадські інтереси вище особистих, завжди цінується суспільством. 1972 року Віктор Степанович був запрошений на роботу в Дунаєвецький райком компартії України і, таким чином, започаткував найдовший період свого життя в Дунаївцях. Тут до 1989 р. працював завідувачем парткабінету, очолював відділ, обирався секретарем, другим секретарем партійного комітету [14,с.733]. За ці роки навчився цінувати людей, розуміти їх, співпрацювати з різними категоріями трудівників. Та головним покликом В.С.Прокопчука все ж була освіта. У 1980–1982 та 1988–2004 рр. з повною віддачею працював начальником управління освіти Дунаєвецького району і доклав чимало зусиль до перебудови шкільної системи в умовах національно-культурного відродження і державотворчих процесів у незалежній Україні. Йому довелося забезпечувати в нелегких умовах перехідного періоду функціонування 60 загальноосвітніх шкіл, 53 дошкільних і 5 позашкільних навчальних закладів району, підвищення якості навчання і виховання 9500 учнів, 1775 дошкільнят, реформування освіти в регіоні відповідно до вимог “Національної доктрини розвитку освіти України в XXI ст.”

У ці роки напруженої праці не полишав й улюбленої справи – краєзнавчих занять, які поступово ставали важливою складовою його інтелектуального і наукового життя. Одна з перших проб пера Віктора Степановича в царині краєзнавства відноситься ще до 1969 р., коли він, щойно демобілізований з лав армії, у дунаєвецькій районній газеті “Ленінським шляхом” оприлюднив розвідку за матеріалами історичних джерел та власних спогадів під назвою

“Рідна моя Блещанівка”. Стаття сподобалася читачам і заохотила автора до подальших пошуків. З цього часу він став постійно публікувати в місцевій пресі цікаві краєзнавчі статті, вести на шпальтах газет впродовж багатьох років рубрики “Наш край у давнині”, “Поділля в період середньовіччя”, “Дунаєвеччина в роки Великої Вітчизняної війни”, “Славетні подоляни” та інші. Водночас був безпосередньо причетний до заснування в Дунаївцях районного краєзнавчого та багатьох сільських музеїв, у тому числі меморіальних музеїв Ф. Шевченка в райцентрі, Л. Лупана – у Нестерівцях, В. Бабляка – у Великому Жванчику, Смотрицьких – у Смотричі, І. Сварника – у Лисогірці та інших. Віктор Степанович став ініціатором низки пам’яткоохоронних справ – увічнення в бронзі та граніті подвигу підпільників у Дунаївцях, воїнів-афганців – у Слобідці-Рахнівській, Іванківцях, письменників І.Сварника – у Лисогірці, М.Смотрицького – у Смотричі, Л.Лупана – у Нестерівцях, композитора В.Заремби – у Дунаївцях та багатьох інших. Учні та вчителі району здійснювали шефство над 184 пам’ятниками історії та культури Дунаєвеччини.

У Дунаївцях В.С. Прокопчук створив літературне об’єднання імені В. Бабляка, дитячу літературну студію “Джерельце” при Будинкові творчості школярів, видав два альманахи творів письменників-вчителів та учнів району. 1988 р. пленум Українського фонду культури обрав його, за словами головуючого на пленумі Б. Олійника, “єдиного представника освітянської інтелігенції”, до складу правління, а згодом і президії УФК[15,с.317,318,319]. Його також було обрано заступником голови обласної організації УФК. З того часу життя наповнилося цікавими зустрічами й новими справами. Він активно співпрацював з науковою й культурно-освітньою інтелігенцією області в складі обласних краєзнавчих структур та відділення фонду культури й на цій стежі утвердився як активний учасник краєзнавчого руху та культурно-освітніх справ на Хмельниччині.

У складі хмельницької делегації 1990 року Віктор Степанович брав участь у роботі установчого з’їзду, на якому утворено Всеукраїнську спілку

краєзнавців – спадкоємницю репресованого в 1930-і роки Українського комітету краєзнавства. А 23 квітня 1992 р. другою в Україні після канівської була створена дунаєвецька районна організація Спілки. У роботі установчої конференції в Дунаївцях взяли участь академік НАН України П.Т. Тронько та член-кореспондент НАН України дунаївчанин Ф.П. Шевченко. Голова ВСК Петро Тимофійович Тронько виступив на конференції і вручив першим 35 членам посвідчення за своїм підписом. 1993 року В.С. Прокопчука було обрано членом правління ВСК та членом редколегії журналу «Краєзнавство» – органу Спілки. Тоді Дунаєвецька районна організація краєзнавців налічувала 40 первинних осередків, які об'єднували 530 членів з числа освітян, працівників культури та інших категорій населення. Тому дунаєвецька організація ВСК упродовж 1990-х років й до сьогодні займає провідні позиції в краєзнавчому русі України.

За час своєї діяльності районна організація краєзнавців під керівництвом Віктора Степановича організувала і провела в Дунаївцях 6 науково-краєзнавчих конференцій всеукраїнського масштабу: “Поділля в роки Визвольної війни під проводом Б.Хмельницького” (1992), “Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля” (1993), “Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій” (1997, 2000, 2003, 2008) та видала збірники матеріалів цих конференцій, які склали своєрідну розгорнуту енциклопедію знань не тільки про Дунаєвеччину, а й Поділля-Хмельниччину. Науково-краєзнавчі конференції відбулися і в селах Великий Жванчик, Лисець, Маліївці, Михайлівка, Смотрич, Тинна. Загалом до роботи в цих конференціях було залучено майже 600 доповідачів з усіх регіонів України та рідного краю. З-поміж постійних учасників дунаєвецьких науково-краєзнавчих форумів були відомі вчені – академік НАН України П.Т. Тронько, член-кореспондент НАН України Ф.П. Шевченко, провідні вчені Інституту історії України НАН України Є.М. Складенко, Ю.З. Данилюк (Київ), професори І.С. Винокур, В.С. Степанков, О.М. Завальнюк, В.С. Лозовий, І.В. Рибак, М.Б. Петров, А.Г. Філінюк, доценти В.О. Савчук, О.Б. Комарницький та інші (Кам’янець-Подільський), професор О.П.Григоренко, доцент Ю.В.Телячий,

відомі краєзнавці А.В. Сваричевський, Є.Д. Назаренко (Хмельницький), професор П.П. Брицький (Чернівці). За перших 10 років Дунаєвецька районна організація ВСК видала 25 книг і брошур, 156 матеріалів опубліковані в збірниках подільських, всеукраїнських та міжнародних наукових конференцій. Особисто Віктор Степанович взяв участь і виступив з доповідями майже на 80-ти міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових конгресах, конференціях, симпозиумах, круглих столах і семінарах, завдяки чому став широко відомим серед наукової громадськості України і зарубіжжя.

На рубежі 1980-1990-х років відчутно зростає роль Віктора Степановича як науковця. Видавши за своїм авторством книги “Дунаївці” (1989), “Тернова стежка” (1991), “З народних глибин: славетні подоляни” (1991), “Просвітителі з Поділля”, “Стелися, зелений кудрявцю” (1992), В.С.Прокопчук під науковим керівництвом академіка П.Т. Тронька засів за написання дисертаційного дослідження, присвяченого історії краєзнавчого руху на Поділлі в ХІХ–ХХ ст., яке успішно захистив 1994 року в спеціалізованій вченій раді Інституту історії України НАН України і здобув науковий ступінь кандидата історичних наук. До речі, першим опонентом на захисті був Федір Павлович Шевченко. Він радів, що в його рідних Дунаївцях з’явився ще один історик – науковець. Видавши 1995 р. монографію “Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність”, утвердився в наукових колах як теоретик і практик українського краєзнавства. На той час у його доробку вже було 8 окремих видань, 27 статей у наукових збірниках, журналах, 76 газетних науково-краєзнавчих публікацій.

Поступово в науковій діяльності Віктора Степановича визначилися головні напрямки досліджень. Це, насамперед, – історіографія краю, дослідження діяльності Подільського епархіального історико-статистичного комітету, краєзнавців ХІХ – початку ХХ ст. Ю.Сіцінського, Й.Ролле, Н.Молчановського М.Яворовського, низки дослідників-краєзнавців 20-х років ХХ – початку ХХІ ст. Свій науковий пошук поширив і на західну українську діаспору, зокрема – Канаду, Австралію, США, Німеччину, Францію, Польщу, зав’язав наукові

контакти з науково-краєзнавчими осередками, окремими дослідниками, підготував та опублікував в Україні і за її межами низку статей.

Велике місце в науковій праці В.С.Прокопчука займає робота з підготовки і видання нарисів історії населених пунктів краю в новій редакції. Окрім краєзнавчого нарису “Дунаївці” (1989) у співавторстві з Ю.Телячим видав історичний нарис “Лисець”, а 2001 р. – капітальне науково-краєзнавче дослідження “Два села – одна доля”, яке розкриває історію його рідних сіл Блещанівки і Михайлівки. Науковим редактором книги виступив академік НАН України П.Т. Тронько, рецензентами – доктори історичних наук, професори Кам’янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка І.С. Винокур і В.С. Степанков. З точки зору новизни історіографічних підходів, форми і змісту на сьогодні ця монографія може бути зразком видань такого типу. Водночас В.С.Прокопчук постійно працює над розробкою історії Дунаївців та інших сіл, активно залучає до цієї справи краєзнавців, студентську та учнівську молодь.

Плідно працює він над тематикою, пов’язаною з Другою світовою війною. Ще в Маківській середній школі разом з членами гуртка “Юні краєзнавці” вивчив бойовий шлях 320 стрілецького полку 129 гвардійської стрілецької дивізії, яка визволяла Маків, інші населені пункти району, організував зустрічі жителів Дунаєвеччини з командиром полку Героєм Радянського Союзу полковником А.П. Фокіним та його однополчанами. Серед відкриттів В.С.Прокопчука – доля вихідця з Тернави Героя Радянського Союзу Г.К. Атаманчука, реконструкція подій, пов’язаних з боротьбою дунаївчан проти німецько-фашистських загарбників на фронтах та окупованій території, визволенням краю. Ця тема знайшла відображення в низці його публікацій. За ініціативи Віктора Степановича Дунаєвецький районний відділ освіти, районна організація краєзнавців та центральна районна бібліотека 1998 року започаткували акцію “Бойовий орден, медаль у твоєму домі”, підтриману академіком П.Т. Троньком. У ній взяли участь 45 первинних осередків ВСК Дунаєвеччини. Краєзнавці підготували списки загиблих на окупованій території

земляків, а В.С.Прокопчук – ґрунтовні дослідження про голокост на Дунаєвеччині, загиблих на фронтах і замучених остарбайтерів-краян, які ввійшли до історико-меморіальних видань “Книга Пам’яті України. Хмельницька область”, “Книга Скорботи України. Хмельницька область”.

Віктор Степанович всебічно вивчає життя і діяльність на Поділлі та Волині династії Смотрицьких – Данила, Герасима, Мелетія, сприяв відкриттю в Смотричі двох меморіальних плит на їх честь, присвоєнню місцевій школі I–III ступенів імені Мелетія Смотрицького [16, с.223–226]. Дунаєвецький районний відділ освіти ще 1988 р. заснував премію імені М.Смотрицького, якої удостоїлись чимало педагогів-гуманітаріїв. Завдяки пошуковій праці з’явилися нариси, статті про дунаївчан – композитора В.Зарембу, винахідника першої в Росії 76-мм зенітної гармати Ф.Лендера, письменників М.Магєру, З.Красинського, А.Коляновського, вчених Ф.Шевченка і М.Чорнобривого. За його ініціативи районна організація ВСК 1999 р. встановила премію ім. Ф.Шевченка, лауреатами якої ставали академік П.Тронько, професори І.Винокур, О.Завальнок, А.Копилов та інші дослідники краю. Підсумком такої діяльності було видання в 2006–2007 роках двох випусків його книг у співавторстві з директором центральної районної бібліотеки, дружиною Т.Прокопчук “Дунаєвеччина в іменах”, 2008 р. побачило світ їх чергове спільне видання “Я спасення шукав для народу... (Мелетій Смотрицький)”.

Вагомі також здобутки Віктора Степановича в галузі літературного краєзнавства. 1995 року за його упорядкування видана збірка матеріалів про репресованого поета – вихідця з Нестерівців Дунаєвецького району Леоніда Лупана, яка містить наукову статтю, щоденникові записи, фрагменти листів і віршів. 25 жовтня того ж року в Нестеровецькій середній школі відкрито музей поета, відбулися урочистості з нагоди його 80-річчя, а 25 жовтня 2002 р. на школі в Нестерівцях була урочисто відкрита меморіальна дошка на честь Л. Лупана. Таким чином завдяки науковому пошуку В.С. Прокопчука Україні повернуто добре ім’я замученого в архангельських таборах друга О.Гончара та улюбленого учня П.Тичини.

Важливим напрямком творчої діяльності В.С.Прокопчука є підготовка науково-методичних посібників для потреб освіти та краєзнавців. Він склав і впровадив програми, плани занять краєзнавчих гуртків “Край, в якому ми живемо” (для дошкільників старшої групи), “Рідний край” (для учнів 4 класів загальноосвітніх шкіл), “Топоніми рідного краю” (для учнів загальноосвітніх шкіл і професійно-технічних училищ), схвалені Українським державним центром туризму і краєзнавства, управлінням освіти і науки Хмельницької облдержадміністрації та обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти, ряд методичних посібників, рекомендацій. 1999 р. видав методичний посібник для шкіл за матеріалами Дунаєвеччини “Топоніми рідного краю”, 2006-го – методичні рекомендації “Учнівська науково-дослідницька робота: написання і захист”.

Кам’янець-Подільський період діяльності В.С. Прокопчука настав 1 вересня 2004 р. Тоді він перейшов на постійну роботу до Кам’янець-Подільського державного університету. Роки швидкоплинні. З часу переходу до університету на постійну роботу вже минуло дев’ять років. Вони розширили горизонти педагогічної, наукової і громадської діяльності Віктора Степановича, дали простір розквіту його творчих сил. З 1 вересня 2004 р. він успішно і по-дноваторському працює директором однієї з найбільших у системі вищої школи університетської наукової бібліотеки, активно розбудовує її, дбаючи про оновлення і зростання фонду літератури, впроваджуючи комп’ютеризацію[17,с.5]. У складі бібліотеки діє 16 підрозділів, у тому числі – відділ рідкісних видань, який налічує 27 тис. документів, на всіх факультетах відкрито читальні зали і абонементи, організовуються тематичні книжкові виставки, наукові конференції з бібліотечної справи. Наукова бібліотека видає “Календарі знаменних і пам’ятних дат університету”, “Бюлетень з проблем вищої школи”, біобібліографічні покажчики серії “Постаті в освіті і науці”, «Хмельниччина краєзнавча», “Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство” тощо[18,с.89]. За ці роки бібліотека університету перетворилася у важливий

науково-краєзнавчий та інформаційно-методичний центр Хмельниччини з налагодженими міжнародними зв'язками. 2008 року стала лауреатом обласної премії імені Мелетія Смотрицького в галузі бібліотечної роботи[19,с.1]. А в науковій діяльності Віктора Степановича зародився ще один напрямок наукового пошуку в царині бібліотекознавства, бібліографістики, історії бібліотечної справи в Україні. У співпраці з Л.Ф. Філінюк він видав нарис історії наукової бібліотеки університету, проілюстрований добіркою світлин і документів, низку статей з історії очолюваної ним бібліотеки, про діяльність видатних попередників С.О. Сірополка, Л.Ю. Биковського, М.І. Ясинського, І.Г. Сливки.

Плідно працює В.С. Прокопчук на посаді професора кафедри історії народів Росії і спеціальних історичних дисциплін, викладає кілька нормативних та спеціальних дисциплін. Він є автором навчальних посібників і методичних рекомендацій для студентів, зокрема – навчального посібника «Шкільне краєзнавство», що отримав гриф МОН України, науковим керівником магістрантів та аспірантів з написання магістерських і дисертаційних робіт, частина з яких виконується в руслі власних наукових інтересів, пов'язана з історичним краєзнавством.

2004–2009 рр. для Віктора Степановича стали зірковими у галузі наукових досліджень, позначені напруженою роботою над завершенням докторської дисертації з історії краєзнавчого руху в Правобережній Україні в 20-ті роки ХХ ст. і по 2008 рік. Він опрацював матеріали і документи з обраної теми в ЦДІА України, ЦДАВО України, ЦДАГО України, у державних архівах Вінницької, Волинської, Житомирської, Київської, Рівненської, Хмельницької областей, фонди відділів рукописів центральних і обласних наукових бібліотек, необхідні джерела з архівних та бібліотечних установ зарубіжжя. На основі зібраних матеріалів В.С.Прокопчук підготував і видрукував капітальні наукові монографії “Під егідою Українського комітету краєзнавства” (2004), “Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років ХХ – початку ХХІ ст.” (2005) загальним обсягом 912 сторінок, опублікував майже три десятки наукових

статей у фахових виданнях України та зарубіжжя, доповів про результати своїх досліджень на трьох міжнародних наукових конгресах українських істориків у Чернівцях (2001), Кам'янці-Подільському (2003), Луцьку (2006), Першому всеросійському з'їзді істориків-регіонознавців у Санкт-Петербурзі (2007) та інших міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, які впродовж 2004–2009 років відбувалися в Кам'янці-Подільському, Хмельницькому, Житомирі, Вінниці, Києві, Харкові, Дунаївцях та інших містах України. Все це дало підстави завершити написання тексту дисертації “Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років ХХ – початку ХХІ ст.” (науковий консультант академік П.Т. Тронько), успішно захистити її 20 лютого 2009 року в спеціалізованій вченій раді Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича й здобути науковий ступінь доктора історичних наук за спеціальністю “Історія України” [20, с.6]. 2009 р. у видавництві “Оіюм” також побачила світ монографія “Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років ХХ – початку ХХІ ст.”.

Одночасно з проведенням дисертаційних досліджень він продовжував готувати книги і статті різноманітної тематики, підтримує науковий пошук молодших колег. Його учень кандидат історичних наук, доцент Ю.Телячий, проректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, готує до захисту докторську дисертацію. Завершують підготовку кандидатських дисертацій його аспіранти О.Б. Айвазян, М.П. Горин, С.О. Дзюбак.

Водночас В.С.Прокопчук продовжує залишатися відомим організатором і діячем краєзнавчого руху в Україні і на Хмельниччині. Він активно підтримав процес реформування Всеукраїнської спілки краєзнавців і 22 жовтня 2008 р. на звітно-установчій конференції був обраний заступником голови Хмельницької обласної організації спілки краєзнавців України. А 28 жовтня того ж року, перебуваючи в складі делегації від Хмельниччини на IV з'їзді НСКУ в Києві, у своєму виступі розповів про підсумки та перспективи діяльності краєзнавців області, знову обраний членом правління НСКУ [21, с.2]. Сьогодні він

безпосередньо займається розбудовою осередків Спілки на Хмельниччині, опікується розвитком Дунаєвецької районної організації НСКУ.

Ефективній реалізації планів В.С.Прокопчука сприяє його активна участь у діяльності Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті ім. Івана Огієнка, з яким співпрацює з часу його заснування в 1995 р. на засадах дійсного члена. Сьогодні Віктор Степанович, як і багато його однодумців і послідовників, спрямований на те, щоб взяти участь у перевиданні тому «Історія міст і сіл України. Хмельницька область» у новій редакції, завершенні підготовки до друку тому «Зводу пам'яток історії та культури України. Хмельницька область», здійсненні видання «Енциклопедії Хмельниччини», на виконання інших перспективних комплексних тем про рідний край, організацію нових міжнародних, всеукраїнських і регіональних науково-краєзнавчих конференцій і симпозіумів.

Титанічна науково-педагогічна і краєзнавча праця В.С.Прокопчука відзначена п'ятьма Почесними грамотами Міністерства освіти і науки України, знаками «Відмінник освіти», «Петро Могила», медаллю «За трудову доблесть», званнями «Почесного члена Національної спілки краєзнавців», «Заслуженого працівника освіти України», лауреата обласної премії ім. Юхима Сіцинського, Почесними грамотами і медалями рідного університету[22,с.14-15].

Освітнянські, наукові, літературні й суспільні інтереси В.С.Прокопчука багатогранні й широкі. Загальний його науковий доробок на цей час складає 36 окремих видань, близько 400 статей у наукових збірниках, журналах, понад дві сотні науково-популярних публікацій в центральних та місцевих газетах, з якими співпрацює як член Національної спілки журналістів України, член редколегій багатьох журналів і збірників наукових праць. Приємно вражає його натхнення, працелюбність, цілеспрямованість, постійне відчуття нового.

Усе свідоме життя дунаївчани доктори історичних наук, професори Ф.П. Шевченко і В.С. Прокопчук робили і роблять все від них залежне, аби достойно прислужитися українському народові, розвитку освіти, науки і культури. Вони

збагатили науку важливими і цінними відкриттями, стали видатними вченими, авторитетними дослідниками, активними громадськими діячами, мудрими педагогами, патріотами рідної землі. Вони уособлюють собою кращі риси українського народу, заслуживши загальне визнання наукової громадськості як подвижники науки.

Список використаних джерел і літератури:

1. Попович М. Еліта як соціальний феномен / М. Попович // Еліта і цивілізаційні процеси формування націй. – К., 2006.
2. Селянський рух на Буковині в 40-х рр. ХІХ ст.: зб. док. (упоряд. Ф.Шевченко). – К., 1949.
3. Шевченко Ф.П. Лук'ян Кобилиця. З історії антифеодальної боротьби селянства Буковини в першій половині ХІХ ст. – К., 1958.
4. Листи з фашистської каторги: зб. листів рад. людей, які були вигнані на каторжні роботи до фашистської Німеччини. – К., 1947.
5. Руднев С.В. Щоденник про Карпатський рейд. – К., 1948.
6. Центральний державний архів вищих органів України, ф. 14, оп. 2, спр. 175.
7. Прилепішева Ю. Відновлення та організація археографічної роботи архівних установ України під керівництвом Архівного управління МВС УРСР в перші повоєнні роки / Ю. Прилепішева // Наукові записки: зб. праць молодих вчених та аспірантів. – К., 1999. – Т. 3.
8. Смолій В. До читачів «Українського історичного журналу» / В. Смолій // Укр. іст. журн. – 1997. – №4.
9. Федір Павлович Шевченко // Укр. іст. журн. – 1996. – №1.
10. Брицький П.П. Федір Павлович Шевченко про відповідальність перед судом історії / П.П. Брицький // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. праць. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2008. – Вип. ІV.
11. Прокопчук В.С. Меморіальні дошки – джерело історії та зміст патріотичного виховання / В.С. Прокопчук, В.І. Крупник // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. праць. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2003. – Вип. 3.
12. Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України (наукова школа): біобібліогр. показ. Серія: Наукові школи університету. – Кам'янець-Подільський, 2011. – Вип. 12.
13. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ–ХХ ст. – Кам'янець-Подільський, 1993.
14. Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1.
15. Двадцять років подвижництва. – К., 2007.
16. Прокопчук В.С. Школа імені Мелетія Смотрицького / В.С. Прокопчук // Південно-Східна Волинь: наука, освіта, культура: матер. регіон. наук.-краєзн. конф. – Хмельницький; Шепетівка, 1995.
17. Гавришук А. Новий завідувач бібліотеки / А. Гавришук // Студентський меридіан. – 2004. – 30 верес. – С.5.
18. Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка / О.М. Завальнюк, О.Б. Комарницький. – Кам'янець-Подільський, 2012.
19. Наші лауреати // Студентський меридіан. – 2008. – 1 верес.

20. Телячий Ю. Натхненний музою історії // Дунаєвецький вісник. – 2009. – 2 квіт.
21. Комарніцький О. Визнали наших красзнавців // Подолянин. – 2008. – 7 листоп.
22. Завальнюк О.М. Віктор Прокопчук – науковець, педагог / О.М. Завальнюк, Л.В. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 2009.

Севастьянова Л.А.,
с. Міцівці

Герой Соціалістичної Праці М. М. Мазур

У статті простежується життєвий шлях видатної аграрниці – організатора колгоспного виробництва на Дунаєвеччині Героя Соціалістичної Праці Марії Мазур.

Ключові слова: колгосп, доярка, голова колгоспу, делегат, Герой Соціалістичної Праці.

Подолянам давно відоме ім'я невтомної трудівниці Героя Соціалістичної Праці Марії Миколаївни Мазур. Народилася 14 серпня 1935 р. у с. Міцівці в сім'ї колгоспників. 1952 року, після закінчення семирічної школи, пішла працювати в місцевий колгосп «Росія» ланковою. І в роботі, і в пісні ланка була першою.

Перші незабутні кроки залишають незабутній слід у серці людини. Серед багатьох Похвальних грамот, одержаних у різні часи, Марія Миколаївна особливо дорожить першою, якою нагородив її обласний комітет комсомолу ще 1955 року за високий врожай цукрових буряків.

На початку 1957 року керівництво колгоспу запропонувало їй працювати дояркою. Через кілька днів переступила поріг ферми. Вчилася в старших колег, придивлялася до їх роботи, радилася з подругами. І з кожним днем все більше пізнавала секрети «великого молока». І в новій справі знатна трудівниця зарекомендувала себе сумлінною, дисциплінованою трудівницею, досягла високої майстерності та результатів [1; 4].

1961 року за високі надої молока М.М. Мазур було нагороджено орденом Леніна, 1966 року на її грудях засяяв другий орден Леніна і Золота Зірка Героя Соціалістичної Праці [7; 9].

Двічі Марія Миколаївна обиралася депутатом Верховної Ради СРСР, була делегатом 23 з'їзду КПРС та 22 – 25-го з'їздів компартії України, делегатом з'їзду колгоспників у Москві [5; 6; 8].

У 1971–1990 роках очолювала колгосп ім. Войкова с. Вихрівка. Господарство на протязі 3-ох років підряд нагороджувалося перехідним Червоним прапором Міністерства сільського господарства СРСР та ЦК профспілки працівників сільського господарства і заготівель за високі врожаї цукрових буряків [2; 3; 10].

Минали роки... Дев'ята, десята, одинадцята п'ятирічки. На сторінках пожовтілих газет читаємо: «П'ятирічку за чотири з половиною роки!» – такий девіз висунули вихрівчани, де керівником була Марія Миколаївна. З економічним зростанням колгоспу мінялося й село. За гудінням тракторів, комбайнів та автомашин впроглядають гарні дороги, охайні оселі, прекрасний будинок культури, дитячий садок, а найголовніше люди, задоволені своєю роботою».

З 1990 по 2004 роки Марія Миколаївна очолювала колгосп ім. Гагаріна с. Дем'янківці. Пішла туди на прохання людей, котрі вбачали в ній справжнього керівника, здатного вдихнути життя в їхнє село. Оскільки відбулося відокремлення від Гірчични, то в Дем'янківцях склалася непроста ситуація, довелося починати все спочатку. Марії Миколаївні це вдалося, вона і тут навела порядок. Колосились пшеничні поля, збирались високі врожаї, вистачало техніки, а люди мали роботу і добрий заробіток. Хтось дивувався, хтось не вірив, що так може бути, та допомогли досвід і мудрість Марії Миколаївни.

Нестримно плине час, віддаляючи молодість, залишаючи натомість одні спогади. Але Марія Миколаївна не сидить, склавши руки, не така вже вдача. Тепер, коли з'явилося стільки вільного часу, можна, не поспішаючи, помандрувати лісом, насолоджуватись довколишньою красою, назбирати повні кошики ягід та грибів. Марія Миколаївна дуже любить збирати гриби.

Не забувають маму й бабусю сини, невістки, онуки, вони залюбки проводять у неї час, особливо онуки – у бабусі для них справжній рай.

Не забувають землячку і міщівчани. Вона є частим гостем Міцівецької ЗОШ І-ІІ ст., неодноразово запрошувалась на свято села, яке проводиться в серпні, у день Успіня Святої Праведної Анни. А торік, до 75-річчя утворення Хмельницької області, в Міцівецькій сільській бібліотеці відкрито краєзнавчий куток на честь односельчанки, славної трудівниці Героя Соціалістичної Праці Марії Миколаївни Мазур. У ньому виставлені матеріали про її діяльність, копії посвідчень депутата Верховної Ради СРСР двох скликань, Героя Соціалістичної Праці, делегата з'їздів КПРС та компартії України, інших матеріалів.

Список використаної літератури:

1. Мазур М. Є 103,5 тонни / М. Мазур // Ленінським шляхом. – 1964. – 21 трав.
2. Мазур М. Головна організаторська робота / М. Мазур // Там само. – 1985. – 25 трав.
3. Мазур М. Сійся – родися / М. Мазур // Там само. – 1987. – 13 січ.
4. Непийвода Б. Маріїне щастя / Б. Непийвода // Радянське Поділля. – 1965. – 8 серп.
5. О чести и гордости мужской // Правда Украины. – 1966. – 5 февр.
6. Панков Г. Слово про Марію Миколаївну Мазур – кандидата в депутати до Верховної Ради СРСР / Г. Панков // Радянська Україна. – 1965. – 20 груд.
7. Панков В. І засіяла зірка / В. Панков // Радянське Поділля. – 1966. – 20 жовт.
8. Промова на 23 з'їзд Компартії України доярки колгоспу «Росія» М. М. Мазур Дунаєвського району Хмельницької області // Радянська Україна. – 1966. – 5 квіт.
9. Пилявський С. Золоті руки / С. Пилявський // Радянське Поділля. – 1966. – 22 трав.
10. Павловська Г. Відродження / Г. Павловська // Ленінським шляхом. – 1986. – 20 трав.

І.М. Конет,
м. Кам'янець-Подільський

Дмитро Іванович Мартинюк – видатний математик з Дунаєвщини

У статті висвітлено педагогічну і наукову діяльність видатного вченого-математика, доктора фізико-математичних наук, професора, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки вихідця з Дунаєвщини Д.І. Мартинюка.

Ключові слова: диференціальні рівняння, математична фізика, дисертація, університет, монографія.

Щедра на таланти Дунаєвщина подарувала Україні чимало видатних постатей у різних областях виробництва, науки і техніки, літератури та мистецтва. Серед них – Дмитра Івановича Мартинюка, доктора фізико-

математичних наук, професора, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки.

Народився Дмитро Іванович 11 березня 1942 року в селі Іванківці Дунаєвецького району Хмельницької області в сім'ї селян-колгоспників. У тому ж 1942 році батько загинув на фронті. Непростим було дитинство Дмитра Івановича, як і більшості його ровесників, зазнав голоду і злиднів. Освіту здобув в Іванковецькій семирічній та Гірчичнянській середній школах. 1958 року вступив на фізико-математичний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту, після закінчення якого у віці 20 років був залишений на викладацькій роботі – асистентом кафедри математики.

1965 року вступив до аспірантури Інституту математики АН УРСР, де під керівництвом директора інституту академіка Ю.О. Митропольського почав займатися дослідженням важливого класу диференціальних рівнянь – диференціальних рівнянь з відхиленням аргументу запізнюючого типу. 1967 року достроково закінчив аспірантуру і в жовтні того ж року успішно захистив дисертацію "Периодические решения нелинейных систем дифференциальных уравнений с запаздывающим аргументом", здобув науковий ступінь кандидата фізико-математичних наук зі спеціальності 01.01.02 – диференціальні рівняння та математична фізика.

З 1-го вересня 1967 року Д.І. Мартинюк зарахований на посаду асистента кафедри інтегральних і диференціальних рівнянь механіко-математичного факультету Київського державного університету, 1968 року обраний на посаду старшого викладача кафедри, а 1969 – го – доцента кафедри.

Викладаючи в університеті спеціальні курси з теорії диференціальних рівнянь, Дмитро Іванович активно й успішно займається науковою роботою. У 1969 році виходить у світ його перша книга "Лекции по теории колебаний систем с запаздыванием" (співавтор – Ю.О. Митропольський), у 1970 році – монографія "Лекции по теории устойчивости решений систем с последствием", у 1972 році – книга "Лекции по качественной теории разностных уравнений" (співавтор – Ю.О. Митропольський), у 1979 році –

монографія "Периодические и квазипериодические колебания систем с запаздыванием" (співавтор – Ю.О. Митропольський) [1].

У 1982 році в Інституті математики АН УРСР Д.І. Мартинюк успішно захистив дисертацію "Периодические и квазипериодические решения дифференциально-разностных и разностных уравнений" і здобув науковий ступінь доктора фізико-математичних наук зі спеціальності 01.01.02 – диференціальні рівняння та математична фізика.

У 1983 році за конкурсом Дмитра Івановича було обрано на посаду професора кафедри інтегральних і диференціальних рівнянь. Працюючи на цій посаді, Д.І. Мартинюк викладав загальний курс лекцій з теорії диференціальних рівнянь, теорії інтегральних рівнянь, спеціальні курси з диференціально-різницевого та різницевого рівнянь. Викладацька діяльність плідно поєднувалася з науковою роботою.

Результати його досліджень доповідались на багатьох всеукраїнських, всесоюзних та міжнародних наукових конференціях, друкувались в авторитетних математичних журналах і збірниках наукових праць. У 1984 році побачила світ фундаментальна монографія Д.І. Мартинюка "Системы эволюционных уравнений с периодическими и условно-периодическими коэффициентами" (співавтори – Ю.О. Митропольський, А.М. Самойленко) [2].

У 1985 році наукові досягнення Д.І. Мартинюка, його визначний внесок у розвиток теорії диференціальних рівнянь і теорії коливань, були відзначені Державною премією УРСР в галузі науки і техніки.

З 1988 по 1995 роки доктор фізико-математичних наук, професор Д.І. Мартинюк очолював кафедру математичної фізики механіко-математичного факультету Київського університету, поєднуючи в цей час наукову роботу з педагогічною діяльністю. Він виховав 9 кандидатів фізико-математичних наук і залишився для цих людей не тільки науковим керівником, але й мудрим наставником і чуйним товаришем. Протягом багатьох років Д.І. Мартинюк був членом вченої ради механіко-математичного факультету, членом спеціалізованих вчених рад з присудження наукових ступенів кандидатів і

докторів фізико-математичних наук у Київському університеті й Інституті математики НАН України.

У 1995 році в зв'язку з погіршенням стану здоров'я Дмитро Іванович за власним бажанням залишив посаду завідувача кафедри математичної фізики і повернувся на кафедру інтегральних і диференціальних рівнянь, де й працював до останнього дня свого життя – 27 жовтня 1996 року.

Про відомого вченого-математика, свого випускника, добре пам'ятають на фізико-математичному факультеті Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

У травні 2002 року Інститутом математики НАН України, Київським національним університетом імені Тараса Шевченка та Кам'янець-Подільським державним педагогічним університетом було проведено міжнародну наукову конференцію "Теорія еволюційних рівнянь. П'яті Боголюбовські читання", присвячену 60-річчю від дня народження Д.І. Мартинюка [3].

У червні 2012 року Інститутом математики НАН України, Київським національним університетом імені Тараса Шевченка та Кам'янець-Подільським національним університетом імені Івана Огієнка проведено міжнародну наукову конференцію " Диференціальні рівняння та їх застосування ", присвячену 70-річчю від дня народження Д.І. Мартинюка [4].

Традиційно учасники конференції поклали квіти на могилу Д.І. Мартинюка в його рідному селі Іванцівці на Дунаєвеччині, де він похований.

Серед учасників конференції найближчі друзі і колеги Дмитра Івановича – академіки НАН України А.М. Самойленко, М.О. Перестюк, дружина Валентина Яківна, викладачі кафедр, на яких він працював, його колишні аспіранти, викладачі математичних кафедр фізико-математичного факультету К-ПНУ ім. І. Огієнка, численні гості з Росії, Білорусії, Казахстану, Грузії, Польщі, Угорщини.

У пам'яті всіх, хто спілкувався з Дмитром Івановичем, він залишився відкритою, чуйною, доброзичливою, доброю і скромною людиною, вірним товаришем, яскравим, мудрим педагогом і талановитим вченим-математиком.

Список використаних джерел:

1. Диференціальні рівняння та їх застосування. Міжнародна конференція, присвячена 60-річчю кафедри інтегральних і диференціальних рівнянь Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Тези доповідей. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2005. – 128 с.
2. Диференціальні рівняння та їх застосування. Міжнародна конференція, присвячена 65-річчю кафедри інтегральних і диференціальних рівнянь Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Тези доповідей. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2011. – 132 с.
3. Теорія еволюційних рівнянь. Міжнародна наукова конференція. П'яті Боголюбівські читання. Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – 200 с.
4. Диференціальні рівняння та їх застосування. Міжнародна конференція, присвячена 70-річчю від дня народження доктора фізико-математичних наук, професора, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки Д.І. Мартинюка (1942 – 1996) : матер. конф. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. – 64 с.

В.С. Прокопчук,
В.Ф. Шинкарчук

Хірург М.В. Рум'янцев

У статті йдеться про трагічну долю колишнього упродовж 22 років головного лікаря Дунаєвецької районної лікарні на Хмельниччині, проблеми й наслідки взаємодії людини – держави – суспільства.

Ключові слова: М.В. Рум'янцев, хірург, головний лікар, окупація, репресії.

3 червня 2009 року збори лікарів Дунаєвецької центральної районної лікарні – 84 особи – обговорювали питання увічнення пам'яті хірурга, колишнього головного лікаря Дунаєвецької районної лікарні М.В. Рум'янцева. На адресу доповідача В. Ф. Шинкарчука посипалась безліч питань. З його доповіді та відповідей поставав образ високоморальної людини, талановитого лікаря – легендарного хірурга, організатора охорони здоров'я на Дунаєвеччині в далекі довоєнні роки...

Щоранку М.В. Рум'янцев від'їжджав від свого дому (після війни в ньому розміщувався протитуберкульозний диспансер) до лікарні фаєтоном, який рухався центральною вулицею до Ріжка, а звідти – до лікарні. Упродовж всього

шляху перехожі тепло вітали улюбленого лікаря, низько вклонялися, знімаючи головні убори.

Справді, авторитет хірурга Рум'янцева М.В. у 20-30-і роки був високим. Саме за його участі на території парку збудували двоповерховий корпус лікарні, де сьогодні розміщені терапевтичне, кардіологічне, неврологічне, дитяче й отоларингологічне відділення. Вже тоді в лікарні функціонував рентгенівський кабінет, працював знаменитий на кілька районів рентгенолог Соскін. Населення визнавало високу кваліфікацію терапевта Гольденцвайга, отоларинголога Тарасюка. Славилась фельдшери Кучерявий, Савицький, Кузяк. Вони були настільки досвідченими, що пацієнти навіть не усвідомлювали, що в них не було лікарських дипломів, бо переконував результат – сотні вилікуваних людей. У медичних колективах панувала висока культура і порядність. Звичайним явищем було, коли на викликах у бідних лікар не тільки не брав гонорарів, а ще й залишав гроші на ліки. У ті часи функціонувала добре оснащена водолікарня, яка розміщувалася на території теперішнього ремонтно-механічного заводу, двоповерхова поліклініка, зруйнована під час авіанальоту (нині на тому місці знаходиться райвузол зв'язку).

Мета цієї статті – дослідити життя й діяльність, встановити правду про лікаря М.В. Рум'янцева.

Народився Михайло Васильович 1888 року в Москві у сім'ї службовців. Дитинство і роки навчання пройшли в Костромі. Мати Тетяна Павлівна була учителькою, саме вона дала синові ґрунтовну домашню освіту. Знання примножив у гімназії (1898 – 1906), за успіхи в навчанні був нагороджений медаллю.

1906 року вступив на медичний факультет Московського університету, який закінчив 1911 року. Завідував Огарьовською земською лікарнею в Тульській губернії за 30 км від Ясної Поляни. 1912 року перейшов до Костромської губернської лікарні, працював під керівництвом досвідченого хірурга Михайла Михайловича Крюкова. Той, помітивши надзвичайну

обдарованість молодого колеги, наполіг, аби М.В. Рум'янцев вступив до клінічної ординатури Київської університетської клініки, удосконалив теоретичні знання і практичні навички. І 1913 року М.В. Рум'янцев вже був в ординатурі.¹

Але доля розпорядилася по-своєму. 1914 року почалася Перша світова війна, і Рум'янцев М.В. попав у діючу армію. Працював хірургом у госпіталі. Захворів дизентерією, а потім – черевним тифом, лікувався в Києві. Після одужання продовжив працю в тій самій клініці. Там його застали революційні події.

1919 року в Київ прийшли денікінці, згодом – поляки, навкруги — безладдя, важкі й тривожні часи. На запрошення однокашника по університету доктора Борисовича поїхав у Нову-Ушицю Подільської губернії, де 1922 року працював у земській лікарні.²

Невідомо, як і чому, але саме 1922 року, а не в 30-х роках, як твердилось донедавна,³ був переведений на посаду завідувача Дунаєвецької лікарні, водночас очолюючи і лікарню, і хірургічну службу. 1939 року був мобілізований до армії, брав участь у поході РСЧА в Західну Україну та Західну Білорусію, завідував хірургічним відділенням Ковельського військового госпіталю. У Дунаївці повернувся 1940 року.

Трагічним для Рум'янцева М.В. був початок Великої Вітчизняної війни. Призваний до армії у складі проскурівського госпіталю відбув на фронт у напрямку Гусятина. Однак скоро почався відступ, дійшли до Вінниччини. Після відправки поранених зі ст. Калинівка в тил повертався до Хмільника, попав в оточення, німецький полон. Після двох тижнів перебування в таборі у Хмільнику був переправлений до летичівського концтабору, а наприкінці серпня, як і багато інших військовополонених, звільнений. Направився в Дунаївці. Нова влада в особі голови міської управи Шерера запропонувала йому, як висококваліфікованому фахівцю, очолити Дунаєвецьку окружну лікарню. Там пропрацював до лютого 1943 року, поки лікарня не була переведена в Маліївці Солобковецького району.

З наближенням радянських військ отримав пропозицію за спеціальним пропуском виїхати на Захід. «Я зволікав до останнього моменту з отриманням того пропуску, але 13 березня був викликаний в гебітскомісаріат, де мені був вручений пропуск до міста Білітц», – свідчив пізніше.⁴ Від автотранспорту відмовився і замість руху на Смотрич поїхав у напрямку ст. Дунаївці. Кілька разів по дорозі зупиняли німці, перевіряли документи. Скориставшись моментом, звернув з центральної дороги на Маліївці, де переховувався до приходу радянських військ.

На початку квітня 1944 р. з'явився до голови райвиконкому Бабія і отримав доручення відновити функціонування райлікарні. На посаді головного лікаря 29 квітня 1944 року і був заарештований.

Почалося кількомісячне слідство. Його звинувачували в тому, що в липні 1941 року «попав у німецьке оточення і, зрадивши Батьківщині, добровільно здався в полон, не намагаючись вийти з оточення». А ще в тому, що «поступив на службу до німецьких окупантів на посаду зав. лікарнею в Дунаївцях». Але головним «злочином» М.В. Рум'янцева виявилася публікація за його підписом двох статей — 5 квітня 1942 року в «Дунаєвецьких вістях» і 7 березня 1943 року в «Українському голосі» «з різким контрреволюційним наклепом на ВКП(б), Радянський уряд, Червону армію і органи НКВС», що в сукупності визначалося як «контрреволюційна діяльність, спрямована на підрив і ослаблення авторитету Радянської влади».⁵ В умовах тогочасного слідства, фізичної і моральної наруги з боку енкаведистів М.В. Рум'янцеву нічого не залишалося як визнати звинувачення. І все ж надія не покидала. 10 травня 1944 року звернувся із заявою до прокурора військ НКВС: «Признаю себя виновным в том, что я при немецкой оккупации занимал должность заведующего Дунаевецкой больницей. Прошу учесть, что это мое прежнее место работы, которое я занимал 20 лет.

Прошу учесть то обстоятельство, что моя позорная капитуляция перед немцами, вследствие которой появилась антисоветская статья в газете, была

визвана страхом за свою дочь и жену, которых немцы угрожали выслать в Германию.

Врагом советской власти я никогда не был. Мое преступление перед Родиной хочу искупить честным трудом и работать по специальности. А поэтому прошу, если найдете это возможным, направьте меня в качестве врача-хирурга в один из госпиталей РККА».⁶

Документи кримінальної справи засвідчують, що вказана заява до уваги не була взята, як і свідчення п'ятох дунаївчан – О.П. Кравчука, М.А. Стукалюка, А.М. Кузяка, С.О. Савицького, В.Л. Оліфер, які, підтвердивши неоспоримий факт газетних публікацій, в усьому іншому захищали головного лікаря, у тому числі й від будь-яких спроб приписати йому участь в роботі комісії з масової відправки до Німеччини робочої сили.⁷

26 червня 1944 року військовий трибунал військ НКВС засудив Рум'янцева М. В. на 20 років каторжних робіт з конфіскацією майна та обмеженням у правах на 5 років відповідно до частини II «Указу Президії Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1943 р.».⁸ У Дунаєвецький військкомат, райвиконком і народний суд були направлені приписи позбавити сім'ю пільг військовослужбовця, занести засудженого до списку осіб, позбавлених виборчих прав, конфісковане майно реалізувати в дохід державі.⁹

Однак 22 грудня 1944 року військовий трибунал НКВС Українського округу переглянув прийняте рішення: «Приговор изменить, содеянное Румянцевым М.В. квалифицировать ст. ст. 54-1б и 54-10 ч. II КК УССР, заменив ему каторжные работы лишением свободы в исправительно-трудовом лагере сроком на десять лет».¹⁰

В архівній кримінальній справі М.В. Рум'янцева, знайдено довідку, яка дещо пролила світло на його дальшу долю: «Заклученный Рум'янецев М.В. содержался в Братлаге МВД и 15 апреля 1946 года из-под стражи освобожден согласно выписки из протокола №12 Президиума Верховного Совета от 16.VIII.1945 г.

Основание: Отношение начальника ОУРЗ Братлага МВД №451061-02 от 28. VI.46г. Оперуполномоченный 3 отдела с/о капитан Бубнов. 26. VII.46г.»¹¹

Заслання відбувався в селі Усть-Ордин Іркутської області, з 1948 р. – у селі Ярцево Красноярського краю. А згодом був запрошений на роботу до військового госпіталю в Красноярську.

Де б і в якій обстановці не працював Михайло Васильович, скрізь він сповна віддавався улюбленій справі. Лікар Тамара Олександрівна Кулакова, яка на перших порах асистувала Михайлу Васильовичу Рум'янцеву під час операцій в Ярцево, писала, що в операційному відділенні «священнодійствував легендарний Михайло Рум'янецв». Жителі району шанували його і як лікаря – хірурга, і як прекрасну людину. У селі Ярцево на будинку лікарні була встановлена меморіальна дошка: «Здесь с 1948 по 1956 гг., находясь в ссылке, работал талантливый хирург и замечательный человек Михаил Васильевич Румянцев». А нижче приписано: «Талантливый, интеллигентный, открытый, человечный, герой».¹²

Свого часу фельдшер Дунаєвецької лікарні Семен Опанасович Савицький, який довгий час працював поруч з М.В. Рум'янцевим, досить категорично стверджував: «Такого лікаря, як М.В. Рум'янецв, у Дунаївцях ще не було і, мабуть, не буде».

Ті люди, які знали цього дивовижного лікаря, захоплювалися його талантом хірурга, його людськими якостями. Від нього постійно випромінювалися лагідність і доброта, які чудодійно впливали на оточуючих. Від М.В. Рум'янцева ніхто не чув окрику. Він не був багатослівним. Його розпорядження були чіткими, переконливими і завжди виконувалися. Природа наділила його мужнім красивим обличчям, високим ростом, міцною статуєю. Слова в нього гармоніювали з вчинками. Був високоінтелектуальним, ерудованим. Його популярність серед хворих, медпрацівників та населення була безмежною.

Колишня акушерка Дунаєвецької районної лікарні Катерина Михайлівна Малішевська, яка в 1936-1938 роках навчалася в Дунаєвецькій медичній школі, де лекції читав М.В. Рум'янецв, згадувала: "Як тільки лікар заходив у клас,

обличчя учнів умить світлішали, відчувалося, ніби в приміщенні світла ставало більше. Учні обожнювали вчителя, який за своїми якостями був недосяжним для них. Майбутні помічники лікарів ловили кожне його слово, лекції запам'ятовувалися, залишали слід на все життя".

Письменник Микола Никанорович Магера, який під час німецької окупації вчився в Дунаєвецькій медичній школі, залишив спогад про керівника медичної школи і лектора з хірургії М.В. Рум'янцева: «Мені дуже легко давалася хірургія, анатомія, латинська мова і терапія. А ще любив спостерігати за майстром своєї справи хірургом М.В. Рум'янцевим. Він свої пояснення пересипав спогадами про окремих хворих, наводив багато цікавих анекдотичних ситуацій, які приваблювали не лише до його особи, але й до предмета – хірургії. Неповторним віртуозом був він і під час операцій. То був великий майстер хірургічної справи. Прекрасним він був і як людина. Можу засвідчити, що він два рази спас мене від депортації до Німеччини, коли вже не працювала фельдшерська школа. Спас і мою сестричку Галю, коли та хворіла на дифтерію. Вночі побіг я до його будинку (а жив він в особняку недалеко суконної фабрики), розповів, чому прийшов у таку пізню пору, що сестричці погано, а звернувся до нього, бо він головний лікар серед усіх лікарів. Він зі скляної шафи вийняв коробку, розкрив її, взяв велику ампулу, сказав, що оце єдина ампула з німецькою сивороткою, хоч термін дії минув кілька місяців тому, але треба поспробувати, іноді термін дії ще в лабораторії завбачують. Ота антидифтерійна німецька сиворотка й врятувала життя сестрички Галі».

Виходець з Нестерівців, колишній голова Кам'янець-Подільського райвиконкому Антон Якович Михайлик, прочитавши одну з публікацій в «Дунаєвецькому віснику», стверджував: «Я пам'ятаю М.В. Рум'янцева. Про цього хірурга ходили легенди. Він урятував мою маму. Таку людину забувати не можна, на його прикладі треба вчитися сучасним і майбутнім медикам».

17 вересня 1992 року кримінальна справа М.В. Рум'янцева була переглянута, а він реабілітований.¹³

Під час обговорення цього питання на зборах у Дунаєвецькій райлікарні навіть поступила пропозиція лікаря Саяпіна встановити бюст М.В. Рум'янцева, як у Миньківцях зроблено на честь академіка Ф. Г. Яновського. Зійшлись у наступному:

- «1. Встановити меморіальну дошку в пам'ять М.В. Рум'янцева на одному з будинків центральної районної лікарні.
2. Просити міську раду назвати його ім'ям одну з вулиць міста.
3. Відкрити в Дунаєвецькій центральній районній лікарні музей, одну з експозицій присвятити М.В. Рум'янцеву».

Однак були й питання, на які відповідей тоді ще не було, або були вони неповні: коли і чому М.В. Рум'янцев з'явився в Дунаївцях? коли очолив лікарню? за що був репресований 1944 року? і т. ін. Відповідь на ці питання не дала й кримінальна справа П 28221, що знаходиться в архіві Управління Служби безпеки України в Хмельницькій області.

Було ясно одне: у трикутнику суспільство – держава – людина високу вдячність і благородство проявило суспільство. Лікаря М.В. Рум'янцева пошанували жителі с. Ярцево Красноярського краю та в Україні дунаєвецька громада на Хмельниччині. 18 червня 2010 року напередодні професійного свята медичних працівників на приміщенні райлікарні була урочисто відкрита меморіальна дошка на його честь. Виступаючи головний лікар І.М. Понцак, колишній фельдшер, який не раз спілкувався з Михайлом Васильовичем, В.Л. Добжанський, члени Національної спілки краєзнавців України, які відновили життєпис опального і водночас знаменитого дунаєвецького хірурга, С.М. Феодосьєв, В.Ф. Шинкарчук, В.С. Прокопчук, заступник голови Дунаєвецької райдержадміністрації Т.В. Панасевич повідали велелюдній аудиторії одіссею лікаря М.В. Рум'янцева. Впало покривало і очам присутніх відкрилася меморіальна дошка — на ній портрет і слова: “Тут з 1922 по 1944 рр. працював головним лікарем Дунаєвецької районної лікарні талановитий хірург, чудова людина Михайло Васильович Рум'янцев”.

Однак чимало питань і після того залишалися без відповіді, потребували дальшого пошуку.

Вирішили опублікувати статтю в якомусь з київських часописів. Спочатку вона побачила світ в електронному режимі, а згодом опублікував її київський журнал «Український медичний часопис».¹⁴

Про дідусеву одісею з Інтернету дізналися онучки Ніна Володимирівна Александрова і Тетяна Олександрівна Самарська, прочитавши нашу статтю «Справа лікаря М.В. Рум'янцева», і 12 грудня 2012 року приїхали в Дунаївці. Вони їй повідали про останні два роки дідусевого життя. Виявляється, після заслання Михайло Васильович в Україну не повернувся.

У Ярцево на поселенні перебував письменник Олег Волков, який набагато раніше покинув місця заслання. У листах він постійно переконував М.В. Рум'янцева покинути Ярцево і приїхати в Підмосков'я. Михайло Васильович 1959 року назавжди покинув Сибір і прибув у село Теряєво Волоколамського району Московської області, де працював лікарем – хірургом.

Але дуже скоро, 1960 року, сталася з ним біда: почалася шлункова кровотеча. У Московській лікарні діагностували рак шлунку. Донька Тетяна Михайлівна привезла батька до відомого в Україні хірурга М.С. Коломійченка. Але, на жаль, на 8-й день після операції М.В. Рум'янцев помер від перитоніту. Це було 3 грудня 1960 року. Похований Михайло Васильович на Байковому кладовищі.

У Рум'янцева було 3 доньки: Таня і Олена – близнята 1913 року народження. Коли їм виповнилося 4 роки, померла їхня мама – Ніна Мечиславівна Рум'янцева (дівоче прізвище Козицька). Через деякий час Михайло Васильович оженився вдруге. Дружину звали Марією Степанівною. Від них народилась донька Галя.

Старші доньки 1935 року з відзнакою закінчили Київський медичний інститут, а потім – аспірантуру. Були ученицями відомого терапевта Макса Мойсейовича Губергріца.

Тетяна Михайлівна стала заслуженим лікарем УРСР. Вона – засновник першого в Києві інфарктного відділення, працювала в ньому завідувачкою. Майже все своє життя пропрацювала в Жовтневій лікарні. Померла 2003 року у віці 90 років. Похована поруч з Михайлом Васильовичем Рум'янцевим.

Олена Михайлівна також була прекрасним терапевтом, багато років їздила з чоловіком – військовим лікарем по Радянському Союзу. Останні роки жила і працювала в Черкасах, завідувала терапевтичним, а потім кардіологічним відділенням міської лікарні. Померла 1992 року.

Молодша донька Галина Михайлівна закінчила факультет іноземних мов Київського університету і викладала німецьку мову в навчальних закладах Києва. Померла 1980 року.

Внучка Михайла Васильовича Рум'янцева – Ніна Володимирівна за професією лікар – терапевт, має 70 літ, ще працює. Згадувала: «Все моє життя я відчуваю перед собою добре лице мого дідуся Михайла Васильовича Рум'янцева. Я стараюсь у своїх вчинках бути схожою на нього».

Приїхавши в Дунаївці Ніна Володимирівна і Тетяна Олександрівна відвідали Дунаєвецьку центральну лікарню, познайомилися із зразковим пологовим будинком, гордістю не тільки Дунаївців, а й всієї Хмельниччини, побували біля будинку, де жив у Дунаївцях їх дідусь.

Відбулася зустріч з колективом районної лікарні. Головний лікар Володимир Олександрович Крупко відновив у пам'яті багатьох медичних працівників факти з біографії Михайла Васильовича. Чимало цікавих фактів з життя цього незвичайного лікаря навели лікар – ветеран Віктор Шинкарчук та фельдшер – ветеран Добжанський. Останній добре знав його.

Внучки М.В. Рум'янцева Ніна Володимирівна та Тетяна Олександрівна з надзвичайною теплотою згадували дідуся, відзначали його високі людські якості, щирість, скромність, інтелігентність. Вони покладали квіти до меморіальної дошки дідусеві і обіцяли навідуватися у край, де пам'ятають і шанують їхнього дідуся. Вони передали низку фотографій для майбутнього лікарняного музею.

Так, завдяки кількарічного наукового пошуку, вдалося повернути з небуття ще одну легендарну постать на ниві охорони здоров'я, у моральному плані реабілітувати славне ім'я Михайла Васильовича Рум'янцева, видатного хірурга, багатолітнього керівника Дунаєвецької районної лікарні, педагога, прекрасної людини.

Список використаних джерел та літератури

1. Архів Управління Служби безпеки України в Хмельницькій області, спр. П28221. Кримінальна справа Рум'янцева Михайла Васильовича по ст. ст. 54-1б, 54-10 ч. 2 КК УРСР. 29.04-10.06.1944 р., арк. 14 зв.
2. Там само, арк. 10.
3. Феодосьєв С.М. Справа лікаря Рум'янцева / Сергій Феодосьєв // Дунаєвецький вісник. – 2004. - №21-22, 18 берез. – С. 6.
4. Архів УСБУ в Хмельницькій області, спр. П 28221, арк. 16.
5. Там само, арк. 36.
6. Там само, арк. 21.
7. Там само, арк. 22-32.
8. Там само, арк. 48.
9. Там само, арк. 51-53.
10. Там само, арк. 54-54 зв.
11. Там само, арк. 42.
12. Дунаєвецький вісник. – 2008. - №15-16, 28 лют. – С. 6.
13. Архів УСБУ в Хмельницькій області, спр. П28221, арк. 43.
14. Український медичний часопис. – 2010. – №5. – С. 1 – 8.

О.М.Галус,
Б.С. Крищук,
м. Хмельницький

Хмельницька обласна премія імені Миколи Дарманського в галузі освіти та науки

Дарманський Микола Миколайович, заслужений працівник освіти і науки України, кандидат педагогічних наук, доцент, почесний ректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, більше 40 років життя віддав справі виховання, навчання підростаючого покоління, підготовці спеціалістів для освітянської галузі, управлінню освітньою сферою.

Народився Микола Миколайович 1 квітня 1945 р. у селі Колодіївка Кам'янець-Подільського району Хмельницької області в сім'ї службовців. Дитячі та юнацькі роки Миколи Миколайовича пройшли в с.Іванківці Дунаєвського району, де директором місцевої школи працював батько Микола Михайлович.

Син сільського вчителя усе життя творив себе, свою справу і, що найголовніше, – вів за собою людей. Так було завжди: і коли двадцятисемирічним юнаком очолив механічне відділення Кам'янець-Подільського технікуму харчової промисловості, і коли у тридцять став директором середньої школи, й коли у тридцятип'ятирічному віці його призначили на посаду завідувача Кам'янець-Подільського міського відділу освіти (на той час він був наймолодшим керівником такого рангу в Україні), і коли очолював гуманітарну сферу області.

У 1987 р. Микола Миколайович очолив управління освіти Хмельницької обласної державної адміністрації. Факти красномовно свідчать про великий внесок Миколи Миколайовича у розвиток освіти і науки в регіоні.

Політичне життя в державі ставало дедалі бурхливішим. Незалежній Україні були потрібні нові керівники. Авторитет М.М.Дарманського і на Хмельниччині, і в столиці був незаперечним, тому в 1992 р. його було призначено на посаду заступника голови Хмельницької обласної державної адміністрації з гуманітарних питань. Цю посаду він обіймав до кінця 1996 р.

Із 1997 р. Микола Дарманський повернувся до безпосередньої діяльності у своїй улюбленій сфері – сфері освіти. Його було призначено на посаду директора Хмельницького педагогічного училища, котре під його керівництвом у 1999 р. було реорганізовано у педагогічний коледж, а в 2000 р. постановою Кабінету Міністрів України – у Хмельницький гуманітарно-педагогічний інститут (сьогодні – Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія).

Під керівництвом М.М.Дарманського з 2000 р. Хмельницький гуманітарно-педагогічний інститут набув статусу вищого педагогічного навчального закладу III рівня акредитації, де за IV ОКР здійснювалася

підготовка управлінців різних ланок системи освіти, вихователів дітей дошкільного віку, вчителів початкової школи, музики, етики, естетики, за III ОКР – викладачів англійської (німецької) мови і літератури, за II ОКР – вчителів образотворчого мистецтва та хореографії.

За ініціативою та безпосередньої підтримки Миколи Миколайовича аспірантам та здобувачам були створені всі умови для наукової роботи. За 5 років із 250 викладачів ВНЗ 40 захистили дисертації на здобуття наукових ступенів з різних галузей наук. Сформувалась наукова школа ступеневої підготовки фахівців для освітньої галузі, яку започаткував М.М.Дарманський.

Життєвий і професійний шлях Миколи Миколайовича Дарманського – це взірць високого служіння Українській державі, людям, улюбленій справі. Хвороба внесла корективи в життя М.М.Дарманського: він змушений був вийти на пенсію. Але колектив вишу, усвідомлюючи, що Микола Миколайович може принести чимало користі для діяльності навчального закладу, обрав його почесним ректором. Мужньо і самовіддано боровся він з важкою хворобою, не покидав улюблену працю. 16 жовтня 2005 р. його не стало.

Враховуючи вагомий внесок М.М.Дарманського у розвиток освіти та науки на Хмельниччині, розпорядженням голови Хмельницької обласної ради від 18.04.2008 р. № 219/2008-р затверджено Положення „Про Хмельницьку обласну премію імені Миколи Дарманського в галузі освіти та науки”, яка присуджується науковцям та освітянам за вагомий внесок у розвиток освіти та науки як на Хмельниччині, так і в усьому освітньому та науковому просторі України. Основною метою премії є сприяння науковому та професійному росту освітян і науковців, що є важливим чинником розвитку освіти та науки в сучасному полікультурному просторі області.

Премія вручається щорічно під час педагогічних читань, приурочених пам'яті М.Дарманського, що проводяться на базі Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії. На сьогодні номінації, в яких присуджується премія, зумовлені тими галузями життя та діяльності, у яких розкрився талант М.Дарманського:

Кращий начальник міського управління освіти, районного відділу освіти;
Кращий директор професійно-технічного навчального закладу;
Кращий директор загальноосвітнього навчального закладу;
Кращий завідувач дошкільного навчального закладу;
Кращий викладач;
Кращий вчитель;
Кращий класний керівник;
Кращий вихователь;
Кращий науковець.

Відповідно до Положення в кожній номінації може бути присуджена лише одна Премія в розмірі двох мінімальних заробітних плат (із видачею диплома). У конкурсі на здобуття Премії можуть брати участь працівники освітніх установ області, наукові співробітники академічних і галузевих наукових установ України. Премією нагороджуються особи, які народилися, проживають, працюють або працювали тривалий час на території області.

Премія присуджується науковим, науково-педагогічним, педагогічним працівникам, керівникам органів управління освітою та керівникам вищих навчальних закладів, професійно-технічних навчальних закладів, загальноосвітніх навчальних закладів, дошкільних навчальних закладів за вагомих вклад у розвиток освіти та науки.

Претенденти повинні бути фахівцями високої кваліфікації, проводити постійну роботу щодо розвитку професійної компетентності, займатися культурно-просвітницькою діяльністю, науково-дослідною роботою в номінації „Кращий науковець”.

Право висувати претендентів на здобуття Премії надається управлінням освіти і науки облдержадміністрації, освіти виконавчих комітетів міських (міст обласного значення) рад, відділам освіти райдержадміністрацій, вищим, професійно-технічним, загальноосвітнім, дошкільним навчальним закладам.

Висування претендентів має проводитися в умовах гласності, об'єктивного і аргументованого обговорення їх кандидатур на засіданнях

загальних зборів трудових колективів. При цьому до висунення від однієї установи може бути рекомендовано не більше одного претендента з кожної номінації. Установи, у разі прийняття рішення про висунення претендентів на здобуття Премії, подають не пізніше 1 лютого поточного року до комісії з визначення кандидатур на присудження Хмельницької обласної премії імені Миколи Дарманського в галузі освіти та науки такі матеріали у двох примірниках.

Комісія з визначення кандидатур на присудження Хмельницької обласної премії імені Миколи Дарманського в галузі освіти та науки затверджується розпорядженням голови Хмельницької обласної адміністрації. Розпорядження голови обласної державної адміністрації про присудження Премії публікується та оприлюднюється в засобах масової інформації (газети „Подільські вісті”, „Майбуття”) до 1 квітня поточного року.

Вручення Премії лауреатам на урочистостях до дня народження М.Дарманського (педагогічні читання пам'яті М.Дарманського у Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії) здійснює голова Хмельницької обласної державної адміністрації або за його дорученням заступник голови, заступник голови–керівник апарату.

За період з 2008 до 2013 рр. обласну премію імені Миколи Дарманського в галузі освіти та науки у різних номінаціях присуджено 43 працівникам освіти та науки краю:

Кращий ректор ВНЗ III-IV р.а. (номінація присуджувалася до 2012 р.): Скиба М.Є. (Хмельницький національний університет), Берека В.Є. (Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія), Завальнюк О.М. (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка).

Кращий директор ВНЗ I-II р.а. (номінація присуджувалася до 2012 р.): Коваль Л.М. (Хмельницький кооперативний коледж Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту), Муравка Т.П. (Коледж Подільського державного аграрно-технічного університету), Трішкіна Н.І. (Хмельницький торговельно-економічний коледж Київського національного

торговельно-економічного університету).

Кращий начальник міського управління освіти, районного відділу освіти:

Бунечко Н.Й. (начальник управління освіти виконавчого комітету Шепетівської міської ради), Барціховська Д.В. (начальник відділу освіти Чемеровецької райдержадміністрації), Дзяворук П.Ф. (начальник відділу освіти Шепетівської райдержадміністрації), Поліщук Ф.П. (начальник відділу освіти Дунаєвецької райдержадміністрації), Старченко С.В. (начальник управління освіти і науки Кам'янець-Подільської міської ради).

Кращий директор професійно-технічного навчального закладу:

Гаврилук О.О. (Директор Вищого професійно-технічного училища №25 м.Хмельницького), Маланчак Л.І. (директор Красилівського професійного ліцею), Селізар В.М. (директор Вищого професійного училища №11 м.Хмельницького), Демчук Н.В. (директор Грицівського вищого художнього професійного училища №19).

Кращий директор загальноосвітнього навчального закладу:

Качоровська Н.В. (директор Шепетівського НВК „Загальноосвітня школа І-ІІІ ст. – гімназія”), Марченко Г.О. (директор Полонської гімназії), Кішко В.П. (директор НВК №13 м.Кам'янця-Подільського), Орловська Н.М. (директор гімназії №2 м.Хмельницького), Бейдерман Б.В. (директор ліцею № 17 м.Хмельницького).

Кращий завідувач дошкільного навчального закладу:

Остапчук М.Й. (завідувач ДНЗ №6 м.Славути), Качанюк М.В. (завідувач Летичівського Центру розвитку дитини „Калинонька”), Павчишина Л.В. (завідувач Чемеровецького ДНЗ №2 „Червона калина”), Роєцька Т.П. (завідувач ДНЗ №16 „Айболить” м.Кам'янця-Подільського), Самковська Л.Г. (завідувач ДНЗ №7 „Оленка” м.Нетішин).

Кращий викладач:

Слоневська І.Б. (Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія), Бучківська Г.В. (Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія), Павлішена Л.В. (Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія).

Кращий вчитель: Соболев В.І. (Кам'янець-Подільський ліцей), Ганаба С.О. (Кам'янець-Подільська гімназія), Павлішина Т.А. (Струзька ЗОШ І-ІІІ ст. Новоушицького району), Віркун В.О. (НВК №4 м.Хмельницького).

Кращий класний керівник (номінація присуджується з 2012 р.): Леончук Н.О. (Полонська ЗОШ І-ІІІ ст. №4), Ноцик А.Є. (ЗОШ І-ІІ ст. та ліцей м.Нетішин).

Кращий вихователь: Жирнова Ж.О. (Кам'янець-Подільський НВК з центром реабілітації слабкозорих дітей), Єрменчук А.І. (ДНЗ №16 м.Кам'янець-Подільський), Кучерук Г.І. (ДНЗ №2 „Веселка” м.Полонне), Гринь О.В. (ДНЗ №3 м.Шепетівка), Ткачук Л.Ю. (Кам'янець-Подільський НВК з центром реабілітації слабкозорих дітей).

Кращий науковець: Степанков В.С. (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка), Телячий Ю.В. (Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія), Войнаренко М.П. (Хмельницький національний університет), Галус О.М. (Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія), Зданевич Л.В. (Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія).

Приємно, що почесну обласну премію імені Миколи Дарманського в галузі освіти та науки присуджено й освітянам і науковцям Дунаєвщини, малої батьківщини М.М.Дарманського: Телячому Ю.В. (проректор з науково-педагогічної роботи Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, кандидат історичних наук, доцент) у номінації „Кращий науковець” (2012 р.), Поліщук Ф.П. (завідувач відділу освіти Дунаєвської райдержадміністрації) у номінації „Кращий начальник міського управління освіти, районного відділу освіти” (2012 р.).

Микола Миколайович Дарманський володів талантом вникати в роботу кожної людини не просто як начальник, а як знавець справи, добрий порадник, ніколи не радив щось фахівцю робити, не вивчивши проблеми. Коли заводив мову з такого приводу, то співрозмовникові здавалося, що для нього тут немає нічого незрозумілого. Він ішов попереду часу і впевнено вів за собою інших, умів переконувати, розвіювати всяке сум'яття, запалювати у серці кожного

свічу надії, впевненості в собі, бажання досягти більшого, подолати власний страх. Щиро радів найменшому поступові підлеглих, підтримував усіма можливими засобами, намагався зробити його надбанням їх, якщо бачив вартісним для кожного.

Загалом оцінюючи внесок М.М.Дарманського в розвиток управління освітою, у вітчизняну педагогіку на думку спадають слова Сенеки: „Ми живемо тоді, коли помираємо”. Вважаємо, що чимало ідей, поглядів, цінних пропозицій Миколи Миколайовича віднайдуть послідовників. Його життєвий приклад був і лишається гідним наслідування не одного покоління педагогів.

Його могутній талант, невичерпна енергія залишили глибокий слід в реформуванні освіти на Хмельниччині та за її межами. Нині за високим правом називаємо його сміливим реформатором.

При вході в навчальний заклад Микола Миколайович написав слова, які сьогодні звучать як заповіт: „Вчителю, йди до своїх учнів із виваженими думками та відкритим серцем. Учні зрозуміють тебе. Від твого слова, твоїх дій забринять у їхніх душах струни пізнання. І тоді важка праця навчання та виховання перетвориться у творчу благородну справу. Ти відчуєш велику радість від збудження молодих умів до праці і роздумів”.

М.М.Дарманський увійшов в історію освіти Поділля та України як талановитий організатор освіти, педагог-управлінець, науковець, перший ректор першого в нашій державі триступеневого вищого педагогічного навчального закладу. Його ім'я здобуло заслужену пошану і славу, він завжди виступав поборником справді практичної та наукової педагогіки і методики. Він вірний учень видатних, відомих діячів освіти, вчених-педагогів.

Берека В.Є.,
м. Хмельницький

Науково-педагогічна діяльність Ю. В. Телячого

Стаття присвячена життю і науковій та педагогічній діяльності подолянина Ю. В. Телячого. Розкривається його внесок у практику загальноосвітньої школи теорію і практику підготовки управлінських педагогічних кадрів, науково-краєзнавчі дослідження.

Ключові слова: школа, навчальний процес, академія, наукова діяльність, дослідження.

Український учений, дослідник культурно-освітніх процесів 1917-1920 рр., педагог, проректор з науково-педагогічної роботи Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії Юрій Васильович Телячий є представником нової генерації національної еліти, особливістю світоглядної позиції якої є державницька теорія розвитку України на засадах демократизму, європейського парламентаризму.

Юрій Телячий народився 15 червня 1970 р. у с. Лисець Дунаєвецького району Хмельницької області. Батьки – представники сільської інтелігенції: тато – агроном, мама – бібліотекар. Дитинство провів у рідному селі. Навчаючись у місцевій школі-восьмирічці, виявив нахил до гуманітарних наук, особливо любив історію. 1985рокуна "відмінно" закінчив восьмий клас і вступив до Хмельницького педагогічного училища на шкільне відділення, де осягав ази педагогіки, психології, методик викладання предметів й життєвих премудростей.

Після закінчення училища служив у Збройних силах СРСР(1989-1991). Звільнившись у запас у званні старшини, Юрій Телячий вирішив здобути вищу освіту й реалізувати заповітну мрію – стати істориком. Обрав Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут, студентом історичного факультету якого став 1991року. Однак закінчити інститут за стаціонарною формою навчання Юрію не довелося. У Лисецькій школі звільнилася посада вчителя-історика, то ж пішов працювати в рідне село. Відразу втягнувся в краєзнавчу роботу, яка інтенсивно впроваджувалася в навчальних закладах Дунаєвеччини. Завідуючий відділом освіти В.С.Прокопчук помітив активність молодого історика й став першим, хто всебічно підтримавпошуковця, його потяг до краєзнавчих досліджень, організаторський талант.

Поступово прийшли перші успіхи. На сторінках обласної освітянської газети "Майбуття" 1995року з'явилася перша публікація Ю.В.Телячого – короткий історико-краєзнавчий нарис з історії рідного села. Тоді ж шкільний гурток "Пошук" під його керівництвом отримав почесну нагороду з м.Києва за

участь у Всеукраїнському конкурсі по збору топонімів. Інтерес до минувшини малої батьківщини зумовив й вибір теми дипломної роботи – "Історія села Лисець".

Інститут Юрій Телячий закінчив із занесенням його прізвища до Книги пошани факультету та рекомендаціями ради історичного факультету щодо до вступу до аспірантури та опублікування дипломної у вигляді книги про Лисець. За порадою декана факультету О.М.Завальнюка для визначення теми дисертації звернувся по допомогу до професора М.Г.Кукурудзяка, який запропонував дослідити історичний аспект реформування загальноосвітньої школи в роки Української національно-демократичної революції (1917-1920) й дав згоду стати науковим керівником. З 1997 р. молодий дослідник бере участь у регіональних, всеукраїнських, міжнародних науково-практичних конференціях. Готуючи дисертацію, працює в бібліотеках та архівах Києва, Чернівців, Луганська, Рівного, Тернополя, Одеси, Хмельницького, Кам'янця-Подільського. Того ж 1997р. розпочалася управлінська кар'єра на посаді директора Михайлівської загальноосвітньої школи І-ІІ ступенів, а невдовзі – рідної Лисецької загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів. 1998р. у співавторстві з В.С.Прокопчуком видав історико-краєзнавчий нарис "Лисець" – першу ґрунтовну наукову розвідку.¹ Керівництво школою, підготовка дисертаційного дослідження позитивно впливали на формування особистості педагога, управлінця, науковця. 1999 року несподівано помер М.Г.Кукурудзяк й постало питання про призначення нового наукового керівника. На прохання Ю.В.Телячого ним став О.М.Завальнюк.

Очолюючи Лисецьку школу, Юрій Васильович прагнув зберегти й примножити традиції колективу, вивести заклад у число кращих шкіл району, області. 1999 року на базі школи був проведений всеукраїнський семінар директорів обласних центрів технічної творчості. Весною 2000р. у школі за безпосередньої участі директора вдалося відновити роботу сільського історико-краєзнавчого музею, який у 60-80 рр. знали в різних регіонах України. Адже с.Лисець – батьківщина В.П.Затонського, державного діяча, першого

наркома освіти УРСР. 2000 року Ю.В.Телячий виступив ініціатором створення герба с.Лисець (автор М.В.Мастикаш), підготував до друку й видав нарис історії Лисецької церкви Різдва Богородиці. За дорученням В.С.Прокопчука влітку 1997 року перевіз із м.Києва особисті речі, фотокартки, документи, нагороди земляка-дунаївчанина, доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Федора Павловича Шевченка(1914-1997), які склали основу його музейної кімнати в Дунаєвецькій ЗОШ I-III ст. №2, в якій колись навчався.

Одночасно готувався до захисту дисертації в спеціалізованій вченій раді Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. У листопаді 2000р. відбувся її успішний захист за опонування Петра Павловича Брицького, доктора історичних наук, професора Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, та Олега Михайловича Германа, кандидата історичних наук, проректора Тернопільського державного технічного університету імені Івана Пулюя.

У вересні 2000р. розпочалася нова сторінка в житті Ю.В.Телячого – він перейшов на викладацьку роботу в Хмельницький гуманітарно-педагогічний інститут, створений на базі Хмельницького педагогічного коледжу. Викладав історію України та дисципліни управлінського циклу. У нього, викладача кафедри суспільних наук, склалися теплі, ділові взаємини з ректором інституту Миколою Миколайовичем Дарманським, колегами по роботі, студентами. Наявність досвіду директорської роботи, ініціативність і комунікабельність сприяли призначенню Ю.В.Телячого в березні 2001р. на посаду завідувача наймолодшої кафедри інституту – кафедри менеджменту освіти. З метою вироблення концепції підготовки управлінських кадрів завідувач кафедри опрацьовував наявний досвід вищих навчальних закладів Києва, Луганська, Харкова, підготовку матеріальної, кадрової та документальної бази, що дала можливість успішно пройти ліцензування (2001) та акредитацію (2003) нової спеціальності "Управління навчальним закладом" за четвертим освітньо-кваліфікаційним рівнем "магістр". Ю.В.Телячий брав активну участь у

науковому, суспільному житті інституту: керівництві навчально-виховним процесом магістратури, роботі наукового товариства слухачів магістратури, підготовці та проведенні науково-практичних конференцій, семінарів, видання методичних рекомендацій, посібників, працював у групі Міністерства освіти і науки України з розробки державних стандартів освіти зі спеціальності "Управління навчальним закладом".

Ю.В.Телячий успішно поєднував працю педагога, менеджера освіти, краєзнавця з науково-дослідною роботою. Протягом 1995-2012 рр. він опублікував більше 180 праць (з них: 17 окремих видань (монографій, брошур, навчальних посібників), понад 150 наукових статей), був науковим керівником аспіранта В.М.Острового, здобувача Б.С.Крищука, які 2012 року успішно захистили дисертації на здобуття наукових ступенів кандидатів наук, виступав офіційним опонентом на захистах кандидатських дисертацій, рецензентом, науковим редактором, відповідальним секретарем, членом редколегій низки наукових видань.

З наукового доробку дослідника варто виокремити нариси історії Лисецької церкви Різдва Пресвятої Богородиці,² Хмельницького гуманітарно-педагогічного інституту. Опрацювання розсекречених матеріалів архіву Управління Служби безпеки України в Хмельницькій області та Державного архіву Хмельницької області, зокрема щоденника О.М.Радченко про колективізацію і голодомор на Харківщині, інших архівних документів дало можливість у співавторстві зі П.Я.Слободянюком видати книгу "Чорна дошка України"³. Помітний внесок Ю.В.Телячий зробив у вивчення культурно-освітніх процесів у роки Української національно-демократичної революції (1917-1920), видавши в співавторстві з О.М.Завальнюком монографію "Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917-1920): історичний нарис"⁴, в якій розкриваються причини, хід, наслідки освітніх перетворень за Центральної Ради, Гетьманату П.Скоропадського, Директорії УНР. Спільно з В.М.Даниленком, О.М.Завальнюком започаткував в Україні вивчення минулого вітчизняної

освіти крізь призму хроніки подій, що знайшло відображення в колективній монографії "Освіта України в роки національно-демократичної революції (1917-1920): з хронікиподій"⁵. Зазначені праці займають гідне місце в історіографії історії національної освіти 1917-1920 рр. У цьому контексті важлива й книга "Педагоги Хмельниччини – жертви сталінських репресій"⁶ (співавтори П.Я.Слободянюк, Ю.С.Чемерис). Ця праця - своєрідний мартиролог 118 освітян Хмельниччини, які зазнали гіркої долі в часи сталінського терору і беззаконня тоталітарної системи. Біографічний нарис про життя й поетичну творчість Маргарити Борзаківської, американки українського походження, підготовлений Ю.В.Телячим у співавторстві з М.М.Дарманським,⁷ розкрив широким колам талановиту особистість землячки, поетеси, яка далеко за межами України, у США, популяризує в англomовному середовищі українську мову, культуру та історію. У співавторстві з М.В.Ковалем Ю.В.Телячий видрукував книгу "Володимир Затонський: нарис життя і діяльності (1888-1938)"⁸, де вперше в новітній історіографії відтворено історико-біографічний портрет одного з відомих державних, партійних діячів радянської України, комплексно проаналізовано його життя, громадсько-політичну та культурно-освітню діяльність. Ю.В.Телячий в контексті роботи над докторською дисертацією за безпосередньої участі та допомоги В.С.Прокопчука віднайшов поетичні твори М.П.Годованця, написані в роки Української революції 1917-1920 рр., упорядкував їх, виступив автором вступної статті й приміток. У результаті побачила світ збірка поезій і дослідження "Микита Годованець. Поезії 1917-1920 рр." (2008)⁹. Дослідження культуротворчих процесів 1917-1920 рр. покликали до життя книгу "Малі фольклорні жанри української еміграції в США" (2011).¹⁰

Однак найвагоміші наукові відкриття Ю.В.Телячого пов'язані з вивченням державотворчої діяльності, культурно-освітньої, мистецької, наукової творчості Петра Івановича Холодного (1876-1930) – українського державного діяча, педагога, художника, науковця, патріота-інтелігента, ім'я якого й сьогодні недостатньо популяризоване в Україні. Разом із науковим

консультантом, членом-кореспондентом НАН України В.М.Даниленком, ректором Кам'янець-Подільського державного університету академіком АНВШ України О.М.Завальнюком, директором Центру дослідження історії Поділля проф. Л.В.Баженовим, директором наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського державного університету, проф. В.С.Прокопчуком, директором Державного архіву Хмельницької області П.Я.Слободянюком Ю.В.Телячий увійшов до складу організаційного комітету з проведення Всеукраїнського круглого столу "Петро Іванович Холодний (1876 – 1930 рр.): життя в ім'я України", що відбувся 2006 року в стінах університету за участі науковців Києва, Львова, Вінниці, Хмельницького. Складовою форуму стала мистецька виставка копій творів Петра Холодного з власної колекції Юрія Телячого. Такі виставки згодом пройшли у ВНЗ, мистецьких, архівних закладах міста Хмельницького та у Львівській галереї мистецтв. У підсумку побачила світ низка, понад 40 праць, присвячених характеристиці життя і творчості П.І. Холодного.¹¹

Своїми здобутками й міркуваннями Юрій Телячий охоче ділиться з колегами-істориками, педагогами. Він - постійний учасник багатьох регіональних, всеукраїнських, міжнародних історико-краєзнавчих конференцій, міжнародних конгресів з історичної та педагогічної проблематики.

Ю.В.Телячий разом із очільниками обласного управління освіти і науки (В.Є.Берека), обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (М.В.Соловей, В.В.Гуменюк), керівництвом управління освіти Хмельницького міськвиконкому (В.Р.Козубняк), колегами по роботі (Н.І.Мазуренок, Н.А.Зам'яла) активізував процес магістерської підготовки керівників навчальних закладів міста Хмельницького, Хмельницької області, України. Значна кількість директорів шкіл і завідуючих дитячих садків підвищила свій професійний, фаховий рівень у магістратурі інституту. Щорічно освітній простір нашого регіону поповнюють понад 100 кваліфікованих магістрів-управлінців. А набутий досвід аналізувався під час круглого столу "Актуальні проблеми управління навчальними закладами: теорія і практика" (квітень 2003 р.),

всеукраїнської науково-практичної конференції "Становлення нової парадигми управління навчальним закладом в умовах модернізації освіти" (травень 2005 р.) та інших заходів, проведених за ініціативи та участі Юрія Васильовича.

У науковому доробку дослідника чимало праць присвячено життю та діяльності відомих українських діячів кінця XIX – початку XX ст.: В. Біднова, Л. Бялковського, М. Василенка, Г. Ващенко, Б. Грінченка, А. Домбровського, М. Драгоманова, В. Затонського, Є. Кондрацького, М.Голубця, Г. Нарбути, В. Науменка, С.Петлюри, С. Постернака, С. Сірополка, П. Скоропадського, І. Стешенка, Ю. Щириці та інших. Ю.Телячий цілеспрямовано займається дослідженням внеску української інтелігенції у розвиток української літератури та образотворчого мистецтва періоду 1917-1920 рр., що також знайшло відображення в низці публікацій 2000-2012 рр.

Юрій Телячий співпрацює з ученими багатьох українських і зарубіжних ВНЗ, наукових інститутів, представниками української діаспори в Росії, США, Канаді, Польщі, Чехії, Словаччині. Наприкінці 2004 р. Ю.В.Телячий шляхом таємного голосування був обраний на посаду вченого секретаря інститутської вченої ради. Чимало доклав до того, щоб лише впродовж одного року атестати доцентів одержали понад 20 кандидатів наук — науково-педагогічних працівників інституту. 2005 року й сам Юрій Васильович став атестованим доцентом кафедри менеджменту освіти. 1 листопада 2005 р. Ю.В. Телячий вступив у докторантуру Кам'янець-Подільського державного університету і за наукового консультування члена-кореспондента НАН України, доктора історичних наук, професора В.М.Даниленка готує докторську дисертацію.

З 2008 р. Ю.В. Телячий обіймає посаду проректора з науково-педагогічної роботи, професора кафедри менеджменту освіти Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, є членом вченої ради, головою науково-методичної ради академії, заступником голови науково-методичної ради вищих педагогічних навчальних закладів I-II рівнів акредитації Західного регіону України. У сферу його професійної діяльності та посадових обов'язків входить

організація навчальної, методичної, кадрової роботи Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Активно займається науковими дослідженнями, є співорганізатором науково-практичних конференцій, науково-методичних семінарів, круглих столів за участю наукової, педагогічної громадськості України, Хмельниччини. Співпрацює з галузевими інститутами Національної академії педагогічних наук України, сприяє проведенню на базі академії виїзних засідань наукових інститутів НАПН України. Він неодноразово очолював журі обласних етапів учнівської олімпіади з історії, всеукраїнського молодіжного конкурсу "Новітній інтелект України", був членом журі фінальних етапів XII, XIII, XIV, заступником голови XV фінального етапу Всеукраїнських турнірів юних істориків, членом журі I Всеукраїнського студентського історичного турніру. 2009 року Юрій Васильович став членом Національної спілки краєзнавців України, обраний заступником голови Хмельницької обласної організації НСКУ. Він - дійсний член Центру дослідження історії Поділля при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, член колегії науково-краєзнавчого журналу "Хмельниччина. Дивокрай", альманаху "Краєзнавець Хмельниччини", збірника наукових праць Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії "Педагогічний дискурс", щорічних збірників педагогічних читань на пошану М.М.Дарманського, а також і одного з найфундаментальніших видань новітньої історії України - "Книги Пам'яті України. Голодомор - Геноцид 1932-1933 рр. Хмельницька область" (у двох томах, 2008 р.), постійно здійснює редагування академічних наукових збірників, входить до складу оргкомітетів регіональних і всеукраїнських науково-практичних конференцій, рецензентом монографій, навчальних посібників та ін. За його особистою ініціативою відновлено та закріплено проведення на базі ХГПА щорічної всеукраїнської науково-практичної конференції "Духовні витоки Поділля". Впродовж 2010-2012 рр. виступив організатором на базі академії таких наукових форумів, як "Подільська еміграція в контексті європейської культури", "Духовні витоки Поділля: жінки

в історії краю", "Духовні витоки Поділля: педагоги в історії краю". Ю.В.Телячий виступив ініціатором та організатором створення музею історії академії, зібрав цікавий експозиційний матеріал, розкрив багато невідомих сторінок становлення та розвитку навчального закладу, зокрема, серед випускників Проскурівського педучилища віднайшов Героя Радянського Союзу Петра Корнійовича Бабака.

Результатом наполегливої дослідницької роботи Юрія Телячого стало введення до наукового обігу сотень архівних джерел, відкриття та популяризація біографічних матеріалів визначних українських діячів, зокрема П.І. Холодного, підтримка та розвиток нових напрямів історичних, біографічних досліджень, активна виставкова діяльність, пропагандистська, громадська робота в різних містах України, в архівних, культурно-мистецьких установах Росії, Білорусі, Польщі, Словаччини, Чехії. До цього значною мірою його стимулює та спонукає приналежність до наукової школи істориків Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка "Україна наприкінці ХІХ ст. – у 30-х рр. ХХ ст.", засновником і керівником якої є його наставник, ректор університету проф. О.М. Завальнюк.

За сумлінну працю, розвиток освіти і науки, популяризацію історико-краєзнавчих досліджень він відзначений грамотами Дунаєвецького районного відділу освіти, Дунаєвецької районної державної адміністрації, Хмельницького гуманітарно-педагогічного інституту, Хмельницького обласного центру туризму і краєзнавства, управління освіти і науки Хмельницької обласної державної адміністрації, Почесними грамотами Міністерства освіти і науки України, Президії НАПН України, Хмельницької обласної та міської організацій НСК України, грамотами Державного архіву Хмельницької області, Служби безпеки України в Хмельницькій області, подяками Української асоціації ім. В.О. Сухомлинського, Хмельницького міськрайонного управління юстиції. Ю.В.Телячий удостоєний звання "Відмінник освіти України", нагороджений нагрудним знаком МОН України "За наукові досягнення", Андріївською медаллю Державної прикордонної служби України "За віру та

вірність", медаллю імені М.М.Дарманського "За наполегливість у науці". Він – лауреат двох обласних премій – імені Костянтина Широцького в галузі мистецтвознавства, фольклору й етнографії та імені Миколи Дарманського в галузі освіти та науки (номінація "Кращий науковець"). Його життя і науково-педагогічна праця науковий доробок привернули увагу багатьох колег-науковців.¹²

Сподіваємося, що найближчим часом побачить світ низка його чергових видань, відбудеться реалізація наукових, освітніх, мистецьких проєктів. Юрій Телячий завжди втурботах, розважливий і закоханий в історію та краєзнавство, відданий справі освіти і науки.

Список використаної літератури:

1. Прокопчук В.С. Лисець: іст.-краєзн. нарис / В.С. Прокопчук, Ю.В.Телячий. – К.: Рідний край, 1998. – 96 с.: іл.
2. Телячий Ю.В. Лисецька церква Різдва Пресвятої Богородиці: сторінки історії. – Кам'янець-Подільський, 2000. – 40 с.
3. Слободянюк П.Я. "Чорна дошка" України (події 1930-х років) / П.Я. Слободянюк, Ю.В. Телячий. – Хмельницький, 2001. – 26 с.
4. Завальнюк О.М. Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917-1920) / О.М. Завальнюк, Ю.В.Телячий. – Кам'янець-Подільський: "Абетка-НОВА", 2001. – 212 с.
5. Даниленко В.М. Освіта України в роки національно-демократичної революції (1917-1920): з хроніки подій / В.М. Даниленко, О.М. Завальнюк, Ю.В. Телячий. – Кам'янець-Подільський: "Абетка НОВА", 2005. – 263с.
6. Слободянюк П.Я. Педагоги Хмельниччини – жертви сталінських репресій / П.Я. Слободянюк, Ю.В. Телячий, Ю.С. Чемерис. – Хмельницький: ПП "Прометей", 2005. – Ч.1. – 288с.: іл.
7. Дарманський М.М. З вірою в Україну. Маргарита Борзаківська / М.М. Дарманський, Ю.В. Телячий. – Хмельницький: ЯРМОРОК, 2004. – 70 с.: іл. – Укр. та англ. мовами: перекл. на англ. Сусліної І.В.
8. Коваль М.В. Володимир Затонський: нарис життя і діяльності (1888-1938 рр.) / М.В. Коваль, Ю.В. Телячий. – Тернопіль: ВАТ "ТВПК "Збруч", 2008. – 271 с.: іл.
9. Годованець М.П. Поезії 1917-1920 рр./ упоряд., автор вступ. статті та приміток Телячий Ю.В. – Хмельницький: Мельник А.А., 2008. – 78с.
10. Малі фольклорні жанри української діаспори в США 1917-1920 рр. (За матеріалами "Календаря Українського Народного Союзу") / упоряд. і автор вст. ст. Телячий Ю.В. – Хмельницький: наук.-видав. відділ Хмельниц. гум.-пед. академії, 2011. – 104 с.
11. Даниленко В.М. В ім'я України. Петро Іванович Холодний (1876-1930 рр.) / В.М. Даниленко, О.М. Завальнюк, Г.О. Куриленко, Ю.В. Телячий. – Хмельницький: Мельник А.А., 2006. – 206с.
12. Телячий Юрій Васильович / В. М. Даниленко // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т.2. – С.840-847; Телячий Юрій Васильович / В. М. Даниленко // Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія в

особах. – Хмельницький : Мельник А. А., 2006. – Т.1. – С.295-305; Дунаєвеччина в іменах: бібліогр. довід. / Прокопчук В. С, Прокопчук Т. К., Олійник С.В. – Дунаївці, 2006. – Вип. 1. – С.40-41; Україна наприкінці XIX ст. - у 30-х рр. XX ст. (наукова школа) : біобібліогр., покаж. / [уклад.: І.М. Конет, О.Б. Комарницький, Л.А. Онуфрієва та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т імені Івана Огієнка, 2009. – 128 с.: іл. – (Серія: Наукові школи університету ; вип. 2); Баженов Л.В. Юрію Телячому – 40 / Л.В.Баженов, О.М.Завальнюк, В.С.Прокопчук [та ін.] // Краєзнавець Хмельниччини: наук.-краєзн. зб. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. – Вип.1. – С.108-109; Завальнюк О.М. Юрій Васильович Телячий / О.М.Завальнюк, В.С.Прокопчук // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т.15. – С.319-326; Завальнюк О.М. Юрій Телячий: на злеті творчості / О.М.Завальнюк, В.С.Прокопчук. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 36 с.: іл.

А.П. Гаврищук,
м. Кам'янець-Подільський

Життя, присвячене книзі

У статті простежується життя, педагогічна та бібліотечна діяльність директора Дунаєвечської централізованої бібліотечної системи Тамари Костянтинівни Прокопчук.

Ключові слова: культура, бібліотека, централізована бібліотечна система, краєзнавство, видання.

Понад три десятиліття Т.К.Прокопчук очолює Дунаєвечьку районну централізовану бібліотечну систему (ЦБС), проводячи величезну просвітницьку і краєзнавчу роботу. Книга стала її щасливою долею, зробила життя багатогранним, повнокровним. Воістинно багаторічна сумлінна і творча праця Тамари Костянтинівни – це подвижництво в галузі збереження української книги, невтомна діяльність у відродженні та примноженні духовних скарбів Подільського краю. Вона стала Берегинею нашої духовності.

Т.К.Прокопчук народилася 15 жовтня 1948 року в селі Прислuch Шепетівського (тепер Полонський) району Хмельницької області у сім'ї службовців. Село розташоване на річці Случ, яка розділяє Хмельницьку і Житомирську області.

Батько Костянтин Костянтинович – уродженець Вологодської області (Російська Федерція), учасник Великої Вітчизняної війни, повернувся з фронту з бойовими нагородами – орденами Червоної зірки, Вітчизняної війни II ступеня, медаллю “За відвагу” та ін.). Був членом Комуністичної партії. Мати Анастасія Василівна закінчила Берездівське медичне училище на

Житомирщині. Як медик була мобілізована на фронт. Військова частина, в якій перебувала дівчина, потрапила в оточення. Їй вдалося дістатись рідних місць.

Деякий час жили в Прислучі: батько був головою сільської ради, а мати – працювала акушеркою місцевого ФАПу. Згодом сім'я переїхала до с.Новоселиці, де Тамара 1966 року із золотою медаллю закінчила середню школу. Була активним членом шкільної виробничої бригади. У ті роки такі учнівські бригади – складові навчального процесу сфери освіти колишнього СРСР. Пригадує свою участь у всіх виробничих процесах – догляді за рослинами, збиранні врожаю.

Того року Тамара Пижова вступила на навчання на філологічний факультет (відділ української мови та літератури) Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. До навчання студентка ставилася сумлінно і відповідально. Серед викладачів, які залишили глибокий слід, з вдячністю називає передусім О.І.Брицину (українська мова), В.М.Сапуна (українська народна творчість), В.М.Хмелінського (українська література), М.М.Саковську (психологія).

Студенткою Тамара Пижова брала активну участь у громадському житті факультету та інституту. У ті роки в інституті на громадських засадах успішно працював факультет громадських професій, який посідав важливе місце в системі підготовки фахівців для школи. На його відділеннях студенти впродовж двох років активно готувалися до майбутньої роботи з школярами в гуртках і об'єднаннях за інтересами, до туристсько-краєзнавчої та туристсько-екскурсійної справи, проведення спортивно-масових заходів, впровадження нових звичаїв та обрядів тощо. Виробилася традиція щороку в рамках функціонування факультету громадських професій проводити творчі звіти слухачів відділень, під час яких вони демонстрували набуті знання, навички та вміння.

Уже в ті роки Тамара Пижова виявила інтерес до бібліотечної справи, ніби відчуваючи, що вона стане її покликанням, долею, життям, була слухачкою бібліотечного відділу. Відвідуючи заняття, набувала знань і навичок

у згаданій справі. А після закінчення навчання отримала відповідне посвідчення.

Одночасно входила до складу студентської лекторської групи інституту – осередку факультету громадських професій. Її членами були найактивніші студенти усіх чотирьох факультетів – філологічного, історичного, фізико-математичного, музично-педагогічного. За путівками міськкому комсомолу юні лектори направлялися для виступів у навчальні заклади (на факультети свого інституту, технікуми, училища, школи) та підприємства.

Як тодішній керівник студентської лекторської групи інституту я пам'ятаю студентку Тамару Пижову серед найактивніших юних лекторів. Енергійна, бадьора, вродлива, ерудована студентка, її із задоволенням слухали школярі, молодь, дорослі. Про прочитану лекцію Тамара звітувала заповненою і завіреною путівкою. Так набувався досвід, вироблялися навички лекторської майстерності, виховної роботи з людьми. Перші кроки студентки в нелегкій і важливій лекторській роботі були успішними і прокладали шлях до наступної роботи з учнями, батьками. Тоді досвід роботи студентської лекторської групи інституту дістав схвалення міськкому комсомолу, вичався обласним комітетом ЛКСМУ.

1970 року з відзнакою закінчила педагогічний інституті була направлена на роботу в одну з найкращих шкіл на Дунаєвеччині – Маківську середню школу. Село Маків славилось успіхами в сільськогосподарському виробництві. Відомий в районі, області та Україні колгосп очолював талановитий, енергійний і ініціативний керівник Герой Соціалістичної Праці Віталій Володимирович Стеньгач. У селі функціонували птахофабрика, цукровий завод, санаторій, Будинок культури, музична школа та дві загальноосвітніх школи.

Славилась своїми вагомими досягненнями та гарними традиціями середня школа, яку на той час очолював молодий педагог, випускник історико-філологічного факультету Кам'янець-Подільського педагогічного інституту В.С.Прокопчук. Учителька української мови та літератури приглянулася

директору школи. Тут була створена сім'я, якій судилося гідно витримати всі випробування, дружно і впевнено йти по життю, спільно й результативно діяти в сфері освіти, культури, краєзнавства, показувати приклад вірного, цікавого і щасливого подружнього життя, народити, виховати, поставити на ноги двох прекрасних дітей.¹

У Макові народилася первісток – донечка Людмила, яка принесла стільки радощів молодому подружжю. 1972 року талановитого, енергійного та ініціативного директора школи перевели на роботу до Дунаєвецького районного комітету Компартії України. Наступного року молода дружина із донечкою переїхала до чоловіка. Тамара Костянтинівна Прокопчук у міській середній школі №3 викладала українську мову і літературу, працювала заступником директора школи з виховної роботи.

1979 рік став для неї знаковим – вона була призначена директором Дунаєвецької централізованої бібліотечної системи. Посада вельми почесна. Водночас і відповідальна. Справді, який великий обсяг роботи ліг на плечі жінки! У ній не помилилися. Понад 33 роки Тамара Костянтинівна очолює цю велику за обсягом відповідальну сферудуховного життя районної громади. Саме тут повною мірою розкрився талант ерудованого, творчого, енергійного і відповідального працівника.

За ці роки зуміла сформувати творчий колектив, який завжди показував високі результати в праці. З 1982 по 1987 рр. бібліотечна система щорічно посідала перше місце за підсумками роботи, колектив двічі заносився на обласну Дошку пошани (1984, 1989) 2003 року директор Т.К. Прокопчук була занесена на Дошку пошани «Кращі люди Хмельниччини». І сьогодні Дунаєвецька бібліотечна система у першій п'ятірці серед бібліотек області по всіх показниках, є справжньою творчою лабораторією. У полі зору бібліотекарів – інформаційна та просвітницька робота, краєзнавча та народознавча діяльність, інформатизація, комп'ютеризація. 2010 року в районній бібліотеці за підтримки голови райдержадміністрації та спонсорів – відомих земляків відкритий потужний інформаційний центр з безкоштовним

доступом до Інтернет-мережі, формується електронний каталог та повнотекстові бази даних.

Т.К.Прокопчук своє життя присвятила книзі. У виданні “Подільська Шевченкіана” (2001 р.), в якій йдеться про лауреатів обласної премії імені Тараса Шевченка, у т. ч. і про Т.К.Прокопчук, автор Микола Кульбовський пише: “Книга – це духовний заповіт одного покоління іншому. Це духовне явище культури, основний чинник формування світогляду народу, його національної самосвідомості, патріотизму. Через книгу з покоління в покоління передається наша українська ментальність. Так оцінює значимість книги Тамара Прокопчук”.²

Надто складними виявились 90-і роки. Після стрімкого духовного злету, значних досягнень у національно-культурному відродженні краю наступили нелегкі часи. В умовах економічної та фінансової скрути почалося різке скорочення мережі і штатів бібліотек. До 1997 року їх налічувалося 69, а згодом залишилося 62. Замість закритих бібліотек відкривались бібліотечні пункти. Нерідко бібліотекар, який раніше обслуговував одне село і працював на повну ставку, змушений був одночасно працювати у двох населених пунктах, отримуючи наполовину меншу зарплату (нерідко й ще меншу за 0,25 ставки). 1996 року працівники бібліотек 5 місяців (у 1997 році – 7) перебували у відпустці без збереження зарплати. Роками в селах бібліотечні приміщення не опалювалися, внаслідок чого псувалися книги, мерзли і хворіли працівники.

Різко скоротилося фінансування на придбання літератури для районної централізованої бібліотечної системи. Якщо до 1990 року ЦБС щорічно отримувала 80-85 тис. примірників нових книг, то вже 1990 року їх надійшло 82 тис. книг, 1993-го – 37 тис., 1996 – 5 тис. (були придбані за рахунок спонсорських коштів та платних послуг бібліотек), а 1997 року було зовсім припинено державне фінансування на придбання літератури.

Сум огортав директора й від стану справ з передплатою періодичних видань. Так, якщо до 1990 року кожна сільська бібліотека району отримувала 10-15 назв газет, 10-12 назв журналів, то впродовж 1996-1997 рр. на кожен

сільський та міський філіал було передплачено тільки 4 назви газет і жодного журналу. Зовсім мізерні кошти були виділені на передплату періодичних видань на 1998 рік: для центральної районної бібліотеки – 600 гривень, а для всієї ЦБС(52 бібліотеки) – 5 тис.

І все ж бібліотеки діяли, працівники сумлінно виконували професійний обов'язок, виявляючи вірність своїй благородній справі, терпіння, винахідливість. А надихала на таку нерідко майже безкорисливу працю директор районної централізованої бібліотечної системи Тамара Прокопчук. Робота системи незважаючи на фінансову скруту, була цілеспрямованою, багатогранною і результативною.

Керівник ЦБС виявляє наполегливість, постійно докладає зусиль для поповнення бібліотечного фонду, приділяючи особливу увагу на надходження до бібліотек району української книги.

Вже тоді, у середині 90-х, вона започаткувала в районі акцію “Подаруй бібліотеці книгу”. Так, у “Бібліотечному віснику” Дунаєвецької централізованої районної бібліотеки, де епіграфом взято мудру думку Т.Г.Шевченка “Учітесь, читайте і чужому наuczайтесь, й свого не цурайтесь”, у зверненні до читачів вона закликала: “Дарувати, щоб допомогти, щоб принести радість і користь іншому”.

На той благородний заклик відгукнулись сотні читачів Дунаєвеччини, внаслідок чого бібліотечний фонд поповнився цікавими, у т. ч. унікальними примірниками світової літератури.

Під керівництвом Тамари Прокопчук працівники бібліотек Дунаєвеччини впродовж усіх років проводять значну цілеспрямовану й цікаву роботу з патріотичного виховання молоді. Залишились у пам'яті дунаївчан заходи, присвячені 1000-літтю літописання та книжкової справи в Україні, талановитому італійському художнику і архітектору Рафаелю Санті (на читацькій конференції “Мадонна Рафаеля” на базі міської ЗОШ №2).

Досить різноманітними були заходи, присвячені 2000-літтю Різдва Христового. Упродовж року земляки відвідували книжкові виставки під

загальною темою “Світло на дорозі духовності”, обговорювали книгу великого патріота України, ученого-філолога, державного і церковного діяча митрополита Іларіона – фундатора і першого ректора Кам’янець-Подільського українського державного університету у 1918-1920 рр. Івана Огієнка) “Жертва вечірня”. Проводились цікаві уроки християнської моралі, історичні уроки “Роль української православної Церкви в розвитку української культури”, бесіди – діалоги, вікторини тощо.

Такі заходи допомагали учасникам і слухачам глибше зрозуміти роль книги, мистецтва, духовної культури в житті людей. Добре продумані, вміло проведені конференції, бесіди, виставки, зустрічі, вікторини розширювали світогляд молоді, сприяли формуванню в неї патріотичних почуттів, естетичних смаків, високих моральних якостей.

В умовах національно-культурного відродження України на сучасному етапі винятково важливого значення набуває краєзнавство, якому історією і життям відведена роль чистого і невичерпного джерела духовності та культури народу.

У вирішенні цього масштабного завдання бібліотечні заклади Дунаєвеччини під керівництвом директора ЦБС Т.К.Прокопчук нагромадили багатий, цінний досвід. Краєзнавство є пріоритетним напрямком в їхній роботі. Спільними зусиллями районної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців, відділу освіти районної державної адміністрації та центральної районної бібліотеки проводилася багатогранна робота – науково-дослідницька, пошукова, популяризаторська.

1993 року при методично-бібліографічному відділі центральної районної бібліотеки відкрили краєзнавчий сектор, який став центром і координатором краєзнавчої роботи. Важливого значення надається дослідницько-пошуковій роботі. Так, зусиллями краєзнавців та бібліотекарів вдалося розшукати земляка Героя Радянського Союзу Г.К.Атаманчука, навести контакти і відкрити читачам Героя Соціалістичної Праці земляка О.Ю.Боднара, вивчити життєвий і творчий шлях репресованого поета – земляка Леоніда Лупана. У кожній

сільській бібліотеці ведеться літопис села, збираються спогади учасників Великої Вітчизняної війни, свідків голодомору 1932-1933 років, репресій.

Створено бібліотеки-музеї, краєзнавчі клуби за інтересами тощо. Ще 1999 року в Дунаєвецькій районній бібліотеці була відкрита кімната-бібліотека Ф.П. Шевченка, члена-кореспондента НАН України, доктора історичних наук, професора, який народився в м. Дунаївці. У ній понад 1500 примірників книг з особистої бібліотеки вченого. А 2010 року в районній дитячій бібліотеці відкрито музей письменника-земляка Миколи Магери, у селі Нестерівці – бібліотека-музей М.П. Чорнобривого, доктора медичних наук, професора, заслуженого лікаря України, чиє ім'я відоме далеко за межами України. Ідея створення та втілення в життя цих проектів належить директору Т.К. Прокопчук. Тут книжково-інформаційний ресурс, доповнений музейними документальними матеріалами, експонатами, посилює історико-культурні цінності регіону, виховує в підростаючого покоління почуття патріотизму, гордості за свій край, утверджує засади добра і справедливості.³

Як авторитетний керівник Тамара Костянтинівна в своїй повсякденній роботі відчуває розуміння і підтримку колег. Разом із своїми однодумцями проводить величезну і послідовну роботу з популяризації творчості сучасних письменників України. Серед них – відомого українського байкара Івана Сварника, дитячого письменника Миколи Магери, поетів Романа Болюха, Афанасія Коляновського. У бібліотечній літературно-музичній вітальні на зустрічах з читачами були письменники Валентина Байталюк, Броніслав Грищук, Тамара Мельник, Микола Мачківський, Віра Спірякіна, Микола Федунець, а також відомі українські письменники Дмитро Білоус, Євген Дудар, Ганна Чубач, Віктор Женченко, Станіслав Зінчук, Валентин Чемерис, Андрій Курков та інші.

Центральна районна бібліотека під керівництвом її очільника брала активну участь у створенні міського осередку літературно-мистецького об'єднання імені В.С.Бабляка, талановитого журналіста, плідного, цікавого письменника, який народився в селі Великий Жванчик на Дунаєвщині. Свого

часу (60-рр. минулого століття) його оригінальна і захоплююча книга «Жванчик» про усілякі цікаві події в рідному селі, незвичайні пригоди із земляками сколихнула читачів не тільки краю, а й інших регіонів, принесла літературну славу і визнання автору. ЦРБ сприяла популяризації поетичних збірок членів об'єднання – Анни Браверман, Володимира Захар'єва, Миколи Іщенко, Лариси Ковальчук, Бориса Матвіїва, Віри Спірякіної.

На базі ЦРБ створені і діють творчі об'єднання художників і вишивальниць. Щомісячно художники проводять зустрічі, виставляють свої картини, обговорюють твори молодих митців. Рідною бібліотека стала і для вишивальниць.

Вагомий внесок робить Тамара Прокопчук у розвій фольклорно-етнографічної роботи. Проводились експедиції, в ході яких сільські бібліотекарі, вчителі та учні зібрали і записали чимало колядок, щедрівок і гаївок, які впорядкували і видали Віктор Прокопчук та Тамара Прокопчук. Завдяки культурмійцям району по-новому зазвучали прадавні народні свята. Видруковано збірки «Стелися, зелений кудрявою», «Ой радуйся, земле».

Центральна районна бібліотека спільно з районною організацією Національної спілки краєзнавців України та відділом освіти РДА організувала і провела 6 науково-краєзнавчих конференцій, матеріали яких опубліковані в збірниках наукових праць. ЦРБ спільно з невідомим краєзнавцем, доктором історичних наук, професором Віктором Прокопчуком видала низку краєзнавчих праць, які використовуються учителями, студентами, учнями (співавтором більшості з них є Тамара Прокопчук).

Досвід краєзнавчої роботи Дунаєвецького району вивчався і узагальнювався Хмельницьким обласним управлінням культури («Культура Хмельниччини: синтез традицій і новацій». – Хмельницький, 2000. – С. 49-50), державною обласною універсальною бібліотекою імені Миколи Островського («Скарби батьківської землі». – Хмельницький, 1994. – 12 с.), обласною бібліотекою для юнацтва («Бібліотеки і шкільна освіта». – Хмельницький, 2002. – С. 8-15). Про позитивний досвід краєзнавчої роботи бібліотечної системи

Дунаєвщини йдеться в монографії П.Т.Тронька “Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття: монографія” (К., 2000, с. 85),⁴ П.Я.Слободянюка “Культура Хмельниччини: монографія” (Хмельницький, 1995, с. 231-232).⁵

Багатогранна, цілеспрямована, плідна і результативна робота колективу Дунаєвської районної централізованої бібліотечної системи під вмілим керівництвом Тамари Прокопчук зажила заслуженої слави, поваги серед населення краю. Ще 1997 року її колектив за багаторічну організаційну і просвітницьку діяльність з поширення знань про рідний край серед широких верств населення, активне сприяння розвитку краєзнавства в регіоні став лауреатом премії Всеукраїнської спілки краєзнавців імені Дмитра Яворницького. Диплом вручив голова ВСК академік НАН України Петро Тронько.⁶

Багаторічна сумлінна праця Тамари Прокопчук отримувала заслужену оцінку. Нагород на різних рівнях не злічити. Варто назвати окремі з них. Вона – відмінник культурно-освітньої роботи СРСР (1988), нагороджена знаком Міністерства культури СРСР і ЦК профспілки працівників культури «Отличник культурного шефства над селом». За значну просвітницьку і краєзнавчу роботу удостоєна звання лауреата обласних премій імені Тараса Шевченка (1993), Мелетія Смотрицького (1998). 2004 року нагороджена знаком Міністерства культури України «За досягнення в розвитку культури і мистецтва». Тільки за результатами роботи 2011 року директор бібліотеки отримала 4 нагороди – почесні грамоти Міністерства культури України, Національної спілки краєзнавців України, Асоціації бібліотечних працівників України та Управління культури, туризму і курортів Хмельницької облдержадміністрації.⁷

Та чи не найбільшою нагородою для Тамари Костянтинівни є висока повага і щира вдячність від колег та населення міста і району. Її, енергійну, ініціативну, ділову, знають у кожній організації, установі, у кожному селі. Людям імпонують привітливості, живий погляд очей, життєрадісність, ерудиція, діловитість. Щасливе поєднання працьовитості, творчості, наполегливості, принциповості і доброзичливості, уваги до людей, чарівності.

Чудовий генератор ідей, талановитий організатор і невтомний працелюб, сумлінний виконавець.

Тамара Прокопчук – воістину подвижниця на ниві благородної бібліотечної справи. Волинянка за народженням вона стала щирою подолянкою, багато корисного зробила для чудового і благодатного куточка Поділля – Дунаєвеччини, яскраво і результативно прислужилася її жителям. Недарма дунаївчани вважають Тамару Костянтинівну Берегинєю духовних скарбів Подільської землі.

У Тамари Костянтинівни чудова, щаслива сім'я, в якій панують взаєморозуміння, взаємоповага, співпраця. Вона – вірна дружина, однодумець, мудрий порадник чоловіка Віктора Степановича, нині доктора історичних наук, професора, директора наукової бібліотеки, професора кафедри історії народів Росії і спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Чудова гармонія сімейних стосунків поєднується з роботою на ниві краєзнавства, наукових досліджень. Подружжя Прокопчуків – автори цікавих видань (“Стелися, зелений кудрявцю”: колядки, щедрівки, гаївки”. – Хмельницький, 1992. – 124 с.; “Леонід Лупан. Дорога у вічність. – Хмельницький, – 1995. – 113 с.; “Ой радуйся, земле: подільські колядки, щедрівки, гаївки”. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – 111 с.;⁸ “Академік НАН України Тронько П.Т. і Дунаєвеччина (до 90-річчя від дня народження). – Дунаївці, 2005. – 20 с.; Дунаєвеччина в іменах: бібліографічний довідник. – Дунаївці, 2006. – Вип. I. – 91 с.); “Дунаєвеччина в іменах: бібліографічний довідник”. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Вип. II. – 110 с.; “Я спасення шукав для народу (М. Смотрицький в долі України)”. – Кам'янець-Подільський: Мошак М.І., 2008. – 92 с.).⁹

У сім'ї Прокопчуків народились, вирости, міцно стали на ноги донечки Людмила і Ольга, які з відзнакою закінчили Кам'янець-Подільський педагогічний інститут, стали учителями. Радість приносять онуки – студенти Костянтин, Вадим та першокласник Віктор.

Подружжя Прокопчуків мають вірних друзів. Серед них – заслужений артист України, письменник Віктор Женченко (м. Київ), дружба з яким триває багато років. Підтримувались гарні стосунки з академіком НАН України Петром Троньком, членом-кореспондентом НАН України Федором Шевченком (уродженець Дунаєвець), багатьма іншими вченими, письменниками, краєзнавцями, учителями тощо.

Усе життя Тамари Костянтинівни – справжнє, щире подвижництво в галузі збереження, пропаганди, української книги, невтомна діяльність у відродженні та примноженні духовних скарбів Поділля – народних традицій, звичаїв, обрядів. Вона виховала десятки і десятки подвижниківцієї благородної справи.¹⁰

І сьогодні, як і десятки років тому, Тамара Костянтинівна – у роботі, вічних клопотах, роздумах... Воістину, Берегиня нашої духовності. Такі жінки прикрашають нашу землю, роблять наше життя корисним людям, яскравим, цікавим, радісним.

Список використаних джерел та літератури:

1. Заторжинська В.М. За покликом серця / Валентина Заторжинська, Анатолій Філінюк. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2004. – С. 90.
2. Кульбовський М.М. Подільська шевченкіана: лауреати обласної премії імені Тараса Шевченка / Микола Кульбовський. – Хмельницький: Поділля, 2001. – С. 17-22.
3. Див. детальн.: Прокопчук Т.К. Відкриття нових бібліотек-музеїв на Дунаєвеччині / Тамар Прокопчук // Краєзнавець Хмельниччини: наук.-краєзн. зб. – Кам'янець-Подільський: Сисин О.В., 2011. – Вип. 2. – С. 44-47.
4. Тронько П.Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття / Петро Тронько. – К., 2000. – С. 85.
5. Слободянюк Т.Я. Культура Хмельниччини / П.Я. Слободянюк. – Хмельницький: Поділля, 1995. – С. 16, 21, 232.
6. Тронько П.Т. Достойні послідовники Дмитра Яворницького / Петро Тронько // Дунаєвецький вісник. – 1998. – 13 серп.
7. Лауреати обласних премій Хмельниччини: бібліогр. покажч. / Упр. культури ОДА, ХОУНБ ім. М. Островського. – Хмельницький, 2004. – С. 55-56, 142.
8. Стелися, зелений кудрявою: подільські гаївки, колядки, щедрівки / упоряд.: В.С. Прокопчук, Т.К. Прокопчук. – Хмельницький: Ред.-видав. відділ, 1992. – 158 с.; Ой радуйся, земле: подільські гаївки, колядки, щедрівки / упоряд.: В.С. Прокопчук, Т.К. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – 112 с.: іл.
9. Прокопчук В.С. Я спасення шукав для народу / В.С. Прокопчук, Т.К. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський: Мошак М.І., 2008. – С. 47-48.
10. Кац Д.М. Маю честь презентувати / Давид Кац. – Хмельницький: Поліграфіст, 2012. – С. 16.